
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01795711 9

B. Dolejšek

KNIHA

pro

KAŽDÉHO MORAVANA.

Sepsal

V. BRANDL.

Druhé rozmnožené vydání.

B. ...

V BRNĚ, 1892.

Nákladem Matice Moravské.
Tiskem Mor. akc. knihtiskárny.
(Podíl pro členy Matice Moravské z roku 1890.)

Poloha.

Markrabství moravské leží mezi 32° 48′ 50″ a 36° 44′ východní délky a mezi 48° 40′ 26″ a 50° 25′ severní šířky. Zeměpisná poloha některých míst jest nyní určitě ustanovena, na př. Šternberk 49° 31′ šířky a 34° 57′ délky; Olomouc 49° 35′ šířky, 34° 55′ délky; Přerov 49° 27′ šířky a 35° 6′ délky; Jihlava 49° 27′ šířky, 33° 16′ délky; Holešov 49° 18′ šířky, 35° 14′ délky; Brno 49° 11′ šířky, 34° 16′ délky; Slavkov 49° 9′ šířky, 34° 31′ délky; Mor. Budějovice 49° 3′ šířky, 33° 29′ délky; Židlochovice 49° 2′ šířky, 34° 17′ délky; Slavonice 48° 59′ šířky, 33° 1′ délky; Znojmo 48° 51′ šířky, 33° 42′ délky; Břeclav 48° 45′ šířky, 34° 33′ délky. Následkem této polohy jest prostřední čas v Brně prostřednímu času pražskému o 8 minut napřed.

Morava se podobá téměř čtverohranu, jehož úhly proti čtyřem stranám světa obráceny jsou. Nejjižnější osada jest městys Lanžhot, nejseverněj ší Staré Město, nejzápadnější jest Studená a nejvýchodnější jest městys Fridlant.

Hranice.

Morava hraničí jižně s Dolním Rakouskem, západně s Čechami a na díle s pruským Kladskem, severně s rakouským a pruským Slezskem, východně s Uherskem. Jižně činí hranici dílem Dyje, západně dílem vodní rozhraní českomoravské vysočiny, dílem řeka Jihlava, Švarcava, Svitava a Morava, severně počátkem hřeben Sudet, pak Moravica, pak Odra a Ostravica, východně hlavní hřeben Karpat a Morava. Hranice tyto obnášejí 1040 kilometrů (= 137·6 mil), z kteréžto délky na rakouskou 174 kilometrů (23 mil), na českou 374 kilometrů (49·5 mil), na pruskou 19 kilom. (2·6 mil), na slezskou 269 kilom. (35·6 mil), na uherskou hranici 195 kilom. (25·8 mil) připadá.

Jižní pomezí nešlo původně dle Dyje, nýbrž dle pohoří za Dyjí, jež slula silva Muore (Mailberg); ještě v 11. a 12. století nebyly hranice mezi Mailberkem a Dyjí přesně ustanoveny. Každý hrad, kterých podle Dyje několik stálo (Rakousy, Bítov, Vranov, Znojmo, Hrádek, Strachotín, Břeclav a t. d.) měl před sebou na druhém břehu řeky ještě nějaké úkrají, kterážto okolnost při konečném ustanovení hranic veliký vliv měla. Proti Uhrům šla hranice diecesalní r. 973 po Váhu a s ní tuším se shodovalo pomezí země. R. 1091 příslušela krajina nyní moravská u Bánova k území uherskému. Kosmas jmenuje Olšavu pomezním potokem mezi Moravou a Uhrami. Na severu pak náleželo Hradecko a Holasicko k Moravě, řeka Pština činila hranici proti Slezsku. V těch místech shodovalo se rozhraní mezi diecesemi Olomouckou a Vratislavskou s hranicemi politickými a podnes téměř s národními.

Velikost země.

Morava má 22.229·61 čtver. kilometrů (= 403·71 čtver. mil); činí tedy více než 13. díl zemí předlitavských; jest menší než Halič, Čechy Tyrolsko a Štýrsko ale větší než každá z ostatních zemí rakouských, než království Würtemberské a Saské.

Hory a roviny.

Povrchní jen pohled na mapu přesvědčí nás, že Morava žádných samostatných hor nemá, že naše hory totiž jsou nejvíce jen výběžky oněch pásem hornatých, která naši zemi obkličují, tak že Moravu raději nazvati sluší vysočinou, než krajinou hornatou. Rozdělujeme hory na hranicích moravských se táhnoucí v Karpaty, v Sudety a v Česko-moravské pohoří.

Karpaty

čili moravské Tatry, neb Beskydy, neb Javořiny jmenované táhnou se od Čupího vrchu až k vrchu Vysoké od jihozápadu k severovýchodu, číníce hranici mezi Moravou a Uhrami. Nejvyšší vrcholy v těchto horách jsou: Javořina 968 *m*, Veliký Lopeník 909 *m*, Holý vrch u Brumova 829 *m*, Makyta 919 *m*, Javorník nad Minaříkem 916 *m* a Trojačka 948 *m*. V onom tahu, který se k řece Moravě blíží, vypíná se Hostýn 765 *m*, kdežto v poříčí Bečvy

bájeplný Radhost 1125 *m* stojí; část hor, kdež Radhost se nalézá, spojuje moravské Tatry se slezskými.

Od moravských Tater řečištěm Moravy oddělené táhnou tak zvané Maršovy čili Hříběcí hory, vedle podstaty své k Tatrám náležející. Rozkládají se v trojí část: 1. Hlavní hřbet táhnoucí od Napajedel až ke Kyjovu s nejvyššími vrchy Sudna 342 *m*, Holý kopec u Koryčan 525 *m*, Obura u Kroměříže 319 *m*, Kominík u Velehradu 455 *m*. 2. Pohoří Hradiska a Větrníka od jižní Hané až k Bučovicím. Hradisko má 513 *m*, Větrník 388 *m*. 3. Ždánický les a Kobyla. Nejvyšší vrchy: Vejhon u Židlochovic 350 *m* a hora Nadanov 364 *m*. Paměti hodna v těchto horách Maršových jest kotlina u Čejče, na uhlí bohatá, poněvadž v ní se nalézají byliny, jichž ostatně jen na pobřeží mořském spatřovati lze, čímž se dosvědčuje, že naše Morava druhdy mořskou vodou zakryta byla.

Sudety čili Jesenické hory.

Pásmo těchto hor začíná u Sněžníka Králického na hranicích česko-moravsko-slezských, táhnouc k jihovýchodu podle hranic slezských až do doliny řeky Bečvy. Ačkoliv na Moravě celé toto pohoří nazýváme Jeseníky, předce toto jméno vlastně náleží jen oné části, kteráž se od Ramsova až k Bečvě a Odře rozprostírá, kdežto severní část sluje horou Sněžníkovou (Spieglitzer Schneegebirge). Nejvyšší kopce těchto hor jsou: Praděd, nejvyšší kopec na Moravě 1490 *m*, Glaserberg 1416 *m*, Peterstein 1346 *m*, Keprník 1372 *m*, Grossvaterberg 1376 *m*, Leiterberg 1372 *m*. Ona část hor Jesenických, kde se prameniště Odry nalézá, sluje Oderským pohořím, kdež se též vyhořelá sopka u Radonova nachází.

Česko-moravské pohoří

čili Česko-moravská vysočina. Pohoří toto po česko-rakouských a moravsko-českých hranicích má prostřední mořskou výši 506 *m* až 569 *m*, ačkoliv jednotlivé vrchy 632 i 790 *m* dosahují. Podle řek, které tímto pohořím plynou, liší se ono ve vysočinu Jihlavskou mezi Dyjí a Jihlavou; ve vysočinu Žďárskou mezi Jihlavou a Švarcavou, ve vysočinu Kunštátskou mezi Švarcavou a Svitavou, ve vysočinu Drahanskou na blízku poříčí řeky Moravy.

Nejdůležitější a nejzajímavější část pohoří tohoto jest ona, kterou řeka Svitava se vine, významná pro divou krásu svou a jeskyně přírodou tam utvořené. Část tato pohoří Moravského skládá se totiž z většího dílu z vápence, který tam, kde mnoho vod se nalézá, snadno prorýván a podrýván býti může, jelikož ustavičnému mrvení vodou odolati nemůže. Následkem neustálého podrývání utvořily se ony vydutiny v horách, ježto nazýváme jeskyněmi. Jsou-li takové jeskyně vodou tak podemlety, že klenutí jich se shrotí, nastávají ony tvary, kteréž nazýváme propadlinami, jako na př. Macocha. Jaký vliv voda na utvoření těchto jeskyň a propadlin má, nejpatrněji lze poznati právě v těchto horách, kterými Svitava se krouží. Vody totiž vyryly či vyplavily několik žlebův do skal a nenaleznuvše velkého odporu vápencem, způsobily úzká hluboká údolí. Nejdůležitější z těchto žlebů jsou údolí: Punkvy, na dvojí část rozdělené; jedna část táhne severně k Sloupu, kdež proslulé jeskyně se nacházejí. Vchod do této jeskyně jest nedaleko Sloupa. Na blízku otvoru, jímž se do jeskyně vstupuje, stojí veliký balvan, „Hřebenáč" jmenovaný. Otvorem dostaneme se do nízké předsíně, která však brzo se rozšiřuje; asi 100 krokův a přijdeš k návrší, odkud rozličné průsmyky podzemní na vše strany se rozbíhají, některé úzounké, některé zase širší. Levou chodbou dojdeme nejvyšší síně, pod níž Černá propasť as 68 *m* zhloubí, vedle které Ulice kaskádová as 303 *m* zdélí se táhne.*) Chodbou severovýchodní docházíme k hrobům, v nichžto pozůstatky zvířat zasypány jsou, která ještě před potopou světa žila. Důmyslný Dr. Wankel zde kopati dal a vykopal kostry rozličných zvířat pravěkých, kterýchž nyní více není. Naleznul buď lebky aneb i celé kostry pravěké kočky (felis spelaea), pravěkého lva (leo spelaeus),

*) „Na několika místech u výšce skalního sklepení ukazují se černé trámy ve stěnách jakoby zazděné. Odkud se tu vzaly? Někteří se domnívali, žeby se za času válek lid tu byl skrýval se svým zbožím. Nám pak se pozdává, že to jsou zbytky bývalého lešení, které na dobývání krápníkových útvarů postaveno bylo. Dovoláváme se v této příčině svědectví Hertodova, který zřejmě udává, že před 200 lety k rozkazu knížete Lichtenšteina kameníci po několik rokův v jeskyních Sloupských dobývali krápníka, aby z něho napotom umělecké jeskyně a kašny v Lednických zahradách zříditi se mohly. Mimo to nabývá náš náhled nemalé váhy i tím, že dle zápisův farních ve Sloupě před časy v zámeckém parku v Rajci stávala ozdobná kašna okrášlená krápníkem Sloupským; bez lešení sotva by se ho byli dodělali a tím způsobem ovšem mohlo několik těch trámův ve výšce pozůstati na hádanku věkům příštím." Viz Soukop „Mac. a její okolí", str. 56.

medvěda (ursus spelaeus), hyeny (hyena spelaea) a t. d. Z mnohých okolností souditi slušno, že tito pravěcí dravcové v našich krajinách žili a před návalem vod do těchto jeskyň utekše, když i jeskyně vodou se naplnila, pohromadě záplavou utonuli. Mimo tyto horní prostory má jeskyně Sloupská ještě jedno patro dolní, o kteréhož proskoumání Dr. Wankel r. 1856 velikých sobě získal zásluh. Dolní tyto prostory jsou veleznamenité; „četné vodopády s hromovým hlukem metají se do hlubiny, nesčetné chodby prorývají na vše strany lůno matky země, překrásnými krápníky až na 3 stopy délky ozdobeny jsouce, an vrchní patro jeskyně dílem otlučeno, dílem začazeno denně pozbývá své okrasy druhdy tak výtečné.“ Tyto krápníky jsou věru okrasy všech jeskyň. Z vrchu prosikající voda obsahuje mnoho kyseliny uhličité rozloučené a tím schopné, větší množství vápna rozřediti; voda po kapkách pak dolů padající při vypařování vápno nasazuje dílem na vrchu, dílem dolů, dílem po stranách skal, a spůsobuje tak ony podivné útvary, jež nazýváme krápníkem. Rozvážíme-li, že sta let zapotřebí jest, nežli tyto krápníky, někdy celé balvany tvořice, se nasadily, vskutku říci lze, že v nich čas zkameněl. Divný nás dojímá cit kráčející v těchto podzemních prostorách: kapka padá po kapce, okamžik uplývá po okamžiku, z kapek se tvoří těla krápníková a z okamžikův staletí! Kostry pravěkých zvířat upomínají nás, že kráčíme po hrobech bývalého tvorstva, kdež člověčenstva ještě nebylo. — —

Vedle Sloupské jeskyně jest druhá jeskyně, tak zvaná Nicová skála, jelikož na jejích zděch nicový kamínek (nihil album) roste; vchod do ní jest dosti široký. Ve vnitřku nacházejí se splaviny kostí pravěkých zvířat, ježto bylinami se živili, jako vůl pravěký, jelen pravěký a t. d.

Na konci Nicové jeskyně a sice na východní straně nalezl sloupský rodák jménem Václav Sedlák, když měsíce prosince r. 1879 kosti zvířecí hledal, novou jeskyni, která pro své nadobyčejně krásné tvary krápníkové jeskyní krápníkovou nazvána jest, z nichž zvláště „vodopád“ (3 *m* vysoký a 6 *m* silný) a „krápníkový lesík“ vynikají.

Podobně naleznul r. 1862 havíř, jménem Prokop, u Němčic novou jeskyni, která taktéž krásnými krápníky ozdobena jest.

R. 1890 nalezena nová jeskyně v Sošůvce blíž Sloupa, krásnými krápníky ozdobená, záležející ze tří chodeb, které mají celkem délku 227 *m*.

Druhá část údolí Punkvy vede začátečně východní stranou pod jménem suchého žlebu, pak severovýchodně k Ostrovu a Holštýnu. Bývalé řečiště toho údolí nyní jest zcela vyschlé, odkudž i jméno; neb Bílá voda mizí pod Holštýnem do jeskyně jako Sloupský potůček, s kterým pod zemí spojená pak Punkvu tvoří. Žleb onen za tou příčinou zasluhuje svého jména; „šedé skaliny po obou stranách jsou ponejvíc holé, nijaký trávníček nevábí umdlené oko, aniž jakého potůčku najdeš, kterýž by dusné ticho této pustiny poněkud oživil bublavým svým hovorem. Černé rozsedliny ve skalách šklebí se v pravo i v levo.“ I tato část údolí Punkvina vyznamenává se četnými jeskyněmi a propadlinami. Mezi jeskyněmi uvádíme jeskyni Kateřinskou, která, úzký sice vchod majíc, předce k nejrozsáhlejším v císařství rakouském náleží; jeskyni rytířskou, čertův most, kamenný oblouk přírodou způsobený, dále u Ostrova ovčí jeskyni. Okolí Ostrovské jest veleznamenité. V zemi totiž jsou otvory podobné otvorům v Krasových horách, do kterých nadzemní voda ustavičně prosikává, tak že v parných letech nadzemní vody spatřiti nelze. Krajinci takové otvůrky jmenují jámy neb doliny, kdežto naši je velmi trefně nazývají závrtkami. Přijde-li velký lijavec a naplní-li se podzemní vodárny, pak vystupuje podzemní voda těmito závrtkami. Podzemní tyto vody mají střediště své v jeskyni, která za příčinou návštěvy císaře Františka r. 1804 se nazývá císařskou,*) v jejímžto středu dosti rozsáhlé jezero a tak hluboké jest, že po něm na svoru jezditi lze. Že celá okolní krajina vodou podryta jest, dokazuje to, že r. 1854 se přes noc značná část silnice, z Holštýna k Ostrovu vedoucí, propadla a 5. dubna 1855 se utvořila s velikým rachotem nová propasť, jakoby obrovským nebozízem vykroužená, pohltivši na 2700 kostkových metrů země. Jáma tato obnáší u vrchu 15 *m* v průměru; hloubka měřila 23 *m*; avšak od té doby již se valně zanesla. Jeskyně Holštýnská jest památná pro nízkou temperaturu, která jen $5^1/_2$ stupně R. obnáší. Mezi propadlinami v této části údolí Punkvy uvádíme jen vskutku světoznámou Macochu.**) Každý, kdož jména „Macocha“

*) „Jinak ji nazváno „Eniodis“, kteréžto slovo utvořeno z písmenek začátečních zpytatelův, kteří ji ondy navštívili.“ Viz Soukop Mac. str. 69.

**) Ještě v 17. století lid tuto propadlinu nazýval propastí; nynější jméno a národní pověst o macoše, která dítě nevlastní do propasti vhodila, pochází tedy snad z novějších dob.

uslyší, zajisté sobě představuje jakousi propast tmavou, hrůzyplnou; tomu ale není tak. Jak jsme s vrchu podotkli, tvoří se takové propadliny tím, že klenutí jeskyň se shrotí; tak i povstala Macocha. Hloubka její dle vědeckého vyměřování roku 1856 obnáší 140 *m*, šířka u vrchu 150 *m*. Hrůza arciť člověka dopadá, hledí-li s pavlače na výšině do strašné hlubiny a kdo na závrať trpí, sotva několik minut dolů hleděti vydrží. Kámen s pavlače shozený potřebuje 7 i 8 sekund, než s temným rachotem dopadne země. Na dno Macochy nestává nijakého přístupu, jen světlo nebeské je ozařuje. Nejbezpečnější zprávy o Macoše děkovati máme výpravě 21. srpna r. 1856, kterouž nákladem kníž. Salma řídil Dr. Wankel.*) Výprava našla na dně dva temnozelené rybníky, každý v průměru na 22 *m*. Dnem Macochy plyne říčka (snad Punkva?) na jedné straně ze skále vycházející a na protivné zase pod skálu se ukrývající. „Ze dna Macochy vystupuje k severovýchodu poznenáhla skalní chodba až na 60 sáhů zvýší, zdobená krápníkem nevídané velikosti a krásy.“ **)

Druhý takový žleb, který u Adamova se spojuje s údolím Svitavy, táhne odtud východně ke Křtinám a vyznamenává se nápodobným spůsobem jeskyněmi svými. Na blízku pracháren v tak zvaném žlebě Josefově jest E v i n a neprostranná jeskyně, za to ale znamenitější na blízku se otvírá B e č í s k á l a, jejížto hlavní chodba na 151 *m* zdélí vodou se končí. Tato jako i několik set kroků od ní ležící jeskyně K o s t e l í k, jež jméno své má od podoby s gotickou kaplí, jest ozdobena krásným krápníkem. Znamenitý též jest V ý p u s t e k, pravý to podzemský labyrint, asi hodinu ode Křtin vzdálen. Četné cesty křižují se na vše strany, tak že člověk cesty neznalý dlouho by bloudil, než by zpátečné cesty našel. Podivuhodny jsou tak zvané šířaviny, t. j. pro-

---

*) „Účastni této výpravy také byli mechanik Jan Franta a hornický mistr pan Mládek. Co víme, vpustili se před těmito pány do Macochy r. 1723 minorita P. Lazarus, 1746 jeden sedlák na domluvu dvorního archiváře J. Nagla. 1776 kníže Karel Salm, 1784 pan Kučinský, knížecí Lichtensteinský inžinýr, 1804 hejtman Peške a 1806 pan starohrabě Hugo Salm.“ — Soukop strana 45.

**) „Bez žebříků a lan a pochodní nelze dostati se zhůru touto chodbou. I podobá se, že před časy tato chodba vedla až na bílý den, a žeby nyní záplavou zanešená snadno se proraziti dala, tím více, an teprv nedávno zemřel stařeček, kterýž vypravoval, že za jeho dětství vedla skalní chodba s vrchu až na dno Macochy.“ Soukop str. 47

stranné síně neobyčejnou šířkou sklepení znamenité a těch se čítá několik.

Třetí žleb této Drahanské vysočiny na severním konci svém má velkolepé jeskyně Ochozské,*) též krápníkové, teprv asi od r. 1831 světu známé. Tvary, krápníkem zde utvořené, jsou překvapující; v ulici hlavní na 151 *m* zdélí nachází se mnoho tvarů krápníkových, gotickým kapličkám podobných. Překrásná jest skamenělá sopka, 1 *m* až 3 *m* široký a na 30 *m* dlouhý proud lávy chrlící; něco dále leží krápníkový balvan, jemuž, dle formy jeho, jméno dali „zkamenělý vůl". Celá délka hlavní chodby této jeskyně, která ohledem na krásné tvary krápníkové nejozdobenější v celém Rakousku jest, obnáší 511 *m*.

Palavské hory,

čnějící na jihu vlasti moravské. Hory tyto nelze připočísti ani k Tatrám, ani k Českomoravskému pohoří, nýbrž ony tvoří pro sebe osamotnělý celek, který se v trojí část rozkládá. Nejvyšší vrchol jest ten, na kterém zříceniny prastarého hradu Dívčí Hrady strmí (427 *m*). Památná jest výšina Turoldova pro rozsáhlé jeskyně své, k nimž snadného přístupu není, a pro propadliny svědčící o ustavičném podrývání vod, za kteroužto příčinou v okolních osadách častěji pole a domy se posunují. Půda však výborně se hodí pro víno, kteréž v celém okolí dobře se daří.

Kotliny.

Kotliny nazýváme v zeměpisu takové nížiny, které dříve jezerem, buď solnou neb sladkou vodou naplněným, byly. Kotliny takové, jsouce řekami protékány, mají veliký vliv na osazování se národův v jistých zemích, jakž to dosvědčují kotlina Londýnská, Pařížská a t. d. Na Moravě máme následující kotliny:

1. *Horní kotlina* řeky Moravy od Bludova až k Napajedlím se rozprostírající, 90 *km* dlouhá, 8—20 *km* široká. V této kotlině

---

*) „O způsobu objevení této jeskyně... vypravuje se, že roku 1831 žil v Ochozi člověk na mysli pomatený, který si zamanul nalezti bránu do světa podzemního, do pekla. I plazíval se po břichu otvorem jeskyně dotčené, tehdy valně zaneseným, až se dostal do báječné klenotnice podzemní, domnívaje se býti již na onom světě. Navrátiv se, vypravoval divy, jež ve skále viděl, až pak jiní jej následovali, nevídanou krásu jeskyně zvěstujíce." Soukop str. 10.

leží: Zábřeh, Mohelnice, Litovel, Olomouc, Prostějov, Přerov, Kroměříž, Hulín, Napajedly a t. d.

2. *Dolní kotlina* řeky Moravy od Napajedel až k Děvínu, kdežto se spojuje s velikou kotlinou Vídenskou, kteráž zase jen jest část kotliny uherské. V této nižší kotlině leží: Uherské Hradiště, Veselí, Strážnice, Hodonín, Břeclav a t. d.

3. Třetí kotlina, utvořená řekou Dyjí a Švarcavou, veliké důležitosti do sebe má obzvláštně v starších našich dějinách. Od této kotliny vedou žleby řek Švarcavy, Jihlavy a Svitavy, vedle kterých kvetoucí města, městysy a vesnice se lesknou.

Nížina, kterou Haná teče, nazýváme rovinou Hané, která pro úrodnost půdy známa jest. Rovina tato počíná u Víškova; hranice její jsou na severu: Plumlov a Litovel; na východu: Biskupice, Holešov a Lipník; na jihu: Slavkov a Napajedly. Zaujímá něco přes 300 čtver. kilometrů.

Vodstvo.

a) Řeky.

Řeky moravské nesou vody své ku třem mořím: k Černému, k Baltickému a malá část i k Německému moři. Hlavní řeka, která skoro všechny ostatní v sobě spojuje a celé zemi jméno dala, jest:

Morava, v starých listinách Marha, Marcha, Maraha, Marava, až konečně r. 1203 Morava nazvaná. Morava má své prameny as 28 *m* pod temenem Králického Sněžníka blíž hranic českých; hlavní její pramen ve výšce 1264 *m*. Četnými potoky a potůčky sesilena valí se jižním směrem, vstoupí blíž Bohutína do horní kotliny své, kde s ní se řeka Desná spojuje. Pod Zábřehem padá do ní Sázava, u Mohelnice Maletínský potok; na levém břehu však Oskava u Chomoutova, Bystřice, Bečva u Tovačova, kdežto řeka ve více ramen se dělí, která tučné louky a žírná pole zahrnují. Pod Olomoucem řeka jest asi 100 *m* široká, jelikož už Hanou a Bečvou rozmnožena jest; též i menší řeky, jako Rusava a Dřevnica, Blata a t. d. v horní této kotlině do lůna Moravy se skryly. — U Napajedel obnáší šířka kotliny asi 760 *m* a pod Napajedlským vrchem vstupuje do dolní kotliny své, v době Mojmírovců veledůležité; v dolní této kotlině spojují se s Moravou Olšava, Březnica a Dyje. Pod Děvínem v Uhřích padá do Dunaje.

Délka řeky obnáší na Moravě se všemi zátočinami 315 *km*, přímá vzdálenost od prameniště až k výtoku u Lanžhotu 172 *km* a veškeré její poříčí na Moravě 19597 čtver. kilometrů.

Z přítokův, které do Moravy padají, uvádíme zde o sobě jen důležitější, a to sice na levém břehu:

1. *Oskava*, která pramen svůj má v horách Janovických a pod Chomoutovem do Moravy padá.

2. *Bečva*, vedle Dyje nejdůležitější přítok Moravy. Má dva prameny na hoře Vysoké; jeden pramen sluje Vsetínská čili horní, druhý Rožnovská Bečva, které se pod Valašským Meziříčím spojují. Řeka tato jest divoká a způsobuje obzvláště z jara veliké nebezpečí povodněmi. Ve dvojí rameno rozdělená padá u Tovačova do Moravy. Délka její obnáší 128 *km*.

3. *Olšava*, povstává ze tří potokův: Říky, Nivničky a Olšavy, které pod Uherským Brodem se spojují. Řeka tato též ročně mnoho set jiter zaplavuje, ačkoliv r. 1820 částečně běh její upravován jest. Mezi Ostrohem a Uherským Hradištěm padá do Moravy. Celá délka řeky obnáší 46 *km*.

Na pravém břehu padají do Moravy:

1. *Háná* (v listinách ponejprv se uvádí k roku 1183 pod jménem Hona), má původ svůj v malém rybníku u Drahan, teče k Víškovu, odkudž v dlouhém kruhu východním směrem k Moravě pádí, do kteréž pod Kojetínem padá. Požehnaná tato rovina, kterouž Haná se vine, před úpravou roku 1816 řečiště povodněmi mnoho trpěti musela. Celá délka řeky obnáší 50 *km*.

2. *Blatná*, počínajíc u Bilic padá blíž Tovačova do jednoho ramene Moravy. Jak jméno říčky této dokazuje, bylo její poříčí bahnovité a blatité, za příčinou častých povodní, kterým však úpravou běhu r. 1814 přítrž učiněna jest, tak že dřívější bahniska v krásné úrodné pole se proměnily.

3. *Dyje* (něm. Thaja), po Moravě nejrozsáhlejší řeka v naší vlasti. Má dvojí pramen: jeden, tak zvaná německá Dyje, má počátek svůj z lesů blíž Sedmi lip mezi Vitorazí a Světlou; druhý, moravská Dyje totiž, vychází z lesin u Stonařova v Jihlavském kraji a plyne k jihu. Nežli oba potoky se spojí, vpadá do moravské Dyje potok Třihrázný a Vapovka, do rakouské Javornice (Jauerling), Jesenice (Jassnitz), Trnavka (Türnau) a Slatinka (Schlaten). Obě tyto Dyje spojují se pod hradem Rakouským (Raabs) a spojená nyní řeka v mnohých oklikách teče brzo na

moravské, brzo na rakouské půdě, brzo zase hranice mezi těma oběma zeměma znamenajíc. Do spojené Dyje vlévají se až k ústí jejímu: Křeslice u Freištejna, Želetava u Bítova, Olešná u Hardeku, Blatnice, Hradnice u Znojma, Pulkava u Lávy, Jevišovka u Frelichova, Jihlava u Mušova a Trutmanka u Staré Břeclavi, kdež i na blízku do Moravy Dyje padá. Celá délka řeky obnáší 280 *km*. I tato řeka spůsobuje mnoho povodní a množství její vody neprospívá ničeho, jelikož ani po celý rok schopna není, by svory nésti mohla. Vinny tím jsou přemnohé okliky, kterými řeka plyne, tak že časem mnoho tisíc jiter nejlepší půdy zaplaveno bývá.

Nejdůležitější přítoky Dyje jsou:

1. *Jihlava*, která v Českomoravském pohoří ve výšce 660 *m* na českomoravských hranicích blíž Batelova původ svůj béře z odtokův několika rybníkův, plyne Batelovem k Jihlavě městu, kdež se s ní malý potůček Jihla spojuje. Brtnicí sesilněna přijímá u Ivančic Oslavu od Velkého Meziříčí tekoucí, a Rokytnu, jež v Znojemsku původ má V kotlině u Pohořelic tolik písku se navaluje, že řeka, opustivši řečiště své, do struhy se vrhla, čímž velké povodně povstávají, tak sice, že upravení nějaké již přežádoucí jest. U Ivaně spojuje se Jihlava se Švarcavou, a spojené jich vody vrhnou se u Mušova do Dyje. Celá délka řeky obnáší 174 *km* Ačkoliv spojené vody Jihlavy a Švarcavy jméno obdržují od první řeky, nelze popírati, že Švarcava více vody žene než Jihlava, ač běh této delší jest.

2. *Švarcava*, čili prastarým názvem *Svratka*, má pramen svůj v odtocích Černého bahna na Žakově hoře u vesnice Heralce nedaleko hranic českých. Teče okolo Jimramova, Nedvědic, Doubravníka, Tišnova, Brna a častými povodněmi až do roku 1848 okolní krajiny trápila, co však řečiště její upraveno, povodně přestaly. Přítoky její jsou, mimo jiné menší, Obrava u Popovic a Cesava u Židlochovic. Celá délka řeky obnáší asi 158 *km*. Nejdůležitější přítok Svratky jest:

3. *Svitava*. Tato má pramen svůj severně od Svitav města nedaleko hranic českých a teče přímým směrem k jihu oním údolím, ježto obyčejně nazýváme žlabem Svitavy, okolo Letovic, Svitavky, Doubravic, Blanska, Adamova a za Obřanami vystupuje do kostliny Švarcavské, kdežto se do Švarcavy vlévá, dříve u Komárova, nyní u Přízřenic. Celá délka řeky obnáší 87 *km*. Nejzajímavější ze všech přítokův Svitavy jest již svrchu dotčená P u n k v a,

potok, který takřka všechny vody výšiny Drahanské a tamějších jeskyň do Svitavy nese. Z lesin Protivanovských řinou dva potoky Žďárna a Luha, jež se zrovna před Sloupem spojují a spojené pak v Sloupských jeskyních se ztratí. Podobně má se to s potůčkem Bílá voda, který pod hradem Holštýnem v tamější jeskyni též zmizí. Zdá se, že onen potok, který na dně Macochy šumí, jest spojená voda Sloupského potoka s Bílou vodou, která v údolí Punkvy nad skalním mlýnem ze skály s takovou prudkostí vyskakuje, že mlýn a později rozsáhlé hamry žene. Punkva vlastně nazývá se Ponikev neb také Ponikva, z čehož povstalo zkrácené jmeno Punkva, berouc název svůj od povahy své, že se ztrácí místy pod zemí: poniknouti, což souhlasí s jihoslovanskými „ponory“ od ponořiti se.

Všechny tyto řeky dodávají vody své Moravě a tou Dunaji; k poříčí Dunajskému však náleží i ona východní část vlasti naší, která potoky své do Váhu posýlá, jak na př. potoky Hrubá, Krátkovský, Stranný atd. Též i řeka Vlára, již několik potokův z moravských Tater obzvláštně z Makyté tvoří, na p. potoky Řeka, Říčka a Brumovka, pod Brumovem se spojující, nese vody své průsmykem, jenž dle řeky Vlárským se nazývá, do Uher řece Váhu. Tímto průsmykem činili Maďaři nejvíce své vpády do Moravy.

Druhá řeka, která evropskou důležitost má, ale jen v malé části dráhy své Moravě a Rakousku vůbec náleží, jest Odra, která z více bahen v Oderském pohoří počátek svůj béře. Délka její na moravské půdě obnáší asi 100 km., na kteréžto cestě mnoho potůčkův, n. p. Ostravica, Lubina, Opa a t. d., do ní se vlévá. — —

b) Jezera.

Větších jezer Morava nemá jako Čechy; tak nazvaná jezera jako Kobylí jezérko u Hodonína, u Vejvanovic a jezérko Měnínské jsou více velikými rybníky než jezerami. Rybníkův máme dost na chování ryb, ačkoliv počet nynějších rybníkův v poměru k bývalým jest příliš skrovný, v kterémžto ohledu Čechy Moravu daleko předstihují.

c) Nerostní čili mineralní vody.

Některé vody mají v sobě rozluštěné částky z nerostů čili mineralův, čímž v sobě i léčivou moc chovají. Vody takové jsou na př. železičitá voda v Ondřejově, kyselá v Březové, hořká v Ja-

lovisku u Měnína, sirkové vody v Losině, ve Velké Slatině, u Koryčan, v Korytné, v Kostelci, v Šardicích, v Čejči, v Napajedlích a t. d. Však bohužel mimo Luhačovickou vodu se jich posud málo užívá.

Podnebí.

Podnebí, čili poměry tepla a zimy ohledem na zdraví lidské a plodiny přírody, jest na Moravě vesměs mírné a zdravé. Severní části země, výšiny Jihlavské, hornaté krajiny Jesenické a moravsko-tatranské mají ovšem tužší podnebí, nežli jižní části země naší, zaujímající velikou část Brněnska a Znojemska, jakož i malé částky Jihlavska a Hradištska, kdežto na velikých úrodných nízce položených rovinách velmi lahodný vzduch vane a víno výborně se daří. Rozdíl podnebí mezi severem a jihem moravským jest ostatně dosti veliký, tak že v jižních krajinách žně o 4 neděle dříve začínají nežli v severních. Léto na severu jest o několik neděl kratší než na jihu. Zvláštnost v příčině podnebí jest úžlabí ledové u Vranova v Znojemsku, kdež ještě v červenci střechely naleznouti lze.

Vítr na Moravě věje nejvíce ze severu. Počet průměrní bouřek do roku udává se na 21; množství roční vláhy vzduchové obnáší 43—49 *cm*.

Plodiny.

a. *Nerosty.* Kovů máme na Moravě málo; staré doly na stříbro u Jihlavy, jindy tak výnosné, a na zlato v podhoří Jesenickém dávno již jsou přebrány. Za to ale dobýváme mnoho železa a kamenného uhlí, zde onde tuhy (grafit) a ledku, kdežto soli se nám úplně nedostává. V dosti hojném množství nacházejí se křemen, granáty, smaragdy, achaty, jaspisy, chrysolithy, lepidolithy, turmalíny, malakolithy, zelený opal, a poloopal, chrysoberyl a t. d. Nejkrásnější mramor na Moravě nachází se u Četechovic, u Hostěnic, u Krasonic, dříve též mnoho v okolí Pernštejna; černý mramor v Náměstském, brusné kameny v okolí Val. Meziříčí, u Chvalčova jsou lomy mlýnských kamenů. Znamenité jsou lomy Wiesenberské, jichžto kameny rozličným potřebám vyhovívají. Eratické balvany, t. j. balvany, které dle podstaty své ku kamení, v kterém leží, nepřináležejí, nacházejí se zde onde u Židlochovic, Pohořelic, Podivína a t. d.

b) *Rostlinstvo.* Převyšují-li Čechy Moravu ohledem nerostův, jest za to tato bohatší co do rostlinstva. Co se týká obilí, máme obzvláštně v jižních krajinách toho hojnost a naše Hana jest v tom ohledu snad nejbohatší krajina v celém Rakousku. Máme výbornou moučnatou pšenici, máme žita na zbyt, ječmen, oves, proso, turkyň, mák, len, konopě, rozličné zeleniny, najmě oblíbený chřest Ivančický, mnoho a dobré ovoce. Vína má Morava desetkrát více nežli Čechy, nejlepší u Bzence, Archlebova, Domanína, Blatnice, Suchohrdlí, Polešovic, Šatavy a na Palavských pahorcích, nejvíce v Znojemsku. Severně od Brna víno již se nedaří. Ročně se v průměru asi 200.000 hektol. vína vylisuje. Lekořice čili tak zvané sladké dřevo roste bujně okolo Popic, Pouzdřan až k Mikulovu. Rostlinopisci udávají přes 1200 rozličných bylin, jež na Moravě rostou. Tučné naše louky jsou pokryty hojností pícních rostlin, kdežto mezi stromy duby, javory, břízy, buky, topoly, jedle, smrky, střemchy, vrby, tisy, olše, jilmy v lesích našich a na stráních se zelenají. Aj věru, kdo naše nivy a pole vidí, tak úrodné, s takovou pilností obdělávané, kdo uzří, jak každé místečko našlo svého věrného pracovníka, tenť zajisté pochopí, proč my Moravané svou vlasť jmenujeme rájem, jak to krásně píseň vyslovuje: „Moravo, ty krásná země, vlasti má — tys rájem mým!“

c) *Živočišstvo.* Poloha Moravy mezi severem evropským a jihem jest příčinou, že buď v čas zimy neb leta nás navštěvují ptáci, ježto právě na průletu se nacházejí. Krotcí ptáci jsou vůbec známi; z dravcův hnízdí v nejvyšších Tatrách a Jesenických horách snědý sup. Lesní zvěř jest dosti hojná; v krajinách východních hor ale vyskytují se často i vlci, ovšem velikou škodu dělající. Haná chová mnoho koní a husí; hovězího dobytka se nám nedostává, též i skopového, tak že dovoz z Haliče a z Uher nám vypomáhati musí. — Ovčářství dříve znamenité od několika roků již téměř zaniká. — Včelařství s velikou oblibou a dobrým výsledkem se pěstuje, kdežto rybářství příliš výnosným není. Mimo menší ryby nalézají se úhoři v Bečvě a v Moravě, pstruzi všude ve tvrdé vodě, štiky v Moravě, Jihlavě, v Bečvě, kapři téměř ve všech řekách. Mezi hady uvádíme zde jen jedovaté; jest to užovka (či zmije) zpurná (viper), nejvíce na Rudé hoře, pak užovka hnědá, velmi nebezpečná; tato ráda se sluní a lenivě na zemi leží, jakmile ale se jí tkneš, lítou divostí vyskočí a kousá, a kousnutí její, když okamžitě prostředkův náležitých se neužívá, přináší bolnou smrť.

Hospodářství.

Málo která země rakouského mocnářství jest tak úrodná jak Morava; vyjma hornaté krajiny Jesenických a Tatranských hor naše země pilným obděláváním a velikou plodností chlubiti se může. Nechceme popírati, že v ohledu hospodářství a orby mnoho ještě opraviti se může a musí, a že zapotřebí jest, aby vynálezy nového času v tomto oboru v život u nás uvedeny byly. A že se to stane, doufáme pevně v přičinlivost a horlivost našich hospodářských spolkův, ježto ohledem na opravy žádoucí velmi blahonosně působiti mohou a budou.

Úrodná půda na Moravě obsahuje dle výsledku nově upravené daně pozemkové:

rolí	1,217.533	hektarů
vinohradů	12.119	„
zahrad	27.036	„
luk	155.362	„
pastvisk	127.835	„
lesů	609.788	„

Celkem tedy jest na Moravě 2,154.197 hektarů čili téměř 97% plodné půdy, poměr to velmi příznivý, jemuž z rakouských zemí jen Čechy a Slezsko se rovnají. Z jednotlivých druhů plodin zklízí Morava ročně:

pšenice	1,511.790	hektolitrů
žita	3,319.140	„
ječmene	2,987.450	„
ovsa	4,313.000	„
kukuřice	173 670	„
prosa	131.290	„
luštěnin	431.220	„
zemáků	16.297.460	„
buráku	12,540 850	metr. centů
řepy krmné	2,613.490	„ „
konopí	6.340	„ „
ovoce	468.035	„ „

Dobytkářství.

Hledíce k nynějším poměrům našeho dobytkářství vyznati nám jest, že jest nyní výbornější než dříve, ač úhlavní nepřítel našeho

dobytka, dobytčí mor, téměř každý rok se dostavuje, následkem kterého ročně 1100—1300 kusů padá. K snadnějšímu přehledu sestavujeme součet dobytka z r. 1880 v následující tabulce:

Hovězího dobytka . . .	677.807,
ovcí	158.852,
koz	116.880,
vepřového dobytka . .	205.976,
koní	122.858.

V poměru k dřívějším časům zvýšil se počet jmenovitě hovězího, vepřového dobytka a koní. Nejlépe krmené koně mají na Hané, kdežto také mnoho husí se chová. Zušlechťování dobytka na několika velkostatcích s dobrým prospěchem se uvádělo. Vlna však pro potřebu moravského průmyslu nedostačuje, tak že z ciziny k nám dovážena býti musí. Krávy a kozy moravské jsou dosti dojné a dávají ročně přes 4 miliony hektolitrů mléka, z něhož se vyrábí 67.590 metr. centů másla, přes 8000 metr. centů jemných sýrů a 88.520 metr centů tvarohu a obyčejného sýra.

Včelařství a hedbávnictví.

Jak vůbec v celé Evropě včelařství za posledních 100 let ochabělo, tak i u nás na Moravě, ačkoliv právě chováním včel naši předkové velmi rádi se obírali; známo jest, kterak Jan Amos Komenský o zvelebení včelařství horlivě pečoval. Přes půl století toto oddělení hospodářství leželo ladem, až teprv za našich dnů zase zmáhati se počíná, k čemuž včelařský spolek v Brně valně přispívá. Nemůžeme dosti snažně žádati na našich horlivých učitelích a kněžích, aby co nejvíce možno k tomu hleděli, by chování včel lidu našemu schvalovali a doporučovali. Čítáme na Moravě na 83.000 oulů, ve kterých ročně asi 300.000 kilogramů medu a vosku se vyrábí.

Důležité jsou i pokusy ubytovati v naší zemi bource hedbávné, ježto z listí morušových stromův se krmí. První tyto stromy sázeny jsou za časů Marie Teresie; však teprv bezplatným rozdáváním stromků morušových od hospodářské společnosti v Brně moruše na Moravě valněji se rozšiřují. Dosavadní pokusy dokazují, že by bourci hedbávní v našem podnebí se dařili a hedbáví z nich rábené jest právě tak dobré jako vlašské, ačkoliv, jak se samo sebou

rozumí, Morava nikdy v tomto ohledu vynikati nebude. Toho však docíliti lze, abychom aspoň část potřeby hedbáví na Moravě sobě sami zaopatřili; protož i na tuto záležitost dbáti sluší; neb musíme kořistiti z přírody, co jen možno, abychom přinuceni nebyli, z ciziny dovážeti, čehož naše vlasť roditi může! —

Průmysl a živnostnictví.

V nejstarší době našich dějin průmysl, jak se samo sebou rozumí, byl velmi obmezen, jak vždy a všudy, kde potřeby života lidského skrovny a obmezeny jsou. Šaty pro členy rodinné připravovaly ženy nejvíce plátěné a vlněné; železné a bronzové meče, nádoby k náboženským potřebám a obřadům náležité, jež zde onde se vykopávají, dosvědčují, že upravování železa, kovů a hlíny našim předkům ovšem známy byly. Některé listiny z 13. století činí zmínky o uměleckých tkaninách, krásně vyšívaných, z kterých ornáty k službám Božím se dělaly. Dlouho ale to trvalo, nežli zvláštně tkání jemnějších látek u nás se zmohlo; neb v 13., 14., 15. a dílem i v 16. století ještě dováželi nizozemští kupcové sukna rozličná do našich zemí, až konečně soukenictví v Jihlavě a jiných místech vzkvétati začalo. Třicetiletá válka (1618—1648) všechen takřka průmysl zničila; vyhánění nekatolíků, moravských bratří, novokřtěnců a protestantů velmi ku škodě bylo průmyslu a řemeslům, jelikož tito, zvláště bratří moravští velmi mnoho průmyslem a řemesly se zabývali. Teprve Marie Terezie a císař Josef napomáhali průmyslu a řemeslům, obmezivše ty výsady cechův, které zvelebení řemesel překážely. Od těchto dob počíná radostnější stav našeho průmyslu, který v některých odborech činnosti své tak znamenitým jest, že ostatní země rakouského mocnářství daleko převyšuje. Rozkvětu průmyslu a obchodu mají napomáhati obchodní a průmyslové komory, ježto na Moravě máme dvě, v Brně (od r. 1850) a v Olomouci (od r. 1851). Obvod Brněnské komory zahrnuje v sobě hejtmanství Brněnské, Boskovské, Dačické, Hodonínské, Hustopečské, Jihlavské, Krumlovské, Kyjovské, Vel. Meziříčské, Mikulovské, Novoměstské, Třebíčské, Třebovské, Víškovské a Znojemské. — K Olomoucké obchodní komoře náleží hejtmanství Olomoucké, Brodské, Holešovské, Hradišťské, Hranické, Jičínské, Kroměřížské, Litovelské, Val. Meziříčské, Místecké, Přerovské, Prostějovské, Rymařovské, Šternberské, Šumberské a Zábřežské.

Látky vlněné.

Tyto látky u velké míře t. j. ve fabrikách teprv od r. 1745 se dělají, v kterémžto roce první fabrika na sukna jistým Reichlem v Olomouci založena jest; brzo však Brno vyvýšilo se nad ostatní města moravská, tak že nyní jemná sukna Brněnská mezi nejoblíbenější náležejí. První fabriku v Brně založila vláda v roku 1764 na Velké nové ulici, davši tím podnět k dalšímu zřizování podobných ústavů, tak že nyní Brno vskutku zasluhuje jména fabrického města. Jak valná tato část průmyslu moravského jest, vysvítá z toho, že naše soukenictví ročně v průměru spotřebuje 131.000 metr. centův vlny; Brno samo spracuje ročně na 70.000 metr. centův! Mimo Brno jsou nejhlavnější sídla moravského soukenictví: Jihlava, Helenov, Třešť, Velké Meziříčí, Náměsť, Mor. Třebová, Svitavy, Nový Jičín, Fulnek, Malý Beranov a Bučovice. Cena výrobkův vlněných obnáší ročně asi 40 millionův zlatých. Od té doby však, co obchodní smlouva s Anglií uzavřena byla, klesla výroba jemných suken jmenovitě v Brně velice, tak že Liberec nyní daleko v té příčině před Brnem předčí.

Plátenictví.

Jestli soukenictví a vlněné látky v novějším čase valné pokroky na Moravě učinily, ochablo však poněkud plátenictví, a to sice tím, že v cizozemsku mnoho fabrik povstalo, které látky své v levnější ceně prodávati mohly. Tím se i stalo, že v horách, kde plátenictví hlavní sídlo mělo, mezi lidem velká chudoba znikla. Sídla průmyslu plátenického nacházejí se hlavně v Šumberku, Šternberku, v Libavě, v Mor. Třebové, ve Svitavách, v Brně, Berouně, ve Frydlandě u Rymařova, ve Velkém Losíně, v Hanušovicích, v Bělčici, v Místku, v Přerově, v Hranicích, ve Wiesenberku, v Suchdole a v Rejtířově. Komisní plátna vyrábějí se nejvíce ve Svitavách a v Třebové. Patrno tedy, že plátenictví nejvíce jest rozšířeno po hornatých krajinách naší vlasti. Celkem se vyrábí ročně 600.000 kusův, v ceně asi 6,000.000 zlatých.

Bavlnictví.

Výroba bavlněných látek zmáhá se na Moravě ode dne ke dni a vytlačuje z obchodu svou lácí výrobky plátěné. Střediště moravského bavlnictví jsou: Svitavy, Letovice, Místek, Beroun, Frenštát,

Zábřeh, Dvorec, Prostějov, Rymařov, Červená Voda, Šternberk, Tichá, Mor. Třebová a Hranice. Cena výrobků bavlněných obnáší ročně asi 8 mill. zlatých, barvírna v Zábřehu barví ročně asi 3000 centův bavlněné příze turecké červené; v tullu a bobinetu vyniká fabrika v Letovicích.

Koželužství.

Tato větev průmyslu jest dosti výnosná, jelikož její výrobky i vyvážíme. Čítáme na Moravě 334 koželuhů a jirchářů; velkozávody koželužské a jirchářské máme v Brně, v Třebíči, v Jihlavě, v Olomouci, v Mikulově, Lošticích atd. Cena vydělaných zde koží obnáší ročně přes $3^1/_2$ mill. zl. Mnoho koží se dováží z Polska a z Uher.

Papírnictví.

Papírny u nás ženou se z polovice vodou a z polovice párou; nelze popírati, že naše papírny zůstaly pozadu, tak že v cenách s cizozemskem závoditi nemohou, ačkoliv v nejnovějším čase poměry jich zdají se zlepšovati. Nejlepší papírny jsou v Tasově, v Přibislavicích, v Předklášteří, v Bohdíkově, v Olšanech u Šumberka, v Žibřidovicích, ve Vel. Losíně a t. d. Cena ročně vyrobeného papíru obnáší asi 1,3000.000 zlatých.

Fabriky na tabák

máme v Jihlavě a v Hodoníně (původně až do r. 1783 v Brně byla), v Nov. Jičíně, Šternberku, Svitavách a v Budišově, které ročně tabák šňupavý, kuřlavý a doutníky v ceně 14,000.000 zlatých připravují.

Pivovary.

R. 1886 bylo na Moravě 168 pivovarů, které ale za mnohými příčinami s pivovary jiných zemí, jmenovitě Čech porovnány býti nemohou, ačkoliv ječmene hojnosť u nás máme; za to ale málo chmele u nás se rodí. R. 1886 vařilo se na Moravě 1,063.001 hektolitrů piva.

Sladovny.

Hojnost výtečného ječmene na Moravě pěstovaného zavdala příčinu k zakládání sladoven, které spracovaný zde ječmen hlavně do Německa a jiných západních zemí vyvážejí. Na Moravě máme 44 samostatných sladoven, které ročně vyrábějí přes 500.000 metr. centů v ceně asi 7,000.000 zl

Lihovary.

Závodů lihovarských a vyrábitelů likérek bylo roku 1880 na Moravě 950: nejlepší továrny na likéry jsou v Tuřanech, ve Znojmě a Prostějově.

Octárny

jsou nejznamenitější v Brně, v Komárově, v Hajanech a Znojmě, vinný a ovocný ocet vyrábějíce.

Cukrovary.

Cukrovary mají na Moravě tyto osady: Bedihošť, Břeclav, Brod Uh., Brodek, Brno (raffinerie), Bzenec, Čelechovice, Doloplazy, Drahanovice, Hejčín, Hodonín (2), Hrušovany, Hrušovany (u Židlochovic, raffinerie), Holice, Hradiště Uh., Hulín, Chropín, Kelčany, Kojetín, Kroměříž, Krumlov, Kvasice, Lipník, Litovel, (raffinerie), Modřice, Mohelnice, Napajedla, Ostroh, Oslavany, Pavlovice, Podivín, Pohořelice, Přerov (a raffinerii), Prosenice, Rájec, Rohatec, Rosice, Slavkov, Šlapanice, Sokolnice, Tišnov, Tovačov, Unčov, Víškov, Vel. Bystřice, Vrbátky, Vranovice, Všetuly, Zborovice, Ždánice, Želetice, Židlochovice. Spracovaly r. 1880 na 14,225.491 m. centů řepy.

Sklářství.

Ač tato větev průmyslu českému se nevyrovná, přece učiněn v tom na Moravě v posledních letech značný pokrok. R. 1880 bylo na Moravě 18 sklenných hutí, mezi nimiž hutě v Krásně, v Koryčanech, Karlovicích, Úsobrně a v Opatově vynikají. Vyrábilo se r. 1885 15.000 metr. centů tabulového a 60.000 metr. centů dutého skla v ceně přes $1^1/_2$ mil. zl.

Hliněné zboží.

Cihelen máme na Moravě přes 500, mezi nimi jest 12 cihelen s okružnými pecemi jmenovitě v Brně, v Bohonicích, v Černé Hoře, ve Velké Bystřici, Prostějově, Šternberku, v Kunvaldě a t. d. Hrnčířství moravské jest vyhlášené; největší továrny na hliněné zboží jsou ve Vranově (u Znojma), ve Znojmě, Jihlavě, Blansku, Olomoučanech, Kopřivnici, v Kravsku, Rajnochovicích a v Šatavě. Hrubší zboží hrnčířské vyrábí se v okolí Ivančic, Hrotovic a Víškova, v Kunštátě pak tak zvané nádobí Boleslavské.

Průmysl ve dřevě.

Známy jsou továrny na nábytek z ohýbaného dříví v Bystřici p. H., v Drholci, v Halenkově, v Hranicích, Koryčanech, ve Vsetíně a v Třešti, kteréžto továrny r. 1885 vyrábily zboží v ceně $3^1/_2$ mil. zl.: v Koryčanech jest mimo to továrna na rákosové pletivo a pletené košíky, které se také ve V. Meziříčí, pak v okrese Zdouneckém, Olomouckém, Víškovském a v městě Brně od 150 samostatných živnostníků košikářských vyrábějí. Parketárny se nacházejí v Sovinci, v Litovli, v Horní Dlouhé Loučce a v Července.

Sirkárny.

Na Moravě se vyrábějí sirky v ceně půl milionu zlatých ročně v 6 závodech a sice v Berouně, v Krásně, v Prostějově, v Dřevěném Mlýně (u Jihlavy), ve Žďáře a Třešti, které své výrobky částečně v tuzemsku zpeněží a část do východních zemí vyvážejí.

Knihtiskárny

máme v Brně (17), v Uh. Hradišti, Jihlavě, Kroměříži, Novém Jičíně, Mikulově, Olomouci, Prostějově, Rymařově, Šumberku, Šternberku, Třebíči, Telči, Vel. Meziříčí, v Mor. Třebové, v Hranicích, Znojmě, Boskovicích, Uh. Brodě, Břeclavě, Holešově, Hustopeči, Hodoníně, Kyjově, Místku, Nov. Městě, Ostravě, Přerově, Víškově a v Zábřehu.

Hornictví.

Stříbra a zlata na Moravě nemáme, ačkoliv v Jihlavě a v okolí Pernštejnském dříve dosti stříbra se dobývalo, a právě bohatosti hor okolních Jihlava svou zámožnost za předešlých časův děkovala. Velikou důležitost ale do sebe mají nyní železárny neb železné hutě, kdežto železo se dobývá. Nejdůležitější železárny na Moravě jsou: v okolí Adamovském, Blanenském, ve Štěpánově, ve Vítkovicích, ve Frydlandě, v Rosicích, v Sobotíně, v Janovicích. Železárny tyto vyrobily r. 1885 asi 260.000 metr. centu litin ze surového železa v ceně přes $2^1/_2$ mil. zl., 556.586 metr. centů válcovaného a kutého železa a 257.993 metr. centu holového železa v ceně 7,000.000 zl.

Továren na stroje máme v Adamově, v Brně, pak v Blansku, ve Vítkovicích, ve Frydlandě, Janovicích, v Novém Jičíně, v Olomouci, v Ostravě, v Přerově a v Rosicích; 5 továren na vyrábění drátů a hřebíků v Brně, v Drnovicích, v Homboku, v Karlově a v Dolní Moravici.

Kamenného uhlí dobyto roku 1880 na Moravě v okolí Rosickém a Mor. Ostravském 10,112.267 metr. centů; hnědého uhlí 1,053.347 metr. centů v okolí Kyjovském a Hodonínském.

Tuhy dobyto r. 1880 na 36.000 metr. centů v ložiskách v okolí Starého Města (u Šumberka), Mohelnice, Kunštátu, Vel. Meziříčí a Jemnice.

Ledku se nejvíce vyrábí (ročně asi 2400 metr. centů) v okolí Boskovic.

Obchod.

Zvláštní poloha Moravy jako přechodní země mezi severozápadem a jihovýchodem Evropy jest příčinou, že zboží, od průmyslníkův severozápadních na jihovýchod vyvážené, našimi krajinami vezeno bylo, tak že na Moravě dosti živý přechodní obchod se vyvinul. Obchod onen na jihovýchod soustřeďoval se na Dunaji a kupcové, donuceni jsouce za oněch časův mnoho zástavek činiti, měli sklady své v rozličných městech, vedle kterých silnice z Moravy do Uher vedla. Mezi všemi městy brzo vynikalo Brno, kde mnoho kupcův flanderských své sklady mělo. Dováželi vlněné látky a hedbávné, klenoty, koření a t. d.; od času krále Otakara I., který uherskou kněžnu Konstancii sobě zasnoubil, tento obchod stal se živějším. Silnice vedla Brnem k Hodonínu, odtud Holičem, Trnavou, Ostřihomem do Pešti, kdežto zboží na lodi skládáno a dále k jihu se vozilo. Brno šťastnou polohou svou, jako střediště mezi jihovýchodem a severozápadem Rakouska, zachovalo tuto důležitost až po dnešní den, ač jeho trhy výroční (7) nyní již nejsou tak hojně jako dříve navštěvovány.

Obchod v obilí nejvíce provádí se v Brně, kde mnoho žita, pšenice a ječmene se prodává; z Hané dovážejí sedláci výbornou pšenici a žito moučnaté do Olomouce, Prostějova, Kroměříže a Holešova; Kravařská krajina zásobuje trhy v Novém Jičíně a v Místku žitem, ječmenem a pšenicí. Trhy v Třebíči a v Jihlavě mají nejvíce ovsa, málo žita, pšenici takřka žádnou.

Dobytčí trhy v Olomouci a v Hustopeči nejsou již tak valné jak bývaly, neb běh železnic jiné jim vykázal dráhy; v ohledu tomto vyniká nyní Lipník, kdež se ročně přes 60.000 volů v ceně asi 6 milionů zlatých prodává, pak Mor. Ostrava, kdež jsou týdně největší trhy na vepřový dobytek na Moravě, dovážený z Haliče a z Uher.

Tak zvané kolonialní čili zámořské zboží, na př. káva, zázvor, pepř, muškát, rozličná barvidla a t. d. dovážejí se k nám z Hamburku a z Terstu, kdež se obchod v zámořském zboží pro Rakousko soustřeďuje. S těmito plody dříve Brno vedlo velký jednatelský obchod, který ale v novější době zaniknul, jelikož jiná města na Moravě a ve Slezsku železnicemi s to jsou, přímou cestou toto zboží si zjednati Podobný jednatelský obchod, provozován nejvíce Vlachy u nás usedlými, kvetl již v 16. a 17. století, kdežto jednatelé velkokupcův italských v rozličných městech moravských v Brně, v Olomouci, Znojmě též i v menších městech obchod vedli. Nejoblíbenější jednatelé byli: Antonio Trusi v Brně a Francesco Caligardo v Třebíči.

Silnice.

Silnice jsou buď od státu buď od okresu chovány. Státní silnice na Moravě jsou: 1. Vídeňská silnice z Brna Rajhradem, Pohořelicemi a Mikulovem do Vídně, na území Moravském 51 *km* dlouhá; 2. Olomoucká silnice z Brna Víškovem, Prostějovem do Olomouce, 76 *km* dlouhá; 3. Lipnická silnice z Olomouce Lipníkem, Hranicemi a Novým Jičínem do Příbora, 75 *km* dlouhá; 4. Těšínská silnice z Příboru Místkem, Těšínem do Bílska 1, na Moravě 15 *km* dlouhá: 5. Budějovická silnice ze Znojma Moravskými Budějovicemi. Stonařovem do Jihlavy, 88 *km* dlouhá. Mimo tyto hlavní jsou i vedlejší čili spojující silnice; tak 6. Znojemská silnice ze Znojma Pohořelicemi do Brna; 7. Jihlavská silnice z Brna Ostrovačicemi, Meziříčím do Jihlavy; 8. Pražská silnice z Brna Černou Horou, Březovou, Svitavami. Litomyšlí do Vysokého Mýta; 9. Slavkovská silnice z Brna Slavkovem do Hodonína; 10. Třebovská silnice z Olomouce Litovlí, Mohelnicí do Svitav; 11. Dvorecká čili Opavská silnice z Olomouce Šternberkem, Dvorcem do Opavy: 12. Šumberská silnice vede z Opavy na Bruntál, Rymařov a Šumberk na české

hranice; 13. Moravsko-Ostravská z Opavy Mor. Ostravou do Těšína; 14. silnice z Cukmantlu Frývaldovem, Wiesenberkem, Losínem k Šumberku. V celku měla roku 1889 délka státních silnic moravských 832.452 kilometrů; vydržování jich stálo 229.800 zlatých.

Délka okresních silnic r. 1889 obnášela 6154 *km* a silnic obecních 2793 *km*.

Železnice.

Na Moravě jsou tyto železnice:

1. Severní dráha císaře Ferdinanda s těmito tratěmi: a) Břeclav—M. Ostrava; b) Břeclav—Brno; c) Břeclav—Mikulov; d) Brno—Přerov; e) Nezamyslice—Olomouc—Šternberk; f) Kojetín—Bílsko; g) Kroměříž—Zborovice; h) Hranice—Vsetín; i) Hodslavice—Nový Jičín; k) Rohatec—Strážnice, k čemuž přijde odbočka; l) Krásno—Rožnov.

2. Společnost státní dráhy s tratěmi: a) Brno—Česká Třebová; b) Brno—Tišňov; c) Brno—Střelice—Hrušovany—Znojmo; d) Střelice—Okříško; e) Studenec—Vel. Meziříčí; f) Olomouc—Čes. Třebová; g) Červenka—Litovel; h) Brno—Vlárský průsmyk; i) Veselí—Sudoměřice; k) Bzenec město—Bzenec—Písek; l) Kunovice—Uh. Hradiště.

3. Rakouská severozápadní dráha od Šatavy na Znojmo—Okříško—Jihlavu.

4. Místní dráha Štramberská ze Studenky do Štramberku.

5. Místní dráha Novojičínská ze Suchdolu do Nového Jičína.

6. Moravsko-Slezská centrální dráha z Olomouce do Krnova.

7. Moravská pohraničná dráha: a) Šternberk—Králiky; b) Sobotín—Zábřeh.

8. Rakouská společnost pro místní dráhy: a) Olomouc nádraží—Olomouc město—Kostelec; b) Hanušovice—Ziegenhals.

9. Moravská západní dráha: a) Prostějov—Třebovice; b) Chornice—Opatovice.

10. C. k. rakouské státní dráhy: Vojnovice—Rymařov.

11. Ostravsko-Frydlandská dráha.

Pošty.

Nejstarší stopy pošty na Moravě nalezáme za krále Matyáše, kdežto nejen královští úředníci, nýbrž i hlavnější města zvláštní jízdné a pěší posly měli (1469—1490); avšak teprv od počátku 17. století začaly se pošty na Moravě rozšiřovati, císař Josef II. pak zvláště o pošty dbal a několik důležitých oprav zavedl. R. 1823 jel první rychlý ďostavník z Brna do Vídně. Poštovnímu ředitelství v Brně jest nyní podřízeno 479 poštovních úřadů (z nichž jest 19 erárních, v Brně 4, v Zábřeze, v Jihlavě 2, v Kroměříži, v Břeclavě, Mor. Ostravě, v Místku, v Nov. Jičíně, v Olomouci 2, ve Šternberku, Šumberku, Uh. Hradišti, v Hranicích a ve Znojmě) a výpraven, které během r. 1891 o 9 ještě rozmnoženy budou. Čistý výnos z pošty obnášel r. 1890 na Moravě 875.746 zl.

Telegrafy.

Telegrafických linií máme na Moravě 63, k nimž připočísti jest ještě 33 železničních linií telegrafických. Hlavní stanice telegrafické jsou v Brně, Přerově, Znojmě, Jihlavě, Olomouci, Mor. Ostravě, Šumberku a Břeclavi.

Telefony.

Státní telefony jsou v Brně (31 stanic), Jihlavě (30 stanic), Mor. Ostravě (56 stanic), Nezamyslicích (2 stanice), Olomouci (45 stanic). Mimo to jsou soukromé telefony v Aloisově (u Rudé), Berouně, Bystřici p. H., Brně, Veveří, Příboře, Jaseníku, Fulneku, Hodoníně, Karlovicích, Lukově, Vel. Meziříčí, Hrušovanech, Halenkově, Holešově, Jihlavě, Klášteře Hradišti, Koryčanech, Kroměříži, Lipníku, Lisicích, Luhačovicích Krumlově, Mor. Ostravě, Šumberku, Hranicích, Napajedlích, Mikulově, Olomouci, Přerově, Rohatci, Nov. Jičíně, Ždánicích, Třešti, Veselí (u Bzence), Výškově. Vítkovicích, Vsetíně.

Školství.

A. *Národní školy.* V příčině národních škol rozdělena jest Morava na 38 školních okresů, z nichž 6 připadá na města se samostatným zřízením obecním (Brno, Olomouc, Jihlava, Znojmo, Uh. Hradiště a Kroměříž), ostatní pak na 31 hejtmanství a na enklávy slezské.

R. 1890 bylo 2216 národních škol (1551 českých, 644 německých, 21 č. i něm.), z nichž bylo 1028 jednotřídných, 627 dvoutřídných, 235 trojtřídných, 134 čtverotřídných, 150 paterotřídných, 32 šesterotřídných, 10 sedmerotřídných. Nově se zřídily 41 škol a 130 tříd. Soukromých škol bylo 75 (30 č., 43 něm., 2 č. a něm.)

Měšťanských bylo r. 1890: chlapeckých (17 č., 25 něm.), dívčích 36 (12 č., 24 něm.).

Z 391.179 dítek školou povinných navštěvovalo veřejné národní školy 374 122 (187.726 chlapců, 186.396 děvčat), soukromé pak školy 10.504 (2961 chlapců, 7543 děvčat). Měšťanské školy navštěvovalo 6397 (4711 chlapců, 1686 děvčat). Pro neduživost tělesnou zůstalo bez vyučování 2145 dětí a jen 926 dětí zdravých. Úleva v návštěvě školní udělila se v 871 obcích pro 20.887 dětí.

Učitelů bylo 4327, učitelek 522, katechetů 1418, industriálních učitelek 689. Mateřských školek bylo 109 (41 č., 67 něm., 1 česká a něm.). Náklad na národní školství roku 1889 obnášel 3,492.302 zl.

B. *Střední školy.* Na Moravě jest 19 gymnasií a sice 8 českých a 11 německých; mezi nimi jsou 2 nižší gymnasia a sice v městech: v Brně (2 něm. vyš., 1 č. vyš. a 1 č. nižší); v Uh. Hradišti (1 něm., 1 č.); Hranicích (něm.); v Jihlavě (něm.); Kroměříži (1 č., 1 něm.); v Kyjově (něm. niž.); ve Val. Meziříčí (č.); v Mikulově (něm.); v Olomouci (1 č., 1 něm.); v Přerově (č.); Třebíči (č.); Mor. Třebová (něm.); ve Znojmě (něm.).

Realních škol jest 17; z nich jest 14 vyšších, 3 nižší a 2 realní gymnasia, 14 s řečí vyučovací německou a jen 3 s vyučovací řečí českou; 1 něm. a 1 čes. vyšší vydržuje stát, země pak vydržuje dvě české vyšší, 8 něm. vyšších, 3 něm. nižší a 2 realní gymnasia. Realní školy jsou: v Brně (2 něm. vyšší, 1 vyšší čes.): v Hustopeči (něm. nižš.); v N. Jičíně (něm. vyš.); v Jihlavě (něm. vyš.); v Kroměříži (německá vyš.): v Olomouci (německá vyš.); v Moravské Ostravě (něm. vyš.); v Prostějově (1 č. vyš., 1 něm. vyšší); v Rymařově (něm. nižší); v Šumberku (něm. realné gymnasium); v Šternberku (něm. niž.); v Telči (č. vyš.); ve Znojmě (něm. vyš.).

Ústavů učitelských máme na Moravě šest státních, z nichž čtyři jsou mužské (v Brně čes a něm., v Příboře čes. a v Olomouci něm.) a dvě ženské (v Brně č. a něm); mimo to jest jeden soukromý, avšak právo veřejnosti mající ústav pro vzdělávání učitelek v Olomouci. Příštím školním rokem otevře se osmý ústav a sice český pro učitele v Kroměříži.

C. *Odborné školy.* K těm náleží: c. k. vyšší průmyslová škola (něm.) a nižší průmyslová škola (čes.) v Brně; — zemská hospodářská střední škola v N. Jičíně (něm.) a v Přerově (čes.); lesnická škola od mor. velkostatkářů r. 1853 založená v Sovinci (dříve v Úsově). Rolnické školy jsou: rolnická a lnářská škola v Šumberku (dvouročný běh vyučovací); rolnická škola v Ivančicích (dvouročný běh vyučovací); rolnická a vinařská škola ve Znojmě (dvouročný běh vyučovací); rolnická škola ve Velkém Meziříčí (dvouročný běh vyučovací); rolnická škola v Klášteře Hradišti (dvouročný běh vyučovací); rolnická škola v Kroměříži (s jednoročním během vyučovacím). Zimní hospodářské školy jsou v Boskovicích, v Bzenci, Místku, Pohořelicích a ve Víškově, pak škola pro šafářství a domácí hospodářství v Žilině a hospodářská škola dívčí v Kroměříži.

Odborné tkalcovské školy jsou: v Brně, v Berouně, v Nov. Jičíně, Frenštátě, Prostějově, Rymařově, Šternberku, Šumberku a Svitavách.

Košikářské školy jsou: v Příboře, Val. Meziříčí a Vsetíně; pak odborná škola pro výrobky hliněné ve Znojmě a škola pro práce z dřeva ve Val. Meziříčí.

Na odchování kněží katolických jest arcibiskupský seminář v Olomouci a biskupský seminář v Brně.

Vysokou školu má Morava nyní jen jednu a sice vysokou školu technickou v Brně r. 1850 otevřenou, která však poměrně málo posluchačů má. Do roku 1855 byla na Moravě též universita v Olomouci, založená původně jako lyceum roku 1572 Olomouckým biskupem Vilémem Prusinovským a povýšena byla roku 1827 na universitu s třemi fakultami (právnickou, filosofickou a bohoslovеckou). Roku 1855 universita ta byla zrušena, fakulta bohoslovecká však zůstala, která právo má doktory bohosloví promovovati.

Školy pro báby porodné jsou v Olomouci a nyní také při zemské porodnici v Brně.

Vychovací ústavy.

Takových máme na Moravě: Moravsko-slezský ústav pro hluchoněmé v Brně: Mor.-slezský ústav pro slepé v Brně; pacholecký seminář pro arcidiecesi Olomouckou v Kroměříži a pro diecesi Brněnskou v Brně.

Spolky,

které buď vědy pěstují aneb dobré knihy vydávají, jsou: 1. Cís. král. moravsko-slezská společnost pro zvelebení hospodářství, rozdělená v patero sekcí; založena byla r. 1770, v nynější podstatě trvá od roku 1811, sekce povstaly roku 1850. 2. Františkovo museum v Brně. 3. Musejní spolek v Brně a v Olomouci. 4 Dědictví sv. Cyrilla a Methoděje vydává naučné knihy. 5. Matice Moravská pro podporování české literatury na Moravě.

Nemocnice.

1. Zemská nemocnice v Brně a Olomouci; obecní nemocnice s právem veřejnosti v Uh. Hradišti, Jihlavě, N. Jičíně, Prostějově, Hranicích a ve Znojmě; nemocnice Milosrdných bratří v Brně, Letovicích, Prostějově a Vyzovicích; zemský ústav pro pomatence v Brně, druhý ústav se staví v Šternberku; zemská porodnice v Brně a Olomouci.

Robotárny

zemské jsou v Brně, v Jihlavě, v Nov. Jičíně, v Šumberku a ve Znojmě.

Politická správa země.

Již v 15. a 16. století byla Morava rozdělena ve více krajů, které však stálého ohraničení neměly a hlavně k vůli válečným a berním záležitostem se zřizovaly. Teprve za Marie Teresie ustanoveny jsou určité kraje, kteréžto zřízení až do r. 1848 v platnosti zůstalo. Sídla krajských úřadů byla města: Brno, Olomouc, Přerov

(později Hranice), Uh. Hradiště, Znojmo a Jihlava. R. 1850 zřízeny dva veliké kraje: Brněnský a Olomoucký, jimž 25 okresních hejtmanství podřízeno bylo; rozdělení to však netrvalo dlouho a zavedeno opět 6 úřadů krajských: v Brně, v Uh. Hradišti, Jihlavě, Nov. Jičíně, Olomouci a ve Znojmě. Zákonem však daným dne 19. května 1868 kraje se opět zrušily a Morava rozdělena na 30 hejtmanství, která pak o jedno, Přerovské totiž, rozmnožena jsou.

Nejvyšší úřad politické správy jest místodržitelství v Brně, kteréž do r. 1848 guberniem se jmenovalo; jemu jsou bezprostředně podřízena hejtmanství, jichžto sídlem jsou tato města:

	□ kilom.	obyvatelstvo*)
Boskovice	853.41	79.257
Brno	1208.33	128.710
Brod Uh.	989.80	64.911
Dačice	1106.71	66.243
Hodonín	802.20	71.259
Holešov	801.65	68.549
Hradiště Uh.	848.81	88.191
Hranice	628.96	54.461
Hustopeč	747.53	69.710
Jičín Nový	498.93	67.827
Jihlava	504.02	35.606
Kroměříž	455.70	49.211
Krumlov	667.32	40.866
Kyjov	461.53	45.287
Litovel	651.98	73.280
Meziříčí Val.	988.65	76.448
Meziříčí Vel	547.27	37.878
Mikulov	345.28	37.111
Místek	563.38	76.266
Nové Město	806.37	60.485
Olomouc	483.39	55.134
Přerov	438.49	55.483
Prostějov	464.40	60.950
Rymařov	381.55	32.186
Šumberk	806.80	74.176
Šternberk	754.43	65.832
Třebíč	727.96	48.718

*) Podle sčítání z roku 1880.

	□ kilom.	obyvatelstvo
Třebová Mor.	686.92	73.646
Víškov	867.21	82.048
Zábřeh	609.60	72.941
Znojmo	1457.07	93.794

Města, která své samosprávné úřady mají a okresním hejtmanstvím podřízena nejsou, nýbrž bezprostředně pod místodržitelstvím stojí, jsou tato: Brno, Jihlava, Uh. Hradiště, Kroměříž, Olomouc a Znojmo.

Soudnictví.

V čele soudního zřízení jest c. k. vrchní zemský soud v Brně (také pro Slezsko), jemuž zemský soud v Brně, pět krajských soudů v Olomouci, N. Jičíně, Uh. Hradišti, ve Znojmě a v Jihlavě a 76 okresních soudů podřízeno jest. Sídlem okresních soudů jsou:

Boskovice, Blansko, Kunštát;
Brno, Ivančice, Tišnov;
Uh. Brod, Klobouky Val.;
Dačice, Telč, Jemnice;
Hodonín, Břeclava, Strážnice;
Holešov, Bystřice p. H., Vyzovice;
Uh. Hradiště, Uh. Ostroh, Napajedla;
Hranice, Lipník;
Hustopeč, Klobouky, Židlochovice;
Nový Jičín, Fulnek, Příbor;
Jihlava;
Kroměříž, Zdounky;
Krumlov, Hrotovice;
Kyjov, Ždánice;
Litovel, Unčov, Konice;
Val. Meziříčí, Rožnov, Vsetín;
Velké Meziříčí;
Mikulov;
Místek, Mor. Ostrava, Frenštát;
Nové Město, Žďár, Bystřice nad Pernšt.;
Olomouc;
Přerov, Kojetín;
Prostějov, Plumlov;
Rymařov;

Šumberk, Staré Město, Wiesenberk;
Šternberk, Dvorec, Libavá;
Třebíč, Náměšť;
Mor. Třebová, Svitavy, Jevíčko;
Víškov, Bučovice, Slavkov;
Zábřeh, Silperk, Mohelnice;
Znojmo, Budějovice, Jaroslavice, Vranov.
Začátkem r. 1892 bude zřízen nový okresní soud ve Vel. Byteši.

Správa finanční.

Tu řídí finanční ředitelství v Brně, jemuž podřízeny jsou okresní ředitelství v Brně, Olomouci, Uher. Hradišti a v Jihlavě, berní administrace a státní pokladna v Brně, celní úřady v Brně a v Olomouci, hlavní berní úřady v Brně, Uh. Hradišti, Jihlavě, Vel. Meziříčí, Olomouci a Znojmě, pak 70 berních úřadů.

R. 1880 vybráno na Moravě přímých daní 9,849.076 zl., z nichž připadá 5,249.343 zl. na daň pozemkovou, 1,675.565 zl. na daň domovní, 1,059.508 zl. na daň výdělkovou a 1,907.723 zl. na daň z příjmův a důchodů.

Potravní daně vybráno r. 1880 na Moravě 8,361.366 zl., cla 326.494 zl.

Ze soli vytěženo téhož roku čistého užitku 1,525.917 zl., z tabáku a doutníků 5,076.720 zl.; prodalo se téhož roku v 37 hlavních skladech a 5975 menších skladech a trafikách 86,192 225 kusů doutníků, 2,380.137 kilogr. kuřlavého a 82 413 kilogr. šňupavého tabáku.

Kolky vynesly téhož roku na Moravě čistého užitku 1,581.110 zl., taxy 2,729.071 a loterie (do které se toho roku vsadilo 1,164.018 zl. a vybráno 679 775 zl.) 405.016, mýta 158.676 zl.

Na úhradu zemských potřeb vydala Morava roku 1889 3,867.404 zl. a měla skutečných a mimořádných příjmu 3,736.686 zl.

Vojenství.

Do 20. října 1889 měla Morava vlastní vrchní velitelství vojenské, jemuž i Slezsko podřízeno bylo. Od té doby jest severovýchodní Morava v příčině vojenství podřízena vrchnímu velitelství v Krakově, západní a jižní část pak vrchnímu velitelství ve Vídni.

Co se týče odvodu k vojsku, jest země naše rozdělena na 4 okresy odvodní: 1. odvodní okres prvního řadového pluku pěchoty císaře Františka Josefa I. obsahuje mimo Slezsko též hejtmanství Místecké a Novojičínské; 2. odvodní okres třetího řadového pluku pěchoty arcivévody Karla obsahuje okresy: Přerov, Kojetín, Kroměříž, Zdounky, Víškov, Slavkov, Bučovice, Ždánice, Kyjov, Strážnice, Hodonín, Břeclav, Vsetín, Rožnov, Val. Meziříčí, Hranice, Lipník, Bystřice p. H., Holešov, Vyzovice, Napajedla, Uher. Hradiště, Ostroh, Uher. Brod, Val. Klobouky; 3. odvodní okres osmého řadového pluku pěchoty obsahuje okresy: Brno, Tišnov, Ivančice, Krumlov, Hrotovice, Židlochovice, Klobouky, Hustopeč, Mikulov, Jaroslavice, Znojmo, M. Budějovice, Jemnice, Dačice, Telč, Jihlava, Vel. Meziříčí, Třebíč a Náměšť; 4. odvodní okres čtyřiapadesátého pluku pěchoty obsahuje okresy: Olomouc, Prostějov, Plumlov, Boskovice, Blansko, Kunštát, Bystřice nad P., Nové Město, Žďár, Svitavy, M. Třebová, Jevíčko, Konice. Litovel, Unčov, Mohelnice, Zábřeh, Šilperk, Šumberk, Staré Město, Wiesenberk, Rýmařov, Dvorec, Libavá, Šternberk.

Mimo tyto čtyři pluky doplňují se na Moravě 4 prapory myslivců (čtvrtý v Olomouci, pátý v Holešově, sedmnáctý v Brně a pětadvacátý v Králově Poli), 2 pluky dragounů (šestý v Brně a dvanáctý v Kroměříži), 2 pluky dělostřelců (druhý a sedmý).

Praporů zemské obrany jest na Moravě osm. Odvodní okresy jsou: Brno (prapor č. 13.), Kroměříž (č. 12.), Jihlava (č. 14.), Olomouc (č. 15.), Šumberk (č. 16.), Hranice (č. 17.), Znojmo (č. 18.), Třebová (č. 19.)

R. 1880 odvedeno k vojsku na Moravě 5335 mužů.

Správa zemská.

Zemské záležitosti řídí sněm zemský, t. j. shromáždění důvěrníkův od obyvatelstva k volení oprávněného vyvolených. Když sněm nezasedá, spravuje záležitosti zemské výbor zemský, dříve od r. 1686—1848 tak zvaný stavovský výbor.

Starší správa zemská znala dvojí shromáždění stavovské: sněmy a sjezdy. Na sněmy dojížděli stavové, jsouce povoláni králem; toto povolání dělo se od r. 1628—1848 dopisem v obojí řeči zemské. Sněmy se svolávaly každoročně ku poradě o záležitostech finančních; předseda sněmu, pro jednotlivé zasedání dle

zákona r. 1638 zvláště jmenován, byl od r. 1764 pokaždé zemský hejtman čili zemský guvernér, který také direktorem stavů nazván byl a z některého rodu moravského se ustanovoval.

Žádala-li toho potřeba zemská, byl zemský hejtman oprávněn, stavy povolati ku sjezdu, na kterém se o potřebě té radili.

Byli čtyři stavové: stav prelátův, stav panský, stav rytířský a města královská.

Stav prelátův, dle obnoveného řádu zemského od r. 1628 první v zemi, záležel z následujících členů: z arcibiskupa Olomouckého, biskupa Brněnského (od r. 1778), kapitoly Olomoucké a Brněnské (od r. 1791), z prelátů klášterů Rajhradu, Nové říše a sv. Tomáše v Brně, též z prelátů klášterů za Josefa II. zrušených, probošta na hoře svat. Hipolyta u Znojma, a komtura řádu německého v Sovinci.

Stav panský a rytířský záležel ze všech majitelův panských a rytířských statkův, které v desky zemské vloženy byly. Počet jich tedy byl neurčitý.

Z měst byla jen královská města zastoupena: Brno, Olomouc. Jihlava, Znojmo, Uh. Hradiště, Unčov a Kyjov. Sedláci do sněmu nevolili, a záležitosti jich zastoupeny byly velkostatkáři. Králem sněm byl svolán, králem tedy i odročen. Zákonodárství stavům nikterak nenáleželo od r. 1628; byl-li sněm zahájen, musely se královské předlohy především v úvahu bráti; to jediné stavům příslušelo, ve spůsobě proseb na vydání nových zákonův a změnu stávajících návrhy vládě činiti. Co se týká povolování daně, právo stavův bylo velmi obmezeno. Předložila se jim jen otázka, jest-li daň povolena býti má, čili nic? Výše sumy, účtu, kterak s penězi naloženo bylo, nikdy se nedověděli, aniž rozpočet, aniž spůsob vybírání k jejich právům náležel.

Pořádek, dle kterého páni v sněmovně zasedali, byl následující: Při velké tabuli seděl biskup (později arcibiskup) Olomoucký, hejtman zemský, maršálek král. Českého, kancléř království, nejvyšší komorník zemský, nejvyšší sudí zemský a podkomorník zemský*) (byl-li ze stavu panského). Na pravé straně

*) Hejtman zemský byl místodržitelem zeměpána a ředitelem stavův; on zahájil sněm a řídil jej, leč že jinak od krále ustanoveno. Jemu ku straně byl úřad král. hejtmanství, od r. 1636 i král. úřad soudní, pak stavovské komise a deputace, od r. 1686 výbor zemský a od r. 1763 cís. král. gubernium. Od roku 1298 známe jména všech hejtmanův zemských, kteří od času kardinála

tabule seděli členové stavu kněžského, na levé stav panský, něco opodál stav rytířský a nížeji poslancové královských měst. *) Zvláštní stolice (knížecí) byla ponechána vévodům, knížatům a tajným radám.

Toť jest nástin stavovské správy zemské po r. 1628, kteréhožto roku „obnoveným řádem zemským“ svobody stavovské Ferdinandem II. velmi obmezeny jsou, tak že sněmy až do r. 1848 nebyly ani stínem dřívějších. Události roku 1848 přiměly vládu k tomu, že žádných sněmův nesvolala opírajíc se o nový říšský řád, vedle kterého všechna moc v ústřední vládě ve Vídni spojena byla. Sněm r. 1848 byl tedy odročen a zemské záležitosti spravovány výborem zemským. Jakmile však císař naznal, že ústřední čili scentralisovaná vláda pro Rakousko se nehodí, ustanovil se ze svobodné vůle své na tom, Rakousku dáti „takové ústavy a řády právní, které se spolu shodují s historickým vědomím právním, s rozličností království a zemí a s nerozdílnou, nerozlučitelnou mocnou souvislostí.“

Dietrichštejna též nazváni jsou „gubernatoři“ a od r. 1772 „president gubernia“. Král. hejtman musel býti Moravanem; král jej ustanovoval, byl však povinen podle privileje od r. 1520 vždy několika pánův a rytířův o jich mínění se tázati, zdali osobnost budoucího hejtmana jim příjemnou bude.

Nejvyšší maršálek král. českého měl právo zasedati ve sněmu moravském. Hodnost tato byla dědičná v rodu pánův z Lipé. Nejvyšší maršálek rozhodoval žaloby a různice mezi členy stavu šlechtického.

Nejvyšší komorníci byli dva (do r. 1493, od toho roku jen jeden) jeden v Olomoucku, druhý v Brněnsku, kteří zemskému soudu přisedali a dozor nad zemskými deskami měli, tehdy ještě i v Brně i v Olomouci chovanými; od r. 1641 jsou Olom. a Brn. desky spojeny v Brně. Desky zemské založil r. 1348 Karel IV.; zápisy a vklady činily se až do roku 1480 jazykem latinským, od toho času však vlivem Ctibora z Cimburka českým po roku 1628 nejvíce německým. Nejvyšší komorník musel býti ze stavu panského a vykázati se jměním nejméně 10.000 zl.

Nejvyšší sudí byli (do r. 1493) též dva, v Olomouci a v Brně, na něž byl především úřad soudní vložen; i oni pocházeli ze stavu panského. Od roku 1783 byl nejv. komorníkem pokaždé president apellačního soudu v Brně a nejv. sudím pokaždé president zemského práva v Brně.

Podkomorníkovi náleželo dozorství nad královskými městy a pokladnicí královskou; on též zastával práva královská při soudě zemském, kdežto nejvyšší písař všechny nálezy a výměry soudní náležitě zapisoval, též i sněmovní památky a vklady do desk zemských obstarával.

*) Dle řádu zemského od roku 16?2 měli poslancové král. měst na levé straně za rytíři seděti. Kterak se to stalo, že později ve sněmovně státi museli, neví se. Teprv roku 1788 dovoleno jim královským rozkazem, aby na lavicích suknem potažených seděti mohli.

Tak povstal památný diplom daný 20. října 1860, vedle pragmatické sankce nejdůležitější základní zákon rakouského mocnářství, dle kterého královstvím a zemím stará práva historická se navracují, a Rakousko postaveno jest na půdu právního uznání státních smluv, které jeho životní podmínkou jsou.

Patentem daným 26. února 1861 byly vydány řády o radě říšské a sněmích zemských pro království a země, dle kterých ponechány jsou sněmům zemským následující věci, týkající se zemských záležitostí:

1. Zeměvzdělání;
2. stavby veřejné, ježto se zapravují z prostředkův zemských;
3. ústavů dobročinných, z prostředků zemských nadaných;
4. rozpočtu předchozího a kladení počtů zemských, jak
   a) co se dotýče příjmů zemských ze spravování majetnosti zemi náležité, ukládání daní na potřeby zemské a užívání úvěru zemského, tak i
   b) co se dotýče vydání zemského, řádného i mimořádného. O tom všem sněm oprávněn jest všeliká nařízení činiti. Dále mu náleží zevrubnější nařízení v mezích zákonův obecných, ježto se vztahují:

1. k záležitostem obecním;
2. k záležitostem církevním a školním;
3. ke konání přípřeže a opatřování i ubytování vojska; konečně nařizování o věcech, dobrého země neb potřeb zemských se týkajících, ježto zvláštními nařízeními zastupitelstvu zemskému k opatření se přikazují.

Sněmu zemskému dále přísluší:

1. raditi se a návrhy činiti:
   a) v příčině vyhlášených obecných zákonův a zřízení, jaký zvláštní účinek mají na dobro země a
   b) činiti návrhy, aby vydáni byli obecní zákonové a zavedla se zřízení obecná, jichž vyhledávají potřeby a blaho země:

2. přísluší mu podávati návrhy o věcech všelikých, které chce vláda s ním v poradu vzíti.

Sněmu zemskému náleží dále péči míti o zachovávání jmění stavovského a jiné majetnosti země Moravské, spravování jmění domestikalního a záležitostí úvěru zemského i dluhů zemských, spravování fondu zemského a fondu vyvazovacího markrabství Moravského a obraceti náležitě oba fondy k potřebám, k nimž dle zákona ustanoveny jsou.

Sněm zemský na základě únorových patentův skládá se ze sta sněmovníkův, totiž:

1. z knížete arcibiskupa Olomouckého a z biskupa Brněnského;
2. ze 30 poslanců z třídy držitelů velkých statkův;
3. ze 37 poslanců měst v řádu volebním jmenovaných i komor obchodních;
4. z 31 poslanců jiných obcí markrabství Moravského, počítajíc k němu i enklavy moravské ve vévodství Slezském. Město Brno posílá na sněm 4 poslance, Brněnská obchodní komora 3, Olomoucká 3, dále města: Olomouc, Jihlava, Kroměříž, Mikulov, Šternberk a Znojmo každé po jednom. Ostatní města volí v jistých skupeních, a sice v tom městě se koná volba, kteréž v dolním seznamu první jest položeno:

a) Třebová, Svitavy a Březová;
b) Hustopeč, Hodonín, Břeclav, Slavkov a Dolní Kounice;
c) Boskovice, Jevíčko, Konice;
d) Kyjov, Bučovice, Víškov a Strážnice;
e) Uh. Hradiště, Ostroh, Bzenec a Veselí;
f) Holešov, Bystřice p. H., Vsetín, Valašské Meziříčí, Kelč a Zlín;
g) Uh. Brod, Vyzovice a Klobouky;
h) Třebíč, Velké Meziříčí a Stonařov;
i) Dačice, Telč, Slavonice a Jemnice;
k) Nové město, Žďár, Bystřice nad Pernšt., Velká Byteš a Tišnov;
l) Nový Jičín a Štramberk;
m) Příbor, Fulnek a Frenštát;
n) Moravská Ostrava, Místek a Brušperk;
o) Hranice, Lipník a Podštát;
p) Unčov a Rymařov;
q) Přerov, Kojetín, Tovačov a Hulín;
r) Šumberk, Staré město, Zábřeh a Šilperk;
s) Dvorec, Libavá, Beroun a Budišov;
t) Mohelnice, Loštice, Litovel a Úsov;
u) Krumlov, Ivančice, Mor. Budějovice, Jaroměřice a Pohořelice;
v) Prostějov a Něm. Brodek.

Co se týče volení poslancův venkovských, činí níže položení okresové političtí vždy dohromady jeden okres volební:

1. okresové: Brněnský a Ivančický;
2. okres: Tišnovský;

3. okresové: Třebovský, Svitavský a Jevíčský;
4. „ Boskovický, Blanenský a Kunštátský;
5. „ Víškovský, Bučovický a Slavkovský;
6. „ Hustopečský a Břeclavský;
7. „ Židlochovský a Kloboucký;
8. „ Kyjovský, Hodonínský a Ždánický;
9. „ Uh. Hradišťský, Ostrožský a Strážnický;
10. „ Kroměřížský a Zdounecký;
11. „ Přerovský a Kojetínský;
12. „ Holešovský, Bystřický a Napajedelský;
13. „ Uh. Brodský, Kloboucký a Vyzovický;
14. „ Jihlavský a Telecký;
15. „ Třebíčský a Vel.-Meziříčský;
16. „ Dačický a Jemnický;
17. „ Novoměstský, Bystřický nad Pernšt. a Žďárský;
18. „ Novo-Jičínský, Fulnecký a Příborský;
19. „ Hranický, Libavský, Lipnický a Dvorecký;
20. „ Místecký, Mor. Ostravský a Frenštátský;
21. „ Val. Meziříčský, Rožnovský a Vsetínský;
22. okres: Olomoucký;
23. okresové: Prostějovský a Plumlovský;
24. „ Šternberský a Rymařovský;
25. „ Šumberský, Wiesenberský, Staroměstský a Šilperský;
26. „ Mohelnický, Zábřežský a Unčovský;
27. „ Litovelský a Konický;
28. „ Znojemský, Vranovský a Jaroslavický;
29. „ Budějovický, Náměstský a Hrotovický;
30. „ Mikulovský a Krumlovský;
31. „ enklavy moravské ve vévodství Slezském.

Z těchto 100 poslanců volil až do r. 1873 *sněm zemský* 22 poslanců do říšské rady: 6 z velkostatkářů, ze čtyř poslanců města Brna 1, z poslanců obchodních komor 1, ostatní pak podle skupin, na které poslancové roztříděni byli. Zákonem říšským však daným dne 2. dubna 1873 ustanoveny jsou přímé volby do říšské rady a připadá nyní na Moravu 36 říšských poslanců: velkostatkáři volí 9, města 13, obchodní komora Brněnská 2, Olomoucká 1, venkovské obce 11.

Volební místa pro skupení měst jsou:

1. Brno (volí 2);

2. Olomouc, Prostějov, Brodek Něm.;

3. Třebová Mor., Svitavy, Březová, Boskovice, Jevíčko, Konice, Mohelnice, Loštice, Litovel, Úsov;

4. Nové Město, Bystřice nad Pernšt., Žďár, Byteš, Tišnov, Telč, Jaroměřice;

5. Jihlava, Třebíč, Vel. Meziříčí, Stonařov;

6. Znojmo, Dačice, Jemnice, Slavonice, Krumlov, Ivančice, Mor. Budějovice;

7. Mikulov, Hustopeč, Hodonín, Slavkov, Kounice, Bučovice, Kyjov, Víškov, Strážnice, Břeclav, Pohořelice;

8. Kroměříž, Uh. Hradiště, Ostroh, Bzenec, Veselí, Uh. Brod;

9. Holešov, Bystřice p. H., Vsetín, Kelč, Zlín, Klobouky, Vyzovice, Val. Meziříčí, Přerov, Kojetín, Hulín, Tovačov;

10. Nový Jičín, Štramberk, Příbor, Fulnek, Frenštát, Mor. Ostrava, Místek, Brušperk;

11. Hranice, Lipník, Podštát, Libavá, Beroun, Budišov;

12. Šternberk, Unčov, Rymařov, Staré Město, Zábřeh, Šilperk.

Venkovské obce volí podle okresů a sice v těch městech, která zde prostrkaným písmem tištěna jsou:

1. *Brno*, Ivančice, *Víškov*, Bučovice, Slavkov;

2. *Kroměříž*, Zdounky, *Přerov*, Kojetín, *Prostějov*, Plumlov;

3. *Litovel*, Konice, *Mor. Třebová*, Svitavy, Jevíčko, *Zábřeh*, Mohelnice, Unčov;

4. *Boskovice*, Blansko, Kunštát, *Tišnov*, *Nové Město*, Bystřice nad P., Žďár;

5. *Jihlava*, Telč, *Třebíč*, Vel. Meziříčí, *Mor. Budějovice*, Hrotovice, Náměšť;

6. *Znojmo*, Vranov, Jaroslavice, *Dačice*, Jemnice, *Mikulov*, Krumlov;

7. *Hustopeč*, Břeclav, Židlochovice, Klobouky, *Kyjov*, Hodonín, Ždánice;

8. Uh. *Hradiště*, Ostroh, Strážnice, *Holešov*, Bystřice p. H., Napajedla;

9. *Val. Meziříčí*, Rožnov, Vsetín, *Uh. Brod*, Klobouky Val., Vyzovice, *Místek*, Mor. Ostrava. Frenštát:

10. Nový Jičín, Fulnek, Příbor, Hranice, Lipník, Libavá, Dvorec a moravské enklavy ve Slezsku (volební místo Osoblaha);

11. Olomouc, Šternberk, Rymařov, Šumberk, Staré Město, Wiesenberk a Šilperk.

Do delegace rakouské vysílá říšská rada ze 36 poslanců moravských 4 členy.

Výbor zemský,

jehožto předsedou jest pokaždé na čas sněmu, nyní tedy na 6 let, od císaře jmenovaný hejtman zemský, záleží ze 6 údův, z nichžto jeden od statkářův, jeden od poslancův měst, jeden od obcí venkovských a ostatní tři od celé sněmovny voleni jsou; úřadování jeho trvá, pokud sněm. Výboru zemskému přísluší péči míti o práce obyčejné, vztahující se ku správě zemské a fondů, i ústavů zemských, a říditi službu úředníků a služebníků pod ním postavených. On jest povinen činiti počet sněmu zemskému z prací těchto i z toho, že uvedl ve skutek usnešení sněmu zemského, ježto se vykonati měla; a náleží mu bráti napřed v poradu návrhy k věcem zemským se vztahující ku potřebě sněmu zemského, buď z uložení sněmu neb samochtě. Výboru zemskému přísluší vykonávati práva podávací čili patronátní a presentační, ježto příslušela zemi nebo bývalým stavům zemským. Výboru náleží zastupovati zemské zastupitelstvo u všelikých záležitostech právních; dále má učiniti přípravy, jichž potřebí, aby sněm zemský sezení svá míti mohl.

Poměry markrabství Moravského ke koruně české.

Když návalem maďarským velkomoravská říše zahynula, Morava v dnešních hranicích s Čechami spojena jest, spravována byvši od vévod českých, kteří příbuzným svým tuto zemi buď celou, jak za Břetislava (1028), buď ve více částí rozdělenou propůjčovali. Po Břetislavovi zřízena jsou vévodství Olomoucké, Brněnské, Znojemské, Břeclavské a dočasně i Jemnické, z kterýchžto však jen pouhé regalie mladším členům panujícího rodu propůjčovány bývaly, aniž jim volno bylo, nakládati se statky svými dle vlastní vůle a libosti. „Veliký kníže a král panoval oběma zemím stejným právem a stejnou mocí; v obou viděti bylo tutéž ústavu, totéž ústrojí vlády, tytéž zákony a obyčeje. Ba kromě rozdílu biskupství českého i moravského neznáme ještě před rokem 1197 ani zvláštního politického

svazku, ježto by Moravu co zvláštní celek byl od Čech odděloval; . . . . na sněmy valné voláni Čechové i Moravané vždy i pospolu bez rozdílu“ (Palacký I. 2. str. 228). Zákon o posloupnosti, Břetislavem daný, vedle kterého vždy nejstarší Přemyslovec na stolec český dosedati měl, byl původem mnoha časem i krvavých půtek mezi knížaty rodu panujícího; několik knížat oudělních na Moravě pokoušelo se o trůn český a donutilo takto velkého vévodu brannou mocí proti nim táhnouti, až konečně roku 1197 spanilomyslný Vladislav Jindřich různicím těmto konec učinil, odstoupiv Přemyslu Otakarovi I. trůn český, načež od něho obdržel Moravu povýšenou na markrabství, „jakožto léno koruny české“. Rok 1197 stal se rozhodným v dějinách moravských; neb jím utvořena jest Morava jako politický celek. Tento Moravismus čili zvláštnosti zemské na Moravě dosti rychle se vyvinovaly, ačkoliv svazek, markrabství k Čechám vížící, vždy dosti peven byl. Nedal-li král český markrabství někomu v léno, byl on jako král český též markrabětem moravským; mimo to však se vyvinuly vlastní sněmy, vlastní desky a úřady zemské, dokazujíce zřejmě samosprávu Moravy. Když rod Lucemburský na stolec český povolán jest, propůjčil král Jan jako markrabí moravský po holdování v Brně zemi moravské privilegium, dané 18. června 1311, kteréž potvrzuje, jak hluboce tenkráte již vědomí moravské v stavech zemských zakořeněno bylo. Týž král propůjčil r. 1333 synovi svému Karlovi markrabství moravské, který po otcově smrti 1346 králem českým se stal, načež r. 1349 Moravu bratrovi svému Janovi v léno dal listinou, danou 26. prosince. Tato listina jest veledůležita, neboť ona uspořádala mezinárodní a státoprávní poměr mezi markrabstvím moravským a korunou českou. Král ustanovil totiž, že Jan dědičným má býti pánem Moravy i s jeho potomky s tou však při tom výminkou, že ani Jan ani jeho potomkové práva k posloupnosti v Čechách míti nemají, pokud mužští potomkové krále Karla nevymrou. Dále ustanoveno, že biskupství Olomoucké a vévodství Opavské, od krále Otakara pro nemanželského syna jeho Mikuláše zřízené, nemá býti lénem na markraběti závislým, nýbrž podřízeným koruně české, čemuž všemu markrabě Jan listinou 4. ledna 1350 danou se podrobil. Vnitřní boje mezi knížaty Lucemburskými po smrti Karlově, kruté války doby husitské, výhradní vláda stavu panského spůsobily, že onen svrchu dotčený Moravismus čím dál tím více se ujímal a rozšiřoval, který rázně za panování Jiřího z Poděbrad se zjevil.

jak kniha Tovačovská o dosti znamenité domácí různici se zmiňuje. Moravané totiž činili rozdíl mezi pánem dědičným a novovoleným; onomu holdovali i před korunovací v Praze, kdežto při novozvoleném na korunovaci v Praze čekati měli. Po smrti krále a markraběte Albrechta (1439) uznali moravští stavové dědičné právo syna jeho Ladislava, který se teprv po otcově smrti (22. února 1440) narodil, odkudž příjmení „Pohrobek" má. Za nezletilosti Ladislavovy spravovali Moravu někteří členové stavův, Čechy slavný Jiří Poděbrad jako gubernator. Když Ladislav k letům přišel a Moravou do Čech se ubíral ku korunování, holdovali mu Moravané v Brně, dříve tedy, než v Praze korunován byl, načež Čechové velice se urazili a Moravanům trpké výčitky činili, na které i tito trpce odpověděli. Přičiněním krále tato různice však přátelsky, jak na rodné bratry se sluší, vyrovnána jest; Čechové pravili: „aby mezi námi větších strkuov ani řečí nebylo, my se k vám ve všem rádi míti chceme tak znajíc, že v urození i ve všem přátelství sobě rovni jsme a o to více mezi námi žádných nesnází býti nemá" Kniha Tovačovská praví dále: „A tu jsu na tom oboji přestali. Ale při pánu voleném jiný řád má zachován býti, že když se pán volí v Praze na rathhause a on s jednostajné vuole, ten se nese, budeli z cizí země knížetem do královstvi Českého a tu na mezech Českých přísahu učiní, a když ku Praze přinešen bude, před Prahú přísahu druhú, a při korunování aneb jináč poslaní poslové od země Moravské, srovnajíc se, jeho milost do země Moravské přivedú na den smluvený a jmenovaný." Patrno z toho, jak samostatně a samosprávně Moravané tenkráte sobě počínali. Když Jiří Poděbradský králem českým se stal, zanášel se myšlénkou, Moravu zase tak úzce spojiti s Čechami, jakož dříve bývala. Za tou příčinou jeho syn Viktorin nestal se markrabětem, nýbrž jen správcem královským země této. Bezprostředné spojení obou zemí vyřknul král s přivolením stavův moravských listinou danou 13. ledna 1464 v Olomouci; ale čas takovému spojení příhodným nebyl: neb 5 let později roku 1469 totiž stal se uherský král Matiáš markrabětem moravským proti všem státoprávním zásadám koruny české, jelikož v Čechách Jiří až do roku 1471 kraloval. Týž pád se opakoval za Rudolfa II. a Matiáše II. Ovšem upříti nelze, že Čechové zde onde se pokoušeli nadvlády nad Moravou dobyti, tak že mnohokráte nevole Moravanův vzbuzena jest; tak na příklad volili stavové čeští o své ujmě Ferdinanda I. (a Maximiliana II.) nepozvavše Moravany ku volbě,

načež tito r. 1527 teprv po druhém vybídnutí poslance ku korunování do Prahy poslali a ještě r. 1549 na to si stěžovali. Krátce řečeno byl právní poměr mezi markrabstvím a korunou tento: Moravané uznávali pokaždého krále českého za markraběte moravského; jemu se cítili poddáni, jeho osobě a úřadům jeho, nedadouce ale stavovským úřadům českým nižádného vlivu na záležitosti moravské. Takový jen smysl můžeme podkládati slovům knihy Tovačovské následujícím: „vzali jsme jeho milost za pána, máme a míti chceme, jako věrní a poddaní jeho milosti, slib jeho milosti učiníc, ne vám, ani komu jinému . . . .“ Pramen vší moci a všeho práva byl král-markrabě; protož nazývána jsou města, poddanství zbavená a královským úřadům bezprostředně podřízená, královskými a nikoliv markraběcími, protož úřad hejtmanský byl královským, a maršálek dědičný slul maršálkem českým, vůbec všechny vyšší úřady zemské sluly královskými. Vždy ale se ohražovali stavové moravští proti byrokracii dvorské kanceláře, jak to rázně dosvědčuje generální sněm r. 1611. V tomto snažení, samostatnost svou zachovati, Moravané ale nikdy nerušili svazek, který je ku koruně poutal, naopak několikráte osvědčili, že se pevně cítí údem koruny české. Vysvítá to patrně z jich žádosti roku 1527 na králi Ferdinandovi, aby on svazek, který Moravu ku koruně víže, rušiti nedal. Vztahovala se tato žádost k smlouvě mezi králem uherským Matiášem jako markrabětem moravským a králem Vladislavem učiněné, vedle které uchvatník Zapolya práva k markrabství vznésti mohl a také vznesl. Když za příčinou dobývání se svobody náboženské zvláště působením Karla ze Žerotína 1608 Matiáš arcivévoda stal se markrabětem moravským, kdežto v Čechách Rudolf II. až do 1611 panoval, pravil Karel z Žerotína, že nikoliv není proti koruně, než jen proti Rudolfovi, jelikož on svobodu svědomí uznati nechce. Protož také po smrti Rudolfově (20. ledna 1611) stavové všech korunních zemí českých sjeli se poslanci svými do Prahy, kdežto 26. května 1611 velepamátný generální sněm držán byl, na kterémž právní poměr mezi korunou a zeměmi korunními slavně obnoven jest.

Mimo osobu panovníkovu byly tyto generální sněmy spojidlem zemí a koruny. Konaly se za rozličnými příčinami nejvíce v Praze, n. př. r. 1551, 1555, 1556, 1569, 1570, 1575, 1576, 1579, 1595, 1601, 1611, 1615, 1619. Jednotlivé sněmy zemské vyvolily sobě poslance ze všech stavův; na sněmu generálním hlasovali podle zemí a stavové moravští jakož i slezští vždy sobě vyžádali potvrzení,

že obeslání generálních sněmův jejich výsadám a samosprávě na škodu býti nemá. Ačkoliv obnovený řád zemský z r. 1628 a pragmatická sankce práva koruny české neporušily, předce od roku 1615 žádný zákonitý generální sněm svolán nebyl, za rozličnými příčinami, zvláštně za tou, že moc stavův dokona zlomena byla. I diplom císařský daný 20. října 1860 navracuje jednotlivým královstvím a zemím práva, kteráž se s celistvostí říše shodují.

Zevnější znamení, že král moc a panování nastoupil, bylo v Praze korunování, na Moravě holdování; býval obyčej zvláštně či výhradně v posledním století, že stavové moravští při korunovaci v Praze zastoupeni byli deputací, ačkoliv tento obyčej vždy se nezachovával, jakž i několika markrabatům stavové moravští neholdovali. Tak nebyli Moravané při korunování Ferdinanda II. přítomni a holdovali mu r. 1617 jako markraběti. R. 1628 holdoval sněm ve Znojmě již korunovanému Ferdinandovi III. Za Leopolda I. a Josefa I. nečiní se zmínka ani o holdování ani o deputaci do Prahy ku korunovaci, kdežto však za Leopolda II. 1791, Františka II. 1792 a Ferdinanda I. 1836 moravští stavové deputaci ku korunování do Prahy poslali. — Takovýť jest poměr mezi markrabstvím Moravským a korunou českou, jakž se vyvinul během časův a jakž poznovu uznán jest pragmatickou sankcí a diplomem říjnovým.

Znak čili erb zemský.

Jak z pečetí přivěšených na nejstarších listinách moravských jmenovitě z let 1199, 1202, 1213, 1220, 1223 spatřiti lze, měla Morava původně týž znak jako království české t. j. lva s dvojatým ohonem. To bylo v době, kde samostatnost Moravy jako zvláštního svézákonného markrabství tak zračitě ještě se nezjevovala a králové čeští jednou osobou také markrabími moravskými byli. Anoť markrabí Vladislav, bratr krále Přemysla Otakara I., měl v erbu svém na pečetích lva s dvojatým ohonem jako král sám. Otakar II., král český a markrabí moravský (1253 - 1278) užíval na listinách Moravy se týkajících královského lva českého.

První stopa o orlici jest z r. 1213, kde na listě královiče Děpolta se spatřuje v pečeti půl lva a půl orlice: celá orlice se vyskytuje na pečetí přivěšené k listu markrabí Přemysla Otakara r. 1233; ale jak svrchu dotčeno, nalézá se i po tom roce často ještě český lev na zeměpanských pečetích moravských, od r. 1278 však pozo-

rovati lze, že na tak zvaných jízdeckých pečetích (kde kníže vyobrazen jest sedě na koni, maje často prapor v ruce) se objevuje často ve štítě orlice, na praporu pak český lev. Na jízdeckých pečetích listin krále Václava II. spatřiti lze ve štítě velmi zřetelně orlici kostkovanou, jmenovitě z r. 1297, 1298 a 1299; na praporu pak viděti opět jest lva českého.

Teprve od doby knížat Lucemburských objevuje se v listinách Moravy se týkajících jediné orlice kostkovaná a český lev od toho času na pečetích již se nespatřuje. Kostky či šachy byly barvy bílé a červené. O barvách těch se dovídáme z tak zvané opravy erbu markrabství moravského, která se stala r. 1462, v níž se ustanovilo, aby šachy bílé či stříbrné nahraženy šachy žlutými či zlatými. Když totiž Rakušané proti císaři Bedřichovi IV. se zbouřili, přispěli mu na pomoc král český Jiří a Moravané, jimžto velel Jindřich z Lipé, hejtman markrabství moravského, kterýžto Jindřich s pány ostatními, účastníky té výpravy, císaře žádal, by posavadní erb moravský opravil a stříbrnou barvu kostek ve zlatou proměnil. To císař učinil a ustanovil, aby od té doby orlice žlutě a červeně kostkovaná v modrém poli byla znakem markrabství moravského.

Ač císař v privileji na tu opravu erbu vydaném ustanovil, aby věčně (in perpetuum) potrvala, přece ona ani v život nevešla, ana země moravská i po vydání toho privileje pořád užívala staršího erbu t. j. orlice bíle a červeně kostkované. Všudy totiž na úředních spisech spatřuje se v pečeti orlice červeno-bílá; též na tištěných zřízeních zemských z let 1546, 1562, 1604 a 1628 má moravská orlice kolmé čáry, heraldické znamení barvy červené a nečárkované kostky, heraldické znamení barvy bílé.

Vedle těchto úředních máme také jiné doklady, že barva žlutá v privileji r. 1462 naznačená v minulých stoletích moravské orlici se nedávala. Tak n. p. psal Karel z Žerotína r. 1591 zemskému hejtmanu Hynkovi z Valdšteina: „vida, v jaké v zemi naší vážnosti hodné býti račíte, znám, že k Vašnosti se utíkaje tolik jest jako bych bílého a červeného orla křídly přikryt byl.“ Paprocký připojil k svému Zrcadlu markrabství Moravského r. 1593 vydanému otisk moravské orlice s tímto nadpisem: „... erb, který náleží slavnému markrabství moravskému má býti orel bílý na červené šachovnici na štítu modrém“. Pešina z Čechorodu pak praví ve svém Předchůdci Moravopisu vydaném r. 1663: „erb markrabství moravského jest orel bílý pod korunou

zlatou v červené šachovnici a v modrém poli“. Tak zvaná kniha panská, do níž se erby panských rodů moravských malovaly, založená r. 1670, má moravskou orlici červeno-bílou. Když stavové moravští r. 1811 zemskou zastavárnu zřídili, vyvěšena na domě, kde zastavárna umístěna byla, moravská orlice červeno-bílá a visela tam až do r. 1878. Tak zvané závěrky sněmovní t. j. tištěné zprávy o snešeních sněmu moravského, které se do r. 1848 vydávaly, mají na titulním listě moravskou orlici červeno-bílou.

Z těchto dokladů zajisté jde, že země moravská ustanovení privileje r. 1462, aby ve znaku zemském barva bílá se proměnila v barvu žlutou, nezachovala a tudiž toho privileje nepřijala: neboť kdyby jej byla přijala, byla by také barvy žluté místo bílé užívala. Ač se nám žádná zpráva z doby, kdy privilej dán byl, nezachovala, nemůžeme přece na základě, že změna barvy bílé ve žlutou v tom privileji ustanovená v život nevešla, jinak souditi, než že sněm zemský toho privileje nepřijal a tak učinil věrojatně proto, že Jindřich z Lipé a ostatní páni, kteří r. 1462 císaře za opravu erbu žádali, tu žádost na císaře vznesli o své ujmě t. j. nebyvše k tomu od sněmu či od stavů splnomocněni. Kdyby je sněm byl k té žádosti splnomocnil, byl by zajisté také podle splnění té žádosti se zachoval a erb zemský podle ní změnil; poněvadž však změna erbu zemského podle žádosti pánů moravských a privileje císařova se neprovedla a v život nevešla, nelze jinak než souditi, že sněm privileje nepřijal, za který sám nežádal, aniž koho splnomocnil, aby takovou žádost jménem země učinil. Privilej sice byl uložen k ostatním privilejům a svobodám zemským, ale ustanovení jeho nepřijato a neprovedeno. Na této okolnosti se nemění nic tím, že Ferdinand II. r. 1628 dotčený privilej s ostatními svobodami zemskými potvrdil; neb i po tomto potvrzení země užívala jen starobylého erbu s barvou červeno-bílou, který také na obnoveném zřízení zemském týmž Ferdinandem II. r. 1628 vydaném se spatřuje, a jak svrchu dotčeno, dále ho i v 18. a 19. století užíváno bylo.

Nastává otázka, kterak to přišlo, že od několika let se užívá v erbu zemském orlice červeno-žlutě kostkované?

Když císař Ferdinand r. 1836 v země rakouské se uvázal, vydán popis erbů všech zemí rakouských a v tom popisu naznačen jest erb moravský podle starobylého vzoru t. j. orlice červenobílá. Stavové moravští, kteří mezi tím na privilej r. 1462 upozorněni byli, žádali dvorské kanceláře, aby zemský erb moravský podle

toho privileje se napravil a červeno-bílá orlice v červeno-žlutou se proměnila, načež stavům roku 1838 odpověď dána, že dvorská kancelář jest již na tom, aby na jisto postavila erby jednotlivých zemí. Nicméně však zůstala ve velikém erbu říšském a ve veliké pečeti císařské starobylá moravská orlice červeno-bílá. Když se pak r. 1848 moravský sněm sešel, napsal zemřelý professor Alois Šembera článek, v němž dokázati se snažil, že na základě privileje r. 1462 pravý zemský erb markrabství moravského jest červeno-žlutá orlice. Poslancové tehdejší názor Šemberův si osvojili a usnesli se při rokování o nové ústavě zemské, která však nikdy v život nevešla, na článku 5. takto znějícím: „země moravská podrží dosavádní svůj erb zemský, totiž orlici v pravo hledící, v poli modrém a červenozlatě kostkovanou. Zemské barvy jsou zlatá a červená.“ Na základě tohoto usnešení žádal zemský výbor moravský r. 1849 ministerstvo vnitra, aby ve veliké pečeti císařské červeno-bílá orlice v červeno-žlutou se proměnila. Ministerstvo vnitra odevzdalo tuto žádost ministerstvu císařského domu a zahraničných záležitostí, které se vyjádřilo, že změnu takovou tak snadně provésti nelze, jelikož veliký erb císařství rakouského upevněn jest na všech domích vyslanců, kteří Rakousko v cizích zemích zastupují a každou změnu tohoto velikého erbu říšského muselo by předcházeti diplomatické vyjednávání s cizími mocnostmi. Tak tedy jest posud ve velikém říšském znaku moravská orlice červeno-bílá, kdežto země sama nyní užívá červeno-žluté.

Jméno země.

Co se týká jména naší vlasti, odvozují je někteří učenci z jazyka keltického, majíce za to, že praobyvatelé naší země byli Keltové, jichž následovali Němci a těchto pak Slované, podrževše původní jméno. Necháme učených hádek a podotýkáme toliko, že koncovka „ava“ velmi často se nachází v jménech slovanských řek v rozličných krajinách, jako: Vlt-ava, Ot-ava, Orl-ava, Osk-ava, Olš-ava. Op-ava atd. a že nad to více i v jiných slovanských zemích potkáváme se s týmž samým jménem říčním na př. srbská a bulharská Morava v Srbsku, pak v Čechách a jinde. Podle řeky pak nazvali osadníci celou zemi Morava a podobá se velmi pravdě, že původně jen bydlitelé na poříčí řeky nazváni jsou Moravané, (jak Hanáci od Hané), kteréžto jméno pak všem obyvatelům dáno jest

zároveň s jménem od řeky na celou zem přeneseným. Že jméno řeky přeneslo se na obyvatelstvo a ne na opak, patrno z toho, že až podnes mluvíme „na Moravě“ a nikoli v Moravě, což všudy se stává, když se o obyvatelích poříčí zmínka činí. Tak se nazývají Bobravané (v dnešním Slezsku) podle řeky Bobravy, Ukrané podle Ukry, Sprevané podle Sprevy.

Co se týče významu slova „Morava“, má Dr. H. Jireček za to, že souvisí s názvem „moře“ atd., znamenajíc tedy vůbec vodu. Prof. Sembera dí o Moravě následovně v Děj. řeči a liter. českosl. na straně 174: „Slovo Morava má podnes průchod v řeči bulharské, znamenajíc v ní ‚louku‘ či místo lučnaté.“ Ve věstníku Cařihradském na r. 1849 píše se na př. takto: „Četiri varhi ot dolu im je zelena morava, kak to niekoja rajska gradina“, t. j. čtyři vrchové od spodu mají zelenou louku jako nějakou rajskou zahradu. Totéž slovo s proměnou hlásky *o* v násloví v *u* (Murava) značí v jazyku ruském „drn“ či „pažit“. Jest tedy Morava řeka, která má počátek svůj v lučinách neb místech drnovitých. Čím se také vysvětluje smysl místních jmen téhož kořene v Čechách a na Moravě, jakož Mory, Mury, Mořiny, Morany, Moravany, Moravice, Moravsko, Moravičany a jiné.“

První zmínku o Moravanech činí letopisy franské roku 821, kdežto nazváni jsou Marvani, roku 873 ale již Maravi, obojí slovo ale skrývá patrně slovanský název „Moravané“. I jména Marahenses bať i Ramahanenses dali Frankové našim předkům podle řeky, jižto nazývali Maraha, z čehož německý název řeky Marh, March a jméno země „Mähren“ povstalo, kdežto legendy staroslovanské velmi durazně vždy píšou „Morava“ a „moravský“ jako v životopisu sv. Cyrilla: Rastislav moravskyj knęz . . . došedšu jemu Moravy a t. d.

Obyvatelstvo.

Podle sčítání lidu dne 31. prosince 1890 má Morava 2,276.870 obyvatelů, tedy o 123.463 čili o 5·7 procent více než měla r. 1880. Co do lidnatosti stojí Morava mezi cislajtanskými zeměmi na místě 4, co do průřízu, 102 totiž obyvatelů na kvadratní kilometr, na místě 5. Obyvatelé bydlejí v 325.337 staveních, 2871 osadách, z nichž 81 města jsou. Třicet a dvě osady mají více než 5000 obyvatelů; mezi těmi jsou tři osady, které jména

„město“ nemají Osady pak, které mají více obyvatelů než 2000, jsou tyto:

	Obyvatelů r. 1890	v porovnání s r. 1880 + více či — méně
Brno	94 753 .	+ 12.093
Jihlava	23.716 .	+ 1.338
Olomouc	19.840 .	— 336
Prostějov	19.519 .	+ 1.102
Mor. Ostrava	19.230 .	+ 5.782
Šternberk	15.332 .	+ 1.089
Znojmo	14.515 .	+ 2.261
Přerov	12.939 .	+ 1.749
Kroměříž	12.516 .	+ 700
Nový Jičín	11.549 .	+ 1.275
Vítkovice	10.709 .	+ 8.111
Šumberk	10.493 .	+ 1.931
Třebíč	9.372 .	+ 29
Hodonín	8.390 .	+ 1.878
Mikulov	8.229 .	+ 578
Hranice	7.795 .	+ 411
Svitavy	7.770 .	+ 1.419
Mor. Třebová	7.423 .	+ 1 367
Husovice	6.948 .	+ 3.407
Královo Pole	6.688 .	+ 2.261
Břeclava	6.425 .	+ 744
Vsetín	6.057 .	+ 1.472
Boskovice	5.814 .	+ 1.503
Frenštát	5.767 .	— 340
Holešov	5.629 .	+ 438
Kojetín	5 609 .	+ 717
Víškov	5.558 .	+ 337
Vel. Meziříčí	5.406 .	— 217
Lipník	5.389 .	— 978
Přívoz	5.239 .	+ 1.541
Strážnice	5.210 .	— 19
Unčov	5.019 .	+ 18
Místek	4.928 .	+ 605
Telč	4.917 .	— 199

	Obyvatelů r. 1890	v porovnání s r. 1880 + více či — méně	
Rymařov	4.780	—	325
Třešť	4.738	+	1.264
Příbor	4.679	—	31
Židenice	4.678	+	2 500
Libavá	4.667	+	35
Uh. Brod	4.666	+	231
Mohelnice	4.601	—	210
Ivančice	4.446	+	285
Líšeň	4.375	+	437
Litovel	4.354	+	303
Nov. Hrozenkov	4.248	+	354
Bzenec	4.212	+	456
Vel. Karlovice	4.097	+	687
Budišov (město)	4.022	+	308
Uh. Hradiště	3.939	+	280
Beroun	3.861	+	82
Kunovice	3.776	+	237
Napajedla	3.661	+	197
Hustopeč	3.639	+	337
Bystřice p. Host.	3.602	+	759
Fulnek	3.498	—	194
Rosice	3.493	+	89
Val. Meziříčí	3.481	+	153
Slavkov	3.475	—	12
Nová Ulice u Olomouce	3.475	+	802
Pohořelice	3.414	+	863
Kyjov	3.401	+	8
Hovězí	3.399	+	126
Vracov	3.357	+	358
Budějovice	3.301	+	368
Staré Město (u Uh. Hrad.)	3 260	+	344
Zábřeh (u Mor. Ostravy)	3.209	+	1.720
Odolany	3.129	+	1.059
Brušperk	3.101	+	163
Bučovice	3.063	+	73
Val. Klobouky	3.047	+	220

	Obyvatelů r. 1890	v porovnání s r. 1880 + více či – méně	
Drnoholec	3.040	+	16
Hulín	3.035	+	212
Brtnice	3.004	—	487
Červená Voda	2.953	+	110
Rožnov	2.950	—	57
Zábřeh	2.932	+	319
Kounice	2.926	+	124
Veselí předměstí	2.924	+	119
Ostravice	2.900	+	137
Bystřice n. P.	2.852	—	209
Temenice	2.836	+	415
Zlín	2.819	+	26
Dubňany	2.791	+	342
Dvorec	2.786	—	139
Bečva Horní	2.762	—	317
Lanžhot	2.746	+	46
Koryčany	2.729	+	275
Frydland u Místku	2.710	+	15
Štěpánov u Šternberka	2.690	+	34
Grafdorf	2.666	+	127
Dunajovice Dolní	2.664	+	96
Štramberk	2.663	+	381
Zubří	2.653	—	4
Biansko	2.650	—	89
Jemnice	2.645	—	65
Židlochovice	2.635	—	16
Vyzovice	2.634	—	34
Žďár	2.631	—	164
Tovačov	2.629	+	150
Dačice	2.624	+	127
Ivanovice	2.621	+	223
Kelč	2.619	—	51
Dyjákovice Vel.	2.610	+	65
Hrozenkov Starý	2.607	+	177
Tišnov	2.589	+	216
Šlapanice	2.573	+	658

	Obyvatelů r. 1890	v porovnání s r. 1880 + více či — méně	
Bílovice u Břeclavy	2.570	+	285
Loštice	2.568	—	198
Hluky	2.566	+	124
Brunzeif	2.563	+	23
Slavonice	2.539	—	123
Jevíčko	2.530	—	189
Oslavany	2.524	+	51
Podivín	2.516	—	74
Čeladná	2.493	+	149
Letovice	2.481	+	463
Rapotín	2.468	+	240
Jaroměřice	2.437	+	106
Wiesenberk	2.434	—	121
Líbava u Šternberka	2.419	—	43
Náměšť u Brna	2.410	+	11
Komárov u Brna	2.392	+	499
Nová Ves u Břeclavy	2.386	+	287
Nové Město	2.385	—	77
Velké Pavlovice	2.359	—	23
Klobouky u Brna	2.319	—	125
Buchlovice	2.318	+	147
Dědice	2.303	+	71
Alenkov	2 302	+	108
Lednice	2.301	—	86
Butovice	2.276	+	39
Bludov	2.273	+	7
Nová Ves u Uh. Hradiště	2.273	+	269
Bystřice Velká u Olomouce	2.270	+	243
Konice	2.262	—	29
Frankštát	2.362	+	222
Batelov	2.229	—	183
Staré Město u Šump.	2.227	—	20
Štěpánov u Jevíčka	2.211	+	90
Losín Velký	2.193	—	15
Jaroslavice	2.182	+	141
Uh. Ostroh předměstí	2.181	+	204

	Obyvatelů r. 1890	v porovnání s r. 1880 + více či — méně	
Valteřice Nové . . .	2.181 .	+	131
Žilina	2.180 .	+	177
Hrušovany u Znojma . .	2.168 .	—	106
Chropíň	2.163 .	+	82
Mutěnice	2.160 .	+	88
Olešnice	2.150 .	—	4
Kunvald	2.159 .	+	54
Čtyřicet Lánů	2.147 .	+	396
Stará Ves u Rymařova . .	2.137 .	—	329
Bartošovice	2.132 .	+	109
Krásno	2.131 .	+	25
Ždánice	2.126 .	—	118
Šenov	2.104 .	+	475
Trebařov	2.104 .	+	6
Kopřivnice	2.095 .	+	587
Skřípov	2.078 .	+	1
Bojkovice	2.068 .	—	78
Žabovřesky	2.058 .	+	543
Rakvice	2.056 .	+	96
Hrádek u Znojma . . .	2 046 .	+	7
Bystřice Velká u Rožnova .	2.046 .	+	67
Polešovice	2.041 .	—	6
Tlumačov	2.037 .	+	129
Byteš Velká	2.032 .	—	90
Trojanovice	2.030 .	—	160
Kamenice	2.022 .	—	17
Znorov	2.017 .	+	97
Blatnice Velká . . .	2.001 .	+	211

Nejvíce se rozmnožil počet obyvatelů ve Vítkovicích, any r. 1890 vykazují 10.709 obyv., kdežto r. 1880 jen 2.591 obyv. měly; přirostlo tedy tam 8.111 obyvatelů. Nápadně se také rozmnožilo obyvatelstvo v několika osadách okolo Brna: v Husovicích od roku 1880 o 3407 (= 96·2%), v Králově Poli o 2261 obyvatelů (= 51·1%), v Židenicích o 2500 obyv. (= 114·8%), v Žabovřeskách o 543 obyv. (= 35·8%). V některých pak osadách obyvatelstva od roku 1880 ubylo, jako na př. v Olomouci, v Blansku,

Slavonicích, Telči, v Mohelnici, v Bystřici nad P., Fulneku, v Lipníku a t. d.

Národnost.

Dle národnosti náleží obyvatelstvo Moravy ku dvěma kmenům nejčetnějším v celé Evropě, slovanskému totiž a německému. Slovanský lid na Moravě patří až na nepatrné výjimky kmeni českému. Z celého obyvatelstva připadá na Slovany 70%, na Němce 27% a 2% na židy.

Čechoslované.

Nazývají sebe obecným jménem Moravci, podle krajin však jmenují se jedni Horáci, jiní Podhoráci. jiní Hanáci, jiní Blatňáci, jiní Valaši, jiní Laši, jiní Slováci, Podlužáci atd.

Horáci slují obyvatelé česko-moravského pohoří a jsou přes to rozšířeni po severním a severozápadním Brněnsku a Olomoucku a západním Znojemsku. Řeč jich nikterak se neliší od českých bratří; jsou bystrého rozumu, dychtivi učení, tak že knihy z matice moravské neb české, spisy vydávané dědictvím sv. Jana Nep. a Cyrillomethodějským, pak rozličné časopisy i mezi rolníky velmi často se nalézají. Pracovitost jich jest na slovo vzata a čistota v domech i v šatech jest u nich. jak u Čechoslovanův vůbec, až úzkostlivá. Nosí dlouhý kabát, modrou vestu s blyskavými knoflíky, kožené gatě a vysoké boty; ženské mají krátké sukně a úzkou šněrovačku: hlava jest zahalena zvláštním způsobem ve velký šátek. Obyvatelé městeček řídí se již podle větších měst přijavše z většího dílu kroj těchto.

Hanáci slují obyvatelé požehnané roviny Hané. Jsouť mezi Moravany pro svou vtipnost, veselost a upřímnost velmi oblíbeni; výnosné jich polnosti dodávají Hanákům nehynoucí bodrosti mysli, která se ráda ve šprýmech zjevuje; ovšem ale nezapomínají Hanáci na motorné stránky života. dychtíce jako Horáci po dobrých knihách a časopisech. Neradi se podrobují truchlivosti, ale rádi vesele se zasmějí. A jak dobře se jim daří, ukazuje přísloví po celé Moravě známé: „Kdyby nám bylo jak je Hanákům!“ Co se týče kroje, nosí Hanáci vlasy, jak naši předkové, napřed kratší, v zadu až na krk sahající; gatě mají kožené, nejvíce červeno barvené, se třapci u kolenou. V létě mají hed-

bávím vyšitou zelenou kazajku a pod ní pás černý někdy stříbrem ozdobený; v zimě se zahaluje Hanák v plášť s mnohými límci anebo v dlouhý až na paty sahající kožich hnědožlutý. Hlavu přikrývají nízkým kulatým kloboukem se širokou střeškou, v zimě koženou čepicí.

Slováci, obývající celou východní část Moravy a spojující uherské Slováky s ostatním Čechoslovanstvem, jsou bez odporu nejsilnější obyvatelé Moravy. Svalovité jich postavy prozrazují nevšední sílu tělesnou, která také ráda se ukazuje v častém u nich oblíbeném „zapasme se". Jsouce dobromyslný lid velmi snadně však se dají rozněcovati, milujíce nad míru tělesné pohybování. Velmi krásné jsou jich národní písně, které hluboký cit našich statečných Slovákův zjevují a brzo měkce, brzo zase rázně znějíce úplně ráz lidu slovenského v sobě mají. Leč bohužel, že veliká část jich, zvláštně v hornatých krajinách blíž uherských hranic ve vzdělanosti tak daleko nedospěla, jak ostatní Slované na Moravě, kdežto Slováci vůkol Břeclavi a Uh. Hradiště mezi nejprobuzenější lid moravský náleží. V létě má Slovák krátkou konopnou košili, široké, řasnami dolů opatřené gatě a malý plstěný klobouk pentlemi neb vlněnou šňurou ozdobený, pak bílou halenu z tlustého sukna, která v zimě kožichu ustupuje, jakž i letní široké gatě úzkým soukenným, které uherským podobny jsou. Ženské mají tmavé sukně, dlouhé bílé zástěry a vlasy buď bílou pestře vyšívanou spínkou uvázané, buď ve dvou lelíkách přes záda visící. — Obuv jsou u mužských a ženských krátké dosti těžké boty, na opatcích podkůvkami opatřené. Tím však se chvalně liší Slováci od ostatních Moravanův, že řeč jich nejméně jest nakažena cizími slovy.

Valaši slují obyvatelé horního pořičí Bečvy, rozšířeni jsouce nejvíce po hornatých krajinách Novojičínského kraje. Jsouť to potomci kmene Rumunského, který od od 12—16 století posýlal mnoho osadníků do cizích zemí, jmenovitě do Sedmihradska a Haliče; odtud se prodrali takoví osadníci jako pastýři do hor nynějšího Valašska moravského, kde však již dávno se slovanským živlem v jedno splynuli. Nenajdeš tak krzo tak dobrého, prostosrdečného a otvrzelého lidu, jako jsou naši Valaši; prsa a krk mají i v zimě nezahalené, na hlavě nosí kulatý klobouk se širokou střeškou; gatě, buď z bílého neb modrého sukna, jsou těsné podle lýtek drátěnými příponkami spiaty, vesta jest vesměs z červené látky, na které župicu nosí, kabát to polskému kroji po-

dobný. V nečas se zahalují v *húňu*, plášť to z hrubého sukna; obuv svou jmenují *krpce*, na spůsob sandalův řemeny stažené. Ženské mají řasnatou koravou sukni, krátkou pod prsa sahající košili dolní, tak zvaný *rubáč* a nad tímto též krátkou košilku, tak zvané *rukávce*, pak kazajku červenou buď z hedbáví buď ze sukna. Vlasy děvčat jsou ustrojeny v jeden tlustý vrkoč, na jehožto konci červené mašle se třepetají. Valaši ve svých horách zachovali mnoho starých písní a starých mravů i obyčejů. Jsouť štíhlé postavy, jako stromy jich lesův; jsouť zdraví, jako čerstvý vzduch, který jich hory provívá, a otvrzelí, jak skály tatranské. Vzdáleni jsouce všeho přepychu městského žijí ve svých chýžích vystavených na pasekách, odkudž jména *pasekáři* obdrželi. Vesnice v pasekách jsou někdy přes hodinu a více cesty rozvlečeny; v létě žijí mnozí v *salaších* na vyšších horách, kdež ovce pasou a z mléka ovčího brynzu a žinčici dělají. Otvrzelost a neohroženost jich uspůsobila je, že z nich se odváděli tak zvaní *portášové* v 17. století, sbor to, jenž východní hranice Moravy na útraty zemské proti povstalcům uherským a později proti loupežníkům stříci měl; sbor portášský teprv r. 1829 zaniknul. Neúrodnost půdy, Valachy obydlené, jest příčinou, že veliká část tamějšího obyvatelstva jest velmi potřebna: tím podivnější jest, že onen lid při vší bídě vždy jest bodré a veselé mysli! Za tou příčinou mnozí opouštějí domy své a jdou do ciziny, prodávati nože a dýmky z jalovce, které doma sami dělají.

Laši jmenují se obyvatelé v okolí Frenštatu, Štramberka, Příbora, Brušperka, Mor. Ostravy a Místka, odkudž tento lid do Slezska se rozšiřuje. Nářečí jich již zaráží polským přízvukem.

Horváti. Krištof z Teufenbachu, moravský pán, okolo roku 1580 tři vsi na jižní Moravě, tenkráte právě pusté: Nový Přerov (chorv. Prerava), Dobré Pole (chorv. Gutfjeld) a Frelichov (chorv. Frjélištorf) osadil Horvaty, obdařiv je mnohými výsadami, následkem kterých ony tři pusté osady brzo tak se zmohly, že jich polnosti náleží nyní mezi nejúrodnější a jich obyvatelé mezi nejzámožnější po celé Moravě. Tito Horváti jsou takřka poslední člen v řetězu horvatských osad, které se vedle hranic štýrských a rakouskouherských do jižní Moravy táhnou. — Zámožnost, které sobě vydobyli pracovitostí a spořivostí svou, zjevuje se nám obzvláštně v překrásném kroji, kteréhož oblíbené barvy jsou zelená, žlutá, červená a modrá. Mužové mají košili se širokými rukávy, kteréžto límec červeným neb modrým lemováním obšit jest. Gatě buď plá-

těnné neb soukenné mají buď velmi široké buď úzce přiléhající; vesta, která se nezapíná, bývá skvostně vyšívána a jest buď ze zelené neb žluté látky; místo šátku okolo krku nosí pestrobarevnou mašli. Za obuv mají čižmy; holinky mají z předu u kolenou červené třapce a na opatcích jsou přibity podkůvky. Za vrchní oděv mají za chladného a deštivého počasí halenu, v zimě dlouhý kožich; vlasy dlouhé jsou do kulata ostřihány, klobouk nízký z plstě jest ovinut kvítím a pestrobarevnými pentlemi, nad kterými někdy se vypíná péro pštrosové v ceně několika zlatých. Ženské nosí čepec z lepenky, který hedbávným šátkem obtažen a v zadu otevřen jest. Tímto otvorem u děvčat visí krásně spletené vlasy, kdežto vdané onen otvor skvostným zákrovem zadělávají. Košile ženského pohlaví jsou s velkou pilností vyšívány, taktéž i šněrovačka obyčejně zlatem vyšívána. Sukně jest obyčejně ze žluté látky a sáhá asi 4 couly pod kolena; zástěra jest hedbávná, větším dílem vyšívána, krajkami olemována. V zimě nosí ženské takový kožich jako Slováci. Jdou-li do kostela a kaboní-li se, berou sebou velké šátky bílé místo deštníkův. Mravy a spůsoby mají Horváti na mnoze jak ostatní Moravané, na př. mrskut velkonoční, koledování a jiné. Chce-li mladý Horvát se oženiti, přiblíží se v době večerní pod okna své milenky, kdež jí učiní zastaveníčko; je-li mu děvče láskou nakloněno, dorozumějí se rodičové o věno a věc jest ujednána. Jest věru podivu hodno, že tito Horváti se ještě vesměs neodnárodnili, že mezi sebou na mnoze zachovali řeč svou a mravy své, navzdor tomu, že v jich osadách třetina obyvatelstva jest německá, školy německé a v kostele střídavě německy a česky se káže. Lze se zde onde dočísti, že mimo svrchu dotčené tři osady na Moravě se nachází více osad horvátských okolo Břeclavi; toť však jest omyl, neb Slované okolo Břeclavi a za touto i v Rakousku bydlící jsou Slováci, kteří zalíbivše sobě kroj horvátský jak naši Horváti se šatiti počali; tímto krojem svedeni, mnozí ony Slováky mají mylně za Horváty.

Němci

na Moravě žijící náleží k horno-německému skupení a dělí se ve dva kmeny; kmen sudetský, jehožto členové takřka v nepřetržené řadě podle hor Jesenických bydlí, souvisí se svými rodáky v Prusku a v Čechách. Kmen tento zasahuje až k Olomouci a Novému Jičínu: připočísti k němu slušno německé ostrůvky okolo

Svitav, Mor. Třebové a Mohelnice. Bavorsko-Rakouský kmen, k němuž náleží dle řeči také ostrůvek německý okolo Jihlavy, obývá jižní konce Moravy podle řeky Dyje. Mimo tyto souvislé bydliště jsou Němci po celé zemi v městech buď u větším, buď u menším počtě roztroušeni. Oba kmeny, sudetský totiž a bavorsko-rakouský dosti od sebe se liší. Onino jsou chladný, motorný lid, který s neunavnou pilností průmyslu se věnuje; všude pracovitosť, všude dychtění po výdělku; tito, jižní Němci, obírají se nejvíce obděláváním vinohradův svých, milujíce i víno samé a jsou tím čilejší, rozháranější, jako každý, který víno pije. Sudetský Němec vyznamenává se chladnou rozumností, jihomoravský prudkou citlivostí, která jej k náhlosti svádí, ačkoliv snadně ho smířiti lze, kdežto sudetský Němec tak snadno nepustí, co si jednou umínil.

Až do konce 12. století nebylo ani v Čechách ani na Moravě Němcův usedlých. Kolonisace čili osazování Němcův po Moravě nastalo teprv na začátku 13. století, když knížata česká na bývalé župní pozemky, tenkráte ale již knížecí, osadníkův povolávali; za onoho času také mnoho předhradí obdrželo právo městské podle vzoru německého. Tímto osazováním se vysvětluje, proč Němci právě blíž hranic moravských u valném počtu a ostatně jen v malých ostrůvkách se nalézají. Nejvíce v tomto ohledu působil král Otakar II. (1247—1278), ačkoliv již i jeho předchůdcové v podobném smyslu činni byli. Mimo krále Otakara II. nejvíce vynasnažoval se německé osady zakládati vrstevník jeho biskup Olomoucký, Bruno (1245—1281), který sám jsa rozený Severoněmec, mnoho soukmenovcův v naše kraje uvedl. Veliký vliv mělo toto osazování Němcův na vývoj měst a měšťanství vůbec; neb teprv od toho času měst v pravém slova smyslu máme. Mimo zeměpány a biskupa Olomouckého uváděli německé osadníky též cisterciáci a rytíři řádu německého a svat. Jana, kterým markrabě Vladislav r. 1204 právo propůjčil, odkudkoli osadníky na jich statky povolávati a německým právem vysazovati. —

Jako první Němci na Moravě jmenují se v listu z r. 1202 dva občané Velehradští, Altman a Vrzman, uvedeni tam t. roku zároveň s cisterciáky německými. Z dolního Slezska rozšířila se německá kolonisace až k Frývaldovu a v tom čase snad také pohraničná krajina moravská v kravařských obcích poněměena jest. R. 1231 uvádějí se jako poddaní kláštera Oslavanského Němci; r. 1234 potvrzuje markrabě Přemysl, že v Hlubčickém kraji ves

Levíž s jeho povolením Němci osazena jest. R. 1213 vysadil jistý Dětřich s přivolením markraběte Vladislava město Unčov obyvateli německými a založil tam v lesích, ježto vymýtěti právo na 30 let obdržel, vesnice německé Dittersdorf (Dětřichovice) a Eisenberg (Něm. Ruda). R. 1224 vysadil král Otakar Opavu i Krnov Němci, od kterého času i starodávný kraj Holasický Opavským jmenován jest. Krajina však mezi Opavou a Olomoucem, zejmena okolo Berouna a Dvorce, byla té doby ještě naskrze česká. Od r. 1240 proskakují v Opavsku častěji již jména německá osad, které dříve jen česky pojmenovány jsou, mimo zcela nové vesnice jak Janesdorf nynější Johannisthal atd., kamž Olomoucký biskup Bruno nejvíce Němce povolával.

V jižní a střední Moravě počala kolonisace německá téhož času, jak na severu; první Němci uvedeni jsou cisterciáky Velehradskými; okolo r. 1220 osazeny jsou lidem německým Vršany (Frischau) u Znojma a Přítluky u Podivína. Staré jméno české Lednice a hradu Děvice okolo r. 1222 uhnulo německým Isgruob (Eisgrub) a Magdeburk; r. 1249 čteme jméno Niklaspurch, kdežto roku 1218 ještě slulo Mikulov. Vůbec počínaje od r. 1210 byla krajina na Dyji během nějakých 50 let úplně poněmčena. Týmž časem šířili se Němci vůbec v okolí Znojemském a Slavonickém, v okolí Jihlavském, ve Velké Byteši, od roku 1240 až do 15. století Heynrichs jmenované a v osadách různých okolo Brna, Dolních Kounic a Miroslavi. Za krále Otakara II. osazovali se Němci nejvíce na Olomoucku v okolí Starého Města dolů k Šumberku, Berounu a Dvorci; v západním Olomoucku na hranicích českých osazeny Svitavy, Mohelnice a Březová krom dědin okolních Němci. Fridrich z Schönburku a synovec jeho Boreš z Riesenburku kolonisovali Moravskou Třebovou a krajinu okolní, jakž ves Boršov (německy Porstendorf) blíž Třebové podnes jméno Boršovo nese. Poloostrůvek německý u Jevíčka zalidnil okolo r. 1258 Alber rychtář Jevičský, jiný ostrov u Konice od Skřípova k Deštnému premonstráti Hradištští, město Litovel z nařízení krále Otakara nově vystavěné rychtář Henrich; přičiněním proboštů Brněnských povstal německý ostrůvek mezi Rousinovem a Víškovem, cisterciáckého kláštera Žďárského (v Kučerově), Slavkovské komendy řádu německého (v Kroužku) a biskupa Bruny (v Roztěnicích, Hlubočanech a Prusích tehda německých). Osady tyto, jsouce mnohými výsadami obdařené, brzo zkvétaly; nejvíce ale získala země zakládáním buď nových

měst, aneb pozdvižením starých předhradí na města, aneb udělováním městských svobod městysům. Nejstarší místa moravská, právem německým obdařená, jsou: Břeclav 1214, Bzenec 1223, Brno 1243, Litovel 1243, Hranice 1240, Jihlava 1247, Jevíčko 1249, Kyjov 1240, Svitavy 1256, Brušperk 1269, Mohelnice 1273, Kroměříž 1290, Příbor 1292 atd.

Tímto osazováním Němcův vysvětlují se mnohá jména osad; mnohé osady totiž byvše původně slovanské obdržely pak německé názvy, jakož i naopak mnohým původně německým osadám časem poslovanštěným buď docela jiné jméno, anebo poněkud proměněné dáno jest. Toto ustavičné střídání obyvatelstva dvojího kmene muselo podle nářečí divných jmen uspůsobiti: tak na př. z místního jména Lhota, jichžto na Moravě a v Čechách jistě přes 200 načítati možno, přeložili Němci brzo na Ellgot, neb Ohlhütten, neb Gottle, ze Studené Lhoty udělali Kalten-Lautsch, z Vlachové Lhoty — Wolledorf, z Krchlebů — Kirles, z Javory — Ohrnes, z Brníčka — Brünnles, z Ludnice — Hafnerluden, z Bítova — Vöttau, z Vratenína — Fratting, z Mošova — Muschau, z Hrádku — Erdberg, z Jevišovic — Jaispitz, z Rokytné — Rothigel, z Mohelnice — Müglitz, z Třebové — Trübau, z Podolí — Poidl, z Vranova — Frain, ze Znojma — Znaim, z Hranice — Weisskirchen, kdežto naopak původně německá města jako Freiberg stal se slovanským Příborem a německý Frankstadt slovanským Frenštatem atd. Dále divné změny jmen jsou z Krnova — Jägerndorf, z Osoblahy — Hotzenplotz, z Břeclavi — Lundenburg, z Rymařova Römerstadt, ze Zábřehu — Hohenstadt, z Hlubčic — Leobschütz, z Postřelmova — Heilendorf, ze Sobotína — Zöptau, ze Životice — Sybot, z Březové — Brüsau, ze Slatiny — Schlatten neb Latein, ze Studenky — Stauding, ze Skotnice — Köttnitz, ze Sukdolu — Zauchtel, z Vrbna — Würben, z Klokočova — Klogsdorf atd. — —

V Čejči (okolo r. 1774 osadě pusté) založena jest od manžela císařovny Marie Teresie kolonie francouzská, jejížto obyvatelé však již frančtiny zapomněli a s okolními Slováky v jedno splynuli. —

Náboženství obyvatelstva.

Největší část obyvatelstva na Moravě přiznává se k víře katolické; r. 1890 bylo v naší zemi asi 1,200.000 katolíků v arci-

diecesi Olomoucké a 988.000 v diecesi Brněnské, 55.000 protestantův a 51.000 židů.

Víra křesťansko-katolická hlásána jest, jak později šířeji poznáme, ss. apoštoly Cyrillem a Methodějem, ačkoliv již dříve sem tam němečtí kněží slovo Boží rozsívali. Katolicismus pevně na Moravě se zakotvil, ačkoliv v 13. a 14. století listiny zde onde o bludech kacířských mluví, přece katolicismu tak neuškodily jak učení Husovo, ku kterému se velká část obyvatelstva přiznala. Když roku 1436 Husitům dovoleno jest pod obojí svátost oltářní přijímati, nastaly rozličné sekty, z nichžto nejdůležitější byli tak zvaní čeští nebo moravští bratří. Po reformaci Luterově přistěhovali se k nám mnozí přívrženci nových učení z Němec, nejvíce novokřestěnci, až konečně obzvláštně přízní šlechty protestantismus nad katolicismem zvítězil. Většina měst byla protestantská, kostely v rukou kněží nekatolických i v městech i ve vsích, až vítězství na Bílé hoře 1620 katolicismu zase převahu dalo. Protestanté nejvíce se udrželi tam, kde spojení se souvěrci jim snadno bylo, totiž na českých a uherských hranicích, a sice bydlejí Kalvini okolo Kunštatu, Blanska, Klobouk, Bystřice a malý jen počet okolo Vyzovic, Nového Jičína, Fulneka atd.,

Židů v našich vlastech od dávných časův již bylo. Již listina z r. 906, kterouž se ustanovují cla na Dunaji, zmiňuje se o židech a Pražský kanovník Kosmas, nejstarší náš letopisec, dává zprávu, že starý hrad Podivín na ostrově řeky Svratky založen byl od jakéhos Podivy, prý žida, jenž se pokřtiti dal. Bydleli ve vlastních částech měst, a málo které město jest na Moravě, které by nemělo ulice nazvanou židovskou. Již tehdy zabývali se nejvíce obchodem, z kterého mnoho těžíce nabývali velikých bohatství. Nejlépe naznačuje postavení židův v našich zemích Palacký v Dějinách českých, v dílu prvním, oddělení druhém, na str. 281. Praví tam: „Konečně nesmíme zamlčeti se ještě o jednom dávném i divném regale — o židech totiž, ježto co kupci a průmyslníci připomínají se v Čechách od prvopočátku. Pokládáni u nás někdy, jako i jinde, za jmění komory královské a nakládáno s nimi jako se včelami, kterýmž opatrný hospodář ujímá nadbytek medu, kdykoliv příhodnou k tomu spatřuje chvíli. Za to ale zase chráněno jich jako včel a nedáno jim ublížiti, aby mohli těžiti bez přítrže ku prospěchu hospodářovu.“ Obzvláštně bohatí židé byli v Praze, kdežto, jak i jinde, mnohokráte rozličným spůsobem pronásledováni jsou.

Poznáme to nejlépe z řeči, kterou Kosmas Hilburce, manželce vévody Brněnského Kunráta, do úst klade hovořící k Vratislavovi Brno obléhajícímu (1091) mezi jiným takto: „Nikde lépe se neobohatíš, než v podhradí Pražském a na Vyšehradě. Tam jsou židé na zlato a stříbro přebohatí . . . tam veliké kořisti dosíci lze tvým vojínům.“ V čas křižáckých tažení začaly poprvé krutá pronásledování židův; tak r. 1096 Prahou táhnoucí oddělení křižákův židy chytalo a ke křtu donutilo, a bránící se vraždilo, ačkoliv kanovník Kosmas tomu všemožně odporoval. Lepší doba nastala židům za krále Otakara II., který listinou roku 1268 v Brně danou židy pod ochranu zákonní přijal královskou. nařídiv, že každé ublížení židovi učiněné, každé přetrhování aneb znepokojování služeb Božích židovských přísně se trestati má. Ale přes tyto zákony stav židův velmi se zhoršil a mnohokráte čítáme v dějinách našich o ukrutenstvích na židech spáchaných, zvlášť r. 1386, 1387, 1399, 1422, 1448 a 1503. Císař Ferdinand II. ačkoliv nepřítel protestantův, židův se ujal, uděliv jim některá práva vydatnější k provozování obchodu. Roku 1744 byli židé obžalováni z dorozumění s nepřáteli a měli za to z celého království vyobcováni býti, čehož se ale na prosby stavův nestalo. Za císaře Josefa II. nastala židům lepší doba; vlastní jich soudnictví jest zrušeno, uložena jim povinnost služby vojenské, dovoleno jim orbou se zabývati, své vlastní školy zřizovati; za Františka I. práva jich ještě rozšířena 1797, tak že úplná jich emancipace, jaká v našich dnech panuje, se připravovala. Židé nejvíce se obírají obchodem, a to sice nejen proto, že po mnoho století polností míti nesměli, nýbrž i proto, že se neradi podrobují, jak vůbec kmenové z pokolení semitského, těžkým, tělo namáhajícím pracím. Na Moravě máme 34 obcí židovských.

Církevní správa.

A. Katolická.

V příčině církevní správy Morava rozdělena jest na arcibiskupství Olomoucké a biskupství Brněnské.

Když po zahynutí velkomoravské říše (907) i arcibiskupství moravské zašlo a r. 973 biskupství Pražské založeno bylo, Morava se dostala pod toto nové biskupství, až za panování krále Vratislava a papeže Alexandra II. v Olomouci biskupská stolice pro Moravu, jež tenkráte tak daleko rozsáhlá byla, jak podnes

Olomoucká arcidiecése, se zřídila. Prvním bikupem byl Jan, benediktin z kláštera Břevnovského, od 1063—1085. Od roku 1085 až 1088 spojena byla diecése Olomoucká za biskupa Jaromíra zase s Pražskou. Biskup Olomoucký tak dobře jako Pražský stál pod arcibiskupem Mohučským; on i jeho kapitola požívali nevšední vážnosti u správě zemské. Roku 1207 jmenoval král Přemysl Otakar I. probošta Olomouckého kancléřem markrabství Moravského, nařídiv, by tato hodnost s proboštstvím jmenovaným na vždy spojena zůstala. Velikou důležitost obdržela biskupská stolice biskupem Brunonem, který lenní statky biskupské zřídil a tím politickou moc biskupství moravskému získal, které arciť přestáním lenního svazku za našich časův pozbylo. Když pak za panování Karla IV. a papeže Klementa IV. r. 1343 Pražské biskupství na arcibiskupství povýšeno jest, biskupství Olomoucké z metropole Mohučské vyvázlo dostavši se pod novou metropoli v Praze. Karel IV. potvrdil všechny privileje Přemyslem Otakarem I. Olomouckému biskupství propůjčené jmenovitě kancléřství moravské pokaždému proboštovi; dále vyhlásil 1348 Olomoucké biskupství s jeho statky za léno dědičné koruny české; r. 1350 biskup Jan VII. s přivolením kapitoly 32 fary moravské v dekanátech Šumberském a Úsovském ležící odstoupil novo založenému biskupství Litomyšelskému. Roku 1365 jmenoval Karel IV. biskupa Jana IX. a jeho nástupce hrabětem královské české kaply. Rozsáhlé statky, pak vysoká hodnost sama v sobě dodala biskupství Olomouckému velikého lesku, jenž rozmnožen císařem Rudolfem II., který biskupovi Stanislavu Pavlovskému a jeho nástupcům hodnost vévodskou a knížecí propůjčil, ačkoliv již dříve biskupové Olomoučtí knížaty se jmenovali, jak n. př. král Jan Lucemburský biskupa Kunrata roku 1318 „milovaným naším knížetem“ nazval. Nová doba nastala pro biskupství Olomoucké za panování Marie Terezie a papeže Pia VI., když r. 1777 povýšeno bylo na arcibiskupství, kterému zároveň novo založené biskupství Brněnské se podřídilo.

Arcidiecese Olomoucká obsahuje 8 arcikněžství: I. Arcikněžství Kroměřížské a v něm tato děkanství: 1. Kroměříž, 3. Bzenec-Kyjov, 3. Uh. Hradiště, 4. Strážnice, 5. Švábenice, 6. Zdounky. II. Arcikněžství Holešovské a v něm děkanství: 1. Holešov, 2. Uh. Brod, 3. Val. Klobouky, 4. Pozlovice, 5. Napajedla, 6. Vyzovice. III. Arcikněžství Mohelnické a v něm děkanství: 1. Mohelnice, 2. Goldštýn, 3. Vel. Opatovice, 4. Šilperk, 5. Šumberk, 6. Mor. Třebová, 7. Svitavy. IV. Arcikněžství Příborské a v něm

děkanství: 1. Příbor, 2. Kelč, 3. Val. Meziříčí, 4. Místek, 5. Nov. Jičín, 6. Vsetín. V. Arcikněžství Prostějovské a v něm děkanství: 1. Prostějov, 2. Cholina, 3. Čechy, 4. Dub, 5. Víškov. VI. Arcikněžství Šternberské a v něm děkanství: 1. Šternberk, 2. Budišov, 3. Dvorec, 4. Lipník, 5. Unčov, 6. Přerov, 6. Rymářov, 8. Vel. Bystřice. VII. Arcikněžství Opavské, kterému několik děkanství moravských podřízeno jest, jakož zase arcikněžství Šternberské do Slezska zasahuje. VIII. Arcikněžství Ketřské v pruském Slezsku.

Brněnská diecése rozdělena jest na 8 arcikněžství: I. Arcikněžství Brněnské; děkanství: 1. Brno, 2. Ivančice, 3. Kuřím, 4. Kounice, 5. Modřice, 6. Rosice. II. Arcikněžství Jaroměřické; děkanství: 1. Dačice, 2. Jemnice, 3. Jaroměřice, 4. Náměšť, 5. Želetava. III. Arcikněžství Jihlavské; děkanství: 1. Jihlava, 2. Vel. Meziříčí, 3. Telč, 4. Třebíč, 5. Měřín. IV. Arcikněžství Letovické; děkanství: 1. Letovice, 2. Bystřice nad Pernšt., 3. Jedovnice, 4. Lomnice, 5. Nové Město. 5. V. Arcikněžství Mikulovské; děkanství: 1. Hustopeč, 2. Hrádek, 3. Podivín, 4. Mikulov, 5. Židlochovice. VI. Arcikn. Víškovské, děkanství: 1. Slavkov, 2. Bučovice, 3. Hodonín, 4. Klobouky, 5. Víškov. VII. Arcikněžství Znojemské; děkanství: 1. Znojmo, 2. Vranov, 3. Hostěhradice, 4. Jevišovice, 5. Olbramovice.

Kláštery mají tito řeholníci: Premonstrati v Staré Říši, Benediktini v Rajhradě, Augustiniani na Starém Brně (všechny tři jsou opatství); Redemptoristé v Litovli, Piaristé v Mikulově, Strážnici, Kyjově, Kroměříži, Lipníku, Staré Vodě a Mor. Třebové; Dominikáni ve Znojmě, Uh. Brodě a v Olomouci; Minorité v Brně a v Jihlavě; Františkáni v Dačicích, Uh. Hradišti a Třebové; Kapucíni v Brně, Třebíči, Znojmě, Olomouci a Fulneku; Milosrdní bratří na Starém Brně, v Letovicích, Prostějově a Vyzovicích. Sem též náleží proboštství křižovníků pražských na Hradisku (Hora sv. Hipolyta) u Znojma a proboštství Premonstratů Strahovských na Sv. Kopečku u Olomouce. — Ženských konventů, které se věnují vyučování dítek neb opatřování nemocných, jest 26.

Celkem jest v Olomoucké arcidiecési 528 far, 622 beneficií kuratních, 1207 světských a 102 kněží řeholní a 815 řeholnic. V diecési Brněnské jest 429 far, 571 beneficií kuratních, 682 kněži světských a 94 řeholních a 212 řeholnic.

Posloupnost biskupův a arcibiskupův Olomouckých: 1. Jan (1063—1085). 2. Vecel (1088—1091). 3. Ondřej (1002—1096). 4. Jindřich I. (1096—1098). 5. Petr I. (1099—1104). 6. Jan II. (1104—1126) koupil „ves" Kroměříž k biskupství. 7. Zdík čili Jindřich II. (1126 1150), syn Kosmy kronisty, jeden z nejušlechtilejších biskupův všech časův, dostavitel chrámu sv. Václava 1131; pod ním první zmínka o archidiakonatech v Olomouci, v Přerově, Spytihněvi, v Břeclavi, v Brně a v Znojmě. 8. Jan III. (1151—1157). 9. Jan IV. Holý (1157—1172). 10. Dětleb, syn knížete Oty černého, (1172—1181). 11. Pelhřim (1182—1184). 12. Kajim (1184—1194). 13. Engelbert (1194—1199). 14. Jan V. (1199—1201). 15. Robert (1201—1240). 16. Kunrat I. (1241—1245). 17. Bruno hrabě z Šaumburku a z Holšteina (1245—1281), nejznamenitější prelát věku svého, důvěrný přítel Otakara II. 18. Dětřich (1281—1302). 19. Jan VI. (1302—1311). 20. Petr II., příjmím Bradavice (1311—1316). 21. Kunrat II., rozený Bavor, důvěrník krále Jana (1316—1326). 22. Hynek Berka z Dubé čili Jindřich III. (1326—1333). 23. Jan VII., příjmím Volek, syn krále Václava II. (1333—1351). 24. Jan VIII. příjmím Očko (1351—1364). 25. Jan IX. (1364—1380). 26. Petr III., příjmím Jelito (1380—1387). 27. Mikuláš (1388—1397). 28. Jan X., příjmím Mráz (1398—1403). 29. Ladislav z Kravař (1403—1408). 30. Kunrat III. (1408—1412). 31. Václav, příjmím Králík, pro oddanost králi Václavovi IV. tak zvaný (1413—1416). 32. Jan XI. Železný (1416—1430), úhlavní nepřítel Husitův. 33. Kunrat IV. ze Zvole (1430—1434) 34. Pavel (1435—1450). 35. Jan XII. (1450—1454). 36. Bohuslav ze Zvole (1454—1457). 37. Tas z Boskovic (1457—1482). Po něm spravovali biskupství administratoři, načež následoval: 38. Stanislav I. Thurzo (1497—1540), o biskupství velezasloužilý, nad míru učený muž. 39. Bernart ze Zdětína umřel po 10 měsících. 40. Jan XIII. Doubravský (1541—1553), slovutný spisovatel. 41. Marek, příjmím Kuen (1553—1565), založil kopiáře dopisův biskupů Olomouckých v jazyku českém, kteréž jdouce až do r. 1617 zavírají v 39 svazcích mnoho důležitých zpráv o historii moravské. 42. Vilém Prusinovský z Vickova (1565—1572). 43. Jan XIV. Grodecký z Brodu (1572—1574). 44. Tomáš z Helfenburka (1574—1575). 45. Jan XV., příjmím Mezoun (1576—1578). 46. Stanislav Pavlovský (1579—1598), výtečný muž pravého mo-

ravského smýšlení. 47. František z Dietrichšteina, kardinál (1599—1636), jímž katolicismus všemi i násilnými prostředky v zemi upevněn jest. 48. Arnošt Plateis z Platenšteina (1636—1637). 49. Leopold Vilém, arcivévoda Rakouský (1637—1662). 50. Karel Josef, arcivévoda Rakouský (1663—1664). 51. Karel I., hrabě z Lichtenšteina (1664—1695). 52. Karel II., vévoda Lotarinský (1695—1710). 53 Wolfgang hrabě Schrattenbach (1711—1738). 54. Jakub Arnošt hrabě z Lichtenšteina (1738—1745). 55. Ferdinand hrabě Troyer (1746—1558). 56. Leopold hrabě Eghh (1758—1760). 57. Maximilian hrabě Hamilton (1761—1776), nar. v Mnichově v Bavořích, nařídil r. 1762 k návrhu lenního sudího hraběte Vettra, aby se při manském soudu Kroměřížském a v manských deskách již jazyka českého neužívalo. 58. Antonín hrabě Colloredo (1777—1811. první arcibiskup). 59. Tadeáš hrabě z Trautmannsdorfu (1811—1819) 60. Rudolf, arcivévoda Rakouský (1819—1831). 61. Ferdinand hrabě Chotek, štědrý podporovatel umění a věd (1831—1836). 62. Maximilian baron Somerau-Beeckh (1836—1853). Jsa rozený Němec navrhl r. 1840 písemně presidentovi dvorské komise nad študiemi, by pro povolání budoucích alumnů jazyk český na gymnasium Olomouckém za předmět obligátní byl uveden, kterémuž návrhu však místa nedáno. 63. Fridrich landhrabě z Fürstenberka, zvolen 6. června 1853; založil seminář pacholecký v Kroměříži.

Posloupnost biskupův Brněnských: 1. Matiáš hrabě Chorinský (1777—1786). 2. Jan Lachenbauer (1786—1799). 3. Vincenc hrabě Schrattenbach (1800—1816). 4. Václav rytíř Stuffler (1817—1831). 5. František Antonín Gindl (1832—1841). 6. Antonín Arnošt hrabě Schaaffgotsche, jmenován 15. července 1841, založil seminář pacholecí v Brně. 7. Karel Nöttig 1870—1882. 8. Dr. František Bauer od 1882.

B. Protestanti

Augšpurského vyznání mají superintendenturu nyní v Těšíně (od roku 1882), jíž dva senioraty: I v Brně s pastoráty v Brně s filiálkou v Mor. Chrastové, veVel. Vrbce, Velké Lhotě a Horních Dubenkách, v Olomouci s kazatelskými stanicemi v Prostějově a v Sternberku, pak ve Znojmě: II. Seniorát Sukdolský s pastoráty v Sukdolu, v Hodslavicích, v Pržně, v Ratiboři, v Hošťálkově, v Ro-

talovicích, Jasené s filiálkou v Zádveřicích, Vsetíně s filiálkou v Hovězí, v Křesťanovicích a Pozděchově, podřízeny jsou.

Protestanti Helvetského vyzn. mají nyní superintendenturu v Jimramově, jížto podřízeny jsou dva senioráty a sice západní se sídlem v Rovečíně s pastoráty: Vanovice s filiálkou ve Svébohově, Jimramov, Německé s filiálkami v Daňkovicích a Borovnicích, Nové Město, Horní Vilímovice, Velká Lhota u Dačic, Nosislav s kazatelskou stanicí v Brně, Klobouky, Prosetín, Rovečín, Veselí, Miroslava, Nikolčice, Heršpice, Olešnice, Hustopeč s kazatelskou stanicí v Břeclavi; východní se sídlem na Vsetíně s pastoráty: Vsetín s filiálkou v Jablunce, Rouštka, Javorník, Zádvořice, Liptál, Velká Lhota u Val. Meziříčí, Prusinovice a Střítež.

C. Židé

mají jednoho zemského rabína (nyní v Brně), jemuž podřízeni jsou rabíni: v Boskovicích, Slavkově, Úsově, Batelově, Bzenci, Brně, Bučovicích, Dambořicích, Ivančicích, Ejvanovicích, Kyjově, Jevíčku, Velkém Meziříčí, Holešově, Jemnici, Kounicích, Kojetíně, Krumlově, Kroměříži, Podivíně, Lipníku, Lomnici, Lošticích, Miroslavi, Rousinově, Mikulově, Brtnici, Písečném, Pohořelicích, Přerově, Prostějově, Strážnici, Třebíči, Třešti, Uh. Brodě, Ostroze, Hranicích a v Šafově.

Stav vzdělanosti.

O písemnictví starší doby mnoho říci nelze, ano mnoho písemných památek v husitských válkách zničeno bylo. Vědecká řeč byla latinská, užívaná skoro ve všech listinách, kronikách a jiných spisech, ježto se k veřejnosti vztahují. Povídá se, že domnělý Dalimil, který českou kroniku psal jazykem českým, pocházel z Moravy. Vůbec bylo písemnictví až do vynalezení knihtisku na Moravě dosti nevyvinuto, kdežto v starší době stavitelství velice kvetlo: připomínáme zde jen na nádherný románsko-gotický kostel v Třebíči, v Kounicích, na gotický kostel v Předklášteří Tišnovském atd. Vynalezením knihtisku (1440) však písemnictví velmi se zmohlo, ačkoliv nejstarší na Moravě tištěné knihy jsou latinské. První tiskárna, co až posud známo, byla v Brně, kdežto r. 1486 Agenda Olomoucká se tiskla, a r. 1495 první německá. Nejstarší kniha z Olomouce pochází z r. 1499. Od r. 1405 psaly se Půhonné knihy a od r. 1480 také Desky zemské jazykem českým, desky k návrhu Ctibora z Cimburka, který sám

po česku sepsal Knihu Tovačovskou a Hádání pravdy a lži. Listiny od r. 1400 počínajíc dávány obyčejně jazykem českým. Martin z Tišnova, děkan Pražské university, dal r. 1489 českou bibli v Kutné Hoře tisknouti. Největší podporu ale nalezla národní naše literatura „českými čili moravskými bratry“, onoho náboženského společenství, kteréž hlubokostí citu a pracovitostí tělesnou jak duševní chvalně vynikalo. Již Jan Hus dal první podnět k rozvoji národní literatury; ale doby husitských válek zplodily sice mnoho spisů a písní, ježto však takové ceny nemají, jak doba bratrská; od roku 1530 pramálo kněh v jiné než řeči české tištěno jest; jen Novokřestěnci na větším díle své písně jazykem německým skládali. Nařízení krále Ferdinanda I., vedle kterého každý, jenž se studiím věnoval, z poddanství vyváznul, též vzdělanosti mnoho přispělo. Nechceme zde šířiti slov o mnoha spisech bratrských, uvedeme jen dvě díla, kterými sobě neocenitelných záslub o naši literaturu získali: to jsou Biblí Kralická a Kancionály. Biblí bratrská jest okrasou naší literatury národní. Jan z Žerotína a jeho syn Karel dali nákladem svým 8 učencův na universitách ve Vittenberku a Bazileji náležité študie konati; po skončených pak študiích odebrali se oni učenci: Nikolai, Helicaeus, Aeneas, Strejc, Caepola, Jan Efraim, Jesen a Capito do Kralic, kdežto za 14 let písmo svaté z hebrejského jazyka do češtiny přeloživše v tamnější tiskárně od roku 1579—1593 v šesti velikých svazcích vydali. Dílo toto vyznamenává se správností tisku, skvostností vydání, učeností překladatelův a nadobyčejnou čistotou jazyka, tak že v příčině té až podnes za vzor české písemnosti považováno býti musí. Druhý výrobek literatury bratrské jsou tak zvané kancionály čili zpěvníky moravských bratří. V písních těchto, kterých na mnoho set sčítati lze, zjevuje se tak něžný cit náboženský, taková oddanost mysli k Bohu a nadšenost pro všechno dobré a krásné, že jimi v skutku pyšniti se můžeme, a to tím více, an tyto kancionály nejen od kněží, nýbrž i od jiných údů Jednoty skládány byly, jak dobře praví úvod do bratrského kancionálu roku 1576: „I daly se k tomu příčiny, aby nemálo pobožných zpěvův v těch časích, od služebníkův Páně a téhož lidu složeno bylo, tak jakž se duchu Páně kde dýchati líbilo . . .“ Ze středu bratří pochází slovútný Jan Amos Komenský, poslední jich biskup, jehožto slávou celá Evropa slynula, jehožto duchu až podnes celý vzdělaný svět vším právem se obdivuje. Životopis jeho podáme při popsání města

Uher. Brodu. Nejlepší tiskárny bratří byly v Prostějově, v Lulči, Náměšti (kdež první česká mluvnice, Moravanem Benešem Optatem a Čechem Petrem Gzelem sepsána, roku 1533 vyšla), Kralicích, Ostroze, Velkém Meziříčí a t. d Školy jejich byly tak výborně zřízeny, že i cizozemci své děti na Moravu posýlali, na př. do Ivančic, Přerova, Fulneku, Slavkova, Lipníka a Velkého Meziříčí. Od roku 1486—1620 vyšlo na Moravě tiskem 440 děl, 144 v latinské, 239 v české a 57 v německé řeči; největší podíl v německé literatuře brala Jihlava, kteráž ve svých literárních snahách aspoň formy a spůsob německý napodobňovala. Mezi výtečníky oné doby uvádíme, bez ohledu na obor duševních výrobků, Vratislava z Pernštejna, Karla ze Žerotína, Jana Blahoslava, Ladislava z Boskovic, Olomoucké biskupy Stanislava Thurza a Stanislava Pavlovského, pak Doubravského, mimo již jmenované spisovatele. Jako stavitel vynikal mistr Antonín Pilgram, který krásný gotický portál na radnici Brněnské vystavěl a Štěpánskou věž ve Vídni dostavěl; jako mědirytec Vácslav Olomoucký, jako zvonař slovútný Benešovský z Mor. Třebové. Vzdělanost tenkráte byla tak všeobecna a rozšířena, že měšťané moravští ve mnoha městech latinské spisovatele v původním jazyku čítali a všelijaké literární podniky o závod se šlechtou podporovali. Kvetoucí tento stav literatury národní však zničen jest událostmi, ježto následovaly po bitvě Bělohorské. Nelze upírati, že v městech královských již na závěrku 16. století německý živel převládal, tak že Karel z Žerotína r. 1612 měšťanům Olomouckým vyhrožoval, že, pak-li mu dále psáti budou německy, on v žádná psaní a odpovídání s nimi pouštěti by se nemohl. Největší ale ránu nám zasadila bitva Bělohorská. Česká řeč vypuzena jest z úřadův a ze škol vyšších, tak sice, že němčině na ujmu češtiny všudy se nadržovalo; další příčinou ochabnutí národní literatury bylo vyhnání bohaté a štědré šlechty a zbavení jí statkův. Již r. 1667 stěžoval si Pešina, že v královských městech téměř výhradně německy se mluví. Ale když císař Josef násilně Čechy zněmčiti chtěl, vzpružil se znovu národ československý. Do doby Josefa II. obmezovalo se české písemnictví na knihy školní, vychovatelské a náboženské, tak že česká literatura té doby mnoho ceny nemá. Teprv v novější době začala zase zkvétati přičiněním Dobrovského, Šafaříka, Palackého, Hanky, Kollára a všech výtečníkův československých, jež našimi buditeli nazvati musíme. Největší zásluhu o pěstování, vývoj a rozkvět národní literatury na Moravě získalo sobě naše

horlivé duchovenstvo, jež žádných prací, žádných obětí nešetřilo, by vzdělanost v lidu našem se rozšiřovala. Pracovali kněží naši svědomitě na vinici Páně a Bůh žehnal dílu jejich! Dědictví sv. Cyrilla a Methoděje vydáváním dobrých kněh výborně působí od r. 1849 a připravuje všestrannou vzdělanost. Ku povzbuzení mladších sil světských a kněžských nejvíce přispěl vedle M. Klácela zasloužilý Frant. Sušil, jehožto zásluhy v příčině té jsou neocenitelny. Símě jeho se urodilo a blahonosně působí. Historickými pracemi, svědomitostí bádání a klasickou čistotou jazyka vynikajícími, vyznamenal se před jinými Matěj Procházka, bývalý professor a katecheta na gymnasiu v Brně. Nyní náš národ již dospěl tam, že se s německými krajany, kteří na všeobecné literatuře německé podíl berou, v duševní zápas směle pustiti může. Vzdělanost se šíří nejen politickými, nýbrž i vědeckými časopisy a výtečnými knihami a věru každý lidumil a vlastenec zaplesá, vida tuto horlivost ve vzdělávání sebe samého. Čím dále vzdělanost se zakoření v lidu našem, čím více vynikati budeme duševní ušlechtilostí a mravní silou, tím snadněji pominou všechny různice, ježto nás časem příkře od Němcův dělí: vzdělanost neodděluje, nýbrž spojuje. Doufejmež, že česká universita a akademie stanou se ohniskem vyšší vzdělanosti opravdivé a že střední školy přispějí k ušlechtění ducha v každém směru!

Mravy a spůsoby Moravanů.

Moravané venkovští, jak venkované všech národův, zachovali a chovají mnoho obyčejův a spůsobův, o kterých, ačkoliv velmi zajímavé jsou, přece málo se ví, co vlastně znamenají. Kdybychom se tázali nejstaršího kmeta, co vlastně znamená koledování, vynášení smrti, svatojanský oheň a t. d., málo který by jinak odpověděl, než že tomu uvyknul v mládí svém, a že naučiv se tomu od rodičův učí tomu nyní děti své. Touto odpovědí velmi dobře bylo by naznačeno, že větší část národních obyčejův pochází z dávných dob, na které nikdo již se nepamatuje aniž udati může, kterak povstaly. A vskutku zasahuje mnohý z těchto způsobův až do nejstarší pohanské doby našeho dějstva: nezachovaly se arciť v puvodní formě, nemají již také toho významu, jako dříve, a často nelze puvod jich snadně vysvětliti, jelikož se zahalil původně pohanský zvyk v roucho křesťanské. Že ale ještě na závěrku 11. a na počátku 12 století

Čechové a Moravané ryze pohanským obyčejům nakloněni byli, pohanské obřady slavivše, o tom nás poučuje Kosmas (zemřel roku 1125), jenž vypravuje, že r. 1092 vévoda Břetislav všechny černokněžníky, hádače z říše své vyhnal, háje a stromy, ježto prostý lid na mnoha místech ctíval, spálil, a pověrečné slavnosti, které venkované, bůžkům nad vodami obětujíce, o svatodušních svátcích konali, přísně zakázal a všechny obřady pohanské, kterými mrtví na rozcestích, v lesích a nivách pochovaní se slavili, zapověděl. Dále nás poučuje o tom veledůležitý rukopis od prof. Höflera roku 1862 v Praze nalezený a dle jeho náhledu okolo roku 1068 sepsaný, kdež mezi jiným se připomíná: „Mnozí modlí se k bůžkům. — Věštcům nevěřte. — Písní ďábelských, které v době noční lid nad mrtvými odzpívává, se vystříhejte. — Není dovoleno nějaké zvíře za Boha ctíti, anebo u pramenův neb stromů jakýmkoli spůsobem oběti přinášeti. — Žádný ať z obětí (třeb) donešených bůžkům nic nejí a nepije“ a t. d. Patrno tedy, že na venkově dosti dlouho pohanství v Čechách a na Moravě se udrželo; když pak křesťanství pevně v lidu se zakořenilo, lid na pohanství zapomněl, ale na staré obyčeje nikoliv: neb co se z národu samého vyvinuje, tak snadně vyhladiti nelze. Hry a zvyky, ovšem ne v původní formě, zůstaly, lid ale jim podkládal a podkládá až podnes křesťanský význam. Takovým spůsobem se stalo, že v písních, které při takových starých obřadech se zpívají, jména se nalézají, které nyní s celou věcí v žádné souvislosti nejsou, a jen srozumitelnými se stanou, když člověk původ těchto obřadův pozná. Pokusíme se, zde našim čtenářům jej vysvětliti.

Každý pohanský lid bral sobě za božství přírodu samu. Jednotlivé síly přírody představovali sobě staří pohané jako určité božské osoby, vládnoucí ve vzduchu, na souši i ve vodách. Celá tedy příroda bohy proniknuta byla, Bůh nestál nad přírodou, nýbrž ona sama byla božskou. Tím se i vysvětluje, proč pohané některá zvířata za božská měli, vůbec tak přísného rozdílu mezi lidmi a zvířaty nedělajíce jako my. Nemůže nám tedy býti divno, že právě ony doby roční pro takové pohanství velkou důležitost do sebe měly, ve kterých důležité přechody v přírodě se tvoří. Tím liší se staré svátky čili hody samy sebou v zimní, jarní, letní a podzimní. K jarním hodům však připočísti sluší též ty svátky, které se vykonávaly o nynějších vánocích. Neb nebylo předků našich tajno, že slunce okolo 22. prosince v takovém postavení k zemi se

nachází, vedle kterého se začíná obraceti k severní polovici zeměkoule naší, že tedy oním dnem slunobrat nastává. Protož také tou dobou naši pohanští předkové rok nový začínali, kterýžto obyčej ještě daleko do křesťanské doby zasahoval. Jelikož ale slunobrat zimní veliké důležitosti a následky pro naši zemi v sobě má, slavívali pohané onu dobu rozličnými hody, které nyní pod jmenem vánočních čili koledových svátkův známy jsou.

Jest hluboce vryt v srdce lidské cit, že člověk, stoje na rozhraní minulosti a budoucnosti přede vším díky vzdává prozřetelnosti božské, která jej po tu dobu všeho zlého uvarovala, že s těmito díky zároveň spojuje prosbu, by prozřetelnost nad ním bděla i v té době, které vstříc kráčí, hledě takovým způsobem nazpět do minulosti, a napřed do budoucnosti. Z též myšlénky vyvinuly se rozličné zvyky mezi národy, tak jmenovitě u nás přání k novému roku, pak rozličné dotazy na bozích pohanských strany budoucnosti, kteréžto dotazy se zachovaly v rozmanitých pověrečných spůsobech a prorokováních za doby vánoční. První řada výročních svátkův starých Slovanů byly tedy hody koledové, slavené mezi 24. prosincem a 6. lednem; my zde přihlídneme však jen k stručnému vysvětlení pozůstatkův těchto hodů, které mezi námi se zachovaly.

Nejdůležitější hod jest tak zvaný štědrý čili svatý večer, čili noc, ve které Kristus Pán se narodil: nejdůležitější proto, že jím slunobrat započíná. Protož také církev křesťanská položila hod narozenin Spasitele a duševního obnovitele světa a člověčenstva na tu dobu, kde nový rok nastává, chtíc tím naznačiti, že jak pro přírodu nastal nový rok hmotný, tak nastalo pro člověčenstvo duševní novuzrození. Největší část zvykův mezi námi zachovaných má původ svůj v obřadech, které naši předkové za starodávna vykonávali. Jsouce přesvědčeni, že slunobratem vzkříšení země nastalo, vyobrazovali sobě naši předkové budoucí úrodnost rozličným spůsobem; chodili do zahrad a na pole vzývajíce plodnost přírody. Až podnes chodí zde onde rodičové s dítkami do zahrady stromy třásti, jakoby je ze spánku probuditi chtěli, neb slunobratem brzo nastanou teplejší jarní dnové, říkajíce při tom známé pořekadlo: „Stromečku, vstávej, ovoce dávej, dnes je štědrý den“. Při tom házejí jablka a jiné ovoce na strom, kteréž pak děti sbírají opakujíce: „Stromeček vstával, ovoce dával, že je štědrý den“. Tím, že štědrý večer takřka se nachází na rozhraní minulosti i budoucnosti, stalo se, že pohanstvo rádo dotazy

činilo k budoucnosti, by každý zvěděl, jaký los čili osud v novém roce ho čeká. Z těchto dotazů, náleževších k náboženským obřadům pohanským, zachovalo se nám zvěstování o rozličných věcech, obzvláštně hospodářských a lásky se týkajících. Všeobecně znám jest zvyk našich hospodářův, 12 kabátkův z cibule sloupati a je pak solí naplniti; z rána pak se ohlídají a jak v kterém kabátku sůl se rozpustila, tak bude vláha budoucích 12 měsícův. Jaká jest povětrnost od 25. prosince až do 6. ledna, taková i bude pro jednotlivé měsíce nastávajícího roku. Sem náleží též rozpouštění vosku a olova, jakým naše děvčata na štědrý večer se zabývají, by z rozličných forem do vody vlitého vosku neb olova rozpuštěného poznaly, čím budoucí ženich neb milý jest. Dále náleží sem zvyk dívčí, nohou střevíc přes hlavu házeti; jestli obrácen jest patou, nepřijde ženich, jestli naopak, provdávají se brzo. Velmi krásný a dojímavý spůsob jest následující. Mládenci a panny postaví do skořepin svíčečky zapálené, onino červené, tyto bílé; skořápky pak se pustí na svěcenou vodu a které k sobě se blíží, těch majitelé budou svoji, čí svíčečka ale dříve uhasne, ten dříve umře. Jest tento zvyk vyobrazení staré myšlenky, která život lidský a člověka vůbec vypodobuje jako veslaře na lodi sedícího, ježto na vlnách mořských se houpá. Nemůžeme zde pro obmezenost místa všechny zvyky uváděti, postačuješ nám poukázati na důležitost, kterou onen hod vždy mezi lidem naším zachoval; tak mocné jsou staré obyčeje, ze vnitra národu zrozené, že drahná doba s to nebyla, je vyhladiti. Arciť lid je vykonává nevěda, že to vlastně jsou pozůstatky pohanstva, aniž by snad z pověry proto viněn býti mohl.

Důležitý den v době vánočních svátkův jest 26. prosinec čili den sv. Štěpána.

Známoť, že sv. Štěpán jest patronem koní a horoucně že k němu se modlívají naši hospodáři, aby jim koně v síle a zdravotě zachoval. Tato důvěra, nespočívajíc na žádném podání písem svatých, zdá se, že původ svůj má též v staropohanském živlu slovanském, kterýž, ustoupiv víře křesťanské, mnohé stopy mezi námi zachoval, arciť již nepohanské, které ale nicméně dokazují, že každý člověk cítí se odvislým od svrchované bytosti nad člověčenstvem vyvýšené a osudy jeho spravující. Podobá se, že lid, přijav víru Spasitelovu, i na sv. Štěpána kladl ochranství takové, jakéž dříve měl nějaký bůh pohanský; církev tomu se nepříčila, jelikož tím pohanství dříve zahynulo. Potomkové arciť zapomněli původ

obřadu, ačkoli jej zachovávali. V tomto případě zdá se nám, že za pohanské doby na Moravě jak vůbec mezi Slovany byl ctěn bůh Svatovit, v němž předkové naši zosobovali všechny výjevy přírodní, ježto ve vzduchu a vzduchem se ukazují; byl tedy především bohem světla nebeského a zjevoval moc svou větrem. Ze zvířat bylo mu ono zasvěceno, kteréž nejlépe vyobrazuje rychlost t. j. kůň. Staří kronikáři píší o Svatovitovi takto: „Tři sta koní a tři sta jezdcův bylo ve službě Svatovitově. Avšak bůh sám zvláštního měl koně bílého“ . . . Myslili pohané, že na tomto koni Svatovit proti nepřátelům svým bojuje a udávali hlavní toho doklad tím, že kůň ten, ač se k večeru v konírnu svou uváděl, ráno přece vždy potem a blátem postříkán býval, jakoby z dalekých a upachtujících cest v noci konaných se vracel. I porovnání s postavami jiných pohanských náboženství, s kterými Svatovit podobnost má, vede nás k tomu, že jsme pravdě snad se přiblížili důměnkou, že sv. Štěpán místo Svatovita koně pod ochranu svou vzal, jelikož i jiní národové dříve pohanští, nyní křesťanští v něj touž důvěru kladou. Den svatého Štěpána ale nyní jest hlavním dnem koledy, kdežto v době staré koledování t. j. přání k nastávajícímu novému létu a vzájemné obdarování trvalo po celý čas vánočních svátkuv od 24 prosince do 6. ledna. Nelze snadně vysloviti, co jméno koleda vyznamenává. Někteří odvozují slovo to z ruského, někteří z indického, třetí zase z latinského kalendae, které slovo znamenalo hry od pohanův středověkých na počátku roku po celé téměř Evropě slavené. Buď tomu jak buď, jisto jest, že koleda jest prastarý zvyk mezi národy slovanskými a že se shoduje poněkud s původním účelem svým; jen že nyní děti obyčejně chodí dům od domu po zpěvujíce kolední písně, by dáreček nějaký obdržely, kdežto dříve i dospělí vzájemně sobě přáli, jakož i nyní ještě k novému roku si přejeme. Koleda se opakuje na tři krále. Den tří králův, dříve zajisté velmi slavený, i nyní má ještě význam veliký svěcením vody. „Světiti ale vodu v ten čas je velmi významno, neboť s návratem sluncového svitu navracovala se v mysli pohanuv i osvobozená od ledu zimního voda, vláha, úrodu působíc jarnou. U nás světí si hospodáři, vzdáleni jsouce od kostelův, do kterých by pro svěcenou již vodu choditi mohli, vodu sami průpovědí pobožnou, již tenkráte říkají, když s vodou o půlnoci před 3 králi ze studně čerpanou do pokojíkuv svých vstupují.“ V týž den vykropují naši hospodáři domy, stáje, ba i zahrady svěcenou vodou, by se rozličných neduhův a neštěstí uvarovali.

Jestli zimní hody mysl lidskou měly zaměstnávati tím, co po celý rok očekávati má, t. j. budoucností, zaujaly pak i jiné důležité doby přírody mysl předkův našich. Světila-li se dříve voda jako zavlažující živel, světili Staroslované z jara oheň, čili teplotu, z kterýchžto hodův nám zůstaly tak zvané Hromnice na den 2. února. Církev i zde nebránila národnímu obyčeji, jen že mu křestanský význam podložila. Povídá se, že svíčky na hromnice svěcené chrání před bleskem i před rozličným neduhem; umírajícímu má se též taková svíčka do ruky dáti. Mnohé stopy, zakryté v pořekadlech, v písních a obyčejích, vedou nás k tomu, že hod hromnic jest pozůstatkem obřadův staropohanských. Světil-li se v zimním hodě Svatovit jako světlo vůbec, světili Staroslované z jara onu moc světla, která teplost působí, kteroužto moc sobě zosobovali v podstatě boha Peruna, mocného vladaře blesku a hromu, jenž i nad zemřelými vládnul. Perunovi byly kozy zasvěceny, protož náš lid při hřímání kozy dojíval, aby mlékem tím, kdyby posel Boží jej navštívil, Boží oheň uhasiti mohl. Velezajímavo jest též, co dr. Hanuš vypravuje: „O prvním hřímání na jaře padával prý v Čechách v předešlém ještě století, kde kdo stál, na zem a líbal ji, potom vstával, ve světnici stoly, na dvoře vozy zdvíhal, z domu napřaženou sekerou (znakem to Peruna) před vrata vybíhal a do země hluboko ji zaťav a ponechav ji zaraženou v zemi odcházel. I podnes ještě hýbají při hřímání všemi nádobami domácími a polními na znamení, že je hrom jasný osvobozuje od zahálky zimné."

Vláha jarní a teplo uspůsobují zemi, by zárodky v ní uložené živila a na světlo denní popuzovala. Čím více země naše k slunci se blíží, tím více hyne moc zimy, která oteplujícím paprskům slunce konečně ustoupiti musí. Rozhraní mezi zimou a jarem činí 21. březen, v kterýž na celé zemi noc a den stejnou délku mají, načež dne přibývá. Tímto dnem tedy jest moc ledové zimy takřka dokona přelomena a bujnost jarní nastává. „Staroslované zosobovali moc zimy v podstatě bohyně Morany, a bujnost jarní v bohyni Vesně. (Slovo Vesna až posud se užívá v celém Přerovsku místo jara.) Výjev tento přírody slavívali předkové naši jarním hodem, kteréhož pozůstatky u nás se zachovaly vynášením Mařeny na smrtnou neděli (druhou před velikonocí). Jak slovo samo ukazuje, jest Mařena jen zpotvořená forma starého slova Morana, jež bohyně smrti byla. Spůsob onoho vynášení Mařeny a písně při tom zpívané jsou příliš známy, než abychom zde o nich šířili slov; podotýkáme jen ještě,

že tímto vynášením Mařeny (již lid v písních zde onde velmi trefně také nazývá smrtí) se naznačuje návrat jara (Vesny), přírody od usmrcující zimy (Morany) osvobozené. Patrnoť to i z toho, že v několika písních při vynášení Mařeny zpívaných i zmínka se činí o Perunovi, jenž teplotou rostlinstvu napomáhal. Táž myšlénka, slaviti jarou sílu přírody, zjevuje se nám v tak zvaných všeobecně známých Májovkách čili Letnicích, zvlášť bohyni krásy Ladě dříve věnovaných; též sem náleží i Tuřice, odvozované od slova Tur, vyobrazující plodnost přírody, na Slovensku odbývané. Tur má starodávný význam býka silného; stopy Tuřic nalézáme v nynějších kravských hodech, někde v máji, někde v červnu svěcených. Z letních hodův nejvíce se udržely pozůstatky slavnosti slunobratu letního 23. června. Slavilo se za oné doby slunce parné, jako mocný vítěz nad zimou. či Perun byl na výsluní síly a slávy své. Ze starých obřadův zachovalo se mezi námi až posud pálení Svatojanských ohňův; neb jen náhoda, že sv. Jan Křtitel na 24. června padá, dala oněm ohňům nynějšího jména. Pálení toho ohně děje se rozličnými spůsoby, zpíváním písní a. t. d. Jakoby lid napodobovati chtěl, že slunce nejvyššího stupně na báni nebeské dosáhlo, vyhazuje košťata rozžhatá do výšky, zpívaje: „Pověz nám, velký Bože, svatý Jene, dlouho-li živi budeme!“ Nejčetněji rozžíhají se tyto ohně v okolí bájeplného Radhostě, s kteréhož pohled na okolí v plamenné záři se skvějící jest vskutku okouzlující a obrazotvornost naši zanáší do oněch věků dávno uplynulých, kde předkové naši ještě bůžkům obětovali. „Srovnáme-li konečně ohně Svatojanské s vánočnými, zjeví se nám rozdíl jich snadno. Vánocemi ctilo se totiž světlo rajské*), tuřicemi však světlo sluneční; o vánocích byl oheň na ohništi, v kamnech

---

*) „Rozeznávaliť přisně starši nebe a ráj. Nebe jim bylo to, co nyní nám je hlavně oblakové nebe, ba slovo nebe samo již sebou naznačovalo toliko oblohu nebeskou, která právě kryla neviditelné a světlé jich nebe či ráj. Pročež říkávali, že se nebe otvírá tenkráte, když je viděti světla na něm, k. př. blesku, a blesk slul zároveň i klíčem, kterým se otvíralo nebe … Tento ráj slavil se právě na štědrý večer, v čas to slunobratu, jenž rovněž v sobě spojoval i minulost i budoucnost, pročež se i říkávalo, že se v ten čas i nebe otvírá a pokladu, svých netoliko pobožným ukazuje, než jich i štědře vydává … Jestiť však v ten čas též možno viděti zář rajskou, v čas, kde, jak říkávali, slunce se rodí a nebe se otvírá. Zář tuto rajskou známe v Čechách pod jménem zlatého prasátka, jež ten na štědrý večer spatří, kdož se byl postil …“ Hanuš báj kal. str. 8., 10.

a v peci posvátný, jako symbol usedlé a blahé domácnosti. Za tou příčinou objímá i mladá žena na Moravě (okolo Rožnova), když ponejprv vstupuje v dům ženicha svého, kamna a pohlídá v kuchyni do komína. O tuřicích je oheň pod širým nebem na výšinách posvátný, neb je symbolem nejvyššího stupně slunce. Proto vyhazují i rozžhatá košťata do hůry vysoko." — —

Z podzimních hodů uvádíme jen tak zvané „babí léto" a „obžinky." Mnohý z nás, uslyšev toto slovo, zajisté vždy se domnívá, že to má znamenati léto starých žen, jakž to i Němci, neznajíce původní význam toho, přeložili ve „Altweiber-Sommer." — Však není tomu tak. Podzimem představovali sobě naši pohanští předkové, že nastává zase panství bohyně přírody celé, Baby, která se rozkládala na dvé: na Jenži-Babu čili zimu neúrodnou (Moranu) a na Zlatou Babu čili přírodu úrodnou (Živěnu). Staropohané, nemohouce si pavučiny podzimní spůsobem přirozeným vysvětliti, považovali je za dar a výtvor bohyně Báby, a slovo léto v tomto spojení neznamená teplé počasí roku, nýbrž to co létá, čili polétává, jakž podnes Poláci za to mají, že nitky babího leta od bohyní předeny jsou.

Obžinky čili slavnost dokončených žní, nyní jen veselím a radovánkami odbývaná, světili Staroslované náboženskými obřady, obětovavše Bohu plodné země obilí a zvířata, z kteréžto oběti až na naši dobu zachovalo se stínání berana, ovšem již na mnoze přísnými zákazy vším právem zapovězené, jelikož tam, kde krev nevinného zvířete svévolně se prolévá, surovostí zabrániti nelze.

Nedovoluje nám prostora této knize vyměřená, abychom zde obšírněji o pozůstatcích staropohanských obřadův mezi námi jednali, jelikož by nám takořka každý spůsob, každé pořekadlo a přísloví rozebírati bylo a poukazujeme každého k bájeslovnému kalendáři od Hanuše ku dalšímu poučení, přestávajíce na tom, že jsme alespoň nejdůležitější starých pozůstatkův pohanských vysvětliti se vynasnažili. Jiné známější zvyky a obyčeje zde jen povrchně uvádíme, jelikož vůbec známy jsou. Náležejí sem zpěvy školákův na den sv. Blažeje, pozůstatky to z oné doby, „dokavad školy zřízeny a děti snad také pro zimu a nedostatek šatstva stále vyučovány býti nemohly, tenkráte zdá se chodíváno, když zimy ubylo, po domech a zváno a napomínáno rodičů, aby děti pilně do školy posílali." (Sušil.) Dále sem náležejí hry na Helenu, Husy, Mostek: pak chůze s medvědem odbývaná v úterý masopustní, někdy

na škaredou středu, někdy na tučný čtvrtek; též opominouti nesmíme Králky, nápodobně pozůstatek staropohanského hodu ku cti bohyně Lady slaveného (nyní o letnicích okolo 27. máje). Sušil o nich praví: „O letnicích aneb okolo nich, onde jednou, onde vícekráte, chodí králky či královničky neb králenky, ale ne jedním všady spůsobem. Obyčejně dvě děvčátka pěkně ustrojená v bílé sukně, stuhami, šátky, perlami a věnci — z předu a zadu z pestrých květin, na hlavě růžovými — ozdobená, jedna králku druhá krále představujíce chodí dům od domu; doprovází je neurčitý počet děvčat jiných, z nich jedna nese škatulu na vybírání peněz, jedna chvojí či máj. Někde na příklad u Hradiště, u Kelče a jinde jedna toliko královna chodí a sice vodína pod šátkem jako pod baldachynem okrášlená jánkou t. j. vínkem ze skleněných perel na hlavě; tři královničky ji provázejí hlavu kvítím ozdobenou majíce, z nichž jedna nese košík na dary a druhá májek výdumy barevnými pentlemi a pozlátkem ověšený. Jinde opět jinak. Když byly do domu vešly, tedy pozdravivše počínají tancovati a sice obyčejně král s králkou napřed kolíbavý tanec, potom skočný, anoť jim komonstvo přizpěvuje. Píseň, kterou při tom zpívají, všady známa jest a všady týž téměř nápěvem se zpívá, ač jiným a jiným taktem, totiž:

Vyletěl sokol na zelený bor
A sobě zazpíval, až se háj rozlíhal,
Královnu volal, atd.

Někde jsou tyto pozůstatky Ladiných hodův spojeny se slavností rusadelnou; bylyť totiž rusálky, jak Šafařík se domníval, bohyně vody zemské, bydliště svá majíce v řekách, potokách, jezerách, ve vodě vůbec. „Na př. u Krumlova ve Vedrovicích chodívaly králky po dvě neděle; jednu neděli chodily čtyry, druhou neděli dvě, po každé mnoha děvami provázené, rusadelnou slavnost s králenskou spojujíce. Ty čtyry totiž chodí okolo studně, jsouce oblečeny dvě bílo, dvě červeno. Když třikráte kolem studně ocházejí, drží děvy jiné nad nimi větve ponejvíce z vrb, zpívajíce nyní ovšem píseň svatokřesťanskou, jež ale druhdy jistě jinaká byla.“ (Sušil str. 760*) Všudy tedy nábožná mysl lidu našeho pozůstatky

*) Píseň tato jest:

Svatý Michale archanděle zpomeu na nás,
Prosíme Jezu Krista, Marie synáčka,
By nám ráčil pomoci ze všeckých nouzi
A nás nezapomenout pro svou hořkou smrt. } Kyrie eleison.

staropohanských obřadův ošatila rouchem křesťanským, tak sice, že původní význam toho neb onoho zvyku a obyčeje z paměti se ztratil. Mnohokráte původní ráz nějakého mravu až k úplnému nepoznání jest vyhlazen, tak že jen smělé důměnky nám skromničkého světla k vyznačení poskytují. Ale hry, mravy a spůsoby tyto, kterým lid, ačkoli je provozuje, již nerozumí, jsou nám vzácnými pozůstatky, ježto zachovati naší povinností jest. Neb ony jsou rumy starodávných náboženských názorů praotcův našich, jsouť zrcadlem, kterým nám lze nahlídnouti do duševního života předkův našich, jak sobě svět představovali, jak Bohy své ctili, jak smýšleli a cítili. Právě nevědomost, ve které se po mnohá století nalézaly, zachránila je snad před úplnou záhubou a zachovala nám v řeči obrazné, co duch předkův našich byl vymyslil. Odstraňujíce tyto obrazy vidíme před sebou svět duševní, o kterém bychom jinak nic nevěděli.

Národní naše písně.

Může-li náš lid něčím skutečně a vším právem se honositi, jsouť to naše národní písně, ve kterých své žalosti a radosti zpěvem zjevuje. Jest známo, že člověk jen tenkráte zpívá, když mysl jeho

---

To u studně jedné odpravivše jdou k druhé, až veškeré studně v osadě obejdou. Na neděli druhou teprva králky chodí a sice dvě toliko jsou ustrojeny. jedna červeno (král) a jedna (bílo). — Když dlouho neprší, chodí děvy k studánkám a vylévají vodu rukama z nich; na cestě se modlí a zpívají svaté písně. Někde též studánky čistí modlíce se při tom, aby Bůh pramen občerstvil a s nebe rosu dal.

Tuto připomenouti dlužno o šťastné vodě, na nižto chodí děvy na letnice nebo na bílou sobotu anebo před svátky panny Marie letními. Nalezá se pak šťastná voda ta v studánce, do které se ze všech čtyr stran světa voda stěká a jež blíže křížných cest se nachází. Děva, jež na ni jde, zřídka jdou dvě, víc jich téměř nikdy, nesmí s nikým mluviti, nesmí se ohlédati a. t. d., jinak by se zlých následků tím dočinila, že by n p. veškerým mládencům zle páchla, všady sama státi, samou ostávati musila a. t. d. Přišedši k vodě praví ji nabírajíc: „Beru ťa vodičko pěti prstama a pátú dlaňú, aby švární pacholci chodili za mnú“ a slova ta říká po čtyrykráte, totiž na všech světa stranách vodu berouc. Přijde-li navracujíc se s vodou k nějakému stromu, tedy hned oslovuje ho, n př. ty jabloň, ty mně ho nakloň; ty trň, ty mně ho hrň. Jdouc okolo plota domu toho, v němž šohaj bydlí, ulamuje několik roždin a to na více místech, aby víc milovniků dostala. Doma z roždí toho udělá oheň, dá do šťastné vody té zelinky v té věci, jako mní, účinné, na př. laskavec, polajku, májovník a tak uvařenou vodou se umývá a nejinak očekává, než že se za ní milovníci pohrnou.‘ (Sušil str. 760.)

nějakým důtklivým spůsobem pohnuta jest, buď radostným, buď žalostným. Vnitřní pud nás pohání, abychom zpěvem ulevili srdci, buď žalem stísněnému, buď veselostí naplněnému a překypujícímu; žádný nás tomu neučí, žádný nás k tomu nevede, leč my sami, či vlastně srdce naše.

Každá národní píseň t. j. taková, která jednoduchostí formy, pravdivostí citu a prostonárodní myšlénkou veškerému lidu jest srozumitelnou, jest takřka perla z pokladnice národního básnění. Neb v národní písni jest básníkem lid sám; jak právě příležitost se naskytuje, jak právě nadšenost okamžiku tomu chce, zazpívá si jednotlivec píseň, která z úst k ústům vane a brzo po celém okolí neb po celé zemi se rozléhá. Lid se neptá, kdo tu píseň složil, ona se mu líbí, to jest mu dost; i tam, kde nějaký učený básník píseň složil, lid si ji, líbí-li se mu, přivlastňuje, ovšem neptaje se po skladateli. Milota Zdirad Polák, básník „Vznešenosti přírody“, doložil několik sloh k národní písni „Sil jsem proso na souvrati“ a lid hned si je přivlastnil, neptaje se, kdo je složil. Tak se písně ustavičně řinou z hlubin srdce lidu našeho, jako potůček klokotavý z pramenu svého; obor národních písní jest neobmezený, jelikož má v citu nehynoucím pramen svůj.

Ale každá píseň, má-li do života národního vniknouti, musí nevyhnutelně spojena býti s nápěvem. Prostý člověk slova lehce zapomene; jsou-li ale slova kouzlem jakési melodie ozdobena, zmocní se tím snadněji sluchu a tím i paměti a srdce. Nápěvy našich písní národních vynikají takovou něžností, takovou rozmanitostí, že každý znatel hudby se jim obdivuje; již naše řeč slovanská, ve které slova skoro vždy samohláskami se končí, je tak jako vlašská přede všemi jinými ke zpěvu spusobilá, jelikož právě samohláskou vydržování tonu na konci se usnadňuje. Slujeme zpěvným národem a tato vlastnost Slovanů, láska totiž ku zpěvu a k hudbě již od starodávna světu známa byla, jak nám to Byzantičtí letopisové vypravují, že tři Slované, od Řekův zajatí a před císaře Mauricia postavení veliký podiv způsobili, majíce místo zbraně jen kytary při sobě a odpověděvše císaři na jeho otázky: „Se zbrojí zacházeti neumíme a toliko jen hráme na kytaru. Není železa ve vlasti naší, neznáme války a milujíce hudbu, vedeme život tichý a pokojný.“

A věru, nezpívá se snad nikde tolik, jak mezi Slovany. Nežne se tráva neb obilí, nechodí se do lesa na dříví, nekope se, neoře se, nepere se, nevaří se, nechová se dítě, vůbec není žádné práce,

při které by Slovan nezpíval. Protož na Moravě každé zaměstnání, každá práce má své vlastní písně: práce domácí, práce lesní a polní konají naši venkované zpívajíce; myslivec, mlynář, voják, pastýř, rolník, každý zpívá svou. Máme vlastní písně při křtinách, při svatbách při pohřbu; máme mimo kostelní i jiné náboženské písně, za které se nám věru styděti není. Vůbec vidíme se v našich písních, jako v zrcadlu, jací jsme, jak smýšlíme, jak cítíme a protož s největší bedlivostí pečujme o to, aby krásný poklad tento nejen zachován, nýbrž vždy víc a více zušlechťován a rozmnožován byl; vždyť obava není neoprávněna, že kultura, která zvláštnosti národní nivelluje, i zpěvnosti našeho lidu uškodí. Není pochybnosti, že velikým vlivem zpěv a hudba v člověka působí; krásná píseň zušlechťuje city a budí mravní uvědomění v mysli lidské. Krásný nápěv jest takřka modlitbou duše A jak krásné jsou nápěvy našich písní! Kdo je uslyší, pochopí snadně, že náš lid tak rád zpívá, a věru, mnohý umělec byl by hrdým, kdyby se mu poštěstilo, takový nápěv vynaleznouti, jak jich lid náš na sta sobě vymyslil.

Mnohé písně, ježto se zpívají na Moravě, zpívají se též v Čechách, ve Slezsku a na Slovensku, patrný to důkaz o úzkém, nejen krevním, nýbrž i duševním příbuzenství jednotlivých odvětví kmene československého; ba i některé písně polské a ruské jsou našim dosti příbuzné. Zvláštnost písní moravských a slovanských vůbec jest časté opakování téhož slova, aby jednotlivé verše a jich části snadněji se slučovaly.

Z národních písní poznati lze, jaký význam lid jednotlivým květinám, stromům, zvířatům a zevnější přírodě vůbec podkládá. Každý člověk totiž rád mívá, když na přírodě zevnější odráží se cit jeho vnitřní; protož sázíme na hroby zemřelých přátel takové stromky, které na nás smutný dojem činí. Tím se stalo, že jednotlivé kvítky jsou lidu velmi oblíbeny jako význam radosti neb žalosti. Růže zjevuje lásku, bílá lilie nevinnost, fialka jest zvěstovatelkyní jara; růže, fialka a zvláště rozmarín nejvíce připomínají se v našich písních. Ze stromů jest oblíbena lípa, která pobízí k sladkému odpočívání pod vonným košem svým, kdežto jedle a smrk jest znamením truchlivosti a zarmoucené mysli, a věru pohled na jedloviny a smrčiny není veselým, nýbrž budí v nás smutné myšlenky. Dub jest znamením síly nezvratné,*) skála vždy má

*) Jsouť mnozí, kteří Němcům dub a Slovanům lípu za národní strom přivlastňují; však z národních písní ani jedno ani druhé dovoditi nelze. Na-

význam jakési nemilé věci, ona odděluje milence od milé, vůbec ty, kteří by rádi spojeni byli.

Že ptáci v našich písních častokráte se zmiňují, jest známo, a již starým Slovanům byli ptáci přetvořenými dušemi, neb bájili, že duše zemřelého se promění často ve ptáka. Z okřídlencův častěji slýcháme jména husy, kačeny, holuba, a zezulka prorokuje kukáním svým, jak dlouho živi budeme, za kolik let naše děvčata se vdají, ona jest vůbec ptákem prorockým.

Velikou důležitost do sebe také mají naše národní písně tím, že se nám v nich zachovaly pozůstatky a zlomky prastarých obřadů, mravů a spůsobů pohanských našich předkův a lze tvrditi, že kdyby několik písní nebylo, mnohé naše důměnky o bájesloví slovanském nebyly by povstaly a mnohé že by nebyly odůvodněny. Největší část takových písní schovává v sobě slova, která lidu našemu již nejsou pochopitelna a která se nejpevněji tam udržela, kde obyvatelstvo horami od ostatního světa jest odděleno, na př. v moravských a uherských Tatrách. Nalézáme jmena Morena, Mařena (Mořana), Paron (Perun), Dunda, Rarášek a Skřítek (domácí duchové) a t. d. V jiných písních jsou zase slova v takovém spojení, že ani smyslu nemají, patrný to důkaz, že pohanství, ustupujíc, křesťanství a jádra svého ztrativši jen v různých ještě slovech památku na sebe zachovalo, která však pokračujícím časem úplně významu svého pozbyla. Mnohokráte musil pohanský bůžek místo popustiti křesťanskému svatému, nejvíce svatému Janu a Jiřímu, někdy i sv. Petru, sv. Markétě, za kteroužto příčinou tito svatí nejčastěji v našich písních se připomínají. Arciť není snadno smysl takových zpěvů určiti a v původnosti své odhaliti a zde jest nám se uspokojiti s tím, že jsme vůbec jen poukázali na důležitost našich písní národních i v příčině této. Kdo dále o té věci poučiti se chceš, nahledniž do bájeslovného kalendáře prof. Hanuše, kde s nadobyčejnou ostrovtipností tu výklady, tu domněnky jsou podány, jaký smysl ta neb ona píseň vlastně má. Lidu moravskému však nad míru se zavděčil Frant. Sušil, který národní písně moravské

---

opak, právě z národních písní obojího kmene vysvítá, že Němci i Slované oběma stromům stejný význam dávají: Lípa jest oběma národům stromem tichosti a klidu, a dub Němci jak Slovanu stromem síly usedlé a neustupné. Němcům za národní strom přivlastnil dub slavný básník německý Klopstock a Slovanům dal lípu za národní strom slavný náš Kolár; neb teprv jeho působením lípa za symbolický strom národnosti od našich básníků uznána byla.

s neunavnou pilností a vytrvalostí sebral; cestoval po 20 let každé prázdniny mezi lidem na celé Moravě a svědomitě naslouchal nápěvům z úst lidu samého, načež písně i s nápěvy v Brně tiskem vydal. Jest to dílo, jež chvalného uznání po celé Evropě nalezlo, sloužící sběrateli a celému národu k ozdobě a slávě. Poklad, který Sušil našemu lidu opatřil, rozmnožil Frant. Bartoš, který neúmornou pílí a náležitou znalostí věci několik set písní národních po Moravě sebral a takto sbírku Sušilovu velmi záslužně doplnil.

Starožitnosti moravské.

V této příčině vytknouti sluší předkem tak zvané praehistorické starožitnosti, t. j. předměty pocházející ze starších dob, o kterých není žádných historických (psaných) památek. Dříve si těchto předmětů málo všímáno; teprve v novější době jali se jich vyhledávati a je probádati jednotliví mužové (Dr. Wankel, prof. Maška, Dr. Kříž, Koudelka atd.) a nyní jsou to oba vlastenecké musejní spolky v Olomouci a Brně, které těmto starožitnostem horlivou a také výdatnou péči věnují. Starožitnosti ty ukryty jsou v lůně země buď v jeskyních přirozených, anebo v náspech rukou lidskou spůsobených.

Sem především náleží mohyly čili rovy neb homole; jsou to pahorky rukami lidskými nasypané a formu okrouhlou neb kuželovitou mající; nacházejí se buď o sobě buď v souvislých řadách na rozcestích, polích a v lesích. — Tyto mohyly ukrývají v lůně svém pozůstatky pohřbených osob, buď celé kostry neb jen popelnice. Častokráte nalézají se v těchto mohylách rozličná nářadí, buď k válečným neb k domácím neb i k náboženským potřebám sloužívší. Nářadí ta jsou buď kamenná, neb bronzová a tato náleží do nejstarších dob; železa teprv užíváno později. Mezi kamenným nářadím jsou nejvíce nože, koule, sekyry, kladiva válečná, špice šípův atd. Bronzové věci, následkem rezu zelenou barvu mající, jsou buď nože, neb meče, srpy, kruhy, prsteny a rozličné šperky, záponky, jehlice, náramky. Zde onde ukrývají mohyly také dýky, kopí a sekyry ze železa, někdy také perly ze skla rozličné barvy a z jantaru, buď v popelnicích, buď na kostrách jako pozůstatky šperkové. Mohyly tyto jsou zřetelným svědectvím doby pohanské a popisování vědecké a prozkoumání jich přispěje k objasnění nejstarších dějin naší vlasti.

Druhou částí pozůstatkův pohanských na Moravě, jak vůbec i v sousedních zemích, jsou obětiště a hrobiště. Obětiště jsou ona místa, na kterých se bohům oběti přinášely; vrstvy popelové, množství kostí zvířecích, popelnice a rozličné jiné nádoby k službě boží náležité a černo napálená země naznačují pozorovateli, že předkové naši bohům svým oběti konali na takových místech. Neméně zajímavy jsou ustriny čili hrobiště, kde mrtvoly se pálívaly; místa taková záleží obyčejně z několika vrstev koster, při nichž častokráte také se nalézají urny. Zevnějším znamením jich jest černavá půda, jakoby začmouděna byla; protož také lid zde onde mluví o „spálenisku". Často tato hrobiště ukryta jsou pod drním, často zase nalézají se v písečnaté neb hlinovité půdě, vždy ale až posud byla jen náhodou odkryta.

Se snažnou prosbou obracíme se zde ku všem, ježto o nalezení podobných mohyl neb hrobišť se dovědí, aby se vší pílí k tomu hleděli, by popelnice, šperky a jiná nářadí zachráněny byly, jelikož lid častokráte takové věci buď z neopatrnosti buď i ze svévolnosti roztříská. — Protož zde připojujeme návod od Vocela podaný, kterak v takových pádech jednati jest, by pozůstatky řádně zachovány byly: „Místa, kde by pohanské hroby býti mohly, jsou náspy čili pahorky rukou lidskou nasypané; skály, z roviny čnějící, kameny neobyčejným spůsobem navalené, zříceniny starých hradů, staré valy a hráze, stopy spálených třeb t. j. uhlí, popel a štěrbiny popelnic, pak místní povídky o pokladech a strašidlech, ježto mnohokráte ku pozůstatkům pohanským se vztahují. V písečnaté půdě nejlépe jest kopati v času letním, kdežto hrobní nádoby jsou vesměs suché a tvrdé . . . Najdou-li se ve vlhké půdě nádoby změkčené, nechať se ponechají nějakou chvíli na vzduchu, by vyschnuly, pak teprv ať hlíny se zbaví . . . ." Podobně má se to díti s věcmi kovovými. V kopání samém veliké opatrnosti třeba, by popelnice neb perly sklené rozbity a menší kousky přehlídnuty nebyly. Stalo se mnohokráte, že dělníci, naleznuvše věci bronzové, je zatajovaly, domnívajíce se, že zlato nalezli; jest tedy záhodno, je ujistiti, že cena, znalci určená, vždy se jim vyplatí. Nikdy ale opominouti se nemá k nálezu takovému povolati vzdělaného muže, aby on vykopávání řídil a zevrubně popsal, co a jak našel. Neb nálezy takové jsou pro vědu velmi důležity, aby porovnáváním bedlivým s podobnými nálezy jinozemskými konečně rozhodnouti mohla, čí to pozůstatky jsou, jestli Keltův, neb Němcův,

neb Slovanův, neb jiného národu, což posud ovšem možno nebylo.*)

Místa, kde starožitnosti na Moravě se nalezly, jsou tato:**)

Adamov. Na blízku v údolí Josefově jest několik jeskyní, z nichž bohatými a vzácnými nálezy pravěkými zvlášť jeskyně Bečí Skála proslula. Dr. Wankel objevil tu v letech sedmdesátých první stanici lovců sobích v Rakousku a později hromadné pohřebiště z doby tak zvané Hallstatské, asi 500 let před Kr., v níž vedle bronzu také již železa se užívalo. Nález ten náleží k nejdůležitějším na Moravě a záleží vedle vzácných výrobků bronzových a železných také z předmětů zlatých i skleněných a j. v. V Bečí Skále byla též dílna železná. V nedaleké jeskyni Jáchymce objeveny stopy člověka diluvialního.

Bejkovice. R. 1889 objeveny tu stopy osady pravěké a dva předměty bronzové.

Biskupice u Jevíčka. R. 1889 objeveno tu pohanské pohřebiště.

Blučina. R. 1848 objeveny tu slovanské řadové hroby a nalezeny bronzové sekyrky.

Blansko. Na Starém Blansku poznati lze na několika místech zbytky původní snad ještě pohanské osady.

Při stavbě budovy okresního soudu objeveny byly zbytky hrnčířské pece. R. 1890 nalezeno zde mnoho mincí, uherské dukáty, pražské a míšeňské groše a drobné peníze ze 14.—15. století.

Brumovice. V cihelně se objevují žárové vrstvy; též tam nalezeny pravěké hroby kosterné.

Bosonohy. Severozápadně za osadou jest pravěké hradiště.

Blatec. V okolí r. 1884 objeveny stopy rozsáhlé osady pravěké záležející z jam asi 2 m. hlubokých, popelem, mazanicí, střepinami, kostmi zvířecími, lasturami, přesleny a j. v. vyplněných. Stály tam chýže pravěké. Nalezeno v nich také obilí a železné předměty.

Bohutice: Kolem celé osady nalezají se četné zbytky z rozličných dob pravěkých, na výšinách západních bronzové předměty.

---

*) I některá místní jmena poukazují někdy na důležitost co do starožitností pohanských, na př. Babice, Hranice, Hrobčice, Mutěnice, Mutišov, Mutná, Mohelnice, Moheluo, Sudice, Třebíč, Třebetice, Třebová, Třebomyslice, Mukov, Trpín, Pálisko, Želetice, Želechovice, Žarošice, Žárovice.

**) Seznam ten děkuji zvláštní laskavosti p. prof. Mašky.

Bohuslavice. Při stavbě železnice r. 1886 objeveno „U tvrze“ zajímavé sídliště pravěké z mladší doby kamenné. „Na pískách“ čili na Popelíně byla pravěká osada a zároveň hroby s četnými popelnicemi a bronzy.

Bořitov. Na pahrbku, na němž starožitný chrám, hřbitov i fara se nyní rozprostírají, pozorovati lze zbytky slovanského hradiště. Tamtéž nalezeny r. 1888 kosterné hroby s bronzovými a postříbřenými náušnicemi. Na polích k Černé Hoře objeveno r. 1886 rozsáhlé pohřebiště s popelnicemi.

Borotice. Objeveny hroby, v nichž nalezeny kostry, bronzové předměty a krásně dělané popelnice.

Brno. Na mnoha místech objeveny rozličné památky z pravěku jakož i z prvních dob historických. Na Veverské ulici nalezen r. 1889 zachovalý hrob s kostrou a přídavky kamennými a kostěnými; u Lužánek vykopány bronzy. Na Nové ulici, v cihelně pí. Kusé, objeveny žárové hroby; kdežto při stavbě poštovní budovy v městě, v Jezovitské ulici č. 15, na východním svrchu Špilberku, jakož i v Hlubokém úvoze se naskytly památky z posledních dob pohanství na Moravě.

Četné cihelny v městě samém i v okolí poskytly hojných zbytků zvířat předpotopních, zejmena nosorožce, slona, mamuta, soba, losa, koně, tura, lva a vlka. Není však nad vši pochybnost dokázáno, že by tu byl i člověk diluviální sídlel.

Budějovice Moravské. R. 1888 nalezeny při stavbě měšťanské školy části velikých nádob tuhových a kostěná brusle.

Bzenec. Na „Starém hradě“ nacházejí se rozsáhlá žároviště pohanská s četnými nádobami středověkými. Pravěké památky, kamenné nástroje, části hliněných nádob naskytly se na polích jižně od města.

Čejč. Nalezeny bronzy.

Čelechovice. Při stavbě železnice odkryto rozsáhlé pohřebiště pravěké s krásnými popelnicemi a bronzovými i železnými milodary.

Charvaty. V hliníku tamnějším naskytují se mohutné vrstvy žárové a na blízku pohřebiště pravěké.

Dobromělice. Hradisko pravěké s broušenými sekyrkami a střepinami.

Doloplazy. R. 1841 nalezeno staré pohřebiště.

Domšice. R. 1889 odkryto pohřebiště z doby Merovejců (5—7 stol.) a jámy odpadkové. Nalezeny tu bronzy jakož i stříbrné pozlacené kování.

Dubňany Dolní. U samého hřbitova objevena četná žároviště, odpadkové jámy a pravěké hroby a bronzy.

Grešlové Mýto. Na blízkém „Mírovci" objeveno r. 1889 důležité bydliště z mladší doby kamenné.

Hájany. Na blízku se nalezá pravěké pohřebiště s popelnicemi, také hrob z mladší doby kamenné tu objeven.

Hankovice. R. 1877 nalezeny bronzové předměty.

Hevlín. R. 1887 vykopáno 9 popelnic s milodary.

Hnoulice. R. 1889 zjištěna v tamější cihelně pravěká osada a pohřebiště.

Hodějice u Slavkova. Nalezeny r. 1891 3 měděné prsteny.

Hodonice. V tamnější cihelně odkryty četné odpadkové jámy pravěké s výrobky hliněnými, koštěnými a kamennými. Nalezen tam také klínek jadeitový.

Hodonín. V okolí nalezají se často rozličné předměty bronzové, též měděné. R. 1886 nalezeny 42 bronzové hřivny, r. 1889 asi 600 kruhů. Četné nálezy strusek poukazují k někdejším slévárnám bronzovým.

Holubice. V cihelnách tamějších nalezají se pravěké hroby kosterné i žárové, jakož i kulturní jámy; naskytly se tu i červeno a žluto malované střepiny nádob a kamenné sekyry.

Horákov. Jihozápadně od vesnice nalezeny pravěké hroby žárové a stopy osady, tamtéž se nalezá neprozkoumaná ještě mohyla, již lid zove „Hlásnica".

Hradisko u Kroměříže. Četné nálezy pravěké z rozličných dob.

Hukvaldy. R. 1875 nalezly se pod hradem římské mince 2., 3. a 4. stol. po Kr.

Hrušovany. R. 1887 odkryt pravěký hrob, v němž kostra na pravé ruce měla těžký zlatý náramek, na nohou po jednom spirálovém kruhu bronzovém.

Hulín. Při stavbě železnice z Hulína do Záhlenic r. 1864 nalezeny četné bronzy, zejmena dýka a závitkové kruhy.

Chvalovice. Nalezena litina měděná.

Ivančice. Na okolních návrších, zejmena na pravěkém hradišti „Réna" zvaném, nalezeny opět různé památky předhistorické,

na př. kamenné sekyrky a mlaty, přitloukané nožíky a pilky, bronzové jehlice, sekyra a hrot na kopí.

Roku 1861 a 1865 učiněny v okolí důležité nálezy českých a moravských mincí z 11. stol. Poslednější obnášel 1335 kusů, první byl ještě obsáhlejší.

Jarohňovice u Kroměříže. Na blízku odkryto a prozkoumáno r. 1884 a později 17 slovanských mohyl s kostrami a milodary nejvíce železnými z doby říše velkomoravské.

Jaroslavice. V letech 70tých odkryty hrab. Wurmbrandem v tamnější cihelně pod zámeckým návrším stopy tábořiště člověka diluviálního, pozůstávajíce ve vrstvách vypálené hlíny a popelu, nástrojích pazourkových a zpracované slonovině.

Jodovnice. Při kopání základů ke stavbám nalezeny stopy nákolí, starožitné střepiny, přiřezané parohy a rozličné bronzy.

Jevišovice. Na starém zámku zjištěno pravěké hradisko a nalezeny tam četné výrobky kamenné přitloukané i broušené, hliněné přesleny, kužele a koštěné nástroje.

Jičín Starý. Na západním svahu hradního kopce odkryty r. 1888 a 89 žárové hroby a na temeni již v letech 50tých mince římské ze 4. stol. Obojí nálezy dosvědčují, že bezpochyby na místě středověkého hradu stávalo pohanské hradiště.

Křtiny. V údolí Křtinském nalezá se nejdelší moravská jeskyně (délka hlavní chodby 179 m., souhrnná délka všech chodeb asi 1200 m.); v hořejších vrstvách nalezeny stopy bydliště a snad i obětiště z mladší doby kamenné, spodnější náplavy obsahovaly ohromné množství kostí diluviálních zvířat. Blíže ke Křtinám v témž údolí otvírá se malá jeskyňka Žitného, v níž r. 1883 taktéž se nalezly zbytky kulturní z doby sobí, zejmena přes 100 křišťalových nástrojů přitloukaných.

Klentnice. R. 1883 odkryto tu bohaté pohřebiště žárové a nalezeny četné popelnice a bronzy. Bronzové předměty, jako náramky, jehlice, sekery nalezají se začasté v okolí.

Komín. Na polích „Nivy“ řečených nalezeny r. 1885 hlazené nástroje kamenné a střepiny nádob z mladší doby kamenné.

Kostelec u Holešova. V nejnovější době vypátrány v lese Kosteleckém mohyly pravěké s bronzovými milodary.

Krásno. V cihelně tamnější nalezena před několika lety bronzová sekyrka.

Kroměříž. V celém okolí mezi Zdounkami, Hradiskem a Trávníkem nalezeny za rozličných okolností četné památky předhistorické, zejmena popelnice, bronzy, měděná sekyrka, kamenné výrobky. Nalezajíť se v kulturních jamách, hrobech žárových i mohylách. V městě samém při stavbách nalezeno hojně předmětů středověkých.

Krhov na Boskovicku. Nedaleko vsi vypíná se hora „Starý calum“, na jehož temeni jsou zbytky pravěkého hradiska.

Křenovice u Kojetína. Jihovýchodně od osady vystupuje důležité hradisko pravěké, na jehož svahu jsou mocné kulturní vrstvy a hroby žárové. Nalezeny tu bronzové náramky, římská mince, železné nože se závěsným kruhem, výrobky z kostí a parohů.

Křepice, okres Hrotovický. Na blízku nalezá se „Hradisko“ proslulé svými bohatými nálezy pravěkými; nalezeno množství štípaných a hlazených nástrojů kamenných, šidel, hladidel a hrotů koštěných, jehlic, šípů, kruhů a spínadel bronzových, kromě přečetných výrobků keramických a zajímavých zbytků zvířecích. Též nalezena tu sekyrka ze vzácného nerostu cizího, jenž se zove jadeit. V sousedství hradiska objeveno pohřebiště.

Krumlov. Jižně od Krumlova u cukrovaru rozprostírá se rozsáhlé a bohaté pohřebiště pravěké se zachovalými popelnicemi a krásnými bronzy. Též odpadkové jámy tu odhaleny.

Krumvíř. R. 1882 nalezeny bronzy.

Kurdějov. R. 1887 objeven tu u rybníka pravěký hrob s kostrou, hliněnou nádobou a dvěma dutými bronzovými náramky.

Kvasice. „Na Tabarkách“ a kolem hradiska „Obranica“ zvaného nalezeny v nejnovější době mohyly slovanské ze středu prvního tisíciletí po Kr.

Kyjov. Při stavbě železnice roku 1886 odkryto v průřezu severně od města důležité pohřebiště kosterné z doby bronzové, obsahující zajímavé náramky, jehlice a jiné ozdoby bronzové.

Lideč Horní na Uh. Hradištsku. R. 1856 nalezen tu bronzový meč.

Lhota Tvarožná. Na okolních polích nalezeny četné sekyrky a mlaty kamenné, mezi nimi krásná sekyrka jadeitová.

Lideřovice. Při stavbě železnice r. 1887 uhodili dělníci na pravěké jámy, v nichž kromě popele, částic nádob hliněných a kostí zvířecích, nástroje z parohů jeleních se nalézaly.

Líšeň. Byla za pravěku vynikajícím střediskem obchodním a důležitou osadou. R. 1863 odkryt při stavbě kláštera milosrdných sester žárový hrob s velkou popelnicí. Ve farním dvoře se nalezla kost s bronzovým náramkem. Na návrší „u kostelíčka“ nalezeny bronzové srpy. Severně od Líšně rozprostírá se důležité hradisko „Staré zámky“ a opevnění „Alikletna“. Na obou místech objeveno množství památek předhistorických z kamene, bronzu, železa, hlíny a kosti. „Na kopaninách“ nalezena jadeitová sekyrka.

Loděnice. U vesnice se nalezá pohřebiště slovanské.

Louky u Malenovic. Roku 1878 objeveny „na kamenných dílcích“ žárové hroby kameny obložené. Milodary byly většinou železné, vytknouti dlužno zvláště význačné meče.

Lulč. Návrší, na němž nyní stojí chrám sv. Martina, bylo za pravěku již hradiskem, stopy opevnění lze všude sledovati, nálezy: kamenné sekery, pazourkové odštěpky, střepiny z nádob jsou jasnými toho doklady.

Na polích „Důlky“ zvaných nalezeno hojně předhistorických předmětů, zejmena krásně zachovalé jehlice koštěné, zpracované parohy jelení a kamenné mlaty. U Lulče nalezeny při stavbě dráhy dva železné meče.

Litenčice. Řadové hroby; kostry mají stříbrné a bronzové záušnice.

Loštice. Nalezeny polokruhy bronzové.

Majetín. Pohřebiště žárové; žároviště, pravěké pohřebiště kosterné i žárové. Opět tu nalezeny zajímavé poháry hliněné se šesti až osmi malými oušky.

Měnín. R. 1849, 1876 a 1879 nalezeny u silnice do Blučiny na několika místech žárové hroby s popelnicemi a bronzovými milodary. Také se tu vyskytly římské mince.

Měrovice u Kojetína. R. 1883 odkryto rozsáhlé pohřebiště žárové a nalezeny popelnice a bronzové předměty rázu hallštattského.

Medlov. Nalezeny bronzy a kamenné nástroje.

Mikulov. V okolí nalezají se četné stopy osad a pohřebišť pravěkých. V první řadě vytknouti dlužno zejmena Palavské hory, severně od Mikulova se táhnoucí, kde za rozličných okolností se četné kamenné i bronzové památky dřevní kultury našich předků nalezly. Hroby a odpadkové jámy sledovati lze téměř ve všech cihelnách v okolí. Též objeveny četné kosti zvířat předpotopních,

jež zároveň se vzácnými nálezy pravěkými v knihovně zámecké jsou uloženy. Na „Svaté Hoře", jež na východní straně k městu přiléhá, odbývány za dávných časů národní slavnosti.

Mikulovice. V okolí nalézají se četné hlazené nástroje kamenné. V místní cihelně odkryty pohanské hroby.

Milotice. V okolí nalezeny r. 1874 hlazené nástroje kamenné, bronzy a části pravěkých nádob.

Mokrá. Na zemišti obce této nalezá se kromě četných děr ve skalních stěnách jeskyně Kostelík, v níž objeveno v letech 1880—84 jedna z nejdůležitějších stanic člověka diluvialního. Vedle hojných zbytků předpotopních zvířat zasluhují četné a zajímavé výrobky lidské z pazourku, křišťalu, sobích kostí a parohů povšímnutí. Nejvzácnějším nálezem jsou rytby na kostech.

Mašůvky Hluboké a Velké. Stopy rozsáhlých osad pravěkých. Často se naskytují kamenné sekery a mlaty.

Mohelnice. Při stavbě škrobárny r. 1861 odkryto rozsáhlé pohřebiště se žárovými hroby rázu Lužického. Část nálezů uložena jest ve Františkově museu.

Mohelno. Na jižní straně v trati „Na černých" nalezá se se mohyla, na jejíž temeně stojí kaplička.

Mor. Třebová. R. 1874 nalezeny čtyři popelnice a bronzy.

Mořice. R. 1824 vykopán na polích bronzový meč 73 cm. dlouhý.

Mutěnice. Nalezena tu měděná sekyra.

Mušov. Nalezeny často římské mince z 1. a 2. stol. po Kr., r. 1857 popelnice, jedna s nápisem Fortis (nyní ve Frant. museu v Brně). R. 1882 odkryta ve vinicích na Burgstadtlu, kdež veškeré posavadní starožitnosti a zejmena římské mince nalezeny, téměř 5 metrů hluboká klenba, jejíž dno prý římské cihly kryly.

Nezamyslice. Pohanské pohřebiště.

Náklo. Veledůležité naleziště pravěké. Odkryty tu stopy kolových staveb, velezajímavé hroby, žároviště a slevárna z pravěku. Z nálezů učiněných vytknouti dlužno hliněné nádoby neobyčejného tvaru, křemenné sekyrky, bronzové meče, mísky, meče a sekyry.

Náměšť u Olomouce. Na severní straně objeveno r. 1871 v zahradách pravěké pohřebiště a na polích sousední osady Biskupství r. 1889 železné a bronzové památky.

Němčice u Kojetína. V hliníku severně od osady rozsáhlé kulturní vrstvy a hroby pravěké. Nalezeny nádoby hliněné, bronzové

jehlice a náramky, železná fibule. Roku 1885 vykopáno asi 1500 stříbrných mincí uherských z 11. století.

Nová Ves u Ivančic. Zajímavé jámy chýžní s četnými přitloukanými a broušenými nástroji kamennými, hořejší zejmena z pazourku a obsidiánu. Dále se vyskytly lžice hliněné a krásná šidla koštěná.

Oblekovice u Znojma. Hroby kosterné i žárové s náušnicemi a spirálkami bronzovými a nádobami hliněnými.

Olexovice Malé u Jaroslavic. Ložisko zbytků zvířat předpotopních zejmena nosorožce, soba a koně. V odpadkové jámě jedné nalezena bronzová jehlice.

Obřany. Na návrší severovýchodně od osady rozprostírá se rozsáhlé „Hradisko", jedno z nejbohatších nalezišť pravěkých na Moravě, sahající stářím svým při nejmenším až do polovice posledního tisíciletí př. Kr. Západně od Hradiska vykopáno na polích více než 100 hrobů žárových, z nichž jednotlivé obsahovaly až ke 12 nádobám a rozličné milodary z bronzu neb železa, zejmena bronzového koníčka a krásná spínadla. Pohřebiště toto náleží k pravěké osadě na Hradisku. Na „Soběske" severozápadně od vsi nalezají se odpadkové jámy s výrobky kamennými, koštěnými a zajímavými nádobami malovanými na červeno, žluto neb bílo.

Ořechovičky. „Na kabátech", návrší severozápadně od osady položeném, jest pravěké hradisko, kdež se mlaty a sekyrky kamenné, nožíky pazourkové a střepiny z mladší doby kamenné nalezly. Na blízku vyorány popelnice.

Olomouc. R. 1841 objeveno na předměstí Nové ulici staré pohřebiště a v něm nože a sponky bronzové, mlaty kamenné. Při stavbě plynovodu objevil prof. Jeitteles roku 1864 stopy kolových staveb, prvních v celém mocnářství, nalezeno množství kostí zvířecích a spáleného uhlí, výrobky z kosti a kamene, střepy nádob hliněných ba i bronzy, jež mezi koly ležely. Rovněž v pozdějších letech naskytly se při stavbách četné a zajímavé památky buď z pravěku neb ze středověku zejmena při stavbě poštovní budovy (r. 1885), dómu (r. 1885), národního domu (1887). Nálezy těmi jest zjištěno, že již několik století před Kr. Olomouc byla důležitým střediskem celé střední Moravy; na místě, kde vypíná se nyní kostel sv. Václava, bývalo pravěké hradiště.

Oslavany. Pravěká hradiska „Na porku" a „U dvorku" jakož i pohřebiště.

Ostroh-Předměstí. Při stavbě železnice r. 1886 odkryto za dědinou u silnice k Velké Blatnici důležité pohřebiště žárové s rozličnými nádobami a hlavně železnými, z menší části bronzovými milodary. Tamtéž objeven osamělý hrob kosterný s přídavky železnými.

Petrov. Při stavbě železnice r. 1887 objeveny četné jámy a vrstvy žárové. V Čertoryjích prokopáno kosterné pohřebiště z posledních dob pohanských, naproti leží na lučinách pětihranné hradiště „Hrudy" z týchž dob.

Pavlovice u Hustopeče. R. 1881 nalezen na poli u cukrovaru pravěký hrob s kostrou a dvěma nádobami.

Pavlovice u Bystřice p. Host. Důležité pohřebiště pravěké a mohyly.

Polešovice. V okolí nalezeno množství rozličných památek pravěkých hlavně z doby říše Velkomoravské.

Police u Val. Meziříčí. Roku 1876 vyorány „Na nivě" čili v Lipůvkách bronzový kruh a jehlice kromě střepin z popelnic.

Podivín. Při dobývání písku a štěrku objeveny roku 1878 a 1884 četné hroby s kostrami a hliněnými nádobami.

Pulice u Znojma. R. 1818 nalezena v Černém lese broušená sekyra z pazourku.

Plaveč. R. 1822 nalezena na hoře Rudě měděná motyka. V okolí se naskytují často kamenné nástroje. U Březovského mlýna jsou stopy pravěké osady.

Příkazy. Velmi důležité naleziště pravěké, pohřebiště kosterné i žárové. Nalezeny sošky hliněné (roku 1873), bronzové a koštěné šperky, koštěné jehlice a perly. V jednom hrobě naskytla se lebka člověčí, jejíž zadní část úmyslně byla před pohřbením odseknuta.

Předmostí. V zahradě a vápencovém lomu Chromečkově viděti jest v kolmých stěnách cihlářské hliny asi 2 m. pod povrchem temně zbarvené pruhy, obsahující popel, uhlí a kosti. Jsou to významné stopy rozsáhlého druhdy tábora člověka předpotopního. V rozkopané části nalezeny prof. Maškou a Dr. Wanklem tisíce a tisíce vzácných zbytků mamutích a vlčích, dále pak četné kosti lední lišky, rosomáka, medvěda, lva, koně, nosorožce, soba, tura pížmového a j. v. Důležitější ještě jsou nad míru četné výrobky z pazourku a jiných nerostů, slonoviny, kostí a zubů zvířecích, parohů a třetihorních zkamenělin. Přední místo mezi veškerými

nálezy zaujímá několik velezajímavých kreseb rytých na mamutích žebrách. Také nalezena tu dolejší čelist člověčí Tábořiště předmostecké jest dnešního dne nejbohatším nalezištěm diluvialním ve střední Evropě.

V hořejších vrstvách žlutnice nad diluvialním ložiskem objeveny hroby a jámy žárové a v nich zejmena krásné předměty bronzové, na jiných místech hroby kosterné. Západně od Předměstí rozprostírala se pravěká osada, jejíž stopy všudy na polích lze sledovati.

Ptení. R. 1869 vykopány bronzové kruhy, skleněné a jantarové perle.

Rajhrad. Při stavbě železnice r. 1838 nalezeno pohřebiště kosterné, náramky s puklicemi. Při stavbě sladovny r. 1872 objeveny kulturní jámy a obětiště dávného pravěku. V klášterní sbírce uloženy jsou drahocenné nálezy z kosterného pohřebiště Rybešovického, Rajhradu, Blučiny, Vranovic, Židlochovic, z Leskouna u Mor. Krumlova, zejmena bronzové kruhy, fibule, skleněné perle, záušnice a hliněné nádoby rozličných tvarů.

Rakvice. Předhistorické pohřebiště. R. 1886 učiněn tu nejdůležitější posud na Moravě nález mincí, asi 3000 denárů moravských a českých z 11. a 12. stol. obsahující.

Rybešovice. R. 1846 objeveno veledůležité pohřebiště pohanské asi z polovice prvního tisíciletí po Kr. Prozkoumáno více než 40 hrobů, v nichž při kostrách nalezeny dřevěná vědra s obručemi, železné nože, ostruhy, sekyry, hroty kopí a šípu, okrasy bronzové, jantarové a skleněná perle. Nálezy tyto se nacházejí nazvíce v klášteře Rajhradském.

Rousinov. Mezi Starým a Novým Rousinovem objevena r. 1884 pravěká osada, kdež nalezeno množství střepin z popelnic, pazourkové nožíky, kamenná sekyrka a jantarová perla.

Rosice. R. 1872 nalezena tu krásná sekera měděná 1·563 kg. těžká! V okolí se naskytují často pravěké památky.

Rybník. Před lety nalezeno tu množství bronzových kruhů.

Rudice. V lese mezi Rudicí a Habrůvkou nalezl Dr. Wankel r. 1878 pravěkou slevárnu na železo.

Řeznovice. Rozsáhlé pohřebiště pohanské.

Šlapanice. R. 1886 a 1887 nalezeny při stavbě železnice pravěké hroby.

Skoronice u Kyjova. R. 1884 objeveno 10 pravěkých hrobů s kostrami, hliněnými nádobami a bronzovými jehlicemi i kruhy.

Šardice u Kyjova. R. 1886 nalezeny na „Kopci“ dva bronzové náramky s dutými polokoulemi.

Senička. R. 1881 nalezeno na „Padělku“ pohanské pohřebiště s kostrami, nádobami hliněnými a koštěnými nástroji.

Šaratice. Na blízku jsou mohyly pravěké.

Šatava. V cihelně objeveno r. 1886 rozsáhlé žároviště a okolo něho v kruhu hroby s popelnicemi.

Slatěnice. V letech 70tých rozkopána tu mohyla. Neobyčejné množství vzácných památek pravěkých, zejmena bronzových, nalezeno při stavbě místní dráhy. Na jižním konci osady odkryto skladiště bronzových předmětů, náramků, srpů, sekyr, jehlic, dále pak stříbrné ozdoby. Na pláni nad lomem vápencovým rozprostírala se pravěká osada i pohřebiště.

Senohrady. Hradisko pravěké s kamennými nástroji.

Skrbeň u Olomouce. Pravěké hradisko.

Slavkov. Na poli nalezeno r. 1890 množství měděných praehistorických kroužků.

Štramberk. V severovýchodním výběžku Kotouče rozkládá se jeskyně Šípka, proslulá nálezy palaeonthologickými a pravěkými. Systematickým zkoumáním prof. Mašky získáno tu na tisíce vzácných zbytků zvířat předpotopních, zejmena medvěda, hyeny, lva, psa, slona mamuta, nosorožce, zubra, soba a j. v. a zjištěno zároveň, že za rozličných dob diluviálních tu člověk hledal útočiště, zanechav na místě četné nástroje a zbraně z kamene hrubě přitesávané a jiné doklady své přítomnosti. Nejdůležitějším jest nález spodní čelisti člověka předpotopního. Na jižní straně Kotouče ústí poněkud menší „Čertova ďúra“, jejíž nános podobně jako v Šípce obsahoval četné zbytky předpotopních zvířat, zejmena však miliony kůstek malých ssavců a ptáků. Také tato jeskyně byla člověkem předpotopním navštěvována. V hořejších vrstvách objeveny zajímavé výrobky z mladších dob pravěkých, zejmena měděné jehlice, bronzové střely a železná spona. Na temeni Kotouče zjištěno rozsáhlé hradisko pravěké, jež v užívání bylo až do dob křesťanských. Nalezeny tam četné předměty kamenné, bronzové i železné, jakož i nesčíslné střepiny nádob hliněných vedle několika celých popelnic.

Sloup. V jeskyni Kůlně nalezala se důležitá stanice člověka diluviálního, jež poskytla vedle četných zbytků zvířat předpotopních krásné výrobky lidské z pazourku, kostí a parohů sobích a ze slonoviny.

Strážnice. Při stavbě železnice objeveno na „Golgatě“ rozsáhlé pohřebiště staroslovanské. Při kostrách ležela dřevěná vědra s obručemi, hliněné nádoby, železné nože, sekyry, ostruhy a hroty, skleněné korály a bronzový šperk.

Taktéž u Opletené se nalezly hroby pohanské s nádobami a koštěnými roubíky, jakož i kulturní jámy.

Tvarožná. V mohutných žárovištích nalezeny rozličné památky pravěké.

Trnávka. Nalezeny bronzové předměty.

Těšetice u Olomouce. Jižně od osady u mlýna „Spálence“ nalezala se pravěká mohyla, nazvaná královský kopec. Dr. Wankel dal ji roku 1880 prokopati a nalezl pod pahrbkem 2 vyloupené hroby, z milodarů obsahovala pouze krásnou bronzovou sekyrku.

Těšetice u Znojma. V cihelně tamější objeveno pravěké pohřebiště kosterné s nádobami hliněnými.

Tišnov. Na jižním konci rozkládá se pravěká osada. Nalezeno tam při stavbě dráhy mnoho bronzu, zejmena 12 krásných náramků.

Tovačov. V cihelně objeveno žároviště s bronzy, střepinami a kostmi.

Tršice. Jedno z nejbohatších pohřebišť žárových na Moravě, jehož prozkoumání počalo roku 1876. Nalezeny krásné popelnice i jiné nádoby tuhou leštěné, bronzové nože, jehlice a kruhy. — V Hostivítově dole nalezena bronzová sekyrka.

Týnec Velký u Olomouce. Hradisko pravěké a pohřebiště kosterné.

Týnec u Hodonína. Na řece Morávce nalezá se středověké hradisko, řečené „Na valech“. Uprostřed osady jest „Hradisko“ se zbytky žároviště. Na východě jsou pravěké kulturní vrstvy.

Uherské Hradiště. V okolí nalezeny četné památky pravěké. R. 1885 nalezeno velké množství bronzových kroužku pateré velikosti, jichž bezpochyby za peníze užíváno.

U Starého Města na Špitálce objeveno pohřebiště kosterné a dále ke Kostelanům pravěká osada.

Veveří. R. 1872 a 1873 nalezeny na jižní straně zámeckého kopce bronzy a pravěké nádoby.

U píle nalezeny četné sekyry a mlaty kamenné.

Vicoměřice. R 1816 vyorány na poli bronzové náramky a jehlice.

Vlasatice. R. 1888 nalezeno množství kruhů bronzových.

Velehrad. Na úbočí pahorku „Dolní Rákos“ objevena r. 1889 pravěká osada z mladší doby kamenné.

Vrbovec. U vsi se nalezají odpadkové jámy a kosterné pohřebiště pravěké.

Výmyslice V okolí jsou četné stopy pravěkých osad a taktéž pohřebiště. Nalezeny kamenné, kosterné i bronzové výrobky. „Na zámečku“ je pohanské hradisko.

Výrovice. Na polích se naskytují broušené sekery a mlaty. Též nalezen měděný lívanec asi 8 kg. těžký.

Vyzovice. Stopy hrobů a bronzová sekyrka nalezeny.

Znojmo. V městě samém jakož i v okolí přehojně se nalezají doklady, že již za rozličných dob pravěkých krajina tato byla hustě obydlena. Největší počet starožitností nalezeno v sousedství bývalého knížecího hradu a na Novosadech, kdež důležitá osada ve zbytcích chýží zjištěna. Taktéž na Hoře sv. Hypolita učiněny důležité nálezy, jest tam hradiště i pohřebiště staroslovanské.

Zbejšov. Na několika místech objevena pohřebiště staroslovanská.

Zábrdovice a Vedrovice. Jest jedním z nejdůležitějších a nejbohatších nalezišť pravěkých na Moravě, jehož stáří sahá až do mladší doby kamenné a jež poskytlo v hrobech i chýžích přečetné nástroje kamenné, bronzové a koštěné. Blízký „Leskoun“ jest rozsáhlé hradiště s hojnými nálezy. V Mokrém žlebu jest menší hradisko.

Znorovy. Při stavbě železnice r. 1887 objeveny kulturní jámy s předměty koštěnými a bronzovými.

Ždánice. R. 1890 objeven pravěký hrob; předměty praehistorické v něm nalezené jsou nyní ve Františkově museu v Brně.

Žerotice. Nalezeny bronzy a popelnice na pravěkém pohřebišti. Na Rabsteinkách jsou odpadkové jámy.

Židenice. Na polích severně od vesnice rozkládá se pohřebiště pravěké z doby bronzové. Též nalezeny ve štěrku svitavském hojné zbytky koster mamutích, nosorožčích a medvědích.

Co se týká peněz starých zde onde nalezených, jsou buď keltické, buď římské, buď z doby vévod a později markrabat moravských. Z nalezení římských mincí nelze uzavírati, že Římané sami na Moravě byli, jelikož buď kořistí, buď cestou obchodní římské mince k nám se dostati mohly, ač pravdě dosti podobno jest, že

mince k nám se dostati mohly, ač pravdě dosti podobno jest, že římská vojska v jižních krajinách naší vlasti ob čas tábořila. Z doby vévod moravských nalézají se nejvíce tak zvané brakteaty čili plíškové, ježto plíšku se velmi podobají; z těchto obzvláštně mnohé zničeny jsou, neb lid, mylného jsa náhledu, že nějakou část nálezu svého odvésti musí (jak to ondy bývalo), je tají a zahandrkuje je lehkovážným spůsobem, jak se to r. 1861 s několika sty brakteatů stalo. Jest tedy velmi žádoucno, aby lid se poučil, že všechno, co v zemi zakopáno najde, jest celkem toho, který to našel; a věru, když se staré peníze donesou znalci, ten nezaplatí jen cenu stříbra neb zlata, nýbrž i cenu starožitnosti a vzácnosti, kterou do sebe mají a nálezce vytěží tedy více, než prodav je tomu, který z jeho neznalosti věci a ceny získati chce a získá.

Ač římské mince, jak již Pešina z Čechorodu zprávu dal, po různu téměř ve všech krajích naší vlasti se nalézají, přece u větším množství naskytují se v jižních a jihovýchodních třislech Moravy, jmenovitě u Mušova; též u Vacenovic na Uh. Hradišťsku nalezeno v minulém století mnoho římských mincí. U Mušova vykopáno jich okolo r. 1787 značný počet z doby Nerona, Trajana, Galby, Vespasiana, Domitiana, Hadriana, Antonína a Marka Aurelia. R. 1859 nalezena veliká mince zlatá z doby Trajana (98—117 po K.); za různých dob nalezeny římské mince také v Brně, Olomouci (1750), Rajhradě, Znojmě, na hradisku u Líšně (1864).

Keltické mince, tak zvané duhové mísky (patellae iridis) zlaté a stříbrné nalezeny na Hostýně, v Holešově, u Všeminy, u Prostějova, u Znojma a u větším množství u Třebíče (r. 1862), které židovi prodány byly; neví se, kam se pak poděly.

Mince z doby Přemyslovců a dob pozdějších na mnoha místech se nalezly a nalézají posud; u větším množství vykopány brakteaty r. 1840 u Olomouce (asi 4000 kusů), r. 1861 u Ivančic (taktéž asi 4000 kusů), z kterých však jen 30 se zachovalo, ostatní rozpuštěny byly, r. 1862 u Kyselovic (asi 300 kusů), r. 1865 u Hliny blíž Ivančic (1315 kusů) a r. 1886 u Rakvic (asi 2400 kusů), mezi nimiž jsou mince z doby vévod Oty Krásného (1061—1087), Oty II. (1107—1125), Václava (1126—30), Oldřicha (1092—1115), Spytihněva (1123 25) a t. d. — R. 1782 nalezeny čtyři řecké zlaté mince u Zašovic na Třebíčsku, dvě z doby císaře Flavia Isaurika († 491), jedna z doby Anastasia Dikora († 518), čtvrtá z doby Justiniana (527 565).

Přehled dějin moravských.

A. Nejstarší doba.

Jako nejstarší doba všech krajin střední a severní Evropy, tak také jest nejstarší historie naší vlasti hustou tmou zahalena. Dle všelijakých zjevů a příznaků mají všichni soudní historikové za to, že v pradobě šerošeré střední a severní Evropa byla rejdištěm kočovných národů, o nichž s úplnou jistotou ustanoviti nelze, zda-li k čudskému neb jinému plemeni náleželi. Když pak první zprávy řeckých a římských dějepisců o našich vlastech se vyskytují, nevrhají na ně jasného světla, nýbrž jsou to jen paprsky, které hustou tmu zde onde prorážejí, která tedy jen pološeru se podobá. Jisto jest, že kočovní oni národové, kteří v našich vlastech hýřili, vypuzeni a vyhubeni byli od národů původu asijského, Keltů, Němcův a Slovanů, kteří dle obecného posud mínění*) z Asie znenáhla se do Evropy posunovali, až konečně do nejzazších krajin tohoto dílu světa zasahovali. Z těchto kmenů asijských zalidnili Hispanii a Gallii Keltové, národ počtem a výbojností vynikající, o němž keltická domácí pověst vypravuje, že okolo r. 400 př. K. pro přílišnou lidnatost dva mohutné zástupy jako nějakou „posvěcenou omladinu" (sacrum ver) z Gallie vyslal, by si nových sídel vyhledaly; jeden proud vedl Belloves, druhý Sigoves. Zástupové Bellovesovi, záležící z Biturigův, Arvernův, Bojův atd. slezli přes Alpy do Italie, kde Bojové opanovali tři města a jich okolí, Parmu totiž, Mutinu a Felsinu, která podle nich pak Bononií (Bologna) pojmenována byla.

Druhý proud Gallův, veden Sigovesem, valil se k herkynským lesům; mezi těmito Kelty byli dle pověsti opět Bojové, kteří, jak se obecně za to má, v nynějších Čechách se usadili a také Moravu zalidnili, tak že Boje v Italii a v Čechách nalezáme. Zprávy o Bojech herkynských jsou však velmi nejisty a změteny, poněvadž je netoliko k nynějším Čechám, nýbrž také k nynějšímu Bavorsku vztahovati

*) Jsouť ovšem v novější době mnozí učenci také jiného mínění.

lze jest; jediná zpráva určitá, která o nich se děje, pochází asi z r. 115 př. Kr., když válečný národ Kimbrův a Teutonů do Italie táhl; tenkráte prý Bojové krutého nepřítele od hranic země své odrazili a donutili, bráti se jinou cestou na jih. Divno však při tom jest, že Julius Caesar, (58 l. př. Kr.), který o keltických Belgích vypravuje, že mezi Kelty jediní byli. kteří Kimbry od hranic krajiny své t. j. Belgie odehnali, o podobném skutku Bojů mlčí, který by sotva byl zamlčel, kdyby se byl přiběhl. Bojové, kteří v Čechách (Bojohemum) bydleli, byli, jak se praví, asi 12 r. př. Kr. z vlasti své od Markomanů vypuzeni, z čehož jde, že za doby Julia Caesara říše Bojská ještě trvala; ale, jak již dotčeno, v tom případě byl by Caesar jistě o nich se zmínil a mimo to namanuje se otázka, kterak bylo možné přátelství svevského krále Ariovista s norským králem Voccionem, kdyby jejich državy mocná říše Bojův od sebe byla dělila? Ačkoli tedy několik starých spisovatelů Boje keltické do nynějších Čech a Moravy klade, ačkoli se v obou zemích nalezají předměty nálezům v jiných keltických zemích velmi podobné, ba s nimi tožné, přece ještě urovnán není zmatek, který v dějinách Bojů herkynských panuje.

Týž zmatek se ukazuje, co se týče Bojův, kteří v dnešních Rakousích dolních a v Uhersku okolo jezera Blatenského bydleli. Někteří spisovatelé tomu chtějí, že tito Bojové byli tožní s Boji českými; tomu však zjevně odporuje svědectví několika starých historiků, jmenovitě Polybia, Strabona a Plinia, kteří vypravují, že Bojové italští po obromné porážce, od Scipiona Nasiky r. 191 př. Kr. utrpěné, nechtíce vládě římské se podrobiti, přes Alpy z Italie se stěhovali a okolo jezera řečeného „Pelso“ (blatenského) se usadili, odkud až do Rakous dolních se rozšířili. V tom třísle udrželi se Bojové asi do r. 50 př. Kr., kterého od Dáckého krále Boerebisty v bitvě na řece Patisos (Tisa) na niveč potřeni byli; země jich tak zpustošena jest, že nápotom „pustinou Bojův“ (deserta Bojorum) slula a pustinou zůstala, až Slované později v ní se usadili. Zmatek, který dějiny Bojův tak nejistými činí, nejlépe naznačil kritický Mommsen pravě: „Všudy však jest velmi pochybno, zda-li Bojové, které nalézáme u Bordeaux, na Padě a v Čechách, opravdu byli roztržené částky jednoho národu, anebo zda-li jen pouhá tožnosť jména panuje.“ (Röm. Gesch. I. 654.)

Větší poněkud jistotu máme strany druhého národu, o němž staří historikové praví, že v našich vlastech bydlel; jsouť to Mar-

komanné a spojení s nimi Kvadové. Markomanné, kteří teprve za krále Marobuda jako zvláštní národ v historii se zjevují, byli dříve zahrnuti v pospolitém jméně Svevů, jež lidi kočovné znamená, kterýmžto jménem pojmenována směsice mnoha kmenů německých, k nimž tokem času, jak se za těch dob často stávalo, i neněmečtí živlové se přimísovali. Někteří spisovatelé kladou původní sídla Markomannů na Rýn a Mohan, jiní zase na Odru. Z těchto původních sídel vedl je král Marobud couvaje před vojsky římskými do herkynských krajin, tam kde dříve Bojové bydleli, které prý Markomanné ze sídel jich vyhnali a sami pak zemi zaujali. Avšak domnělé vyhnání Bojů z Čech skrze Markomanny pravdě se nepodobá; neboť někteří staří spisovatelé jmenují Marobuda „válek neznalým“ (proeliorum expers), čehož by o něm nebyli řekli, kdyby Boje, tak bojovný lid, byl převálčil a zemi jich si byl podmanil. Větší čásť Markomannů bydlela v Pošumaví bavorském, odkud se věrojatně také do sousedních krajin českých rozšířili, kdežto Kvadové, jak se podobá, sídla svá na východní Moravě, ale hlavně v nynějším uherském Slovensku měli*) Pod králem Marobudem dostoupili oba národové nejvyšší slávy; avšak Marobud na díle útoky sousedních národů seslaben, na díle od císaře Tiberia obelstěn, byl donucen útočiště hledati u Římanů, u kterých také mládí své jako rukojmě byl trávil; císař mu vykázal za bydliště město Ravennu v Italii r. 19 po Kr., kdež ještě 18 let u vyhnanství žil. Po odstranění Marobuda přešla vrchní moc k spojencům jeho Kvadům, jimž král Vanius panoval, po kterém r. 51 po Kr. Vangio a Sido následovali, kteří říši mezi sebou rozdělili. V druhém století po K. strhla se hrozná válka mezi národy na severu Dunaje bydlícími a Římany, která od r. 162—180 trvala a pode jménem války markomanské známa jest; hlavně ji vedl císař Markus Aurelius, jenž z území Markomannů, Kvadův a Sarmatů římskou provincii zříditi chtěl, ale úmyslu svého neprovedl, jelikož 17. března r. 180 po Kr v táboře ve Vídni zemřel. Markomanné žili dále pod vlastními králi, z nichž se uvádí r. 261 král Attalus a r. 396 Fritigild, manželka krále Markomannského, která sv. Ambrože za ponaučení u víře křesťanské prosivši od něho katechismus obdržela s napomenutím, by manžela svého přidržovala, aby pokoj s Římany zachoval. Když Attila, král Hunů, jmenován

*) Jména řek: Váh (staroněm. der Wag = die Woge, vlna) a Raba (staroněm. také die Rabe, havran) posud jsou svědky, že v krajině té kdysi Němci bydleli.

„bič Boží“, válečnými vpády svými tak zvané stěhování národů středoevropských spůsobil, byli Markomanné a Kvadové jeho poslušni; po rozpadnutí říše Hunské mizí jméno obou národů z dějin úplně, ani prý ze sídel svých se stěhovali a v nové vlasti pod jiným jménem se zjevili.*)

Ti dějepisci, kteří tvrdí, že Markomanné z Čech vystěhovalí pod jiným jménem dále se zachovali, mají za to, že do zemí dříve markomannských, a nyní od nich opuštěných Slované se přistěhovali. Nelze nám zde kriticky rozebírati udání rozličných historiků, kdy Slované v Čechách, na Moravě a Slovensku se rozhostili, zda-li v 6. neb 5. století po Kr., anebo zdali již za tak zvané doby markomannské v těchto zemích žili. Spokojujeme se na tomto místě s nepopíratelným zjevem, že po tak zvané době markomannské následuje v dějinách našich vlastí doba slovanská, když kmen český, který vedle Poláků a Lužičanů k severozápadnímu Slovanstvu náleží, v Čechách, na Moravě a na Slovensku jako vládnoucí pán země v historii se objevuje.

B. Morava za panování Mojmírovců.

Krajina, která podnes sluje Moravou, dala základ k mohutné říši, jež se proslavila v dějinách jménem říše velkomoravské. Moravu oddělovaly od Čech a Uher též hranice jako jsou nyní; na severu přináleželo k Moravě dnešní Opavsko a Těšínsko, na jihu zavírala hranice moravské řeka Dyje; neb obojí břeh Dunaje byl v držení Franků či Němců. Z těchto malých počátku vyvinula se statečností Mojmírovců mocná říše, kterou jméno Moravanu v dějinách světových slavným se stalo.

Plemena československá, která se v dnešní Moravě usadila, zajisté nejprvé se na pobřeží řeky Moravy, této srdečnice země moravské, rozhostily a jménem řeky pojmenovaly celou zemi „Moravu“ a sebe dle ní Moravany, líšíce se takto jménem od soukmenovců svých na Vltavě (Čechové) a v horách Tatranských (Slováci).

Ač nejstarší dějiny Moravanu zahaleny jsou hustou tmou, přece nám lze aspoň poněkud ustanoviti základy a podmínky občanského a státního života Staromoravanů, uvažujeme-li veřejná zřízení, jež původně všem Slovanům společna byla, a prozkoumáme-li zvláštní

*) Jaký zmatek a jaká nejistota strany historie Bojů a Markomanuů panuje, o tom viz Čas. Mat. M. r. 1873. str. 8—46.

řády moravské doby pozdější, které patrný ráz dávnověkosti na sobě mají.

Veškeren staroslovanský život státní a obecní spočíval na rodině. Otec, matka, syni, dcery, zeti, snachy, čeleď, dobytek atd. jsou všudy přirozené základy, na kterých u všech národů domácnosť a domácí život se buduje. Dle větší neb menší vzdělanosti, dle větší neb menší mravní síly vyvinuje se vědomí rodinné, z kterého pochází vědomí plemenné a národní, jež konečně vede ku zřízení státu. Málo který národ pojal myšlénku rodinnou tak hluboce, jako národ slovanský, u kterého, aspoň u několika kmenů jeho, myšlénka rodinná tak mocně pronikala a ovládala veřejná zřízení, že to, co nazýváme svrchovaností státu, které jednotlivec bezvýminečně podrobiti se má, u nich nikdy v té míře se nevyvinulo jako n. p. u Římanův a Germanů.

Rodina t. j. ústrojí, jehož části přírodou samou spojeny jsou, byla podmínkou a základem všeho občanského života u Staroslovanů. Na rodině spočívá rod, t. j. společenství všech potomkův od jednoho praotce pocházejících. Tito rodové všickni ve spolek tvoří stát; ale svazek rodinný zachovává naproti státu také jakousi moc do sebe. Krajiny Staroslovanů byly v nejstarší době rozděleny v samy okresy rodové; každý rod bydlel na svých vlastních pozemcích, které dle sebe pojmenoval n. p. Jaroslavici t. j. členové rodu Jaroslavova atd.*)

Půda nějaké rodině a rodu náležící jmenovala se dědina, která od děda na potomky právem vlastnickým přešla a ku které rodina a rod tedy dědičné právo měly. V čele rodiny stál otec, který rodině úplně panoval, ale jen proto, že přírodou k tomu ustanoven byl; neboť žena a děti nežijí jen pro otce, jako asi jmění slouží svému majiteli; ony nejsou nějaký statek, nýbrž mají také jakási práva a podrobují se otci ve všech věcech proto, že jednota rodiny jen jednoho zástupce snášeti může. Otec jako manžel matky rodinné jest její pánem, kterého poslouchati povinna jest a tento poměr mezi manželem a manželkou byl tak hluboce zakořeněn, že ještě v pozdějších stoletích platila v českém právě zásada: „žena jest vězeň muže svého“. Děti, pokud se týče pokrevenství rodinného, jmenovaly se syn a dcera; ale podle povinnosti k práci na statku rodinném, měly jméno pacholek a roba; pracujíce stejně měly

*) Z takových rodinných jmen povstala patronymická jmena místní na ovice n. p. Svatoslavice, Čejkovice atd.

také právo na stejný podíl z jmění rodinného a ještě v pozdějších dobách mohla dcera vdaná, která od otce dostala menší věno, než její sestry, na otci soudem vymáhati, aby doplnil její věno tak, by se věnu ostatních jeho dcer vyvdaných vyrovnalo. Umřel-li otec, umřela sice hlava rodiny, ale rodina sama trvala dále, ani členové její vyvolili sobě novou hlavu, by rodinu a společný její statek spravoval; takto vyvolený vládce rodiny slul snad hospodářem neb starostou.*) Na tuto původní přísnou uvázanost a pevnou uzavřenost rodiny, podle které statek od rodiny odciziti lze nebylo, upomíná pozdější právní zvyk tak zvaného ssutí, t. j. právo příbuzných, když někdo z nich statek svůj cizímu prodal, zaplacením kupní ceny kupitele ze statku koupeného odstraniti. A jako za starožitných dob dcera rodiny bez vůle otce neb starosty „za muž nesena býti“ t. j. vdáti se nesměla, tak také v pozdějších stoletích nebylo dceři po smrti otcově dovoleno bez vůle neb proti vůli bratří se vdáti.

Tím, že rodina po smrti otcově si vyvolila starostu, trvala také po smrti otce dále, až mužské potomstvo původce svého vymřelo. Arciť ochaboval tento svazek pokolení od pokolení, tak že konečně nebylo lze, původní jednotu dovoditi. A tím jediné liší se rodina od rodu; obé značí plémě mužské; ale k rodině náležejí jen ty osoby, které po všecka pokolení stupeň původu svého a společného praotce dokázati mohou, kdežto rod zavírá v sobě také ty osoby, které sice praotce, nikoli však stupeň posloupnosti dovoditi s to jsou. Když pak tokem času vědomí příbuzenstva z rodin k jednomu rodu náležících se vytratilo, vyvinulo se jmění singularní jednotlivých rodin, avšak jméno bydliště původního „dědina“ zůstalo jako důkaz, že obyvatelé jeho z jediného rodu pocházejí; také slovo obec znamenající pozemky, které všem osadníkům dědiny k společnému užívání vykázány byly, jakož i slovo vóle či zvóle, t. j. právo osadníků, aby nejen občin, nýbrž také cest cizím majetkem vedoucích užívati mohli, připomínají starožitné doby, za kterých dědina (ves) od jednoho rodu obydlena byla. Z této okolnosti vysvětluje se také právní zvyk zvaný osada, t. j. povinnosť osadníků, když v mezích osady vražda spáchána byla a vražedlník neznám byl, příbuzným zavražděného odklad hlavy dáti, t. j. ty peníze složiti, které vrah rodině zavražděného platiti povinen byl.

*) Slovo starosta i v pozdějších stoletích znamená ještě rodiče, poručníky a správce soukromých i veřejných úřadů (Viz můj glossar.)

Jako z rodin se skládal rod, tak z rodů záležela župa, v níž rodové mezi sebou příbuzní bydleli, tak že župa v původním slova smyslu jest celistvosť a spojitosť všech sourodovců. Čím více však rodové se rozvětvovali, tím více mízel z nich cit příbuzenství, tak že župy během časů přestaly býti svazkem krví či přírodou utvořeným a staly se svazkem politickým. A v tomto smyslu jest župa spolek několika osad ku vzájemné pomoci, jest okres pro politickou a soudní správu ustanovený, jehožto střediskem byl hrad, na kterém obyvatelé župy ku společným poradám, k trhům a snad také k bohoslužbě se scházeli a kam v čas nebezpečný se utíkali. Obyvatelé župy byli povinni cesty, silnice, mosty zakládati a opravovati, průchody v lesích vysekati (přeseka) a v čas vpádu nepřátelského je zatarasiti (záseka), přípřež opatřiti (pojezda, povoz) atd. Hrady župní byly otočeny valy z nasypané země, tak zvané náspy, později také opevněny parkany. Mimo tyto hrady župní byly na místech pro obranu země důležitých hrady u větších rozměrech vystaveny, z nichž hrady Brno, Olomouc, Znojmo, Velehrad (Uh. Hradiště), Přerov zajisté již v starožitné době stály.

Co se týče práva a soudnictví v době Mojmírovců, nemáme sice o nich přímé zprávy; avšak lze nám je přece poněkud líčiti pomocí právních a soudních řízení, která ještě v 12. a 13. století platna byla a která tím na sobě ráz starožitnosti mají, že se s právními starožitnými řády jiných národů starších shodují.

Právo či pravdu od křivdy rozeznával soud, který ve starší době zajisté považován byl za zřízení, před nímž obžalovaný z křivdy mu kladené pomocí vyšší se očistiti měl; proto slul soud původně cúda (od cíditi t. j. očistiti) a obviněný dokázal svou nevinu očistou, kterýmžto slovem v nejstarší době zajisté se vyrozumívaly tak zvané soudy boží t. j. očista železem (žhavým), vodou a soubojem (meč, kyj), k nimž později přišla očista rotou či přísahou. Soud se odbýval v hájených místech*) a státi před ním byl povinen i původ (žalobník) i pohnaný, když tomuto skrze půhončího (posla soudního) podle řádu soudního půhon dodán a tím oznámeno bylo, že má před soudem při zalomenou a rok zavitý.**) Soudilo se jen v bílý den, t. j. pokud slunce svítilo; západem slunce přestalo se souditi.

*) Odtud pochází až podnes užívané rčení: soud zahájiti.

**) Na jaký symbolický výkon tato slova ukazují, nelze nám vysvětliti.

Žaloba ze zločinu slula nárok. Za zločin, který soudem se stíhal, se pokládaly: krádež (zvláště noční), která považována za tak ohavný čin, že bylo dovoleno zloděje při krádeži přistiženého oběsiti; podávení t. j. násilí učiněné panně; pohanění či hanba ženská, násilí učiněné ženě neb vdově; únos panny z domu otcovského neb manželky z domu manželova; žhářství; výboj domu zvláště za doby noční, t j. přepadení domu a poškození majetku v něm; hrdosť, když kdo kázal na polích, v lesích a potocích někoho žíti, dříví sekati a ryby loviti; pych, svévolné poškození cizích pozemků, poškození tělesné udeřením neb raněním, honění někoho holou zbraní; vyvrácení mezníků a jiných známek hraničních.

Při několika těchto zločinech, jmenovitě při podávení, pohanění, únosu a výboji žádalo právo, aby ten, komu se násilí dělo, hlasitě křičel, by lidí svolal a jim ukázal, co za násilí se stalo; kteří ten křik o pomoc či úp neb úpění slyšeli, byli povinni k pomoci přispěti a utekl-li zločinec, za ním běžeti volajíce „nastojte", by také jiní sousedy vyzváni byli zločince stíhati až polapen byl.

Vražda však čili mužobojstvo, jež obyčejně naznačeno slovem hlava, původně se nestíhalo mocí veřejnou, nýbrž považováno za zlý skutek, který rodina zavražděného trestala sama na vrahu, a když ho dostihnouti nemohla, na rodině vrahově. Byla to tak zvaná krevní pomsta; že však již záhy se hledělo k tomu, aby krevní pomsta se obmezovala, anoť aby úplně přestala, vidí se ze statut Otonových, kde se za zákon ustanovuje, aby vrah se odstěhoval, nebo někam se ukryl, by zatím příbuzní jeho s příbuznými zavražděného o podmínkách smíru se smluvili; v té smlouvě se ustanovila odškodná summa peněz (odklad hlavy) a spůsob, kterým vrah nejbližší příbuzné zavražděného odprositi měl, kterýžto odpros pokorou slul.

Jako při hlavě tak i v několika jiných případech dobývalo se právo bez žaloby u soudu a zachovávány při tom spůsoby, které patrný ráz starožitnosti na sobě mají. Takové mimosoudní dobývání práva dělo se hlavně při škodách na jmění movitém i nemovitém. Sem náleží předkem tak zvaný svod, jenž záležel v tom, že, když majetník naleznul svou věc u někoho, toho se tázal, odkud ji má? Ten byl pak povinen vykázati se, od koho věc tu dostal neb koupil a tak se pátralo dále, až se konečně přišlo na někoho, který již vykázati se nemohl, že tu věc dostal neb koupil

a tudíž právem považován byl za zloděje té věci, který pak povinen byl věc vrátiti a mimo to pokutu zaplatiti

Věc odcizenou mohl majitel také dáti hledati jinou osobou, jež slula sok. Takový sok šel po stopě věci odcizené, až ji u někoho naleznul; toho pak udal majiteli; obvinil-li sok nevinného, byl ukamenován. Přestala-li stopa věci hledané u nějaké osady, byla ta pak povinna, náhradu učiniti.*)

Jiný zajímavý postup mimosoudného dobývání práva, známé Starořímanům pod jménem sacramentum a germánským národům pod jménem wette, bylo vdání, které průchod mělo v případech, kde se o porušení vlastnictví neb državnosti, zvláště polního majetku jednalo. Tu se povaha skutku na jisto postaviti měla sázkou; obě strany totiž sázely se o jistou sumu peněz, která do třetice se zvyšovala a úředníci pak rozsoudili, kdo správně se sázel, t. j. kdo práv jest. Část sumy dostali úředníci, část strana vyhrávající, které mimo to sporná věc přisouzena byla. Z toho, že v pozdějších dobách vdání v šiji zapovězeno bylo a že ten, kdo nicméně o šiji t. j. o život se sázel, vdání ztratil, lze souditi, že původně také vdání v šiji či sázka o život v obyčeji byla.

Co se týče náboženství pohanského, nelze pochybovati, že nauka a obřady se shodovaly s mythem staroslovanským; ale tím, že záhy již křesťanství v naší vlasti se ujímalo, drobilo se pohanské náboženství, tak že jen nepatrné památky po něm zůstaly. S jistotou víme jen, že vzýván Perun, vládce hromu a blesku, že plodnost přírody zosobena Vesnou a odumírající čili zimní příroda Moranou; pochybovati ovšem nelze, že původně Čechoslované měli také více božstev, která snad táž jména měla jako u Polabanů; ale zpráv spolehlivých o tom se nám nezachovalo.

V příčině roztřídění obyvatelstva ve smyslu socialním a politickém sluší vytknouti, že byli lechové, rodiny bohatstvím vynikající (pozdější páni) a vládyky (pozdější nižší šlechta), kteří na sněmy knížetem svolávané chodili a také v řízení soudním jako kmetové a popravcové velikou úlohu hráli.

Tyto krátké náčrtky obsahují téměř všecko, co o rodinném, soudním a politickém zřízení Staromoravanů na základě pozdějších řádů ráz starožitný na sobě majících říci lze.

---

*) Že tomu původně tak bylo, souditi lze z toho, že tato povinnost osady k náhradě již na začátku 13. stol. byla zrušena.

Do začátku devátého století nemáme spolehlivých zpráv dějinných, které by se o Moravanech zvlášť zmiňovaly. Avšak nelze pochybovati, že obyvatelé Moravy od Avarů, národu divokého, který okolo r. 558 do Evropy vpadl, ještě krutěji týráni byli, než Čechové, poněvadž Moravané zemím, kde Avarové své ohrady (hringy) měli, totiž Rakousku a Uhersku blíže byli. než Čechové. Divocí tito ukrutníci, kteří od Slovanů nazváni byli Obři, činili zájezdy do sousedních zemí, nutili obyvatele, aby jim daně, obilí, skvosty odváděli, trýznili muže, przněli panny i ženy; aby pak lid v poddanství udrželi, zřizovali v zemích, kam vpadali, ohrady, v nichž houfy jich branné ležely.*) Od ukrutenství Avarů pomohl Čechům a Moravanům veliký panovník Samo, o kterém, ač byl mužem nadobyčejného ducha a šťastným vojevůdcem, málo známo jest; neví se, odkud do Čech přišel, kdy zemřel; ale jisto jest, že Avary v mnoha bitvách porazil a tak je seslabil, že nápotom Čechy a Morava od těch ukrutníků netoliko pokoj měly, nýbrž že Moravané ob čas na ně brannou mocí doráželi. Samo zemřel okolo r. 662 a od toho času až do začátku devátého století nemáme žádných zpráv o předcích svých. Jen to se zdá pravdě podobno, že Moravané také účastni byli ve veliké válečné výpravě Karla Velikého proti Avarům, v které r. 796 hlavní jejich hringy mezi Dunajem a Tisou zbořeny byly

Války s Avary byly Moravanům válečnou školou, ve které zbraněmi hbitě zacházeti se naučili, čehož jim později velmi potřebí bylo. Neb Frankové zřídili z bývalých sídlišť Avarů markrabství čili krajiště a tím se stali Moravané sousedy Franků, jichžto vládychtivost a nepřízeň k Slovanům dobře známa byla.

Jméno Moravanův v pramenech poprvé se čte roku 821, kdežto mezi jinými slovanskými národy také Češi a Moravané do Frankobrodu dary donesli, chtíce tím osvědčiti přání své, s Franky a s jich panovníky mír a dobré srozumění udržeti. O 9 let později připomíná se nám první panovník lidu moravského, jménem Mojmír, který již křesťanem byl; v něm se zjevuje poprvé velkolepá myšlenka, která pak všechna knížata toho rodu pronikala: sceliti totiž a spojiti v jeden svazek všechny slovanské kmeny mezi českými horami, jezerem Blaten-

*) Jméno osady Obřany vedle rozsáhlého hradiska u Brna, a jméno hradu Obřany nedaleko Hostýna posud zachovávají památku, že Obři čili Avaři na blízku těch míst ohrady měli.

ským a Tatrami žijící, aby zhoubné moci Frankův, jimž nedůvěřovati vší příčinu měl, budoucně s prospěchem odolati mohl. Slované tatranští měli hlavní hrad svůj Nitravu (dnešní Nitra), kde v týž čas, co Mojmír vládnul Moravě, vojevodil Přibina, kníže ještě pohanský. Strhla se mezi oběma panovníky krvavá bitva; nemůžeme udati, za jakou příčinou. Výsledek války té byl, že Přibina z knížectví svého vyhnán k franskému markraběti Radbodonovi se utekl. Tento jej odporučil králi Ludvíkovi, který jej ve víře křesťanské vyučiti dal, načež na statku biskupa Salcburského Treismě (v dolních Rakousích) v kostele sv. Martina pokřestěn byl. Tím se králi německému tak zavděčil, že pomocí markraběte Radbodona v Nitru zase usazen byl, kdežto pilně pečoval o rozšiřování víry katolické, vystaviv tam chrám sv. Emmerana, kterýž od biskupa Adalrama Salcburského ještě před rokem 836 zasvěcen byl. Nedlouho však trvalo přátelství mezi Radbodonem a Přibinou; neb r. 836 utekl se svým synem Kocelem k Bulharům a pak ku Chorvatům, kteřížto se pod knížetem Ratimírem právě k válce s Franky chystali (838). Po skončené válce, která nešťastně pro Ratimíra dopadla, obrátil se Přibina do Krajinska k hraběti Salachovi, za jehožto přímluvou s Radbodonem zase se smířil, načež okolo r. 840 obdržel od krále Ludvíka za léno krajinu na Blatenském jezeru, kdež i hrad Blaten (něm. Moosburch) na ústí řeky Sály do jezera založil; jak dříve v Nitransku, tak nyní v Blatensku se vynasnažoval, víru Kristovu rozšiřovati. Za tím účelem vystavěl na hradě chrám Páně, svaté Boží Rodičce věnovaný, který roku 850 dne 24. ledna od arcibiskupa Salcburského Luitbranda zasvěcen byl. Za několik let povstaly ještě dva chrámy na hradě Blatně; v jednom bylo uloženo tělo svat. Adriana mučeníka, někdejšího blahozvěsta v těchto krajinách. Vůbec založeno za věku Přibinova 12 kostelův v okolí knížectví Blatenského. Přibina po celý věk života svého zůstal Frankům čili Němcům poddán a nakloněn, Moravanům však nepřízniv, což vysvítá již z toho, že raději k Ratimírovi než k Mojmírovi, jak svrchu podotknuto, se utekl. Rozepře tato mezi oběma knížaty jest velmi smutný důkaz nesvornosti, jakáž bohužel od jakživa mezi národy slovanskými panovala a jim u vývoji státním velmi překážela. Jak hluboce zášť mezi Mojmírem a Přibinou zakořenělá byla, viděti ze zprávy, dle které kníže Blatenský od Moravanův zabit byl (okolo 860), načež následoval otce svého v knížectví Blatenském Kocel, horlivý též křesťan.

Vůbec máme v této době více zpráv o knížectví Blatenském, než o moravském. Jediné to jest jisto, že Mojmír po útěku Přibinově zase opanoval Nitransko, kteréž pak až do zabynutí říše moravské s ní spojeno zůstalo, tak že Morava za časů Mojmírových za hranice měla k západu: Čechy, k jihu krajiště bavorsko-franské, k východu krajinu bulharskou za řekou Hronem a k severu Slovanstvo na Odře a Visle.

Toto vzrůstání moci moravské Ludvíkovi, králi německému, (843 876), hrubě se nelíbilo, jelikož se bál, že by snad Moravané říši svou k jihu rozšířiti chtěli. V jakém postavení ostatně Morava ku říši německé byla, s jistotou určiti nelze; jen to jest nevyvratně jisto, že dle práva neb dle smlouvy nějaké v poslušenství německém nestála. Arciť se považovali němečtí panovníci jakožto nástupci světovládných císařů římských také za dědice světovladařství římského a pod touto zábarkou vnucovali národům nadvládu svou. Není se tedy nám ovšem diviti, když národové samostatní a bujaří takové neoprávněné nadvládě se zprotivovali, což i Moravané statečně činili. Mojmír I. sice hleděl v pokoji a v míru se svými sousedy žíti; jakmile ale poznal, že německý panovník se k tomu má, jej do jakéhosi poslušenství uvrhnouti, byl národu svému povinen a zavázán, porobu takovou všemožně odstraniti. Takovým spůsobem zdá se, že válka r. 846 mezi králem Ludvíkem a Mojmírem I. vypukla. V měsíci srpnu téhož roku vrazili Němci s velikou mocí válečnou do Moravy, by prý Moravany v poddanost opět přivedli, z kteréž vyváznouti chtěli Německý král vypraviv všechno dle žádosti své, než se nazpět odebral, ustanovil synovce Mojmírova, Rastislava, za knížete moravského. Jest-li se to snad proto stalo, že Mojmír I. již byl mrtev, aneb že tento jen pouze sesazen a na jeho místě Rastislav nastolen byl, určiti nelze. Po ustanovení Rastislava bral se král Ludvík s lidem válečným svým Čechami do Němec. V Čechách však od lidu, nejvíce ještě pohanského, pod knížetem Hostivitem přepaden, velikou porážku a škodu na lidu svém utrpěl. Z této příčiny vypukla mezi Němci a Čechy tříletá válka (847—849), která tak krvavou porážkou Němců skončena byla, jaké až do toho času ještě neutrpěli. —

Od roku 846—855 dějiny nám nic nevypravují o Moravě; zdá se tedy, že Rastislav prvních devět let panování svého v pokoji prožil. S tímto panovníkem zajisté nastala doba nová, doba

slavná. Z celého účinkování jeho zjevuje se nám muž nadobyčejného ducha, opatrný, neoblomný, udatný a náležitě obezřetný. S udatností spojoval hrdina tento vřelou lásku ku vlasti a touhu neodolatelnou, Moravu zvelebiti a slávou ozdobiti. Nevystupoval však příkře a prostopášně, věda, že, chce-li kdo vznešeného cíle dosáhnouti, opatrně, ale zároveň mužně a odhodlaně k němu kráčeti musí. Jsa přesvědčen, že s Franky jen tenkráte pokoj udrží, když se jim ve všem podrobí, neviděl jiného prostředku, samostatnost národu svého uhájiti a zachovati, leč brannou mocí. A že Němci nepřemožitelni nejsou, přesvědčil se strašnou porážkou, kterou od Čechův roku 849 utrpěli. Ozývají se sice hlasové, kteří Rastislava obviňují, že ve srozumění s Němci jednal, když Mojmír I. sesazen byl. Možná, že bylo tomu tak; ale Rastislav tuto skvrnu svou napotomní obětivostí a bedlivostí docela smyl. Zdá se také, že se zavázal králi německému roční poplatek zasýlati a se žádným nepřítelem říše německé ve spolek nevcházeti. Za tou příčinou snad nehnul se z Moravy, když bratří Čechové, jak svrchu dotčeno, proti Ludvíkovi bojovali, ani jednomu ani druhému nepomáhaje. Jen po jednom cíli duše jeho nadšená prahnula: vysvoboditi úplně svůj lid z poníženosti a odvislosti cizozemcův. Toť zajisté krásné a chvály hodné počínání! Jak ale každý veliký čin, v útrobách jednou počatý a uzavřený, delšího času a mnohonásobných příprav potřebuje, nežli dozraje, tak i Rastislav prvních devět let panování svého nevkládal se ve věci zahraničné, hledě obzvláštně k tomu, aby hranice od nikoho znepokojovány nebyly. Zatím ucházel se o mír s Bulhary*), s kterými částí říše své, totiž Nitranskem, hraničil a cvičil lid svůj ve vojenských potřebách, opravoval, stavěl hrady, mezi nimižto jmenovitě pevný Děvín**) jako hraniční

*) Jméno „Bulhar" znamená původně národ kmene čudského. Když Bulhaři Slovany, kteří na tureckém poloostrově bydleli, sobě podmanili, přijali od nich řeč i mravy a vzdělanost a vítězi splynuli s převálčenými znenáhla v jeden národ. Roku 807 vyhnali Bulhaři Avary z Uher a zalidnili prázdnou krajinu zajatými Slovany asi 813, tak že Pešť, Vacov a hora Matra činily hranici mezi Moravou a Bulhary. Také Bulhaři byli od sv. Methodia na křesťanství obráceni, který knížete bulharského Borisa r. 861 pokřtil.

**) Dle letopisce Fuldenského nazval Rastislav onen hrad Dovina t. j. dívčina. Jest posud rozepře, kde onen hrad ležel; někteří mají zříceniny hradu Děvína nad Ústím řeky Moravy do Dunaje za Rastislavův Děvín. Jméno arciť tomu nasvědčuje; ale poněvadž Děvín hraniční pevností byl, sluší polohu jeho hledati kdesi na jižní Moravě blízko řeky Dyje, která tehda Moravu na jihu od panství německého oddělovala.

pevnost proti Frankům vynikal. Rastislav činil jedním slovem všecky přípravy k velikému dílu svému, aby Moravu ze všeliké podřízenosti vymanil

Rastislav však nezačal nepřátelství s Němci. nýbrž král Ludvík sám první se ukázal nepříznivcem panovníka moravského. Domnívalť se jistě Ludvík, že muž. kterého on sám vyvýšil na stolec moravský, jemu na věčné časy poddán a všem se Němcům a německým krajištníkům podrobovati bude. Král dokázav mu tím. že jej učinil knížetem. přízeň svou. nemohl pochopiti, proč Rastislav tak velké válečné přípravy činí a nejvíce mu nápadno býti muselo, že kníže moravský právě hranice země své. které do Rakous hleděly. všemožně opevnil a ohradil. Možná také, že Rastislav některým rozkazům krále německého podrobiti se nechtěl; aspoň praví letopisec franský roku 855, že král Ludvík táhl do Moravy proti Rastislavovi. poněvadž jemu odboj činil. Tato výprava válečná však pro krále německého skvěle nedopadla. Vraziv do Moravy nalezl protivníka na hradě přesilnou hradbou opatřeném. jehož dobyti si netroufal. Uznal tedy za dobré. od marného obléhání pustiti, by darmo lid svůj neobětoval. Poplenil tedy a vydrancoval. jak letopisec dále praví. kus krajiny moravské a potřev malou část vojínů. kteří táboru jeho dobývali. z Moravy zase bez vítězství domů se odebral. Rastislav ale vyrojiv se se svým lidem válečným z hrází svých. pronásledoval krále německého až přes Dunaj. Odpláceje mu stejnou měrou. poplenil rozsáhlý kus krajiny podunajské, načež se do Moravy vrátil.

Rok na to (856) ustanovil král Ludvík syna svého Karolmana správcem v Korutansku místo nevěrného Radbodona. Jelikož letopisec franský nic o porážce r. 855 nemluví. pravě toliko. že král bez vítězství se navrátil. toto bezvítězství přece velmi se muselo podobati výdatné porážce; neboť od toho času jméno Rastislavovo u sousedních národů proslulo slavně, tak že i všichni domácí protivníci k němu se utíkali! — První. který u slavného knížete moravského útočiště hledal. byl Slavitah. čili Slavitěch, kníže český. jenž bavorským vojskem z hradu Vitorazu. na bavorsko-rakouských hranicích leževšího. vyhnán byl. Frankové si stěžovali na něho, že již od několika let jim poslušenství odpíral a vrazivše do jeho země, vypudili jej z ní. načež on k Rastislavovi se uchýlil. Hrad Vitoraz ale i s panstvím propůjčen byl od Franků bratrovi Slavitěcha. který před ním uskočil dříve k Čestiboru. knížeti srbskému. Nesl-li

král Ludvík porážku roku 855 v Moravě utrpěnou těžce, toto chování Rastislavovo, který zjevné protivníky královy u sebe přijímal, zajisté ho uchlácholiti nemohlo. By najednou všemu znepokojování přítrž učinil, odhodlal se r. 858 s vojskem náramně velikým do Moravy vpadnouti, by takovým způsobem nejen Moravany, nýbrž všechny Slovany, na východním pomezí říše své sousedící sobě podrobil a skrotil. Již již přípravy rozsáhlé skončeny byly; již již vojsko nesčíslné na tři sbory rozloženo bylo, — tu nastaly věci, které Ludvíku nedaly svůj plán uskutečniti.

Karolman, jak svrchu dotčeno, byl od roku 856 správcem v Korutansku. Tento velmi ctižádostivý syn nemohl smrti otcovy se dočkati, by samostatným panovníkem se stal, a nenáviděl otce svého, an mu předlouho na živě byl. Chtěje stůj co stůj samostatné říše sobě vydobyti, strojil pikle proti otci svému.

Nemineme se s pravdou tvrdíce, že snad ve spojení nějaké s Rastislavem vešel, což tomuto velmi vhod přišlo; neboť tak nejlépe mohl se sprostiti starého protivníka strýce svého a příznivce krále německého, Přibiny, jenž na hradě Blatně sídlel. Pomocí Rastislava zdá se, že Karolman všecky věrné hrabata krále Ludvíka vyhnal. Mezi vyhnanými byl také syn Přibinův, Kocel. Přibina sám zdá se, že při té příležitosti od Moravanův zabit byl (860 v zimě). Na místo vyhnaných králi věrných hrabat ustanovil Karolman své přívržence, umíniv sobě nyní sobě pomocí knížete moravského pro svou osobu samostatnou říši založiti ze starého Korutanska a z části dnešních Rakous.

Král Ludvík neváhaje dlouho vypravil se proti synu svému, načež tento jsa postrašen otci se podrobil, však jen proto, aby později jistěji proti němu obořiti se mohl, což se i stalo roku 863. Ale i tentokráte nic proti otci nepořídil, jelikož mu Rastislav žádné vojenské pomoci neposlal a hrabě Gundachar se svým lidem válečným od něho odpadl. Na to žil nějaký čas Karolman ve volné vazbě v městě Řezně na dvoře otce svého.

Rok 863 jest velmi důležitý, rozhodný v dějinách moravských. Kníže Rastislav uznav, že jen tenkráte v úplném pokoji od Němcův žíti bude, když se svazkův s nimi sprostí, hleděl nyní k tomu, by němečtí kněží, kteří na Moravě se zdržovali, tím zbytečnými se stali, že blahověstcův odjinud povolá. Duchovní věci nemají míti vlivu na politické záležitosti a nejméně jest slušno, pod zástěrou náboženskou světskou čili politickou porobu zahalovati. Němečtí

biskupové Moravu do své diecése čítajíce byli částečně tím vinni, že také panovníci němečtí Moravany sobě podřizovali a v poslušenství uvésti chtěli a také uváděli. Není pochyby, že na Moravě již dávno sem tam ujímalo se zrnko víry Kristovy, které hlasatelé, jak legenda sv. Methodia praví, z Vlach, z Řecka a Němec do naší vlasti přinášeli. My úplně věříme těmto slovům legendy, poněvadž víme, že již ve 4. století královna Markomanův, Fritigilda, sobě vyprosila od sv. Ambrože, biskupa Milanského, blahověstce, a nedáme se nikterak mýliti bavorskými biskupy r. 900 pravícími, že Moravané jen z Němec na víru Kristovu obráceni a pokřestěni byli, ovšem neodpírajíce, že veliká část kazatelův obzvláště od časů Karla Velkého až do roku 863 z Němec na Moravu docházela. Tím se stala Morava částí Pasovské diecése a z duchovní této podřízenosti znenáhla také snad se vyvinula politická nadvláda Němců! —

Této nadvlády chtěl se Rastislav úplně zbaviti a poněvadž uznal, že slovo Boží od nenáviděného nepřítele hlásané nikdy hluboko v útroby lidu nevnikne, usnesl se na tom, povolati blahověstce takové, ježto by zvuky mateřskými lid slovanský svatému náboženství vyučovali.

Přátelský svazek spojoval panovníka moravského a dvůr cárů byzantinských. I umínil tedy Rastislav sobě, od řeckého císaře hlasatele evangelia vyprositi pro sebe i lid svůj z části již křesťanský, by u víře upevněn byl. Poradiv se s předními národu, odeslal poslance k řeckému cáru Michalu, řka: „Lid náš pohanstva se odřekl a v zákoně křesťanském žije, avšak učitele nemáme takového, kterýžby v našem jazyku pravou víru křesťanskou hlásal, aby také jiné země vidouce to podlé nás učinily. Pošli nám tedy, pane, biskupa i učitele takového. Neboť od vás na vše strany dobrý zákon vychází.“ Cár obdržev toto poselství pozval Konstantina (sv. Cyrilla) a předložil mu přání Rastislavovo a vybídl ho, by se svým bratrem Methodiem*) do Moravy se odebral, jelikož jim

*) Svatí bratři narodili se v městě Soluni, tehda většinou slovanském. Otec jich, jménem Leo, byl vůdcem vojenským, matka se jmenovala Maria. Cyrill, mladší bratr, nežli do kláštera v Římě vstoupil, jmenoval se Konstantin; byl výtečný znalec několika jazyků a složil písmo pro slovanský jazyk, tak zvanou glagolici. On obrátil na víru křesťanskou Chazary, národ v dnešním Rusku tehda usedlý, kdež nalezl kosti sv. Klimenta papeže, který tam r. 101 umučen byl. O jeho působení na Moravě svědčí také slovo „panáček“, které jest překlad

co rozeným Soluňanům jazyk slovanský zcela znám byl. Konstantin, ačkoliv churav, odhodlal se i s bratrem svým ku zbožnému dílu takovému a vynaleznuv litery slovanské (azbuku), ihned písma svatá do slovanštiny překládati začal. Když oba bratří na cestu do Moravy se vydali, poslal cár toto psaní s dary mnohými k Rastislavovi: „Bůh, jenž velí každému, aby v bezpečné rozumění přišel a na větší se skutek mužil, viděv víru tvou i podnětí tvé, učinil nyní v naše léta, že nalezeno jest písmo k řeči vaší, čehož posud nebylo, abyste i vy přičteni byli k velikým národům, jenž slaví Boha svým jazykem. I vypravili jsme toho, jemuž to Bůh zjevil, muže čestného a blahověrného i zběhlého v písmě filosofa. I přijmi jím dar větší a čestnější nade všecko zlato i stříbro i nad kamení drahé a nad nejskvostnější zboží. I podporuj ho křepko a utvrď všecka srdce, aby získali Boha. Pobuď všech, aby nelenili, než ujali se cesty pravé; však i ty, přivedeš-li jich přičiněním svým v Boží rozum, přijmeš mzdu svoji za to i v tomto i na onom životě za všecky duše, ježto uvěří v Krista Boha našeho, od nynějška až do skonání světa; a památku svou zůstavíš ostatním pokolením, podobně jako veliký cár Konstantin.“

S tímto psaním odebral se Konstantin (Cyrill) i s bratrem svým Methodějem do Moravy a přišel na jaře roku 863 do hlavního sídla Rastislavova, na Velehrad. Od knížete s velikou uctivostí přijat, jal se i hned vyučovati učeníky sobě odevzdané v písmech svatých, by mu nápomocni byli v dílu bohumilém. I počal nový život na Moravě; símě Boží se ujalo v tisícerých srdcích a světlo víry blahonosné osvětlovalo a rozehřívalo duše věřících Moravanův. Všudy kázali a na víru obrácené křtili; staré bludy pohanské vyvracejíce štěpovali v srdce národu pravdu jedinou, která svět blaží. Apoštolování sv. Cyrilla a Methoděje tak výborně se dařilo, že, jak legenda praví, „vzradoval se Bůh nad dílem tím.“

Mezi tím, co svatí bratří Soluňští slovo Boží po Moravě celý rok hlásali a Moravanům palmu míru Božího podávali, i vnitřní záležitosti říše moravské utěšeně zkvétaly, začaly se stahovati černé mraky nad vnějším obzorem naší vlasti. Král Ludvík nezapomenuv na to, že Rastislav jeho nespokojencům útočiště dopřál, chtěl knížete moravského za to důtklivě potrestati. Nezdá se však, že

řeckého slova „Kyrillos“. Starší bratr Method byl mnichem na hoře Olympické; byl prý, jak se tradice ovšem žádnými důvody neopatřená zachovala, dobrým malířem.

cíle svého dosáhl. Vypravil sice roku 864 v měsíci srpnu moc válečnou a přitáhnul s ní po pravém břehu Dunaje k městu Tullnu, kdež ho očekávali poslancové Bulharů, s kterými smlouvu, která až do konce tohoto století zachovávána byla, uzavřel a proti Rastislavovi je popuditi se snažil. Na to překročiv Dunaj jal se dostihovati Rastislava, který však v náramně pevném Děvíně se ukryl; přec ale, by krve prolévání se vyhnul, vyšel z hradu svého a uvolil se na znamení pokojného smýšlení svého králi německému rukojmě, kolik jich žádati bude, dáti a učinil se svými knížaty slib, že panovníkovi německému věrnost navždy zachová.

Letopisec franský, vypravující tyto příběhy, pyšně svou stranu vychloubá; neboť víme, že hrad Děvín byl nedobytný, a že tedy Rastislav nebyl nikterak přinucen pevnost svou opustiti. Co tedy učinil, učinil z dobré vůle, štítě se krev svého národu prostopášně prolévati, lepším jsa křesťanem, nežli král, který, jak letopisec franský praví, válku onu podnikl, aby Rastislava chtícího neb nechtícího sobě podmanil.

Přes tuto smlouvu však i později ještě všickni nespokojenci k Rastislavovi se uchylovali. ano jej i proti králi podněcovali, jak to učinil r. 865 hrabě Wernher, o kterém letopisec praví, že hodnosti své zbaven byl proto, že knížete moravského proti králi pobuřoval. Následující dvě léta panoval, vyjma vpád Rastislava do Bavor r. 866, pokoj na Moravě a usnadňoval práci svatou bratří Soluňských, která nikterak snadná nebyla. Nebylo jim jen zápasiti s bludy pohanskými, nýbrž také s nepřízní kněží německých na Moravě z Pasovské a Solnohradské diecése, kteří snášeti nechtěli, že bratří Soluňští jazyk slovanský ve služby Boží uváděli. Ale jen tím, že lid ve slovanské hlasatele slova Božího důvěru měl, zušlechtil mravy své; neboť němečtí kněží neznajíce jazyka slovanského byli nedostatečni, aby všeliké nectnosti z lidu slovanského vypudili, obětování modlám zamezili a svazku manželskému svátostné důstojnosti a nerozlučitelnosti dodali. Když totiž svatí apoštolové přišli na Velehrad, pravili k praotcům našim: „Hospodinu dej obět chvalnou a učiň modlitbu svou Nejvyššímu.“ Pak: „Ženy mladosti své neopouštěj, neboť jestli znenáviděv ji sobě propustíš ji, bude zjevná nečest chutí tvých!“ *)

*) Ještě r. 873 psal papež Jan VIII knížeti Kocelovi, synovi Přibiny, u něhož mnoho kněží německých se zdržovalo, aby ti, kteří ženy své opouštějí a jiné si berou, církevní klatbou trestáni byli

Nemilá to tedy věc byla pro kněze německé, když viděli, v jak krátkém čase bratří Soluňští tak náramný převrat v lidu moravském spůsobili, a obávajíce se, že konečně všechen vliv na Moravě ztratí, užili dobré příležitosti, jež právě se naskytovala, Cyrilla a Methoděje v Římě obžalovati. V Cařihradě počal tenkráte ctižádostivý Focius símě nesvornosti rozesívati a v zaslepené zášti a náruživosti své tak dalece se zapomenul, že i papeže Mikuláše za kacíře jej vyhlásiv z církve vyobcoval (867). Konstantin filosof (sv. Cyrill) za mladších let svých byl důvěrným přítelem Focia a tím nabyly žaloby německých biskupův, právě v týž čas do Říma přišlé, jakési pravděpodobnosti: že prý svatí bratří pod záminkou liturgie slovanské zavádějí na Moravě učení podobné Fociovým bludům a kacířství. Papež Mikuláš tedy povolal svaté bratry do Říma, aby zodpovídali se ze svého posavadního na Moravě působení a z užívání jazyka slovanského.

Zdá se, že Konstantin hned, jak se na cestu do Moravy vydal, odhodlán byl, do Říma zavítati, jelikož s sebou vezl tělo mučenníka sv. Klimenta, aby je městu Římu, jemuž jakožto tělo papežovo náleželo, vrátil. Dále zajisté záleželo apoštolům slovanským také na tom, aby učeníci jejich v Římě vysvěceni byli, by Morava takto v církevním ohledu nadvlády německé zbavena byla. Aby to vše v Římě vypravili, vydali se roku 867 svatí bratří na cestu, kdež u Kocela*), syna Přibinova, na hradě Blatně se zastavili, jak nám legendy vypravují: „Přijal jeho (Konstantina) do Říma (s bratrem) se ubírajícího Kocel kníže panonský a oblíbil sobě velmi slovanské knihy, i dal do 50 učeníkův, aby se naučili jim. Velikou čest učinil jemu kníže i doprovázel jeho. A nevzal Konstantin ani od Rastislava ani od Kocela ani zlata ani stříbra ani jiných věcí, učiv slovu Božímu i bez náhrady.“ Toliko zajatých ve vojnách jinozemcův vyprosil, aby byli na svobodu dáni. Z krajiny Kocelovy bral se Konstantin dále přes Benátky k Římu, kdež i umřel, přijav prve řeholní jméno „Cyrillus“. V Benátkách vřele sv. Cyrill zastávati a hájiti musel liturgii slovanskou jím na Moravě uvedenou, což i vítězně dovedl. Do Říma přirazili sv. bratří na samém závěrku r. 867, jelikož již nový papež Adrian II. na místě zemřelého Mikuláše na stolec sv. Petra byl dosedl (14. pros.). Nesouce drahé pozůstatky sv. Klimenta byli od papeže a nesčíslného množství

*) Jméno Kocel zdá se býti utvořeno ze staroněm. jména Chezil.

lidu uvítáni před branami světovládného Říma, kdežto celý rok 868, an na Moravě úplný pokoj panoval, ztrávili.

V další rozbírání věci této zde nelze nám se pouštěti; dokládáme jen, že papež Adrian schválil knihy slovanské a liturgii slovanskou a že Konstantin filosof 40 dní před smrtí stal se řeholníkem a přijal jméno Cyrillus; skonal 14. února 869 v 42. roce věku svého v náručí bratra Methoděje. Leže na smrtelném loži přikázal bratru svému: „Hle, bratře, posud jsme dva jako spřeženi od Boha zároveň k jednomu dílu, táhnouce brázdu na roli jeho. Já nyní padám na leše, dokonávaje den života svého a ty rád máš Horu*) velmi. Však pro Horu neopouštěj učení svého na Moravě. Zůstaň u toho dobrého lidu a vyučuj jej Boží pravdě.“ I vrátil se sv. Methoděj téhož roku ještě na Moravu.

Roku 868 strhla se nová válka mezi Franky a Rastislavem z těchže příčin, které jsme již svrchu udali. Zdá se, že Frankové úplnou porážku utrpěli, jelikož letopisec franský o žádném vítězství nemluví, čehož by zajisté nebyl opomenul, kdyby se to skutkem bylo stalo. Následujícího roku 869 ale tím prudčeji počal znovu boj. Karolman oznámil otci svému, že vojsko Rastislavovo ve dvou bitvách porazil. V měsíci srpnu pak král Ludvík sám sebrav pole. jedno vojsko proti slovanským Srbům, jiné z Bavor Karolmanovi na pomoc poslal, který právě proti synovci Rastislava, Svatoplukovi, bojoval, jenž tehdy ponejprv v dějinách se zjevuje a Nitranské knížectví v držení měl. Roznemoha se ale poslal král na místě svém syna svého Karla s Franky a Alemany proti Rastislavovi. Když tento k náramně opevněnému Velehradu, který od posavadních pevností velmi se lišil, přirazil, spálil všechny valy a hradiska, odebral poklady obyvatelstva v zemi a v lesích ukryté, hradu samého však nedobyl. I Karolman plenil zemi Svatoplukovu, Nitransko, ohněm i mečem, načež po tak strašném hubení oba se sešli, za vítězství vzájemně sobě blahopřejíce. Letopisec Fuldský sice mluví o vítězství, kteréhož oba kralevici dobyli, však neudává, jaký asi prospěch z těchto vítězství pro Němce vzrostl.

Nám se podobá, že porážka Moravanův tak ohromná nebyla a raději přistupujeme ku zprávě Hinkmara Remešského pravícího, že synové Ludvíka buď ničeho aneb jen málo pořídivše, nad to i velikou škodu utrpěvše, domu se vrátili. Toto udání Hinkmarovo

*) Pod Horou vyrozumívati jest Horu Olympickou, kde sv. Method do jednoho kláštera jako mnich za mládí svého byl vstoupil.

velmi pravdě se podobá, jelikož žádných stop nenalézáme, ježtoby svědčily, že Frankové vítězství svého důsledně užili a z něho nějakých prospěchů měli.

Tak i tato nejnovější válka Moravu a Rastislava neskrotila; neboť kníže moravský stál po ní tak neohrožen jako dříve, ano zdálo se, že pevněji stojí nežli dříve Ale právě tenkráte, když člověk na nejvyšším stupni slávy své se leskne, libuje si osud obyčejně, poslati čeŕné mraky, které hvězdu slávy lesknoucí temnem zahalují. Bohužel, ležíť jakási moc ve zlém a dějiny člověčenstva stokráte dokazují, jaké lákadlo a vábidlo ve zlém skutku vězí: a toť věru jest největší kletba, která na zločinu každém lpí, že vždy a vždy nové hříchy ze sebe rodí. Svatopluk, bujarý kníže Nitranský, stál pod velitelstvím přísně, jak se zdá, panujícího Rastislava, strýce svého; ctižádost jeho nerada se podrobovala nadvládě velkoknížete a maje před sebou příklad německých kralevičů, kterak oni proti otci svému se pozdvihli, odhodlal se k podobnému činu.

Jako Karolman druhdy u Rastislava proti otci svému pomoc hledával, tak i Svatopluk se u nepřítele strýce svého o podporu svých ctižádostivých záměrův pokusil. Došla Rastislava pověst, že Svatopluk sebe i svou údělní zemi dal v ochranu krále německého, zradiv tak vlast svou, národ i nejvyššího pána svého. Letopisec Fuldský praví, že to Svatopluk učinil „pro svůj vlastní prospěch.“ V čem ale tento vlastní prospěch záležel? Mohl se Svatopluk domnívati, že Frankové ho z nadvlády pustí? Nikoli! Bylby jen nadvládu čili velitelství strýcovo proměnil s trpčejší pánovitostí nepřátelských Němců. Anebo bylo toto zpronevěření začátkem oněch plánův velikých, které Svatopluk vykonati doživotní úlohou sobě učinil? Jeho pozdější chování se naproti Frankům ovšem této důměnce velmi nadržuje. Buď tomu ostatně jak buď, zráda byla spáchána a Rastislav jal se synovce nevěrného trestati. Praví se, že rozhorlený velkokníže dal ustrojiti hostinu, ku které Svatopluk pozván byl, aby ho při té příležitosti zajal a zavraždil.

Svatopluk, zpraven jsa o úkladu sobě strojeném, došel sice k hostině, ale dříve nežli objednaní vrazi přišli, z domu se odebral, dokládaje, že na sokolí lov půjde. Takovým způsobem vyhnul se hrozícímu neštěstí. Na to Rastislav osobně brannou mocí proti Svatoplukovi se vypravil, byl však od něho obelstěn a zajat. Bolest zajisté každému vlastenci svírá srdce čtoucímu, že Svatopluk tak dalece se zapomněl, že dobrodince svého a nad to příbuzence

že osvoboditele a hrdinu národu nejlítějšímu nepříteli, německému Karolmanovi, vydal.

Tak byl lstí zbaven svobody muž, který ve mnohých bitvách nepřátely porazil. Čehož marně ozbrojení protivníci se domáhali, toho dosáhli zrádou pokrevníka Rastislavova. a onen muž, který v bitvě hroznějším lva byl, dostal se svázán a spoután bez kapky krve nepřátelské nepříteli do rukou. Karolman poslal nešťastného Rastislava řetězy spoutaného do Řezna, kdež ho uvěznili až do návratu krále Ludvíka, který tenkráte právě v Porýní meškal. Zatím užil Karolman dobré příležitosti a vraziv do Moravy beze všeho odporu Moravanův, vůdce svého tak z nenadání zbavených, zmocnil se všech hradisk, plenil a drancoval zemi nešťastnou, a ulovil i náramné poklady Rastislavovy. Pak ustanoviv velitele vojsk svých, hrabata Engelšalka a Viléma, správci na Moravě. vrátil se zase do Němec.

Na začátku měsíce listopadu r. 870 vrátil se král Ludvík z Porýní do Bavor a zahájil sněm v městě Řezně, který obeslán jest ode všech krajin německé říše i od několika kmenu sousedních Slovanů. Před tento sněm pohnán jest Rastislav a doveden před krále těžkými řetězy spoutaný. Obviňovali ho, že se pánu svému zpronevěřil a závazky k říši německé rušil. Rastislav byl k smrti odsouzen, kterýž rozsudek král Ludvík ale zmírnil tím, že dal Rastislava oslepiti, načež v jakémsi klášteře německém uvězněn byl. Od této chvíle mizí slavný tento muž a veliký dobrodinec národa slovanského docela ze zápisů dějinných. S tak smutným osudem se potkal veleslavný panovník moravský! Není jeho povaha bez skvrny; ale tento přesmutný konec života jeho budí v nás hluboký soucit, a promíjejíce mu křehkosti lidské, kteréž i největší hrdinové podrobeni jsou, vykonáme spravedlivost řkouce, že byl velikánem, který důstojnějšího konce zasloužil. Panovalť nad Moravou 24 let: onť byl zakladatelem té říše mohutné, kterou synovec jeho pak též za 24letého panování zbudoval. —

Co ubohý Rastislav osud svuj tak trpký snášel, stal se Svatopluk nástupcem jeho a zakusil později zasloužený trest za spáchaný zločin na strýci svém. Byla-li mu nadvláda Rastislavova nesnesitelná, tím méně snésti mohl pánovité chování se Franků, kteří všechny hrady, vyjma Velehrad, ve svém držení měli a Engelšalk a Vilém na to se spoléhajíce, Svatopluka všemožně svírali, tak že tento pražádné moci a práva neměl. Takového snížení

Svatoplukova hrdá duše netrpěla; není pochyby, že nevole své proti Frankům netajil, tak že tito jej na rozkaz Karolmanův uvěznili a do Němec poslali.

Morava ubohá zůstala takto osiřelá a Frankové zajisté zaplesali, domnívajíce se, že Morava úplně zkrocená stane se částí říše německé. Však plesali před časem; neb jinak tomu chtěla prozřetelnost božská, která osudy vládne. Moravané rozjitřeni, že s knížaty jejich tak svévolně se nakládá, pozdvihli se jako jeden muž a postavivše v čelo své zdráhajícího se Slavomíra, rodu panovnickému příbuzného a na kněžství v mládí svém daného, jali se v zoufalém boji svobody zase dobývati. Frankové, bojíce se lidu, který zoufale zbraně se chopil, netroufali sobě jinak toto povstání udusiti, leč tím, že Svatopluka z Němec nazpět povolali. Prohlásili jej za nevinného a všemožně ho uchlácholiti hleděli Aby mu důkaz své důvěry dali, učinili jej náčelníkem četného vojska, davše mu příkaz, aby povstalce moravské skrotil. Vrátil se tedy Svatopluk do vlasti své a nabyv přesvědčení, že od Němcův žádného blaha a žádné podpory očekávati nemůže, přirazil s vojskem německým až pod přepevný Velehrad, kamžto Slavomír s lidem svým se byl uchýlil. Němci rozložili stany své a Svatopluk sám, předstíraje, že s Moravany ku prospěchu krále německého vyjednávati bude, do hradu vešel. Tam ale s rodáky svými rychle se srozuměv, vyrojil se s lidem z hradu a jako metla pomsty vrazil na nepřítele nic zlého netušícího: strašně řádil meč rozvzteklených Moravanů ve vojsku německém; dlouho zadržená chtivost po pomstě neznala slitování, tak že jen málo bojovníkův německých zajato bylo, ostatní téměř všickni pobiti jsou. Jen malé části se poštěstilo smrti a zajetí uniknouti, by zprávu o této strašné porážce domů do Němec donésti mohli.

Taková byla odměna národu moravského daná králi Ludvíkovi za oslepení knížete svého, a tak Svatopluk smyl skvrnu svou na nešťastném Rastislavovi spáchanou. Jakmile zpráva o této pohromě do Němec přinesena byla, nastal hrůzoplný nářek a všecka radost nad dřívějším vítězstvím proměnila se ve smutek a bědování. Karolman uslyšev o strašné záhubě vojska svého, vrátil, by Svatopluka uchlácholil, tomuto všecky rukojmě, sám ale jen jediného muže a toho polomrtvého nazpět obdržel. Tímto činem Svatopluk stal se vysvoboditelem lidu svého; Slavomír mu hned odstoupil trůn a navrátil se zase do stavu kněžského. O Slavo-

mírovi se v dějinách žádná více zmínka nečiní. Tímto panováním Svatoplukovým nastává doba nejskvělejší vlasteneckých dějin; on chránil jako velikán říši svou i lid svůj a druhý velikán jemu po boku stoje, vzdělával lid u víře svaté a v umění dobrém; onen vládl mečem, tento slovem, ale oba dokonali práci svou jim vyměřenou se stejnou vytrvalostí, stejnou statečností a stejnou nadšeností.

Podotknuli jsme svrchu, že svatý Methoděj po smrti Cyrillově v Římě zůstal, kdež však jeho trvání na dlouze nebylo. Kocel, kníže Blatenský, zamilovav sobě učení a knihy slovanské, které při průchodu sv. bratří byl poznal, žádal na papeži, aby Methoděj k němu poslán byl za učitele národu. Papež přivolil k žádosti této, s tou však výhradou, aby svatý Methoděj nejen v Blatensku, nýbrž i u všech sousedních Slovanův slovo Boží hlásal: „Ne tobě jedinému", pravil sv. otec, „ale všem končinám těm slovanským posýlám ho za učitele od Boha a od sv. apoštola Petra." Zároveň doručil mu papež Adrian II. psaní na Rastislava a Kocela, ve kterémž tvrdí, že Methoděje ve všem pravověrného poznal a proto i liturgii slovanskou ve služby Boží uvésti dovoluje. Dále vyřknul list papežův, že krajina Panonská od starých časův sluší přímo ku stolici Římské jakožto někdejší biskupství Sremské. A vskutku tomu tak bylo. Ačkoliv roku 796 a 803 Karel Veliký po porážce Avarův libovolně Panonii přidělil k arcibiskupství Salcburskému, Římská stolice tím však práva svého nepozbyla, jelikož takovéto přidělení čili odtržení bez jejího přivolení, ba proti právu této stolice učiněno bylo.

Papež Adrian II vida s jakým skvělým výsledkem horlivost sv. bratří se potkala a poznav nadšenost, statečnost a upřímnou oddanost sv. Methodia k stolici Římské, ustanovil se, znovu zříditi starou diecési Panonskou a vymaniti tedy Moravu a Panonii z církevní moci arcibiskupství Salcburského. Ustanovil sv. Methodia za biskupa či lépe řečeno arcibiskupa staré diecése Panonské či Sremské a zároveň za svého legata a latere, načež Method, maje jako legatus a latere velikou právomocnost, do Moravy se vrátil. Poněvadž ale Moravané právě tehda krutou válku s Němci vedli, zastavil se Method u knížete Kocela na Blatensku, kdež také liturgii slovanskou zavedl, čemuž kníže přes všechen odpor německých kněží napomáhal, an pamětliv byl slov listu papežova, který učiněn byl k Rastislavovi a Kocelovi: „Jestliže by kdo

z přišlých k vám učitelův a posluchačů jejich uši své od pravdy odvracujících počal drze jinak do bludu svoditi vás, haně knihy jazyka vašeho, vyobcován buď, ale toliko v soud dán jsa církvi, dokud by se nenapravil. Tito zajisté jsou vlci a ne ovce, jež sluší po ovoci jich znáti a chrániti se jich.“ Následky znovuzřízení arcidiecése Panonské a metropolitní moci sv Methodia záhy se ukázaly. Němečtí kněží opouštěli knížectví Blatenské a také zástupce arcibiskupa Salcburského v říši Kocelově, Richbald, odebral se z hradu Blatna, poněvadž právomocnost jeho pozbyla platnosti, jelikož papežským rozkazem knížectví Blatenské a Morava ze Salcburské arcidiecése vyňaty a nové arcidiecési, kterou sv. Method vládl, přiděleny byly.

Ačkoli papež podle práva svého starou arcidiecési obnovil a jí země, které dříve k ní náležely, podřídil, nicméně biskupové bavorského církevního území, majíce v čele arcibiskupa Salcburského, papežskému rozkazu podrobiti se nechtěli. Možná, že, jak někteří tomu chtějí, zášť národní častými válkami mezi Němci a Moravany rozdmychovaná německé biskupy proti Methodovi podněcovala; ale hlavní příčina neposlušnosti jich k Římu byla zajisté, že obmezení svého vlivu v krajinách jim posud podřízených těžce nesli a proto všemi silami se snažili, aby starý stav věcí se opět zavedl a Method svého arcibiskupství zbaven byl.

Arcibiskup Salcburský Adalwin pohnal tedy r. 870*) před stolici svou sv. Methoda, který bezpochyby také od krále německého Ludvíka rozkaz obdržel, aby před dotčeného arcibiskupa a bavorské biskupy k soudu se dostavil. Ač ani král, ani arcibiskup práva neměli, Methodia jako papežem ustanoveného metropolitu a nad to více jako papežského legata a latere před soud svůj pohnati, odhodlal se přece Method králi a arcibiskupovi Salcburskému po vůli býti, poněvadž o právě svém a spravedlivosti své věci úplně přesvědčen byl. V přesvědčení tom netušil zlých věcí, které od německých biskupů zkusil. Panonská legenda o tom vypravuje takto: Když biskupové Methodovi vytýkali, že se bez práva do cizí diecése vetřel, ana Panonie Salcburskému arcibiskupství náleží, odpověděl: „Já zajisté, kdybych věděl, že vaše jest,

*) Rok ten ustanovujeme podle papežských listů daných r. 873, v nichž se praví, že Method tři léta v Němcích držen byl. Udání panon. legendy, že Method u vězení byl $2^1/_2$ roku, lze srovnati s udáním papežských listů tím, že sv. Method v druhé polovici r. 870 do Němec přišel.

kromě bych chodil, ale svatého Petra jest. A věru, jestliže vy z lakoty na staré hranice nastoupáte proti zákonům církevním, zbraňujíce učení Božímu, varujte se, abyste chtějíce železnou horu kostěným temenem probiti mozek svůj nevylili.“ Načež pravili biskupové: „Zlobně mluvíš — zlého se dočkáš.“ Odpověděl Method: „Pravdu mluvím před císaři a neostýchám se. Ale vy učiňte vůli svou nade mnou! Nejsem já lepší těch, kteří pravdu hlásajíce mnohými mukami život svůj ztratili.“ I mluveno mnoho ještě a nic nemohli jemu odpověděti. I řekl král*) uštěpačně: „Nehmožděte mého Methodia, neboť již jako u pece zpotil se“. Načež Methodius: „Tak jest pane; filosofa potícího se vidouce jedenkráte lidé pravili jsou k němu: co se potíš? I řekl on: s lidmi surovými přel jsem se.“ I rozhorčili se o to slovo a rozešli se. Methodia pak odeslali do Šváb i drželi jej tam půl třetího léta (tedy do jara r. 873).

Zevrubnější zprávy, kterak němečtí biskupové krutě až nelidsky se sv. Methodem nakládali, dovídáme se z listů papežských, kterými je papež Jan VIII. z ukrutenství jich kárá a k zodpovídání je do Říma pohání.**)

Podle obsahu těchto listů papežských souditi jest, že Method dostav se do Němec od jednoho biskupa bavorského k druhému vlečen byl, aby jej přemluviti mohli, by se arcibiskupství panonského vzdal; když toho však učiniti nechtěl, že krutě a surově s ním nakládáno. Tak praví papež Jan VIII. v listu daném z jara r. 873, že arcibiskup Salcburský a Hermanerich, biskup Pasovský, svatého Methoda, jenž přece od apoštolské stolice do Panonie poslán byl, poličkovali a do žaláře zavřeli; Hermanerichovi pak zvláště papež vytýká, že „bratra a spolubiskupa našeho Methodia“ tyranským ukrutenstvím a bestialní surovostí týral, jej v kruté zimě a v deštivých nepohodách pod širým nebem se zdržovati nutil, pak věznil a když Methoda před koncil zavlekli, že jej bičem mrskati chtěl, kdyby jiní mu v tom nebyli překáželi. Podobně papež vytýká Hanovi, biskupovi Frisingskému, že Methodia držel v žaláři a drzé lži se dopustil, odpověděv, když v Římě se ho na Methodia tázali, že ho

*) Dlouho se myslelo, že tímto králem byl Svatopluk; pan. legenda totiž praví: „po sem že starý vrag vzdviže serce vragu moravskago karolja na nas.“ Ale Dr. H. Jireček s velikou pravděpodobností dokázal, že místo moravskago karolja čísti sluší německago. V panon. legendě totiž Svatopluk nikdy se nejmenuje králem, nýbrž jen knězem (knížetem).

**) Listy ty nalezeny byly v Museu Londýnském a u výtahu vytištěny jsou v Neues Archiv der Ges. f. ä. d. Geschichtskunde 1880 str. 302—304.

nezná,*) ačkoli on prý všeho ukrutenství na Methodu spáchaném původcem a naváděčem byl. Když takovým ukrutným týráním bavorští biskupové Methoda donutiti nemohli, aby arcibiskupství svého se vzdal, svolán jest sbor či koncilium biskupů bavorské provincie církevní, který věrojatně v druhé polovici l. 871 v Salcburku zahájen byl. Tam vyhlášen byl za vetřelce, za řeckého poběhlíka, který bezprávně do území, Salcburské a Pasovské církvi náležitého, se uvázal a proto jej arcibiskupství zbavili. Method protestoval proti rozsudku a právomocnosti bavorských biskupů vůbec a pravil, že jediné Římská stolice právo má u věci té rozhodovati; avšak protest jeho nebyl mu platen a světec poslán jest pak do Švabska, kde u vězení držen byl. Tou dobou také složili biskupové bavorští spis: „o obrácení Bavorův a Korutanův“ (de conversione Bagoariorum et Carantanorum), jímž dokázati se snažili, že Panonie náleží právem jediné pod arcibiskupství Salcburské, že Řím právo své k ní promlčel a tudíž žádné panství a žádná správa v ní již mu nenáleží. Spis ten zaslán králem Ludvíkem papeži, jenž však důvody, které bavorští biskupové tam kladli, za liché dosvědčil.

Ze žaláře svého vypravoval arcibiskup Method několik poslů a písemných žádostí k papeži, v nichž sobě stěžoval, jak s ním nakládáno a prosil, aby papežská stolice celou záležitosť vyšetřila, podle spravedlnosti rozsoudila a vinníky potrestala. Zdá se, že také kníže Kocel zprávy do Říma dal o tom, čeho se bavorští biskupové proti stolici papežské odvážili. Když měsíce prosince r. 872 papež Jan VIII. nastolen byl, hned důrazně věci se ujal; ustanovil Pavla, biskupa Ankonského, za papežského legata a poslal jej s přesnými instrukcemi do Němec, aby spor mezi Methodem a bavorskými biskupy podle spravedlnosti vyšetřil a právu průchod zjednal. Dán legatovi Pavlovi rozkaz, aby Adalvín, arcibiskup Salcburský a Hermanerich, biskup Pasovský, tak dlouho od úřadu biskupského odstraněni byli, jak dlouho sv. Method jich vinou od své diecese zdržován byl; mimo to byli Hermanerich a Hano, biskup Frisingský, voláni do Říma, aby se tam z uvěznění Methodova zodpovídali.

---

*) Musel tedy biskup Hano po roce 871 v Římě býti. Svrchudotčené listy z londýnského musea obsahují pod č. 23 (str. 305) list, kterým se biskupovi Hanovi nařizuje, aby důchody ze své diecese, které papeži náležejí, do Říma poslal; snad že je biskup sám tam zavezl, aby se při té příležitosti dověděl, co Římu známo jest, jak bavorští biskupové se k Methodu chovali. Ovšem by pak datum dotčeného listu (pod č. 23) do dřívějšího leta než 873 položiti slušelo.

Salcburskému pak arcibiskupovi, jako původci, že Method bezprávně s arcibiskupství složen byl, nařízeno, aby Methoda do Moravy ke knížeti Svatoplukovi sprovodil a osobně do jeho diecese zase uvedl; když to všechno naplněno bude, pak teprve papež prý sám věc vyšetří a nález vynese, jelikož prý bavorští biskupové bez kanonického rozsudku arcibiskupa odsoudili, kterého apoštolská stolice byla jmenovala a poslala jako svého legata, nad nímž soud si osvojili, který jediné představenému patriarchovi neb papežské stolici náleží.

Papežský legat Pavel všecko vykonal dle nařízení sobě daného a sv. Method opět uveden v arcibiskupství své, zvítěziv takto nad nepřátelskými biskupy, z nichž čtyři, kteří arcibiskupa Moravského nejvíce trýznili, se nevyhnuli, jak panonská legenda praví, soudu sv. Petra, ani v krátkém čase zemřeli: Adalvín Salcburský r. 873, Hermanerich Pasovský r. 874, Hanno Frisingský a Leutfried Sebenský r. 875.

V tom času, co sv. Methoději všelijaké ukrutenství od svých nepřátel trpěti bylo, osvědčil se na Moravě Svatopluk nadobyčejnou činností, bedlivostí a obezřetností jako panovník, jemuž blaho lidu svého na srdci leželo. Poznalť brzo chybu Rastislavovu, která záležela v tom, že více spoléhal na roztržky mezi Franky a podporoval nespokojence s vládou Ludvíkovou, než by byl k tomu hleděl, aby použil všech podpor, které mu příroda sama naskytovala k upevnění říše své. Svatopluka ale tajno nezůstalo, že tam nejspolehlivější spojence dostane, kde stejné nebezpečí obyvatelům hrozilo, jak jemu samému. Sotva tedy nepřítel r. 870 ze země vyhnán byl, jal se Svatopluk hned se sousedními Čechy v užší spojení vcházeti; neb od pobratřeného kmenu slovanského bylo jistější pomoci očekávati, než od nespokojenců franských. Chtě toto spojení s lidem českým více ještě utužiti, zasnoubil sobě dceru knížete českého (v říjnu roku 871), jejížto jméno nám ale známo není.*)

Svatební průvod, který nevěstu do Moravy sprovoditi měl, na hranicích od německých krajištníkův přepaden byl, tak že nazpět do Čech utéci se musel. I vskutku byl svrchovaný čas, aby se Slované spojili proti Němcům, kterýchžto jednotliví kmenové poslouchali vladaře jednoho; i nebylo se nadíti, že by Ludvík se

*) Byla to snad příbuzná vévody Bořivoje; že by však Svatopluk po smrti české choti své byl pojal za manželku sestru krále německého, jak Dalimil pravil, pravdě se nepodobá.

nepokusil pro porážku r. 870 Svatoplukovi se pomstiti. Což Svatopluk předvídal, stalo se také roku 872.

Král Ludvík umínil sobě, Svatopluka potrestati a vypravil za tím účelem trojí vojsko; jedno mělo vtrhnouti do dnešního Slezska, druhé mělo vraziti na Čechy, by tito Svatoplukovi pomáhati nemohli; třetí oddělení, záležející z nejlepších pluků německých táhlo pod velením Karolmana do Moravy proti Svatoplukovi samému. První houf přepaden ve Slovanské Lužici strašně a hanebně poražen byl, jelikož, jak letopisec Fuldský praví, i od hrdinských žen slovanských bojovníci němečtí obuškami s koňů sráženi byli. Druhé oddělení pod velitelstvím arcibiskupa Mohučského, Luitberta, v Čechách s vítězstvím se potkalo; bojiště, kde Češi poraženi byli, ale se nejmenuje, jen tolik víme, že bitva kdesi na Vltavě se strhla (snad blízko Prahy?). Třetí oddělení, Karolmanovo, plenilo a drancovalo po Moravě; zdá se však, že to k rozhodné bitvě nepřišlo, nýbrž že Moravané tak zvanou malou válku vedli.

Svatopluk zpraven jsa, že oddíl vojska franského na Dunaji postaven jest, by lodí, na kterých Frankové přeplouli, střehl, poslal četný počet vojínů svých na onu posádku lodí. Strážníci náhle překvapení buď potřeni, buď v Dunaj vehnáni, buď zajati jsou. Jen biskup Pasovský, jménem Imbrich s několika muži útěkem život zachránil. V celku ztratili Němci na 6000 mužů. Následky tohoto štěstí válečného byly pro Svatopluka a pro Moravu velmi skvělé. Svatopluk neznal jen vítězství dobýti, znalť ho také užiti. By dokona Franky postrašil, pobouřil Srby a jich sousedy, tak že král Ludvík nucena se viděl, všelijakým poselstvím a sliby Svatopluka a Slovany vůbec uchlácholiti. Konečně se uvolily obě strany jisté smlouvy uzavříti: Svatopluk poslal kněze Jana z Benátek*) do Němec, který jménem knížete moravského a spojených s ním Čechů s králem německým mír vyjednal na hradě Forchheimském. Bližší výminky nejsou nám známy; že ale Svatopluk nevyjednával jako skrocený poddaný, nýbrž jako šťastný vítěz, jest na bíledni a proto nevěříme, co letopisec Fuldský praví, že Svatopluk totiž slíbil po všechen život věrnost králi německému a nad to více posýlati roční poplatek ke dvoru německému! Když se takovým podmínkám podrobil vítěz Svatopluk, jakým se podrobiti musel přemožený Ludvík? Následkem míru Forchheimského panoval deset let od 874—884

*) Tento kněz Jan z Benátek na dvoře Svatoplukově potvrzuje udání, že také z Italie kněži přicházeli na Moravu evangelium hlásat.

mezi říší německou a moravskou pokoj a toho času užil Svatopluk, by říši svou, od nepřátelů nebezpečných osvobozenou, také uvnitř upevnil. Neušlo pozornému oku jeho, kterak německý národ jen tím jednoty žádoucí naleznul, že odřeknuv se bludu pohanského, oddal se víře křesťanské, která jednotlivé kmeny silnými pouty lásky spojuje. Símě ku takovému spojení i na Moravě a u sousedních Slovanů rozseto bylo; jednalo se jen o to, tomuto semenu ku vzniku a zdaru dopomoci. To se však v onom času jen tenkrát státi mohlo, když za kněze a učitele byli povoláni národovci ze slovanského lidu; neboť zášť, která Němce a Moravany rozdvojovala, zajisté nemohla podporovati rozšiřování spasitelné víry a tato zášť znenáhla tak se vzmohla, že Moravané německým kněžům vytýkali, že s krajany svými ku záhubě Moravy srozuměni jsou. Za tou příčinou Svatopluk snad již r. 872 všechny kněze německé ze země své vypudil.

Rokem 874 počíná nejzdárnější působení apoštolské sv. Metoděje ve vlasti naší; slova legendy úplně vyjadřují blahodárné působení apoštolovo: „I přišel Methodius do krajin moravských a jak chodil po hradech neb po dědinách, všechen lid s radostí jako posla Božího přijímal ho. I jal se jich vyučovati ve víře . . . .“ Mezi tím, co Metoděj pečoval o duševní blaho Moravanů, spravoval Svatopluk říši svou se stejnou bedlivostí; ačkoliv dějiny v onom desítiletí nám málo o jeho činnosti vypravují, předce z několika listů vysvítá jeho pečování o Moravu. A již z toho, že němečtí kněži Methoděje zase u papeže z kacířství vinili r. 878, viděti lze, že krásnou svorností mezi arcibiskupem a králem Morava naděje-plně zkvétala. Methoděj volán jest do Říma, aby se z nároku bludu kacířského očistil.

Roku 879 odebral se do Říma, kdež svou věc tak důkladně zastával, že papež Jan VIII. vysvědčoval o něm v listu roku 880 k Svatoplukovi daném, že ho ve všech dogmatech (článcích víry) shledal pravověrného; i dovolil poznovu jazyk slovanský při mši svaté, ten však při tom rozkaz daje, by se při mši svaté evangelium dříve četlo v řeči latinské a pak v překladu slovanském. Dále dovoluje papež zřízení dvou nových stolic biskupských v arcidiecesi moravské, a sice jedné v Nitře, kdež povýšen za biskupa alemanský Němec Viching, a druhé na místě tom, které Svatopluk určí. Tento Viching byl příčinou mnohých nesnází a hořkostí, jež sv. Methoději snášeti bylo. Tento muž úskočný a lstivý podrýval kde mohl srdce

všech proti muži svatému a poštěstilo se mu to na čas také u Svatopluka.

Celé jeho jednání neslo se za tím cílem, Methodia o arcibiskupskou stolici připraviti, aby sám na ni povýšen býti mohl. Tvrdil, že obdržel od papeže tajně psaní k Svatoplukovi, které zcela jiný obsah mělo, než to, které Method z Říma Svatoplukovi donesl a v psaní tom že jsou některá tajná nařízení, jež vykonati Viching prý se přísahou zavázati musel. Když Method to uslyšel, stěžoval si písemně u papežské stolice, načež od papeže Jana VIII. obdržel přívětivé psaní dané dne 23. března 881, kterým papež jej těší a zjevně vyznává, že jiný list Svatoplukovi nezaslal než ten, který Method jemu odevzdal a že Vichingovi ani zjevných ani tajných rozkazů nedal, tím méně že přísahou jej zavázal, aby to neb ono vykonal.

Čas pokoje a míru Moravě brzo minul. Příčinu k roztržkám podalo opět sousedství markrabat čili krajištníkův německých. Když hrabata Engelšalk a Vilém smrtí byli sešli, snažili se jich synové, Megingoz, Werinher a Pabo, obdržeti důstojenství otců svých. Ale pro přílišné mládí byla žádost jich oslyšena, načež král Ludvík ustanovil za hraběte Arbona, kterému však od synů zemřelých krajištníků pomstou vyhrožováno bylo. Tento zastrašen prosil Svatopluka za pomoc, dada mu i syna svého za rukojmě.

Nicméně synové Engelšalkovi a Vilémovi pomocí Bavoranů řečeného Arbona vyhnali a sebe Arnulfovi, vévodovi korutanskému a panonskému, pod ochranu dali. Arnulf sice byl dříve se Svatoplukem tak spřátelen, že syna svého, kterému kníže moravský kmotrem stál, též Svatoplukem nazval. Tím ale staré přátelství na jednou se roztrhlo. Když tedy Svatopluk dle slibu Arbonovi učiněného obě hrabata ze země vyhnal, utekli se k Arnulfovi, u něho pomoc hledajíce, který přijmutím jich nedůvěru ve Svatopluku vzbudil. Tato nedůvěra se ještě zvýšila, když Bulharové roku 882 do slovenské Moravy vpadli a krajinu tu strašně vyplenili. Doslýchalť se Svatopluk, že někteří manové Arnulfovi s Bulhary pospolu plenili a drancovali, a nad to více, že se stali účastníky úkladů, které tenkráte proti životu velmocného Svatopluka strojeny byly.

Takovýmto chováním Arnulfovým velmi rozhorčen vypravil Svatopluk poselství k Arnulfovi, kteréž mu takto stížnosti a přání knížete moravského vyjádřilo: „Podporuješ mojich nepřátel; jestliže jich nepropustíš od sebe, ani se mnou míru míti nebudeš. Tvoji

lidé činili úklady životu mému a říši mé, spolky čeníce s Bulhary; žádám, abys mně přísahou dosvědčil, že tomu tak není.“ Když na toto poselství Svatopluk žádné odpovědi neobdržel, sebral veliké vojsko a roku 883 vrazil do říše Arnulfovy, kterouž ohněm i mečem hubil i plenil a nezůstav na tom pustošil roku 884 s náramnou silou vojska, tak že na jednom místě od časného rána až do tmavého večera nepřetrženými řadami táhlo, zase po dvanácte dní statky Arnulfa a navrátil se beze všeho odporu, zanechav dosti znamenitou část lidu svého v Panonsku. O tom slyševše hrabata Megingoz a Pabo sebrali vojsko panonské, chtíce Moravany potříti. Ale jsouce sami od nich poraženi vzali na útěku za své; neb oba utonuli v řece Rábě, kdežto Wernher již roku 882 strašným spůsobem od Svatopluka v zajetí potrestán byl.

Bez pochyby by toto plenění ještě déle bylo trvalo, kdyby mu císař Karel nebyl konec učinil. Přišed do krajiny rakouské pozval Svatopluka na sněm blíž Tullnu v místě Königsstätten, kdež tento slíbil, že, dokud Karel panovati bude, jeho zemí znepokojovati nebude (roku 884). Za to obdržel Svatopluk od císaře Panonii a Korutansko buď celé, aneb z velké části v léno na ujmu Arnulfovu, a Arbo, kterého Svatopluk byl podporoval, byl od císaře potvrzen jako markrabě ve východním krajišti (Rakousku).

Rokem 884 dosáhl Svatopluk vrcholu slávy své. Slovanští kmenové bydlící v Polabí, v Čechách, Moravě, Slezsku a v nynějším Uhersku, uznávali v něm záštitu a obranu svou a byli mu buď poplatni aneb vešli v jeho ochranu. Poraziv všecky nepřátely své ozdobil hlavu svou korunou vítězství, jejížto lesk nikdy nezahyne. Ochranou svým, byl hrůzou protivníkům. Kdo ho nemiloval, tenť se ho bál, největší to důkaz ohromného ducha Svatoplukova. Onť byl první, který mezi národy slovanskými založil stát křesťanský a mocnou rukou střežil símě Boží apoštoly slovanskými rozseté. Jak daleko říše Svatoplukova sáhala, tam také kázal Methoděj; o Češích víme jistě, že vévodu Bořivoje pokřestil a že i k Polanům, Slovincům, Dalmatům a Chorvatům símě evangelia nesl, jest pravdě velmi podobno.

Roku, který na smlouvu Königstätskou sledoval, dokonal sv. Metoděj běh života svého, který byl nepřetrženou řadou obětí nejšlechetnějších. Poslední dobu života svého vyzván jsa do Cařihradu vydal se tam na cestu a vrátiv se odtamtud, sešel se na jižním Dunaji s vévodou uherským, od kterého s mnohými dary

propuštěn byl s prosbou, by na něj v modlitbách pamatoval. Půl roku asi před svou smrtí dokonal překlad písem svatých až na knihy Makkabejské i odporučil za nástupce svého v biskupství učeníka svého Gorazda, takové důstojnosti nejhodnějšího. Den před smrtí vkročil naposled do chrámu Páně, žehnal knížeti Svatoplukovi a modlil se za veškeren lid moravský, načež druhého dne — bylo to 6. dubna — když ranní slunce temnotu paprsky rozráželo, vrátil duši svou Bohu, zvolav: „V ruce Tvé, Hospodine, vkládám duši svoji“. Tělo jeho pochováno jest v kathedralním chrámě na Velehradě. Nesčíslné množství lidu plačícího sprovázelo učitele svého, který jej slovy i skutky k světlu a k životu pravdy a lásky byl povzbudil. Výborně vyjadřují závěrečná slova legendy úctu, kterouž všickni k sv. muži měli; znějí takto: „Ty pak hlavo svatá i velebná modlitbami svými shlédni s výše své na nás, jenž toužíme po tobě; vybavuj od všelikého nebezpečenství učeníků svých, rozšiřuj učení, zaháněj kacířství, abychom důstojně živi jsouce s tebou, stádo tvoje, spojeni byli na pravici Krista Boha našeho, život věčný přijmouce od něho. Neboť jemu sláva i česť na věky věkův. Amen!“

Ale ani po smrti neměl svatý muž pokoje od ošemetníka Vichinga, který věrojatně hned po smrti Methodiově do Říma se odebral, aby úklady svými na arcibiskupskou stolici Moravskou se dostal. U nového papeže Štěpána, který v měsíci září r. 885 nastolen byl, nalezl více víry, než u předchůdce jeho Jana VIII., jenž vždy ochrannou ruku nad Methodem držel a spravedlivou jeho věc hájil. Vymohl na papeži list*) ke knížeti Svatoplukovi, ve kterém jmenuje papež Vichinga ctihodným biskupem a nejmilejším spolubratrem svým, sv. Methoděje prohlašuje však za muže pověrčivého a hašteřivého, který prý nad hrobem sv. Petra přisahal, že mši sv. již slovansky zpívati nebude, ale přece tak činil; proto papež zapovídá užívání jazyka slovanského při mši sv., při kázaní však ho připouští. Zároveň vypravil papež ke knížeti legáta, jenž mu nařiditi měl, že Gorazd, kterého sv. Methoděj proti kanonům církevním sám za svého nástupce ustanovil, v arcibiskupství uvázati se nemá, pokud osobně do Říma se nedostaví a papež sám pak nerozsoudí, na čem věc vlastně záleží.

---

*) List ten od mnohých považován byl za podvržený Vichingem; ale nově nalezené dopisy papežské v Londýnském museu jsou příčinou, že mu aspoň prozatím přesnost přiříkáme, ač několik pochyb vždy ještě zbývá.

Ač bližší zprávy nemáme z listů papežských, jak nakládáno bylo s Gorazdem a s ostatními hlavními učeníky Methodovými, přece jest se domnívati, že jim po návratě Vichingově z Říma na růžích ustláno nebylo; Viching prohlásil je za kacíře a vyštval proti nim Svatopluka, tak že bezpochyby pravdu má legenda vypravující, že Gorazd, Klemens, Naum, Sabas a jiní žáci Methodovi z Moravy vypovězeni a násilně z ní vyvedeni byli.*) Stali se pak apoštoly Bulharů a Klement byl prvním arcibiskupem Bulharským. Tím se stalo, že na jihu slovanská liturgie se zachovala, kdežto u západních Slovanů brzo vyhynula.

Viching zůstal prozatím na Moravě, podoben jsa ve své povaze králi Arnulfovi, který roku 887 krále německého, Karla příjmím Tlustého, s trůnu svrhl a sám na něj se povýšil. Arnulf zachoval na začátku vladaření svého pokoj se Svatoplukem a ukázal se mu velmi přátelským, když se oba ku smlouvě sešli roku 890 v Omuntersberku v Dolních Rakousích. Zdá se, že dosti důležité věci týkající se politického postavení říše Svatoplukovy k říši německé vyjednávali, o tom však bohužel nemáme dosti spolehlivých zpráv.

Při této příležitosti dává se nejpatrněji na jevo, jak daleko za hranice sláva Svatoplukova zanešena byla; neb žádal ve jménu papežově, který jej za to prosil, na Arnulfovi, aby tento válečně táhnul do Italie, skrotit Araby, nebezpečné útoky na jižní Italii činící. Arnulf však, sevřen jsa příběhy na severních hranicích říše, žádost papežovu splniti nemohl. Smlouva Omuntersberská však dlouho neudržela mír mezi oběma knížaty; ačkoliv Arnulf roku 891 poselstvím Svatopluka za obnovení oněch smluv žádal, začaly r. 892 nové roztržky mezi německou říší a Moravou, která tenkráte o Panonsko rozšířena byla. Bylať to krajina mezi Dunajem a Dravou a náležela k říši německé. Když na počátku roku 892 král Arnulf do východního krajiště se odebral, čekal marně, že Svatopluk k němu se dostaví. Tím rozzloben umínil si Arnulf, Svatopluka válkou potrestati; povolav do Hengstfeldu ve Štýrsku slovanského knížete Braclava, který v Dolním Panonsku mezi Dravou a Savou vévodil, žádal ho o pomoc proti spurné Moravě, které však mu tentokráte, jak se pravdě podobá, neposlal. Král vedl sám Franky, Bavory a

*) Viching také neušel zasloužené mu trestu. Nedlouho snad před smrtí Svatoplukovou odebrav se do Německa, stal se r. 893 kancléřem říše německé, pak biskupem Pasovským, s kteréžto stolice od arcibiskupa Salcburského církevním soudem svržen byl.

Alemany do dnešní Moravy; markrabě srbský Poppo měl s biskupem Würzburským, Arnem, na slovo vzatým to hrdinou v bojích se Slovany, na Polabany vraziti, tehda Svatoplukovi poddané. I nad to popudil Arnulf proti Svatoplukovi ještě zcela nový národ bujarý, na jižním Dunaji tenkráte usedlé Maďary.*) Svatopluk nemoha tak četným nepřátelům odolati, shromáždil lid ve svých hradech a pustil zemi ostatní nepřátelům, kteří ji celý měsíc tak záhubně a zlostně plenili, že i stromy ovocné vyvracovali. Ale výsledek války této nebyl tak skvělý; Arnulf se navrátil bez vítězství a biskup Arno byl na zpátečné cestě od polabských Slovanův zabit. I Maďaři špatně pochodili. Učinivše útok na Moravu, byli od Svatopluka v zásekách strojených obklopeni a jen tím z nebezpečenství vyvázli, že právě v tu dobu Arnulf také do Moravy vrazil a Svatopluk proti němu obrátiti se musel. Bulharové se tenkráte nepřátelsky nechovali.

Roku 893 obnovil Arnulf válku proti Svatoplukovi; nejsou nám známy příčiny proč; zdá se ale, že Arnulf ještě tím více rozjitřen byl, že nespokojení s jeho vládou lidé zase k Svatoplukovi se utíkali. I tato válka neuškodila Moravanům kromě hrozného plenění země, an sám Arnulf, jak letopisec praví, jen s velikou obtíží z osidel vyváznuv do Bavor se navrátil.

Přehlídneme-li v duchu dějiny moravské námi nyní vypravované, vnutí se nám takořka sama myšlénka, že bylo slavným našim předkům bez ustání s nepřátely krutými zápasiti. Rastislav nemohl meče z ruky pustiti a Svatopluk, jenž 24 let nad Moravou vládl, požíval sotva že 10 pokojných let! Nepřátelé hubili zemi moravskou ohněm i mečem. Co pracovitá ruka slovanských obyvatelův na jaře rozsela, bývalo podkovou koňskou v letě ušlapáno. Nejen že Němci od západu a jihu ku vpádům ustavičně hotovi byli, také z jihovýchodu začali se rojiti smělí jezdci maďarští, Arnulfem proti Moravanům popuzení. Zajisté velké starosti zamračovaly jeho duši hrdinskou, když viděl, jak ohromné nebezpečenství říši moravské hrozí.

*) Maďaři, lid kmene čudského, původně sídleli v Poduralsku; pak je nalézáme v poddanství Chazarů na Donu a Dněpru. Z těchto sídel byli od Pečenězů vytlačeni a odstěhovali se snad na vyzvání řeckých císařů do dnešního Sedmihradska, aby Bulhary na uzdě drželi. Arnulf tento udatný lid jízdecký vyzval proti Svatoplukovi; nástupci jeho však toho pykali, jelikož Maďaři rozbořivše říši moravskou daleko do vnitra říše německé záhubné vpády činili. —

Tušil snad, že říše tato po jeho smrti dlouho útokům nepřátelským neodolá. Zemřel roku 894, jakým však spůsobem, povědomo nám není. Všelijaké povídky o jeho smrti roznešené nedávají nám sice jistoty, jak se světa sešel, ale tomu se z nich učíme, jaké vážnosti onen velikán u vrstevníků svých požíval. Národové libují sobě kolébku i hrob velikých mužův ozdobovati básnickými povídkami; taktéž vypravuje jedna pověst, která se až podnes v lidu moravském a na Slovensku udržela, že shromáždiv vojsko své nenadále zmizel. Odebral se do lesův Nitranských na horu Zoboru, kdež dříve třem poustevníkům kaplu byl vystavěl. Mezi tyto poustevníky prý šel Svatopluk, kteří jej za čtvrtého do svazku svého přijavše nevěděli, kdo se jim přidružil. Teprve v poslední hodině života svého oznámil jim, kdož byl. Řecký císař Konstantin Purpurorozenec zase vypravuje, že leže na smrtelném loži zavolal své tři syny k sobě a podávaje jim svazek tří prutův vyzval je, aby jej rozlomili. Když toho dovésti nemohli, rozvázal pruty a zlomil každý o sobě, chtěje je tím poučiti, že stojíce svorni při sobě všem nepřátelům odolají, o sobě však stojíce a sebe nenávidíce, že po různu jeden po druhém přemoženi budou.

Jaké lásky a důvěry si Svatopluk na Moravě získal, viděti z přísloví v lidu našem po tisíc roků běžného „Svatopluka hledati“.

Směšné však jest, co letopisy Fuldské praví, že Svatopluk naposled svých napomínal, aby, nemilujíce míru, nepřátelsky se proti sobě chovali! Ten muž, který za života svého jiného cíle neznal, než různé kmeny slovanské co možná úzce spojiti, týž muž louče se s tímto světem, napomínal prý a podněcoval k nesvornosti a různicím! —

Nelze nám zde opominouti, podati obraz povahy Svatoplukovy, ačkoliv takové líčení velké obtíže do sebe má. Neb ti, kteří nám činy a povahu Svatopluka popisují, byli cizozemci a nad to více i nepřátelé jeho; v čas pokoje a míru povahu muže znamenitého líčiti jest dějepisci věcí snadnou; když ale vlny času rozbouřené vášně a náruživosti srdce lidského podněcují, tu jest vší opatrnosti zapotřebí, aby při vyobrazení svém křivdy nečinil. Nám se zdá, že všechny činy Svatoplukovy měly pramen svůj v lásce k vlasti své a ve snaze, vymaniti ji z jařma franského; nechceme však zatajovati, že jeho ctižádost svedla ho i k činům nectným. Jak se choval proti Rastislavovi, strýci svému, jinak jmenovati nelze,

než hanebně. Že Němce tenkráte vrátiv se ze zajetí u Velehradu lstivě pobil, též schvalovti nelze, ale lze to omluviti. Jak si měl jinak pomoci? Či měl snad všechno od milosti Frankův očekávati a lid svůj dříve převálčiti? Že slovo své zrušil, jest pravda; ale slavný osvoboditel Němcův z jařma římského, cheruský kníže Hermann, dopustil se podobné zrády a přece byl a jest slaven od národu svého jako vykupitel z poroby a otroctví. A takovým vykupitelem stal se Svatopluk předkům našim. Haní se na něm, že byl muž krutých a surových mravů. Takovým nebyl však on sám, takovým byl celý věk jeho! Či snad bylo oslepení Rastislava činem lidským a vzdělaným? Věk onen byl železný a žádal železných povah; muž neodhodlaný a srdce měkkého byl by brzo podlehl přechvatným Frankům. Když vlny pěnivé o tvou loď strašným rachotem se srážejí, opři se mužně; neb klesnou-li ruce tvé, neočekávej, že se bouře nad tebou slituje! Jen ten, kdo se brániti umí, hoden jest vítězství. Protož nemůžeme nikterak k soudu německých kronikářův přistupovati; neb víme, že všichni nepředpojatí spisovatelé, kteří se Svatoplukem nepřátelsky se nepotkali, mírnější rozsudek o něm pronesli.

Tak praví o něm císař Konstantin, „že kníže moravský Svatopluk byl udaten a strašným všem sousedním národům“; a česká legenda nazývá ho „nábožným a pokorným, který v tom času nejmocnějším byv, velmi rozsáhlým krajinám panoval.“ Jeho říše arciť dlouho po něm netrvala; ale velikosť činů nesluší jen posuzovati z trvání jich; neboť by jinak slavný král macedonský Alexander, ačkoliv podmanil sobě skoro celou Asii, také nezasluhoval slouti Velikým, jelikož po jeho smrti říše, jím zbudovaná, hned se rozpadla. A zajisté leží v tom, že říše Svatoplukova za jeho živobytí vyvrácena býti nemohla, skvělý důkaz o velikosti ducha jeho, o jeho udatnosti a obezřetnosti.

Svatopluk zanechal po sobě tři syny; nejstarší Mojmír II. stal se nástupníkem na trůně, druhý, jménem Svatopluk, stal se knížetem údělným, taktéž i třetí, jehož jména ale neznáme. Tímto rozdělením a jinými ovšem příčinami stalo se, že říše velkomoravská, po Svatopluku jen 13 let ještě trvavši, brzo za své vzala.

Jedva že mladistvý Mojmír II. na stolec dosednul, bylo hned znamenati, že sousední národové po volnějším pohybování dychtili a od Moravy se odtrhovati začali. Nejprv to učinili Čechové, jejichžto kníže Bořivoj snad v témž roce zemřel, co Svatopluk. Bořivoj po

všechen běh života svého uznával Svatopluka za ochrance všech národův slovanských od Němcův utiskovaných a v tomto přesvědčení snad i Svatoplukovi poněkud se podroboval. Toho však synové Bořivojovi Spytihněv a Vratislav činiti nechtěli, nemohouce to snésti, že mladý Mojmír II. téhož poslušenství žádal, co mocný otec jeho. Dali se tedy v ochranu Arnulfovu (895), který vyslancům českým na sněmu Řezenském válečné pomoci slíbil, kdyby Mojmír je bojem stíhati měl. Takovým počínáním rozhořčen vystupoval Mojmír důrazněji proti Čechům, tak že tito roku 897 zase k Arnulfovi se uchýlili; avšak mír mezi Mojmírem a říší německou ještě přerušen nebyl, ačkoliv vojsko německé od toho času blíž hranic českých vždy hotovo k výpravě meškalo. Byly-li již tyto příběhy v Čechách na velikou škodu a seslabení říše Mojmírovy, tím více to byly i smutné události na Moravě samé. Strhla se totiž válka mezi Mojmírem II. a mladším jeho bratrem Svatoplukem; spor tento vznikl působením německým, jmenovitě hraběte Aribona a že starý úkladník Viching, tenkráte sice již přebývající v Němcích, též účastenství v tomto sporu mezi oběma bratroma měl, zdá se býti pravdě velmi podobno. Ačkoliv pravé příčiny neznáme, proč právě tato válka vypukla, zdá se, že Svatopluk, snad zkrácena se cítě, proti staršímu bratrovi se pobouřil. Arnulf podporoval mladšího Svatopluka, poslav mu vojsko na pomoc, kteréž roku 898 a 899 Moravu pustošilo. Svatopluk byl do jednoho hradu vehnán a jen pomocí vojsk německých z něho vysvobozen a do Bavor odveden. — Zasluhujeť tedy vší pochvaly Mojmír II. za udatnost svou, a ukázalť se hodným hrdinského otce svého; i v tom se jemu podobal, že církevní samostatnost Moravy zachovati se snažil. Papež totiž poslal k Moravanům opět arcibiskupa jménem Jana i dva biskupy, Benedikta a Daniela z Říma, kteří roku 900 také do Moravy zavítali, by správu církevní spořádali.

Němečtí biskupové, kteříž Moravu ještě pořád do své diecese vztahovali, rozzlobili se nad tímto nařízením Římské stolice a odpověděli prostřednictvím arcibiskupa Salcburského, Theotmara, tak neslušným spůsobem, že podobně pyšných psaní podřízených biskupův ku stolici Římské neznáme. A právě tato neslušnost řeči v onom psaní, tato náruživost a zápalčivost, která v tomto listě panuje, osvědčuje nám zároveň neukojitelnou zlobu a zášť, která oba národy, Němce a Moravany rozdvojovala a k ustavičným bojům podněcovala

Když duchovní pastýřové tak psali, jimž lásku hlásati bylo, jak teprv smýšleli mužové, kteří jen mečem zacházeti uměli?

Téhož roku, co němečtí biskupové proti papeži hašteřili, vrazili Čechové a spojení s nimi Bavoři do Moravy, vyplenivše a vyddrancovavše daleko a široko krajiny moravské, vrátili se zase po třech nedělích do svých vlastí. Bezpochyby by roztržky mezi Mojmírem a Bavory ještě déle byly vedly ku krvavým bitvám, kdyby ona metla, kterou Arnulf na Moravany uchystal, nebyla se stala také Němcům nebezpečnou. Maďaři totiž po návratu svém z Italie, kamž za pleněním byli vtrhli, vrazili také do krajiště východního (nynějších Dolních Rakous) a ačkoliv od Bavorův přemoženi byli, přece tak hroznými se jim stali, že tito náramnou pevnost na řece Enži vystavěli, Anesaburg jmenovanou. Bavořané a Moravané uznavše nutnost, všemi silami proti tomuto novému nepříteli se postaviti, uzavřeli mezi sebou roku 901 mír v městě Řezně. Tímto mírem se usnadnilo, že Maďaři r. 901 a 903 kruté porážky v knížectví Blatenském utrpěli.

Ano i z roku 906 zachovala se nám zpráva, že Moravané nad Maďary zvítězili. Následujícího roku ale strhla se u Prešpurku krutá bitva mezi Maďary a vojskem krále německého Ludvíka IV., s kterým tentokráte snad Moravané spojeni byli. Bitva tato dopadla nad míru nešťastně pro Němce: mnoho výtečných mužův a náčelníků vojska německého padlo a král sám útěkem smrti jedva ušel. —

Po této bitvě mizí Morava úplně z dějin světových; domníváme se, že nešťastný den u Prešpurku také nad Moravou rozhodnul.

Že roku 906 moravská říše ještě byla, o tom máme písemné svědectví.

Po roce 907 však každá stopa o Moravě zakryta jest temnotou úplnou. Tak zahynula ona krásná říše moravská, která jméno Moravanů na věky leskem slávy ozdobovati bude; tak byla vyvrácena říše, která valnými toky krve moravské byla zbudována a chráněna. Lehly popelem všechny hrady a nádherné chrámy Páně, lehnul popelem i posvátný Velehrad, kdež blahověst náš před 22 lety pohřben byl! Mohutné panství Mojmírovcův uvalilo se v rumy a zříceniny a ani místo udati nelze, kde poslední kníže v boji pro vlasť, slávu a samostatnost její klesl.

Moc říše velkomoravské byla zničena a na zříceninách panství Svatoplukova povstaly tři říše nové: polská. česká a uherská. Morava obmezena jest na své prvotní hranice, ba ť i zmenšena. jelikož zůstaly východní části (Slovensko) v držení Maďarův po celé století· Když pak po uplynulém století jméno Moravy v dějinách zase se zjevuje, není to již ona veliká Morava Svatoplukova; jest to malá, k vévodství českému přidělená země.

Morava za panování Přemyslovců.

Hlavní ráz dějin Čechoslovanstva v době Přemyslovců naznačuje se tím, že významná úloha soustřediti lid československý prozřetedlností Boží udělena jest Čechům a jejich panovníkům, kteří tedy touž úlohu konati měli, co Mojmírovci v době předešlé. Když totiž úpadkem říše Mojmírovců přestala Morava býti zemí samostatnou, zůstaly po nějaký čas východní části země v moci Maďarů, kdežto ostatní krajiny lnuly tam, kam příroda je vábila — k Čechům. Čechové ukazovali se nyní světu podobně udatnými jako dříve Moravané; když mírumilovný kníže český, svatý Václav, pro svou náchylnost k Němcům od bratra svého Boleslava I., příjmím Krutého, roku 936 zavražděn byl, jal se tento odhodlaný muž národu svému čestného místa dobývati. Jeho vydatnou pomocí byli Maďaři dne 10. srpna roku 955 od německého císaře Jindřicha Ptáčníka před Augspurkem potřeni, načež byli i houfy utíkajících na hranicích českých úplně zničeni a vůdce jejich Lehel zajat. Jedním rázem byla moc Maďarů zničena a strašným jejich vpádům konec učiněn. Tak se odměnil národ náš německému císaři, jehož předchůdce Arnulf divoké jezdce maďarské ku zničení říše velkomoravské byl povolal! Následkem toho vítězství připojil Boleslav Moravu i Slovensko zase k Čechám a rozšířil hranice říše své znamenitě. Rozšířením branic upevnil i národ svůj uvnitř tím, že rozsáhlou moc župobmezil a vladobažné lechy skrotil. Zemřel 15. července r. 967. Za doby jeho dokonáno dílo sv. Methodem začaté: pokřesťanění Poláků̊v, jejichžto vévoda Měčislav pojal za manželku Boleslavovu dceru, Doubravku, která manžela svého r. 966 s velkým množstvím lidu polského na víru křesťanskou obrátila.

Za syna Boleslava I., bohabojného Boleslava II., česká říše přisvojila si velkou část Polska až za město Lvov, tak že největší rozsáhlosti své za oné doby dosáhla, nevyjímajíc ani nejskvělejší doby Otakara II. a Karla IV. V církevním ohledu stala se důležitá proměna založením biskupství Pražského; na prvního biskupa po-

svěcen jest Dětmar a po jeho smrti r. 982 sv. Vojtěch, křtitel sv. Štěpána, jenž hlásaje pohanům svaté evangelium, dne 23. dubna 997 zavražděn a pak v městě polském Hnězdně pohřben jest. Věru ležely v době obou Boleslavů krásné zárodky ku zvelebení a vnitřnímu spojení kmene českého a polského; založením biskupství Pražského vyvázl lid český z dozorství biskupů německých a druhý český biskup upevňoval mezi bratry Poláky víru Kristovu českou kněžnou tam uvedenou. Mohla se vyvinouti mocná říše slovanská, jejížto obyvatelé jednoho jazyka užívajíce, rozdrobení literatury slovanské zameziti mohli. Ale osud tomu jinak chtěl; neb syn Boleslava II., (zemřel 7. února 999), Boleslav III., příjmím Ryšavý, pozbyl na Poláky nejen polské krajiny, nýbrž i Moravy a Slezska, tak že Čechy na původní své hranice obmezeny byly. Svou prostopašností a věru až šíleným chováním se popudil Čechy tak proti sobě, že tito, zavolavše Poláky na pomoc, jej dvakráte ze země vyhnali. Vyhnání toto ze země české mělo však ten dobrý následek, že bratr Boleslava Ryšavého, Oldřich, stal se vévodou českým, který, jelikož jeho bratři bez dětí byli zemřeli, jediným v oné době Přemyslovcem byl. Maje manželku neplodnou, odstranil ji a pojal za manželku Boženu, jednu z nejkrásnějších dívčin českých, která slavného Břetislava porodila, jenž se stal osvoboditelem Moravy. Když totiž polský vévoda Boleslav Chrabrý zemřel, vyhnal Měčislav II. bratra svého Otu z vlasti a tento utekl se k strýci svému, uherskému králi Štěpánovi, jenž, ujav se synovce svého, nejen Slovenska, nýbrž i veliké části Moravy dobyl, která tenkráte, jak svrchu dotčeno, Polsku náležela. Štěpánovi ale tyto krajiny tak se zalíbily, že jich více vydati nechtěl. Na to uchýlil se Ota k německému králi Kunratovi, žádaje jej za pomoc: tento mu jí dopřál a tak se strhla dvouletá válka (1028—1030) mezi Měčislavem a Kunratem, ve které Čechové Moravy zase dobyli. Není pochyby, že Oldřich, jak odvážlivým byl, hned po smrti Boleslava Chrabrého jal se Moravu s Čechami zase spojovati, když nemilý nápadník této země v osobě krála Štěpána se objevil; co ale Oldřichovi jen částečně se poštěstilo, podařilo se úplně zdárnému jeho synu Břetislavovi (1028). Uvážíme-li, že Břetislavovi bylo tenkráte na nejvýš 20 let, uvážíme-li bujarost mysli jeho a spůsobilost k provedení každého plánu vznešeného; uvážíme-li udatnost nadobyčejnou, kterou se skvěl a neohroženost, vedle které se stal nepokořitelným, snadně pochopíme, proč v dějinách našich jménem hrdiny staro-

řeckého, Achilla, poctěn jest. Vraziv r. 1028 do Moravy, vyhnal ze země Uhry a v míru, jejž s králem Štěpánem uzavřel, obdržel Moravu a zdá se, že také první slul vévodou Moravským. Zhubenou zemi jav se zase křísiti a hrady pevnými ji chrániti, založil mezi jinými město čili hrad Spytihnov, již dávno zašlý. Roku 1029 dobyl sobě dobrodružným spůsobem*) choti Jitky, sestry Oty Svinobrodského a dovedl ji do sídelního města svého Olomouce, kdež nové vévodkyni před koncem měsíce června 1029 bylo holdováno. Když otec jeho Oldřich, s kterým nějaký čas v nepřátelství žil, zemřel, dosedl Břetislav roku 1037 na stolec český a připojil Moravu zase k Čechám. Následujícího roku 1038 vtrhl Břetislav do Polska, kde nesmírné kořisti dobyl a z města Hnězdna pozůstatky sv. Vojtěcha do Prahy odvézti dal. Od r. 1039—1041 válčil proti německému císaři Jindřichovi III., nad kterým sice několikráte zvítězil, avšak konečně přece jeho nadvládu uznati musel. Poslední léta jeho panování vyznamenána jsou zakládáním kostelův a klášterů, z nichžto zde uvádíme jen klášter Rajhrad blíž Brna r. 1048 od něho založený.

Veledůležité ustanovení, jež v celý vývoj následujících dějin českomoravských rozhodný vliv mělo, učinil Břetislav r. 1054, vydav zákon o posloupnosti s přivolením lidu českého i moravského za tím účelem do Prahy svolaného. Ustanoveno totiž, že po smrti vévody českého vždy nejstarší celé rodiny Přemyslovské na stolec český dosednouti má; Čechy nesměly býti rozděleny mezi knížata, nýbrž panoval jim vévoda, kdežto bratři jeho obdrželi za úděl části země moravské, z nichžto něčeho odciziti jim však volno nebylo, jelikož velkovévodovi českému slibem věrnosti zavázáni byli. Zákon tento, ačkoliv z dobrého úmyslu pošel, předce mnoho rozepří a různic v rodině Přemyslovcův roznítil; neb několikráte zasazovali se vladochtiví knížata, velkovévodu českého s trůnu svrhnouti a sebe samy na něj povýšiti. Za tou příčinou strhly se mnohé i kruté války mezi Čechami a Moravou čili raději mezi velkovévodou českým a údělnými knížaty moravskými. Zákon tento o posloupnosti trval až do r. 1216, kdež ustanoveno, že má vždy prvorozenec po smrti otcově na stolec český dosednouti. Uspořádav

*) Když ji uviděl, velikou k ní láskou zahořel; nechtěje se o ni dlouho ucházeti, odnesl ji právě, když z kostela kláštera, kde na vychování byla, vykročila. Řetěz, jímž bránu zavříti chtěli, mečem rozsekl a na rychlém koni s komonstvem drahou kořisť do Olomouce donesl.

tak záležitosti říše své zemřel slavný vévoda Břetislav v Chrudimi 10. ledna 1055, kterýmžto městem právě na Moravu jel, oplakáván jsa od celého národu. Tělo jeho bylo do Prahy převezeno a v hlavním chrámě sv. Víta pochováno.

Nejstarší syn jeho Spytihněv, jenž r. 1047 až do 1054 Moravu byl spravoval a po oznámení zákona staršinstva v Čechách až do smrti otcovy žil, byl hned po Břetislavovi povolán na stolec český. Mladší jeho bratři obdrželi již od otce krajiny moravské a sice: Vratislav Olomoucko, Ota Brněnsko a Kunrat Znojemsko, kdežto nejmladší Jaromír k stavu duchovnímu byl ustanoven.*) Toto rozdělení Moravy na tré trvalo až do r. 1197, kteréhož léta Morava stavši se markrabstvím v jeden celek zase sloučena jest. Že ale takové rozdělení ani pro Moravu, ani pro celý stát český k dobrému nebylo, jest na bíledni; neb údělní knížata moravští buď hleděli dosednouti na stolec český, aneb, nedbajíce na zákon, vedle kterého velkovévodovi českému poddanými býti měli, bažili po úplné samostatnosti a neodvislosti. Tak bývali vévodové čeští přinucováni, odpadlíky válečnými výpravami a brannou mocí k poslušenství přiváděti, což dle spůsobu válčení onoho věku, vždy se strašným hubením země spojeno bylo. Tím se stalo, že po celý čas, co hospodářství údělných knížat trvalo, Moravané si uvykli, viděti v Čechu utiskovatele a tak povstala z vládychtivosti knížat, tohoto pramene mnoha zlého ve státech, znenáhla jakási nevole Moravanů naproti bratrům českým a tím trpěl celý národ za vinu knížat svých.

Hned vévoda Spytihněv, hoden otce svého, zakusil následky vladobažnosti bratří svých, kteří nadvlády jeho uznávati nechtěli. Konec celé vzpoury byl, že Spytihněv vraziv do Moravy, dobyl Olomouce, kde Vratislav, náčelník odpůrcův sídlel, Vratislav utekl se ku králi uherskému, bratři jeho Ota a Kunrat odvedeni do Čech, kdež jim odevzdány byly úřady dvorské a Moravu spravoval zase Spytihněv sám, až se přičiněním krále uherského s bratrem zase smířil. Vratislav, muž povahy nad míru rázné, dosednuv po smrti Spytihněvově (1061) na stolec český, rozdělil Moravu mezi bratry mladší; Ota, příjmím Sličný, obdržel severozápadní čásť se sídelním městem Olomoucem, kdežto Kunrat obdařen jsa jiho-

*) Později zřízeno také vévodství Jemnické a Břeclavské, které do r. 1269 trvalo.

východními krajinami vyvolil sobě za sídelní město Brno. Přičiněním Vratislavovým založeno 1063 biskupství Olomoucké; prvním biskupem stal se Jan, mnich kláštera Břevnovského, jemuž však od Pražského biskupa Jaromíra (církevním jménem Gebhard), bratra Vratislavova, mnoho příkoří trpěti bylo. Ve vzpouře proto vzniklé osvědčoval Vratislav nadobyčejnou odhodlanosť a lásku k spravedlivosti, která jej vůbec vyznamenávala po celý čas jeho panování. Naznav, že ze samostatného postavení moravských údělných knížat velmi snadně se mohla státi úplná neodvislost, netrpěl ničeho, z čehož by se nějaká nepodřízenosť vyvinouti mohla. — V hrdosti a přísnosti této byl ještě upevněn, když jej německý císař Jindřich roku 1086 na hodnosť královskou povýšil, ovšem jen pro jeho osobu. Slavnosť korunovační byla určena na den 15. června a šest dní dříve zemřel Ota Sličný, vévoda Olomoucký, jenž ve spojení s chotí svou Eufemií založil klášter Hradišťský blíž Olomouce, jejž velmi bohatě obdaroval, a vůbec štědrou ruku svou kostelům otvíral. Smrť jeho podala Vratislavovi příčinu k nové válce proti moravským vévodům, kteří se ho sice vždy báli jako nadvládce, nikdy však jako bratra nemilovali. Kníže Kunrat totiž přijal po smrti bratrově vdovu po něm a jeho syny Svatopluka, Otu Černého a Břetislava pod svou ochranu, která však jen velkovévodovi čili nynějšímu králi Vratislavovi náležela. Vratislav považoval to za zlehčení hodnosti a nejvyšší moci své a na radu miláčka svého Zděrada ze Švábenic vtrhl do Moravy roku 1090; syn jeho Boleslav dobyl Olomouce, on sám však obrátil se k Brnu, sídlu Kunratovu. V ležení před Brnem zavražděn Zděrad od syna králova Břetislava,*) jenž, boje se pak hněvu přísného otce prchl

*) Když král voje své okolo Brna rozestavoval, žádal ho Zděrad u přítomnosti Břetislava a několika náčelníků vojenských, aby synovi svému u řeky Svitavy stan rozbiti dal, by se v horkých dnech dle libosti koupati mohl. Tím Zděrad narážel na nebezpečenství, v které Břetislav před několika lety ve válce proti Sasům sebe i oddělení vojska českého uvedl. Jsa totiž vedrem unaven šel do vody se koupat, ač vůdcové starší mu to zrazovali, jelikož se obávali, že nepřítel snad na blízku jest. Břetislav té rady nedbal, poslal vojsko napřed a nechal při sobě jen malé komonstvo. Sotva bylo vojsko na pochodě, zaskočili Břetislava a jeho průvodce nepřátelé, kteří komonstvo pobíjeli a Břetislav sám byl by vzal za své, kdyby vojsko uslyševši ryk zbraní nebylo se vrátilo a kraleviče neosvobodilo. Narážka na tuto událosť, kterou Zděrad úšklebně před pány českými pověděl, urazila náhlého Břetislava tak, že jej zákeřnicky zavraždil. Povídá se, že král na památku miláčka svého prý onen sloup postaviti dal, který až podnes Zděradův sloup sluje; avšak sloh toho sloupu ukazaje, že postaven jest mnohem později než v 11. století.

z ležení chtěje se spojiti se strýcem v Brně obleženým. Nemilému tomu boji učinila však konec manželka Kunratova, Vilburka, která bez vědomí manžela svého do stanu králova se odebrala a výmluvností svou a slzami svými krále ku smíření s bratrem svým pohnula. Mimo Kunrata přijat též na milost od krále i syn Břetislav, ku kterému král pravil: „Milý synu, jednals-li spravedlivě, bude tobě dobře, bylo-li ale jednání tvé nespravedlivo, hřích tvůj trestem tebe stíhati bude.“ Břetislav ještě jednou se postavil otci na odpor, nalézaje mezi nespokojenými pány českými, jimž pevná ruka vladařova obtížnou byla, dosti podpory: výsledek jeho nové vzpoury však byl, že, ačkoliv přičiněním Kunrata Brněnského s otcem se smířil, s 2000 mužů do Uher odešel, kde od krále Ladislava v Trenčanské župě krajinu k osídlení obdržel, v okolí Banova, jež tenkráte Uhrům náleželo.

Na mnoze se podobá Vratislav co do udatnosti a ráznosti Boleslavovi I.; rozšířil-li tento říši českou, upevnil onen moc vladařovu uvnitř země a po smrti jeho dne 14. ledna 1092 bylo postavení panovníkovo naproti lechům docela jiné, než když vládu nastoupil. — Bohužel, že nástupce Vratislavův, vévoda Brněnský Kunrat, muž to pevné a obezřetné mysli, jen 8 měsícův jako velkovévoda český vladařil (zemřel 8. září 1092). Nástupcem Kunratovým v Čechách byl Břetislav II, který z Uher se vrátil; brzo po svém nastolení vyhostil slovanské mnichy z kláštera Sázavského, na jejichž místě mniši latinští se v něm rozhostili; bohužel, že za příčinou toho nejvzácnější knihy slovanské na větším díle se ztratily a zničeny byly. Známa jest také jeho horlivost, poslední pozůstatky pohanství v Čechách dokona vyvrátiti. Veliké neštěstí však uvalil na naše vlasti, že, aby bratrovi svému Bořivoji vévodství české pojistil, zákon posloupnosti, vedle kterého nástupnictví Oldřichovi Brněnskému náleželo, rušiti se jal. By úmysl svůj uskutečnil, žádal císaře Jindřicha IV., aby odevzdal bratrovi Bořivoji korouhev českou na znamení uděleného manství, což tento milerád učinil, jelikož všickni císaři němečtí každé příležitosti se chápali, aby v Čechách vlivu nabývali. Jsa přesvědčen, že Oldřich zajisté proti takovému jednání brojiti bude, vtrhl Břetislav do Moravy, zajal Oldřicha a dal jej do vězení na hradě Kladském, z kterého ale vyvázl a k bratrovi svému Lutoldovi Znojemskému se utekl. Oba bratři začali boj proti Břetislavovi, který však nešťastný konec pro ně měl; neb nemohouce jemu odolati dali se na útěk, načež Břetislav knížectví Brněnské a Olomoucké

Bořivojovi udělil. Vyhnaní vévodové moravští ale neustali práva svého se domáhati; zvláště zuřil Lutold proti velkovévodovi českému a jeho bratrovi. Naleznuv útulek u rakouského hraběte Bohumíra na hradě Rakousích, činil odtamtuď zhoubné vpády do Znojemska, až spůsobil jednou svým nájezdem velký zmatek při svatebním veselí, jež Bořivoj s dcerou vévody rakouského ve Znojmě slavil. Tím nanejvýš rozzloben vypravil se proti němu Břetislav a obléhal šest neděl hrad Rakousy; Lutold se bránil mužně; když však hlad posádku nesnesitelně mořil, uprchl v noci ležením nepřátelským, načež posádka se vzdala.

Takové smutné události vyvinuly se ze zrušení základního zákona říšského, ještě když rušitel jeho, udatný a mezi Čechy oblíbený Břetislav II. živ byl; co bylo očekávati, když zemře? A vskutku, když po jeho zavraždění 21. prosince 1100 bratr Bořivoj proti zákonu o posloupnosti na stolec český byl dosednul, vrátili se ihned Oldřich a Lutold do Moravy a uvázali se opět v krajiny, které jim dříve náležely. To jest věru nejtěžší kletba, která na každém zločinu spočívá, že z něho ustavičně nové zlo se rodí. Kníže Oldřich totiž, jemuž vlastně dle zákona stolec český náležel, dobře věda, že zemřelý Břetislav II. jen bohatými dary císaře německého Jindřicha IV. k uznání Bořivoje naklonil, odebral se do Řezna a množstvím stříbra a zlata přesvědčil ziskuchtivého Jindřicha tak snadně a úplně o právě svém ke stolci českému, že mu vojvodství české v léno dal. Tak se utíkali Přemyslovci tam, kde jim pomoci hledati nebylo, dávajíce panovníkům německým příležitosti, zasahovati do záležitostí českých; nebylo tedy dosti na tom, že ustavičnými válkami vnitřními národ sám své síly mařil, volali zaslepení knížata i cizí moci na pomoc. Boje, ježto nyní vznikly, jsou příliš smutným zjevem v dějinách našich a to tím smutnějším, jelikož povstaly z vládychtivosti členův rodu panujícího.

Oldřich, nejsa od německého císaře válečným lidem podporován, nepořídil ničeho proti bratrovi; omrzen ustavičnými válkami odřekl se stolce českého, načež mu Bořivoj propůjčil knížectví Brněnské, kdež r. 1115 pokojně zemřel. Bratr jeho Lutold Znojemský předešel jej v smrti již r. 1112. Společně založili r. 1109 klášter benediktinský v Třebíči, jenž se později stal nejznamenitějším na celé Moravě.

První rána byla tedy základnímu zákonu říše české zasazena; když se to mohlo státi jednou, proč ne po druhé a vícekráte? A

stalo se to, bohužel, jak dějiny nám vypravují a sice ještě za panování Bořivoje, jenž povýšen byl nespravedlivým činem bratra svého na velkovévodu českého. Kdo bez práva a jen násilím na trůně sedí, může násilím zase s něho svržen býti. Mstitelem uraženého Břetislavem a Bořivojem práva naskytl se v osobě Olomouckého vévody Svatopluka, syna Oty Sličného, jehož mezi nejráznější panovníky rodiny Přemyslovské vřaditi sluší. Jsa nepřítelem Němcův a vlivu německého nenáviděl Bořivoje, že přičiněním německého císaře na trůn byl dosednul; obdařen jsa podivuhodnou pružností ducha nemohl se spokojiti s obmezenými hranicemi vévodství Olomouckého a hleděl proto získati sobě rozšířenější pole pro neunavnou činnost svou. Jeho udatnost ve válce rovnala se j·ho obezřetnosti v jednání politickém; roku 1103 a 1104 porazil v krvavých bitvách vojska polská; kdo mu silou roven byl, tomu odporoval udatností; kdo silnější byl, než on, toho utkal chytrostí a lstí. Naznav, že jen bezohlednou přísností možno ustavičným zmatkům a různicím v Čechách přítrž učiniti, počínal si vždy rázně a neustupně, tak že tyto dvě vlastnosti na mnoze se blížily ukrutnosti. To svědectví však dějiny jemu dávají, že v něm všechny zárodky byly, ze kterých velký panovník vyvinouti se mohl — kdyby déle byl žil. Již roku 1105 vtrhl do Čech, obléhal i samu Prahu. vrátil se však s nepořízenou na Moravu, kamž jej Bořivoj sice sledoval, avšak brzo zase do Čech se navrátil, netroufaje sobě, s udatným Svatoplukem ve válku se pouštěti. Avšak za dvě leta, t. j. roku 1107 táhl Svatopluk znova do Čech a donutil Bořivoje, s nejmladším bratrem svým Soběslavem do Němec se utéci, načež sám dne 14. května 1107 v Praze na stolec český dosedl, slíbiv Vladislavovi, bratrovi Bořivojovu, že po smrti jeho následovati jej má ve vládě. Bořivoj dosáhl na přímluvu hraběte Viprechta Krojského a za krásné české stříbro pomoci německého císaře Jindřicha, jenž Svatopluka k soudu svému pohnal, pohroziv mu, nepřijde-li, že jej v Praze navštíví. Svatopluk, dobře věda, že Jindřich V. líbeznému zvuku stříbra ucha nezacpe, odebral se do Němec, ustanoviv bratra svého Otu, příjmím Černého (Otíka), za správce země. Sotva došel na dvůr císařský, byl ihned se svým komonstvem uvězněn, Čechům ale dán jest rozkaz, aby Bořivoje, jenž se s pomocí hraběte Viprechta do Čech ubíral, za pána svého zase přijali. Sotva ale na půdu českou vkročil, uvítal jej Ota Černý s vojskem svým a vyhnal jej ze země. Zatím slíbil Svatopluk Jindřichovi V. 10.000 hřiven stříbra, vypustí-li jej z vazby;

7000 zaplatil hned, za ostatní 3000 dal Otu Černého za rukojmě, jemuž se však podařilo z Němec do Čech uprchnouti. Jindřich V. nad tím útěkem se nehoršil, jelikož očekával od českého vévody pomoci k nastávajícímu boji proti Uhrům, které mu Svatopluk také dopřál. Vraziv Moravou do Uher spojil své vojsko s německým; obdržev však zprávu, že druhé české vojsko, jež proti Polákům, spojencům uherského krále, vypraveno bylo, poraženo jest zrádou Vršovce Mutiny, vrátil se do Čech, načež Poláci, majíce v paměti hrozné porážky, které od Svatopluka r. 1103 a 1104 utrpěli, Čechy opustili. Zráda tato Mutinou spáchaná přiměla Svatopluka k ukrutnému činu, že celý rod Vršovcův vyhubiti kázal; jen jediný Vršovec ušel této záhubě a stal se pak mstitelem rodu svého. Sotva že Svatopluk z Uher se byl odebral, poplenili Uhři zemi moravskou; byli však od vévody vyhnáni, načež on roku následujícího 1109 do Uher vrazil a s velikou kořistí do Čech se navrátil. Jeho bojechtivosť přiměla jej k tomu, že téhož roku s vojskem svým pomáhal Jindřichovi V. ve válce polské, z které se více nevrátil. Když totiž dne 21. září pod večer z ležení císařského k svému táboru se navracoval, klesl mrtev s koně od neznámého zákeřníka kopím jsa probodnut. Zdá se, že zavražděn byl návodem Vršovce, jenž život svůj byl při vraždění rodu svého zachoval. Vrah rychlostí koně svého ušel trestu.

Po smrti udatného vévody otřásaly nové bouře českými zeměmi. Vojsko žádalo sobě bratra zavražděného, Otíka, za vévodu, kteréžto žádosti Jindřich V. hned vyhověl. Vladislav však, opíraje se doma v Čechách o smlouvu se Svatoplukem učiněnou, hlásil se též k trůnu a k němu stála pokoje milovná strana, kdežto bojovníci, mezi nimi zvláště Moravané, chtěli Otu za velkovévodu míti. Ustanoven tedy den volby, kteréhož Ota prozatím stolce se odřekl, načež Vladislav I. dne 2. října 1109 za vévodu českého prohlášen jest. Ota zůstal vévodou Olomouckým a pomáhal věrně Vladislavovi, když Bořivoj do Čech se vrátil, by trůnu se zmocnil. Dobrá tato shoda obou knížat však brzo porušena byla nedůvěřivostí Vladislavovou, který zajav Otu roku 1110 jej na Křivoklátě po 3 léta věznil. Roku 1113 teprv z vězení propuštěn, zasnoubil se roku 1114 se Žofií, hraběnkou z Bergů. Vladislav konečně naznal, že zemi i jemu samému jen prospěšno býti může, smíří-li se se všemi příbuznými, vzal tedy po druhé r. 1115 bratra Svatopluka na milost, obdarovav jej knížectvími Znojemským a Brněnským. A nad to více smířil se roku 1117 i s bratrem Bořivojem;

odstoupiv mu stolec český, ponechal sobě jen severovýchodní část země české. I s králem uherským měl se sejíti Vladislav ještě roku 1116, by smlouvu s ním učinil; na hranicích moravských a uherských na poli u Hluku sešli se oba mocnáři s četným lidstvem. Tu ale začali Maďaři nenadále šípy na české vojsko stříleti, tak že Čechové couvati počali; jen udatností a prozřetelností vévod moravských Oty a Soběslava byl nepřítel na hlavu poražen. Čechové a Moravané pronásledovali Maďary až ku řece Váhu a dobyli nesmírné kořisti. Maďaři, ačkoli svou svévolností sami vinni byli tou bitvou, činili zase po tři leta zhoubné vpády do Moravy, až teprv roku 1119 po velké porážce úplný mír uzavřen jest.

Následujícího roku nastaly zase smutné rozepře v rodině Přemyslovců, aniž příčiny toho víme; Bořivoj z Čech vyhnán, odebral se do Uher, kdež roku 1124 zemřel; i Soběslav, též z příčiny nám neznámé, prchl před Vladislavem z Moravy a po dlouhém bloudění došel do starého útočiště svého, totiž k Boleslavovi Křivoústému do Polska. Nešťastný tento kníže měl mnoho přívrženců v Čechách a zvláště prostý lid choval jej ve veliké lásce. Není tedy divu, že Vladislav na smrtelném loži matkou Svatavou a biskupem Menhardem přemluven ustanovil Soběslava za nástupce svého přes to, že Otovi již dříve stolec český přislíben byl. Vladislav zemřel 12 dubna 1125 a 16. dubna uvítán jest v Praze Soběslav, miláček lidu, jako velkovévoda český. Ota Olomoucký darmo dovolával se práva svého: vraziv s malým vojskem do Čech, brzo zase do Moravy se navrátil, vida, že český lid nad novým panovníkem velice se raduje. Z Moravy vyhnán utekl se do Němec k císaři Lotarovi, jenž mu vojenskou pomoc přislíbil, napomenuv ovšem dříve Soběslava, který kdysi před Vladislavem též u něho útulku hledal, aby stolec, jenž mu nenáležel, pravému nápadníku t. j. Otovi ponechal.*) Když ale obapolné vyjednávání

*) Neví se s jistotou, kdo starší byl, Otík-li či Soběslav. Palacký praví: „Kdo z nich věkem starší jsa dle zákona dědova lepší k trůnu právo měl, není nám vědomo“. Pokusme se o vysvětlení té věci. Otík byl syn Oty I., (který 9. června 1087 zemřel) a sice předposlední dítě jeho (poslední dítě, Břetislav, zemřelo v útlém mládí téhož roku co otec). Narodil se tedy Otík či Ota Černý asi v první polovici osmého desítiletí 11. století t. j. mezi 1080—1086. Soběslav byl nejmladší dítě Vratislava II. (zemřelého r. 1092) z třetí jeho manželky, polské kněžny Svatavy, s kterou se byl r. 1063 zasnoubil a 4 děti zplodil. Soběslav jsa ještě nedospělý jinoch šel r. 1107 zároveň s bratrem svým Bořivojem do vyhnanství; r. 1110 chválí na něm Martinus

k žádnému konci nevedlo, usnesl se Lotar, brannou mocí Otu do Čech uvésti; zdálo se mu to býti snadnou věcí, jelikož Ota jej ujišťoval, že jakmile do Čech dorazí, veliká část Čechů, se Soběslavem nespokojených, s nimi se spojí. Velmi však se klamal. Neb když vojsko německé 18. února 1126 vkročilo do Čech, vedeno jsouc knížetem Otou, byl on i se svým lidem u Chlumce obklíčen a do posledního muže potřen; týž osud potkal nejbližší zástupy vojska německého a květ německého rytířstva pokryl krvavé pole. Výsledek bitvy byl ten, že Lotar od Soběslava zajatý potvrdil Soběslava na trůnu českém; vrátil se pak do Němec, upřímně zalíbiv sobě Soběslava, jenž skvělého vítězství dobyv předce tak mírně ke králi německému se choval. Syn nešťastného Oty Černého, Ota III., utekl se do Rus i zůstal tam přes celý čas Soběslavova panování; knížetství Olomoucké dostalo se však Vaceslavovi, synovci Oty Černého a synu Svatopluka Bojovného, jenž r. 1109 zavražděn byl.

Posavádní námi vypravované události neukazují nám právě radostný obraz dějin moravských; ustavičné rozepře a boje Přemyslovců mezi sebou nedaly vzniku vlasti naší; vzpoury vnitřní seslabovaly lid a svědčí to ovšem o nadobyčejné síle v lidu česko-

---

Gallus dětinské smýšlení (puerilis simplicitas), kdežto Ota Černý již 1107 vévodou Olomouckým byl a téhož roku 1107 od velkovévody Svatopluka při jeho odjezdu do Německa ustanoven byl správcem země České, k čemuž v bouřlivé a nebezpečné oné době zajisté jen usedlý a udatný muž se hodil. Anoť již r. 1095, když bratr jeho Svatopluk klášteru Hradištskému ves Těšetice daroval, ptal se i Otíka o svolení k tomu, čehož by snad nebyl učinil, kdyby Otík nebyl býval plnoletým. Uvážíme-li dále sliby, které se Otíkovi činili s strany jeho nastoupení na trůn český již r. 1109; uvážíme-li, co za namáhání stálo, než-li Vladislav pohnut býti mohl, aby Soběslava za nástupce ustanovil; uvážíme-li, že by toho ustanovení nebylo zapotřebí, kdyby Soběslav byl nejstarším z celého rodu a tím tedy jedině oprávněným k stolci českému, nemineme se snad s pravdou, prohlašujeme-li Otíka či Otu Černého za staršího než Soběslava. V této domněnce potvrzuje nás i to, že Ota Černý před saským vévodou a německým císařem vždy se odvolával k dědičnému právu svému, čehož Soběslav nečinil, jenž poslanci svými císaři, když k hranicím českým se blížil, vzkázati dal: „Věz, králi, že dle starého práva i obyčeje náleží hlavám národu českého samojediným voliti sobě knížete a císařům pak sluší potvrzovati jej...“ Zřejmě se zde odvolává na vyvolení národem, které tenkráte však již v platnosti nebylo, jelikož dle zákona Břetislavova již se nevolilo, nýbrž vždy ze všech Přemyslovců nejstarší na trůn dosednouti měl. Kdyby dle toho zákona Soběslav k trůnu byl právo měl, byl by se zajisté k němu tak táhl, jako k vůli národu. Zdá se tedy, že Otík či Ota Černý byl věkem starší než Soběslav.

moravském, že Čechové a Moravané přes všecky bouře domácí byli s to, vypravovati ještě vojska proti Němcům, Polákům a Maďarům a jim odolati. I Soběslav byl přinucen zakročiti proti knížatům moravským, ani tito s nespokojenými velmoži českými se spojili a proti velkovévodovi pikle strojili, zvláště vévoda Brněnský Vratislav, syn někdy Oldřicha Brněnského a Kunrat II. Znojemský. Jediný Václav, vévoda Olomoucký, synovec nešťastného u Chlumce padlého Otíka, zůstal po všechen čas panování svého (1126—1130) Soběslavovi věren. Touž věrnost osvědčil osmý Olomoucký biskup Jindřich Zdík, syn Pražského kanovníka Kosmy, nejstaršího našeho letopisce, jenž pro svou nevyvratnou věrnost k velkovévodovi u moravských knížat do velké nenávisti upadnul. Tento biskup jest bez odporu nejšlechetnější a nejmravnější osobností v této bouřlivé ustavičným bojováním a krve proléváním sesurovělé době. Vynikal hlubokou učeností, ještě hlubším však citem nábožným; přesvědčení, že jediná spása národů jen na víře křesťanské spočívá, pohnula jej, i do dalekých krajin pomořských cestovati, by tam símě Boží rozsíval. Touha, která onu dobu vůbec vyznamenává, osvoboditi hrob Spasitele světa z rukou muhamedských, vyvábila i našeho biskupa dvakráte z jeho vlasti, aby uzřel zemi, kde Kristus kráčel, by na jeho hrobě vřele se pomodlil. První cestu konal do Jerusaléma roku 1123, druhou roku 1137. Vrátiv se do vlasti, byl dne 22. března 1126 zvolen za biskupa Olomouckého a 3. října ve Vurmusu od biskupa Burkarda posvěcen. Na zpáteční cestě z Vurmusu vysvětil novovystavenou kapli na hoře Řípu. V Olomouci vysvětil dne 30. června 1131 novou kathedralu sv. Václava u přítomnosti velkovévody Soběslava a mnoha set vznešených osob a množství jiného lidstva. Pak se jal horlivě přítrž činiti mnohým neřádům, které církev jeho znečisťovaly: simonii t. j. zakupování duchovních hodností a ženění se kněží. Proti simonii byl již papež Mikuláš II. (1059) přísné rozkazy dal; proti ženční se kněži brojil nejvíce velký papež Řehoř VII., jeden z nejznamenitějších mužu vše.h věku a národů Rozkazy obou papežů v obojí příčině byly ve Vlaších, Francouzích a dílem i v Německu plněny, kdežto v našich zemích jim ještě zadost činěno nebylo, tak že lid ze simonie u vyššího a ze ženství u nižšího kněžstva velké pohoršení bral. Když ale císař Lotar s velikým důrazem v říši německé rozkazy papežské strany simonie a ženční se kněžstva prováděti začal, byly pak také v Čechách učiněny přípravy k polepšení těchto vad v církvi.

I biskup Jindřich Zdík hleděl bedlivým okem k napravení takových nepořádků. Nedlouho po smrti Soběslava (14. února 1140) vypukly zase vnitřní boje. Soběslav totiž ustanovil již r. 1138 nejstaršího syna svého Vladislava za svého nástupce proti zákonu staršinstva. Jakmile ale Soběslav zemřel, prohlásili páni čeští a moravští ono ustanovení za bezprávné a vyvolili na radu biskupa Zdíka nejstaršího syna roku 1125 zemřelého vojvody českého Vladislava I., jenž se též Vladislav jmenoval, za velkovévodu českého, jenž jako Vladislav II. 17. dubna 1140 nastolen jest; když však svévolnostem pánů českomoravských a vládychtivosti knížat moravských přizvukovati nechtěl, svrhli jej opět s trůnu a přičiněním knížat moravských: Kunrata II. Znojemského, Vladislava Brněnského, Oty III. Olomouckého, zvolen jest na základě zákona staršinstva Znojemský vévoda Kunrat II. za velkovévodu českého. Jindřich biskup stál věrně ku Vladislavovi a odebral se, když Vladislav proti odpůrcům svým nešťastně bojoval, do Němec, aby německého císaře Kunrata o pomoc žádal, kterou Vladislav také na stolci udržen jest. Za to však prohlásili knížata moravská biskupa Jindřicha za zrádce vlasti a zbavili jej všech důchodů biskupských, načež on na Moravu klatbu dal. Boj se skončil tím, že vévodové moravští ze země uprchli, která strašným spůsobem popleněna a vydrancována byla. Smiřitelem mezi Vladislavem a knížaty moravskými s jedné a těmito i biskupem Zdíkem s druhé strany zjevil se v osobě kardinála Guidona, který právě tenkráte do Čech zavítal, aby rozličným svrchudotčeným nepořádkům mezi kněžstvem přítrž učinil. Vladislav se nezdráhal, odpustiti zpronevěřilým strýcům, když by se mu poddali a podrobili se spůsobu pokory, tehdáž obvyklému. Přistoupili tedy před jeho trůn ve slavném shromáždění, kloníce se hluboce pod meči tasenými nad šíjemi svými. I pamětliv jsa, že otcové jejich byli také otcové jeho, smířil se s nimi Vladislav a vrátil zase Kunratovi, Otovi i Vratislavovi jejich úděly na Moravě. Papežský legat, kardinal Guido, jsa podporován horlivě od Vladislava bedlivě ohlédal stav kněžský v Čechách a na Moravě, aby žádoucí a důležité proměny a opravy v duchovenstvu českomoravském provedl. Mnoho kněží nepravým spůsobem dosáhlo svých hodností a důchodů, mnozí laikové užívali důchodů církevních, kdežto zase mnozí duchovní, ženatí jsouce, život na kněze neslušný vedli. Vedle zákona církevního byli všickni kněží ženatí aneb na kněžství nedosvěcení, navždy odloučeni od svých manželek aneb zba-

veni důstojenství kněžského; dále nařídil kardinál rozdělení a omezení obou biskupství, pražského i olomouckého, v jednotlivé farní obvody. Ačkoliv mnozí, jichž se tato nařízení týkala, spokojeni nebyli, přece zdárné ovoce nesla. Na Moravě věrně napomáhal kardinálovi biskup Zdík, jenž, čím více vážnosti a lásky Vladislavovy nabýval, tím více od knížat moravských nenáviděn byl, kteří čekali jen na příležitost, by se mu pomstiti mohli. Tato příležitost brzo se naskytla. Když totiž biskup Zdík na opětné vyzvání papeže Lucia začátkem roku 1145 za průvodu Oty Olomouckého do Vlach se ubíral, byl přepaden blízko Úsobrna od Kunrata Znojemského, Vratislava Brněnského a Děpolda Jemnického a ušel jen zázrakem nebezpečenství ukryv se v blízkém křoví, kdež jej okolojdoucí rolník nalezl a po skrytých stezkách do Litomyšle zavedl. Tuhým zachlazením tam onemocněv, vydal se teprv na začátku máje ve průvodu kardinála Guida na cestu do Vlach, kdež na konci toho měsíce do Viterb na dvůr nového papeže Eugenia III. dorazil. Papež uslyšev zprávu o násilném přepadě biskupa, velice popuzen takovou nešlechetností vynesl sám v kostele u velikém shromáždění klatbu na tré knížat a na pomocníky jejich (3. června 1145) a nařídil Vladislavovi, aby klatbu tuto netoliko v zemích svých dal ohlásiti, nýbrž aby jí také propůjčil rukou světskou potřebného důrazu a moci, což takto vykonal. Děpolta, bratra svého, naklonil k tomu, by se na pouť do Říma vydal a osobně u papeže rozhřešení si vymohl. Vratislav Brněnský, byv raněn mrtvicí, uznal v tom trest Boží za hřích svůj, i poddával se k jakékoli náhradě, načež přímluvou biskupa Zdíka klatby sproštěn jest (25. máje 1146). Jen Kunrat Znojemský se nepoddal; když opětné napomínání se strany Vladislavovy marným zůstalo, vtrhl do Znojemska, jež strašně poplenil a donutil Kunrata, dáti se na útěk. „Toto neštěstí skrotilo konečně hrdou jeho mysl: skroušeně jal se prositi za odpuštění a požívaje přímluvy německého krále Kunrata, našel opět milost jak u Vladislava II., tak i u knížat církevních a uveden zase v držení předešlé krajiny své, ač nyní téměř prý jen pouště.“ Spravoval nyní údělní knížectví své pokojně až do smrti své 13. prosince 1150, načež uděleno jest druhorozenému synu jeho Kunratovi III., jenž v dějinách našich obyčejně Kunrat Ota sluje. Vratislav Brněnský hleděl tím svou vinu napraviti, že se súčastnil výpravy křižácké proti pohanským Pomořanům, kterou biskup Zdík ve spojení s knížaty Otou III. a Svatoplukem byl podniknul, ale bez úspěchu ukončil.

Vladislav osvědčil takovým spůsobem svou nadobyčejnou velkomyslnost, znaje sám nad sebou a náruživostí svou vítěziti. Císař Bedřich I. chovaje ho ve velké vážnosti, povýšil jej 6. února 1158 v Rezně na hodnost královskou; ale poslední doba života jeho byla smutna. Neboť odřeknuv se po 33letém panování roku 1173 trůnu, ustanovil mimo zákon Břetislavův o posloupnosti nejstaršího syna svého Bedřicha, téhož času vévodu Olomouckého, za nástupce svého na stolci českém. Zase se z toho vyvinuly nemilé rozepře, následkem kterých Vladislav jako stařec churavý vlast opustil, odebrav se do Durynska na statek druhé své manželky na Meran, kde již 18. ledna 1174 zemřel. Pustíme však vypravování nových bojův mezi Přemyslovci a válku rakouskou r. 1175 zde stranou a přihlídněmež raději v krátkosti k politice císařův německých, jakou naproti Čechům vedli. Patrno z dosavadního vypravování, že čeští knížata sami za příčinou vládychtivosti své panovníkům německým dávali a takřka vnucovali příležitost, do záležitostí českomoravských se vkládati. A z této příležitosti věděli mocnáři němečtí vítězně kořistiti; jim ovšem bylo lhostejno, jest-li ten neb onen Přemyslovec na trůně českém sedí, byl-li jen povolným podrobovati se nadvládě německé a peníze i vojska česká německým císařům propůjčovati a darovati. Čím větší nesvornost v Čechách a na Moravě panovala, tím větší byl jejich vliv v tyto země, ani bez toho každýkoli spůsob nadvlády své odůvodňovali zásadou, že římsko - němečtí panovníci jako dědicové světovládných císařův římských mají právo, celému světu panovati. Uskutečňování však této liché zásady nikdy tak urputně a násilně se neukazovalo, jako za císaře Bedřicha I., příjmím Ryzovouského, který nejen v Německu nýbrž i ve Vlaších nadvládu svou zaraziti usiloval. I naproti Čechům choval se velmi chytře a měl z toho radost, když Přemyslovci jeden proti druhému zuřili. Právě za onoho času vedli Přemyslovci opět veliké boje mezi sebou. Bedřich, velkovévoda český, pomocí německého Bedřicha Ryzovouského na stolec český za velkou sumu peněz dosazený byl následkem velikých na Čechy uvalených daní, kterými dluh svůj zapraviti chtěl, od Čechů vyhnán a na jeho místě Kunrat Ota ode všech pánův českých za velkovévodu uznán. Bedřich se utekl k německému císaři, jenž na sněmě Řezenském r. 1182 věci české následovně uspořádal. Věda, že skutečným rozdvojením Čech i Moravy politika jeho jen získati může, propůjčil samovolně proti všemu právu a řádu domu Přemyslovského Moravu

jako nové markrabství a jako „zvláštní léno říše římsko-německé“ Kunratovi Otovi, chtěje tím docíliti, aby Morava nezávisíc od Čech, nápotom říši německé bezprostředně podrobena byla. Bedřich zůstal velkovévodou, ačkoliv proti vůli lidu českého, již proto, aby Morava a Čechy pod jedním žezlem spojeny nebyly. Tak řádila politika německá v našich zemích a zaslepení naši knížata sami k tomu dávali příležitosti. Že počínání císaře Bedřicha nemělo pražádného základu právního, netřeba podotýkati, „neb knížata moravští přijímali byli úděly své po každé z rukou velikého knížete českého, jenž je propůjčoval ne dědičně, ale jak se mu hodlo.“ Ono rozdvojení však netrvalo dlouho; neb Bedřich český sám jal se tuto hanu, velkovévodovi českému císařem učiněnou, od sebe odvaliti; vyslal vojsko pod velitelstvím udatného bratra svého Přemysla Otakara do Moravy, které po Znojemsku drancovalo, města a krajiny plenilo. Ku konci listopadu téhož roku 1185 vtrhl Přemysl po druhé do Moravy. „Tenkráte přišlo k domácí válce nad míru krvavé a dne 10. prosince svedli Čechové i Moravané u Loděnic ve Znojemsku mezi sebou tu největší a nejkrutější bitvu, o které v letopisech jejich paměť se zachovala. Bojováno s obou stran rovnou sílou a stejnou rozhořčeností: rachot bitvy, zvuk rohův a hlahol bubnův, promíchaný křikem bojujících, dusot koňův a břinkání mečův bylo prý doslýchati až i v klášteře Kounickém, vzdáleném více než míli od bojiště. Vítězství konečně dostalo se Přemyslovi a Čechům: ale bylo tak krvavé a tak draze koupené, že pronásledování přemožených stalo se nemožným. Veliký počet udatných mužův, asi prý ke 4000, padl tu v oběť politice cizí, potýkaje se s vlastními krajany a rodáky svými.“ Kunrat Ota, muž nad míru moudrý, hluboce dojat strašným krve proléváním odhodlal se, stůj co stůj, uzavříti mír s Bedřichem; a snahám jeho poštěstilo se, navždy se smířiti s velkým knížetem. Odřeknul se markrabského titulu a s ním všeho bažení po bezprostředně říšském knížectví a tím se navrátil starý poměr Moravy k Čechám. Smířlivé toto chování se Kunrátovo zalíbilo se všem tak, že po smrti Bedřichově (25. března 1189) beze všeho odporu na stolec český povolán jest, kteréhož roku dva sněmy pánův českých a moravských do Sadské a do Prahy rozepsal. Na sněmě v Sadské vydáno tak zvané zřízení Otovo (statuta Ottonis), které podle druhého jména knížete také zřízením Kunratovým se jmenuje. Jest to první kodifikace zákonů moravských, z nichž patrna jest

snaha panovníkova, právomocnost úředníků župních obmeziti a stálá pravidla právní do řízení soudního uvésti.*) Dvě léta na to zemřel, 9. září 1191, ve Vlaších, kamž německého císaře s četnými zástupy byl doprovázel.

Po jeho smrti stal se po odstranění Václava II. Přemysl Otakar vévodou českým a Vladislav Jindřich obdržel Moravu, který, když Přemysl Otakar přičiněním Pražského biskupa a Přemyslovce Jindřicha Břetislava z Čech vypuzen jest, po smrti Jindřicha Břetislava vévodou českým 1197 se stal. Přemysl Otakar z ciziny však hleděl sobě získati přívržence v Čechách, což se mu také podařilo. Vtrhl tedy do Čech, by brannou mocí Jindřichovi vládu vyrval; tento však vypravil se s mnohem silnějším vojskem proti němu a zase měly se navrátiti smutné doby války bratrské. Tu však mladší bratr, „Jindřich Vladislav, chtěje uvarovati se krveprolití, šel s radami svými v potaz a v noci ke dni 6. prosince, kdežto bitva měla rozhodnouti osud vlasti, povolav podtají bratra k soukromé rozmluvě, smířil se s ním bratrsky a odřekl se dobrovolně vrchní moci v Čechách; naproti tomu Otakar postoupil jemu celé Moravy pod titulem markrabství, jakožto léna koruny české a nikoli říše římské.“ A Vladislav zůstal bratrovi svému až do smrti své věren. Dosavádní knížata moravští: Spytihněv v Brně, Vladimír v Olomouci, Břetislav v Břeclavě a Svatopluk v Jemnici podrželi tuším všickni úděly své; zemřeli ale brzo na to bez dětí, kromě Břetislava, jehožto syn Žibřid knězem se stal. Krásné toto jednání Jindřicha Vladislava zde nechceme vychvalovati, jelikož sebe samo důrazně chválí; činil to, co láska k bratrovi a k vlasti a zdravý rozum politický kázaly. Palacký praví: „Vždyť doráželo tolik živlův záhubných vnitř i zevnitř na ústrojí státu českého, že nutno bylo, velebiti a síliti především oustřední vrchmocí panovníkovo, co hlavní ouvazek celku, nemělo-li v bouři věkův utonouti navždy jméno Čechův co státu a národu.“

---

*) Statuta ta publikována byla od krále Přemysla Otakara a sice r. 1222 pro úkrají Znojemské, r. 1229 pro úkrají Brněnské a r. 1237 od Oldřicha, synovce krále Václava I., pro úkrají Břetislavské. Z úvodních vět všech tří publikací jde, že hlavní tresť těch statut pochází od vévody Kunrata, k níž i Přemysl Otakar i Oldřich přičinili věci některé, ovšem nepatrné. — Dlouho mělo se za to, že tato statuta pocházejí od Kunrata, údělního knížete Brněnského, který r. 1092 zemřel; avšak bylo to mínění mylné a pocházejí ta statuta nepochybně od Kunrata Oty. Příčiny toho podal jsem v Právníku na r. 1873, str. 217 a ssl.

Rok 1197 stal se veledůležitým v dějinách moravských. Podotkli jsme již svrchu, že ustavičnými válkami knížat moravských a vévod českých nejvíce Morava hubena a pleněna byla, čímž jakási nevole Moravanův naproti Čechům vznikla. Ustanovením Moravy jako vlastního markrabství začalo se teprv vědomí moravské vyvinovati, ačkoli markrabě moravský vždy vrchmocí panovníka českého uznávati měl. Před r. 1197 neznáme politického ústrojí, ježtoby Moravu jako zvláštní celek bylo od Čech oddělovalo a na sněmy zemské docházeli Moravané a Čechové pospolu. Knížata údělní měli ovšem právo, v úkrajích svých zákony rozličné dávati, které ale nikdy proti právu, které za státní uznáno bylo, čeliti nesměly; za tou příčinou nezjevují se nám až do roku 1197 žádní úřadové dvorští na Moravě, což teprve od toho roku počínajíc se stalo, když celá země moravská v jedno markrabství spojena a jako zvláštní celek zřízena byla. Vladislav Jindřich vládnul tedy celou Moravou jako první od panovníka českého ustanovený markrabě moravský. Ale i v jiné příčině, co se totiž týče vnitřní správy země a složení obyvatelstva, byla doba jeho znamenita, o čemž na konci tohoto období historie moravské úvahu přičiníme.

Spojení říše české s Německem stalo se ještě užším, když Přemysl Otakar I. 15. srpna r. 1198 od císaře německého královskou korunu obdržel a tím na díle váben, na díle i přinucen byl do německých záležitostí se vkládati. Dobré služby, jež s bratrem svým Vladislavem císaři Bedřichovi II. proukázal, odměnil tento tím, že r. 1212 pojistil Otakarovi a nástupcům jeho důstojenství královské na věčné časy, uděliv zároveň markraběti moravskému císařské manství v obojích Mokřanech, o kterýchž však nevíme, kde ležely. Vším právem lze Otakara I. nazvati obnovitelem říše české; nejen že postavení její naproti cizím mocem upevnil, dalť jí i základního kamene uvnitř tím, že zákon Břetislavův o posloupnosti, zdroj tolika domácích válek krvavých, úplně zrušil a zavedl dědičný řád prvorozenců domu královského v Čechách. Protož přičiněním markraběte Vladislava dal již v. 1216 syna svého Václava vyhlásiti za svého nástupce. V markrabství moravském zatím dály se ony poměry ve vnitřní správě země, o kterých jsme se svrchu zmínili a které valně se šířily, když výtečný markrabě Jindřich Vladislav 12. srpna 1222 byl zemřel. Po jeho smrti dal Otakar I. zemi moravskou spravovati ve svém jméně po 4 leta, načež ji zase 1226 druhorozenci svému Jindřichovi Vladislavovi II. jako markra-

běti propůjčil; když ale tento již 18. února 1227 zemřel, vrátila se Morava zase pod bezprostřední vládu starého krále. Když pak následujícího roku 1228 dne 6. února Václav na království české v Praze slavně nastolen jest, povýšen zároveň nejmladší syn starého krále z druhé manželky Přemysl na markrabství moravské, ačkoliv mu teprv 18 let bylo. Dvě leta později dne 15. prosince 1230 zemřel slavný Otakar I., první dědičný král český.

Za panování krále Václava I. dály se znamenité vnitřní proměny v Čechách vlivem zahraničným, obzvláště německým, kdežto Moravě mnoho trapných osudů skusiti bylo. Když bojovný vévoda rakouský Bedřich, poslední vévoda z domu Babenberského, svou manželku Žofii, princeznu uherskou, která vdovou po Otakaru I. Konstancií s králem českým příbuzna byla, zapudil, strhla se válka mezi Rakušany a Čechy, která se rozhodovala na půdě moravské. Když Čechové a Moravané r. 1230 a 1231 Rakousko byli plenili, hodlal Bedřich roku 1232 jim stejnou zaplatiti. Vraziv s velkým vojskem do Moravy, dobyl sice po dlouhém obléhání hradu Bítova, ale vojsko českomoravské dosáhlo pak přičiněním moravského pána Bočka (zakladatele kláštera Žďárského a předka pánův z Kunštátu), úplného nad ním vítězství, tak sice, že nepřítel na vše strany se rozběhl. Sotva že však nepřítel zevnější z vlasti vyhnán byl, nastala válka domácí z neznámých příčin; víme jen, že král Václav vrazil do Moravy a dobyv Brna velikou čásť země poplenil a donutil bratra svého skroušeně za milost a odpuštění prositi. Když pak r. 1236 královna Konstancie vévodství Břeclavské s přivolením krále Václava odstoupila vnukovi svému Oldřichovi Korutanskému, cítil se tím v Olomouci sídlivší Přemysl, jako markrabě moravský, zkrácena a počal vzpouru proti králi, který s velkým vojskem do do Moravy táhl. Přemysl prchl však před ním do Uher, osadiv místa hražená v zemi moravské lidem branným, který udatným sebe bráněním mnohé činil vojsku královskému nesnáze až konečně oba bratři přičiněním uherského krále Bely IV. se smířili. Přemysl markrabě zemřel brzo na to 16. října 1239, načež král český Václav sám Moravu podržel až do r. 1245.

Dvě leta po smrti markraběte Přemysla, totiž r. 1241, otřásala strašná pohroma naší vlastí, pohroma to tím strašnější, že od žádného předvídána býti nemohla. Ze starého rejdiště kočujících národův, z rozsáhlých step Asie, odkuž již ve 4. století po Kristu suroví Hunové Evropu byli zaplavili, vyrojili se z neznámých nám

příčin Tataři, divocí to jezdcové na bleskorychlých koních svých a dobývali roku 1224 ponejprvé bran Evropy, vedeni jsouce ukrutným Čingischánem, jenž 1227 smrtí sešel. Za jeho nástupce Oktaje obrátili Tataři své síly opět k západu, přepadnuvše říši ruskou, tenkráte na více mezi sebou nesvorných vévodství rozdělenou a rozervanou, r. 1237 rychle dobyli mnoho měst ruských a konečně po dlouhém namáhavém obléhání podlehl jim i Kyjev, město tehdáž nejlidnatější na severu Evropy. Když i několik měst polských, mezi jinými Krakov, popelem lehlo, dán Batovi rozkaz, by celou západní Evropu podmanil. Za tím účelem rozdělil tento vojsko své ve tři velké proudy: jeden obrácen přes Polsko do severních Němec, druhý měl vraziti přímo do Čech a s třetím, ze všech nejsilnějším, obrátil se Batu sám proti Uhrům. První dva houfy se brzo spojily a valily se pod velitelstvím Pety a Beďaje do Slezska (1241). Maďaři, na rovinách u řeky Šajó poraženi, škaredě pykali nevšímavosti své, vedle které žádných opatření nebyli učinili k obraně vlasti své. I Německo nebylo připraveno k uvítání oněch nemilých hostů a ušlo nebezpečenství tatarskému jediné zásluhou českého krále Václava, který takřka jediným panovníkem střední Evropy byl, jenž poznav záhy velikost nebezpečí lid svůj ku zbrani volal, kláštery a hrady opevňoval, v horách pohraničných záseky dělati dal a válečný lid rychle shromažďoval. Již dne 7. dubna vedl 40.000 vojínův českých a 6000 Němcův do dolního Slezska, kamž Mongolové či Tataři právě se byli obrátili. Kníže Vratislavský Jindřich II. nedočkav pomoci české, pustil se bohužel dne 9. dubna s nepřítelem na Dobrém poli u Lehnice do bitvy a utrpěl náramnou porážku: 10.000 bojovníkův krylo pole, mezi nimi kníže Jindřich sám. Tataři však bitvou, ve které křesťané udatně bojovali, zemdleni, neosmělili se vstříc jíti vojsku českému a obrátili se místo k severozápadu do Němec k jihovýchodu do Moravy, tak sice, že jest nepopíratelnou zásluhou českého krále, že Německo před Tatary zachráněno bylo; za to však navštívil onen krutý nepřítel naši Moravu.

Tataři, vidouce, že je těžce obrněné vojsko české dosti rychle stíhati nemůže, plenili na cestě své do Moravy krajiny slezské a zabavili se tím asi dvě neděle u Otmuchova, drancovali 8 dní Opavsko a Krnovsko, odkudž se konečně na Moravě jako zhoubný proud rozvodnili. Není pochyby, že se jednotlivé houfy projížděly po celé zemi; neb zprávy, z oné doby nás došlé, poučují nás, že rozličná od sebe dosti velkou prostorou vzdálená města a místa jimi

popleněna a od základu vyvrácena jsou. Přerov, Litovel, Jevíčko, Tišnov dobyty a rozbořeny, kláštery Zábrdovice, Rajhrad, Tišnov, Doubravník a Hradiště u Olomouce v popel obráceny jsou; jen silně opevněná města jako Brno a Olomouc byla s to jim odolati. Nejvíce, jak se zdá, trpěla Hana od ukrutníků. Obyvatelstvo hledalo útočiště, kde ho právě možno bylo nalézti. Města silně ohražená nemohla všechny utíkající přijati, použito tedy hor a lesův k ukrývání se. Jedna část křesťanův zahradila se na hoře Hostýně, kdež od Tatarův úzce sevřena byla. Žízní trápena již již chtěla se nemilosrdnému nepříteli vzdáti; tu ale seslalo nebe občerstvující déšť a dodalo síly obleženým ku dalšímu setrvání, až osvoboditel, král český, s vojskem svým přispěl k Olomouci, jenž od Tatarův též obehnán byl. Českému vojsku velel Jaroslav ze Slivna*), muž nad míru udatný a ve vedení války a řízení bitvy obezřetný a obeznalý; jeho působením a vznešeným příkladem dobylo křesťanské vojsko u Olomouce nad Tatary skvělého vítězství ku konci měsíce června. Bitva, ve kteréž také tatarský vojevůdce Baidar rukou Jaroslavovou padl, vysvobodila Moravu z ukrutenství Tatarův, kteří od vojska českého stíháni do Uher na útěk se dali, odkudž také za příčinou domácích různic v Asii na východ brzo se odebrali.

Roku 1246 obdržela Morava zase svého markraběte v osobě Vladislava, prvorozence krále Václava, jenž manželkou svou Kedrutou, krásnou dcerou Bedřicha, vévody rakouského, ustanoven byl, Rakousko s Čechami spojiti; časná jeho smrť však roku 1247 a běh politiky tehdejší nevyplnily přání krále českého a teprv slavný Otakar II. provedl ono spojení, ovšem jen na krátký čas. Téhož roku dosedl na biskupskou stolici Olomouckou Bruno, hrabě ze Schaumburka, jenž k této hodnosti r. 1245 od papeže odporučen a dne 20. září téhož roku od kapitoly Olomoucké zvolen byl; král český však za jistými příčinami teprv roku 1247 k jeho biskupování svolil. Byl jeden z nejznamenitějších biskupův Olomouckých a státníkův onoho věku.

Po smrti markraběte Vladislava III. stal se markrabětem moravským slavný Přemysl Otakar, muž to nadobyčejné ráznosti,

*) Jaroslav ze Slivna neb z Poděůs jest předkem panského rodu ze Šternberka, kteréžto jméno poprvé r. 1242 přichází, když člen toho rodu, Zděslav z Chlumce hrad na Sázavě vystavěl, pojmenovav jej dle tehdejší mody německým názvem: Sternberg. Onen Zděslav obdržel za udatnou obranu města Olomouce proti Kumanům území na Moravě, čímž rod jeho i na Moravě se rozvětvil, jak podnes jméno města Šternberk to dosvědčuje.

udatnosti a bystrého rozhledu politického, který, jako král český 1253—1278), celému světu chvalně známým se stal. Ale i jemu zakusiti bylo trpkost domácích rozbrojů, jejichžto příčiny známy nám nejsou; podotýkáme jen, že po dvojím uvěznění teprv r. 1249 Moravu zase obdržel. Když pak po smrti rakouského Bedřicha dědicové země této vymřeli, vzal si 23letý markrabě Otakar 46letou Marketu, vdovu po císaři Jindřichovi a nejstarší kněžnu rodu Babenberského za manželku a obdržel tím Rakousko a Štýrsko, kamž roku 1252 se odebral, aby se v tamější města uvázal. Téhož roku vrazili z Uher do Moravy Kumané čili Plavci*) a vydrancovali celou krajinu. Následujícího roku, pobídnutím krále uherského Bely na Otakara zanevřevšího, navrátili se s ostatními vojsky uherskými do zemí Otakarových a plenili Moravu, Rakousy a Štýrsko. Na Moravě řádili jmenovitě Kumané; rozložili se táborem před Olomoucem, marně ho skoro dva měsíce dobývajíce, jelikož Zděslav ze Šternberka udatně město bránil. Z nesnáze této Otakar osvobozen jest papežem Inocencem IV. Žalostně dojat jsa, že panovníci křesťanští proti sobě válčí, vypravil bratra Velaska z řehole Minoritův do Moravy, kde právě také Bela uherský před obleženým Olomoucem se zdržoval, jenž Belovi tresty církevními vyhrožoval, neustane-li od plenění zemí křesťanských, čímž Bela zastrašen do Uher s vojsky svými se navrátil. Téhož roku 1253 dne 22. září zemřel král Václav, načež se stal markrabě Otakar pod jménem Přemysl Otakar II. králem českým. Přemysl Otakar nepropůjčil Moravy žádnému až do své smrti, která jej po mnohých válkách a osudech dostihla na poli moravském blíž města Lávy v bitvě proti německému císaři Rudolfovi Habsburskému dne 26. srpna roku 1278.

Známo, že král Otakar II. pro zrušení smlouvy o poddanosti, již s císařem byl učinil, do oné nešťastné války zapleten byl svou vlastní vinou. Byl však hoden lepšího osudu a krásnější smrti. Milota z Dědic, když v bitvě s čerstvými houfy na nepřátely vraziti měl, dal se hanebným spůsobem na útěk. Král Otakar opuštěn od svých spolubojovníků, kteří buď již zahynuli aneb zajati byli, dorážel stále ještě na nepřítele, až pod ním jeho kůň klesl; tu přiskočilo k zemdlenému již králi několik surových vojáků, kteří mu,

---

*) Kumani čili Plavci jsou národ turecký, který r. 1237 před Tatary na útěk se dal, u velikém počtu do Uher se obrátil, kdež od krále Bely IV. ochotně přijati byli. Byli tehda ještě pohany.

nepoznavše ho, hodili provaz na krk, a jej opodal odvlekli; chtíce mu pak vzíti jeho zlatý helm, roztloukli jej ubohému králi na hlavě; v tom okamžiku přiskočil Bertold z Emerberka a poznal Otakara, jenž se mu do zajetí vzdáti chtěl. Tento nezbedník, jehož bratr pro zločin od Otakara k smrti odsouzen byl, užil nynější příležitosti, králi se pomstiti; on i několik jiných Rakušanů povalili krále k zemi, probodli mu kopím šíji a zavraždili jej 17 ranami! Nejsouce ani s tím spokojeni, šklebili se na mrtvolu a způsobem divochů a krvolačných šelem rouhali se bezdušnému tělu. Toť byla smrť nejslavnějšího krále českého. Císař Rudolf dal mrtvolu odvézti do Vídně, kdež byla balšamována a v purpurovém šatě u Šotův a pak u Minoritův 30 neděl vystavena; církevními obřady nesměl král pochován býti, jelikož zemřel v kletbě. V březnu roku 1279 dovežena mrtvola do Znojma; i zde musela veřejně ukazována býti: neb lid na Moravě a v Čechách nechtěl a nemohl tomu věřiti, že mocný panovník, jehož Němci zlatým a Tataři železným nazývali králem, skutečně mrtev jest! Teprv roku 1297 zavezli jej do Prahy a pohřbili jej v chrámě u sv. Víta. Bídou ale, která po něm svévolnictvím zeměsprávcův v Čechách nastala, lid konečně se přesvědčil, že král Otakar nevzbuditelně do hrobu klesl.

Po smrti velkého krále českého nastalo od roku 1278—1283 mezivládí v Čechách. Císař Rudolf táhl s vojskem svým do Moravy, které ubohou zemi drancovalo a plenilo; město Pohořelice, náležející k věnu královny české, kláštery Kounický, Oslavanský a Rajhradský lehly popelem. V Rosicích přijal císař posly královských měst moravských, pak biskupa Brunona a mnoho šlechticů moravských, bera je na milost; zvláště městům ukazoval se velice nakloněným. I Čechové poslali do ležení Rosického poslance, s kterými císař dříve již s Otakarem umluvené zasnoubení svých i Otakarových dětí obnovil. Však teprv v Čáslavi ustanoveno konečné řízení zemí českých až do plnoletí mladého syna Otakarova, Václava, jemuž Rudolfova dcera Jitka za manželku určena jest, kdežto Rudolf, císařův syn, Václavovu sestru Anežku za choť vzíti si měl. Sňatek, ačkoli ženichové a nevěsty ještě dětmi byli, slaven jest nádherně v Jihlavě, odkud se císař do Vídně odebral, svěřiv správu Moravy biskupovi Olomouckému, kdežto Čechy Ota, markrabě Braniborský, ziskuchtivý to muž, spravoval; Češi však zlé za něho časy zažili. Vdova po Otakarovi, královna Kunhuta, vybavivši se z dohlídky Oty Braniborského, utekla se do Moravy a přičiněním

Brunona biskupa a několika pánů moravských, jako Kuny z Kunštátu, Miloty z Dědic, Bohuše z Drahotuše, Voka z Kravař a jiných obdržela vévodství Opavské, kteréž sice určeno bylo pobočnému synu Otakarovu, jménem Mikuláši, avšak i ona měla v něm podílu míti. Sotva ale do Hradce přišla, chovala se jako jediná paní země (vévoda Mikuláš úpěl ještě v uherském vězení), pojavši tajně za manžela nejkrutějšího nepřítele nebožtíka manžela svého, Zaviše z Rosenberka. Nad takovým počínáním vším právem rozhorlen vyplatil biskup Bruno vévodu Mikuláše z vězení a se svolením císaře Rudolfa a pomocí mnoha pánů moravských uvedl brannou mocí Mikuláše do dědictví jeho. Kunhutě vykázáno 1200 hřiven stříbra ročně (1281). Téhož roku 18. února zemřel Bruno, biskup Olomoucký, o naši vlast velezasloužilý muž, jenž založením len biskupských Olomoucké biskupství povýšil na moc politickou v říši české. Po něm ustanoven za správce Moravy vévoda saský Albrecht, který ji až do konce 5letého mezivládí spravoval. Konečně dne 24. máje 1283 dojel mladý král do Čech, srdečně vítán jsa od lidu veškerého. Události za něho zběhlé týkají se Moravy jen potud, pokud se člena koruny české týkati mohou; jen to podotýkáme, že loupeživí rytíři, kteří za bezvládí zločiny své tropili, Závišem z Rosenberka přísně trestáni jsou; tak jmenovitě roku 1285 Heralt z Obřan, Heřman z Hochšteina, Bedřich ze Schönburka atd. Po jeho smrti 21. června 1305 (byl teprv 34 let stár) následoval jeho syn Václav III. na stolci českém. Když válečnou výpravu proti Polsku strojil, ustanovil město Olomouc za střediště vojínův a ubytoval se v domě děkana kapitoly Olomoucké. Dne 4. srpna roku 1306 vystoupil z komnaty pro veliké parno na chodbu, by čerstvého vzduchu užil: tu přepadl jej od zadu hanebný zákeřník Kunrat z Mühlhofu, rozený Durink a zavraždil dýkou mladého krále třemi ranami. Škoda, že stráž, zastihnuvši vražedníka s krvavou dýkou jej ihned probodla! Tak vzal vrah tajemství s sebou do hrobu, proč posledního Přemyslovce se světa vyhladil.

Za těch čtyř set let, co Přemyslovci Moravou vládli, udály se ve řízení státním i v socialních poměrech obyvatelstva důležité a podstatné změny. Jak na začátku této stati povědíno bylo, byly župy netoliko základem socialního života, nýbrž také ústrojím pro politickou a soudní správu země. Kdežto župy původně byly samosprávny, staly se z nich asi od 11. století obvody, v nichž úředníci od velkovévody neb údělních knížat ustanovení politickou a

hlavně soudní moc jménem knížat provozovali. V čele veškeré správy, jak politické tak soudní, stál župan, také kastellan jmenovaný; vedle něho úřadovali vladař (villicus), který dozor nad zeměpanskými statky měl, pak komoří, jenž přijímal důchody do pokladnice knížecí, ježto jí vzcházely z ročních daní, z peněz soudních, z tržného, ze cla a mýt a ze židů; věci soudní měl na starosti cudař. Vedle těchto župních úředníků zřízeni od té doby, co Morava na údělní knížectví rozdělena byla, také úředníci dvoru knížecího, z nichž představený úřadu loveckého, tak zvaný nejvyšší lovec (magister venatoriae) během času největšího vlivu nabyl.

Pokud blahodárný svazek rodový pevně trval, nebylo nikoho, který by své jisté výživy neměl, an rodové pozemky každého člena rodu živily. Jakmile však zřízení rodové se rozvazovalo, až konečně úplně zaniklo, nemohlo jinak býti, než že množením se obyvatelstva statek otcovský již nedostačoval k výživě rozmnožené rodiny a tu nezbývalo nemajetným členům její, než se podávati v práci a službu velmožů zemských, aneb na hradech knížecích neb podhradích výživy si hledati. Jelikož však za doby té jiná odměna práce a služby se nedávala než polnosti, dostávali tito pracovníci ovšem od pánů svých role k užívání, ale bylo jim podstoupiti za to jisté podmínky, kterými osobní svoboda jich čím dále tím více se obmezovala, až se konečně z nich stali robotní poddaní svých pánů. —

Lid obecný byl velmi tížen všelijakými dávkami, které netoliko knížatům, nýbrž také županům dávati povinen byl. Byl-li kníže na cestách, byli poddaní povinni do kuchyně jeho odváděti voly, krávy, vepře, selata a t. d., kterážto dávka slula nářez; posluhové při lově knížecím, kteří holotou se jmenovali, měli právo pokrmu pro honící psy na obyvatelstvu žádati; cestoval-li kníže, byli poddaní povinni, jeho komonstvo přenocovati, kterážto povinnost pod jménem nocleh v listinách se nachází. Ale záhy již vyvinulo se z těchto povinností všelijaké bezpráví, ani úředníci župní i sluhové knížecí těchže dávek pro sebe žádali, které jen knížeti náležely, tak že nářezu a noclehu nejen župani i jich sluhové, nýbrž také podřízení lovci a vůdcové honících psů na obecném lidu a na statcích klášterů vymáhali. Ve zvláště zlé pověsti byli holoty, kteří ukrutnou trýzní obyvatelstva byli.

Jako téměř každé zřízení lidské společnosti původního dobrého rázu svého pozbývá a časem v horší se obrací, tak se mělo také se zřízením župním u nás. Přední úloha župních úředníků, spravovati veřejné záležitosti župy a spravedlivosti a právu dopomoci k průchodu, poznenáhlu zanedbávána od zřízenců župních, kteří v úřadování svém se dopouštěli všelijakých přechmatů i zjevného rušení právních obyčejů. V příčině dávek a vymáhání soudních peněz, které často v mnoho větším počtu, než právo určovalo, na soupeřích vynucovali, panovala úplná libovůle, tak že lid často raději sedliska svá opustil, než by byl to týrání úředníků snášel, o čemž již z r. 1167 příklad máme.

Ale také v příčině soudnictví dopouštěli se úředníci župní přechmatů velikých, kterými jak formální tak věcné právo se rušilo. Byl starodávný obyčej při právě, aby půhončí, když někoho k soudu pohonil, měl při sobě posla županova, sudího a mimo to dva kmety z okolních vesnic, kde pohnaný sídlel; zanedbal-li to, nebylo správně pohnáno. Později však zanedbávali župní zřízenci soudní onen starožitný obyčej a půhončí chodil sám pohonit, anebo úředníci neposýlali půhončích a poháněli samovolně koho chtěli a nedostavil-li se, pokutovali jej citelně, berouce jej bez soudu a nálezu v základ. Přišel-li chudý před soud žalovat, brali mu plášť neb svrchní šat, chtíce tím si pojistiti soudní peníze, kdyby chudý žalobník při ztratil. Jen v tom si úředníci byli všichni rovni, že stejnou měrou peněz vydírali jak na bohatých tak na chudých, jak na laicích tak na duchovních.

Proti takovým přechmatům úředníků bylo vydáno zřízení Kunrata Oty, v němž ustanoveno, aby půhončí jen podle starého obyčeje poháněl, t. j. maje při sobě posly župana a sudího a dva kmety z blízkých pohnanému osad; kdyby jinak poháněl a v hádce, která by se v příčině té strhla, zabit byl, neměl zabijce ze svého činu se zodpovídati. Kdo jinak, než právě povědíno, pohnán byl, nebyl povinen k soudu se dostaviti. Soudním zřízencům přísně zapovězeno, aby někoho bez práva a soudu v základ brali; učinil-li to nicméně vladař knížete, měl to napraviti kníže, učinil-li to vladař komorníka, měl platiti hřivnu zlata, učinil-li to přísedící soudu, měl výsluhy pozbyti. Dále ustanoveno, že za přisouzení koně pravému majiteli sudímu nenáleží větší poplatek než šedesát penízů. Proti přechmatům úřednickým naměřeno také ustanovení: byl-li kdo nařknut z jmění movitého neb nemovitého, neměl ani sudí

ani vladař knížecí jmění to v držení své vzíti, nýbrž mělo zůstati v moci toho, jenž z jmění toho nařknut byl, až do ukončení sporu a pře. Strany lovců ustanoveno, že nemají žádného, jehož z pychu lesního v podezření měli, oloupiti na cestě nebo na trhu, nýbrž jen tehda, když jej přistíhnou, an strom seká; chudému žalobníku vzíti plášť neb svrchní šat k vůli pojištění soudního poplatku přísně úředníkům se zapovědělo. Sudí neměl jinak souditi než u přítomnosti několika pánů a vladař u přítomnosti několika zemanů. Z toho, co ve statutech Otonových se zapovídá, patrno jest, že se toho úředníci proti právním obyčejům starodávným svévolně dopouštěli, jinak by nebyla nastala potřeba podobné zákazy vydati.

Jest na bíledni, že úředníci župní majíce za vedení úřadů svých rozličné výsluhy od knížete, které, jak v době té obyčejem bylo, z pozemků záležely, snadně bohatli, když k výsluhám těm netoliko zákonité, nýbrž také mnohem větší poplatky, než zákon dovoloval, vybírali. A jelikož vyšší župní úředníci se brali z vyšší šlechty, která později nazvána byla stavem panským, rozumí se samo sebou, že šlechta rychle nabývala jmění, tak že statky přikupovala a brzo rozsáhlými statky pozemkovými vládla; sváry pak v rodu knížecím téměř po celý věk dvanáctý prodlouženými tak se vzmohla, že panovníkům často nesnáze spůsobovala. Vliv její socialní velice mohutněl a uváží-li se, že vliv její v župním ústrojí staletým trváním téměř neobmezeným byl, lze pochopiti, že ani moc knížete nebyla dostatečna, vliv ten seslabiti, tak že také právomocnost zeměpána velikými statkáři, župními úřady vládnoucími, citelně obmezena byla. Tím se stalo, že k nespokojenosti obecné se řáděním županů přidružila se nevole knížat, kteří spoléhajíce se na nenávist, v které úřednictvo u lidí poddaných i svobodných bylo, na prostředky pomýšleli, jakými by lze bylo moc úřednictva a tím také moc šlechty na začátku obmezovati a konečně úplně odstraniti.

A prostředek ten nalezen v tak zvaných immunitách t. j. v udílení svobod klášterům a jiným duchovním korporacím, kterýmižto svobodami z právomocnosti žup vyjímány byly. Tyto immunity, kterými se výkonná a soudní moc úředníkům župním odňala, nevztahovaly se pouze na ohradu klášterní, nýbrž na veškeré statky, které klášter měl, tak že také poddaní klášterští z moci úředníků osvobozeni a co do soudních záležitostí prelatům anebo

jejich zřízencům podrobeni byli. Těmito immunitami či privilegiemi zapovězeno úředníkům župním do osad klášterských bez povolení vrchnosti vstupovati, lidi k soudu župnímu předvolávati, kterékoli poplatky neb povinnosti dřívější jako nářez, nocleb, vřez, přeseka, průvod atd. na lidech žádati, anebo k stavbě hradů lid poháněti. Tím ovšem lid byl zbaven týrání županův, ale poněvadž nyní představení duchovních korporací soudní moc nad lidem provozovali, položen těmito immunitami základ k tuhé poddanosti lidu venkovského, která během času úplné porobě se podobala. Ač biskupství Olomoucké již roku 1144 immunitu od Vladislava II. obdrželo, přece teprve od doby markrabí Jindřicha Vladislava častěji dávány, tak že během 13. století již ani jediné duchovní korporace bez immunity nebylo; immunity n. p. měl Rajhrad z roku 1199, Olomoucké biskupství 1207, klášter Velehradský 1202 a 1213, Johannité 1213 a 1234, řád německý 1222, klášter Oslavanský 1225, klášter Tišnovský 1234, klášter Hradištský 1233 atd.

Ale župní úředníci tak snadně rozkazům zeměpána, kterými moc županů a důchody jich tak valně se ztenčily, se nepodrobili a nepřestávali kláštery a jich statky navštěvovati: netoliko že sami do klášterských obrad vráželi, posýlali nad to více čeleď župní na statky klášterské, kdež na lidu poddaném všelijaké dávky vynucovali a ty. kteří se zdráhali, tělesně týrali. Aby tato opovážlivost se odstranila, ustanoveny od r. 1228 v immunitních listinách přísné tresty na rušitele svobod duchovním korporacím, anoť zjevno dovoleno, aby kláštery a jich poddaní proti čeledi župní násilím si pomáhali. Ale ani tato přísná ustanovení nebyla s to, župní úřednictvo zastrašiti, neboť ještě 1234 praví markrabí Přemysl, že župani duchovní osoby před soud svuj pohánějí jako laiky a když přijíti nechtějí, je násilně dovésti rozkazují a odsuzují jako poddané sedláky.

Když ani přísnost odpor županu nezlomila, padli zeměpáni na prostředek, kterým odpor ten a moc žup překonali. Udělovali totiž podobné immunity, které duchovní statkáři měli, také světským velmožům, vědouce, že ti jinak se brániti budou proti přechmatům županů a čeledi hradské, než kláštery a lidé jich poddaní. První šlechtic moravský, kterému immunita udělena byla, byl Štěpán z Medlova, člen rodu Pernšteinského, kterému markrabí Jindřich Vladislav za zásluhy, které si jako purkrabí hradu Děvického (u Mikulova) dobyl, privilej propůjčil, že žádný župní zřízenec

do poddaných jeho vsí vkročiti nesmí a že poddané z těch vsí souditi má Stěpán sám, neb vladař od něho ustanovený, kterýžto privilej král Přemysl Otakar I. r. 1218 potvrdil. Když pak mocnější pánové viděli, jaká výhoda jde z immunit těm, kteří je obdrželi, snažili se sami podobné privileje získati. A získali-li zeměpáni dříve udílením immunit duchovním korporacím oporu a podporu od církve a duchovenstva, zavázali si immunitami udělenými vyšší šlechtě mnoho členů panstva zemského, kteří panovníkům v službu se přikazovali; a když pak dosti hojný počet velikých statkářů takové immunity měl, přirozeným rozvojem moc žup a vládnoucí v nich šlechty víc a více se drobila, ústřední moc knížecí však se rozšiřovala. A uváží-li se, že počet klášterů na začátku třináctého století byl dosti značný a že klášterům, biskupství Olomouckému a ostatním korporacím duchovním několik set vesnic s lidem poddaným náleželo, kterýžto počet vesnic a lidí poddaných se zvětšil, když také velkostatkáři immunitami obdarováni byli, jde na jevo, že tenkráte již veliká část obyvatelstva ze soudní moci župní vyňata a moc župních úředníků znamenitě obmezena byla.

Citelnější ještě rána zasazena župám, když panovníci vidouce, jaký prospěch v Německu královské moci vzcházel z mohutnění stavu měšťanského, jali se také v Čechách a na Moravě předhradí a jiné větší osady právem městským vysazovati.*) Tak povstala zeměpanská, později královskými nazvaná města, která právy svými se řídila; hospodářské a politické záležitosti spravovali zřízenci od celé obce zvolení, kteří konšelé (podle latinského slova consul) nazváni jsou; v čele jich stal purkmistr, který však do životně svůj úřad nezastával, nýbrž jednotliví konšelé vystřídali se v úřadu tom podle pořádku na jistou dobu, obyčejně na čtyři neděle. Záležitosti soudní řídil sudí králem jmenovaný; časem obdržela pak některá města práva, aby sama sobě sudího volila. Tato královská města náležela ke komoře královské a vrchní dozor nad nimi vedl jménem královským podkomoří královský či zemský, který při obnovení úřadu městského předsedal, nově volené konšely v úřad jich uváděl a zájmy i prospěchy měst královských na péči měl. Toť byli počátkové královských měst, která během 14ho století takové důležitosti nabyla, že čtvrtý stav v zemi činila

*) Důležitost municipalního zřízení poznali němečtí panovníci v Italii a zavedli to pak v Němcích, odkudž se do zemí českých dostalo.

a zástupcové jich na zemském sněmě vedle tří vyšších stavu místo měli. —

Mimo královská města obdržely také jiné osady, které zeměpánům nenáležely, na přímluvu biskupů Olomouckých a jiných velmožů právo městské, tak že záhy vedle královských měst jiná města v zemi se naskytují, která sice právomocnosti župní zproštěna byla, ale stavu neužívala t. j. práva posly na sněm vypravovati neměla.

S městským právem německým začalo také němectví do našich zemí vnikati a začala ona kolonisace německá, o které jsme se již svrchu zmínili. (Viz str. 56—59.)

Ale i v jiné příčině působil vliv německého práva v hospodářské a socialní poměry za věku dvanáctého.

Když rozvázáním rodinného svazku a přibýváním obyvatelstva mnoho lidí bylo, kteří žádného pozemku neměli, počali bohatší, tedy šlechta a duchovní korporace, na rozsáhlých újezdech a lesních ochozích, které posud zúrodněny nebyly, usazovati takové nemajetné lidi; tak povstávaly nové osady, jichžto obyvatelé majitelům půdy, na které seděli, jako pánům rozličné práce konati a jisté dávky odváděti museli. Poněvadž majiteli půdy nebyli, aniž původně na dědině, kde se živili, se narodili, nazváni hostmi (po latinsku hospites, coloni); tito hosté i jich potomci byli jako k hrudě přivtěleni (glebae adscripti) a majitelé statku je prodávali nebo darovali zároveň se statkem. Ale již záhy, v první polovici 12. století, nalezáme stopy, že na kolonat působil vliv instituce západní Evropy, která pocházela z práva římského a původně statkáři duchovními, pak i světskými mimo jiné země také v Německu se šířila. Jest to tak zvaná emfyteuse, na základě které majitel pozemku část svého majetku postupuje druhému k užívání pod jistými podmínkami, jako odvádění ročního platu, uznání vrchnostenské moci atd.; kdo statek takový přijal, nebyl majitelem jeho, nýbrž jen poživatelem (usufructuarius); ale tím, že emfyteuse obyčejně propůjčována byla emfyteutovi i jeho potomkům, stal se statek emfyteutický říkaje dědičným v rodině emfyteuty, který on však prodati ani jakkoli bez vůle majitelovy zavaditi nesměl. Vymřela-li rodina emfyteuty, padl statek právem odúmrtí na majitele, který jej pak jinému propůjčiti, anebo sám jej obdělávati právo měl. Toto právo emfyteutické nazváno podle krajiny, odkud

k nám přišlo, právem německým (jus teotonicale) nebo purkrechtním.*)

Právo purkrechtní znamená veliký pokrok v poměrech hospodářských a poddanských naproti poměrům hostí či kolonů, zvláště tím, že emfyteuta měl volnost po odbytí všech povinností z purkrechtu se odstěhovati, jakož majitel právo měl svého emfyteutu, když povinností neplnil, ze statku vykázati. Ale poněvadž vedle nové emfyteuse trval také ještě starý kolonat, vedle kterého volné stěhování ze statku panského místa nemělo, snažili se majitelé statků právo stěhovací emfyteutů zúžovati a obmezovati; v Čechách práva toho emfyteuti mnohem dříve pozbyli, než na Moravě, kde teprve sněm r. 1381 nařídil, že žádný poddaný bez vůle pána svého na jiný statek se stěhovati nesmí; ale zákaz ten dlouho netrval, an již v 15. století byl právní obyčej, že žádný pán nemá moci purkrechtníka proti jeho vůli na statku svém zdržovati, jakmile poddaný všecky povinnosti pánovi svému vyplnil.

Během 13. století vyvinul se tedy v staročeské státní společnosti nový element, stav městský, důležitý mimo jiné příčiny pro pro to, že členové jeho řemesla a průmysl vůbec provozovali. Ale také šlechta položila touž dobou základy, na kterých její moc, ubýváním právomocnosti župní seslabená, záhy se křísila a tak pokročila, že během pozdějších dvou století vrcholu svého dostoupila. V třináctém století náležela šlechta, co se týče trestního či kriminálního práva, ještě před soud župní; co se však týče práva civilního, které za té doby, jak jinak býti nemohlo, jen k statkům a všem poměrům z práva vlastnictví realního pocházejícím se vztahovalo, nepodléhala šlechta soudu župnímu, nýbrž instituci, která již v 12. století v listinách se připomíná, ale původem svým zajisté do mnohem dřívější doby sahá. Jest to sněm zemský, na kterém netoliko zákony se dávaly, nýbrž původně také soudy se odbývaly,**) pokud se týkaly rozepří, které šlechticové mezi sebou měli o statky pozemkové. Statky ty byly zapsány či vloženy do desk zemských, kteréž původně při každé důležitější krajské

*) Slovem purkrecht jmenován také každý pozemek, který emfyteusí propůjčen byl.

**) Tyto sněmy a soudy jmenují se v listech: colloquium generale, colloquium nobilium, curia, jus terrae, jus provinciale a t. d. Ještě v 15. století praví se v půhonech, že se pohoní k panskému sněmu t. j. soudu.

cúdě*) zřízeny byly, z nichž však, jak již r. 1303 se praví, cúda Olomoucká největší váhu měla.

Šlechta byla roztříděna na vyšší a nižší; již statuta Ottonis mluví o viri nobiles majores et minores, t. j. šlechtici vyšší a nižší. K vyšší šlechtě náleželi rodové netoliko starožitným původem, nýbrž také rozsáhlými statky pozemkovými vynikající; slují v lat. listech magnates nebo barones a jakmile se objevují české listy a jiné prameny česky psané, nazývají se tito barones nebo magnates po česku páni a stav jejich stav panský. Domohli se během 13. století takového vlivu, že již na začátku 14. století soud zemský nazýván soudem panským, že úřadníci při deskách zemských i komorník a sudí, jakož i hejtman či starosta země jen ze stavu panského bráni bývali; měli kromě jiných také privilej ten, že, pokud v trestných záležitostech ještě soudu župnímu podřízeni byli, ordal osobně podstoupiti povinni nebyli, nýbrž panoše svého místo sebe k výkonu tomu poslati právo měli. Ale již po druhé polovici věku 13. vymknul se stav panský z právomocnosti soudů obyčejných a jakož soud zemský pře panských statků pozemkových soudil, tak podřízeni jsou pánové také osobami svými soudu zemskému, tak že žádný pán jinde než před právem zemským či soudem panským odpovídati povinen nebyl.

Nižší šlechta jmenována původně pospolitým jménem zemané, kterýmžto jménem v dobách 12. století předcházejících věrojatně také pánové zahrnuti byli. V nižší šlechtě měli významné místo vládyky, tak že po nich veškerá nižší šlechta, když stavem politickým se stala, nazvána jest stavem vládyckým; vedle vládyk náleželi k nižší šlechtě panoše (cliens, armiger), kteří sice svobodné statky pozemkové měli, ale často v službu velmožů panských se přikazovali. Který nižší šlechtic od panovníka pasován byl na rytířství, jmenován rytířem (miles) a jméno to přeneseno později na celý stav zemanský, který podle toho pak nazván byl stavem rytířským.

Podle tohoto roztřídění na vyšší a nižší šlechtu dělilo se také právo zemské na vyšší i menši soud; páni se poháněli jen k vyššímu soudu, ať běželo o jakoukoli summu spornou; k menšímu soudu pak se poháněli zemané; ale převyšovala-li summa sporná deset hřiven, musela také nižší šlechta k panskému soudu pohnána býti.

*) Jmenovitě v Brně, v Olomouci, Jemnici a Jihlavě.

Tím obdržel stav panský také veliký vliv na soudnictví stavu vládyckého a uváží-li se, že také duchovní, ač osobami svými ze světského soudu vyňati byli, přece ze statků pozemkových před soudem panským odpovídati povinni byli, vidí se, jak velikou moc páni ve stavu svém soustřeďovali.

Na místě starožitného zřízení župního nastalo zřízení krajské, jehož obvody ovšem mnohem větší byly než župy, v nichž policejní a kriminalní správu vedli popravcové, jichžto obvody také popravami sluly.

Konečně vytknoutí sluší ještě jedno zřízení nové, které za posledních Přemyslovců na Moravě se uvádělo: zřízení manské, které hlavně šířeno bylo biskupy Olomouckými Brunou a Theodorichem; větších pak rozměrů nabylo zřízení to teprve za králů Lucemburských.

Morava od roku 1306—1628

(za panování Jindřicha Korutanského; Jana z Lucemburka, Karla, Jana II., Jošta, Prokopa, Václava IV., Zikmunda; Albrechta Rakouského; Ladislava; Jiřího; Matyáše I. Uherského; Vladislava; Ludvíka. Ferdinanda I., Maximiliana II., Rudolfa II., Matiáše II.; Bedřicha falckraběte a Ferdinanda II.).

Když poslední Přemyslovec Václav III. proklatou rukou zákeřnickou v Olomouci osudu podlehnul, nastala smutná doba zemím koruny české. Jakoby dobrý genius národa československého zároveň s posledním členem proslaveného rodu Přemyslova v chladný hrob se byl ukryl, otřásaly zhoubné bouře našimi vlastmi, které pro svou úrodnost a bohatost arciť velmi žádoucí lahůdkou sousedním panovníkům byly. Jindřich vévoda Korutanský domníval se jako švakr zavražděného krále nezáporné právo míti na stolec český; byltě však odstrčen císařem německým Albrechtem, jenž synu svému Rudolfovi království české přivlastnil. Tento velmi nadaný panovník zasnoubil sobě vdovu po Václavovi II. jménem Alžbětu, která později dle věnného města Hradce, dle ní Králové Hradec jmenovaného, obyčejně nazývána jest králová Hradecká. Rudolf Čechům velmi se zalíbil, však bohužel již 3. července 1307 při obléhání hradu Horažďovického zemřel červenkou, čímž Alžběta po druhé ovdověla. Ačkoli chtěl císař Albrecht nyní zase koruny české pro syna svého Bedřicha dobyti, byl přece Jindřich Korutanský, jemuž teď velká část Čechů nakloněna byla, na království české povýšen. Listem 14. srpna 1308 ve Znojmě daným zavázal se král Jindřich vyplatiti Bedřichovi Rakouskému 45.000 hřiven a do vyplacení této sumy zastavil mu Jihlavu s doly stříbrnými, hrad Veveří, Ivančice, Znojmo, Pohořelice a Podivín. Jindřich Korutanský byl muž slabého ducha; nemohl zapomenouti, že část šlechty českomoravské nakloněna byla Bedřichovi Habsburskému a za tou příčinou utiskoval mnohé pány, kdežto jiné zase všemožně výsadami mnohými vyznamenával. Za úředníky nejvyšší povolával krajany z Korutanska a urážel tím city Čechů, kteří pohlédnouce na mladistvou Alžbětu, sestru zavražděného Václava III., vždy víc a více citili nenahra-

ditelnou ztrátu panujícího rodu domácího. Když konečně Jindřich Kuřutanský tuto krásnou kněžnu, miláčka lidu českého, přinutiti chtěl ku sňatku jí protivnému, vypukla dávná nespokojenost ve veřejný odpor, jehož výsledkem bylo odeslání poselstva ku králi německému Jindřichovi Lucemburskému, který 27. listopadu 1308 za krále německého zvolen byl. Hlavním podnikatelem tohoto vyslanství byl, jak se podobá, mohutný pán Jindřich z Lipé, jeden z nejpamátnějších mužů dějin našich; poslanci pánův českých úplně provedli zámysly své. Jindřich Korutanský byl království českého zbaven a syn císaře německého, tenkráte čtrnáctiletý, jménem Jan, zasnoubiv se s kněžnou Alžbětou stal se králem českým, slíbiv knížatům rakouským 50.000 hřiven stříbra, za kterouž sumu jim markrabství moravské zastaveno bylo. (17. září 1309.)

Toto povýšení Jana Lucemburského na stolec český jest rozhodný děj v historii zemí koruny české: králem rodu německého zaváděly se v naše vlasti německé spůsoby, které tím snáze se ujímaly, jelikož feudalism německý již Otakarem II. u nás zaveden jest; šlechta obzvláštně nyní se vyvinovala vedle příkladu šlechty německé, turnaje se slavily a vyvinulo se rychle jako v Němcích ono nakažlivé právo, jež po německu Faustrecht sluje, pro nějž my ale vlastního slova nemáme, jelikož pojem jeho od nás nepochází. Šlechta poznenáhlu se vyvyšovala nad ostatní třídy občanstva, ano začínala se stavěti na roveň s králem. Za Jana Lucemburského mohutněla rychle šlechta, která tím snadněji vůli svou prováděti mohla, jelikož král nejraději v cizích zemích po dobrodružstvích se sháněl. Na začátku panování nového krále byla moravská šlechta na dvé rozpoltěna Brzo však z oposice politické nastaly dle vzorů německých rytířů válečné výpravy proti klášterům a městům. Měšťané ukrývali se za zděmi měst svých, obchodníci neradi se vydávali na cesty obchodní a čekali horoucně na osvoboditele ze strastí těchto. Za to ale chátra všelijaká nikdy tak veselých rejdišť neměla jako tenkráte; ozbrojené houfy táhly po zemi, plenice kde co pleniti bylo, tak že i dobře opevněná města, na př. Uh. Hradiště, na nejvyšších úřadnících zemských pomoci žádala. Mimo města naříkaly sobě nejvíce kláštery prahnouce, by novozvolený král brzo do Moravy zavítal ku narovnání všech sporů a potrestání všech zločinců. Korunován jsa korunou českou vydal se nový král Jan ku konci máje 1311 na cestu na Moravu, jel Olomoucem, kdež 12 dní se zdržel; v klášteře Rajhradě sešel se s vévodu Rakouským, načež

v Brně mu holdováno. Po holdování udělil král Jan markrabství moravskému privilegium (18. června 1311), kteréž Moravanům podobná práva propůjčovalo, jak privilegium z roku předešlého Čechům. Potvrdiv zároveň všechna starší práva zemská ustanovil mezi jiným: 1. král nevypíše žádných daní leč při provdání dětí svých. 2. Jen rozený Moravan může na Moravě státi se úředníkem zemským. 3. Dědičné právo rozšířeno jest až do čtvrtého pokolení. 4. V zahraničných válkách Moravané nejsou povinni proti své vůli do pole se vypraviti. Udělením těchto výsad byl král Jan prvním knížetem, jenž i formalně stavy moravské ustanovil, zapomenuv při tom, že každá ústava jednou daná vždy více se rozvinovati musí; a vskutku povstaly sem tam z této ústavy různice mezi Čechy a Moravany. Avšak sotva že král Jan Moravu byl opustil, počalo staré řádění šlechty loupežnické a nepřátelské králi novému. Náčelníci neplech těchto byli: mladý vojvoda Opavský Mikuláš, Bedřich z Linavy, Hartlib, Imram a Oldřich z Boskovic, Friduš a Guntýř z Brandýsa. Hlavní jich hrady byly: Račice, tvrz Bedřicha z Linavy, hrad Ungšperk čili Sádek a hrad Boskovice. Hrady tyto rozbourány a svévolní rytířové pokořeni jsou králem roku 1312. Bedlivý ohled bral král Jan na města, jimžto mnohé privileje udílel, věda, že v měšťanstvu nalezne vydatnou podporu proti vladobažné šlechtě. Roku 1315 válčil král šťastně proti hraběti Matyáši z Trenčína, který zhoubné vpády do Moravy činiv od krále ze země vyhnán a až do Uher pronásledován byl. Poměry krále k říši německé a vévodům rakouským byly příčinou mnohých nesnází, v něž království české uvrženo; domácí šlechta vešla přičiněním Jindřicha z Lipé pro nedbalost krále ve správě domácí a ustavičné jeho zaměstnání v cizině, kdež české peníze promařoval. v tuhý odpor proti němu, který teprv r. 1318 skončen byl s tím výsledkem, že moc šlechty ještě více se upevnila. Jako nejhlavnější odpůrce králův, ale též jako nejpřednější vlastenec vynikal v této rozepři Jindřich z Lipé, muž to nadobyčejné neohroženosti a diplomatické zběhlosti, vlastnosti to, ježto ve spojení s horoucí láskou k vlasti jemu čestné místo v dějinách našich po všechny časy pojišťují. Byl od roku 1321—1329 hejtmanem moravským a zemřel 26. srpna 1329. Král Jan, ač měl nezáporně skvělé vlohy, nikdy sobě nezískal lásky národu českého; považovav království české. jeho bohatství a vojska jen za prostředek k zevnějšímu lesku a za základ k rozšíření moci domu svého, urážel tím cit českého

národu, jenž ovšem měl všecku příčinu předešlými králi se pyšniti. Nespokojenost lidu nezmenšila se ustavičnými vysokými daněmi, a král vida, že lid mu nakloněn není, zamýšlel království české vyměniti s falckrabstvím na Rýně (1318), což však manželka jeho překazila. Pustíme zde stranou zámysly krále na Korutansko a Tyrolsko, zpouru o nastoupení na stolec knížecí v Korutansku, války proti Litvanům a Polsku, uvedeme jen, že král, již v mládí svém slabého zraku, úplně oslepl a ač slepý, účastnil se války Francouzů proti Angličanům. V bitvě u Kresčak (Creçy) padl dne 26. srpna 1346 na bojišti a spůsob jeho smrti naznačuje dokona rytířské smýšlení královo. Když totiž komonstvo jeho vidělo, že bitva jest ztracena, prosilo krále, by život svůj zachránil; on ale odvětil památná slova: „Toť bohdá nebude, by král český z boje utíkal“ a dav se zavésti mezi nejhustší houfy nepřátelské máchal mečem v řadách nepřátelských, až konečně mnohými ranami zemdlen s koně klesl. Pod večer nalezli Angličané slepého krále ještě dýchajícího; v noci však skonal, oplakán jsa od anglického vojevůdce Edvarda.

Po smrti krále Jana následoval na trůně českém syn jeho Karel, „otec vlasti“, jenž od roku 1333 Moravu jako markrabě byl spravoval. Dějiny vlastenecké zapsaly dobu panování tohoto muže zlatými literami do kněh svých a vděčný národ nazývá jej podnes krásným jménem „otec vlasti“. Narodil se v Praze dne 14. května 1316 a obdržel na křtu jméno Václav, kteréž později s jménem, při biřmování obdrženým, Karel, změnil, pode kterým v dějinách proslul. Vychován jsa částečně v Paříži, tehdáž pro pěstování rozličných věd slovutné, naplněn jest velikou láskou pro umění a vědu, kteréž založením Pražských vysokých škol a mnohých velkolepých staveb, dílem až posud trvajících, osvědčil. Mnohem se liší od otce svého a vynasnažoval se všemožně napraviti, co otec byl promařil neb pokazil. Dějiny nemohou dosti vychváliti jeho spořivost a vzorný pořádek, který ve všech věcech vládních zachovával; sám jsa učeným liboval si v obcování s učenými muži, jichžto tenkráte v našich zemích bylo hojně. R. 1346 povýšen byl na císařství německé dosáhnuv tak hodnosti, po které otec marně bažil. Od r. 1333 počíná jeho veřejné působení; nestaral se pouze o markrabství moravské, než také o záležitosti české; chováním svým získal sobě úplnou důvěru Čechův, kterou si po celý čas života svého zachovati uměl Neocenitelnou zásluhu

získal si Karel založením nových desk zemských roku 1348 v Olomouci a v Brně, nařídiv zároveň, že jen do těchto desk vklady se dávati mají (jelikož až posud i jiná města desky mívala), opravil mince, povýšil s přivolením papeže Klementa VI. biskupství Pražské na arcibiskupství a odstoupiv roku 1349 bratrovi svému Janu markrabství moravské, učinil toto markrabství zároveň s biskupstvím Olomouckým a vévodstvím Opavským lénem koruny české dědičným v rodině dotčeného Jana. Tím ovšem původně sjednocená v sobě Morava rozdělena jest na tré; biskupství Olomoucké a markrabství zůstalo však v užším spojení tím, že biskupové navštěvovali sněmy zemské, držané i v Olomouci i v Brně, čehož Opavané nečinivše naší zemi více méně se odcizovali. Nelze popírati, že právě za panování Karla celá správa zemská, pokud ještě aspoň poněkud ráz staroslovanský na sobě měla, dokona změněna byla. Stavové listem krále Jana z roku 1311 zřízení rozšiřovali nyní čím dále tím více moc svou vedle vzoru německého, kdežto lid obecný dle téhož vzoru v zhoubný stav poddanosti sklesl. Co se týče zevnější politiky Karla, podotýkáme jen to, že byla roku 1364 v Brně učiněna smlouva mezi domem Habsburským a Lucemburským, vedle které po vymření jednoho přežijící jej rod ve všech zemích následovati měl. Karel zemřel dne 29. listopadu 1378; v Čechách a v císařství německém nastoupil syn jeho Václav IV.; Zikmund, druhý Karlův syn, obdržel Braniborsko a Jan Horní Lužici. Podobným spůsobem blahonosným, jak Karel Čechy, spravoval bratr jeho Jan, po nějaký čas také hrabě Tyrolský, markrabství moravské, obrátiv hlavní zřetel k městům, která mnohými výsadami obdařil, tak jmenovitě Olomouc, jemuž udělil roku 1352 práva Magdeburská. Doba jeho panování byla pokojna, jelikož členové rodu Lucemburského v bratrské svornosti žili. —

Když pak 12. listopadu 1375 zemřel, uvázal se v Moravu syn jeho Jodok čili Jošt, potvrzen jsa králem Václavem 9. ledna 1376. Tento zase odstoupil bratrovi Prokopovi nějakou část Moravy otcem určenou a sice: hrady Úsov, Bludov, Plankenberg a Napajedly s náležitými k nim statky, pak města Přerov, Litovel a Unčov, dada mu i právo nazývati se markrabětem, kdežto Jodok obyčejně se psal „markrabě a pán Moravy“. Třetí bratr Jan Soběslav dán na stav kněžský, stal se biskupem Litomyšelským a r. 1387 patriarchou Aquilejským

Rok 1378 jest osudným v dějinách českomoravských: smrtí Karla IV. zmizel i duch svornosti mezi členy rodu Lucemburského a sobecká, ziskuchtivá politika rodu tohoto ukázala se v necudné své nahotě Těžko rozhodovati, který mezi tehdejšími Lucemburskými, Václavem, králem Českým, Joštem a Prokopem, markrabaty Moravy a Zikmundem, markrabětem Braniborským, méně vinným byl. Král Václav, bedlivě pod dozorstvím Karla IV. vychován, věnoval se na začátku panování svého vzornou bedlivostí a pracovitostí pracím a povinnostem panovnickým; vida ale, kterak zvláště v Německu pro prostopášnost a nevázanost šlechty, knížat i měst všechna jeho snaha stala se marnou, nechal pak věci vyvinovati se, jak se právě vyvinovaly a stal se z počátečně pracovitého a bedlivého panovníka netečným bať i zrovna nedbalým, který zvláště v pozdějších letech, oddav se nemírnému pití, mnoho bezpráví spáchal; nevěrné, zlomyslné a zákeřnické chování se jeho příbuzných k němu jej ještě více v nectné náruživosti utvrzovalo. Bratr jeho Zikmund, později král uherský a císař Římský, byl opak bratra svého u mnohých věcech; neb měl-li Václav na sobě sem tam aspoň stín dobrých vlastností, Zikmundovi i toho stínu se nedostávalo. Jsa věrolomný, lstivý, mstivý, ziskuchtivý, chlipný spojoval v sobě všechny vlastnosti, které jsou vladaře nehodny; neb život vladařův náleží jejich národům a stojíce v čele lidu mají také býti lidu vzorem skvělým, na kterém nižádné skvrny uzříti se nemá. Není pochyby, že král Václav, ač mnozí dějepisci nesmírně jemu lají, byl v jádru svém poctivějším nežli Zikmund. Co se týče markrabat moravských, Jošta a Prokopa, ani o jednom ani o druhém nelze nic chvalitebného zaznamenati; oba jsouce vladobažní hleděli panství své rozšiřovati nedbajíce, že tím země moravská strašně popleněna a spustošena bude. Jošt, který rád učené knihy čítal, byl ovšem rozvážlivější a chytřejší než Prokop, který vášnivostí svou sveden ihned zbraně se chápal; za to ale neostýchal se Jošt rozličných úkladů užiti, jestli jen vedly k cíli. Takovým způsobem náleží panování těchto čtyř vladařů Lucemburských mezi nejsmutnější doby českomoravských dějin; když se panovníci rouhali svazku přírody, krevnímu příbuzenství, kterak měli milovati národy jim svěřené, kterak mohli se obětovati pro lid jim poddaný? Pokusíme se, podati zde stručný přehled dějin českomoravských od r. 1378—1411, kteréhožto roku markrabě Jodok zemřel.

Podotkli jsme svrchu, že král Václav na začátku panování svého všemožně o záležitosti říší svých se staral a zároveň o rozšíření moci domu svého pečoval. Sotva že dosednul na trůn, počalo následkem nesvorné volby papeže v církvi katolické tak zvané veliké schisma (rozkolnictví), jež zavdalo příčiny k velikým bouřím v církvi Římské. Král Václav darmo se pokoušel, tomuto rozkolnictví hned s počátku učiniti konec a mrzutost, kterou nad tím marným namáháním cítil, měla za následek, že později tak nešetrně s kněžstvem nakládal, v čemž jej jeho miláčkové ještě předstihovali. Za to ale rozmnožil panství své roku 1384 vévodstvím Lucemburským, jelikož příbuzný jeho, vévoda Václav, téhož roku bez dětí byl zemřel, kdežto bratr, král Zikmund, zaslíben jsa za manžela Marii, nejstarší dceři krále uherského, Ludvíka, měl čáku na trůn uherský. Musel si však teprv i nevěsty i koruny svatého Štěpána brannou mocí dobyti; zastaviv markrabství braniborské svým bratřím a strýcům (1385), zaopatřil sobě potřebné peníze k válečnému tažení do Uher. Štěstí mu ale začátečně nepřálo, tak že roku 1386 též některé krajiny uherské blíž hranic moravských Joštovi a Prokopovi zastaviti musel, až konečně králem Václavem vydatnou mocí vojenskou podporován dne 31. března 1387 v královském Bělehradě korunou svatého Štěpána na krále uherského korunován byl, zavázav se, krajiny Jodokovi zastavené zase s korunou uherskou spojiti, čehož tím dosáhl, že odstoupil r. 1388 markrabství braniborské Joštovi, jenž se takovým spůsobem i kurfirštem německé říše stal. Jošt tedy panoval velké části Moravy a Braniborsku, o kteréž se dosti staral; neb množství listin německých, klášterům, stavům, šlechticům a městům onoho markrabství daných, stvrzují, že se chtěl v držení Braniborska upevniti a jest pravdě podobno, že panství braniborské jej ve smýšlení německém utvrzovalo; neb veliká část listin Jodokových. k Moravě se vztahujících, jest sepsána jazykem německým. Roku 1388 zapsal mu král Václav také vévodství Lucemburské. Nejsa však spokojen s těmito zeměmi bažil po vyšším důstojenství; vida, kterak se Václavovi císařství německé čím dále tím více omrzuje, chytře ho k tomu měl, aby císařství se vzdal, zároveň tajně se ucházeje o hlasy kurfirštů (1388); ale tenkráte ještě přání jeho se nevyplnilo; měl však již od roku 1379 vliv na správu německou, byv téhož roku totiž králem Václavem ustanoven za vikáře císařství německého; nezanedbával správy na Moravě, kdež roku 1382, 1385 a později

ještě 1389, 1391, 1392, 1397 a 1409 soudu zemskému v Olomouci předsedal. Velepamátný jest sněm roku 1380 na hradě Špilberku držaný, na kterém šlechta moravská se usnesla, že žádný pán nějakého sedláka za poddaného přijmouti nemá, nemůže-li se vykázati listem propouštějícím jej z poddanství posavádního pána svého, ustanovení to, které svobodu lidskou hrubě uráží a makavě dokazuje, kterak tehda německý feudalismus již valně se byl rozšířil a upevnil ku škodě svobody a blahobytu našeho rolnictva. Šlechta dosáhla za oné doby naproti ostatním třídám obyvatelstva již takové moci, že, jakž z našeho vypravování vidno bude, i samému panovníkovi na odpor stavěti se mohla; v této moci šlechta i tím se upevnila, že jednotliví členové rodu Lucemburského, tuhé odboje proti sobě strojíce, mocné pány zemské na svou stranu dostati a při ní je udržeti chtěli a jim rozličným spůsobem přízeň a náklonnost svou osvědčovali. Nejvíce trpěly řáděním šlechty církevní statky; i sami markrabata Jodok a Prokop se neostýchali na statky biskupské sáhati. Tito chtěvše, aby jich bratr Jan Soběslav po smrti biskupa Jana (1380) na stolici Olomouckou dosedl, činili ještě před úmrtím tohoto biskupa násilí statkům biskupským; bať markrabě Jodok vyobcoval ve spojení s radou města Olomouce kanovníky z města i ze všech jemu poddaných zemí a vyhrožoval každému hrdelním trestem, kdo by je přijal anebo jim činže vyplatil. Následkem takového počínání byli Jodok a městská rada Olomoucká v církevní kletbu uvrženi (12. ledna 1380.) Tento prostředek měl dobrý účinek; neb již v únoru téhož roku vrátil Jodok všechny statky církevní kapitole Olomoucké, načež od kletby osvobozen byl (20. února 1380.) Od té doby choval se Jodok přátelsky k biskupství Olomouckému vyjma rok 1396; ale ne tak jeho bratr Prokop, který ve spojení s Pročkem z Búzova a Pročkem z Kunštátu zhoubné vpády na statky církve Olomoucké činil. Když tyto útoky konečně roku 1399 staly se nesnesitelnými, byli Prokop a jeho stoupenci: Jan vévoda Ratiborský, Semovit, vévoda Mazovský, Přemysl a Bolko, vévodové Těšínští, Kunrad a Bolko, vévodové Olešničtí, pak Prokopovi velitelé a purkrabí v Litovli, v Přerově, Uh. Brodě, Pohořelicích, v Bzenci, Ivančicích, Ostroze, na Hrádku u Jevíčka, v Úsově, v Roketnici a na Rabšteině u Znojma a na tři sta šlechticů, mezi nimiž členové panských rodů, na př.: Jan ze Šternberka na Lukově a syn jeho Albert, Hynek z Valdšteina, Havlík ze Zvěřetic, Smil z Kunštátu na Bolehradicích, Jindřich a

Hynek z Kunštátu na Jevišovicích, Ondřej a Vaněk z Dubé, Vaněk z Boskovic, Zikmund ze Šternberka na Letovicích, Vok starší i mladší z Holšteina, Matouš z Cimburka, Beneš z Kravař a t. d. v kletbu církevní uvrženi (4. března); přes to však Prokop válečně přepadal statky biskupské až do roku 1403. Toto nepřátelství proti biskupovi mělo mimo bažení po kořisti však i jiné příčiny, které hned vyložíme.

Markrabě Jan, otec Jodokův a Prokopův, ustanovil ve svém závětu dne 26. března 1371 v Brně daném, jak svrchu dotčeno, nejstaršího syna Jodoka za markraběte moravského, jemuž měli ostatní bratří podřízeni býti a statky jim vykázané od nejstaršího bratra v léno vzíti. Ustanoveno dále, že šlechta, i na statcích Prokopových bydlící, má jen před soud Jodokův poháněna býti a Prokopovi nebylo dovoleno, ani vasalů markrabských do své služby přijímati, ani nová léna zřizovati; dále bylo určeno, že všechny kláštery bez ohledu, na kterém statku leží, náleží jen ku komoře markraběte Jodoka, jako vrchnímu pánu země moravské. Tato ustanovení nemohla mezi takovými bratry, jako byli Jodok a Prokop, mír a lásku zachovati; protož je také vidíme v ustavičném odporu proti sobě a tvořily-li se strany, tuť zajisté nikdy oba k jedné straně nenáleželi. Ustavičně vedli mezi sebou rozepře jako nejkrutější nepřátelé. Roku 1392 potýkali se brannou mocí; roku 1394 brzo po smrti otcově válčili krutě proti sobě pro dluh, jímž Jodok Prokopovi povinen byl. Rok 1393 ukazuje nám sobeckou politiku rodu Lucemburského v celé škaredosti. Když totiž král Václav českou šlechtu tím byl hluboce urazil, že do rady své povolal muže prostého rodu, pánův sobě nevšímaje, usnesla se vysoká šlechta návodem Jindřicha z Rosenberka na tom, že radu krále prostorodou odstraní; nejpřednější pánové čeští spojili se s ním a tak povstala 18. prosince 1393 tak zvaná „jednota panská“, která, dobře znajíc nesvornost v rodu Lucemburském, pozvala markraběte moravského Jodoka a Sigmunda uherského do spolku svého, k čemuž oba ihned svolili; Jodok i nad to více spojil se s Albrechtem, vévodou rakouským a Vilémem, markrabětem Míšenským. Prokop však zůstal králi věren, ne snad z převeliké poctivosti, než proto, že na též straně státi nechtěl, kde viděl nenáviděného bratra. Tato jednota, nevidouc jiného prostředku, miláčky královy odstraniti a vlivu v záležitosti a správu království se dodělati, zajala u přítomnosti markraběte Jodoka krále Václava

v jednom dvoře blíž Berouna a odvezla ho na hrad Pražský; lid obecný však nebyl s počínáním pánů spokojen, a dlouhé přemlouvání to stálo, nežli Pražané markraběte Jodoka, který od krále Václava listem 15. května 1394 daným „starostou“ království českého jmenován byl, za takového uznali. Král Václav nalezl podporu u Jana, vévody Hořelského a Prokopa, který vojíny své s vojskem Janovým spojiv před Prahu táhl, načež jednota panská v noci 22. června krále z Hradčan na hrad Wildberg v Rakousích odvedla, odkud teprv 1. srpna zase do Čech se vrátil. Tato událost působila velmi nešťastně na mysl královu, bez toho velmi nedůvěřivou a od té doby stal se ještě krutějším a nevázanějším, nežli kdy dříve; a jelikož členové jednoty úkladně i násilně s ním byli nakládali, není se tomu diviti, že váhal splniti sliby na něm vynucené. Za tou příčinou množil se počet nespokojených pánů českých, až konečně přičinlivostí Jana Hořelského r. 1395 mír mezi králem a pány uzavřen byl; nemalý podíl bral také markrabě Prokop ve všech těchto jednáních. Král Václav uzavřev tak mír s pány svými smířil se také s Joštem a Zikmundem. Ale jak upřímné ono smíření bylo, lze poznati z toho, že dne 31. května 1396 markraběte Jošta na hradě Karlšteině uvěznil, poslav zároveň poselství Prokopovi do Moravy, by se všech statků bratra svého zmocnil. Jošt byl teprv za několik dní z vazby propuštěn, načež se roku 1397 s králem zase smířil. Když ale několik rad královských 11. června 1397 na hradě Karlšteině na rozkaz Jana, vévody Opavského, tajným podněcováním však markraběte Jošta zavražděno bylo, vyobcoval král tohoto v měsíci červenci z Prahy a z Čech, kdežto Prokop na dvoře královském zůstal; přivrženci Jodokovi sami se dali na útěk. Když pak král Václav r. 1399 do Němec se odebral, ustanovil za správce zemského markraběte Prokopa, který důraznou rukou vesla vlády se chopiv obzvláštně vladobažné pány jednoty panské obmezoval, kteří, nejsouce dosti silnými, aby Prokopa odstranili, o pomoc bratra Jodoka se ucházeli. Tento přivábil do nového spolku také krále Zikmunda a smlouva učiněna jest mezi jednotou z jedné, mezi Joštem a Zikmundem z druhé strany 18. ledna 1400 v Jihlavě, čelící k tomu, aby markrabě Prokop, rušitel smluv mezi králem Václavem a jednotou panskou učiněných, a jeho stoupenci „vší mocí až do těch hrdel“ zničeni byli. Král Václav, jehož kurfirštové tenkráte hodnosti císařské zbaviti chtěli, nepodporoval Prokopa, tak že mu bylo v tuhém boji po celý rok s bratry

svými zápasiti (1400); nicméně král ale také se nestaral o postavení své v Německu a tak za příčinou své netečnosti vskutku od kurfirštů téhož roku sesazen (20. srpna) a na jeho místě falckrabě Ruprecht volen jest na císařství německé. Václav, o tom byv zpraven, nesmírně se rozzlobil a přísahal krutou pomstu odporníkům svým; podobnou přísahou zavázal se i markrabě Jošt. Událost tato měla ten dobrý následek, že členové rodu Lucemburského nyní zase se smířili; i Jodok a Prokop, kterýchžto tuhé dlouholeté nepřátelství počátek svůj mělo v nezaplacení úroků a činží rozličných, vešli v přátelství mezi sebou. Jakmile ale krále proti nepřátelům podporovati měli, ukázalo se staré sobectví, tak že Václav uražen přílišnými požadavky z porady ujel a řádil pak ještě svévolněji v zemi, nežli dříve. Jošt a jednota panská tak dalece se zapomněli, že se s králem Ruprechtem proti Václavovi spojili; i Prokop byl začátečně s nimi spojen, brzo však se zpamatovav nabízel královi své služby a pomoc svou (1401) Jošt zatím s vojsky markrabat míšenských oblehl Prahu, a nemoha jí dobyti, začal sám s králem vyjednávati a 12 srpna 1401 uzavřen mír, který i jednotu panskou i markraběte Jodoka uspokojil, jemuž král Václav Lužice odstoupil. Ačkoliv určitých zpráv o tom nemáme, přece zdá se pravdě velmi podobno, že Jošt, v diplomatickém jednání velmi zběhlý, více na králi vymohl, než Prokop, ač tento králi věren byl zůstal.

Protož nemohlo mezi ním a bratrem žádné přátelství dlouho trvati. Obzvláště pronásledována jest Prokopem kapitola Olomoucká, která pevně k Jodokovi stála. Náruživost jeho neznala žádných mezí, když 4. června 1401 biskup Olomoucký a jeho kapitola, vévoda Opavský Přemek, Erhart z Kunštátu, Lacek z Kravař, Petr z Kravař na Plumlově a ostatní vasalové markraběte Jodoka učinili mezi sebou smlouvu, že všemi prostředky zájmů Jodokových proti Prokopovi hájiti chtějí. Naproti tomu zavázali se zase přívrženci Prokopovi, že nižádným způsobem věci jeho neopustí a tak byla Morava čím dále tím více hubena. Nejznámější stoupenci Prokopovi byli dva šlechtici, jichžto příjmení již prozrazují krásné jich vlastnosti: Ješek (Jan) z Lamberka, příjmím „Sokol“, pro neobyčejnou rychlost a obratnost v boji, jehož hlavní hrad Langenberk čili skráceně Lamberk stál nedaleko vsi Březníka na levém břehu Oslavy v Znojemsku. Druhý náčelník strany Prokopovy byl Hynek Jevišovický z Kunštátu, příjmím „Suchý Čert“, krutý a neohrožený vojín. Oba tito mužové činili z města Ivančic, Prokopovi náleževšího,

zhoubné vpády do krajin Jodokových, drancovali města strany odporné a hořící vesnice naznačovaly dráhu, kterou onino zlosynové se brali. Král Václav poznav nemožnost, oba bratry v pokoji vedle sebe udržeti, přemluvil Prokopa k tomu, aby své krajiny moravské Joštovi odstoupil a za to se uvázal v severní Slezsko, k čemuž i Prokop svolil; nezdá se však, že tato smlouva v skutek uvedena byla (1402). Neb když král Zikmund 6. března 1402 krále Václava po druhé zajal, postavil se Prokop v odpor věrolomnému Zikmundovi a vyjednával i s králem Ruprechtem, jen aby Zikmunda skrotiti mohl; nezaopatřiv však sobě potřebných prostředkův a spoléhaje se příliš na pomoc německou byl od Zikmunda překvapen, jenž jej pod slibem bezpečného průvodu k sobě pozval. Prokop, uvěřiv slovu bratrovu, došel, a — Zikmund zbaviv jej zbraně zajal a uvěznil ho pak v Prešpurku, kdežto krále Václava odevzdal vévodovi rakouskému, jenž jej ve Vídni hlídati měl. Tato zráda Zikmundova, na Prokopovi spáchaná, zajisté dosti dosvědčuje, jak podvodného a podlého smýšlení byl. Král Václav uprchl 11. listopadu 1403 skoro zázračným spůsobem z Vídně. Sotva do Čech se navrátil, zrušil všechna nařízení Zikmundova, povolal k sobě Jošta právě v Berlíně meškajícího, jenž té doby na Zikmunda zanevřel a žádal jej o pomoc, které mu on jakož i Prokop neodepřel. Zikmund uslyšev, co se stalo, hned s vojskem z Uher přispěl a s vévodou rakouským Albrechtem do Moravy vraziv jal se dobývati opevněného Znojma, kteréhož Sokol a Suchý Čert bránili. Šest neděl marně hnali útokem na město Zikmundovi a Albrechtovi vojíni a když konečně červená nemoc v ležení obou knížat vypukla, museli od dalšího obléhání upustiti, a to tím více, když oba panovníci na touž nemoc se rozstonali. Albrecht tou nemocí zemřel (14. září 1404), kdežto na těle silnější Zikmund zase ozdravěl. Následujícího roku 1405 dne 24. září zemřel Prokop a jeho úmrtím zmizely*) i rozličné příčiny ne-

*) Někteří spisovatelé tomu chtějí, že Prokop ve vězení na Špilberku následkem pokaženého vzduchu žalářního anebo jedem zemřel; ale ani jedno ani druhé náležitě odůvodniti nelze. Taktéž není znám den úmrtí jeho a neznámo jest místo, kde byl pochován. Dinzenhofer a Aschbach praví, že zemřel v lednu r. 1405, což možné není, jelikož ještě 15. června téhož roku listinu vydal; letopisy kláštera Svatotomského v Brně kladou jeho smrť do r. 1406, pravíce, že Prokop vedle otce pochován jest v kostele téhož kláštera. My jsme podle Palackého kladli den a rok smrti Prokopovy na 24. září 1405. Nade všecku pochybnost jisto jest, že koncem r. 1406 byl již mrtev, any půhony dne 17. prosince 1406 mluví o Prokopovi jakožto nebožtíku. (Viz Libri citationum II. pag. 49.)

svornosti v rodu Lucemburském; markrabě Jošt obdržel nyní i krajiny Prokopovy.

Tím Morava aspoň poněkud se utišila, ač následky vniterných válek úplně odstraniti lze nebylo. Dle surového spůsobu onoho věku pleněny statky přívržencův odporné strany a co kdo odpůrci svému ve válce urval, považoval za své vlastnictví, jakoby ho byl právem spravedlivě nabyl. Půhonné knihy z roků 1405—1409 jsou plny žalob, které se vznášely na soud pro loupeže a škody, jež obyvatelé od škůdců zemských utrpěli. Štěstí bylo, když uloupené zboží zůstalo v ruce toho, jenž je uloupil, jelikož bylo snadno, zboží pravému majiteli navrátiti. Soud totiž vynesl nález, že všecka zboží ve vnitřní válce odebraná pravým majitelům vrátiti se mají; nalezal-li se statek oloupený již v druhé nebo třetí ruce, byla revindikace velmi nesnadna, tak že pře o navrácení několik roků se prodlužovaly. Jaká nejistota za těch válek v zemi panovala, viděti z úryvku psaní, které z doby té se zachovalo: „Žádný se nemůže bezpečně vydati na cestu pro loupeže, které tím více se páchají, čím méně se trestají. A tak loupežníci považují všecko za své a co kdo z nich uchvátí, myslí, že toho právem dědičným nabyl.“ Po smrti Prokopově tyto zlořády poněkud se opravily, ale úplně napraveny nebyly; neboť mnozí jeho přívrženci byli příliš uvykli prostopášnému životu a válečným výpravám, než aby pojednou se jich byli vzdali. Jmenovitě pokračovali Sokol z Lamberka a Suchý Čert o své ujmě se svými houfy ve válce a plenili po Rakousku; ale nepohrdali také zbožím měšťáků a žádný kupec nebyl jist ani jměním ani životem svým. Když konečně tyto prostopášnosti nejvyššího vrcholu dosáhly, pozvedla se města proti loupežnickým šlechticům a poštěstilo se jim Jindřicha a Petra z Kunštátu zajati, a do Brna dovézti, kdež je po sedmidenním vyšetřování k smrti odsoudili a popraviti dali (1409). Markrabě Jodok, jehož zřetel jen na korunu německou obrácen byl, nevšímal si s náležitou durazností vniterných těchto bojův; ovšem se mu podařilo, že po smrti Ruprechtově volen jest na císařství německé (20. září 1410), zemřel však již v noci dne 17. ledna 1411 na hradě Špilberku, jak mnozí, ovšem bez věrohodných duvodu, se domnívali, jedem, nezanechav po sobě, jak bratr jeho Prokop, žádných dětí.

Nekrásné vlastnosti v povaze Jodokově svrchu jsme vytknuli; spravedlnost však žádá, abychom také o dobrých jeho vlastnostech slovo pověděli. Jodok byl nadání skvělého a učený i umění milovný

biskup Olomoucký Jan ze Středy, kancléř Karla IV., chválí jeho neobyčejné vlohy a druhý učenec jej jmenuje nejučenějším knížetem doby té. Jako strýc jeho Karel IV., tak také markrabí Jodok rád zabýval se studiemi i učenou četbou, kterou, jelikož mu vlastní knihovna nestačovala, z klášterů sobě vypůjčoval. Ale byl také milovníkem umění; biskup Jan v závětu svém zůstavil nádherné své nářadí a klenoty komorníkovi svému a markrabí Jodok získal je od toho za roční životní plat desíti hřiven (= 220 zl.), tedy za sumu na ony časy velikou; poslové jeho do cizích zemí měli rozkaz, aby se po předmětech uměleckých poohlídali a je pro něj kupovali. Rád povolával také na svůj dvůr muže slovutné, tak na př. výtečného stavitele Jindřicha z Gmündu, kterého dvorským stavitelem učinil a z důchodů města Brna mu týhodně půl hřivny (= 11 zl.) vykázal. Bohužel, že tyto skvělé vlastnosti nedobré stránky v povaze jeho nevyvážily.

Po smrti Jodokově spojil král Václav Moravu zase s korunou českou a ustanovil za hejtmana moravského pana Lacka z Kravař Boje mezi šlechtou a městy, která tenkráte štěstím válečným podporována za čtvrtý stav zemský přijata byla, na nějaký čas utichly, ne snad shovívavostí šlechty, než za příčinou nastávajících důležitých proměn v církvi na Moravě i v Čechách, proměny to, které všeobecnou pozornost na sebe obrácely, vlasti naše v nové bouře uvrhly a meč a oheň po mnoha zemích roznášely: míníme bludy husitské, jejichžto vzniku mnohé příčiny za doby té přály.

Jest to na prvním místě rozvázanost kázně i mravů, která se netoliko u lidí světských, nýbrž také duchovních již za Karla IV. byla šířila. Bohatství splodilo přepych v šatstvu, v jídle a pití a z toho se zrodila nákaza mravní. Pražané známi byli pro labužnost a marnotratnost a Pražanky leskly se stříbrem i zlatem. By této marnosti přítrž učinil, povolal Karel IV. slovutného kazatele Kunrata Waldhausera do Prahy, který výmluvností kazatelskou Pražany od mnoho prostopášností odvrátil a na lepší cestu přivedl. Nekáral jen laiky, nýbrž také řeholníky řádu sv. Dominika a Augustina, kteří nevázaností života všem věřícím velké pohoršení dávali. Karel IV. vděčen jsa horlivému neohroženému karateli učinil jej farářem kostela Týnského, kdež 8. prosince 1369 zemřel. Neobyčejný výsledek, kterého Konrad Waldhauser kázaním byl dosáhnul, pobídl Pražského kanovníka Miliče z Kroměříže, že složiv důstojenství své stal se též kazatelem a to v krátkém čase tak oblíbe-

ným, že někdy i třikráte za den kázati musel; i on velmi blahodárně působil na zušlechtění mravů a byl tak nenáviděn od žebravých řeholníků, jak předchůdce jeho Waldhauser. Milič zemřel 1374.

Nezřízenost nižšího kněžstva se ještě zhoršila, když volbou dvou papežů, Urbana VI. a Klementa VII., r. 1378 veliké schisma v církvi katolické začalo. Kletba církevní, kterou oba papežové na vzájem se stíhali, snahy, kterými každý z nich od panovníků evropských za pravou hlavu církve uznán býti chtěl, rozkazy sobě odporné, které z kanceláří obou se vydávaly, budily veliké pohoršení v tehdejším světě katolickém, z kteréhožto pohoršení škodlivé snížování papežské důstojnosti a seslabení církevní autority následovalo. Mravy i vyšších duchovních klesaly a nezřízené útoky, kterými protipapež Klement VII. vážnost Urbana VI. podkopával, spůsobily, že užili odpůrcové katolické věrouky a církevní kázně příležitosti, aby posavadní řád církevní porušili.

Ruch ten ujímal se také v Čechách, na začátku ovšem mírně, kde se jen akademickým rozebíráním bohosloveckých otázek jevil. Tak na př. bohoslovci tehdejší mnoho se obírali otázkou, zdali laikům časté přijímání oltářní svátosti dovoliti se má, čili nic? Matěj z Janova dle příkladu Miličova napomínal lid, by každodenně přijímal; ale synod Pražský r. 1388 ustanovil, že laik vícekráte než jednou za měsíc přijímati nesmí. Synod následujícího roku v Praze držaný donutil Matyáše z Janova, který dříve proti úctě obrazů svatých a jejich ostatkův horlil, aby učení své odvolal. Otázky tyto a podobné učenými a nadšenými muži probírané čím dále tím více dávaly podnět bádavosti tehdejších učenců na universitě Pražské která právě v nejkrásnějším rozkvětu se leskla. Neb žilo v Praze na začátku 15. století 200 doktorův a mistrů, 500 bakalařův a na 30.000 študentů, kteří na českou, bavorskou, saskou a polskou národnost rozvrženi byli. Mimo to cestovali zámožní Čechové též do Anglicka na vysoké školy Oxfordské, jelikož Čechy a Anglicko provdáním se české Anny za Edvarda III. (1381) vzájemně spojeny byly. Tak seznali Čechové knihy anglického professora Jana z Viklefu a již před rokem 1385 rozebírali je Mikuláš z Litomyšle, Stanislav ze Znojma, Štěpán Paleč a jiní. Ve větší známost učení Viklefovo uvedl však Jeroným Pražský a přítel jeho mistr Jan Hus. Narozen v městečku Husinci 1369 stal se 1393 bakalářem svobodných umění, 1394 bakalářem theologie, 1396 mistrem svobodných umění, 15. října 1401 volen na děkanství

fakulty filosofické a ustanoven za kazatele v kapli Betlemské, 1402 povýšen k nejvyššímu důstojenství akademickému, k rektoratu Pražské university, jímž vládnul až do konce dubna 1403.

Hus vynikal nad vrstevníky své bezúhonností mravů, příkladným životem a opravdivou myslí náboženskou. Jsa tělem i duší Čechem těžce to nesl, že národ český, jenž universitu Pražskou vydržoval, má v poradách jen jediný hlas; přiměl tedy krále Václava k tomu, že dekretem na Horách Kutných 18. ledna 1409 vydaným přikázal, aby dle příkladu Pařížské a všech italských universit při všech veřejných poradách, soudech, volbách a uzavřeních vůbec domácí národ český měl tři hlasy, ostatní pak národové cizí dohromady jenom jeden. Následkem toho nařízení králova opustilo mnoho študentův, obzvláště německých, Prahu. „Toto pouhou náruživostí počaté a vykonané stěhování německých professorův a študentů z Prahy mělo v dějinách předůležité následky. Ačkoliv počítalo Německo tehdáž již několikero vysokých škol, nebylo mezi nimi žádných, které co do počtu a vlivu byly by Pražským rovnati se mohly. Již od půlstoletí prýštil se z Prahy hlavní pramen vzdělanosti a umění na vše strany, zvláště ale do severních Němec až i do Skandinavie; ale i kupectví zmáhalo se školami Pražskými víc a více, jelikož nejeden študent cizozemský obíral se také kupčením čili ať řekněme určitěji, mnozí kupci němečtí dali se v Praze imatrikulovati (do vysokých škol zapsati), aby výsad študentských osobně účastni se státi mohli. Ještě důležitější ale byly následky stěhování toho pro Čechy. Německá národnost u nich utrpěla jím první těžkou ránu, po níž, když jich následovalo v témže směru ještě více, živel německý nemohl skrze několikero století zotaviti se v Čechách zase.“

Vydobyv národu českému práva, jež mu jako pánu domácímu náleželo, bedlivý k tomu obracel zřetel Hus, aby řeč českou zdokonalil, starostlivou o to péči maje, aby domácí mluva neskracována byla latinou; v mnoha listech napomínal přívrženců̊v svých, aby k čistotě jazykové prohlídali, ano ustanovil i pravopis český tak určitý, že vedle něho spisy jeho poznati lze. — Není tedy divu, že při rozjitřeném tehdáž národním ruchu stal se miláčkem národu českého. Zajisté vším právem obdivovati se jest cudnosti, mravní kázni, učenosti a bezúhonnosti mistra Jana Husa, kterou se před jinými vrstevníky vyznamenával; souhlasíme i v tom s ním, že ostrými slovy rozličné neřády v církvi tehdáž vzniklé káral a

nápravy jich žádal. Neupíráme, že tehdejší trojice papežů, jimž neběželo o blaho církve, než jen o ctižádost svou, velké pohoršení mezi věřícími vzbudila; neupíráme, že mnozí církevní hodnostáři nebyli hodni důstojenství svého a že vzorná kázeň prvního křesťanství ponejvíce se světa byla zmizela a přizvukujeme každému hlasu, jenž se v onom mravně pokaženém času pozvednul, by neřádům všem přítrž učiněna byla. V tom však s Husem nesouhlasíme, že neustanuv na pouhém napravování mravních poklesků kněží a laiků, i na dogmata církevní sáhal rukou smělou. Proto, že mnozí císařové byli nehodnými osobami, nikdo rozumný důstojnost císařskou neb panovnickou vůbec vyvracovati nebude; proto, že nehodní mužové seděli na stolici sv. Petra, nikdo nepředpojatý tvrditi nebude, že papežství jest zkázou světa. Co se týče reformatorské činnosti Husa, tu jeho počínání za oprávněné uznati nelze: neb opravy v církvi nenáleží jednotlivci, nýbrž konciliím. Velmi případně líčí M. Procházka počínání Husovo: „Vyšinuv se (Hus) z kolejí zákonův nezměněné pravdy a moudré kázně kydal všemožnou hanu v kázaních na papeže, biskupy a kněze, vydával nejvyšší právomocnost papežovu za pouhý výplyvek z moci císařské; popíral duchovní neb světskou moc každého, jenž se dopustil hříchu těžkého*); tvrdil, že jenom vyvolení čili svatí tvoří dohromady církev Boží a písmo svaté prohlašoval za jediný pravdy křesťanské pramen, z něhož také jediné chtěl překonán býti, nepřipouštěje při tom jiného výkladu písma leč svého.“ Mimo tyto úchylky od nejhlavnějšího učení církevního schválil stoupencům svým v Čechách obyčej od mistra Jakoubka ze Stříbra v Praze pro laiky uvedený, přijímati totiž večeři Páně pod obojí spůsobou: tak se stal kalich později symbolem Husitův!

Že novotářské učení Husovo tuhý odpor na straně církevní vzbudilo, jest na bíledni; když konečně koncilium do Kostnice svoláno, by všem nepořádkům v církvi konec učinilo, předvolán i Hus tam, by se z bludův svých zodpovídal, opatřen jsa bezpečným listem čili glaitem od císaře Zikmunda. V Kostnici Hus třikráte vyslýchán; a když učení své odvolati nechtěl, odsouzen byl přes glait jemu daný a spálen jako kacíř na hranici dne 6. července 1415. Roku následujícího dne 30. května upálen také v Kost-

*) Názor ten o těžkém hříchu zdá se býti idealistickým, avšak uváží-li se následky, které nutně z něho jdou v příčině ústrojí státního a společenského, jeví se býti nejvýše podvratným.

nici mistr Jeroným Pražský, nejdůvěrnější Husův přítel a věhlasný pro učenost svou.

Že koncilium Kostnické oprávněno bylo vedle tehdejších náhledů, Husa světské moci odevzdati, aby jej dle státních zákonů potrestala, jest věcí nepopíratelnou; též ale popříti nelze, že tímto upálením církevní moci v Čechách a na Moravě velice se uškodilo. Neb lid obecný, nemoha ve prostotě své srovnati to s citem spravedlivosti, že mužové, kteří sami pobožně živi byli a tak horlivě se byli snažili o mravní jeho ušlechtění, odsouzeni jsou k nejukrutnější smrti, sveden citem svým nyní tím více přilnul k učení Husovu a tím více nenáviděl řád Římský. Hned po upálení Husa poslali 452 páni českomoravští odpovídací list konciliu Kostnickému a tak se vzňala z hranice Husovy strašná pochodeň, která jako metla pomsty žárem naplňovala Čechy, Moravu, Slezsko, Lužice, časť Uher a valné krajiny německé. Ovšem že tenkráte národ náš slavil věk svůj rekovský; dobyv vítězství na vítězství stal se hrůzou vůkolních národův a četná křižácká vojska z Němec na hlavu poražena a potřena jsou. Ale vítězství byla drahá; neb jakmile rozjařenost vojenská Čechy opustila, národ sám utrnul, vida na sta spustošených osad, města dříve lidnatá nyní většiny obyvatelstva zbavena, požehnané dříve krajiny nyní popleněné. Hus ovšem byl pomstěn, ale krví a blahobytem vlasti. — —

Po smrti Husově postavili se v čelo Husitů nejprve Mikuláš z Husince, královský purkrabě a Jan Žižka z Trocnova, komorník krále Václava, největší celého středověku velitel vojenský, hrůzoplný pronásledovatel jeptišek a mnichů, neuprositelný nepřítel Němců, muž to železné vůle, jenž vládu papežovu neméně nenáviděl, než vládu monarchickou. Jak ale všudy, kde sekty se tvoří, původní jednota u víře se ztrácí a lid mezi sebou na více stran se dělí, tak se to stalo i s Husitismem. Záhy totiž mezi stoupenci jeho utvořily se strany čili raději nové sekty, které krvelačnými meči se pronásledovaly, jakž to bitvy mezi Pražany a Žižkou, mezi kališníky a Tábory u Hořic, Křížence, u Hradce a nejkrutější ze všech bitva u Malešova dosvědčují. Nebo hned v první době po smrti Husově vidíme dvě strany mezi Husity se utvořovati, jednu mírnější kališnickou a druhou výstřední Táboritů, která o žádném smíření s Římem slyšeti nechtěla. K oné náleželi Pražané s většinou šlechty, k této Žižka s většinou obecného lidu. —

Také na Moravě učení Husovo brzo se ujalo, poněvadž i zde půda jemu připravena byla. Jako v Čechách byly také na Moravě mravy mnoha kněží povážlivě rozpoutány a staly se pohoršením i špatným příkladem lidu obecnému. Když pak nešťastné schisma nastalo, rozdělilo se kněžstvo na dvě strany, z nichž jedna pravého papeže Urbana VI. a druhá protipapeže Klementa VII. uznávala; onano nalezla podporu v markraběti Jodokovi, který stranil Urbanovi, tato pak podporována byla markrabětem Prokopem, který přívržencem Klementovým byl. Na úkor církevní kázni také bylo, že Olomoucký biskup Jan ze Středy (1351—1380) jako kancléř Karla IV. téměř ustavičně na dvoře císařském meškal a tudíž se málo o diecési svou staral; když pak po smrti Karlově (29. listopadu 1378) do biskupství svého se vrátil, nalezl je ve stavu velmi žalostném. Kanonické poslušnosti tak málo dbáno, že Dominikáni v Olomouci, když interdikt nad městem vyrčen byl, nicméně interdiktu si nevšímajíce mši sv. sloužili, dadouce tím ovšem laikům nebezpečný příklad neváżnosti autority církevní, který laikové brzo jen příliš horlivě následovali. Zlá pověsť kněžstva moravského došla i královského dvoru v Praze, tak že král Václav začátkem května r. 1380 biskupa Jana vyzval, aby kněze ve zjevném konkubinátě anebo jinak neřestně žijící podle provinění jich potrestal, jinak že by král sám proti nim přísně zakročiti nucen byl, načež biskup na synodě Kroměřížském (22. května 1380) vydal nařízení, aby každý kněz, který by takového zlořádu se dopustil, netoliko obroku svého zbaven, nýbrž také v přísnou kázeň církevní vzat byl.

Ale netoliko nižší kněžstvo nechovalo se podle kanonických předpisů, nýbrž také kanovníci Olomoučtí dopouštěli se všelijakých nenáležitostí, zvláště když biskup Jan ze Středy zemřel (14. ledna 1380) a arcibiskup Magdeburský Petr, příjmím Jelito, narozen v Čechách, na stolici Olomouckou dosednul. Biskup Petr, ačkoli byl ve věku již pokročilém, nicméně byl přítelem labužného života a veselých společností, tak že jej arcibiskup pražský, Jan z Jenšteina, proto napomínal a káral.*) Mimo to jen vlažně podporoval

*) Ale týž arcibiskup sám miloval za mladších let veselé zábavy, honby, turnaje a tance; teprve když r. 1380 do těžké nemoci padl, oddával se vážným úvahám a když r. 1382 arcibiskup Magdeburský při tanci o život přišel, ana se dvorana, kde se ples odbýval, prolomila a arcibiskup s četnou společností rumy zabit byl, neštěstí to působilo na Jana tak mocně, že se úplně ascetismu věnoval. Vytýkal biskupu Petrovi: „de hujus mundi contemptibilibus mulieribus fabulas recitatis“, aby tedy zanechal „deformes mulierum disputationes.“

papeže Urbana VI., tak že se zdálo, jakoby nadržoval protipapeži Klementovi; podezření to proti němu povstalo, že se až mnoho shovívavě choval k děkanu Vyšehradskému, Kunratovi z Veselé, který maje za ochrance markrabí Prokopa veřejně proti Urbanovi VI. kázal, tak že děkanství svého zbaven byl. Kanovníci Olomoučtí t. j. mnozí z nich řídili se příkladem biskupa Jana, který často a na dlouhé doby od diecése své vzdálen byl a biskupa Petra, který přílišné horlivosti církevní na sobě neukazoval a napomínání arcibiskupa Jana z Jenšteina tak málo si všímal, že odvahu měl, Kunratovi z Veselé a jiným schismatikům na zámcích svých přístřeší dávati. Arcibiskup věda, že při Olomoucké kapitole a v diecési celé všelijaké nápravy zapotřebí jest, vydal se v letě r. 1392 na Moravu a bedlivě i podrobně kapitolu i diecési visitoval; navrátiv se do Prahy vydal na základě zkušeností při visitaci nabytých dne 23. prosince 1392 list k biskupovi Mikuláši a kapitole Olomoucké, v němž jim rozkazy dává strany zavedení a zachování přísnější kázně církevní. Z rozkazů těch viděti jest, jaké nenáležitosti v diecési Olomoucké panovaly a jak málo šetřeno bylo zákonů kanonických. Předně nařizuje arcibiskup, aby statuta daná diecési Olomoucké od arcibiskupa Arnošta z Pardubic přísně se zachovávala; aby každý rok synod v diecési svolán byl a na tom synodě mají se čísti dotčená statuta i s přídavky, které arcibiskup Jan k nim přičinil; aby biskup ustanovil inkvisitora kacířství; aby biskup, kanovníci a jiní kněží se neodvážili chovati v domech svých židy pro nájem a lichvu a kdo by se toho dopustil, aby církevními pokutami trestán byl*); aby kanovníci, kteří povinni byli osobně v residencích svých bydleti, ve třech měsících do nich se vrátili, jinak že exkomunikováni býti mají; aby při intitulaci novokněží žádný poplatek se nevybíral, jelikož to symonickou nepravostí zavání; aby kněžím konkubinářstvím a jinou neplechou vinným se nedovolovalo, penězi se vykupovati z trestu; aby představení, když visitují, nebrali žádných darů; aby žádný kanovník neb jiný duchovní pod trestem exkomunikace vína neb jiného nápoje nevystavoval; aby nižší klerus, jsa pro přestupky od představených k pokutě odsouzen, pomoci od světských se nedovolával pod trestem exkomunikace a ztráty obroku na celý rok.

*) Jak málo toto nařízení pomohlo, poznati jest z toho, že biskup Jan Mráz židovi Nasanovi r. 1398 dovolil v Kroměříži a na jiných statcích biskupských bydleti.

Takto dávali duchovní špatný příklad laikům a nebyli tedy prosti viny, že rozličné sektařství do Moravy vetříti se mohlo. Již za Karla IV. proskakovalo učení Valdenských po Moravě a arcibiskup Jan z Jensteina okolo r. 1380 vede stížnost, že „koukol bludů arcikacířů Valdenských tak vzrostl, že veliká nesnáz jest jej vypleti.“ Poměry ty neobrátily se k lepšímu za biskupa Mikuláše z Riesenburka (1388—1397), Jana Mráza (1397—1403), Lacka z Kravař (1403—1408), ale obrátily se v horší za biskupa Kunrata z Vechty (1408—1412), rodilého Vestfalčana a miláčka krále Václava, po němž, když administratorem pražského arcibiskupství se stal, Václav Králík, patriarcha Antiochenský, též miláček krále Václava r. 1412 jako administrator biskupství Olomouckého následoval, tedy toho roku, když v Čechách učení Husovo již pevně se bylo zakořenilo. Jako král Václav lhostejně se choval, když učení Husovo se šířilo, tak oba miláčkové jeho na stolci Olomouckém, Kunrat i Václav, také neměli té horlivosti, kterou naproti novému učení jako knížata církevní míti měli. K tomu přišly nemilé spletky, které administrator s Olomouckým kanovníkem Vilémem Kortelangem měl; spletky ty došly tak daleko, že kanovník administratora u sboru Kostnického žaloval spisem tak vášnivě psaným, že z něho viděti, v jak malé vážnosti administrator byl.

Že za takových okolností učení Husovo také na Moravě rychle se ujímalo, lze snadně pochopiti; zvláště šlechta a venkovský lid lnuli k novému učení, kdežto královská města Brno, Olomouc, Znojmo a Jihlava, v nichž téměř sami Němci bydleli, husitismu odporovala, ne snad z nevyvratné náchylnosti k církvi Římské, nýbrž z jakéhosi odporu národního; neb jakmile o sto let později Němec Luther své bludy rozšiřoval, právě táž města královská k německé reformaci horlivě přistupovala. Zvláště vynikala Olomouc horlivostí u pronásledování přívrženců Husových. Když v červnu r. 1415 dva mladí mužové v Olomouci učení Husovo chválili, byli zajati, mučení a upáleni, kterážto procedura jen půl dne trvala. A kterak již tenkráte takový čin nebyl považován za vykonání trestu na kacířství ustanoveného, nýbrž za výron národního fanatismu, vidí se jasně z listu, který v příčině té dne 8. července rektor a mistři university pražské zemskému hejtmanu Moravskému, Lackovi z Kravař, zaslali, ve kterém praví: „Došla nás nedávno zpráva smutná, kterou jsme s velikou bolestí srdce svého obdrželi,

kterak dobré paměti Jan, bývalý člen našeho učení vysokého, nedávno od Olomouckých, nesoudících rozšafně jako občané, nýbrž jako krutí tyranové a zjevní nepřátelé našeho národu, i s druhem svým v městě jich zajat, v době jednoho půldne mučen, souzen a ohněm upálen jest jako usvědčený a zjevný kacíř; potupena tím naše universita a nad to více učiněna hanba nevyhladitelná a urážka lidu českému i moravskému, bať celému národu slovanskému . . .“ Něco podobného stalo se také ve Znojmě.

Když vědou osvícení mužové, jakými zajisté byli rektor a mistrové učení pražského se pronášeli, že upálení těch dvou mužů nestalo se pouze z horlivosti náboženské, nýbrž a to hlavně z národního fanatismu, pak ovšem není se čemu diviti, když méně vzdělaní nerci-li pak lid obecný k novému učení lnuli nejen z fanatismu náboženského, nýbrž také v domnění tom, že zde neméně činiti bylo o zachování a obranu cti veškerého národu českého. Sbor kostnický zajisté pochybil, že v listě daném 21. července 1415, v kterém městům Brnu a Olomouci upálení Husovo oznámil, slovy až příliš vášnivými občanstvo vyzývá k vypletí bludů kacířských a příliš důrazně pomstou všem kacířům hrozí, tak že sotva v listě tom poznati jest zásadu církve: ecclesia non sitit sanquinem. Měšťané Olomoučtí a Brněnští šířili v mnoha opisech list ten; podobně činili také přívrženci Husovi a rozšiřovali všecky ohlášení a traktaty vydané proti církvi a sboru kostnickému ve mnoha exemplářích po zemi; a sbor brzo se přesvědčil, že hrozbami husitské hnutí zastaviti nelze, což sám v listě daném Olomučanům dne 27. března 1416 vyznal, jelikož si tam stěžuje, že nové učení mezi šlechtou a lidem obecným znamenitě se rozšířilo.

Rozvážlivější historikové církevní vyslovují lítosť, když kacíři od soudů církevních odsouzení pomocí světské moci upáleni byli. Jest toho také litovati při Husovi a Jeronýmu; neboť lid nechápal velmi subtilního rozdílu mezi výnosem nálezu a výkonem trestu smrti. Bať ani páni čeští a moravští ten rozdíl nečinili psavše v známém listě svém dne 2. září 1415 sboru kostnickému, že Hus vlastně nebyl po řádném vedení pře odsouzen, nýbrž zavražděn: „poctivého mistra Jeronýma z Prahy již snad jako mistra Jana Husi přeukrutnou smrtí zamordovali jste“. Když sbor kostnický viděl, že Husovu učení každým dnem přívrzenců přibývá, poslal dne 25. srpna 1415 biskupa Litomyšelského, Jana, který za hlavního odpůrce Husova v jednáních koncilia se byl osvědčil, do království Českého

s plnomocenstvím mimořádného apoštolského legata a dal mu psaní s sebou ku všem věřícím, aby mu při pronásledování a vyplenění kacířů radou a skutkem pomáhali. Ale biskup záhy se přesvědčil, že proti rozhořčeným přívržencům upáleného Husa ničeho pořiditi nelze; ze zpráv, které ke sboru kostnickému posýlal, nabyli otcové přesvědčení, že bylo věcí snadnější ze vzdálí hřímati na kacíře české, nežli uprostřed nich rozkazy koncilia proti nim vydané v platnosť uváděti. Přesvědčiv se, že v Čechách ničeho nepořídí proti Husitismu, obrátil zřetel svůj k Moravě, aby v této menší zemi prozatím s kacířstvím se potýkal. Poštěstilo se mu, že mezi ním a administratorem Václavem Králíkem i mezi oběma kapitolama Litomyšlskou a Olomouckou učiněna jest smlouva dne 25. června 1416 na vyhubení kacířství v markrabství moravském. Poněvadž, praví se ve smlouvě té, učení bludařské v království a markrabství velice se vzmohlo, mnoho lidí duchovních i světských povážlivě nakazilo a kacíři v pobloudilosti své již tak daleko pokročili, že bludy své až do té krve brániti a veškero kněžstvo a věrné věřící, jako z několika skutků patrno, úplně vyhladiti míní: proto kapitoly Litomyšlská a Olomoucká, pak biskup a administrator vstupují v jednotu a že nejen mečem duchovním, nýbrž i světským bojovati chtí dotud, pokud ono zhoubné učení kacířské z království a markrabství všecko vypleto a vyvráceno nebude.

Jak smutný tehda vypadal stav katolicismu na Moravě, dovídáme se ze zprávy, kterou kapitola Olomoucká na konci r. 1416 ke sboru kostnickému poslala; praví se v ní: „Že kacířská zloba Viklefistův a Husitů v markrabství moravském podporována a hájena jsouc od mnohých pánů, rytířů, zemanův a panoší i lidu obecného velmi se vzmáhá a rozšiřuje. Touto zlobou kacířskou utiskována jest víra katolická, svátosti církevní od Husitův uvádějí se v lehkosť a posměch, klíče církve a kázeň církevní se haní, poslušnosť k církvi římské, k stolici papežské, k jiným biskupům a prelátům od nich jest úplně zrušena a tím jest církev Olomoucká zároveň s kanovníky a kněžstvem diecése mnohonásobně a ukrutně tížena. Vylíčíme to zevrubněji. Mnozí páni z laiků mají kněze, od nichž svátosť oltářní přijímají pod obojí spůsobou na potupu svatého sboru kostnického, stolice papežské a církve římské; někteří kněži

lámou před pozdvihováním těla Kristova nebo před elevací hostii ve tři částky a lidu jen jednu část pozdvihují; někteří křtí v rybnících, jiní v řekách i když smrti novorozeňátka obávati se není; jiní jsouce vyobcováni a interdiktem tíženi slouží na polích, ve sklepích, ve stodolách, ovšem nikoli na oltáři posvěceném; jiní neříkají hodin kanonických, nezpovídají, lidu obecnému kážíce, že není povinen zpovídati se; jiní za kleté kacíře Jana Husa a Jeronýma jako za věřící umřelé slouží mše zádušní a to v kostelích veřejných u přítomnosti množství lidu; jiní konají slavnosti zpívajíce „Gaudeamus“ a jiné zpěvy jako o mučedlnících porovnávajíce kacíře ty k sv. Vavřinci mučedlníku a vynášejíce je nad sv. Petra a jiné svaté a jsou tedy příčinou, že tak těžké, tak strašné, tak hrozné věci proti víře katolické a obřadům církve se děly a po dnešní den se dějí a že diecése Olomoucká velice utlačována jest. Neboť faráři katoličtí ze svých far se vyhánějí, béře se jim dobytek, obilí, šatstvo a svršky, lupí je z platů, důchodův a jiných příjmů, tak že mnozí nuceni jsou farní kostely své opustiti, nemajíce čím by při kostelích těch chováni býti mohli; vždyť i desátků náležitých k těm kostelům někteří patroni jim odepírají a zároveň také jiné zdržují, aby kněžím desátků nedávali. Někteří kněze takto oloupené vězní jiní knězi od Husitů jsou biti, zamykáni, pro peníze trýzněni a mučeni, jiní do vody házeni, jiní vražděni, tak že řečení Viklefisté a Husité celé markrabství přivedou k bludům své kacířské zloby, leč by svatý sbor rychle obmyslil prostředky vhodné.“

Nežli však smlouva ta ke skutkům dospěti mohla, umřel Václav Králík dne 12. září 1416 Tu nastala nová příčina, která katolicismu na Moravě velice škodila: jedna část kanovníků postulovala na biskupství energického biskupa Litomyšlského Jana, kdežto druhá strana volila dne 3. října 1416 za biskupa Olomouckého kanovníka na Vyšehradě Alberta či Alše. Čtyry léta trvaly nemilé různice mezi oběma biskupy, až konečně rozhodnutím papežským Jan na stolici Olomouckou, Aleš na Litomyšlskou dosazen byl.

Popsali jsme příčiny, za kterými se husitství na Moravě rychle ujalo a šířilo, poněkud zevrubněji, nemáme však místa, abychom celé to období podobně široce vylíčili. Protož jen zkrátka dotýkáme, že po smrti krále Václava († 16. srpna 1419) bratr jeho Zikmund marně se namáhal na trůn český dosednouti, jelikož pověst o něm šla, že jest nepřítelem Čechů a trvalo to několik roků, nežli Českého království dobyl. V Moravu se uvázal a položil sněm do města Brna na vánoce r. 1419 a choval se dosti moudře, aby zlé o sobě pověsti vyvrátil.

Biskup Jan X., jakmile mu diecése Olomoucká odevzdána byla, jal se ihned katolicismus brannou mocí zastávati a udatně dorážel na hrady a města Husitům náležitá. Naproti tomu zuřili Husité proti katolíkům, nejvíce proti kněžím a Němcům, zvláště když r. 1420 křižácká válka proti Husitům vyhlášena byla. Jako Žižka v Čechách založil město Tábor, tak zřídili také moravští Husité, vedeni jsouce dvěma knězi Bedřichem ze Strážnice a Tomášem z Vyzovic, Nový Tábor na Moravě a sice na ostrově řeky Moravy pod městem Uher. Hradištěm ve vsi Nedakunicích, kam se z blízka i z daleka shlukli sedláci a zemané, kteří k novému učení stáli. To se stalo roku 1421, když král Zikmund po strašné porážce pod Vyšehradem Moravou se do Uher vracel. Z toho Tábora, vedle něhož město Strážnice panu Petrovi z Kravař náležité hlavním sídlem Husitů v té krajině bylo, činili vpády do okolí, obsadili Ostroh a Milotice, přepadli Polešovice, kdež faráře Mikuláše, když na husitství se dáti nechtěl, zavraždili a jeho kaplana za touž příčinou v blízkých vinohradech popravili; pak slezli klášter Velehradský, vydrancovali jej a ohněm zpustošili (1421.) Téhož roku pustošen také Králové klášter na Starém Brně a houf husitský z Čech přišlý plenil okolí Znojemské. Biskup Olomoucký maje při sobě pomocné vojsko z Rakous postavil se proti nim, ale byl poražen a ztratil mnoho mužstva: jmenovitě mnoho Olomoučanů bylo pobito, proti kterým, jakož i ostatním městům královským Husité velikou zášť měli.

Ač poměry v Čechách v neprospěch Zikmundův se obrátily, zvláště když německé vojsko křižácké u Žatce hanebně z pole uteklo (2. října 1421), obrátily se věci na Moravě ve prospěch Zikmundův, který se silným vojskem záležícím z Uhrů, Rakušanů a Slezanů na Moravě stál, tak že odporná strana husitská proti němu co činiti se neodvážila, jmenovitě když Petr z Kravař na

Strážnici pomocí vévody Přemka Opavského k poslušenství přiveden byl. Anoť král Zikmund vymohl na sněmě Brněnském dne 17. listopadu, že čtyři pražské články zavrženy byly a nařízeno bylo, aby ti, kteří k husitství se svésti dali, opět na katolicismus se navrátili. Pak se chystal na cestu do Čech, kdež na začátku šťastně bojoval, ale konečně přece do Moravy utéci přinucen byl (1422.) Když na vyzvání Čechů Litevský kníže Zikmund Korybut Moravou do Čech táhl, aby ve správu království se uvázal, vpadli moravští vojové do Rakous, aby Rakušané, jichžto kníže byl zetěm Zikmundovým, pochod Korybutův znepokojovati nemohli; na cestě do Čech dobyl Korybut Unčova, za to vzdala se Mor. Třebová, majetek Bočka z Kunštátu, i s hradem Slezanům, když pod vůdcovstvím biskupa Vratislavského, Kunrata, z Čech na Moravu se vraceli (1422.) Čechové vidouce, že strana katolická na Moravě se vzmáhá, vyslali silné vojsko do Moravy, které v několik houfů se rozdělilo, hrady a města katolických pánů dobylo a bořilo; jeden mohutný houf táhl na Kroměříž, proti kterému biskup Jan a mnoho Olomoučanův a katolických pánů do pole táhli; svedena krvavá bitva, v níž Čechové zvítězili, načež Kroměříž druhý den po bitvě se vzdal (1423); když však hlavní voje husitské do Čech se vrátily, zmocnil se biskup Jan města opět. Téhož roku listem dne 4. října v Budíně daným propůjčil král Zikmund zeti svému Albrechtovi Rakouskému nejen celé markrabství moravské v manství, ale také za dědice koruny české po smrti své jej ustanovil. Krveprolévání mezi Husity a katolíky trvalo dále, aniž přetrženo jest smrtí vojevůdce Žižky, jenž 11. října 1424 před hradem Přibislaví, nedaleko hranic moravských, život svůj dokonal. Přívrženci jeho nazývali se „Sirotci“, jakoby otce byli ztratili; nad umrlčím ložem otci svému rozžehli pochodeň tím, že hrad Přibislav spálili a do ohně brancův jeho přes 60 počtem vhodili. Na to vtrhli Husité hned do Moravy a spojivše houfy své u Meziříčí opanovali silně opevněný klášter Třebíč a osadili Ivančice svým lidem branným. Dobyli také dále hradu a města Boskovic, Letovic a Mohelnice; ale vrátili se brzo zase do Čech, aby spory mezi nimi samými vzniklé urovnali. Neb sotva že Žižka byl zemřel, rozpadli se Husité na čtyry strany: 1. na Tábory pod Prokopem Holým čili Velkým, jenž dříve knězem byl; 2. na Sirotky pod Prokopem Malým čili Prokůpkem; 3. na Orebity pod Hynkem Krušinou, pak pod Bedřichem z Moravy, bývalým knězem, kterážto strana brzy se

čtvrtou se spojila a 4. na Pražany pod Zikmundem Korybutem, knížetem Litevským, prozatímním králem českým. Ale přes tuto nesjednocenost byli vojíni husitští, vedeni Prokopem Velikým, nepřekonatelnými. Porazili r. 1426 křižácké vojsko 70.000 bojovníků čítající u Ousti nad Labem tak strašně, že z nich asi 15.000 zahynulo. Ne lépe se vedlo markraběti moravskému, Albrechtovi z Rakous, který se 40.000 mužův obléhal město Břeclav, vojskem Táborským obsazené; Prokopem Velikým rozptýleny byly houfy rakouské. Největší výprava válečná konala se proti Husitům roku 1427 počítající 1000 střelcův anglických a 80.000 jezdců německých, ba, jak někteří tvrdí, asi prý 200.000 branných mužův vůbec. Ale tato výprava došla veliké hanby. Křižáci město Stříbro obléhajíce dostíženi jsou vojskem Prokopovým jen na 32.000 mužův počítajícím; sotva se zpráva ve vojsku křižáckém rozšířila, že se Husité blíží, pojal je náramný strach a jak písek vichřicí metaný utíkali (2. srpna) a teprv u Tachova na důtklivé přimlouvání legata papežského se zastavili, aby hrnoucím se za nimi plukům husitským čelili. Jak mile však Prokop s vojskem svým se ukázal, nastal týž strach a týž útěk, jako u Stříbra; jen že si tenkráte křižáci tak nepospíšili a proto mnoho tisíc jich zabito bylo (4. srpna.) Na to vrazili Husité do krajin německých pro spíži, kteréž jim vyhubené Čechy zaopatřiti nemohly; jeden houf vtrhl též do Moravy, kdež Brňanům a Šternberčanům veliké škody učinil. Na té výpravě dobyli Husité také Telče a Přerova, který pak hlavním sídlem husitským na východní Moravě se stal. Od r. 1427—1430 byli Husité v pravém slova smyslu vojenskými pány sousedních krajin německých; kdy se jim zachtělo, chodili si pro kořisť do Němec, aniž jim kdo zbraňovati s to byl. By těmto loupežnickým vpádům přítrž učinil, volal Zikmund na sněmu Norimberském r. 1430 opět německou říši do boje proti Husitům a kardinál Cesarini hlásal zase tažení křižácké proti kacířům českým. Vskutku se shromáždilo r. 1431 veliké vojsko křižácké 130.000 mužův čítající a táhlo Šumavou do Čech. Ale Prokop dlouho na sebe čekati nedal. Spěchal nepřátelům vstříc; tito uslyševše válečný zpěv Husitů a rachot pochodu vozového, jehož jako valu táborového užiti je Žižka byl naučil, zachváceni velikým strachem odhazovali zbraně a touž cestou, kterou byli v naději jistého vítězství došli, ze země utíkali; zde však dostiženi Čechy pod Prokopem a bitva 14. srpna nyní se strhnuvší známa jest v dějinách našich pod názvem „bitva u Domažlic". Na

20.000 křižáků tenkráte pobito a mnoho tisíc zajato jest. Tato pohroma Němce tak postrašila, že po pátém tomto tažení křižáckém k další výpravě do Čech více se neodvážili.

Co Prokop Veliký tak skvělých vítězství v Čechách dobýval, potýkal se Prokrop Malý čili Prokůpek na Moravě s knížetem rakouským a markrabětem moravským Albrechtem. Husitská strana na Moravě vedena Janem z Cimburka a Vokem ze Sovince byla uzavřela s městem Olomoucem mír, který však od lidí Cimburských přerušen jest. Straně katolické velel Jan ze Sovince, vojenský hejtman v Olomouci. Když pak r. 1431 Prokůpek do Moravy vtrhl, přispěl Albrecht, zpraven byv o vpádu tom listem rady Olomoucké, straně katolické ku pomoci a maje mnoho vojska s sebou, svíral stranu husitskou. Obrátil se hlavně proti sektě „bratří středmých“, jichžto hlavní zásada byla, aby jen zákonní úrokové pánům zákonně oprávněným placeni býli, jiná pak břemena nespravedlivá aby pominula; jest to sekta, která dosvědčuje, že v husitismu nejen politicko-národní, nýbrž i socialné snahy ležely. Sektu tuto, která i mezi husitskými pány velmi oblíbena nebyla, zničil Albrecht z příčin snadně pochopitelných; vojsko jeho strašně zemi plenila a zničila více městeček a vsí než Husité sami. Věci ale se změnily, když vítězoslavný Prokop Velký do Moravy od Domažlic došel; Albrecht netroufaje sobě, jemu odolati a vida Husity ze všech stran sbírati se proti němu, rozložil větší částku vojska svého do měst sobě oddaných: Olomouce, Brna, Jihlavy, Hradiště, Znojma, Pohořelic a Jemnice, sám ale rychle se vrátil do Rakous, stíhán jsa od obou Prokopův až po samý Dunaj. —

Bitva u Domažlic měla velký vliv na dějiny české; válečná sláva Čechů dosáhla vrcholu nejvyššího, ale velká část národu prahnula po míru a pokoji. I sám Prokop Veliký jal se vyjednávati se stolicí Římskou; nebylo mu však souzeno, mír Čechům získati! Jsa vůdcem demokratické strany Husitů, nenáviděl šlechtu, kteréž na život byl odpověděl. Opíraje se o vojíny své pohrdal ostatními stranami, tak sice, že předvídati nebylo, kdy boj vniterný se ukončiti má. To bylo jisto, že, nepomohou-li si Čechové sami, žádný jiný jim nepomůže a svědčí to věru o nevšední svěžesti lidu českomoravského, že po tolika krutých bitvách, po tolika svízelích předce ještě tolik síly do sebe měl, že z lůna svého zrodil muže, jižto se stali upokojiteli vlasti. Mírná totiž strana husitská na Moravě a v Čechách po dlouhém, avšak marném vyjednávání se Sirotky a

Tábory, jimž veleli oba Prokopové, Malý a Veliký, naznavši, že další pokračování na dráze krvavých válek celý národ úplně zničiti musí, odpověděla na život nepokojným Táborům, jimž válka stala se potřebným každodenním zaměstnáním. Když pak Tábořі se Sirotky Plzeň obléhali, tu stavové mírnějšího smýšlení vytáhli proti nim, aby nebyla déle hubena vlasť již náramně ztrýzněná. Dne 30. května 1434 svedena rozhodná bitva mezi oběma stranami, Čechové bojovali proti Čechům u Lipan mezi Kouřimí a českým Brodem; bitva byla dlouhá a krvavá, avšak Menhart z Hradce, vojevůdce strany mírné, s kterou i katolíci se byli spojili, zvítězil, oba pak Prokopové padli a s nimi na 13.000 Táborů. Svět poznal, že Žižka mrtev jest a že nad Čechem jen Čech zase zvítěziti může! — — —

Bitva u Lipan a příznivý její výsledek pro stranu mírnou nazvati třeba velikým štěstím pro vlasti naše. Tímto vítězstvím umožněno smlouvání strany husitské s církví Římskou; rozvlněná bouře husitská, trvavši od r. 1415—1434, byla ale příliš mocna, aby se byla ihned ve všech následcích dala uhladiti. Zevnější aspoň jednoty mezi Husity a církví katolickou docíleno bylo tak zvanými kompaktaty (smírnými úmluvami) Basilejskými, které na sněmě Jihlavském dne 6. července 1436 slavně poslancům českým a moravským ohlášeny byly, kdežto již dříve na sněmích v Praze a Brně (1. července 1435) a v královském Bělehradě (5. ledna 1436) o tétéž věci porady se konaly mezi poslanci Husitů z jedné a císaře Zikmunda a posly koncilia Basilejského ze strany druhé. Tyto kompaktaty ustanovily mezi jiným, že se přijímání svátosti oltářní pod obojí spůsobou Čechům a Moravanům sice povoluje, že však spůsoba vína toliko dospělým, kteříž by si toho žádali, se podávati má a že i tito pokaždé vyznávati mají napřed, že celistvý Kristus jest pod každou spůsobou přítomen. Tak utichly dříve křečovité boje v příčině náboženství; v příčině politiky upokojeny mysli Čechů tím, že císař Zikmund, jenž posledního roku života svého za krále českého uznán byl, ve velikém majestátu stavům českým slíbil, že nad zachováním kompaktat bdíti a mocí svou jich hájiti bude; že všecky svobody, práva a řády země potvrzuje; že v Čechách žádných cizozemců na úřady dosazovati nebude, v okolních pak zemích, ku koruně náležejících, že zachováván bude v ohledu tomto řád tentýž, jaký za císaře Karla IV. a jiných králů českých panoval. Brzo na to zemřel Zikmund smířen s ná-

rodem českým dne 9. prosince 1437 u Znojma na hoře sv. Hipolyta.

Po jeho smrti dosedl na trůn český zeť jeho Albrecht, vévoda rakouský, od r. 1423 již markrabě moravský, který nyní se stal také králem uherským. Tak spojil v ruce žezla vlády české, moravské, slezské, rakouské a uherské a panoval tedy těm zemím, které r. 1526 Ferdinand I. domu Habsburskému přisvojil.

Basilejskými kompaktaty byla mírnější strana kališnická spokojena a nalezen v této spokojenosti prostředek zemi utišiti, ačkoli Táboři svůj odpor proti nim netajili. Dlouholetými válkami sesurověl lid a nebyla snadná věc, tvrdé vojíny na cestu mírnou připraviti. Ale přece se stalo, že někteří, ve kterých cit pro utišení a tím pro blaho vlasti dokona neodumřel, po kompaktatech od dřívějšího fanatismu upustili a ku smíření se naklonili. Na Moravě byly poměry smíření stran příznivější, tak že r. 1434 dne 4. března na sněmě Brněnském učiněn obecný zápis (lantfrid), ve kterém markrabí Albrecht, Olomoucký biskup, mnozí páni rytíři a zemané se zavázali, všecky pře jen právem narovnávati, o pokoj v zemi dbáti a nepokojné živly v zemi stíhati. Snešení to neminulo se s dobrým účinkem. Tak na př. pan Vok ze Sovince, horlivý Táborita, který měst Přerova a Svitav se byl zmocnil, odkudž přívržencům biskupa Olomouckého a markraběte veliké škody činil, uznal za dobré, aby s markrabětem se smířil; markrabě vzal jej na milost listem daným v Brně 4. října 1436, v němž se praví, že se Vokovi i jeho přívržencům všecky nepřízně a záští, které od něho v minulých válečných letech pocházely, odpouštějí a že se měšťanům Přerovským a Svitavským přijímání pod obojí podle úmluv Basilejských přeje; za to má však Vok pokojně se chovati a nemá z obou měst na žádného mocí sáhati, nýbrž má každého, s kým by měl co činiti, právem zemským pohnati. Ale nevyplnilo se přání markraběte; neb když Svitavy do moci Pardusa z Vratkova a Přerov do moci Viléma Puklice se dostaly, — neví se, jakým spůsobem — opakovaly se výjezdy válečné z obou měst, až jim r. 1440 přítrž učiněna byla.

Zde onde dály se ještě v zemi nepokoje, ale celkem byla Morava v míru postavena, tak že právo zemské, které od r. 1420 pro ryk válečný zahajováno býti nemohlo, opět průchod mělo, an markrabí Albrecht soud zemský r. 1437 dne 12. ledna v Olomouci a dne 7. února v Brně zahájil, při čemž také „klínot zemský“, t. j. desky

zemské, které 17 let zavřeny byly, opět vkladům se otevřely. Kdyby království České se bylo utišilo, nelze pochybovati, že by mír na Moravě, ač i v této zemi ještě zbylo několik násilníků, kteří válečnému životu odvyknouti nemohli, stále se byl upevnil. Ale jitření v Čechách spůsobilo, že také Morava k úplnému pokoji přijíti nemohla. Tak na př. r. 1437 v noci na Hromnice ztečen a dokona rozbořen klášter Dolanský u Olomouce a Pardus Jan z Horky, velmi udatný bojovník a vůdce Táborův, který r. 1433 do Uher se vypravil a odtud ohromnou kořisť do Čech přivezl, vrazil s houfem do Moravy a dobyl nočním útokem (2. listopadu 1437) města Litovle až na jedinou věž, v které obyvatelé se statně bránili; část obyvatelstva utekla do Olomouce a Unčova a donesla zprávu o pádu Litovle. Měšťané a zemští úředníci, kteří právě při soudě půhony přijímali, pak zemané k vůli půhonům do Olomouce přišlí ihned táhli k Litovli a spojivše se s Unčovskými Litovle dobyli; jen několika málo Táborům poštěstilo se utéci, 363 mužů bylo zajato a do Olomouce odvedeno, kde 63 byli oběšeni, 300 do Vídně k markraběti Albrechtovi odvedeni. Pardus sám v bitce padl. Smrtí tohoto útočného násilníka ztratili Sirotci jednoho z nejodvážnějších vůdců; naděje stran míru se vzmohly, když také druhý smělý vůdce Sirotkův, Jan Čapek ze Sán, který bojovností, udatností, ale také ukrutností od r. 1427 mezi vojevůdci Táborskými vynikal, králi Zikmundovi se podal, od něhož mu biskupský statek Hukvaldy zastaven byl, na němž pak pokojně (ještě r. 1448) seděl. Markrabí a král Albrecht měl veliké zásluhy, že snahy k upokojení země se nesoucí na Moravě se čím dále tím více ujímaly a proto litovati jest, že tak záhy zemřel (27. října 1439) díla smíření nedokonav. Zůstavil rozsáhlou říši synovi Ladislavovi, který se teprv po smrti otcově narodil (22. února 1440) a proto příjmení „Pohrobek“ (Posthumus) obdržel Pokud byl nezletilým, chován jest od císaře Bedřicha IV., který mu za vychovatele ustanovil Eneáše Sylvia, jenž pak pod jménem „Pius II“ papežem se stal a veliký vliv na naše dějiny měl.

Než král Ladislav k letům byl přišel, spravoval Čechy katolický pán Hynek z Lipé, příjmím Ptáček, muž rozumu nevšedního a mysli vysoké, po jehožto smrti (dne 20. srpna 1441) správa země svěřena jest pánu Jiřímu Poděbradskému, přívrženci strany kališnické. Na Moravě pak sešel se sněm zemský, aby dle starodávného spůsobu zemskou správu ustanovil a všecky bouře, které

z bezvládí pocházeti mohly, předešel. O spůsobu tom poučuje nás kniha Tovačovská Když totiž zemépán zemřel a nástupce jeho ještě nenastoupil, čili, jak ona kniha praví, země osiřela, svolal zemský hejtman pány na sněm do Brna do kláštera sv. Michala, kdež jim oznámil smrť zeměpána, načež potvrdili přítomní páni buď posavádního hejtmana v úřadě, anebo ustanovili nového. „A toho vyhlásíc slíbí poslúchati, cožby s radú jich činil, jemu pomocni býti mají, v ničemž jeho neopúščejíc... A hned se lantfrid udělá pro podstatu země a stvrzení pokoje...“ Když tedy stavové viděli, kterak za mládí Ladislavova rozličné nešvary v zemi se dějí, sešli se roku 1439 na den sv. Lucie, t. j. 13. prosince do Brna, chtíce opatření učiniti, by „záhuby a škody, kteréž se dějí od některých v této zemi i také do jiných zemí,... ukroceny a staveny byly“. Předběžné usnešení toho sněmu stvrzeno jest na sněmě Brněnském, jenž držán byl r. 1440 dne 20. ledna a lantfrid onen potvrzen jest 126 pečeťmi předních pánův zemských. Následkem takového lantfridu voleni od stavu každého kraje s přidanými sobě radami z pánův a rytířů hejtmanové krajští, jimž nad obecnou bezpečností bděti bylo. Hejtmanem celé země ustanoven byl pan Jan Tovačovský z Cimburka, horlivý kališník a otec proslulého později Ctibora z Cimburka. —

Dobré následky sněmu záhy se ukázaly. Nový hejtman zemský měl pevný úmysl, zemi k pokoji přivésti a netoliko nepokojné živly, kterým válčení se stalo řemeslem a živností, skrotiti, nýbrž také všecky nepřízně a nesnáze, které mezi několika pány českými a moravskými byly vznikly, přátelsky narovnati. Přičiněním hejtmana zemského položen za tím účelem sjezd do Vel. Meziříčí na den 14. dubna r. 1440, kdež smluvci či ubermani od obou stran vyvolení konečný mír mezi nimi zjednati měli. Ze strany Moravanův ustanoveni za smluvce Jan z Lomnice a Petr z Konice, ze strany České Jan z Pernšteina a Diviš z Chlumu, kteří za hlavního rozsudího volivše Haška z Valdšteina uložili předkem stranám, aby od této doby mírně a přátelsky k sobě se chovaly a kdož by z nich toho neučinil a výroku smluvčích se nepodrobil, aby česť ztratil. Podrobnější nálezy byly: všecky holdy a šacování aby přestaly; Olomoucký biskup má Pardusa z Vratkova z vězení propustiti, ten však že biskupovi města Svitav postoupiti má; Heralt z Kunštátu má se podrobiti výroku, který mezi ním a jeho odpůrci učiní Menhart z Hradce; Jan z Messenpeku na Helfensteině má od šacování

upustiti a město Uh. Brod o sv. Janě Křtiteli podkomořímu v moc odevzdati a taktéž má Vilém Puklice Přerova postoupiti podkomořímu; žaloby, kterými vzájemně se stíhají Hynek Ptáček, správce země České, hejtman, podkomoří a někteří páni, zemané a města země Moravské v příčině kněze Bedřicha se strany města Poličky mají ve prospěch obou zemí úplně přestati; aby budoucně žádný sám sobě mocí nepomáhal, nýbrž aby sebe řádem práva hleděli a kdožby na právě přestati nechtěl, aby za odbojníka prohlášen byl, proti kterému celá země povstati má.

Také mezi pány moravskými a rakouskými byly velké různice vznikly. Jan z Lichtenburka a z Bítova totiž, maje právo na Albrechtu na jistou sumu peněz, činil po jeho smrti zhoubné vpády do Rakous, chtěje tím stavy rakouské donutiti, aby mu ony peníze vyplatili. Již r. 1441 listem ve Znojmě 19. listopadu daným ustanovení k tomu rozsudí vynasnažovali se věc tuto urovnati; avšak teprve roku 1446 stalo se úplné vyrovnání ve Znojmě dne 7. dubna.

Tato nejistota vrchní moci panovnické stala se čím dále tím více nesnesitelnější a strany v Čechách, jak katolická tak kališnická, pečovaly o to, aby brzo zaujal král osiřelý trůn český. Též Maďaři obávajíc se nebezpečí, jež novým nepřítelem, Turkem, hrozilo, přáli sobě míti mocného panovníka, vidouce, že strana rakouská čili strana ovdovělé po Albrechtovi Alžběty, matky Ladislava Pohrobka, jen českými vojíny, pozůstatky vojsk Prokopových podporována jest. Mezi vojevůdci oněch vojsk vynikal přede všemi Jan Jiskra z Brandýsa. Stavové čeští, svoláni na sněm do Prahy r 1440 volili tajně za krále českého Albrechta z Bavor, který však volbu přijati nechtěl; následkem toho vypukly nové zpoury v Čechách a páni moravští, jižto v podezření byli, že by Ladislava voliti chtěli, připuštěni k volbě nebyli, což nové příčiny k nesvornosti mezi Čechy a Moravany zavdalo. V tomto hrozném čase bezvládí pozvedli se naposled Táborité, jichžto náčelníkem Bedřich ze Strážnice byl, ale nepoštěstilo se jim více té moci dosáhnouti jako dříve; neb celá země bažila po pokoji a této snaze přičísti jest, že i právo Ladislava Pohrobka na trůn český na sněmě v Českém Brodě uznáno jest (25. listop. 1444). Tamtéž byl také jmenován Rokycana arcibiskupem Pražským. Následujícího roku uznán Ladislav také za krále uherského. Bedřich IV., poručník mladého krále, jej ale ani Čechům ani Maďarům vydati nechtěl; vůbec sobě nevšímal Bedřich záležitostí českých a

když Jiří Poděbradský Prahy se byl r. 1448 zmocnil, učiněn jsa stranou svou správcem země, nepřekážel mu v tom Bedřich, anobrž potvrdil jej 1451 v této hodnosti, ovšem ku blahu celé země. Přes tyto bouře vniterné, které zvláště na Moravě více nežli kdy dříve zuřily, zasazováno se o to, aby smíření v příčině náboženství docíleno bylo; a jelikož vyjednávání diplomatická k žádoucímu konci nevedla, vyslán jest nadšený bojovník Boží Jan Kapistran do Moravy a Čech, aby kališníky do lůna církve zase uvedl. Zavítav do Moravy r. 1451 získal vskutku mnohé kališníky církvi římské, obzvláštně mezi lidem obecným a městským, kdežto šlechta, vyjma jen některé rodiny, zůstala větším dílem kalichu věrnou, upevněna v tom byvši Janem z Cimburka, který Kapistrana velice nenáviděl. Nejvíce působil onen horlivý kazatel v Brně, kdež Beneše z Boskovic na víru římskou obrátil, pak v Olomouci, ve Víškově, Drásově a ve Znojmě. Následujícího roku byl Bedřich IV. přičiněním stavů rakouských a pomocí pánů z Čech a z Moravy donucen, mladého Ladislava budoucím jeho poddaným vydati (4. září 1452). Jiří Poděbradský hleděl nyní k tomu, aby Ladislav do Prahy ku korunování dojel; mladý král však, podvodnými listy Jana Smiřického pohnut, který pak za to k smrti odsouzen byl, váhal do Prahy odjeti, zakrývaje se výmluvami. Protož byli Čechové velice uraženi, když Ladislav na vyzvání stavů moravských 6. července 1453 do Brna dojel, kdež mu stavové jako markraběti moravskému holdovali, dříve než na království české korunován byl. Moravané takovým spůsobem splatili Čechům, že tito je k volbě r. 1440 připustiti nechtěli a pře tím vzniklá hned s velkou rozhořčeností od obou stran vedena jest, tak sice, že Jihlavané, do jejichž města vyslancové čeští dojíti měli k uvítání nového krále, tohoto tajně se tázali, mají-li Čechům přístupu do Jihlavy dáti? A vskutku, když Čechové do Jihlavy byli dojeli, činili Moravanům důtklivé výčitky; ale Moravané na přímluvu královu poslance ku korunování poslali. Z Jihlavy odebral se nový král do Čech; překročiv mezní potok, který Moravu od Čech dělí a sestoupiv s koně učinil přísahu, že Čechy při všech právích zachovati chce, načež došed do Prahy 28. října 1453 slavně korunován byl. Ale hned po korunování nastaly zase nové různice mezi Čechy a Moravany; zvláště pán Aleš Holický káral ostře Moravany, řka: „Páni Moravané! Učinili jste všetečně, ježto vám nepříslušelo, že jste krále Jeho Milost do své země uvedli a za pána přijali před námi, nám

toho neohlásivše, ježto my měli jsme to prvé učiniti a vy nás s tím čekati, jakožto úd království tohoto po hlavě jíti. Protož žádáme od vás toho nápravy a zvláště toho, abyste znovu, při přítomnosti naší, krále Jeho Milost sobě za pána vzali, neb jste vy manové koruny české". Moravané, ježto od r 1423—1439 pod vládou Albrechta, otce Ladislavova, byli stáli, uznávali vždy právo dědičné Ladislava a odpověděli nyní uštěpačně na důtku Čechův ústy pana Vaňka z Boskovic takto: „Páni Čechové! Jakož jste na nás v přítomnosti krále Jeho Milosti půtku učinili o přijetí Jeho Milosti za pána našeho a do země naší uvedení a k tomu pravíce, že bychom toho bez vás učiniti byli nemohli, aneb neměli a nás za své many pokládajíce a úd koruny, takto všichni pravíme, že což jsme učinili, že jsme učinili slušně, řádně a právě, aniž jsme vás povinni byli v tom co čekati, ani po vás jíti, neb my učinili pánu svému dědičnému to, co jsme otci Jeho Milosti a Jeho Milosti dědicóm slibovali, kterýž dědic teď stojí. Od Jeho Milosti nikdy jsme se v jeho mladých letech nedělili, ani lúčili, ale jsme se drželi, spravujíce se v řádu našem až do let Jeho Milosti, ani žádných pánů jiných hledajíc, jakož jste vy to páni Čechové činili, hledajíce sobě pánův a krále jiného, v letech Jeho Milosti mladých: jakožto kníže Albrechta Mnichovského i jiných v říši knížat. K tomu se známe, že jsme úd koruny, ale ve všem urození i v statcích i v místech, tak svobodní jako vy páni čeští, ale nejsme žádní manové, než svobodní páni tak dobře, jako i vy, a není nám potřebí u dědičných pánův našich nikdy v žádných slibích vás čekati, než svobodně můžeme. A udalo-li by se i též jako nyní pána dědičného dočekati, bychom jej přijali, neb vám proti dědičnému nic zavázáni nejsme." Různice tato nemilá urovnána jest vlivem krále Ladislava; od toho času ale do práva markrabství moravského přijata zásada, že Moravané dědičnému zeměpánu holdovati mohou, i než v Praze korunován byl, kdežto při novovoleném mocnáři na korunování v Praze čekati musejí.

Získal-li si Jiří Poděbradský již v čas bezvládí veliké zásluhy o zemi českou, mohl teď za panování nového krále tím snadněji jako správce země všechny své zámysly ku blahu vlasti provésti. Statky koruny české byly jí zase navráceny a pokoj i mír navrátily se do země, tak že velký počet zahraničných kupcův, jsouce zbožím svým nyní jisti, zase do Čech docházel. Ne tak na Moravě, kdež propůjčil král Ladislav listem dne 17. července 1455

ve Vídni daným vládu zemskou na dvě léta Janovi z Cimburka, Bohuši, biskupu Olomouckému, Janovi z Pernšteina, Vaňkovi z Boskovic, Václavovi z Lomnic, Karlovi z Vlašimi, kteří ve jméně králově zemi spravovati měli. Neb mnozí páni moravští rozkazům zeměsprávců podrobiti se nechtěli. Přes to však předce poněkud bezpečnější stav v zemi byl uveden a žádoucí pokoj počal se vlasti navracovati, tu ale zachvátila ji pohroma nová. Dne 23. listopadu 1457 zemřel náhle mladý král morovou ránou, právě když se přípravy k jeho svatbě konaly! Hrozilo tedy zase nové bezvládí a celé obyvatelstvo česko-moravské ustrnulo myšlénkou, že se staré smutné časy navrátiti mají a věru nelze určiti, kde by Čechové se byli octnuli, kdyby nebyli za krále volili (2. března 1458) největšího svého dobrodince posavádního, Jiřího z Poděbrad, bez odporu nejznamenitějšího muže věku svého a nejslavnějšího Čechův krále. Stavové moravští ovšem to těžce nesli, že ku volbě pozváni nebyli; nicméně však přičiněním Jana z Cimburka nejpřednější šlechtici, páni z Pernšteina, z Boskovic, z Doubravice, ze Sovince a mnozí jiní Jiřího na sjezdě Brněnském 9. dubna 1458 za pána Moravy uznali pod tou výminkou, že jim potvrdí stará privilegia, svobodu náboženství katolíkům a že se zaváže odčiniti bezpráví, vedle kteréhož stavové moravští nebyli voláni k volbě krále. Jen města německá váhala, krále uznati; ale když král Jiří do Moravy dojel a listem dne 16. června ve Znojmě daným všechna privilegia Moravy potvrdil, utichla i města, vyjma Jihlavu, která dlouhým odbojem svým došla přísného, ba krvavého trestu (15. listopadu.) Tužší byl odpor ve Slezsku, na mnoze již poněmčeném, kdež zvláště Vratislav králi podati se nechtěla. Žádnému snad panovníkovi českému nebylo s tolika nesnázemi bojovati, jako Jiřímu; jsa kališníkem předce pečoval o smíření s Římem; žije v času bouřlivém předce náramně zvelebil blahobyt v zemích svých zavedením pevného pořádku; maje mnoho nepřátel předce důrazně vykonával spravedlnost; pocházeje z rodu, jenž dříve panovnickým nebyl, dovedl předce vážnost mocnářskou si zachovati, pečovav zároveň o sesílení stavu městského povznešením průmyslu a obchodu. Že sjednocení Čechů s církví římskou nedocílil, tím nebyl on, než časy vinny; neb co několik předešlých století provinilo, nelze za jeden věk napraviti, zvláště když rozličné vášně na odpor se staví. Nicméně však uznávají dějiny velikost muže toho, jenž neznaje jiného blaha, než štěstí lidu sobě svěřeného i v tehdejších časech bouřlivých za tím cílem neodvratně kráčel.

By s Maďary v přátelský svazek vešel, dal král Jiří novému králi uherskému Matiáši Korvínovi svou dceru Kateřinu za manželku (1461), netuše, že právě týž Matiáš za několik let jeho hlavním nepřítelem bude. Bohužel! že se žádné narovnání s papežskou stolicí státi nemohlo; tato nesvornost, následek odpadnutí Čechův od církve pravověrné, nedala vzniku velkolepým plánům Jiřího. Podobaloť se sice při korunování, že jednotu Čechů s církví římskou brzo dovésti lze bude; ale již roku 1461 ukázala se velká mezera, která strany protivné od sebe dědila. Neb papežové, proti jichž vůli a moci kompaktata Basilejská uzavřena byla, hleděli se jich zbaviti; a v skutku ohlásil papež Pius II. dne 31. března 1462, že kompaktata nižádné nemají moci ani platnosti. Kdybychom i církevních důvodů neuznali za podstatné, jež papež uváděl, zajisté již ten důvod uznáme za vážný, že papež k žádosti Čechů svoliti nemůže pro pokoj se sousedy Němci, Uhry a Poláky, aby mezi nimi mohla býti kupectví, manželství a přátelství. Jak mile se v Cechách pověst o zrušení kompaktat roznesla, pobouřil se národ velice a nastal tuhý zápas mezi králem českým a stolicí apoštolskou; v tomto zápasu král Jiří ovšem mnoho trpkostí zažil, ale diplomatickým svým vyjednáváním s evropskými knížaty, jmenovitě s Ludvíkem XI., králem francouzským, zasadil vládě papežské v Evropě smrtelnou ránu, po které se více nezotavila. Na sněmě Brněnském 13. července 1463 zahájeném prohlásil král veřejně, že od kompaktat, ačkoliv papež královskou jeho moc uvádí v pochybnost, nižádným spůsobem neodstoupí, že však katolíkům nikterak brániti nechce, aby činili papeži, čím jemu povinni jsou. Tak trval diplomatický boj mezi králem a papežem až do r. 1464, kterého roku král Jiří na sněmě Olomouckém vedle žádosti pánů moravských Moravu s korunou českou spojil listem v Olomouci 13. ledna daným, ustanoviv v něm, že od této koruny markrabství moravské pod žádnou výminkou ani prodejem, ani darem, ani změnou, ani zástavou, ani věnem odcizeno býti nesmí. Na témž sněmě také ustanoveno bylo, aby členové panského soudu, kteří dříve žádné přísahy k úřadu svému nečinili, již nápotom králi a markraběti přisáhali, že úřad svůj věrně vésti mají. Žádosti stavu rytířského, aby několik členů jeho do panského soudu přijato bylo, tenkráte povoleno nebylo.

Dotčeného roku 1464 vyzval Pius II. krále Jiřího řádným půhonem, aby se ve 180 dnech před stolici apoštolskou dostavil a

tam se z kacířství zodpovídal; brzo však po tom zemřel Pius II. (15. srpna 1464.) Když po něm rázný a bezohledný Pavel II. nastoupil na stolici římskou, nastala Jiřímu doba velmi neutěšená; neb osobní jeho nepřátelé mezi šlechtou českou pozvedali nyní směleji hlavy své a první, jenž do Říma odjel, by papeže ještě více proti králi popudil, byl Hynek z Lichtenburka, jehož hradu Cornšteina král právě dobýval, jelikož pan Hynek rozličné prostopášnosti byl spáchal. Ještě více uškodila králi jednota panská, v jejímžto čele stál zlopověstný v našich dějinách Zdeněk ze Šternberka, jenž podstrčeným listem popudil proti Jiřímu také císaře Bedřicha. Tato jednota panská, z Říma podporována, dopustila se i toho, že poslala pána Dobrohosta z Ronšperka do Říma ku papeži, žádajíc, aby její členové od závazku věrnosti, kterouž Jiřímu přisáhali, osvobozeni jsouce pod jiného krále postaveni byli, k čemuž by prý nejraději krále polského navrhli. — Takovými a jinými pletichami dovedli toho, že král Jiří donucen byl poohlížeti se po prostředníku mezi sebou a papežem, avšak na neštěstí obrátil se k zeti svému Matiáši Uherskému, muži to velmi vladobažnému, jenž příležitosti této užiti chtěl, by české koruny dosáhl. Neb již dne 8. prosince 1465 sprostil papež dle spůsobu onoho věku veškeré obyvatelstvo zemí království českého všeliké přísahy věrnosti a poddanosti Jiřímu učiněné. Kdežto z českých měst jediná Plzeň k jednotě panské se dala, povstalo proti králi ve Slezsku několik měst, zvláště Vratislav, kde vyslanec Římský Rudolf sídlel. — Na Moravě však měl král Jiří znamenitou podporu na pánu Ctiboru z Cimburka, synu Jana z Cimburka, který na rozsáhlých panstvích svých lid svůj ve věrnosti ku králi držel a touž oddanost ve mnoha šlechtických rodinách, jmenovitě mezi pány z Pernšteina, utvrzoval. Ale ve Slezsku nechtěla strana králi odbojná utichnouti; ano Vratislav, tehdáž již úplně poněmčená, žádala zjevně Kazimíra polského za vojvodu svého; král, přiraziv v měsíci červenci do Brna, poslal vojenskou výpravu do Slezska pod velitelstvím Ctibora z Cimburka, která však pro mor v českém vojsku vzniklý, se žádoucím výsledkem se nepotkala. Nepodařená tato výprava dodala Vratislavanům smělosti a to tím více, když viděli, že král Matiáš spojiv se s císařem Bedřichem proti Jiřímu, vždy příkřeji proti králi českému vystupoval a když konečně prohlásil papež Pavel II. dne 23. prosince 1467 v Římě kletbu „nad synem zatracení Jiříkem z Kunštátu a z Poděbrad“; tu zaplesali

Vratislavané velikou radostí. Ne tak sousední země německé, kterým sotva utichlé války husitské v strašné paměti byly; neb obávaly se, že národ český touto kletbou rozjitřený, poznovu jako za časů Žižkových krvavé boje započne. Ačkoliv tedy toho roku Ctibor z Cimburka vojsko Jošta z Rosenberka, biskupa Vratislavského, u Pačkova (11. června) v tuhé bitvě porazil a druhé vojsko slezské synem Jiřího, hrdinským Viktorinem, potřeno jest u Frankšteina, předce strana katolická, opírajíc se o kletbu papežovu, pozvedla na Moravě hlavu svou vedena jsouc Tasem z Boskovic, biskupem Olomouckým, který pro to panem Ctiborem v důrazných psaních ostře kárán byl. Tas učinil smlouvu mezi stolicí Olomouckou a městy královskými, která proti králi Jiřímu čelila. Na Moravě měla národnost velikou váhu v rozhodnutí: v městech, kde Němci měli převahu, zvítězila strana králi odporná, jako v Olomouci, v Brně, ve Znojmě a v Jihlavě; Hradiště, Ivančice a Unčov, kde Slované převládali, zůstaly králi věrnými, ano v Unčově, kde drahně Němců bylo, vyobcovali Slované tyto z města, když proti Jiřímu se vzbouřiti chtěli. Následkem této vzpoury měšťáků byli Ctibor z Cimburka a kníže Viktorin donuceni do Moravy se navrátiti, kdež Brno náležitě potrestali. Olomouc utrpěl veliké škody od blízkého kláštera Hradišťského, jenž zůstal králi věrným a posádku královskou ve zděch svých choval.

Válečné štěstí vojsk královských zastrašilo jednotu panskou, s kterou král Jiří učinil příměří od 30. listopadu 1467 až do 26. května 1468; nicméně však vyjednávali páni potají s Matiášem Uherským, aby se postavil v čelo jednoty panské, k čemuž ten svoliv prohlásil se za ochrance katolíkův v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a Lužici. Když tedy Jiří císaři Bedřichovi, kterého za hlavního původce všech svých protivenství považoval, skrze syna svého Viktorina válku vypověděl a tento boj z počátku šťastně vedl, postavil se proti němu král uherský s četným vojskem, tak že Viktorin od Štokravy couvnouti musel do Moravy, kamž jej Matiáš pronásledoval. Nechceme zde šířiti slov o kolísavém štěstí válečném, s kterým se oba králové potkali; nechceme blížeji vypravovati, kterak v tuhém tomto boji mnohá města moravská Jiřím a Matiášem pleněna byla, jako Brno, Třebíč, Hradišť, Veselí, Bučovice a jiná; dotýkáme jen, že oba králové se sešli v Olomouci dne 7. dubna 1469, kdežto ujednali, že příměří mezi nimi má trvati až do nového roku 1470. Ale věrolomný Matiáš, rokuje ještě

s Jiřím, už potají také vyjednával s členy jednoty panské, aby jej za krále českého volili, jemuž by mimo markrabství moravské také Slezsko a Lužice náležely. Sotva tedy král Jiří dne 22. dubna z Olomouce odjel, prohlášen byl dne 3. května Matiáš v biskupském chrámě Olomouckém za krále českého, načež pánové čeští jemu složili přísahu věrnosti. Matiáš pak se odebral do Slezska, kde mu holdováno ve Vratislavi dne 31. května 1469. V této době ukázala se velkomyslnost slavného Jiřího v nejskvělejší kráse; záleží totiž každému panovníkovi mnoho na tom, zvláště je-li prvním rodu svého, který volbou na trůn nějaký povýšen jest, aby panství sobě odevzdané ze svobodné vůle národa zachoval rodu svému. Jest to přirozený pud srdce lidského, že každý to, čeho dobyl za života svého, synům svým zachovati pečuje, a to tím více platí o mocnáři. Ale král Jiří vida, jak mocnou rukou Matiáš uherský po koruně české sáhá, a jsa přesvědčen, že Čechy před tímto úskočným nepřítelem jen uchrání výdatnou pomocí zevnější, odřeknul se myšlénky, aby koruna česká krvi Poděbradské zachována byla a sám nabídnul králi polskému Kazimírovi, že syna jeho Vladislava Čechům za krále odporučí; pak jel do Moravy proti Matiáši. Roku 1470 nebylo štěstí válečné Uhrům příznivo; a nad to více císař německý a knížata německá bojíce se rostoucí moci Matiášovy snesli se na sjezdu v Běláku pečovati o to, aby vládobažnosti Matiášově slušné meze položeny byly. A když stavové uherští sami nespokojenost svou nad jednáním krále svého zjevovali, žádal Matiáš sám krále českého, aby mezi nimi pokoj uzavřen byl. Právě se vyjednávalo o výminkách míru, když poslové krále polského do Prahy došli se zprávou, že Kazimír nakloněn jest, v Římě věci české zprostředkovati a syna svého Čechům za krále dáti. Dosáhnuv tak, čeho sobě přál, obrátil nyní král Jiří hlavní zřetel k tomu, aby království české se stolicí římskou smířil. Ale právě tenkráte, když smírná vyjednávání počala, zemřel král Jiří dne 22. března 1471, trpěv již delší čas vodnatelností a vzal s sebou jméno nejslavnějšího krále českého, jehož poctivá a upřímná snaha o blaho koruny české byla by zasloužila, aby veliké své úmysly byl provedl.

Po smrti Jiřího povýšen skutečně na trůn český Vladislav, šestnáctiletý syn Kazimírův. V Čechách ihned uznán, ne tak na Moravě, ve Slezsku a v Lužicích, kteréžto zeměchtivý Matiáš lstí a zbraní podržeti uměl. Moravě ukázal se Matiáš velice na-

kloněným, uděliv jí 9. března 1477 rozličné výsady jmenovitě tu že žádná vojska uherská do země položena býti nesmějí. Jiné privilegium, propůjčené stavům moravským, ujistilo jim dědičné právo až do pátého pokolení (1484), kdežto již r. 1479 všechny výsady Moravě předchůdci svými udělené byl potvrdil. Válka, kterou s králem Vladislavem podniknouti musel, ukončena byla smlouvami v Budíně 30. září 1478 a pak v Jihlavě dne 10. září 1486, kdežto ustanoveno, že vzájemné vpády do zemí české a moravské přestati mají, že oba panovníci odpůrcům v zemích svých odpor jich odpustí a že mezi oběma panovníky věčný mír trvati má. Umluvena též vzájemná pomoc proti loupežníkům, kteří tenkráte Moravu, Slezsko a Cechy znepokojovali a plenili.

Doba Matiáše jest i tím velepamátná, že veřejné a soukromé právo na Moravě dostalo určitý význam a spůsobilou formu zvláště přičiněním Ctibora z Cimburka, hejtmana moravského, jenž v tak zvané knize Tovačovské obyčeje, řády, zvyklosti starodávné a práva markrabství moravského na vyzvání biskupa Olomouckého a předních pánů zemských sepsal. Vedle jeho návrhu činily se vklady do desk zemských od r. 1480 jazykem českým, což pak se zachovávalo až do r. 1628. Jeho vlivem nařídil král Matiáš listem 5. dubna 1481 v Budíně daným, že v markrabství moravském řád zemský a starodávné zvyky a práva zemská pod žádnou výminkou rušiti se nesmějí a že každý rušitel jako nepřítel země trestán býti má. Mimo šlechtu dočinila se tenkráte i města královská znamenitých práv; tak uzavřeno na sjezdě panském v Brně dne 21. října 1486, že měšťané královských měst deskové panství kupovati a do desk vkládati mohou; za to ale dovoleno pánům v městech domy kupovati, měli však z nich jak obecné tak zemské daně platiti, ale nedovoleno jim v příčině té na králi nějakého ulehčení neb jakýchkoli jiných výsad žádati; též ujednáno, že žádný pán ve svém domě městském ani vína, ani piva nalévati nesmí Dále se usnesl sněm, že žádný měšťan deskové panství duchovním odkázati nesmí a kdyby syn měšťana, který knězem jest, deskové panství dědil, musí jej světským příbuzným svým odstoupiti. Tato snaha, práva zemská a řády zemské v určitou formu přivésti zjevuje se nám i potom, když Matiáš roku 1490 zemřel a Vladislav i markrabětem moravským a králem uherským se stal. Hned dne 1. září 1490 potvrdil Moravanum všechna privilegia předchůdců svých listem v Budíně daným; r. 1492 potvrdil sne-

sení stavu panského a rytířského, aby panský soud záležel z 20 osob, z nichž 14 má býti ze stavu panského a 6 ze stavu rytířského; r. 1493 listem daným v Budíně dne 14. září ustanovil, aby soud zemský místo osmkráte za rok jen dvakráte v Brně a v Olomouci odbýván byl; stávající komoří a sudí Olomouckého a Brněnského práva zemského mají v úřadě zůstati až do smrti při deskách zemských a přežijící budiž pak majitelem hodnosti své pro celou zemi, tak že na budoucí časy jen jeden komorník a jeden sudí pro celou Moravu býti má. Ve všech těchto jednáních zjevuje se vzrůstající moc stavův a klesající moc panovníků. Panovník nečinil ničeho bez rady neb povolení stavův, anebo aspoň všechna svá nařízení jim oznámil. Tak prohlásil král Vladislav listem v Praze dne 11. prosince daným, že s přivolením stavů českých syna svého Ludvíka na království uherské korunovati dal, že stavové čeští, kdyby Ludvík bez dětí zemřel, se uvolili, aby sestra Ludvíkova Anna stala se dědičkou koruny české, za to však král slíbiti musel, že bez rady stavů českých dceru svou Annu za nikoho neprovdá, a že děti své na náležitém místě vychovati a řeči české učiti dá. Vůbec každé jednání v jednotlivých případech jest tak jasné a řeč česká, v níž všechny smlouvy sepsány jsou, tak určitá, že se obdivovati jest právnickému uvědomění, které tenkráte šlechtu naši pronikalo. Jsouť ovšem mnozí, kteří tehdejší vládě šlechtické lají; ale ti zapomínají, že mimo šlechtu, tehdáž velmi vzdělanou a mnohými statky bohatou, nikdo jiný vesla vlády chopiti se nemohl. Kdyby nebylo bývalo šlechty, byl by mocnář panoval jako neobmezený samovládce a každá ústava, která, ač snad jen malé části obyvatelstva účastenství u vládě propůjčuje, jest lepší než nejskvělejší absolutismus. Nelze však nepozorovati, žeť i královská města ve všech rokováních sněmovních znamenitý podíl brala a že tenkráte poslancové měst u větší vážnosti byli, než po roce 1628. Páni ze šlechty tehdáž již nebyli loupežnickými rytíři, nýbrž účastníky vlády, kteří přesvědčeni byli, že velké a důležité povinnosti na ramenou jich spočívají. Protož rozličným škůdcům země na život odpověděli a mnohé smlouvy, jmenovitě smlouva r. 1512 dne 18. prosince mezi českými, moravskými a slezskými stavy uzavřená, svědčí, jak bedlivě o zachování bezpečnosti a míru v zemi se starali. Za krále Vladislava tedy moc šlechty pevně se zakořenila; po jeho smrti dne 13. března 1516 stal se poručníkem mladého Ludvíka císař Maximilian, načež Ludvík, stav se plnoletým, vládu sám

nastoupil a listem dne 6. prosince 1520 v Budíně daným se uvolil, že při obsazování hejtmanství, komornictví a sudictví takové osoby k těmto hodnostem vyvolí, které mu od pánův a rytířstva navrženy budou. Ustanovil dále (29. října 1522), že knížectví Opolské a Ratiborské po smrti knížete Jana s českou korunou zase spojeny býti mají. Když pak mladistvý král v bitvě u Moháče proti Turkům velmi smutnou smrtí byl sšel (29. srpna 1526), následoval po něm Ferdinand I., arcivévoda rakouský, kteréhož Ludvíkova sestra Anna za manžela byla pojala: jak svrchu dotčeno, ustanoveno r. 1510, že po bezdětné smrti Ludvíkově Anna na trůně českém nastoupiti má. Anna tedy na sněmě Brněnském dne 10. dubna 1527 ohlásila stavům, že, ježto ona jest dědičkou zemí českých, manžel její po smrti její za markraběte moravského uznán býti má a odevzdala u přítomnosti všech stavů své právo k tomuto markrabství manželovi Ferdinandovi, s tou však při tom výminkou, kdyby Ferdinand bez dětí zemřel, aby markrabství moravské zase Anně připadlo. Ferdinand pak listem dne 24. dubna 1527 v Olomouci daným k žádosti stavů přislíbil, za svého živobytí Moravu žádnému neodstoupiti, kterážto žádost se vztahovala k smlouvě mezi Vladislavem a Zapolyou učiněné, vedle které Zapolya právo k Moravě míti mohl, kteréhož i vyhledával. Když pak manželka Ferdinandova zemřela, stal se on pánem jediným zemí českých, musel však stavům českým listem v Praze 2. září 1545 daným potvrditi, že oni jej dobrovolně po smrti královny Anny za krále českého volili a přijali.

Král Ferdinand I. nastoupil vládu v zemích českých v době, ve které moc šlechty u největším výkvětu byla a rozkolnictví náboženské velmi bujné se bylo rozšířilo. Vedle katolicismu a kališnictví, které veřejné uznány byly, domáhala se také Jednota Bratrská (čili Čeští Bratří), aby vyznání její veřejné platnosti nabylo. Jednota ta vznikla za Jiřího z Poděbrad; založil ji bratr Řehoř podle zásad Petra Chelčického, jenž ve svém spisu „Síť víry“ pravidla vyřknul, která Jednota pak za svá přijala. „Pravá církev a stát prý sobě odporují, čili dvě protivy jsou, kterých prý nijak sjednotiti či smířiti nelze. Má-li tedy církev zase tím býti, čím původně prý byla, musí z ní všecko, cokoli se v ní státního nachází, býti vyklizeno. A jako prý mezi prvými křesťany nesmí se i mezi nynějšími jeviti nějaký rozdíl jmění, stavu a důstojnosti; všeliká prý důstojnost a bohatá nádhera spočívejž jediné v názvu křesťan. Přísaha nebudiž

nikdy činěna a odepři se vládě světské naprosto, byť odepření takové se ztrátou statku i života spojeno bylo. Heslem křesťana budiž: vše trpěti, všeho s sebou nechat dělati jako beránek, když vlečen k obětování; toliko víry nikdo se nevzdávej, sám trpiž, ale nikoho nepronásleduj, poslouchej, ale neporoučej. Válka pak pro jakýkoli účel budiž prokleta.“ Že takové zásady, ač samy v sobě velmi mírné, předce všemu posavadnímu řádu státnímu války vypověděly, jest na bíledni a protož také král Jiří Bratry přísně pronásledoval; též král Vladislav vydal proti nim ostrá nařízení, tak že Jednota jen pomalu vzniku nabývala; když pak mírnější mezi Bratry od nepřirozeně ostrých přísností popouštěli, stal se rozkol v Jednotě a povstali Amosité (také malá strana nazváni) podle kněze Amosa jmenováni, kteří se původní přísnosti drželi a ostatním Bratřím šeredně láli. Lépe však začalo se Bratřím vésti, když mocná šlechta se jich ujala, jako páni z Cimburka, z Krajku, z Boskovic a t. d. a když v učení svém od původní přísnosti ještě více, nežli již se bylo stalo, upustili, což se právě za vlády Ferdinandovy přičiněním bratra Augusty a Lukáše dělo; během času měněna pravidla nauky Bratrské vlivem učení protestantského a došla věroučná soustava Bratří konečně k tomu, že, jak Bratří sami vyznávali, kalvinismu se podobala Na Moravě byla hlavní sídla Jednoty Přerov, Ivančice, Prostějov, k nimž později se družily Lipník a Hranice.

Ale také německý protestantismus začal se na Moravě šířiti. Již za krále Ludvíka hlásal v městě Dvorci učení Luterovo jakýsi toulavý kazatel ze Svídnice (r 1521) a roku následujícího (1522) objevil se v Jihlavě známý protestantský kazatel Pavel Sperat a táž Jihlava, která druhdy úhlavní nepřítelkyní husitismu byla, přilnula přes všecka napomínání biskupa Olomouckého Stanislava Thurze nyní k německému protestantismu tak horoucně, že katolíky urputně pronásledovala. Podobně se chovala jiná města, kde Němci převahu měli, jako Brno, Znojmo a Olomouc, v nichž protestantismus tak zmohutněl, že katolíkům odnímány během času téměř všecky kostely a oni všeliké potupy a protivenství od protestantů snášeti museli.

K těmto vyznáním připlichtila se z Němec nová sekta Novokřestěnců, kteří jméno své obdrželi odtud, že nové přívržence svého učení poznovu křtili Byly v jich učení i zásady komunistické, ani společné jmění, společné obědy v obecných domech kuchy-

němi (něm. haushaben) nazvaných u sebe zavedeny měli; anoť mnozí tuto společnost v užívání rozšířili, také na ženy, za kterou příčinou u velikou ohavnost mezi lidmi přišli a krutě ohněm i mečem pronásledováni byli, jak v Němcích tak ve Švýcarsku; protestantští knížata přísněji než katoličtí proti nim postupovali, jelikož Novokřtěnci za výron „svobodného bádání slova Božího“, které Luter hlásal, se vydávali. Proto se Novokřtěnci z Němec utíkali do jiných zemí; houf jich přišel do Rakous, odkudž když vyhnáni byli, po Moravě se rozlízali; nalezli útulek v Mikulově, ani držitelé panství Mikulovského, páni z Lichtenšteina, této sektě přáli. Také v Brně se zřídila kuchyně společná. Když pak fanatický přívrženec Novokřtěnců, Baltasar Hubmaier, rozený Bavoran, do Mikulova přibyl a tiskárnu tam zřídil, z které traktaty a pamflety své hojně do světa posýlal, upozorněn král Ferdinand I. na tuto novou sektu; podle příkladu německých knížat a měst říšských vydáno hned r. 1527 na sněmě Znojemském nařízení, aby nová sekta přísnými prostředky vypleněna byla. Následkem toho rozkazu byl kazatel sekty té v Brně, Tomáš Waldhauser, když bludů svých odříci se nechtěl, upálen — trest to, kterého tím více litovati sluší, čím méně zaslepené fanatiky na pravou cestu přiváděl. Podobně se ved'o Hubmaierovi, kterého sice páni z Lichtenšteina nějaký čas chránili, konečně jej však na přísné doléhání královo do Vídně vydali, kde 10. března 1528 na předměstí řečeném Erdberg upálen jest. Lépe poněkud se dařilo soudruhovi jeho, Martinu Göschlovi; byl rozený Jihlavan, vstoupil okolo r 1500 do kláštera premonstratského v Želivě, stal se r. 1507 farářem ve svém rodišti, r. 1509 světícím biskupem Olomouckým a r. 1521 proboštem v panenském klášteře v Kounicích. Poznav v Jihlavě skrze Pavla Sperata učení protestantské přilnul záhy k němu, ač po několik let řeholní oblek dále nosil; teprve r. 1525 osvědčil se zjevně za přívržence novotářů, vzal po příkladě Luterově jednu z jeptišek Kounických za manželku, byl pak na rozkaz králův od biskupa Stanislava Thurza všech hodností kněžských zbaven, později do Prahy před krále volán, tam zatčen, sedmkráte vyslýchán a mučen, a konečně k smrti odsouzen, ale na přímluvu několika akatolických moravských pánů omilostněn, načež biskupovi Olomouckému odevzdán, který jej do vězení dal, ve kterém také umřel.

Ale přes tuto záhubu dvou předních vůdců svých Novokřestěnci nebyli vyhubeni, nýbrž se po Moravě rozšiřovali, ani vždy

noví vyznávači té sekty z německých krajin do Moravy přicházeli, tak že brzo malé jich obce v Brně, ve Znojmě, v Ivančicích a v Alexovicích povstaly; též do Rosic přibyli dva náčelníci Novokřtěnců, Gabriel Ascherham a Filip Blauermel a založili obec, která se však brzo na dvé rozdělila; jedna strana pojmenována Gabrielany, druhá Filipany. Když podobné rozdvojení v Mikulově se stalo, vystěhovala se část Novokřestěncův a nalezla útočiště u pánů z Kounic ve Slavkově, kteréžto město hlavním sídlem té sekty se stalo. Na ponuknutí Novokřtěnců Slavkovských přistěhovali se noví přívrženci z Tyrolska vedení Jakubem Hutterem, kteří též ve Slavkově se usadili; ale i zde nastalo rozdvojení, jehož následek byl, že část jich odtáhla do Hustopeče a že konečně vliv Hutterů vrch dostal, tak že Novokřestěnci na Moravě prostě Hutterovskými nazváni byli; jiné obecné jich jméno bylo „taufaři". Vydávány sice občas přísná nařízení proti této sektě, ale přes to přece se šířila a udržela až do r. 1622; neboť páni a rytíři vidouce přičinlivost a obratnost v řemeslech těchto taufarů přáli jim rádi pobytu na statcích svých a nevykonávali nařízení, kterými taufaři ze země se vypovídali a netajili ani příčin, za kterými královských rozkazů u věci té neposlouchají. Touto shovívavostí stavů moravských povstalo mínění, že na Moravě úplná svoboda náboženství panuje, při které každé vyznání dovoleno jest; a skutečně byli tu Luterani, Kališníci, Bratří, Novokřestěnci, Mikulášenci, Sobotáři (sobotu světící), Sociniani a Slavkovští, tak že katolicismu zajisté poměrně jen malá část obyvatelstva se přidržovala; jmenovitě šlechta náležela na větším díle rozličným akatolickým sektám, které Jan Dubčanský ze Zdenína, pán na Habrovanech, o jednu rozmnožil.

Pán ten, ač se v katolictví narodil, záhy již stýkal se s mnoha novotáři náboženskými v zemi, jako s Bratřími a Novokřestěnci; čítal také horlivě spisy německých reformatorů a tak v něm se zrodila myšlénka státi se zakladatelem nového vyznání, které všecka posavadní výtečností převýšiti mělo. Myšlénka ta v něm se ujala okolo r. 1520; pomocníkem mu byl jakýsi Václav z Lulče a později jakýsi Matěj, příjmením Poustevník, z Prahy vypovězený blouznivec. Předkem se pokusil Bratry svému učení nakloniti, doufaje, že oni zásad svých se zřeknou a jeho nové vyznání přijmou; také Novokřestěnce chtěl učení svému získati; ale ani tito ani onino s ním ve spolek vstoupiti nechtěli a Bratří zvláště,

když traktaty proti nim vydával, ostře mu odpovídali. Přidali se k němu hlavně jeho poddaní a několik málo lidí z okolí statku jeho a tak po dlouhých přípravách svolal přívržence své do vsi Routky u Letovic, kde v neděli masopustní (= 23. února) r. 1528 nová sekta se dogmaticky ustavila a jako zvláštní sbor se zřídila, která se pak Habrovanskými neb Lileckými jmenovala. Biskupem nové té církve volen byl Dubčanský a ustanoveno také několik kněží. Aby učení svého proti nájezdům Bratrským výdatněji hájiti mohl, založil v Lulči tiskárnu (Mons Liliorum), z níž několik kněh vydáno bylo, v kterých učení své, slátanici to ze zásad několika německých reformatorů načechranou, proti všem odpůrcům a zvláště jízlivě proti Jednotě Bratrské bránil. Jízlivými nájezdy a útoky, ve kterých ovšem také římské církve zlolajně se dotýkal, obrátil na sebe a své počínání krále Ferdinanda, tak že Dubčanskému na sněmě Znojemském r. 1535 bylo nařízeno, „aby pod skutečným trestáním kázaní a učení sekty své neboližto jednoty té zanechal“. Když však toho rozkazu neuposlechnul, volán byl r. 1537 před krále do Prahy a když mu několik bludů biskupem Fabrem u přítomnosti některých pánů českých a moravských dokázáno bylo a on jich odvolati nechtěl, byl s několika tovaryši svými na Černou věž do vězení dán, z kterého pod rukojemstvím 10.000 kop groší propuštěni jsou; ale vzati jsou na závazek, že již více kázati, žádných traktatů spisovati a vydávati nebudou, o čemž zápis od sebe vydati museli.

Ale stavové Moravští, většinou akatolíci, ujali se Dubčanského, který proti právním obyčejům markrabství Moravského „ven ze země“ k soudu potahován byl, kdežto podle ústavy zemské před soudem zemským souzen býti měl. Když tedy král na sněm 24. června 1538 v Olomouci zahájený osobně dojel, předložili mu stavové artykul „o obsílání k soudům ven z země“, ve kterém králi velmi zřetelnými slovy pravili, že ústavu země porušil. Tak se záležitost Dubčanského stala politickou a zavdala příčinu k důtklivému dopisování mezi králem a stavy, kteří při té příležitosti králi všecky stížnosti vyložili, že on ústavy zemské porušuje; zvláště r. 1539 psali mu ze sněmu Brněnského, že nejdůležitější věci buď mlčením pomíjí aneb na průtazích nechává a upomínán pak o ně, buď málo neb nemilostivě je vyřizuje; že nedovoluje, aby bez svolení královského ku sněmům, jak se dříve stávalo, se sjížděli a nic bez vědomí jeho neuzavírali, že tedy ani té svobody

nemají, jako jejich sedláci, kteří bez svolení pánů svých hromady, kdykoli potřeba káže, svolávají; že do vrchní moci královské nikdy se nevkládali, nýbrž že hájili jen své svobody zemské po otcích zděděné, kterou také potomkům svým zachovati chtějí a ta svoboda prý také v sobě zavírá, aby žádný pro víru a náboženství v zemi pronásledován nebyl; pokud prý roztržky o náboženství trvají, že žádný ještě pro víru od soudu zemského souzen a odsouzen nebyl, ani Husita, ani Kališník, ani člen Jednoty, ani Mikulášenec a t. d. Protož prý nynější stíhání Dubčanského a jeho tovaryšů netýká se jediné osob jejich, nýbrž všech stavů, kteří znají, „což se těm stalo, že by to každé osobě z nás potom tolikéž přihoditi se mohlo.“ Spor ten mezi králem a stavy nevyřízen sice formálně, ale ukončen jest tím, že Dubčanský dalšího apoštolování zanechal; zbytky jeho sekty přistoupili k rozličným jiným vyznáním.

Veškera vnitřní historie Moravy za té doby záleží vlastně na velikém rozporu náboženském: na jedné straně namáhal se král Ferdinand i biskupové Olomoučtí, aby katolicismus nabyl dřívějšího výhradného postavení v zemi, na druhé pak straně byla akatolická většina stavů, kteří buď k Jednotě neb kališnictví neb protestantismu náleželi, ale v nenávisti proti Římu za jedno byli a jsouce většinou na sněmích, zásadě průchod zjednali do veřejného práva Moravského, že každý svým svědomím svoboden jest a pro víru utiskován býti nesmí. Již r. 1530 pronesli stavové moravští slova, která tím významnější jsou, ana pronesena byla v době, kde říšský sněm ve Špýru ustanovil na pronásledování Novokřtěncův oheň a meč (1529) a též Luter meč proti nim odporučoval, slova, z nichž obsáhlá tolerance, která pak na Moravě zavládla, dosti zřetelně vyznívá. Když totiž na sněmě Olomouckém dotčeného roku posly na generální sněm Pražský volili, dali jim mimo jiné také tuto instrukci: „JMtmi pány stavy království Českého, posly z knížectví Slezských a z markrabství Lužických rozmluvte, co se těch, kteří se pro víru pálí a jinak katem pokutují a praví se býti křesťané, dotýče, jestliže se s JMtmi o to snesete, abyste s králem JMtí o to rozmluvili, aby JKMt takové krveprolévání račil přetrhnúti až do budúcího křesťanského koncilium a JKMt aby račil o spěšné koncilium s císařem JMtí jednati.“ Při tomto smýšlení většiny stavovské nelze se diviti, že na Moravě, kde král Ferdinand I. pro

jiná pilná zaměstnání jen zřídka kdy se zdržoval, sekty rozličné rychle se rozšiřovaly a že Jednota bratrská, všemožně šlechtou podporovaná, téměř po celé zemi své sbory měla. A když král Ferdinand k prosbám biskupa Olomouckého konečně také na Moravě proti Jednotě přísně zakročiti chtěl a za tou příčinou v dubnu r. 1550 sněm do Brna svolal, jemuž osobně přítomen byl, přesvědčil se, že myšlénka tolerance většinou stavů vládne, že tolerance považována za právní instituci země, tak že i mnozí katolíci podle ní se zachovávali. Když totiž místokancléř Zikmund Helt z Kementu stavům ohlašoval, že král již dále naproti Jednotě shovívavým nebude a jmenovitě nedopustí, aby patronové far katolické faráře z far vyháněli a na místa jich faráře Bratrské dosazovali, odpověděl mu zemský hejtman Václav z Ludanic u přítomnosti krále: „Dříve Morava v ohni a popeli zahyne, než aby trpěla nějakého u víře nucení. My nikterak od svého přesvědčení neodstoupíme a já sám raději hrdlo své nasadím, než abych se náboženského přesvědčení vzdal.“ A když král přítomných pánův a rytířů se ptal, kteří jeho rozkazu poslušni býti chtějí, přihlásilo se jen sedm osob, ačkoli více než sedm katolíků přítomno bylo. Král vida tak silný odpor nečinil sněmu žádných dříve zamýšlených předloh, aby Jednota přísně stíhána byla a tak myšlénka tolerance ještě hlubších kořenů v mysli Moravanů zapustila. Zračitě se to ukázalo na sondě Olomouckém r. 1600, když menší písař Zikmund Oneš přísahu činil a jako Bratr slova v přísaze „matce Boží a všem svatým“ vynechal; proti tomuto těch slov vynechání obořil se biskup Fr z Ditrichšteina, ale hejtman zemský Jáchym Haugvic z Biskupic, pán katolický, mu odpověděl, že by si přál, aby každý spolu s ním v náboženství jednomyslný byl a víry katolické se přidržel; ale poněvadž to není člověku dáno, aby víru svou druhému udělovati mohl, že se musí čekati, až by Bůh jednoho každého osvítil a mezi tím žádného neutiskovati, a poněvadž to starodávný pořádek jest, aby každý svým svědomím a náboženstvím byl svoboden, že se mu vidí, aby při tom pozůstaveno bylo.

Ale tolerance tím, že náležela k článkům ústavy zemské, stala se této ústavě osudnou. Stavové se k právu svobodného vyznání odvolávali jen tehda, když biskupové Olomoučtí si do přechmatů nekatolíků stěžovali, ale nečinili ničeho, aby ty přechmaty pokutovali a vyznávače katolicismu chránili. Když pak biskupové

jsouce ob čas podporováni královskými rozkazy katolicismu lepší postavení zjednali, dělo se to ovšem jen na ujmu ústavy zemské, která katolíků nechránila a rozumí se samo sebou, že úplné vítězství katolicismu zjednáno býti mohlo jen úplnou porážkou ústavy zemské. Tolerance totiž není zásada náboženská, nýbrž politická; žádné vyznání dogmatické nezná tolerance a není shovívavo k jiným vyznáním, nýbrž snaží se šířiti a v platnosti zachovati na ujmu jiných a když stát toleranci za platný zákon ustanoví, lze ji provésti jen úplnou lhostejností náboženskou u vyznávačů všech vyznání; ale v dobách, kde duch času po výtce se zjevuje a si libuje ve třenicích náboženských, tolerance má ten následek, že strana, která jest silnější aneb útočnější, baží po nadvládě nad ostatními, čímž ovšem tuhý odpor proti sobě budí.

Nejvíce útočnou mezi tehdejšími stranami náboženskými na Moravě byla strana protestantská, které několik okolností přálo, že se dosti rychle rozšířiti a značné moci nabýti mohla. Jest tu předkem nedostatek a skromné jen vzdělání bohoslovecké u kněží katolických; bylo tehda tak málo kněží, že často jeden kněz více far administroval a mnohdy se stávalo, že fary dlouhou dobu zůstaly bez kněze. Ale také co se týče vzdělání bohosloveckého byl veliký nedostatek při kněžích katolických; studovali-li na pražské universitě, která kališníky řízena byla, vssáli do sebe snadně zásady katolicismu nepříznivé, studovali-li soukromě, nemohli nahraditi vědomosti, které universita katolická poskytovala. I v klášteřích již se nevychovávali jako v dobách dřívějších kněží učení, poněvadž tehdejší kláštery rozličnými mravními neduhy nahlodány byly.

Vyjma Jednotu Bratrskou byl mravní stav kněží při ostatních vyznáních velmi skleslý. Jednota, která na přísnou kázeň všech členů svých bedlivě naléhala, žádala také na kněžích svých úplné bezúhonnosti mravní. Naproti tomu byl mravní stav kněží kališných a protestantských velmi bídný; o kališných praví bratr Augusta ve své knize: „Pře Jana Augusty a kněžstva kališného", že jsou nectní, nemravní, pyšní, lakomí, ukrutní, opilci, frejíři, cizoložníci, kuběnáři atd., o protestantských pak kněžích psal Bratr Blahoslav, že jsou lidé nevzdělaní, život ničemný vedoucí; že se vychloubají čistým evangeliem, ale pravým Luteranům jsou v tom jen podobni, že si ženy berou; ano dopustí-li se kdo velikého zločinu, stará se, aby byl vysvěcen na kněze luteranského věda, že svěcením tím trestu ujde.

Ale také v kněžstvu katolickém panovala veliká nekázeň a všelijaké rozpustilosti vloudily se do klášterů netoliko mužských, nýbrž i ženských. Tak velmi zle řádilo n. p. několik proboštů Augustinianského kláštera v Olomouci, z nichž jednomu biskup Markus r. 1562 vytýkal, kde nějaké tance, rozpustilosti, hry a všelijaké kratochvíle jsou, tam že chodí; velmi pohoršlivě se choval také probošt Adam v Rajhradě, kterého r. 1563 konvent donutil klášter opustiti, načež se k převoru Augustinianů do Brna odebral, který však ani za mák lepším nebyl. Nejhůře snad si vedli mniši v klášteře Louckém, z nichž někteří ženatí byli, někteří utekli a Luterany se stali, tak že biskup Jan Grodecký o nich pravil, „že jsou na větším díle do jámy nestydatosti a pohoršení vpadli“. Také v panenských klášteřích n. p. v Tišnově, v Králové Klášteře a u Dominikanek v Brně, u sv. Kláry v Olomouci, v Nové Říši zavládly všelijaké nepříslušnosti a rozvázána kázeň, tak že biskupové přísně je pokárati nuceni byli. Protestanti škodolibě na takové nepříslušnosti ukazovali, ale zapomněli, že nákaza ta vyšla z nevázanosti, která vlivem protestantismu i do duchovních osob katolických se dostala. Neomalenost výrazů, kterých Luter ve svých spisech proti odpůrcům užíval, přešla také do života společenského, tak že hovory a spůsoby bezohlednosti anoť i surovosti prosty nebyly.

Jak svrchu dotčeno, zaváděn protestantismus již za krále Ferdinanda I. do měst královských a ujal se záhy v Jihlavě, tak že ještě za živobytí téhož krále měšťanstvo říkaje veškeré k luteranismu se přiznávalo. Také v Brně protestantismus valně pokračoval a již r. 1560 záležela městská rada z většiny protestantské; podobně se dělo v Olomouci. Ale smělejší útočnost protestantismu rozvinula se za vlády Maximiliana II. (1564—1576), který nestálou povahou svou akatolíky k smělosti povzbuzoval. Hned zapověděl knihy nekatolické, hned zase povolil, aby v kostele sv. Jakuba v Jihlavě při jednom oltáři služby Boží se konaly katolické, při druhém protestantské. Z Brna chtěl Jesuity vyhnati a v Olomouci jim dovolil rozšířiti kolej a universitu založiti; sám chodil do chrámů katolických, ale jeho kazatel byl ženat a kázal veřejně protestantsky. Španělska nenáviděl, ale přece dal tam svého syna Rudolfa vychovati. Za Rudolfa II. (1576—1608) vzmohl se protestantismus náramně a protestanti dopouštěli se proti katolíkům skutků, které jen sesurověním mravů za doby té nikoli omluviti,

ale pochopiti lze. Tak na př. když r. 1579 průvod Božího Těla okolo radnice šel, zanotil natahovač hodin radnice píseň luteranskou a r. 1597 řval Jáchym z Füllsteina na touž procesi a hodil kamenem z okna do lidu, ale na štěstí nikoho nezranil; dvě léta dříve zhaněn průvod o Božím Těle také v Brně, kde protestanti svátosti se posuňky i hanlivými řečmi rouhali; v Jihlavě spílali kazatelé protestantští s kazatelen slovy vášnivými a nejvýš potupnými papeži a svátostem katolickým a zpívána v kostelích píseň: „Zachovej nás Bože při Tvém slově a zastav vraždy od Turka a papeže"*) a když podkomoří jménem krále jich se ptal (1580), jestli od toho popěvku upustiti chtějí, odpověděli, že ne. Ještě hůře chovali se protestanti ve Znojmě; když opat Loucký r. 1579 procesí o Božím Těle vedl a z kostela vystoupil, uvítán od luzy smíchem a hanlivými řečmi a házeno po průvodě kamením a nad to více projížděli se na náměstí dva najatí jezdci, aby průvod ve zmatek uvedli. Když protestantský kazatel v kostele sv. Mikuláše klobouk nesmekl a od konventuala kláštera Louckého napomenut byl, dal tomuto políček; z mlýna u Rabenšteina stříleli z moždířů na chrám sv. Mikuláše a městská rada takový zlořád trpěla.

Jest se tomu diviti, že katolicismus, který v zemi u porovnání s jinými vyznáními jen málo přívrženců měl, za takových okolností netoliko nezaniknul, nýbrž opět vládnoucím náboženstvím se stal. Že se tak stalo, má katolicismus děkovati ráznosti tří biskupů Olomouckých Viléma Prusinovského (1565 — 1572), Stanislava Pavlovského (1579—1598) a Františka z Ditrichšteina (1599 - 1636) a Jesuitům. Biskupové kdykoli nějaká křivda katolíkům se stala, horlivě si stěžovali u králů a dovedli stížnostmi oprávněnými, že, ač ne vždy, přece často náprava se stala. Zvláštní zřetel obraceli k šlechtě, aby členové stavu panského a rytířského na rozsáhlých statcích svých jen katolické faráře dosazovali, v čemž je podporovala ta okolnost, že mnozí šlechticové, na př. Berka, Adam z Ditrichšteina, Bedřich z Žerotína, Vratislav z Pernšteina brali si za manželky slečny vlašské a španělské, které pak do rodin víru katolickou zaváděly. Jmenovitě Vratislav z Pernšteina postoupil biskupu Stanislavovi r. 1579 právo, aby na jeho statcích faráře katolické usazoval a kdo by z nich odchylky od učení katolického se dopustil, aby jej uvězniti a potrestati mohl. Taktéž vypudil

*) „Erhalt uns Gott bei deinem Wort und steure des Pabstes und des Türken Mord."

Adam z Ditrichšteina všecky nekatolíky z Mikulova, Zdeněk Berka potlačil Bratrství ve Velkém Meziříčí a totéž učinil Mikuláš z Hrádku.

Nejvíce však působili pro věc katolickou Jesuité, které biskup Vilém r. 1565 do Olomouce uvedl. Zřídili ihned školu, ve které mládež od elementárních až do humanitních tříd bezplatně vyučovali; vedle toho zřízen také seminář pro mládež šlechtickou, do kterého se hned přes dvacet jinochů přihlásilo Protestanti Olomoučtí vidouce ten úspěch postavili se na odpor a překáželi stavbu koleje, jak jen mohli; nicméně byly školy jesuitské jako „akademie“ od papeže a císaře potvrzeny. Mimo to zřízen seminář, aby tam kněží vědecky vzděláni byli. Školy jesuitské v Olomouci nabyly tak dobrého jména, že i někteří nekatolíci syny své na studia tam dali.

Ale Jesuité věnovali se také horlivě polemice náboženské; vědouce, že boj proti protestantismu, který hlavně v královských městech snadně vésti může královský úředník nad těmi městy ustanovený, podkomoří zemský, obrátili se vší silou proti Jednotě. Dali pravdě svědectví, že Bratři řádný život vedou a že pověsti o nich, jakoby mezi nimi rozličné pověry a neřády panovaly, lživy jsou; ale tím více ukazovali, že nauka Bratří od vzniku Jednoty do konce 16. století náramně se změnila a tudiž na zjevené pravdě se nezakládá Nejvíce polemisoval proti Jednotě Jesuita Václav Sturm, který jmenovitě spisem svým: „Srovnání víry a učení Bratří starších“ velmi důtklivě na Jednotu dorážel. Mimo tuto polemickou činnost věděli si Jezuité získati vliv v rodinách šlechtických a doplňovali takto námahy biskupa Stanislava, který též mezi šlechtou horlivě pro katolismus pracoval. A takto povstala přičiněním biskupa a Jesuitu v šlechtě mocná strana katolická, ne tak počtem jak odhodlaností a neunavnou činností. Víra katolická měla stůj co stůj ve stará práva uvedena býti. To však jinak státi se nemohlo, leč zrušením ústavy zemské, která chránila svobodu náboženskou. Tak se vyvinula vzájemnost mezi snahami politickými i církevními, jakž to jasně vyslovil biskup Stanislav: „Při drzém počínání si nekatolíků jest úplná zkáza moci královské nevyhnutelna.“ A proto byla nesjednocenost u víře velikým neštěstím pro Moravu; kdyby země byla zůstala katolickou, nebylo by páčidla, kterým svobody zemské se vyvrátiti daly a vývoj ústavního

života v zemích českých byl by zcela jiný nežli pak skutečně přišel a jehožto následky ještě pozdní pokolení cítila.

Za dotčenými příčinami povstaly na Moravě dvě strany: strana katolicko-císařská (od některých také španělsko-římská nazvána) a strana protestantsko-stavovská. Ani jedna ani druhá nebyla s králem Rudolfem spokojená; katolíci ne, poněvadž sice rozkazy v jich prospěch dával, ale z obavy, že by tím moc Španělska, za hlavní záštitu katolicismu v Evropě uznaného, se zvýšila, o provedení jich se nestaral. Španělska nenáviděl král, jelikož na něj, poněvadž dětí neměl, pořád naléhalo, aby stran nástupce svého náležité opatření činil; měl Španělsko v podezření, že na místo jeho jiného arciknížete dosaditi chce; aby se mu vymstil, podporoval jen vlažně katolicismus, na jehož zmohutnění Španělsku velmi záleželo. Pokud pokoj zevnější trval, neškodila tato vrtkavost králova u větší míře zemím; když však válka turecká, která r. 1591 vypukla, rokem 1602 císařským vojskům ve zlé se obrátila, nastala všeobecná nespokojenost s vládou císařskou v Uhřích, Rakousích a Moravě, které nepříteli v šanc dány byly. Císař totiž, který nikomu nedůvěřoval, měl také vojevůdce své v podezření a měnil tedy často nejvyšší velitele vojenské, což vedení války zajisté ve prospěch nebylo. K tomu přišla nespokojenost ve vojsku samém, které špatně placeno bylo a často měsíce na vyplacení žoldu čekati muselo. Nelze se tedy diviti, že hladoví vojíni, dle tehdejšího obyčeje ze všech končin světa najatí, jako draví vlci v krajinách, jimiž táhli neb v nichž ubytováni byli, řádili a nedostávajíce potravy mnohokráte hůře obyvatelstvo drancovali, než nepřítel sám. Morava chovala tehdáž na své útraty v Uhřích 2000 jezdcův a 3000 pěchoty; mimo to zřízena byla zemská hotovost, když nebezpečí k hranicím země se blížilo. R. 1599 vpadlo hejno Tatarů do Moravy, zpustošilo krajinu mezi Hrozenkovem a Uh Brodem a odvedlo množství obyvatelů do zajetí. Na dovršení neštěstí nastal v Uhřích mor a hlad, který také vyvážením obilí do Uher požehnané Moravě hrozil; vyvážení obilí sněm zastavil, ale od morové rány nemohl pomoci, kterážto metla Boží r. 1595, 1596, 1604, 1605 mnoho lidí na Moravě usmrtila. Ale netoliko mor a nepřítel trýznili Moravu, trýznila ji také vojska císařská, která Moravou do Uher táhla; tak na př. jeden pluk německý po devět neděl krajinu od Nov. Jičína až k hranicím uherským jako nějaká rota lotrů strašně plenil, kořistil, obyvatele pobíjel a vraždil. Podobně řádilo vojsko

císařské v okolí Brna a Olomouce, neohlížejíc se na národnost ani na náboženství obyvatelů, bralo Němcům i Čechům, katolíkům i nekatolíkům, ač pravda jest, že zvláště Novokřestěnci nemilosrdně pronásledováni byli, jichžto kuchyně r. 1602 a 1606 na nivec vyplundrovány byly. Na stížnosti sněmů pro takové zpustošení do Prahy zaslané nečinil císař nic; venkované vidouce, že vláda se jich neujímá, srotili se a kde nějakou tlupu těch lupičů dostihli, pobili je do posledního muže.

Tuto netečnost císařovu netoliko země těžce nesly, ale také členové panující dynastie, kteří o neschopnosti Rudolfově k panování přesvědčeni byli, viděli nebezpečí, které domu Habsburskému z nedbalosti hlavy jeho vzejíti mohlo. Proto se arciknížata sjeli již z jara r. 1605 v Linci; snesli se na tom, aby společně do Prahy se vypravili, kdež císaři nebezpečí dynastii hrozící představiti a k tomu jej pohnouti chtěli, aby arciknížete Matiáše místokrálem pro uherské země ustanovil a také Rakousy mu postoupil. Dojedše do Prahy nebyli k císaři připuštěni a vrátili se s nepořízenou. Když pak veliká část Uher vojsky Bočkayovými císaři odňata byla a Bočkay dostal od sultana Tureckého Sedmihradsko v léno, zajeli na začátku prosince r. 1605 arciknížata Matiáš, Maximilian a Ferdinand opět do Prahy; ale nebyvše opět k císaři puštěni zanechali jemu krátký spis, v němž si stěžovali, že ani arciknížatům přístupu k císaři dosíci nelze, leč když se komorník jeho uplatí. Dále žádali, aby císař stran nástupce svého opatření učinil a nejstaršímu arciknížeti Matiáši vládu v Uhřích a Rakousích postoupil, poněvadž nedbalost císařova tyto země u veliké nebezpečí uvalila. Císař neodpověděl. Když tedy arciknížata viděli, že by neschopností a netečností císaře země koruny uherské konečně úplně rodu habsburskému odňaty býti mohly, sjeli se do Vídně, kdež dne 25. dubna 1606 smlouvu učinili, v níž se praví, že císař pro zádumčivost mysli k vládě schopen není; proto ustanovují Matiáše za hlavu rodu, jemuž zůstaveno všechna náležitá opatření činiti a konečně přislíbena ochrana všem poddaným, kteří by ve prospěch smlouvy té pracovali.

Poslední článek narážel bezpochyby na Moravany, o nichž se vědělo, že s Rudolfem a jeho vládou velmi nespokojeni jsou. Nade všecko očekávání začal císař na Moravě podporovati katolicismus, ale činil to spůsobem, který k cíli nevedl. Hejtman zemský Jáchym Haugvic, katolík, který v zemi pro mírnost a bezúhonnost obliben

byl, byl r. 1602 z úřadu složen, poněvadž u víře vlažným byl; na jeho místo dosazen Ladislav Berka z Dubé, též katolík, ale jízlivý, úskočný a penězochtivý člověk, který ani u své strany vážen nebyl. Berka jmenován r. 1603 nejvyšším velitelem moravského vojska v Uhřích; ale jsa dříve bojácný než udatný zůstal doma a poslal jiného místo sebe do Uher a zadržoval peníze, které vojsku se posýlati měly, za kteroužto příčinou s hejtmanství r. 1604 složen byl; na jeho místě jmenován hejtmanem Karel z Lichtenšteina, který z Jednoty vystoupil a nyní za horlivého katolíka považován byl. Téhož roku odňat úřad nejvyššího místosudího Smilu Osovskému z Doubravice, členu Jednoty, který netoliko domu habsburskému důležité služby konal, když arcikníže Maximilian o korunu polskou se ucházel (1587), nýbrž také pro znamenitou znalost práva a povahu bezúhonnou u všech stran ve vážnosti byl; na jeho místo postaven katolík, Maximilian Lev z Rožmitálu.

Ale toto jmenování katolíků na důležité úřady zemské katolicismu mnoho neprospělo, když vrtkavostí a netečností císařovou všecky poměry vnitřní vlivem zahraničních běhů v dobro protestantismu se obrátily. Císař vida vítězství, kterých jeho generálové v Uhřích dobyli, umínil si i v království tom na protestantismus přísně nastupovati. Na žádost stavů protestantských (1604), aby jim propůjčena byla svoboda náboženská, odpověděl 22 články, v nichž shrnuta byla všecka nařízení z dob dřívějších učiněná ve prospěch katolicismu a stavům zapovězeno bylo, aby na sněmích žádných stížností náboženských nepronášeli. Následek toho byl, že Štěpán Bočkay ze Sedmihradska s velikým vojskem do Horních Uher táhl, kdež vojsko císařské porazil a k hranicím moravským pokročil, odkudž protestanty vyzval, aby se s ním spojili. Ti toho neučinili, anoť žádali císaře, aby sněm svolal, který by se o obraně země raditi měl; ale na opětné dopisy nedostali odpovědi. Tu svolal zemský hejtman Karel z Lichtenšteina o své ujmě sjezd do Uh. Hradiště na den 25. května 1605, který se usnesl na obranu země vojsko rychle najmouti; ale než najato bylo, vrazily Bočkayovy houfy do Moravy, dobyly Strážnice, město vypálily, část obyvatelstva pobily, část zajaly; odtud táhly k Uh. Brodu, s nímž naloženo jako se Strážnicí; jednotlivé tlupy rozjely se po zemi a poplenily města Kyjov, Zlín, Vsetín, Břeclavu, Hustopeč i okolí. Moravské vojsko vedeno panem z Hodic vrazilo do Uher a plenilo tam na spůsob jak Bočkay v Moravě; ale Bočkay byl tím do-

nucen, z Moravy do Uher se obrátiti. Obě strany byly unaveny, takže Bočkay přijal nabídnutí výboru stavovského, jenž o obranu Moravy péči měl, a uzavřel s Moravany příměří na tři měsíce.

Ale také Rakušané a strana dynastická v Uhřích toužili po míru a když se všech stran na císaře dorýváno, aby mír uzavřel, splnomocnil arcikníže Matiáše, aby s Bočkayem o mír vyjednával, který také uzavřen a dne 6. srpna 1606 císařem potvrzen byl; mezi Turky a císařem učiněn mír v Žitvatoroku dne 11. listopadu téhož roku. Ale k úžasu všech císař toho míru potvrditi nechtěl; avšak na doléhání Moravanů a Rakušanů, kteří prý komorníka císařova, zlopověstného Filipa Langa podplatili, zaslal konečně císař potvrzovací listinu dne 7. května 1607 Matiášovi; ale sotva že ji Matiáš v rukou měl, došel ho rozkaz císařův, aby ji vrátil. Matiáš dvakráte zajel do Prahy, aby císaře pohnul daného slova nerušiti; ale marně. To když se dověděli stavové nespokojených zemí, hleděli k arciknížeti Maximilianovi jako k jediné spáse habsburských zemí. —

Na Moravě zvláště jevila se nespokojenost s Rudolfem a vládou pražskou, která zemi od nepřátel osvoboditi nemohla, za to však rozličných útoků na svobody zemské se dopouštěla. Tehdejší stav věcí na Moravě líčí věrně Karel z Žerotína v apologii, kterou zaslal panu z Hodic (1606), když tento jej z nečinnosti a nevšímavosti o blaho vlasti vinil; praví v ní: „Račte věděti, že jsme hrubě zašli; s jedné strany práva potřena, svobody v nic, obyčejové zhynuli, pořádkové z paměti vyšli, zřízení za koutem leží; knížka pana Tovačovského zpuchla, muži platnější vyhynuli, cizozemci do země se vloudili, nové mustry, praktiky, direkcie, resolucie, traktacie, regalie, visy, avisy a jiné těm podobné potvory uvedli, obyvatelé zchudli, dluhové obecní náramně vzrostli, počty se nepřijímají, darové se bezpotřebně dávají, útraty se množí, hotovosti žádné v zemi není a cožť mám slov šířiti? od spodku nohy až do vrchu hlavy, ať slovy proroka Izaiáše náš nynější spůsob vyznamenám, není místa celého, ale rána a zsinalost . . . .“ Od té doby Karel z Žerotína měl horlivé účastenství ve všech snahách a pracích, které stavové ve prospěch arciknížete Matiáše podnikali, vědouce, že další kralování Rudolfovo bylo by jen na záhubu země. Císař maje Karla z Lichtenšteina v podezření, že jest přívržencem Matiášovým, složil ho z úřadu hejtmanství a dosadil na jeho místo osobnost, která pro nedobré vlastnosti téměř u všech nenáviděna

byla, Lva Buriana Berku (1607), jehožto jmenování všichni stavové zrovna za urážku považovali.

Arcikníže Matiáš vida, že císař najímá nové vojsko, že plukovník Tilly má brannou mocí Moravou vniknouti do Uher, aby sněm v Prešpurku shromážděný rozehnal, odhodlal se k poslednímu kroku, by sám nějakým nebezpečím překvapen nebyl. Dne 1. února 1608 učiněna mezi ním a stavy Rakouskými i Uherskými na sněmě Prešpurském smlouva, kterou se zavázali k tomu pracovati, aby mír s Bočkayem a sultanem uzavřený ve skutek vešel. Stavové Moravští jsouce od Uhrů vyzváni, aby se s nimi spojili, sjeli se koncem února 1608 do Brna radit se o obraně země, jelikož se pravilo, že Tilly návodem Berky něco násilného proti zemi obmýšlí. Tím více se rozzuřila zášť proti Berkovi, která při soudě zemském dne 7. března 1608 v celé prudkosti vypukla. Karel z Lichtenšteina maje více než šedesát ozbrojených pánův a rytířů okolo sebe činil Berkovi výčitky a výhrůžky a tak se rozhorlil, že jej nazval zrádcem vlasti a bohaprázdným šelmou. Stavové sepsali žalobu, kterou Lichtenštein Berkovi předčetl a na konci pravil, že takový člověk déle hejtmanem býti nemůže. Jelikož zpráva stavů došla, že vojsko Tillyho již v okolí Brna se potuluje a Brňané sami počínání stavů příznivi nebyli, odebrali se páni a rytíři do Slavkova (9. března), kdež se usnesli, že se na den 13. dubna do Ivančic sjedou a císaře za propuštění Berky požádají. Ač císař sjezd do Ivančic zapověděl a sám sněm na den 27. března položil, přece stavové v den určený do Ivančic se sjeli; Berka byl od nich sesazen a zřízena prozatímní vláda, v jejížto čele jako direktor stal Karel z Lichtenšteina, ač duší a ředitelem celého toho ruchu byl Karel z Žerotína. Takové jednání podobá se na vlas revoluci, ale byla to revoluce na ochranu dynastie a zemí. Prozatímní vláda moravská přistoupila teď veřejně k smlouvě Prešpurské vyzvána byvši k tomu posly arciknížete Matiáše, který požadavky zemí v té smlouvě obsažené císaři poslal, jenž je ovšem všecky odmítnul. Tu nezbývalo nic, leč brannou mocí zakročiti. Válečným průvodem táhl Matiáš do Čech. Konec všech událostí těch byl, že císař smlouvou učiněnou dne 26. června 1608 Matiáši postoupil Uhry, Rakousy a Moravu a čekancem koruny České jej učinil. Co se týče Moravy, ustanoveno, že kdyby arcikníže dříve zemřel než Rudolf, markrabství má míti právo, zvoliti si na dobu života Rudolfova markraběte z arciknížat Habsburských; po ten čas má Morava býti úplně od Čech neodvisla

a nebýti povinna, dopisy z české kanceláře přijímati. Stavové moravští uznávajíce zásluhy Karla z Žerotína o upokojení země zvolili jej na sněmě Olomouckém za hejtmana zemského, kteroužto volbu Matiáš, když mu při návratu z Čech v Brně jako novému markraběti dne 25. srpna 1608 holdováno bylo, potvrdil.

Rudolf ztratil tři země, ale ztrátou pro něj byly domu jeho zachovány! Ale brzo ztratil také království České, kde protestantští stavové r. 1609 na něm vynutili tak zvaný Majestát, který jim svobodu náboženství zaručil a později se příčinou stal, že tak zvaná třicetiletá válka vypukla. Sotva však že Majestát protestantům dal, již toho litoval, jakož i toho, že tři země Matiáši byl postoupil; r. 1610 žádal tedy na Matiáši, aby země ty mu vrátil a když Matiáš toho učiniti nechtěl, povolal tajně vojsko Pasovské od arciknížete Leopolda, biskupa Pasovského, najaté do Čech, které (14. února 1611) Malou Stranu v Praze obsadilo, kde strašným spůsobem řádilo. Všeobecná nevole vznikla proti císaři, jenž lstivě zde jednal; neb veřejně posýlal rozkazy, aby vojsko se rozešlo, ale vůdcům nařizováno tajně, aby houfy své k Praze vedli. Ukrutenství, které tito divoši páchali, nelze popsati; rozhořčenost všeobecná obrátila se proti Rudolfovi a konec běhů těch byl, že Rudolf donucen i království České Matiáši postoupiti, který v pondělí svatodušní biskupem Ditrichšteinem na krále Českého byl korunován. Tak měla Morava opět jednoho panovníka s Čechy; listina, kterouž opětné spojení obou zemí stanoveno jest, dána jest dne 26. května 1611 na generálním sněmě v Praze a obsahuje třicet článků, v nichž veliké svobody markrabství Moravskému se propůjčují a jmenovitě vliv kanceláře České, pokud Moravy se týče, velice se omezil. Císař Rudolf takto pokořen jak vlastním příbuzným tak od poddaných nesnesl dlouho hoře nad takovým snížením; zemřel 20. ledna 1612. Kdyby historii nenáleželo vážiti více skutky než přirozenou chabost osoby, ze které ty skutky pocházejí, slušelo by jí Rudolfa dříve litovati než odsuzovati. —

Majestát propůjčil protestantům svobodu náboženskou, ale nemohl odčiniti nedůvěru, kterou protestanti proti dynastii katolické měli, kdežto na druhé straně vzájemnost mezi protestanty českými a protestanty v německé říši čím dále tím více se tužila. Matiáš jsa jsi vědom, že koruny České se zmocnil spůsobem, který legitimitu panovničí urážel, pečoval o to, aby záhy legitimní nástupce jeho v Čechách ustanoven byl, poněvadž ani on ani bratří

jeho dětí neměli. Snaha jeho nesla se tedy za tím, aby arcikníže Ferdinand, jenž Štýrsko držel, za krále Českého a Uherského uznán a korunován byl. Úmysl Matiášův potkal se však u protestantů s velikým odporem, ježto jim známo bylo, jak tvrdě Ferdinand, bratr arciknížete Leopolda, jenž Pasovské vojsko r. 1611 do Cech poslal, protestantismus ve Štýrsku utlačoval a katolicismus úsilovně podporoval; nicméně však byl od většiny stavů, když přísahou se zavázal, že majestát i všecky svobody a práva země zachová, za krále Českého přijat a korunován (v červnu r. 1617) Na to odjel císař s Ferdinandem do Uher, kde na sněmu Prešpurském za krále Uherského uznán a korunován byl (v květnu r. 1618.) Nežli Matiáš z Čech odjel, ustanovil v zemi deset místodržících, z nichž sedm bylo katolíků a tři protestanti. Toto opatření dávalo stavům na um, že Matiáš tak brzo do Čech se nenavrátí; ano mnozí, zvláště protestanti tvrdili, že císař té příležitosti užil, aby pod dobrou záminkou království České s celým dvorem opustiti a pak důrazněji proti protestantům, jichž požadavky do krajnosti zabíhaly, práv královských hájiti mohl.

Protestanti totiž, když Matiáš na krále Českého korunován byl, návodem Jindřicha Matiáše hraběte z Thurnu, jehožto otec teprve za obyvatele království Českého přijat byl, žádali na králi, aby uznal právo stavů protestantských k brannému odporu, kdyby toho pro hájení svobody náboženské potřebu uznali; mimo to měl král uznati právo těchže stavů, aby v též příčině vešli v spolek branný s protestantskými stavy Moravskými, Slezskými, Rakouskými a Uherskými. Protestanti tím vlastně žádali práva revoluce, téhož práva, které konfederacie polské šlechtě propůjčovaly; a jakož Polsko těmito konfederaciemi zhynulo, tak také země koruny České zbaveny starých práv a politické samostatnosti, když na cestu revoluce nastoupily.

Rozumí se samo sebou, že král Matiáš takovým požadavkům stavů nevyhověl, uznal však za radno, jich příkře neodmítnouti, nýbrž držel Thurna a jeho stranu na průtazích, tak že kdykoli o požadavcích těch jednáno, král vždy nové důvody měl, za kterými konečné vyřízení se odkládalo, až odjezd jeho do Vídně jej potřeby zbavil osobně o tak nebezpečném požadavku jednati. Vůdcové strany protestantské vidouce, že krále Matiáše a tím méně nástupce jeho Ferdinanda nepohnou, aby jim po vůli byl, začali nyní si s protestanty ostatních zemí habsburských dopisovati a nad to více vešli

také tajně ve spojení netoliko s protestanty v Německu, nýbrž i s několika menšími státy, jako se Savojskem, Hollandskem a Benátkami, o nichž věděli, že jako protestantská knížata německá si přály, aby hegemonie či nadvládí domu Habsburského, který tolika zeměmi vládl, v Evropě vyhubeno bylo. Že se při tom více jednalo o politické než o náboženské zámysly, dokazuje nejlépe ta okolnost, že také katolické moci, jako Savojsko a Benátky, k nepřátelům domu Habsburského náležely.

Dvoru Vídeňského skryté vyjednávání stavů protestantských nezůstalo tajno; věděloť se ve Vídni, že čím více času popřáno bude stavům, tím větší vzejde nebezpečí dynastii a věci katolické a že tedy rychlejší ukončení sporu oběma vhod přijde. Dvůr sám se choval velmi prozřetelně, za to však tím vášnivěji si počínali Thurn a protestantská strana, kteří předstírali, že svoboda náboženská jest v nebezpečí a tím lid v takovém ustavičném kvašení a roznícení udržovali, že bylo zapotřebí jen nějaké příčiny, aby vášeň ve zjevný plamen vyšlehla. A příčina ta brzo se naskytla, když protestanti dvou německých měst, Broumova a Hrobu si stěžovali, že vrchnosť jich, tam opat Broumovský, zde arcibiskup Pražský, jim ve svobodě náboženské překáží; opat totiž dal protestantský kostel v Broumově zavříti a arcibiskup rozkázal rozboření protestantského chrámu v Hrobě; oba se odvolali na Majestát, že se v něm mluví jen o pánech, rytířích a královských městech, nikoli však o statcích duchovních osob a korporací. Stavové protestantští však vztahovali svobodu náboženskou také k poddaným duchovním, s kterýmžto výkladem ani král ani jeho místodržící se nesrovnávali.

Nelze nám již šíře o těch věcech se rozepisovati, uvedeme jen krátce, že rozzuřenými vůdci protestantů dva místodržící Slavata a Martinic a jich tajemník Fabricius na hradě pražském z okna vyhozeni byli (23. května 1618), že na králi odvolání rozkazu jeho strany Broumovského a Hrobského kostela žádali, že po odmítnutí té žádosti zpurně proti katolíkům se chovali, Jezuity, prelata Broumovského a arcibiskupa Pražského ze země vypověděli (9. června 1618), že vojsko po celé zemi sbírali a k rozkazu krále je rozpustiti nechtěli a Jindřicha z Thurnu vůdcem jeho učinili, že protestanty v ostatních zemích ku spolku s nimi vyzývali a konečně třicet direktorů pro správu zemskou vyvolili. Nekázeň stranická, která vždy ke zkáze vede, pozvedla v Čechách opět svou hadí

hlavu jako za dob Husitských, jen že tentokráte ještě horší následky měla než za časů Táborských.

Střízlivěji si počínali stavové Moravy, kde ovšem nebylo tolik protestantů jako v Čechách, nýbrž převahou byli Bratří, jichžto Jednota všecko krveprolévání přísně odmítala. Jsa této zásadě věren, zasazoval se Karel z Žerotína, nejvážnější člen Jednoty, který pro věhlas svůj i od katolíků ctěn byl, aby netoliko Morava do víru vzpoury stržena nebyla, nýbrž snažil se upřímně, aby spor mezi Matiášem a protestantskými stavy v Čechách mírnou cestou urovnán byl. Sám kardinál Ditrichštein, právě tak horlivý katolík jako Karel z Žerotína Bratr, znaje dobré úmysly Karlovy, k němuž nelíčenou úctu měl, přidružil se k němu a tak šli dva mužové, jichžto přesvědčení náboženské na ostrém odporu bylo, svorně a upřímně za jedním cílem: hájiti legitimitu a s ní svobodu náboženskou, pokud Majestátem zaručena byla. Kdyby se rady jich bylo uposlechlo, nebyla by na naše vlasti přišla pohroma ta, která na ně pak skutečně přišla.

Vlivem obou mužů stalo se, že Morava na začátku k odbojným stavům Českým nepřistoupila, nýbrž je napomínala, aby spor s králem svým mírně narovnali. Již o soudě Svatojanském (24 června), ku kterému se hejtman, nejvyšší úředníci a drahný počet šlechty v Olomouci sešli, stalo se usnesení do Vídně poslati poselství k císaři, „aby raději pokojnými a mírnými prostředky, než jinými, které by k většímu zjitření a rozmáhání toho přítomného zlého, což jakkoliv v království Českém se sběhlo, sloužiti mohly, spokojiti a napraviti ráčil“. Císař dal odpověď, že od úmyslu, mírně ten spor ukonejšiti, vzdálen není; tato odpověď císařova ohlášena byla sněmu, který ke dni 15. srpna 1618 císařem do Brna svolán a králem Ferdinandem zahájen byl. Stavové tuto odpověď vděčně přijali; aby pak větší naděje na mírné narovnání sporu nabyli, žádali v odpovědi své na předlohy císaře, aby nedopustil, by nedorozumění mezi ním a stavy Českými povstalé mocí a vojenským během se rozhodlo, jelikož by se to bez náramné a nenabytné škody jak císaře tak i zemí státi nemohlo a proto prý se stavové usnesli, poslati nejvážnější osoby v zemi k císaři do Vídně, aby mu tuto žádosť předložily, kteréžto osoby pak do Čech se obrátiti a stavy přátelsky napomínati mají, „aby od předešlé prudkosti a nebezpečné neobyčejnosti pustili a ke králi a pánu svému slušný a povinný respekt

zachovali". A k tomu doložili stavové: „Pakli by mimo naději jináče padlo a krze takové znamenitých a předních osob vkládání a prostředkování nic prospěšného obdržáno býti nemohlo a to od nás stavů spatříno a poznáno bylo, že by J. Mti Císařské dobrotivosti a lásky strana druhá užiti nechtěla, nýbrž cesty a prostředky těmi vzácnými prostředníky nalezené opovrhla a sobě i jiným ke škodě, zkáze a k zahynutí sloužiti chtěla, nemá J. Mt. vedle žádosti na nás vložené od nás opouštěn býti, nýbrž raději toho, čím věrní poddaní vrchnosti své v takových příčinách povinni jsou, od nás očekávati moci ráčí".

Že však stavové moravští neměli pevné naděje na šťastné pořízení v Čechách, poznati lze ze žádosti, aby před vpády nepřátelskými byli chráněni a aby také od válečného lidu císařského nějakých škod pocítiti nemuseli. Aby pak zemi pro případy válečné poněkud opatřili, snesli se, aby vojsko již r. 1617 najaté dále placeno bylo a ustanoven Albrecht z Valdšteina velitelem nad plukem pěším, Petr Sedlnický a Jiří z Náchoda každý nad tisícem jezdcu, za polního generala, t. j. za vrchního velitele všeho vojska zemského dožádán kardinál Ditrichštein, „jakožto přední a vzácný oud markrabství tohoto". Tak velikou důvěru stavové tenkráte ke kardinalovi měli!

Poselství, které sněm do Vídně a do Prahy vypravil, záleželo ze čtyř rytířů a z těchto čtyř pánů: kardinala Ditrichšteina, Karla z Lichtenšteina, Bertolta z Lipé a Karla z Žerotína. Ve Vídni se jim dařilo dobře, ale v Praze ničeho nepořídili. Ač jménem jich mluvil Karel z Žerotína, — tedy nekatolík — muž snad nejvýmluvnější v našich vlastech za doby té a vážnými důvody nebezpečenství líčil, kterému odbojní stavové sebe i vlast svou v šanc dávají, přece je nemohl na své mínění obrátiti; na opak odbojní stavové vyzvali Moravany, aby krajany své pro odpor Čechu získali a dali jim písemnou obranu svého jednání s sebou, aby ji mezi Moravany rozšiřovali. Když pak od poslů císaři dána byla zpráva, že Čechové na mírnou cestu dáti se nechtějí, vtrhlo císařské vojsko vedeno Dampierem a Bukvojem do Čech, bylo však od stavovského vojska, jemuž Thurn a Mansfeld veleli, poraženo. Ale nastávající zima překazila další tažení válečné a zimy užili někteří knížata němečtí, jako arcibiskup Mohučský, vévoda Saský a Bavorský, aby stavy odbojné ku poslušenství císaři pohnuli; ale pokusy jich zůstaly marny, aniž

stavy ty odstrašila vyhrůžka krále polského Zikmunda, že, neustanou-li v odporu, pošle císaři kozáky na pomoc.

Tak stavové Čeští čím dále tím více se v odporu tužili a snažili se spojence získati; Slezáky brzo sobě naklonili, ne tak Moravu, o níž poselstvím nedávno do Čech vypraveným věděli, že posud věrně k císaři a králi stojí. Když přimlouváním na Moravanech ničeho získati nemohli, začali je haniti, že od společné všem nekatolíkům věci odstupují a brzo následovaly vyhrůžky, že nezbude nic jiného, než Moravu násilně ku spolku odbojné strany donutiti.

Za takových okolností svolán jest od císaře sněm na den 13. prosince do Brna, při kterém stavové v odpovědi na předlohy královské vděčně uznávali náklonnosť císaře, aby odpor Čechů mírnými prostředky se odstranil a děkovali, že k příměří svoliti chce, aby tím jistěji k jednání pokoje přistoupiti se mohlo Dále ohlašovali stavové, že Čeští stavové pod obojí „téměř mocně“ vyhledávají, aby Morava vojsko své s Čechy spojila a že České vojsko hranicím Moravským se blíží; a poněvadž také odjinud pohrůžky na Moravu docházejí, prosili stavové, aby císař podstatněji nežli posud se dělo markrabství podporoval, aby „nouze a veliká potřeba“ Moravany k tomu nedonutila, prostředků hledati, kterými by vlast, rodiny a jmění své v bezpečnosti zachovati a nastávající zkázy a záhuby ujíti mohli. Ustanovili kardinala Ditrichšteina, aby se neprodleně k císaři vypravil a všecky ty věci císaři přednesl.

Nebezpečí, které zemi vpádem českého i slezského vojska hrozilo, pohnulo stavy k mimořádnému opatření; ustanovili totiž ze všech čtyř stavů některé osoby, které na všecky běhy bedlivý pozor dávati měly a kdyby se jim zdálo, že nějakého rychlého zakročení potřebí jest, byly povinny hejtmanovi to ohlásiti a ten aby sjezd stavů na místo nejpříhodnější neprodleně rozepsal. Mimo to ustanoveno, aby Albrecht z Valdšteina s půl plukem pěším do Olomouce táhl, druhá polovice aby šla do Uh. Hradiště, Jiří z Náchoda aby se položil se svými jezdci do Brna, Petr Sedlnický pak aby s jízdou svou v okolí Znojemském zůstal.

Zimní doby, kde vojenské operace přestaly, užil císař, jak svrchu dotčeno, aby odbojné stavy prostředkováním několika knížat k poddanství opět přivedl. Poslem císařským v té záležitosti při dvoře kurfiršta Saského byl Adam z Valdšteina; když se do Čech vrátil, působil mezi šlechtou pro myšlénku smíření s císařem tak pádnými důvody, že mnozí se k jeho náhledům klonili a sami na

mír s císařem naléhali Ale Thurn a Fels nešťastnou náruživostí svou přemluvili stavy odbojné, že takové podmínky kladli, které císař, nechtéje důstojnosť svou úplně v šanc dáti, naprosto vyplniti nemohl. A tak zhasla poslední naděje, že spor se mírně vyrovná; nebylo jinak, než že meč rozhodne a že po rozhodnutí nastane: Vae victis!

Snesení sněmu svrchudotčené, aby stavové mohli sobě položiti sjezd, kdykoli by toho potřebu uznali, prozrazuje, že mezi protestanty moravskými také již myšlenka odboje vznikala; neb tím snesením dána příležitost, že pod zákonitou zábarkou nespokojení živlové k poradám se scházeti mohli. Na neštěstí zemřel z jara císař Matiáš (20. března 1619), a měl se tedy korunovaný již Ferdinand II. v země koruny České uvázati. Ohlásiv stavům Českým úmrtí Matiášovo slíbil nový král, že podle přísahy při korunování učiněné stavy při všech svobodách, tedy i při Majestátě zachovati chce. Když však krále došla zpráva, že Čechové se ho odříkají a o volbě jiného krále se radí, dal svému generalovi Bukvoji rozkaz, aby válku znovu počal. Čechové očekávajíce posily od stavů Uherských, Rakouských, Slezských a Lužických těžce to nesli, že sousední Morava posud k nim nepřistoupila; vědouce pak, že i tam mají dosti přívrženců, kteří posud se jen ostýchali veřejně k odboji se hlásiti, poslali do Moravy Thurna s vojskem, aby Moravu ke spolku s ostatními protestanty přivedl. Vraziv do Moravy, zmocnil se Jihlavy, Znojma a jiných ještě měst, Slezáci pak dobyli Lipníka a Hranic. Thurn, velmi činný agitator, shromažďoval okolo sebe ve Znojmě protestantské šlechtice, vybízel je, aby se konečně s Čechy spojili a brzo nastal takový převrat ve smýšlení moravských protestantů, že ti, kteří králi věrni zůstali, již nepochybovali, jaký obrat věcí na Moravě se stane, když sjezd, který do Brna na den 2. května rozepsán byl, skutečně se sejde.

Lid válečný od stavů najatý ležel posud tam, kam o sněmě prosincovém r. 1618 rozložen byl. Stavové jinak neočekávali, než že se na rozkaz jejich obrátí, kam jim poručeno bude; avšak dva hlavní vůdcové, Albrecht z Valdšteina a Jiří z Náchoda i podřízení jim Adam Lev Licek z Ryznburka a Vilém Bravantský z Chobřan, kteří králi korunovanému věrni zůstali, nemínili rozkazů stavovských poslouchati, ani jich vyčkati, nýbrž je předejiti a když při sjezdě shromážděni budou, nejnebezpečnější vůdce protestantské zatknouti a tím zpouru, která se chystala, v zárodku

udusiti. Jiří z Náchoda měl s jezdci svými státi před Brnem a očekávati až Valdštein s pěchotou dojde; ale jezdci Jiřího vypověděli jemu poslušnost řkouce, že byli najati pro stavy a nikoli proti nim, tak že Jiří za dobré uznal, pluk svůj opustiti a do Vídně se odebrati. Podobně se nepodařil úmysl Valdšteinův, neboť část vojska jeho od něho se odtrhla, ale s ostatními táhl do Rakous a vzal s sebou 96.000 zlatých zemských peněz, které ze stavovské pokladny v Olomouci násilně vybral. Jen Petr Sedlnický se svým vojskem zůstal zemi věren. Ač počet vojska, které země na ten spůsob ztratila, nebyl velmi značen, přece byl dosti citelný v době té, jelikož jisté zprávy docházely, že v cizích zemích na počet Ferdinandův veliké množství vojska se najímá.

Těmito příhodami a zprávami pobouřeni dostavili se protestanti v plném počtu ku sjezdu Brněnskému, ve kterém také biskup a preláti a ostatní králi věrní účastenství měli. Sněmovalo se bouřlivě; Brňané Velenem z Žerotína vyzváni přistoupili k stavům odbojným, kteří na kardinala, Karla z Žerotína a Karla z Lichtenšteina otázkou doráželi, zda-li o počínání Valdšteina a Náchoda věděli? A když záporně odpověděli, dána jim rada, aby se v podezření neuváděli, jinak že neujdou tomu, co se před rokem Slavatovi a Martinicovi v Praze stalo. Pak všichni tři dáni u vězení (3. května) a hlídáni byli stráží jízdeckou; když pak propuštěni byli, předpovídal kardinal ohromnou záhubu, kterou stavové svým jednáním na vlasť uvalí. Zvláště kardinalovi bylo dopuštění Valdšteinovo nepříjemno, poněvadž jako direktor peněz zemských v podezření byl, že o úmyslu tom věděl. Psal králi (6. května 1619), že jednání Valdšteinovo ani od katolíků se neschvaluje, on sám pak že proto v nebezpečí života jest. Když pak král uslyšel, že stavové pro tu sumu se na statcích kardinalových hojiti chtějí, vrátil stavům peníze Valdšteinem odcizené. Při té příležitosti také kardinal králi radil, aby žádného vojska na Moravu neposýlal, poněvadž by se tím více škodilo než prospělo.

Některá usnesení, která stavové na tom sněmě učinili, ukazují, že protestantismus na Moravě vítězem se stal a že zastupitelstvo země již ruchem revoluce zachváceno bylo. Předkem všichni Jezuité, ať v kolejích nebo kdekoli se zdržují, ze země vypovězeni a nařízeno jim, aby ve třech dnech po ohlášení vypovídacího patentu (dán byl 6. května 1619) z markrabství skutečně se vzdálili; pak se obnovily obecní úřady v městech královských na ten spůsob,

že místo katolíků, kteří prý vší důvěry pozbyli, dosazeni jsou protestanti, kostely v těchže městech, které katolíci měli, odevzdány protestantům; kdekoli dříve akatolíci měli fary, sbory a kostely, které během času katolíkům se dostaly, měly se akatolíkům vrátiti, pro které zříditi se měla zvláštní konsistoř. Co se veřejné správy země dotýče, složen s hejtmanství zemského Ladislav z Lobkovic, jelikož mu prý již důvěřovati nelze a nařízeni podle příkladu Českého direktoři, jimž dána moc „při Jich Milostech kurfirštích, knížatech a stavích svaté Říše i jiných okolních zemích pomoci časné vyhledávati a s nimi v conferacii, spolčení a sjednocení vcházeti.“ Obyvatelům nařízeno, kdyby kdo od koho koli ven ze země obeslán byl, aby se bez povolení direktorův nestavěl, ani odpovědi dal, kteréžto nařízení směřovalo proti katolíkům a některým nekatolíkům, kteří králi věrnost zachovali a od něho do Vídně obesláni bývali. Dále ustanoveni poslové do Čech, aby se stavy království i ostatních korunních zemí dokonalý spolek učinili; Uhrům pak ohlášeno, že ke sněmu, který v Prešpurku se sejíti má, také poslové z Moravy dojdou. Albrecht z Valdšteina pak, Jiří z Náchoda, Adam Licek z Ryznburka a Vilém Bravantský jsou na věčné časy ze země vypovězeni, statky jejich skonfiskovány a „k dobrému země obráceny“, t. j. prodány: tím začali odbojní stavové sami s konfiskací a dali takto nebezpečný příklad, který pak vítěz u míře veliké následoval. Na místě Jiřího z Náchoda stal se vůdcem jezdců Ladislav Velen z Žerotína a Valdšteinův pěší pluk odevzdán Bedřichovi z Tiefenbachu.*)

Tímto sněmem postavili se stavové úplně na půdu revoluce; část vojska poslali na pomoc Čechům, část zůstala na Moravě, an se očekával vpád vojska Dampierského z Rakous. Dampiere skutečně vtrhl do Moravy a prvním útokem dobyl zámku Jevišovského dobře opevněného a zanechav tam posádku obrátil se k Drnoholci, statku Bedřicha Tiefenbachského a plenil a pustošil divoce krajinu, kterou táhl. Tiefenbach obsadil Vystonice, opatřil je zásekami a očekával tam Dampiera, který skutečně tam spěchal, ale citelnou porážku utrpěv k Trachtínu se odchýlil maje za to, že Moravané, počtem mnohem slabší než on, jej pronásledovati nebudou; ale Tiefenbach s vojskem svým za ním se hnal, a donutil

*) Jak různé náhledy mezi členy též rodiny panovaly, viděti z toho, že Rudolf z Tiefenbachu, bratr Bedřichův, sloužil v císařském vojsku, a bratr Zikmund též byl přívržencem odbojníků.

jej k nové bitvě, která trvala šest hodin a končila úplnou porážkou císařských, na jichž straně 1500 mužů padlo a generalové Montekukuli a vévoda Sasko-Lauenburský smrtelně zraněni jsou (5. srpna 1619.)

Takto Tiefenbach aspoň na tuto chvíli obránil zemi ještě než sjezd, který o obraně vlasti se raditi měl a na den 12. srpna do Brna svolán byl, zahájen byl; stavové znajíce nebezpečenství, ve kterém země postavena byla, snesli se ještě 1500 lidu pěšího najati, jemuž za vůdce Rudolfa z Šlejnic ustanovili. Potvrzen na tomto sněmě spolek (konfederace), který na generalním sněmě Pražském (23. července 1619) mezi zeměmi koruny České a protestantskými stavy Horních a Dolních Rakous uzavřen byl a ustanoveno, aby Karel z Lichtenšteina a všichni, kteří k sjezdu všelijak se vymlouvajíce se nedostavili a posud k stavům odbojným nepřistoupili, ve čtyřech nedělích před direktory se postavili a vyjádření od sebe dali, že ke konfederaci v Praze uzavřené státi a ji hájiti chtějí; kdyby toho ve lhůtě ustanovené neučinili, mají direktoři v statky jich se uvázati a k dobrému země prodati. Aby pak v nebezpečném příkladě daném konfiskací statků Albrechta z Valdšteina a t. d. pokračovali, nařídili, aby statky Zdeňka Žampacha z Potenšteina a Jana staršího Kavky z Řičan, kteří zjevně jednání stavů odsuzovali, prodány byly, oba pak ze země jsou vypovězeni. S velikou zlobou zakročeno také proti kardinalovi z Ditrichšteina, proti kapitole Brněnské a Olomoucké i proti klášterům; kardinal ze země na věčné časy vypovězen, statky jeho pobrány, kanovníci Brněnští a Olomoučtí do vězení dáni, v kterém 22 neděle trvali rozličné ústrky a svízele trpíce, klášterům statky konfiskovány, mnichům a jeptiškám skrovná výživa ustanovena, posledním pak na vůli dáno, vdáti se, v kterémžto případě věno ze statku klášterského obdržeti měly. Manové biskupství Olomouckého zproštěni jsou přísahy biskupovi učiněné; kdo z nich k stavům přistoupí, tomu má manský statek v dědičný obrácen a do desk zemských vložen býti, kdož by proti stavům býti chtěl, tomu aby jeho statek se prodal, on sám pak aby země prázden byl. Kláštery mají se prohledati, a co by v nich náboje, zbraně, klenot od stříbra a zlata se našlo, to aby k dobrému země se obrátilo. Taktéž mají se domy katolíků bedlivě prohlédati a všecka zbraň v nich má se odebrati; cizinci pak, kteří do země se loudí a v městech pokoje si najímají, „více pro zrádu a praktyky, nežli pro něco

jiného“, aby bedlivě pozorováni byli a kdyby dvě neděle v nějakém městě trvali, a za měšťany přijati býti by nechtěli, aby ihned ze země vypraveni byli.

Jak tato snesení jsou radikální, tak radikální byly také skutky, které nyní protestanti konali. Ač květnový sněm r. 1619 pravil, že žádný člověk od žádné vrchnosti k jinému náboženství nucen býti nemá, nýbrž aby každý v tom vyznání, „jakéž ze slova Božího za nejlepší poznal, zůstávati a je svobodně provozovati mohl“, přece svobody té nyní katolíkům se nepřálo a hůře s nimi se nakládalo, nežli kdy dříve katolíci proti protestantům jednali. Domy kanovníků Olomouckých vydrancovány úplně: stoliční chrám sv. Václava spustošen, kde co drahocenného bylo, vzato, ostatky mučedlníků pošlapány a do studně pohozeny; manželka velitele Olomouckého, Buchheima, jedla z paten a z rouch kostelních šity šaty pro potřeby světské. Odebíraly se katolíkům netoliko kostely ty, které sněm byl ustanovil protestantům, nýbrž lůza vyháněla kněze i lid z kostelů, kde mše sv. se sloužila; odvážil-li se katolický kněz kázati. byl smíchem a pokřikem přerušován a někdy i násilně s kazatelny odstraněn. Proti klášterům zuřeno po celou dobu, nejvíce zakusil klášter Kartouzský u Brna, Zábrdovský, Hradišťský a Velehradský; i jednotliví kněží katoličtí měli mnoho snášeti, tak na př. kvardian Minoritů v Olomouci, jemuž ač nevinen byl, pravá ruka uťata byla a co Sarkander, kterému žádná vina se nedokázala, v Olomouci vytrpěl, jest známo. Takovými ukrutnostmi zavinila strana protestantská, že restaurace katolická po bitvě Bělohorské tak přísně proti jinověrcům postupovala.

Protestanti na Moravě odvážili se k takovým násilným skutkům, jelikož zprávy z Čech docházely, že věci odbojných stavů dobře se daří, ana naděje jest, že se jim dostane pomoci zahraničné a že země České brzo míti budou nového krále. Bylať sice strana mezi stavy českými, která krále voliti nemínila, nýbrž k tomu ukazovala, aby země koruny České utvořily takový stát, jakým byly generalní státy Hollandské; ale strana, která voliti chtěla krále, obdržela vrch. A tak volen dne 26. srpna 1619 falckrabí Bedřich za krále Českého. Volba ta nebyla nikterak šťastna; za prvé byli tím uraženi vévodové Savoyský a Saský, kteří odbojným stavům přáli a očekávali, že volba na ně padne; za druhé byltě nový král muž nezkušený, nerozhodný, kterého sám tchán jeho, král Anglický, před přijetím koruny České varoval. Možná, že

odbojní stavové jej krom jiných také za tou příčinou volili, že byl horlivým kalvinistou a tudíž očekávati lze bylo, že evanděličtí knížata v Němcích jej úsilovně podporovati a že také s ním spokojeni budou Bratří, kteří učením svým kalvinismu blízci byli; za to však volbě té vděčni nebyli Luterani, kteří na kalvinisty urputně nevražili. Přinesl s sebou rádce, duchovní i světské osoby, kteří jen fanatismem svým vynikali, různice mezi stavy v zemi natropili a v tak nebezpečný čas, kde především vojsko sbírati a spojenců spolehlivých a výdatných hledati náleželo, jiného na starosti neměli, než „čisté učení evandělické“ v Čechách šířiti. Šířilo se pak tím, že barbarským spůsobem zuřeno proti obrazům, sochám, malbám a všem odznakům obřadovým, katolickým a luteranským a tak zničeny mnohé předměty nevšední ceny umělecké *) Husité byli v příčině té praví beránci u porovnání s těmito fanatiky, kteří by země české i o poslední zbytky umění byly oloupili, kdyby moc jejich nebyla brzo zlomena byla.

Mezi tím, co se tak „čisté učení evandělické“ v Čechách šířilo, děly se na Moravě vážné věci. Král Ferdinand zpraven byv, že Betlen Gábor zamýšlí odbojným stavům pomoc poslati, a že již vojsko jeho brzo k hranicím moravským potáhne, dal Bukvoji rozkaz, aby z Čech rychle na Moravu táhl a s pluky Dampierovými, které v Rakousích byly, se spojil Bukvoj obléhal Znojmo, kterého však občané statečně hájili; tu došla ho zpráva, že Betlen se svými vojsky se blíží a proto odtáhl od Znojma a spojil se v Rakousích s Dampierem, aby Vídeň bránili. Za ním se pustil hrabě Thurn, maje dosti značné vojsko, v němž Maďaři, Tataři, Čechové a Moravané sdruženi byli; avšak nepořídil ničeho proti Bukvoji a když nastala zima náhlá, vrátil se Betlen do Uher, Thurn pak do Čech a moravské vojsko do vlasti své. Když Vídeň takto bezpečna byla, vrátil se do ní Ferdinand a úsilovně se strojil k válce, kterou tím snáze podstoupiti mohl, ana mu pomoc od katolických knížat v říši, od Španělska a Polska slíbena byla.

V pondělí po druhé neděli adventní, t. j. dne 9. prosince sjeli se stavové v Brně, na kterémžto sjezdu direktoři posavádní k své žádosti jsou z úřadu propuštěni a podle starodávného zvyku ustanovili za hejtmana zemského Ladislava Velena z Žerotína, aby

*) Zvláště dvorní kazatel Bedřichův, Skultetus, choval se jako šílenec. Poslal na př. do kostela metropolitního dvě služky, aby mu co možná mnoho kostí svatých pro jeho domácí ohnisko snesly!

zemi do příjezdu krále Bedřicha, jenž brzo na Moravu zavítati hodlal, spravoval. Podle ustanovení konfederace volili stavové dvacet defensorů, po osmi z pánů a rytířstva a čtyři z měst, kterým při nejprv příštím sněmu obecném instrukce na jich úřad a jich povinnosti dána býti měla; než by se to stalo, měli na prostředky pomýšleti a s hejtmanem radu vzíti, jakby co nejdříve možno konsistoř se zřídila a hlavní škola, buďto jedna nebo více, se založila. Defensorům také uloženo, aby hejtmanovi byli radou, kdykoli a kamkoli by je povolal. Poněvadž pokladna zemská málo peněz měla, nařízeno, aby statky duchovní a těch osob, které ze země ujely, co nejdříve možno se prodaly. Vypraveni také poslové na sněm uherský, který Betlen Gábor se stavy uherskými odbýval, aby na rychlejší pomoc válečnou naléhali. Velmi radikální usnešení stalo se při tom sjezdě strany prelátů, kteří od nejstarších dob zvláštní (druhý) stav v zemi činili: stav prelátský tímto sjezdem byl zrušen, takže nápotom jen tři stavy, panský totiž, rytířský a městský v zemi býti měly. Vytýkáno prelátům, že do věcí politických všetečně se vtírali (k čemuž přece jsouce stavem právo měli jak ostatní stavy), „a pod tou zástěrou ku potlačení náboženství pravého evangelického všech prostředků užívali.“ Ač z těchto slov jasně vysvítá pravá příčina této změny ústavy zemské, k níž ani za nejbouřlivějších dob Táborských přikročeno nebylo, zakrývali stavové svůj pravý úmysl pravíce, „že snešení to a nařízení neděje se od nás proto a k tomu cíli, abychom náboženství Římské potlačovati chtěli, než toliko proto, aby tato vlasť naše milá v lepším spůsobu a řádu postavena jsouc v řádech světských neb politických umenšení nebrala.“

Poslové moravští od sjezdu do království Uherského poslaní uzavřeli s plnomocnými poslanci z ostatních zemí českých a rakouských jménem Bedřichovým v Prešpurku dne 15. ledna 1620 spolek s knížetem Sedmihradským Betlenem a protestantskými stavy uherskými, jediný to spolek, který Bedřichovi se poštěstil, kdežto císař Ferdinand Španělsko, Polsko a několik knížat německých za přátely měl, kteří mu podstatnější pomoc a rychlejší poskytli než Betlen a země spolčené (konfederované) Bedřichovi dáti mohli.

Poněvadž stavům moravským ohlášeno bylo, že král Bedřich začátkem února na Moravu přijeti chce, aby v markrabství se uvázal a hold od stavů přijal, vypsán jest sněm zemský na den

27. ledna 1620 do Brna, k němuž protestantští stavové u valném počtu se sešli. Když král, který od deputace stavovské již v Polné (1. února) vítán a pak v slavnostním průvodu do Brna veden byl, dne 3. února do toho města dojel a hold přijal, dali se stavové do sněmování, jehož hlavní články tyto byly. Předkem děkovali stavové v odpovědi své na královské proposice za obětivost, kterou král osvědčil, že opustiv dědičné země své koruny České se ujal a tím také Moravu v ochranu vzal a za tuto náklonnost k zemi a na znamení vděčnosti, že stavové jemu statek Mikulovský a Kroměřížský, královně pak statek Chropinský dědičně darují — ovšem dar to pro stavy laciný, jelikož první z nich náležící zpupně kardinalovi, ostatní dva biskupství Olomouckému majitelům konfiskovány byly. Stavové také se uvolili, vojsko zemské pěší, kdyby toho potřeba kázala, o 1500 mužů rozmnožiti, kdežto posilnění 2000 jezdců zemských o 500 nových koňáků hned provedeno býti má. Ku generálnímu sněmu, který na den 25. března do Prahy vypsán byl, vybráni poslové a taktéž určeny osoby, které na uherský sněm, který na den 1. května do Báňské Bystřice ustanoven byl, vypraviti se měly. Poněvadž pak ve smlouvě mezi Betlenem Gáborem a zeměmi spolčenými ustanoveno bylo, aby každá země k poselství, které z jara k císaři Tureckému vypraveno býti má, jednu vzácnou osobu jmenovala, ustanovil sněm k tomu pana Šelndorfa z Hornsberku, s nímž hejtman a nejvyšší úředníci zemští dále v příčině té jednati měli; konfederace tedy až na to přišla, ucházeti se o pomoc při úhlavním nepříteli všeho křesťanstva, jen aby „čisté evangelium“ zachováno bylo! Konečně snesli se stavové o Alexandra Jošta z Haugvic, který stavům ohlásil, že pro svědomí své ke konfederaci přistoupiti mu nelze, aby mu tedy volno bylo ze země vyjeti, nicméně pak v zemi se zdržoval a neslušné řeči o stavích mluvil; hejtman měl jej obeslati, aby povinnost ke konfederaci učinil, a kdyby se zdráhal, aby ze země vyveden byl.

Nežli král z Brna do Olomouce se odebral, pokusil se toho muže na svou stranu nakloniti, který netoliko v zemi od přátel i odpůrců ctěn a za nejmocnější hlavu a podporu Jednoty považován, nýbrž kteréhož jméno jako výtečného humanisty, prozíravého politika a rozhodného vlastimila po celé Evropě slynulo — Karla z Žerotína. Dal jej k sobě povolati a pokoušel se všelijakými důvody a přemlouváním jej pro svou věc získati; a když viděl, jak jasně Karel všecky poměry uvažoval, vyzval ho pak k tajné

rozmluvě žádaje ho, aby bez obalu jemu všecky náhledy své zjevil, což Karel také učinil a krále důtklivě varoval, aby na cestě kluzké dále nekráčel a předpovídal mu jako duchem prorockým, co za pohromy naň přijdou. A když král po bitvě Bělohorské na útěku byl, pravil k Jindřichu Thurnovi, že všecko tak přišlo, jak Karel předpověděl.

Rozmluva s Karlem naplnila krále velikou úzkostlivostí anoť zádumčivostí, z které poněkud se vybavil zprávou, že zámek Mikulovský Bedřichovi z Tiefenbachu se vzdal a ohromná bohatá kořisť učiněna byla. Když kardinál totiž z vězení Brněnského propuštěn byl, dal on i mnozí katoličtí šlechtici veliké množství šperků, klenot a hotových peněz do zámku dosti opevněného uschovati, načež do Vídně se odebral. Tiefenbach přirazil k městu a když ho dobyl, utekla se posádka s poklady na zámek, do něhož po čtrnáct dní silnou střelbou Tiefenbach stříleti kázal; posádka marně očekávala osvobození od Dampiera a když se jí střeliva úplně nedostávalo, odpověděla na vyzvání, aby zámek vzdala, že tak učiní, nepřijde-li za tři dni pomoc, která když nepřišla, zámek skutečně vzdán byl.

Zprávou tou potěšen odjel Bedřich do druhého hlavního města Moravy, do Olomouce (15. února) a přijav hold odebral se do Vratislavi, kde Slezáci mu věrnost slíbili, načež do Prahy se vrátil, aby sněm generální na den 25. března položený zahájil, na kterémžto sněmu úmluvy s Betlenem potvrzeny byly a šestiletý syn Bedřichův za dědice koruny České přijat byl. Mezi tím císař Ferdinand vyhledával všech prostředků, aby vzpouru v zemích koruny České potlačiti mohl. Katolická Liga*) slíbila vydatnou pomoc, Španělsko mu poslalo na zaplacení vojska million zlatých a král Polský poslal na pomoc několik tisíc kozáků, kteří v měsíci lednu r. 1620 Slezskem do Moravy táhli a zde škaredě řádili; ač jednotlivé tlupy jich několik porážek od vojska moravského utrpěly, přece trápily zemi ohněm, plenem i mečem; odebrali se pak do Rakous. Naproti tomu mohl Bedřich pomoci očekávati jen od Unie protestantské; ale věda, že Unie jemu pro vrtkavost svou asi málo

*) Návodem kurfiršta Falckého zřídili protestantští stavové r. 1608 tak zvanou „Unii evangelickou“, ku které však Sasko, Hessensko a Brunšvicko nepřistoupily. Naproti tomu povstala „Liga katolická“, k níž náleželi téměř všichni knížata katoličtí, světští i duchovní v Německu; hlavou Ligy té byl vévoda Bavorský Maximilian.

prospěje, žádal na stavech zemí českých, aby vojsko novým najímáním rozmnožili. Za tou příčinou sešel se sněm zemský v Olomouci v den sv. Víta (15. června), na kterém stavové se snesli, že s lidem krajským a domácím, jak jízdným tak pěším v hotovosti býti mají, aby, když potřeba nastane, s ním k armádě a hlavnímu ležení v pravý čas přitrhnouti mohli; na vychování dvoru královského povolili 40.000 zl. ročně, ač na potřeby válečné půjčku zemskou učiniti museli. Hejtmanovi dána moc, aby nejvyšší úředníky zemské a jiné vážné osoby, kdyby potřeba kázala, povolal a s nimi o potřeby neodkladné se radil a co by ti nařídili, to aby takovou platnost mělo, jakoby to sněm byl rozkázal. Ustanoveno také, aby desky manské biskupství Olomouckého, které v Kroměříži chovány byly, spojeny byly s deskami zemskými a pře, které se vedly posud při soudě manském, aby se již rozsuzovaly před soudem zemským. Zřízeni také hejtmané krajští pro kraj Olomoucký, Brněnský, Znojemský, Jihlavský a Hradišťský, pro každý kraj dva, jeden ze stavu panského a jeden ze stavu rytířského, jimž uloženo bylo vojska zemská prohlížeti, o zásoby a píci se starati a lid z kraje jim svěřeného rychle tam přivésti, kamž by nařízeno bylo; jízdectvo zemské rozmnoženo o 500 husarů. Strany knížete Karla z Lichtenšteina, který ke konfederaci posud nebyl přistoupil, nařídil sněm, aby jeho statky, vyjmouc zboží jeho manželky, se ve prospěch země prodaly; za to však darovali stavové biskupské statky Pustiměř a Víškov Fridrichovi z Tiefenbachu na přímluvu krále Bedřicha a proto, „že zemi mnoho věrně, pilně a platně sloužil, nelitujíc při tom ani hrdla, statku i zdraví svého“ a vzat jest na milost Jindřich z Náchoda, který o dovolení k návratu do vlasti žádal a do rukou hejtmanových věrnost králi Bedřichovi slíbil a statky dříve zabavené se mu vrátily. Poněvadž pak známo bylo, že někteří přívrženci krále Ferdinanda do Vídně o tom, co se v zemi děje, dopisují, snesli se stavové: kdo by psaní do Vídně poslal anebo z Vídně obdržel a oboje hejtmanovi zemskému neb nejvyšším úředníkům neukázal, aby ze země byl vypovězen a statek jeho konfiskován.

Ferdinand nalezl, jak svrchu dotčeno, vydatnou pomoc od Ligy i od jiných mocností katolických; Bedřich mohl pomoc očekávati od Unie evangelické, ale spoléhal na ni marně a byl v rozhodném okamžení od ní hanebně opuštěn. Sešlo se sice vojsko Unie pod markrabím Ansbašským u města Ulmu, vojsko Ligy

pak shromažďoval vévoda Maximilian u Donauwörthu, které počtem a vycvičeností válečnou daleko před vojskem protestantským předčilo. To když pozoroval francouzský vyslanec, sprostředkoval úmluvu mezi Unií a Ligou (v červnu 1620), ve které Unie slíbila, že se do záležitostí českých vkládati nebude a králi Bedřichovi jen tehda pomůže, kdyby jeho falcké země nepřátelsky napadeny byly. Toho Čechové, kteří od Unie podstatné pomoci se naděli, neočekávali a mnozí z nich již tehda poznali, jak velice pochybili, když Bedřicha za krále volili, který Čechy urážel, an cizím před domácími přednost dával. I té chyby se dopustil, že za hlavní velitele vojska jmenoval Kristiana z Anhaltu a Jiřího z Hohenlohe, ačkoli všichni i Thurn sám očekávali, že Thurn v čelo vojska postaven bude. Vojsko samo bylo nespokojeno hlavně proto, že žold se mu nepořádně vyplácel a byli hlasové, že vůdci na útraty vojska se obohacují.

Když císař Ferdinand pomoc od katolických mocí měl pojištěnu a také kurfiršt Saský, Jan Jiří. protestant, se mu zavázal, že Lužice v poslušenství Ferdinandovi uvede, vyzval Bedřicha, aby koruny České se vzdal a Čechy opustil; když toho učiniti nechtěl, dal jej do klatby (v červenci 1620) a nařídil, aby válka proti Bedřichovi a konfederaci vším důrazem se započala. Již v srpnu r. 1620 vrazil Spinola s pomocným vojskem krále Španělského na 25 000 mužů čítajícím do Falcka, které ohněm i mečem pustošil a za dva měsíce až na čtyři města dobyl. Unie, která podle smlouvy v tom případě povinna byla Falcka hájiti, neposlala tam ani jediného vojáka, ač armáda její u Frankobrodu nad Mohanem stála. Vojevůdce Ligy, vévoda Maximilian Bavorský, vtrhnul s 25.000 muži do Horních Rakous, skrotil tam nespokojené stavy protestantské, jež donutil, aby věrnost Ferdinandovi přisáhali, obrátil se pak rychle do Dolních Rakous, kde se s Bukvojem spojil, čímž armáda jeho na 50.000 mužů vzrostla. Část odbojného vojska stála na Moravě, očekávajíc, že Maximilian z Rakous do Moravy vpadne; ale bystrozraký vůdce ten nahlížel, že válka nejen prospěšně se povede, nýbrž také rychle se ukončí, když se na hlavní město Prahu potáhne, provedl ve válečné radě, že dán rozkaz, aby císařské vojsko bez odkladu dvojím proudem do Čech táhlo; jednomu, jenž nejvíce z Němců záležel, veleli Maximilian a v mnoha bitvách zkušený Tilly, druhý, v němž Valoni, Španělé, Vlaši a Poláci byli, vedl Bukvoj; oba pak proudy, dobyvše Krumlova, Budějovic, Vodňan a Prachatic spojily se u Písku, který po tvrdošijném odporu také se vzdal a téměř celý popelem lehnul.

Naproti četnému a dobře vedenému vojsku císařskému měl Bedřich jen asi 34.000 mužů (mezi nimi na 8000 Němců a 10.000 Uhrů), k nimž náleželi ještě čtyři tisíce, kteří pod Mannsfeldem u Plzně stáli. Vojsko odbojné stálo v opevněném táboru na jihu země u Rakovic; Maximilian však neútočil na tábor ten, nýbrž táhl směrem k Praze dále a donutil takto vojsko Bedřichovo, že podobně učiniti muselo; také kníže Kristian Anhaltský spěšně opustil Moravu a rychlými pochody pádil k Praze a rozložil se táborem na Bílé Hoře. Stavové moravští vidouce spěch Kristianův netušili nic dobrého; ale přesvědčeni jsouce, že vítězství vojsk císařských záhubné pro ně následky míti bude, zasadili se seč byli, aby najímáním nového vojska neštěstí co možná odvrátili. Sjezd Brněnský dne 1. října zahájený nařídil, aby netoliko členové stavů služebnictvo své ozbrojili, nýbrž aby v celé zemi desátý muž pohotově byl a kdyby potřeba kázala, aby všichni obyvatelé vzhůru byli a zbraní se opatřili. Takové usnešení však tenkráte přišlo již pozdě, které se mělo nejen učiniti, ale také účinně vykonati aspoň na začátku roku.

Bitva Bělohorská, která snad ve prospěch Bedřichův mohla vypadnouti, kdyby Uhři v pravý čas Českému vojsku byli přišli na pomoc, byla ztracena (8. listopadu 1620) a vojsko Bedřichovo bylo rozptýleno až na 2000 Moravanů, vedených hrabětem Šlikem, kteří na místě řečeném Hvězda obklíčeni byli a tak tvrdošijně se bránili, že až na malou hrstku rozsekáni jsou, osvědčivše takto rekovnou mysl, ovšem lepší věci hodnou, nežli byla věc hýřivého Bedřicha, který na hradě vesele hodoval, když vojsko o korunu jeho na Bílé Hoře bojovalo. Bedřich dal se na útěk do Slezska, zanechav Čechy a ostatní země koruny České šťastnému vítězi, na jehož milosti jediné závisely. A tak rozhodla jediná bitva nad osudem národu, který přede dvěma sty lety celé téměř Evropě se ubránil.

Válečné příběhy, které se na Moravě od bitvy Bělohorské až do r. 1625 děly a ubohou zemi úplně spustošily, necháme zde stranou a uvážíme jen následky, které z porážky stavů odbojných jednotlivcům a celé zemi vzešly.

Podle příkladu těchže stavů, kteří odpůrce své konfiskací jmění a výpovědí z vlasti pokutovali, začalo konfiskování statků odbojníků, ovšem v míře mnohem větší; poněvadž pak odboj přitěžován byl zločinem proti majestátu panovníkovu, vyneseny na vinníky také jiné tresty: smrť, zohavení těla a žalář. Známo, že v Čechách 27 náčelníků vzpoury odpraveno bylo; mírněji nakládáno

s Moravany, zvláště na přímluvu Karla z Žerotína a kardinála z Ditrichšteina, který sice přísným soudcem byl, ale když nález smrti nad několika vinníky vynesen byl, sám o změnu jeho u císaře žádal, který tím snáze k milosti se naklonil, jelikož čtyři „hlavní vůdcové rebellie“: Velen z Žerotína, Vilém z Roupova, Petr Sedlnický a Bedřich z Tiefenbachu útěkem životy své zachránili. Dne 11. května 1622 nařídil císař Ferdinand exekuční komissi, jejížto předsedou byl kardinál Ditrichštein; komisse rozvrhla vinníky ve tři třídy; kteří vřaděni byli do třídy první, byli odsouzeni k smrti, která u některých ještě zohavou těla zostřena byla. Vinníci druhé a třetí třídy, kdyby k zločinu se přiznali a za milost prosili, chtěl souditi císař sám. Dne 7. listopadu 1622 čten v zemském domě v Brně rozsudek nad 24 uvězněnými odbojníky první třídy, z nichž většinou byli dřívější direktoři a nejvíce účinní členové vzpoury; dvacet jich, mezi nimi Bertold Bohobud z Lipé, Kryštof z Řičan, Rudolf z Šlejnic, Zdeněk z Valdšteina, Bedřich a Karel z Kounic, Čejka z Olbramovic, Bernard ze Zástřizl atd. odsouzeni k smrti. Ale rozsudek na žádném z nich nevykonán a nad to více hned byli omilostněni Bertold z Lipé, Kryštof z Řičan, Zdeněk z Valdšteina, Karel z Kounic, Čejka a trest smrti přeměněn u některých v doživotní, u jiných několikaletý žalář, který menší trest r. 1625 a 1626 některým úplně odpuštěn byl. Jen tři členové odboje vytrpěli smrť, ale nikoli nálezem komisse: Bedřich z Tiefenbachu, který ve Švýcarském lázeňském místě Pfeffers se léčil, byl na rozkaz arciknížete Leopolda tam lapen, do Tyrolska vlečen a dne 17. května 1621 v Inomostí popraven; Václav Bítovský z Bítova, ukrutný trýznitel bl. Sarkandra, který u nepřátel vojenské služby konal a ve Slezsku 1633 zajat byl, popraven v Brně; Blekta z Outěchovic, který pevnost Uh. Hradiště nepříteli zraditi chtěl, popraven 1623.*)

Členové odboje, kteří útěkem do Saska, Braniborska, Polska, Uher a jiných zemí se zachránili, jako Velen z Žerotína, Václav Vilém z Roupova.**) Bernard z Kunovic, Bítovský z Bítova, Beneš Pražma z Bílkova, Jan Jakub hrabě z Thurnu a jiní, byli téhož dne (7. listopadu 1622) nálezem komisse dáni v klatbu a vyrčeno nad nimi, že život, česť a jmění propadli, načež jména jich na šibenici se přibila. Že tak přísně postupováno proti živým, tomu

*) Pověsť, že odsouzení na dvoře zemského domu v Brně (na Dominikanském náměstí) popraveni byli, jest úplně nepravdiva.

**) Byl r. 1625 zároveň s Bertoldem z Lipé na milost vzat.

lze rozuměti; že však také paměť umrlých odbojníků za prokletou prohlášena byla, zdá se býti více zbytečně ukrutným, nežli nevyhnutelně spravedlivým činem.

Dne 9. listopadu 1622 vydal kardinál Ditrichštein patent, kterým se ohlašovala konfiskace statků movitých i nemovitých, která pak velikou měrou se provedla, tak že celkem 147 statků, mezi nimiž několik velmi rozsáhlých, zabaveno bylo. Některým pobrány statky všecky, některým jen částky; ohled poněkud brán byl na manželky a děti, kterým potřebný k výživě díl se ponechával. Císař při tom obmyslil věrné sluhy své, civilní i vojenské; některým darovány statky, jako na př. kardinálovi Ditrichšteinovi, Lichtenšteinovi, Valdšteinovi, Breunerovi, Collaltovi, Althanovi, Miniatimu, Schaumburkovi atd., některým za velmi levnou cenu prodány a tak se stali majiteli statků moravských cizozemci. Největší část statků, domů i klenotů konfiskovaných ovšem prodána a výtěžek, který se na milliony čítá, odveden pokladně císařské.

Téhož dne (9. listopadu 1622) ohlásil kardinál patentem generální pardon, v němž se odpouštěl trest smrti a cti všem vinníkům, kteří se před generálním komisařem postaví, který jim podle provinění jich buď pokutu ustanoví nebo je bez trestu propustí.

Vedle tohoto pokutování těch, kteří v odboji účastenství měli, činěna podstatná opatření, aby nápotom již k takovému odboji přijíti nemohlo. Opatření ta týkala se náboženství a politického zřízení. Na jevě bylo, že politické plány, svrhnouti totiž dům habsburský s diktatury evropské, se kryly pod rouškou náboženskou a plány ty snad by nebyly nalezly podpory v zemích českých, kdyby v nich protestantismus se nebyl tak valně rozšířil. A jako stavové odbojní leckteré snešení učinili, kterým protestantismu na ujmu katolicismu se napomáhalo, tak užili nyní císař a jeho vláda všech prostředků, aby katolicismus se stal netoliko panujícím, nýbrž jediným vyznáním, vedle kterého jiné v zemi trpěti se nemělo. První, kterých se ruka vítěze dotkla, byli Novokřestěnci, kterým již r. 1621 nařízeno, aby ze země se vyklidili; Novokřestěnci se hned k tomu neměli a od vlády téhož roku pro válku na ně dostatečně naléháno nebylo. Ale rozkazem daným dne 17. září r. 1622 nařídil císař gubernatorovi kardinálu z Ditrichšteina, aby Novokřestěnci, kteří toliko bludů se dopouštějí a žádné vrchnosti poslušni býti nechtějí, v nejkratší době ze země se vyobcovali mimo ty, kteří by katolickou víru přijali; kdožby z nich však

katolíkem se státi nechtěl, ale přece v zemi zůstal, anebo do ní se navrátil, aby bez milosti na hrdle trestán byl. A tak se vystěhovalo několik tisíc Novokřestěnců, ač některé zbytky v zemi přece zůstaly, které však r. 1624 a 1628 na dobro ze země vyhnány byly.

Také protestanti, k nimž zde i kališníky a Bratry přidružujeme, ucítili těžkou ruku vítězovu a bylo jim pykati, že katolíkům dříve kostely odnímali a je z rad obecních vylučovali. Již z jara r. 1623 vydán rozkaz, aby akatoličtí kazatelé zemi opustili; poněvadž však statkáři kazatelům úkryt a všelijakou jinou pomoc skýtali, tak že bohoslužba akatolická na dále se odbývala, vydal císař dne 27. prosince r. 1624 přísnější rozkaz proti nim a nařídil gubernatorovi kardinálu z Ditrichšteina, aby jej všemi prostředky prováděl a bylo-li by třeba, na knížeti Max. z Lichtenšteina, který několika plukům vojenským v zemi velel, pomoci žádal Oba pak uznali za vydatný prostředek, obce k propuštění kazatelů donutiti, že do každého města a obce, kde kazatelé se zdržovali, položeny posádky, které na útraty obecné chovány byly.*) Mnohé obce, které válkou, plenem, ohněm a velikými daněmi na potřeby válečné na dobro vyssáty byly, poslechly, kdežto jiné teprve později k poslušenství přivedeny byly.

Ale kardinál již dříve, nežli svrchudotčený rozkaz císařský ho došel, zřídil tak zvanou reformační komisi, v níž Olomoucký kanovník Arnošt Plateis a Jakub de Magno (Magnis) rozhodné slovo měli; této komisi dána dne 8. prosince 1624 instrukce, aby na statky, kde podle doslechu ještě kazatelé (predikanti) jsou, se odebrali, statkáře nebo rady měst vyzvali, aby predikantům ohlásili, že jim do 14 dní Moravu opustiti jest, leč by na víru katolickou se dali; kdo se katolíkem nestane a po 14 dnech v zemi postižen bude, má na hrdle trestán býti. Nekatolickým statkářům nařízeno, aby kardinálovi jen katolické kněze na fary presentovali pod ztrátou práva poddacího. Ale i přes tento přísný rozkaz ukrývali se kazatelé zde onde v zemi Rozkazy tyto týkaly se jen kazatelů; ale nyní přikročeno i k ostatním třídám obyvatelstva. Začátek učiněn s královskými městy, jimž kardinál jménem císaře dne 22. března 1625 nařídil, aby do svatodušních svátků nejblíže příštích všichni pro-

*) Tak se dělo na př. v Prostějově, Víškově, Jihlavě, Ivančicích, Goldštýně, Plumlově, Meziříčí, Novém Jičíně, Fulneku, Slavkově, Lipníku, Ostroze, Strážnici, Hranicích, Uh. Brodě atd

testanti, kteří se katolíky státi nechtějí, domy a ostatní statek svůj movitý i nemovitý prodali, z prodeje čtvrtý díl městu na zaplacení daní veřejných odvedli a pak z města i země se vystěhovali. Za krátký čas byla protireformace katolická v městech úplně provedena; jako v některých protestantských zemích katolíci utlačováni byli, tak nakládáno v Čechách a na Moravě s protestanty: kdo nebyl katolíkem, nesměl ani řemesla ani obchodu provozovati, sňatek manželský měl jen tenkráte právní platnost, když uzavřen spůsobem katolickým; jen katolíci mohli platné závěti činiti: cechy byly zavázány dohlížeti, aby mistři pravidelně do kostela chodili a v postní dny se postili, mistři pak měli k témuž přidržovati tovaryše a učně atd.

Když takto katolicismus do měst uveden byl, měli také vyšší stavy k němu donuceny býti. Jako předchůdce k nařízením ostřejším, jež potom přišla, byl reskript císařský kardinálu Ditrichšteinovi daný dne 28. února 1626, aby sirotci, kteří nekatolické poručníky mají, u víře katolické vychováni byli, a kteří poručníci by k tomu svoliti nechtěli, aby neměli práva, statek sirotčí dluhy zavaditi t. j. aby byli povinni to, nač dluhu bylo potřebí, sami zaplatiti.

Na toto předchozí opatření vydán císařský reskript v den ss. Cyrilla a Methoděje (9. března) 1628, v kterém císař oběma vyšším stavům, od kterých po navrácení všech obyvatelů městských k víře katolické prý marně podobný návrat očekával, ohlašoval, že jest jeho pevná a nezvratná vůle, aby také stav panský a rytířský v lůno církve samospasitelné se navrátili, by „roztržitost“ v náboženství, která na velikém díle příčinou vzpoury byla, dokonale přestala a jednota u víře v Čechách a na Moravě opravdově nastala. Protož nařízeno kardinálovi, aby při zemském soudě, který po neděli Reminiscere (19. března) v Brně zahájen bude, pány a rytíře po několika k sobě vzal, je duchovními i světskými pohnutkami a důvody (tum spiritualibus tum temporalibus motivis et rationibus) z bludů vyvedl a na víru katolickou přivedl a jim vůli císařskou zjevil, že jistotně od nich poslušnost u věci té očekává; kdo by však tvrdošijně na svém bludu stáli a k víře katolické se navrátiti nechtěli, těm dána půlroční lhůta (do 9. září), po které již déle v markrabství meškati a osobně statky držeti nesmějí, nýbrž povinni budou ze země se vystěhovati a statky své buď příbuzným svým anebo jiným osobám, avšak jen katolíkům, prodati, k čemuž jim povolena opět půlroční lhůta (do 9. března 1629).

Ale prodej statků nedal se tak snadně uskutečniti; za jedno byl počet kupců obmezen, jelikož statky jen katolíkům se prodávati měly a za druhé bylo pro války předešlé málo peněz, tak že majitelé dlužních úpisů sotva svých peněz dostali, nerci-li aby statky hotovými se byly vyplatily. Proto naléháno na císaře, aby lhůta prodeje statků a tím vyjití ze země prodloužena byla, čemuž císař, zvláště když mnozí předstírali, že k vyučení v náboženství katolickém delší, než určena byla, doby potřebují, povolil a reskriptem daným dne 2. září 1628 lhůtu opět o půl roku až do konce března l. 1629 prodloužil. V reskriptě tom praveno, že více lhůta se pod žádnou výminkou neprodlouží a že z ní vyňati jsou ti, kteří by katolíkům nějaké pohoršení dali, anebo poddané své přemlouvali, aby ke katolicismu nepřistupovali, anebo od něho odpadli; pro ty aby platila lhůta do konce listopadu r. 1628. Nařízeno také, aby sirotci mužského i ženského pohlaví v zemi zůstali a od svých poručníků, kdyby ze země jíti chtěli, s sebou bráni nebyli, nýbrž aby jim byli za poručníky ustanoveni katolíci, kteří by předkem o vychování katolické těch sirotků pečovali. Toto přísné nařízení, aby sirotci v zemi zůstali, bylo velmi ukrutné; neb často se pak stalo, že sirotek, měl-li ještě matku, od ní odtržen byl, když ona víry katolické přijati nechtěla; že takové matky z lásky k dětem katoličkami se staly, tomu se není diviti, jakož i tomu ne, že jen na oko víru katolickou ukazovaly, ale v srdci svém k ní nenáležely. Nařízeno také, aby všechny knihy, v nichž obsaženy jsou články učení katolickému odporné, od majitelů kardinálovi neb jeho nařízeným komisařům odevzdány byly; pod přísným trestem akatolíkům zapovězeno ze země vycházeti za tím účelem, aby kázaní predikantů jinde slyšeli a bohoslužbě akatolické přítomni byli. Jediný Karel z Žerotína měl pro svou osobu svobodu náboženství, nikoli jeho poddaní, ku kterým všecka nařízení v příčině náboženství učiněná se vztahovala; vůbec se onen zasloužilý muž nedočekal vděku, kterého očekávati právo měl a cítil trpce nevděk strany císařské; protož, ač v zemi beze změny svého vyznání zůstati mohl, přece se odhodlal k prodaji statků, aby vyhnanství se spoluvěrci sdílel a když strany toho prodaje mu nesnáze činěny byly, stěžoval si 19. června 1628: „Prodaj mých statků ještě není utvrzen . . . . musím i to trpěti, že tak po mně šlapají.“

A tak již nastala rozhodná doba, v které všichni nekatolíci ze země se stěhovali; udály se výstupy srdcelomné, když vyhnanci

rodnou zemi opouštěli. Líčí to Karel z Žerotína v listě daném z Prahy dne 20. května 1628, tedy než lhůta k vystěhování prodloužena byla: „Všecko, což vypovědíno jest, strojí preč a to na větším díle bez peněz; nebo statků neprodávají, proto že žádný nechce kupovati a kdo má peníze na úrocích, nemůže nic dostati. Hrubě veliká bída všude jest a kam se kdo obrátí, slyší pláč, naříkání, žaloby, křik, tak že teskno poslouchati; nejvíce ty nebohé paní, kterým dcery bráti strojí, tak těžce to nesou, že div smyslů nepozbývají. A ačkoli kamenné srdce mohlo by se nad tím slitovati, já však, co se může z zevnitřku poznati, nevidím při žádném žádného s nimi utrpení; aniž jest kdo, jenžto by jim chtěl poskytnouti neb rady neb pomoci, než všudy se toliko to slyší, že musí tak býti."

Trest na nekatolíky uvalený byl ukrutný a lze jej jen omluviti tím, že protestanti s konfiskací a výpovědí ze země začali a že pokuta tak hrozná se srovnávala s duchem tehdejšího času, tak že v zemích protestantských katolíkům podobně se vedlo. Protireformace katolická neprovedla se tedy bez násilných prostředků a nebyla čistě náboženská, nýbrž sloužila na dobrém díle také politickým účelům: protestant a odpůrce císařův byli pojmy tožné a vyhlazením protestantismu domníváno se, že oddanost a věrnost císaři již nikdy rušena nebude. Ovšem mnozí, kteří ke katolicismu přestoupili, nestali se upřímnými vyznavači víry té, nýbrž zůstali v srdci svém vyznání věrni, kterého veřejně se byli odřekli; ale jestli pravda, že pokrytství jest obětí, kterou zlo dobru vzdává, uznati nám jest, že tato jednota aspoň jedním směrem v zemi docílená, — ač na začátku více jen zevně se ukazovala a útroby všech nepronikala — zemi prospěšnější byla, nežli ona rozervanost náboženská, která obyvatelstvo více než 200 let dělila na tolik sekt a sektiček proti sobě vášnivě bojujících a sebe pronásledujících, z čehož nekázeň, která se ve prospěch celku podrobiti neumí, zkázonosnou životní sílu brala.

Že násilné obracení na víru akatolickou sloužilo v zemích českých z dobré části také účelům politickým, jde již z toho, že jen z Čech a z Moravy šlechta, která katolickou se státi nechtěla, se vypovídala, kdežto v ostatních zemích Ferdinandových ji ta pohroma nezastihla. Není pochyby, že takového vypovídání šlechty hlavními původci byli cizí vůdcové vojsk císařských, kteří po bitvě Bělohorské ještě častěji než dříve se hrnuli do služby císařské a

a věrni tehdejší zásadě, „že válka své děti obohatiti musí“, příležitosti vyhledávali, aby co možná mnoho statků za málo peněz nabyli. Poněvadž pak domácí šlechta, jak svrchu dotčeno, peněz neměla, dostalo se mnoho statků do rukou cizinců: Němců, Vlachů, Španělův a Valonů. Ferdinand sice na konci patentu daného dne 9 března 1628 pravil, že si nic horoucněji nepřeje, než aby starožitné rodiny moravské, které tak utěšeně v zemi, pokud rozličné sekty ji nerozryly, kvetly, na dále mohutněly v jednotě s vírou katolickou; ale když se přesvědčil, že tvrdošijně na svém stojí, svolil k prostředku poslednímu — vypovídání ze země, aby odpor, který stará šlechta jednotě víry kladla, úplně zlomen byl. A tak přišlo k několika cizím rodům, kteří již před bitvou Bělohorskou na Moravě se usadily (jako Ditrichšteinové, Althanové, Tiefenbachové, Salmové atd.) nyní množství cizinců, kteří buď statky darem za služby prokázané obdrželi, buď konfiskovaná zboží a statky vystěhovalců za laciný peníz kupovali. Takoví šlechtici byli: Breuner. Berchtold, Collalto, Cerboni, Miniati, Formo, Bonacina, Magni, Mingoni, Verdenberg, Questenberg, Schaumburg, Minkvitz, Souches, Vetter, Oppersdorf, Walderode, Ugarte, Barano, Götz, Mohr, Scherfenberg, Tannazoll atd., kteří všichni horlivými katolíky byli a ve spojení s domácí šlechtou, která buď katolickou byla anebo ke katolicismu přistoupila, nad zachováním císařských patentů náboženských úzkostlivě bděli, tak že druhé pokolení v obyvatelstvu moravském již horlivě k víře katolické přilnulo a — vyjma nepatrné hrstky lidu — na akatolické vyznání úplně zapomnělo. Ale vlivem této nové šlechty, jejížto vlaští a španělští členové ve službě vojenské a dvorské němčině se naučili, domácí šlechta přivykala tím snáze němčině, čím více Němců v nové šlechtě bylo, tak že na sklonku 17 století domácí šlechta úplně poněmčena byla

Uspořádav poměry náboženské přikročil císař ku změně zřízení politického. Již okolnost ta, že po bitvě Bělohorské až do r. 1628 žádný sněm zemský svolán nebyl a správa zemská řízena byla kardinálem jako gubernatorem země, který netoliko patenty císařskými, nýbrž také vlastními zemi spravoval, dávala na um, jakým duchem změna zřízení zemského proniknuta bude. Císař svolal sněm do Znojma, který od 27. června do 3. července 1628 trval; zde stavům ohlášeno, že král ze starých privilejí a svobod dne 26. června ty potvrdil, které se novému zřízení zemskému nepříčí které mu však na odpor jsou, že se zrušují.

Nové či obnovené zřízení zemské bylo na veřejnost dáno patentem dne 1. července r. 1628, ve kterém duch a směr nové ústavy vyjádřen jest slovy: „Z královské a otcovské péče Naší na to všelijak pomýšliti ráčíme, jak by jmenované a od Nás s velikým nákladem vojenským dobyté markrabství Moravské zase dokonale k poddanosti a poslušnosti ..... přivedeno, upevněno a proti tomu všecko zlé vykořeněno býti mohlo." —

Král diktoval jako vítěz zemi od něho válkou dobyté zákony, jak sám za dobré uznal. Podstata soukromého práva ovšem zůstala „co možná" nedotknuta, ale právo veřejné, politická správa a soudnictví utrpěly veliký převrat. Království české se zeměmi přivtělenými prohlášeno za dědičné v domě habsburském, právo stavů voliti krále, pokud by jeden člen toho rodu žil, zrušeno; sněmy svolávati má král jediný právo, jemu přísluší všecko zákonodárství, on jediný může smlouvy uzavírati, vojsko najímati, nová mýta a cla zřizovati; stavům ponecháno jen právo berně a daně povolovati na požádání královo; a k tomu ke všemu vyhradil si král právo „zřízení zemské rozmnožovati a opravovati." Počet stavů zemských se nezměnil, ale stav prelátský vyhlášen za první. Co se týká soudu zemského, od jehožto nálezu dříve žádného odvolání ani ku králi dovoleno nebylo, ustanoveno, aby appellace na krále každému volna byla. K vůli novým v zemi usazeným šlechticům, kteří na větším díle Němci byli, nařízeno, aby vklady do desk také v jazyku německém se díti mohly, aby také v soudě zemském, kde dříve jiného než českého jazyka netrpěno, němčina vedle češtiny připuštěna byla, za kterýmžto účelem také zaveden místo dřívějšího výhradně ústního jednání při soudě písemný proces.

Postavení jazyka německého vedle českého vyhlašovalo se sice do veřejnosti, že však s rovným právem obou jazyků upřímně míněno nebylo, jde z toho, že obnovené zřízení vydáno toliko jazykem německým, že zápisy sněmovní konány dříve jazykem německým a pak teprve českým, že mnohé patenty, kterými nové zřízení během pozdějších let se „opravovalo", zasýlány do země jen v němčině. Co ještě ze starších právních zřízení duchu nové ústavy se příčiti mohlo, to za několik let se „opravilo", to jest buď změnilo v neprospěch autonomie soudní anebo prostě zrušilo.

Obnoveným zřízením dána Moravě ústava, která více byla určena samovládu panovníkovu na odiv postaviti než ji obmeziti. Nemuselo tak přijíti, jak to přišlo, kdyby vášnivosť náboženská a třeštěnost politická nebyly dostaly vrch nad klidnou myslí a rozvážlivostí státnickou. Od vydání majestátu císařem Rudolfem rozpoutány všecky vášně strannické; když pak stavové odbojní krále, kterého dříve volili a korunovali, s trůnu svrhli, pádili střemhlav do záhuby.

Historikové, kteří jednání Ferdinandovo po bitvě Bělohorské naprosto odsuzují, zapomínají, že Ferdinand původně nastoupil na cestu mírnou prohlásiv, že majestát a svobody zemské potvrditi chce; ale vášeň rozkvasila vůdce odboje takovou měrou, že nejkrajnější výstřednost považována za největši vlastenectví, moudrá rozvaha za zrádu vlasti. I když pak na zemé české všecky pohromy přišly, které vinou přemrštěnců na ně přijíti musely a od Karla z Žerotína netoliko vůdcům vzpoury, nýbrž i jalovému králi Bedřichovi předpověděny byly, sváděli ti, kteří zkázou vlasti vinni byli, vinu pak na muže rozvážné, kteří od vzpoury zrazovali. O těch však platí slova, která pronesl Karel z Žerotína začátkem r. 1629, když mu ohlášeno bylo, že nejmenovaný exulant proti němu vydal pamflet, v němž jej viní, že nynější bídu vlasti on zavinil: „Až příliš patrné a známé jest, na kom vina těch bíd zůstává: na mně-li, který jsem radil a směřoval ku pokoji a k prostředkům pokojným, kterých jsme dosti měli, čili na těch, kteří sobě oblíbili meč a válku a mocí a rukou brannou všeho dovésti chtěli. Sám skutek mluví, co jest a co spolčení Čechů a Moravanů, proti němuž jsem já, aby tím spůsobem, k němuž potom přišlo, konati se mělo, vždycky radil, dobrého zplodilo a urodilo . . . Já přestávám na svém dobrém svědomí, na svědcích hodnověrných, z nichž mnozí ještě žijí, že jsem nehledal svých věcí, než dobrého a užitečného vlasti, o niž jsem se bál, aby k pádu nepřišla (což se bohužel již stalo) a proti tomu jsem usiloval, abychom pod vrchností nám od Boha danou pokojný a pohodlný život vésti a jemu svobodně sloužiti mohli; k čemuž jsem také s pomocí jeho přivedl a nepochybuji, že bychom toho byli užívali až podnes, kdyby toho co jsem já vzdělati se snažil, jiní byli nezrušili a nezkazili.“

Těžce zkoušený vlastenec Karel z Žerotína měl pravdu: co úvažnosť politická a dalekozrakosť státnická zbudovaly, to zničila

vášnivosť strannická. Majestát měl na delší dobu zůstati vrchem vymožeností stavovských; ale jen státnickému věhlasu jest dáno na vrcholu výsledku stanouti a když pak stavové přes ten vrchol dále se snažili, ocitli se brzo na ploše nakloněné, po které srázem v záhubu hnáni jsou, do které strhli s sebou celý národ, který pak hořce pykati musel, co oni byli zavinili.

Místopis čili topografie.

Úvod.

O stáří osad a významu osadních jmen.

Za nejstarší osady v našich vlastech považují se vším právem ty, které tak zvaná patronymická (otecká) jména mají. Když totiž naši pradávní předkové na orné půdě se osazovali, jmenováno sedlisko podle otce rodu, který tam se osadil. Jmenoval-li se otec rodu Sulík, slula celá rodina jeho Sulíkovici a tak nazvána jest původně také osada, až během času akusativ mnohočtu, totiž Sulíkovice, jménem osady se stal. K tomu druhu osadních jmen náleží také jména končící na *ice*, *ov* a *in*. Avšak znamenati sluší, že některá osadní jména, ač patronymické zakončení na *ovice*, *ice* a *ov* mají, přece k nejstarším osadám přičítati nesluší. A jsouť to osady, jichžto jména buď německého původu aneb od křesťanských světců vzata jsou; tato zajisté jména nejsou starší konce devátého století, onano ještě mladší jsou.

Při tom sluší míti na paměti, že jména křesťanských světců v ústech českých všelijak se měnila a zjinačovala, tak že veliké pozornosti potřebí jest, aby původní jméno se poznalo. Tak na př. jméno Benedikt v češtině zní Beneš, Beneda, Benada, Benak, Beník, Benuš, Benek a ženské Benuše; tato jména vypadají tak, jakoby od kmene *ben* tvořena byla a nejsou přece než od cizího (latinského) jména Benedictus odvozena. Následkem toho osady jména Benešov, Benšice, Benešovice, Benedín, Benecko, Benedice, Benkov atd. teprve v době křesťanské založeny býti mohly; totéž platí o sedlištích, ježto se odnášejí ke jménům Bartolomaeus (čili Barta, Bartoš, Bartoň, Bartošek), Petr, Pavel, Martin, Matěj, Mikuláš,

Michal, tedy na př. Bartošov, Bartoušov, Petrovice, Petrov, Petrůvky, Pavlovice, Martinice, Martinkov, Matějov, Mikulášov, Mikulov, Michalovice atd.

Ale i při těchto jménech nezapomínati sluší, že některá z nich v ústech českých jiné formy na sebe brala; z Martina stal se Mach, Mašek; z Petra stal se Pech, Petrach, Petrák, Pešek, Pešík; z Mikuláše stal se Mich, Mik, Mikeš, Mikšík, Mikul, Mikulík; z Ondřeje stal se Oneš, Onšík, Ondra, Ondrák, Ondruš; z Dionysia stal se Diviš; z Johanna stal se Jan, Janek, Janec, Jeník, Ješek; z Bernarda stal se Berka; z Jakoba stal se Kuba, Kubík, Kubata; z Tobiasa stal se Dobeš; z Galla stal se Havel atd. Protož osady: Petrášovice, — Mašovice, Mašůvky, Maškovice, Mašov, — Mikov, Mikovice, Mikulce, Mikuly, Mikulčice, Mikulovice, Mikulov, Mikulůvka, — Onšov, Onšovice, Ondrov, Ondřikovice, Ondratice, Ondruška, — Divišov, Divišovice, — Janovice, Jankov, Jeneč, Jenichov, Jenikov, Jeneč, Ješkov, — Kubice, Kubětín, — Dobešice, Dobšín, Dobešovice, — Havlovice jménem svým se vztahují k původním jménům Petr, Martin, Ondřej, Dionysius, Johann, Jakob, Tobias, Gallus.

Ještě mladšího původu než osady podle křesťanských světců pojmenované jsou osady, kterýchžto názvy k německým osobním jménům se odnášejí. Avšak i při těchto jménech sluší uvažovati, že původní jejich forma často v ústech českých se změnila, na př. Friedrich čes. Bedřich; Heinrich a Heinz čes. Jindřich, Hynek, Hynče; Hermann čes. Heřman, Hereš; Erhart čes. Heralt, Herart, Herolt, Habart*); Hartlieb čes. Arkleb, Archleb; Leopold čes. Lipolt, Děpolt; Konrad, Kunz, Kuno čes. Kundrat, Kuna, Kuník, Kuneš; Dietrich čes. Dětřich; Gunther, Günther čes. Vintíř; Ulrich čes. Oldřich (podle starší něm. formy Uodalrîh); Albert, Albrecht čes. Aleš, Olbrecht; Wolfram čes. Olbram; Rudolf čes. Rudolt; Wolfhart čes. Volfart anebo podle pozdější německé formy Wolfert čes. Volfíř atd. Podle toho nebude pochybnosti, z jakého kmene mají se vysvětliti místní jména: Jindřichov, Hynkovice, Hynčina, Hynkov; — Heřmaň, Heřmanice, Heršice, Herš(p)ice; — Heraltice, Heralec, Herarec**), Erharec, Heroltice, Hebartice; — Archlebov,

*) V českých jménech zachovalo se náslovné *h*, které se později v němčině odsulo; původně totiž znělo Herhart, Haribart.

**) Záměnou písmena *l v r*.

Arklebice; — Děpoltice, Lipolec(?), Děpoltovice; — Kundratice, Kunovice, Kunčinov, Kunčice, Kunov, Kunino Město; — Dětřichov; Vintířov; — Oldřiš, Oldřichov; — Volframice; — Albrechtice, Olbrechtice, Alšovice; — Rudolec, Rudoltice; — Volfartice, Volfířov atd. Sem náleží též irské jméno Emmeran[1]), česky Jimram, od něhož pochází jméno osady Jimramov, a jméno Kocel[2]) pocházející od staroněmeckého jména Hezil, k němuž se táhnou osadní jména Koclov, Kocelovice.

K osadám v době již křesťanské založeným náleží také ty, jichžto jména od slov pop, biskup, žák[3]), mnich, opat, původ svůj berou, tedy na př. Popovec, Popovice, Popovo, Popovičky, Popůvky; — Biskupice, Biskupsko; — Žáky, Žákova (hora); — Mnich, Mnichov, Mnichovice[4]), Mnichovka, Mníšek, Opatov, Opatovice atd. Podobně se to má s osadami, pocházejícími od jména Crha, kteréž jest zčeštěná forma řeckého Kyrillos, tedy Crhov, Crhonice a snad také Cerhenice, Cerhenky; pak s jmény pocházejícími od staroslovanského crъky (církev), tedy Cerekev, Cerekvice. Osadní jména pocházející od osoby Hroznata, Strachota, kterými v češtině se vyráželo jméno Methudius[5]), nemají se snad ku sv. Methoději vztahovati, jelikož se podobá, že již v pohanské době se jich užívalo.

Ke jménům patronymickým náleží také osadní jména, k nimž se východ patronymický (ovice, ice, ov, in) nepřijímá, nýbrž při kterých se klade osobní jméno v mnohočtu[6]), tak že jména ta znamenají osady obydlené od osob, ježto všechny to které jméno

---

[1]) Sv. Emmeran apoštoloval mezi Avary. Zemřel roku 652 a pochován v Řezně, kde slovutný klášter svatého Emmerana založen byl.

[2]) Kníže panonský v době ss. apoštolů našich.

[3]) Pochází z řeckého Diakonos.

[4]) Zdá se pocházeti od osoby, která měla příjmení Mnich.

[5]) Myslelo se totiž, že Methudius odvozeno jest od lat. metus (strach, hrůza), a překládali tudíž Strachota, Hroznata.

[6]) Otecká jména kladou se v mnohočtu. Jsouť však také neotecká jména na *ice*, která se kladou v jednočtu: Bilnice, Blatnice, Borovnice, Brtnice, Březnice, Bukovice, Bystřice, Čeložnice, Černice, Doubravice, Dyjice, Holice, Hornice, Hradnice, Hřišice, Jasenice, Jedovnice, Kamenice, Konice, Kopřivnice, Lesnice, Lhotice, Lipnice, Lišnice, Lomnice, Lubnice, Lučice, Lukavice, Lužice, Mohelnice, Moravice, Moštěnice, Moutnice, Nivnice, Olešnice, Ostravice, Oznice, Police, Pornice, Řečice, Roketnice, Roštěnice, Rudice, S[illegible]nice, Skalice, Skotnice, Strážnice, Studnice, Sušice, Šumice, Telnice, Temenice, Temnice, Tulnice, Vápenice, Věžnice. (Čas. Mus. sp. Olom. 1887, 1688)

měly, na př. Bludi, Václavi, Křenovi, Naději, Svojše, Velelibi, Vícemili, Všemili, Bohomili, Boholibi, Cetolibi, Časi, Černíni od osobních jmén, Blud, Václav, Křen, Naděj, Svojše atd. Během časů, když se vytratilo vědomí, že jména ta vlastně znamenají osoby, kladen akusativ místo nominativu jako při jiných podobných osadních jménech, tedy Bludy, Václavy, Naděje atd. Při čemž dotýkáme, že, ačkoli někdy k patronymické osadě to které jméno osobní nesnadně najíti lze, přece téměř všecka taková jména od osoby pocházejí. Máme na př. na Moravě ves Stonařov; zakončení její ukazuje, že patronymická jest; a skutečně přichází v deskách zemských muž jménem Stonař, kteréžto jméno ovšem zřídka kdy ve starých spisech se naskytuje. Taková osobní jména málokdy se naskytující, podle nichž přece osady se jmenují, na př. jsou: Blud, Bohudara (žens.), Bohumsta, Bransud, Chřel, Buň (= Bohuň?), Děčka (žens.), Častolov, Cuzkraj, Dobrka, Díva, Dobřen, Jaroluba (žens.), Hovora, Hroch, Holas, Hospřid, Hron, Jarek, Jarka (= Jaroslav a Jaroslava?), Leva, Litohoř, Litostroj, Luda (žens.), Luněta (žens.), Mařata, Mech, Mrakeš, Mstata, Mukař, Našin, Nedabyl, Nužír, Nepokoj, Nevhlas, Objezda (žens.), Onata, Odolen, Ostoj, Ostrla (žens.), Ocman, Podiva, Pokoj, Podoba, Protiva, Ranek, Rapota, Skoch, Skonka (žens.), Srdata, Stojek, Stonař, Svach, Svan, Strachoň, Svojan, Sudek, Sudka (žens.), Střezna (žens.), Unka, Uhra (mužs.), Var, Velek, Velen, Velena, Vlčna (žens.), Vrana (mužs.), Výpustek, Vyšata, Zoznata, Zbor, Žizna.

S patronymickými osadami souvisejí také aspoň v tom smyslu, že osoby znamenají, osady obydlené od lidí, kteří jistou službou, řemeslem neb zaměstnáním se zabývali. Sem náležejí předkem osady, v nichž obývali tak zvaní ministerialové, to jest lidé, kteří zeměpánu službou zavázáni byli. Hlídači bobrů byli bobrovníci, ošetřovatelé psů honících byli psáři (aneb také ohaři?), sokolů byli sokolníci, včel lesních byli brtníci*); mimo to byli ve službě knížecí lovci a střelci a kobylníci, t. j. hlídači tak zvaných kobylích polí, kde klisny pro chov koňský v ohradách se držely. Sem náleží osadní jména původně nominativním, později akusativním zakončením: Bobrovníci (později Bobrovníky; a z téhož kmene Bobrová, Bobrůvka); Brtníky (Brt, Brtce, Brtná, Brtnice); Psáře, Psáry (Psárov); Ohaře (Ohař, Ohařice); Sokolnice (Sokoleč,

*) Brť jest dutina ve stromech, v níž lesní včely hospodaří.

Sokolov, Sokolovice); Kobylníky (Kobylí, Kobylnice); Lovčice (Loveč, Lovečkovice); Střelice (Střeleč, Střelné).

K těmto osadám náleží také vesnice, v nichž bydleli poddaní klášterům a kostelům věnovaní a všelijakými službami zavázaní, na př. Dehtáře, Dehtary, Dušníky*) (Dušnice), Ovčáry, Svinary, Vinaře, Volary. Sem též vztahovati sluší osady s obyvateli různého zaměstnání a řemesla: Bečvary, Črtoryje (črt = modla), Břehoryje, Hřebečníky, Hrnčíře, Kladeruby, Koloděje, Kolovraty, Kolozruče, Koroděje, Koroseky, Košíře, Kováře, Kraváře, Knihaře, Lnáře, Mečíře, Mlynaře, Otavožaty, Polerady (raditi = dělati), Rataje (t. j. orataje = oráči), Řešetáře, Řeporyje, Rybaře, Sačany, Senohraby, Senožaty, Skláře, Štítary, Uhlíře, Zemětěhy (těžiti = dělati), Žernoseky atd.

K těmto osadám nejvhodněji lze vřaditi osady, jimž jména dána jsou podle tělesných a duševních vlastností obyvatelů, aneb podle nahodilých událostí, kterých nyní ovšem již neznáme. Humor lidu bujný a neostýchavý se při tom ukazuje. Taková jména jsou na příklad: Babáky, Bosonohy, Brčekoly, Brzorady, Daškabát, Dědibaby, Doloplazy, Drbohlavy, Dřevohryzy, Drštěkryje, Hleďsebe, Hlívojedy, Hlupohlavy, Hnidousy, Holousy (t. j. Holovousy), Holočřevy (t. j bez střevíců, osada ta také se jmenuje Holostřevy), Holohlavy, Hořehledy, Hracholusky, Hrachovišťata, Hrdlořezy, Hřešihlavy, Hřibojedy, Hryzely, Hubilesy, Hubojedy, Humprasky, Hvízdaly, Chedrby, Chlupatá ves, Chodoplesy (také a snad původněji Chudoplesy), Chrudichromy, Chvistonosy, Jedibaby, Jedovary, Kazlechy, Koněpasy, Konětopy, Koňojedy, Korojedy, Kosmonosy, Kosobody (také Kosobudy), Kostomlaty, Kotojedy, Kotopeky, Kozodry, Kozohlody, Kozojedy, Kozolupy, Kozinec. Kozovazy, Kratonohy, Křivousy, Křivousty, Křivolaje, Krchleby, Libosváry, Litohlavy, Litochleby, Makolusky, Makotřasy, Maloměřice, Malovary, Malovidy, Máslojedy, Masojedy, Medonosy, Měcholupce, Mízkolezy, Mlčechvosty, Mlekojedy, Mlekožíry, Močerady, Mokropsy, Mokrovousy, Mokrovraty, Mořižaby, Mrchojedy, Mrkvojedy, Mrsklesy, Mukoděly, Nahoruby, Nepřevazky, Nesvačily, Netušily, Netvořice (tvořiti = pracovati), Neznabohy, Odlezly, Odřepsy, Osly, Pěstoluby, Pečekozly, Pětichvosty, Pětikozly, Pětipsy, Plíževedly, Pouchobrady, Pnětluky, Pobipsy, Pobistrýce, Polohlavy, Prachomety, Praskolesy,

*) Ti, kteří zádušim darováni byli.

Přestavlky, Přišimasy, Pšovlky, Rakodavy, Rakolusky, Rambousy (starosl. rąbiti, sekati = roubati), Samosoly, Smetalky, Snovidy, Soběhrdy, Soběchlapy, Soběchleby, Soběsuky, Soběbřichy, Sobolusky či Sovolusky, Suchohrdly, Suchomasty, Suchomely, Svinělusky, Sviňomazy, Tatobity, Tlustovousy, Vlhlavy, Vrahožily, Všechlapy, Všechromy, Všepadly, Všestary, Všetaty, Všestudy, Vševily, Zbizuby, Zibohlavy, Žabokliky, Žabonosy, Žabovřesky, Žabokřeky.*)

Osady tedy patronymické považují se obyčejně za nejstarší, k nimž se co do stáří ty řadí, které tím neb oním způsobem k osobám se vztahují. Naproti tomu pokládají topografové osady za mladší či později založené, které k osobám žádného vztahu nemajíce podle předmětů přírodních jména svá obdržely. O hradištích však, jak již nahoře podotknuto, víme, že do dávného věku začátky jich klásti slušno. Ale jsou také mezi osadami podle přírodních předmětů jmenovanými některé, jichžto starožitné názvy ukazují, že počátky jich do dávnověkosti položiti se mají.

Jména takových osad berou se z celého oboru přírody, tedy podle stromů, bylin, skal, zvířat, i podle polohy místní, a jsou tedy základem čili kmenem těch jmen slova, na př. bez (bzí, bzové), bláto, bor, brádlo, břest, bříza, brъnije (brno, brná, brněnec), brdo, brod, brť, buk, bystr, déšť, dól, dřín, drn, drozd, dub, čajka neb čejka, habr, háj, hlemýžď, hlina, hloh, hlubok, hora, hvozd, chlum, chrasť, jabloň, javor, jedla, jelen, jestřáb, kámen, karas (rod ryby), keř, klen, klokoč, kluky (od klučení), kokor, kolčava, konipas, kopřiva, kopr, koza, krahulec, křemen, les, louka, lich, lípa, luh, lůže, liskovec, linda (= topol), lysý (= holý), malina, mech, mezi — (mezilesí, meziříčí, mezilužÍ, meziklasí, mezihoří, mezipotočí), modř (modřín, modřice), mok — (mokrá, mokřany), myš, naklo, netřesk, olše, orel, ořech, osel, osyka, ostrov, oves, písek, pivoňka, pláň, pole, prosmyk, přerov (= vrch), pъta (= pták), řeka, řepa, řeřicha, rokyt, roska, roztok, ruda, ryba, seč (oseč, osek, paseka, příseč, prosek, proseč, rozseč), skala, skřivan, sůl (slané), slatina, slavík, smola, smrk, smrž, sokol, sova, straka, stráň, střed, studen, struha, such, sykora, škvor, tele, teplý, tis, tráva, topol, třešeň, trn, túr, včela, vepř, vevera, výr, víno, vrch, vysoký, vydra, víšeň, vlk, vrána, vrba, vřes, zajíc, zubr.

---

*) Z těchto místních jmén stala se opět osobní jména podnes trvající: Netušil, Nesvačil, Rambousek, Všehrd, Brzorád atd.

Za osady mladšího původu se vší jistotou považovati sluší ty, které mají jméno Lhota (Lhotka), Újezd a Žďár.

Jméno lhota, starosl. lьgota, znělo původně, jak se také v listině z r. 1235 čte, lehota a tak zní posud na uherském Slovensku. Pochází tedy od slova leh-ký a zavírá v sobě pojem ulevení, úlevy; způsob, kterým osady Lhoty povstávaly, potvrzuje podstatnosť a správnosť tohoto odvodění od slova lehký. Poněvadž však každá úleva břemen jest zároveň uvolněním či osvobozením, přilepil se ke slovu lhota také pojem: svoboda, v kterémžto smyslu již v latinském listě z roku 1356 se čte: „dáváme osadníkům plnou svobodu, která česky lhota slove“.

Kterak přišlo tolik osad k jménu Lhota?

Když v obyvatelstvu starých rodových osad vědomí, že všichni náleží k jednomu rodu a tudíž všichni sobě příbuzni jsou, se vytratilo a vedle rodového majetku se vyvinulo veliké statkářstvo, pomýšleli větší statkáři, aby rozsáhlé statky své učinili výnosnějšími. To ovšem nejlépe se státi mohlo, když lesy, rokytí a tratě nezorané vykázali lidem, kteří se na nich osaditi a v úrodná pole je obrátiti chtěli. Aby však osadníky snáze přilákali, osvobozovali je na řadu let ode všech platův a robot a ustanovovali, aby teprve po uplynutí těch let placením dávek a robotováním povinni byli.*) Novým osadníkům udělovala se tedy od majetníkův úleva neb svoboda, čili, jak se tehdáž říkalo, lehota či lhota, a proto dáváno takovým novým osadám jméno Lhota. Několik dokladů ze starých listin nám to vysvětlí. Roku 1250 dovolil Robert, opat kláštera Hradišťského, Velíkovi z Uhřec, aby les na potoku Skřípovém vymýtil, novou na mýti osadu založil a jí podle sebe dal jméno Veličina Lhota; ustanovil zároveň, aby noví osadníci měli lhótu či svobodu na osmadvacet let. Roku 1256 dovolil biskup Bruno založiti novou osadu, dal jí lhótu na osm roků, po kterémžto čase měla platiti ročně hřívnu zlatou. Když r. 1479 Vilém z Pernšteina kopec v Přerově osazovati chtěl, „ráčil jest dáti lhótu a plnú svobodu těm, kteříž se na kopci Přerově stavějí a stavěti budú za deset let a ti obyvatelé na kopci po vyjítí té lhóty povinovati budú z domuov plat v roce dávati dvakráte.“**) Způsob tohoto osazování

*) Jelikož tyto lhóty či svobody dávány jen na jistý čas, dostalo slovo lhota také smysl: termín (Frist), místo kterého slova ve starší době užívalo se výhradně rok.

**) Léta, po která osadníci svobody užívali, jmenovaly se lhotní, na př. „od berny do let lhotních je vysvobozuje.“ Osadníci pak sluli lhotníci.

podle svobod či lhót byl tak oblíben, že každá nová osada prostě nazvána jest lhotou; tak prodal r. 1358 rytíř Epík arcibiskupovi Arnoštovi „vesnice Borovou a Veselé nového osazení, což vůbec lhóta slove“.

Tento způsob zakládání nových osad vysvětluje, proč při osadním jméně Lhota často se nachází jméno osobní; jest to osoba zakladatelova, na př. Beranova, Blahova, Janovská, Frankova, Rapotina, Štěpánova, Vlachova, Farářova, Houserova, Mladotina atd. Krom toho pojmenování naskytují se jména Lhot spojená s jmény vzatými dle okolí, dle místa blízkého, dle velikosti neb malosti atd., tak že jsou na př. Lhota Dolní, Horní, Podhradní, Tvarožná, Veliká, Zábečná, Hrozná, Hrubá, Stříbrná, Záhajská, Zahumenní, Zálesní, Zarybničná, Pustá, Strhaná, Ovesná, pod Libčany, pod Kustrým, pod Horami, Dlouhá, Česká, Německá, Vysoká atd. Osadám lhotským, které malé jsou, dáváno jméno Lhotka neb Lhotice. —

Co se týče osadního jména Újezd, ukazuje slovo samo (ujeti = objeti), že pochází od objízdy; takové objízdy totiž děly se, když osazovatel věnoval větší kus země zahrnující v sobě les, louky, polnosti novému osazování, při kteréžto objízdě hranice či meze újezdu se ustanovovaly. Tyto újezdy záležely nejvíce z lesů; v latinských listinách slují circuitus, v německých der Umlauf.*) Jako při Lhotách, tak také při místním jméně Újezd nalézáme přívlastky, které buď od osoby, neb polohy atd. vzaty jsou, na př. Újezd Drahoňův, Chodový, Jenišův, Panoší, Svatojanský, Zlámaný, Zlodějský, Horní, Nahý, Kamenný, pod Kladnem, nad Zbečnem atd.

Jménu újezd podobné jest jméno ochoz (obcházeti), jímž v Čechách a na Moravě málo sice osad, ale mnoho lesů se naznačuje.

Co se týče místního jména Žďár, dotýkáme předkem, že povstalo vsutím písmena *ď* do slova Žár,**) tak že vedle osadního jména Žďár máme také Žár, Žaravice, Žarovna, Žařice atd. Jsouť to osady, které povstaly na místě, kde lesy místo sekáním mýtěny byly pálením: „les buď kácením buď požárem (caumate) odklizují,“ praví se ve starých polských pramenech. Jelikož lesy ve starém věku jediné poskytovaly palivo, proto se potkáváme ve starších pramenech často se slovem Žďár jako s jménem lesu a známo, že veliké lesy u Chudenic Žďáry, a hory u Labské Týnice Žďárské hory slují. Máme v Čechách a na Moravě osady: Žďár (asi 25),

*) Újezd někdy znamená také výměru polní = jitro.

**) Jako na př. žímati a ždímati.

Žďárec, Žďárek atd. Poněvadž slovo žďár jest vlastně žár, vysvětluje se, proč město Žďár na uherském Slovensku Němci jmenují Morgenröthe (= zora).

Zajímavo jest, kterak topická jména národní v ústech jinokmenců se mění.

Nejjednodušší a nejpřirozenější způsob měniti topická jména jest, překládati je z původního jazyka na jazyk cizí. A skutečně jest dokladů dost, že Němci česká místní jména prostě do němčiny přeložili, na př.: Klenova—Leinbaum, Veselá—Fröhlichsdorf, Ruda—Eisenberg, Jednov—Einsersdorf, Hlásenice—Wächtersdorf, Borová—Kieferndörfel, Jestřebí—Habicht, Sklenné—Glaselsdorf, Ostrý kámen—Rauhenstein, Chromeč—Krumpisch, Velká, Červená, Bílá Voda—Gross-, Roth-, Weisswasser, Kroužek—Ringelsdorf, Hrušky—Birnbaum, Veveří—Eichhorn, Kopřivnice—Nesselsdorf, Bosonohy—Baarfuss, Lednice—Eisgrub, Dobrá Voda—Heilsambründel, Osykov—Espendorf, Sovinec—Eulenburg, Kalich—Kelch, Polohlavy—Halbehaupt, Klášterec—Klösterle, Peklo—Hölle, Kněževes—Herrndorf atd.

Často však jsou německá jména původních českých osad taková, že mezi nimi žádné podoby není. Někdy lze tuto různost vysvětliti, v nejvíce případech však nelze. Máme na př. Slavkov něm. Austerlitz; české jméno patrně pochází od osobního jména Slavek; když však statek ten obdržel německý řád rytířský, nazváno město lat. Nova sedes, z čehož pak zkomoleně se pravilo Nausedlitz a konečně Austerlitz. Ves Hradečná zní německy Markersdorf; německý název povstal z latinského Marchionis villa (ves markrabina) a z toho původně Margrafsdorf a zkomoleně Markersdorf. Bavorov na Mikulovsku jmenuje se něm. Pardorf; původně znělo německé jméno Paierdorf, (Baierdorf, tedy překlad českého jména), ztažené nyní Pardorf. Bohdíkov jest po německu Märzdorf, kterýž název utvořen jest podle lat. Martini villa. Na Moravě sluje Podivín německy Kostl; u hradu Podivína byla v 11. století osada Sekyř Kostel a podle toho názvu jmenovali Němci pak osadu; Kostl tedy není než zkomolení českého slova Kostel. Tvarožná u Brna, kde náš Kosmák farářuje, zní Bosenitz; východ *ice* při slově tom ukazuje, že má slovanský podklad; a skutečně byly tam původně dvě osady již roku 13[illegible]1 a 1306 připomínané, Vázanice totiž a Tvarožná; Vázanice zanikly, nicméně však nazvali Němci osadu Tvarožnou jménem od zaniklé osady pocházejícím: Bosenitz.

Někdy béře české topické jméno vlivem němčiny zkázu. Praví se na př. Slejboř (osada na Telecku), která původně zněla Slaviboř, Němci z toho udělali Slaibors a podle toho zkazilo se české původní jméno v nynější Slejboř. Nyní se praví Dambořice, Šitbořice podle německého Dambořitz, Šitbořitz, kteréžto formy povstaly z původních českých jmen Domabořice, Ješitbořice. Pravíme nyní Gutfield, kolonii chorvatské na jižní Moravě, kteréž jest německý název staršího českého jména Dobré pole, jehož nyní téměř již slyšeti není Z říčky Ponikev udělali si Němci slovo Punkva a lid český okolo Blanska také již mluví Punkva, ano i Bunkva. Z Podnětovic čili Podnětic i Ponětic udělali si Němci Puntowitz (u Sokolnic) a lid český také již jinak nemluví než Puntovice. Vlivem něm. změnilo se starší jméno Podlomí (u Blanska) v Pojdom a Heršice u Brna staly se týmž vlivem Heršpice, z Dyjice (něm. Deitz) stala se Dejc atd.

Podobnou nákazu spatřujeme na př. při jménech: Modletice něm. Mudlau, Mutišovice něm. Mutten, kterýmžto dvěma osadám podle německých názvů místo starších českých jmen již se také říká Mudlava a Mutna. Německé obci Kaidling říká se nyní česky Koverník; ale toto české jméno není než starší německý název osady Havraníky. Tomuto vlivu sluší připisovati, že některé české názvy osad se úplně vytrácejí, na př. Seleč, Valčice, Suchohrdlí, místo kterých téměř výhradně již se užívá jmen německých Voitelsbrunn, Feldsberg, Zuckerhandl.

Nákaza ta zvláště se vidí při zdrobnělých osadních jménech, které již latinskými písaři desk zemských vysvětlovány t. j kaženy byly. Petrovičky, Senička na př. písaři psali parva (to jest villa) Petrovice, Senice, v němčině Klein-Petrowitz a Čechové nyní také mluví Malé Petrovice a ještě nejapněji Malé Němčičky, Malé Křidlůvky atd. Starší Čechové a Moravané nikdy nepravily Malá Skalice, nýbrž Skalička; u nich byly Šardice a Šardičky, Domanín a Domanínek, Postřelimov a Postřelimovek, Hrabová a Hrabůvka, Rokytná a Rokytenka, Týn a Týnec i Týneček, Slatina a Slatinka, Kunovice a Kunovičky, Mašovice a Mašůvky, Popovice a Popovičky i Popůvky, Olešnice a Olešnička, Olší a Olšinky, Rožná a Rožinka, Ořechové a Ořechovičky, Prusy a Prusinky, Prostějov a Prostějovičky; Věstín a Věstínek, Voslavice a Voslavičky, Křidlovice a Křidlůvky, Řičany a Ričánky, Vilemovice a Vilemovičky atd.

Ač jinokmenovci přejímajíce osadní jména často je převáděli na jazyk svůj a často při změnách zákonů jazykoslovných šetřili,

přece se potkáváme nejčastěji s jmény, která jen podle nahodilé a ledabylé podobnosti zvuků utvořena čili vlastně zkomolena tytýž i zpotvořena byla, tak že o původním významu ani té nejmenší stopy není. Tak na př. z německých jmen Löwenberg, Grafenstein, Rehberg, Senftenberg, Sandbach, Wildenstein, Königseck, Königswart, Königsberg, Rosenthal, Geiersberg udělali si Čechové Lemberk, Grabštein, Liberk, Žamberk, Žampach, Wildštein, Kunžak, Kynžwart, Kynšperk, Rožmital, Kyšperk, a z jmen Rosenstein, Strahlenberg, Sternberg, Schildberg, Spielberg, Hohenbruck a Grunvies staly se Roštein, Štramberk, Šternberk, Šimberk, Špimberk, Humburky a Krumvíř.

Naproti tomu udělali si Němci z českých jmen Brloh—Bierloch, Vysočany—Wischezahn, Konobrže—Kummerpursch, Suchohrdlí—Socherl a Zuckerhandl, Vojnín—Wohnung, Ratiboř—Rothbern a Radiwurz, Neznabohy—Niesenbahn, Rozpoutí—Rossboden, Tatrvice—Dotterwies, Soběchleby—Oberklee, Nepomyšl—Pomeisl, Koziloučky—Litschel, Knězepole—Knispel, Drahomyšl—Dreiamschel, Komořany—Gundrum, Oplocany—Amplatz, Ždírec—Seelenz, Střítež—Schrittens, Nepřivazy—Epperswagen, Nedvězí—Nebes, Hlubočky—Hombok, Touchořiny—Taucherschein, Patokryje—Pattogrö, Číhaná—Kschiha, Křivec—Krips, Písečné—Pisling, Hubce—Obst, Zhorec—Hurz, Svojanov—Woies, Budáky—Pudageln, Tlustomostí—Stolzmütz, Vrchoslavice—Seidenschwanz, Chotebanc (= čes. Chotěbuz, v Meklenbursku) — Kuhschwanz, Velislav—Filzlaus, Souvlastní—Saufluss, Modlibohov—Nudelbaum, kterážto poslední jména zpotvořeností svou se rovnají českým Postoloprty z lat. Porta Apostolorum, a Pančule z něm. Baumschule atd

Ale topická jména mění se také bez vlivu jazyka cizího a v příčině té platna jsou pravidla řeči té, ve které tvořena byla. Působí zde pravidelný přechod a záměna hlásek příbuzných, předsouvání, vsouvání, vysouvání a odsouvání hlásek, jak uviděti lze z několika příkladů níže uvedených, při kterých původní formu na prvním a změněnou na druhém místě klademe: Budivojovice—Budějovice, Blažejovice—Blažovice, Dražejovice—Dražovice, Malhostovice—Malostovice, Hodislavice—Hodslavice; Sukolomy—Sokolomy, Vřesovice*) Břesovice, Bohuslavice—Bouslavice, Bohosudov—Bosudov, Bořitov—Bořtov, Podmiče—Pomiče, Podlomy—Pojdom, Luleč Lileč nyní Lulč Such Dól (t. j. suchý důl) — Sukdol, Domažilice—Domažlice, Budeč—Buč; Jenešov zní také Nynošov, Jinačovice

*) Vřes bylina.

také Nynačovice, Jenikovice—Něnkovice (jako Netalie misto Italie) Chřipice—Křepice, Rájec—Rejc a Réc, Rajhrad—Rejbrad a Réhrad, Svojslav—Svéslav. Odsutím náslovné hlásky povstaly formy na př. místo Vznorovy—Znorovy, Vzdúnky — Zdounky, Všeborov — Šeborov Šebrov, Vlastiboř—Lastiboř, Droždalovice — Roždalovice, Hříše*) — Říše, Hronov—Ronov, Pnětluky—Mětluky a Netluky atd. Zvláštní forma jest Nětín, ještě v minulém století Mětín, kteráž původně zněla Vznětín od osobního jména Vznata. Přesmyknutím hlásek povstaly formy Kroměříž místo Kroměžíř od osobního jména Kroměžír a Vrtěříž místo Vratižíř od osobního jména Vratižir atd. Záměnou plynných hlásek *l* a *r* osadní jména, na př. *L*udvíkov, *L*udislavice, K*l*aderuby proměnila se v *R*udvíkov, *R*udslavice, K*r*aderuby. Někdy lid zcela libovolně měnil topická jména; zapomněv na př. co znamená původně Vacetín (od Vacaty = Václav) nazývá nyní tu osadu *D*vacetín, místo Litostrojov (od osob. Litostroj) praví Litostrov, místo Trstenice či Trtěnice říká Křtěnice a naopak místo starého jména Křtětín říká Křetín, místo Boleradice**) říká Polehradice, místo Chrudichromy mluví Chudichromy atd.

Vykládati význam topických jmen byla zamilovaná práce nejen staroklasických, nýbrž všech národů. U nás již Kosmas pokoušel se o podobné výklady a Hájek dostoupil v příčině té velikého mistrovství. Avšak lid sám jest pilným vykladatelem jmen topických, důkaz to, že věc ta mnoho zajímavosti do sebe má. Ovšem jest tato prostonárodní exegese velmi podivna jednak naivností jednak smělou fantasií. Podle této prostonárodní filologie pochází na př. jméno Domažlice od doma zlí (t. j lidé), Třebíč od tře bíč, Praha od slova prah, Kuřím od kouřiti, Kolín od slova kól (kůl) atd.; že pak na podstatnější výklad se přičiňuje vždy nějaká historka, rozumí se samo sebou. Tak mají prý na př. Závěšice u Štramberka jméno své od toho, že stany Mongolů rozvodněným potokem stržené ve křoví se zavěsily; brojiti proti takovým pověstem u lidu oblíbeným, nebylo by s prospěchem, jelikož takovými pověstmi zachovává se v lidu smysl pro historickou minulost; ale kde činiti jest o vědecký výklad, tam sluší pravdu stanoviti a při právě uvedeném příkladě

*) Hříše druh ryb; jest také osada Hřišice u Dačic a povídá se ještě Stará Hříše, ale obyčejně Nová Říše.

**) Bole tolik co vele.

říci, že Závěšice jest forma patronymická, pocházející od osobního jména Záviše. Postřelimov má prý své jméno, že poddaní zbouřivše se proti pánu svému jej postřelili a pak na útraty své hojiti dali. Řeka Ohře podle Stranského má jméno své od ohřáti a Žatec město od zateče (zátoka), Budějovice prý od promluvení královny, která porodivši dítě řekla: bude jich více atd. Komicky působí, když topické jméno se odvádí z jazyka cizího. Tak na př. vypravuje Stranský, že někteří jméno Velvary odvozují z maďarského bel a var = farris opidum = žitné město; podobně pochází Uničov prý z německého hundshof a Kvasice z německého Quadensitz. Podobně jest komické, když dříve vykladatelé jméno si přispůsobí, aby k výkladu se hodilo. Tak na př. se píše Römerstadt a již jest výklad hotový, že osada ta již za doby římské důležita byla, ačkoli Römerstadt není než Civitas Reimari, t. j. město Reimarovo, od osobního něm. jména Reimar později Remer, Reiner. Z naší Třebové udělali si Němci Trübau a již vědí, že to jest vlastně trübe au, t. j. kalný luh; z našeho Křelova udělali si Krönau a to jest prý jako Kronau, t. j. prý osada, která jest jako koruna luhu; nebožtík Šembera a Klácel změnili slovo Bečí skála v Býčí skála a nyní již jméno to prý jen od slova býk odvoditi sluší atd. Podle takové etymologie měli by také pravdu ti, kteří Boskovice od výroku: nepůjdu bosko (prý = bos) více, Jihlavu prostřednictvím něm. igel od ježků, Kroměříž od slov kromě a mříž či kromě jezer(!!) odvozují, anebo kteří v něm. názvu Brünn hledají brunnen (studně) a v názvu Naklo se domýšlejí osady na kolech vystavěné.

Naproti hříčkám právě uvedeným jest podstatný výklad topických jmen na základě soudné etymologie a bedlivého uvážení věcí velmi nesnadný; nesnáze ty měl Fr. Palacký na mysli, když výrok svůj pronesl: „Veliká částka našich místních jmen jsou ty nejstarší památky nejen jazyka našeho, ale i historie; sáhajíť až do věků, ze kterých nám sice ani té nejmenší zprávy psané nezbývá.“ Jsou mezi topickými jmény slova, která již zvukem svým starobylost svou prozrazují; zvuky ty podobají se hlaholu z hlubokého hustého lesa, který sice slyšíme, ale ne vždy jemu rozumíme, jako na př. Lúny, Zdúny, Varhošť, Onogost, Tmáň, Tuhošť, Tuzín, Bystrc, Praha, Olomouc, Chrudim, Úhošť, Krakov, Soluň, Oskol, Haná, Oskava, Rusava atd.

Za velmi stará topická jména lze považovati ta, která osady, řeky a hory ve všech zemích slovanských společně mají; při těch lze totiž předpokládati, že jsou vzata ze společného pokladu jazykového, jakýž byl, než Slované z původní vlasti své rody a kmeny do cizích zemí vysýlali. Jsou to jména, která náleží ke kmenům: ljub, ljut, vlast, sen, rad, krak, man atd., tedy na př. Luboš, Lubušin, Lutice, Lutoměřice, Vlastibor, Sendrah, Sendražici, Radhošť, Radvanici, Krakov, Manici, Nemanici, Dudlebi, Kyjev, Bystrica, Morava, Brdo, Chlum, Přílepy, Příluky, Nezabudici atd., kterážto jména topická ve všech zemích slovanských se opakují

Co se týče našich topických jmen česko-moravských, náleží tedy k nejstarším ta, která také v jiných slovanských zemích jmenovitě u řeckých Slovanů se naskytují. Jiná jména zase prozrazují starožitnost mluvnickou formou. Jsou to předkem místní jména končící na *m*, před kterým samohláska jest; jména ta jsou participia praesentis passivi a dokazují tím stáří své, jelikož příčestí trpné přítomného času dávno již v češtině vyhynulo a jen v několika slovech se zachovalo: Znám (od znáti), vědom (věděti), vidom (viděti), pitom (píti, pitati = živiti = nutrire, educare), lakom (lačiti), zřejm (zříti), sadem (sadu) atd. Místní jména, která vlastně jsou příčestí trpné času přítomného, jsou na př.: B l a ž i m, B o ř i m, B r á z d i m, H o s t i m, O h r o z i m, O s v ě t i m, S t ř e h o m, Z n o j i m a věrojatně také L e h o m, P a t ř i m, P l e z o m y, C h r u d i m, Z a v l e k o m, T u c h o m. K místním jménům, která mluvnickou formou starožitnými se zjevují, náleží také ta, která spojena jsou s adjektivem substantivným, na př.: S u c h d ó l, K a m e n m o s t, Č r n v í r (nyní Černovír), S t u d e n d ó l, C h u d l a z atd., anebo s přivlastňovacím adjektivem starší formy, která v jazyku českém již velmi časně hynouti počala, na př. K n ě ž ē v e s (dříve Kňažja, kněžjé ves), B r a n č e v e s, B ř e z i n ě v e s, L i b č e v e s, M i l č e v e s, M o r a v ě v e s, M u t i n ě v e s, Z d e b u z e v e s atd.

Ale jsou topická jména, která starožitné mluvnické formy nemají, avšak přece k prastarým jménům náleží, jichžto pravý význam jen velmi nesnadně vyložiti lze, poněvadž slovní kmen, z kterého jména ta vyrostla, v novější češtině již není. Uvedeme několik příkladů.

B a l i n a či Balinka neb Balinky, v Čechách B a l k o v a Balkova odnáší se ku kořeni *ba* (z něhož vyrostlo také slovo bájiti a osobní jméno Balaja) znamenajícímu m l u v i t i, pak zaříkati, za-

klínati. — Bdín od žen. jména Bda neb muž. Buda, a to od bud-iti. Sem náleží též Bdihošť a Bedihošť. — Blansko snad od blaniti = les sekati? — Bobonov od osoby bobon, kteréžto slovo souvisí se slovem bobonek, bobonky*) = pohanské modloslužebnictví, pověry. — Boleboř od starosl. bolъ = větší a boriti = bojovati. Boleboř významem tedy podoben jest osadě Veleboř. — Bradlo jméno osady a vrchu; na Slovensku znamená slovo to strmou skálu; u nás se zachovalo ve složenině zá-bradlí. Zdá se, že k témuž kmeni náleží také osada Bradlín, která původně Bradlné slula. — Břetislav či Břeclav od starosl. brět = nalezti, dobyti. — Bystrc (také Bysterc) na Moravě, v Čechách Bystrce náleží ku kmeni bystrъ = rychlý, podle kterého mnoho řek a míst ve všech zemích slovanských jméno vzalo. Znamená pak bystrc místo řeky, kde voda nejhlubší a tudíž tok nejprudší jest (tolik co německé Stromstrich); význam ten poznal jsem z půhonů r. 1486: „na tom bystrci**) nikdy loviti nebránili; — Hodonští na bystrci lovili v té vodě až ku stavu Tyneckému.“ — Čabuze, Čahostice, Čeraz, Čáslav, Čibuz, Čihošť atd. od kmene *ča* = čekati. — Častolovice, Častolice, Castoboř, Cestlice, Čestice, od kmene časť = díl, los, štěstí. — Debř, Debřec, Debrník, Debrno (na Moravě Deberní mlýn u Dřevohostic) od starosl. dьbrъ = údolí.***) Již k roku 552 uvádějí Byzantinci osadu Debr u řeckých Slovanů. — Dymokury nazvány od daně, která se z dymníku (komínu) platila; pravilo se: podymný oves, podymné slepice či kury. Naše jméno té obce jest totožné s německým poplatkem: Rauchhühner. — Chotouň (osada i řeka), Chotěboř, Chotěbuz, Chotěbudice a mnohá jiná slovem chot složená odnášejí se k starosl. chot = bystrosť, odhodlanosť ducha; odtud dialekticky „chutě do toho“ místo chotě, t. j. rychle, odhodlaně do něčeho se dáti; tedy Chotěbudice, Chotěměřice nikoli kdo budí neb měří chotě (manžela neb manželku), nýbrž kdo čerstvě budí a měří. — Chynín, Chynov, Chynice,

*) Slovo „bobon“ povstalo zdvojením kmene a taková slova náleží zajisté do pradávné doby: bába, máma, táta (teta), chochol, lelek, rarach, vever (= veverka), prapor, kokor, kúkol atd.

**) Nesprávně tedy mluví se: ta Bystrc.

***) Na Boleslavsku, Plzeňsku atd. v Čechách znamená dejbří posud údolíčko srázné, podobné výmolu a totéž znamená na Moravě okolo Hostýna slovo debř.

Chyňava od starosl. kmene chyn = šáliti, klamati. — Jihlava řeka od jihnouti, rozlévati se. — Kokory souvisí s ruským dial. slovem kokora = strom, jehož kůra vodou nabobtěla, starosl. kokoravъ = co drsnou kůru má, anebo o vodě, když se vlní. — Kramolín, Kramolná, Kramolsko od kramola (také v starosl.) neb kramol = křik, vřava, povstání. — Krsy, Krsice, Krsov, Krsmole odnášejí se k starosl. krěsъ doba roku (mutatio temporum), krsy u jižních Slovanů svatojanský oheň; srovn české křesati, a staročeské krs = oheň. — Kuřím, Kouřím, Kuří, Kuřovice od starosl kurъ, staročes. kur = kohout. Srovn. Dymokury. — Laz 1. nezorané místo; 2. srázovité planiny horní. — Lelov snad od božstva Lel? — Lobodice od starosl. a dial. morav. loboda = lebeda, bylina (atriplex) — Lisov, Lisovice, Lisenice, Liskovice, Liskovec od slova lis, liskovec = keř, coryllus; sem náleží také Leština, Leštinka a snad také Leštno, Leštná (nyní Líšeň). — Lišina, Lichov, Lišice, Lichnice, Lichkov, od starosl. a čes. lich = nerovný, zlý. — — Lúny (Louny) od starosl. lunъ = vultur, sup? — Mařatice od slova dial. mor. Mařana = Morana. — Nákel, Nákle, Nákly, Náklo, Náklov od náklí či náklo, a to složené s předložkou na a kel, collect. klí od klíčiti. Jungmann udává tyto významy: I. nákel 1. = temeniště, bařinaté místo; 2. mladistvé vrbí, když prvním mokem vyrostá; 3. přístav lodí, kde se na ně nakládá neb z nich skládá. Kottův slovník udává ještě, že nákel znamená ostrov. II. náklí neb náklo: 1. mladé vrbí; 2. dřívíčko po odpadlé vodě nacházené. Kdo se domnívají, že Náklo znamená osadu na kolech vystavenou, zapomínají, že předložka na, má-li se vyjádřiti místnosť, kde se něco nachází, vždy se spojuje s lokalem na př. na Ivani (Erb. Reg. 73), na Cholině (96), na Holini (79), na Klku (78) atd. U Tovačova jmenuje se bařinaté místo lesní též náklo. — Neslovice staženo ze staršího Nesulovice (poprvé r. 1252) a to od osobního jména nesul. Srovn. níže jména Sulevice atd — Nusle staženo místo Neosely. — Odolena voda, Odolenov od starosl. odolje (česky odolati) vítěziti. — Okoř, Okořín snad souvisí se starosl. okorjen opevniti, tvrdým učiniti? anebo s českým okořeti kůrou stvrdnouti? — Olomuc, Olomouc od starosl. olъ (staroněm. alu, lit. alus = pivo, staropruské alu = medovina) pivo a mątiti točiti, mísiti, odtud Olomut osobní jméno a od toho přivlastňovací adjektiv Olomuc (t. j. hrad). Původní nosovka

proskakuje v něm. formě starší (ve 14. a 15. století) Olomunz; Olomut jest tedy tvořeno jako kolo-muty. V Beskydách moravských sluje také jeden vrch Olomuc. — Oskol (ta) předměstí kroměřížské od starosl. a ruského oskolъ = strmá sráz, ulomenina, prudký proud. V Rusku jest řeka téhož jména. — Otín, Otov, Otaslavice od starosl. a staročes. ot = otec. — Osla = Oslava řeka od starosl. a českého slova osla = brusný kámen; jméno tedy, že voda nese s sebou hladké, třením obroušené kameny. — Osule od osuji 1. řítiti se; 2. ujati se (o křoví). — Pakoslav, Pakoměřice, Pačejov od starosl. pakъ = silný; Pačlavice či Pačeslavice, Pačetluky od starosl. komparativu pače slova pakъ. — Pašice, Pašejov atd. od pachati = orati. — Plasy = záhony. — Plesy = noviny, nově orané pole, srovn. lit. plész. — Praha snad od pražiti, tedy místo na slunečném vedru? Či od slova prha (starosl. prьga nové zrní pšeničné) = 1. nové zrní obilí sušené; 2. = rus. parga drobné vlákno vyčesané ze lnu; 3. rostlina = arnica montana. — Přečaply, Počaply náleží snad ke starosl. čaplja — čáp? — Přibyce, Přibenice, Přibyslavice od přiby = množ-iti. — Pše, Samopše (a Pchov) souvisí snad se slovem pšeno, v moravském dialektě = proso? — Ptíč od starosl pъtica, Ptení, Ptenín od starosl. pъten, Pytín od starosl. pъta = pták. — Putím, Putimov od slova púť = pouť (starosl. pątь). — Radice, Ne-radice, Radějovice, Radonice. Radvanice atd. od kořene radъ = 1. rád; 2 snad činným býti. (Miklosić). — Ratějov, Ratěnice, Ratišovice, Ratmírov atd. od kmene ratъ = válka. — Rusava řeka; v slovanských jazycích byl kmen rus znamenající věrojatně vodu, odtud posud v ruštině ruslo = tok řeky, řečiště a dávné jméno vodních panen rusálka; anebo pochází ono jméno říčné od slova rusъ = rusý (rufus, flavus) a Rusava byla by jako ξανθός řeka v Iliadě. — Sáčany, Saky od slova sak (na ryby), starosl. sakulъ, — Semanín, Semice, Semčice, Semitěš od starosl. sěm = osoba. — Sulevice, Sulkov, Sulec, Sulice atd. od starosl. sulъ, suljej — mocný, mocnější. — Sobín, Sobina, Sobětice, Sobotka, Sobotice, Soboutovice atd. od kmene sob, jenž, jak Miklosič se domnívá, znamená: pomoc (srovn. pů-sob-iti). — Spytice, Spytovice, Spytihněv ne od starosl. spyti = marně, nýbrž jak Miklosič učí, od kmene spyt, jenž podle podoby s jinými jazyky (řec. σπεύδω spíchati, staroněm. spuoti = rychle)

znamenal asi rychlý, prchlý. — Tatobity od starosl. tatь = zloděj. — Tazaly od starosl. tęza sę = příti se. — Tmaň od slova tman = bylina poterium sanquisorba (bedrník)? Či od tma, tedy tolik co tměň = hustý les? U Nové Říše jest les Tuma. — Touchořiny, Toušice, Toušeň atd. od starosl. tuch = bořiti. Sem též náleží jména: Tuchov, Tuchlovice, Tuchořice, Tuchomyšl atd. — Toužetín, Tuhaň, Tuhanec, Tuhošť, Tuhoboř, (bez-) Tuhov od starosl. tągъ = tuhý, silný. Třebíč, Třeboň, Třebel, Třebeš, Třebohostice, Třebomyslice, Třebihošť, Třebová atd. od starosl. trěb hoditi se (= čes. po-třeba) a trěba práce, bohoslužba, chrám. — Tuřany, Tuří, Tuřice, Turná, Turov, Tursko atd. od slova tur, starosl. turъ býk; zdá se však, že tur v starožitnostech slovanských má se považovati za božstvo jako keltický tarvos; odtud svátky tuřice = letnice. — Tuzín od vymřelého u nás ženského jména Tuga; srovn. ruské tuga = strasť, svízel.*) — Uběnice, Ubislavice od ubi = zabiti. Unice (Ounice), Unějovice, Unětice, Unišov, Unhošť, Unčín, Uněradice, Uněraz od unъ dobrý, unjej lepší. — Zborov, Zbraslav atd. od kmene zbor. — Zibohlavy; v jihoslov. jest zibati = kolébati. — Zbýšov, Zběšice, Zbyslav, Zbudov, Zbomyšl, Zběraz od starosl. kmene zby = evenire, přihoditi se, zdařiti se. — Zdice, Zdelov, Zdenín, Zdonín, Zdíkov, Zdouny, Zderad, Zdeslav, Zdebořice, Zdobeň atd. od starosl. kořene zd = složiti, založiti (fundare). — Znojmo, starší forma Znojim, od kmene znoj horko, znojiti když horko sluneční praží (znoj dialek. = pot.) — Zvola (starosl. volja = vůle, svoboda) původně právo užívati všech předmětů v obci, které všem společně náležely, na př. cesty, lesy, pastvy, vody, průhony, močidla, studně, silnice atd., pak ty předměty samy. — Žďov, Zdanice, Ždanov, Židovice, Židenice, Židlov, Židlochovice atd. od kmene žida, žьda, čes. ždáti = žádati. — Žiznětice, Žizníkov od kmene žizn = život. — Žirotín, Žerotín, Žirovice, Žeranovice, Žerůtky, Žirov, Neužíř, Žeretice atd. od kmene žitъ = život. —

*) Jména, v jichžto násloví jest sloh tu, nesnadno vysvětliti, jelikož často snadno není rozhodnouti, zdali tu jest příslovce neb snad bývalá, nyní již neužívaná předložka, čili sloh kmenný. Taková jména jsou: Tubož, Tukleky (srovn. Vykleky), Tupadly, Tupesy, Tučapy (srovn. Vyčapy) atd.

Podali jsme zde vysvětlení jen několika jmen na důkaz, jaký poklad v našich místních jménech zakryt leží. Jest to amplus campus agendi t. j. studendi pro naši mládež; vždyť jest ještě veliké množství jmen posud nevyložených, ráz prastarý na sobě majících, na př. Ledhuje, Medhuje, Oskava, Rebešovice, Vlhlavy, Romža, Senice, Senec, Svanov, Tbity, Telib, Tedražice atd. atd.

Popis důležitějších míst.

Časté změny, ježto se v rozdělení politickém za posledních let staly, pohnuly nás, abychom ve spisování památných míst moravských řídili se přirozenými vůdci, které na změně politických hranic nezávisejí. Dáme se tedy vésti v místopisu nejvíce řekami, ustanovujíce sobě ovšem také mimo řeky vhodná střediště, z kterých na vůkolní osady volný ohled bráti lze nám bude; počneme s

Poříčím Švarcavy,

které činíc hranice mezi Čechami a Moravou nad starou vsí „Javorek" jmenovanou do Moravy vstupuje. Ves Javorek jest jedna z nejstarších osad v Jihlavsku; nedaleko strmí zříceniny starého hradu řečeného Skaly, podle kterého jedna linie pánů z Kunštátu se jmenovala; původně náležel pánům z Pernšteina (roku 1350). Roku 1452 byl hrad již zbořen.

Jimramov, městys, [1348*) obyvatelův, mezi nimi 430 protestantů], kteří na mnoze s plátenictvím se obírají. Krásný zámek hraběte Belcrediho a farní kostel — Nelze pochybovati, že Jimramov založen byl nějakým pánem z Pernšteina, v kterémžto rodu obzvláště až do 14. století jméno Jimram oblíbeno bylo. Protestantism zde hluboce se zakořenil a kardinál Ditrichštein, ač se velmi o to zasazoval, nebyl s to, jej odtud vypuditi. Roku 1537 obdržel J. od císaře Ferdinanda I. dva výroční a jeden týdenní trh. 1612 stvrdil Jan Dubský stanovy zdejšího řádu literáckého; 1642 vydrancovali Svédové městečko. 1680 od 22. června až do 13. listopadu zuřila zde morová rána, kterou 147 osob umřelo,

*) Čísla v závorkách znamenají počet obyvatelstva z r. 1880.

načež měšťané zaslíbivše se kaplu vystavěti, slib svůj vykonali tím, že k oné kaple základní kámen 1. července 1681 položili. 1696 nastala rozepře mezi obyvateli J. a Poličky o pozemky na české straně ležících, která císařem Karlem VI. r. 1713 urovnána jest. V J byl od 1808—1826 farářem Jos. Sychra, rozený Čech z Oustí nad Orlicí, hluboký znatel jazyka českého, jehož Jungman ve svém slovníku mnohokráte uvádí. U blízké vsi Odrance padly r. 1612 povětrné kameny.

Dalečín, ves (557 obyv.), jež ve 14. věku pevný hrad měla, který pánům z Meziříčí a později Pernšteinským náležel a na začátku 16. století zbořen byl.

Bystřice, město, 2852 obyvatelů, okresní soud, krásný farní kostel. B. jest staré město, jež se již r. 1220 městečkem nazývá. Náleželo mocnému rodu pánův z Pernšteina, jichžto vlivem učení Husovo a později moravských Bratří zde mnoho stoupencův nalezlo. Páni z Pernšteina obdařili B. mnohými výsadami a jich přičiněním povýšen jest městys B. na město císařem Rudolfem II. roku 1580. Roku 1614 vystaven protestantský chrám, 1666 dne 28. června veliká část města popelem lehla 1747 starý špitál měšťanský obdržel nový řád baronem Matiášem Mitrovským. Krásný způsob, z doby rozepří náboženských pocházející, který nyní ale bohužel se ztrácí, měli Bystřičané v tom, že ve svátky velikonoční vycházeli na pole svá, tam v každém branu 3 kříže stavěli z dřeva svěceného, načež jdouce až k mezi pole svého přátelskou podávali ruku sousedovi na znamení, že s ním v bratrské lásce a míru žíti chtějí. — V B. narodil se 20. května 1802 Antonín Boček, syn tamnějšího měšťana; studovav gymnasium v Těšíně, ve Znojmě a v Brně, filosofii v Litomyšli, stal se r. 1831 profesorem řeči české v Olomouci na stavovské akademii, 1836 historiografem a 1840 též archivářem stavovským. Zásluhy jeho o dějezpyt vlastenecký jsou neocenitelné; onť položil základní kámen ku správnému dějepisu moravskému tím, že s neunavnou bedlivostí sbíral látku listinnou po celé zemi roztroušenou. Nejskvělejší jeho pomník postavil si sám vydáním diplomatáře moravského. Bohužel, že již 11. ledna 1847 následkem nešťastného pádu zemřel, nedokonav mnohá díla, ježto konati hodlal! Mimo historii pěstoval s velikým zalíbením řeč českou, sestaviv i velikou sbírku dodatkův k slovníku Jungmanovu. V B. též se narodil Karel Šmídek (17. května

1818), kněz, bystrý spisovatel v oboru krásovědy a literatury. Zemřel v Brně 1879.

Celé okolí Bystřické upomíná nás na jeden z nejproslavenějších rodů vlasteneckých, jehož členové v běh dějin našich rozhodný vliv měli — na slavný rod Pernšteinský, jemuž v Jihlavsku mimo Jimramov, Bystřici a jiná místa náležely též hrad Pišolec, Pivonice a Auersperk. Nejpevnější hrad onoho rodu byl hrad

Pernštein, jenž až podnes se zachoval jako mocný svědek bohatosti, síly a slávy oněch bohatýrů. Vzdělán jsa na příkré skále, lesinami otočené, vládne nad celou krajinou okolní, kudy se řeka Švarcava krouží. Staven jest ovšem jako jiné staré zámky z oněch časů bez pořádku a souměrnosti a přístavky i opravy z pozdějších let ještě více dovršují tuto nepravidelnost. Čeho se však v tom ohledu jemu nedostává, nahradila pevnost a smělost, s jakovou se hlavní věž k nebi pne, která se od země do výšky ponenáhlu vždy víc a více šíří, tak že s horního poschodí, jak v povětří rozpjatého zpříma do propasti viděti jest. Hrad tento v pravém slova smyslu na skále stojí; neb skály čnějí až do nejvyššího poschodí, hrad sám, jakož i skalina výše hradu vyčnívající, v nížto sklepy a žaláře jsou vytesány, jest dvojitou zdí obehnán, kterouž patero bran na zámek vede. Mezi druhou a třetí branou vypíná se směle vystavená hlídka totiž věž, kde strážníci přebývali, nezáporně nejstarší částˇ celého hradu. Kaple, která v pravo od poslední brány jest, byla vystavena r. 1570, jest nádherně ozdobena a má tři oltáře. Krásná a prostranná jest jediná hlavní síň rytířská, ostatní pokoje a světnice jsou obyčejně nízké a temné; schody a chodby tmavé křižují se na všech stranách. Kdo z údolí vzhůru k hradu hledí, nemůže se dosti obdivovati smělému staviteli; tím, že jednotlivé pavlány, ano i celé komnaty na ohromných kamenících ze zdí vystupují, jest hrad u výšce skoro o 26 loktů širší nežli níž. Pro neobyčejnou pevnost hradu toho žádný nepřítel nedobyl; darmo jej obléhal v době husitské Olomoucký biskup Jan; 1457 popelem lehnul, načež od roku 1460—1475 znovu vystaven jest. Když Švédové Brna dobývali, stal se hrad Pernštein útočištěm všech okolních obyvatelů; houf Švédů na 6000 mužů čítající obléhal celý měsíc hrad bez úspěchu, anaťposádka pod velitelstvím Mikuláše Fleišingra Švédům veliké škody učinila. Následkem udatné obrany vřaděn hrad Pernštein roku 1655 v pevnosti moravské a zůstal

jí až do r. 1760. Nynější držitel hradu, hrabě Mitrovský, dal jej zcela opraviti roku 1862.

O původu rodu Pernšteinského lid takto báji. Na skále, kterou nyní mohutný hrad věnčí, bydlel ještě v čas velkomoravské říše uhlíř, jménem Věnava, obdařen náramnou tělesnou silou. Tento, potkav se jednou v lese se zubrem, popadl ho za rohy, provléknul mu nosem vrbový prut, přivedl jej pak ke dvoru královskému, kdežto před králem a dvořany zvířeti jedním rázem hlavu sťal. Král, nemálo tak velké síle a smělosti se obdiviv, daroval statečnému Věnavovi celou krajinu, kterou s výšiny, od něho posud obydlené, obezříti mohl; a takto stal se prý Věnava praotcem pánů z Pernšteina. Bezpochyby má tato povídka původ v erbu Pernšteinském; zubří hlava s prutem skrze nos provlečeným; ovšem možno, že erb tento v skutku v pravdivé jakési případnosti svou příčinu má. Z toho prutu, čili prstenu má se prý odvoditi jméno hradu, jež začátečně slulo Prsten, později ale Prštýn a Pernštein! Jak liché však takové odvozování jest, vidno z toho, že v jiných zemích n. př. v Rakousích a v Uhřích též byly hrady, Pernštein jmenované. — Náramná pevnost hradu a smělost, kterou na skále strmící vystavěn byl, přivedla lid k druhé krásné povídce. Když prý potomkové onoho Věnavy hrad stavěti počali, přišel poutník navracující se ze svaté země a uviděv, kterak smělý lid takořka do skály staví, zarazil svou hůl poutnickou do země zvolav: Jak z této holi nikdy nevykvete strom, tak na této skále také hrad vystaven nebude. A ejhle! Z holi, která z tisu uříznuta byla, vyrostl strom a hrad byl vystaven. A to jest prý onen tis, který až podnes na blízku hradu stojí a o němž lid praví, že hrad potud státi bude, dokud tis tento nezhyne. V mínění tom lid tím více se upevnil, když před několika lety díl pavlanu snešen býti musel a zároveň suchá ratolest s tisu spadla. Tak báji lid; ale my pomíjejíce známou pověsť o bílé paní a její marné komorné pokusíme se zde podati podle listin diplomatáře moravského nevývratně jisté zprávy o prvních členech tohoto rodu slavného.

První člen tedy rodu Pernšteinského, jehož listinami dovoditi můžeme. byl Hotard roku 1174; syn jeho byl Štěpán, purkrabě hradu Děvického u Mikulova, jenž se píše v listinách z Medlova. Štěpán založil okolo 1208 v Doubravníku klášter řádu sv. Augustina. Synové tohoto Štěpána byli: 1. Vojtěch, dříve vojínem, stal se pak knězem a proboštem kláštera Doubravnického a jmenuje se

r. 1214 de Lapide, t. j. z Kamene; 2. Jimram z Medlova, jenž 1238 desátek z dolů stříbrných v okolí hradu Kamene daroval jeptiškám Tišnovským; 3. Štěpán, jenž klášter Doubravnický od Tatarů ztroskotaný roku 1243 znovu vystavěl a mnohými statky nadal; za něho ponejprv se vyskytuje příjmí rodu P. ze Zubří. Tohoto Štěpána synové byli: 1. Jimram od 1243—1294; 2. Štěpán, který první tohoto rodu se nazývá roku 1285 z Pernšteina; 3. Filip z Medlova; 4. Bohuslav z Pernšteina; 5. Gallus; 6. Zdislav z Medlova.

První příjmí rodu Hotartova čili Pernšteinského bylo tedy z Medlova; roku 1285 klade se poprvé jméno Pernštein a povstalo v oné době, když šlechticové hrady své vedle tehdejší módy nazývali jmény německými t. j. za krále Václava a Otakara II. Pod jménem de Lapide, z Kamene, vyrozumívati sluší hrad Zubrštein; neboť při zápisech v deskách zemských, kdykoli se píše jméno tvrze Lapis, jest na straně připsáno rukou souvěkou „Zubrštein", jehož zříceniny (byl v 15. stol. ztroskotán) až podnes viděti lze u Pivonic. Hrad Zubrštein koupil roku 1349 Jimram z Jakubova, též člen rodu Pernšt., který jej roku 1358 prodal markraběti Janovi a téhož roku s týmž markrabětem vyměnil hrad Pišolec za ves Dunajovice. Též hrad Auersperk náležel pánům z Pernšteina. Od závěrku 14. stol. jméno z Pernšteina všem členům toho rodu společno jest, tak že posloupnost jich pomocí desk zemských snadněji určiti lze. Nejpamátnější mužové toho rodu jsou: Vilém, roku 1421, zemský hejtman; Jan, 1494 – 1548, jenž dle práva rodu svému náleževšího peníze rážel; Vilém, jenž u vysokém stáří zemřel na Pardubicích 8. dubna 1521, jeden z nejznamenitějších mužů věku svého; Vratislav, rytíř zlatého rouna, velký milovník nádhery a staveb, kterými jmění rodinné ztenčil, tak že po jeho smrti hrad Pernštein 1596 prodán býti musel. Slavný tento rod, o Moravu velezasloužilý, vymřel po meči Vratislavem z Pernšt., jenž roku 1631 v bitvě proti Švédům padl, nezanechav po sobě žádných dětí; sestra jeho Febronia zemřela r. 1646, s níž rod i po přeslici vymřel. Pod hradem Pernšteinem vystavěl hrabě Mitrovský, jenž v blízké Rožince velmi krásný zámek má, sličný letohrádek, jenž nápis má: Villa Mitrovský.

Štěpánov (691 obyv.) městys, který snad nějakým Štěpánem z Pernšteina založen byl; již za starších dob byly zde železné

hutě; v blízké vsi Olešničce dobývá se grafit, u Dolních Cepů pak byly ve středověku stříbrné doly a z dobytého tam stříbra ráželi páni z Pernšteina své mince.

Doubravník městys, (940 obyv.), stará osada, kdež krásný na pilířích spočívající chrám vystaven jest mezi 1539—1557 Janem z Pernšteina, aby tam členové rodu jeho pochováni byli. V Doubr. založil, jak svrchu dotčeno, Štěpán z Medlova (z Pernšteina) klášter panenský okolo 1208, jenž 1241 Tatary spustošen, v 15. stol. úplně zaniknul. Jihovýchodně od D. leží městys

Lomnice, (1687 obyv.), krásný zámek hraběte Serényiho; mnoho tkalcův, 4 trhy výroční; židé obývají zvláštní časť města. Kaple v zámku má vzácné okno gotické se starou malbou, a prostranný farní chrám chová skvostný Boží hrob, jehož postavy vzdělal J. Břenek. Hrabata Serényi drží tento statek od roku 1662, v starém věku však náležel mohutné rodině šlechtické, která dle něho se nazývala pány z Lomnic, a v erbu orlí křídlo vedla. Slavný tento rod náležel mezi nejstarší rody českomoravské a lze jej postaviti na roveň s pány z Pernšteina. Mimo Lomnice byly hlavními sídly toho rodu: Meziříčí a Tasov; poslední toto příjmí pánů z L. ztrácí se však již na začátku 14. věku, a převládá jméno z Lomnice a Meziříčí. V starší době nazývají se páni z Lomnice křestným jménem nejraději: Tas, Vznata a Bohuš, později obzvláště ve věku 15. ale Jan. Podobá se velmi pravdě, že původní sídlo rodu toho byl hrad Tasov; naráží na to jméno Tas a mimo to vyskytují se Vznata a Tas z Tasova již 1214. Však i toho rodu členové často jmenují se podle statků svých, na př. ve 14. stol. ze Skuhrova, z Křižanova atd. V 15. a 16. stol. náležel rod ten mezi nejbohatší na Moravě, drželv mimo prvotná sídla svá ještě Letovice, V. Němčice, Kučerov, Kunštát, Náměšť, Jemnice, Jaroměřice, Vranov, Šatov, Val Meziříčí, Brumov a nějaký čas také hrad Špilberk. Od r. 1300 počíná v rodu Lomn. skvělá řada nejvyšších hodnostářů zemských, jelikož pět pánu z L. bylo hejtmany zemskými a mnohem více sudími, komorníky atd. Poslední toho rodu byl Tas z Lomnice, od roku 1590—1594 nejvyšší sudí, který v červnu r. 1595 zemřel.

Dolní Loučka, ves (758 obyv.), v krásném údolí „Mezihoří“, starý kostel; na blízku zříceniny starého hradu „Hradiska“.

Tišnov, staré město, 2805 obyv., okresní soud, cukrovar. Tišnov obdržel od kláštera, jemuž poddán byl, rozličné výsady, najmě 1554;

rozepře mezi městem a klášterem r. 1628 vzniklé utichly teprve 1760. Tišnov utrpěl mnoho ohněm; 1668 dne 27. března zhořely 64 domy, fara, kostel, radnice, též 1707 dne 8. června. I v našem století několikráte oheň se vzňal a mimo to roku 1805 a 1809 Francouzi město drancovali. — Farní chrám sv. Václava má krásnou monstranci z r. 1518. Západně od Tišnova leží

Předklášteří, ves (1205 obyvatelů), krásný zámek. Zde založila vdova po Otakaru I. uherská Konstancia panenský klášter řádu cisterciáckého r. 1233, v kterémž také roku 1240 zemřela. Zakoupila komendatní dům, jejž rytíři řádu svatého Jana v Tišnově již před r. 1168 měli, a přeložila pak konvent jeptišek, který dříve v Praze u sv. Petra byla založila, okolo roku 1233 do Tišnova, vystavivši zároveň nádherný chrám Páně. Klášter bohatě nadaný, Husity, Švédy a Prušáky strašně drancovaný, zrušen jest 1782. Kostel bývalého kláštera, nyní farní chrám, má velmi krásný gotický portál a znamenitou křížovou chodbu, obé díla umělecká veliké ceny. Farář Dr. Bílý nalezl v kašně náhrobný kámen královny Konstancie, obnovený 1650, jejž vedle krásného portálu postaviti dal. Roku 1861 statek předklášterní zakoupen jest od jeptišek kláštera Marientalu v Sasích. —

Chudčice, ves (514 obyv.); na blízku v lese Veverském naznačují 3 kříže místo, kde dříve valně navštěvovaná poutnická kaple sv. kříže stála, jež dle pověsti z dob prvního křesťanství na Moravě pocházela a roku 1784 zbořena jest; dějiny této kaple nacházejí se ve farním archivu Bytyšském, sepsané od faráře Jestřabského (1667—1719).

Bytyška Veverská, městys (1701 obyv.), 3 výroční trhy, krásný, mezi 1771—1798 na místě starého vystavěný kostel. V 16. a 17. století bylo zde mnoho akatolíků. Ku kostelu farnímu náleží též kaple „Matky Boží“ na pahorku blíž hradu Veveří stojící, jež stavbou svou začátkům 13. věku připočísti sluší. Opravena jest r. 1638.

Veveří hrad starožitný, který však původní formu mnohými přístavky a opravami pozdějších věků pozbyl. Bájí se o něm, že Brněnský kníže Kunrat jej okolo r. 1062 založil a podle množství veverek zde nalezených pojmenoval; též pravda není, že hrad ten náležel templářům, jelikož až do r. 1493 náležel zeměpánům. Správcové hradu (kastellani, purkrabí) spravovali rozsáhlé lesy zeměpanské, z nichž veliký důchod knížatům šel; k soudu hrad-

skému náležel značný počet okolních osad, které do hradu poplatky odváděly; mimo to platily kláštery Rajhradský, Zábrdovský, Tišnovský, Oslavanský a Žďárský ročně jistou sumu peněz. První zmínka o hradě činí se r. 1213; německý název „Eichhorn" čte se poprvé r. 1236. R. 1308 zastaven hrad i s lesy rakouskému knížeti Bedřichovi, z kteréžto zástavy jej markrabí Karel vyplatil. Syn jeho, markrabí Jan, rád na Veveří se zdržoval a hradní kapli svatého Prokopa bohatě nadal ustanoviv při ní zvláštního kaplana. Král Jiří zastavil opět hrad a panství Těšínskému knížeti Přemkovi, který jej r. 1493 Václavovi z Ludanic postoupil, načež král Vladislav jej r. 1511 Janovi Meziříčkému z Lomnice v dědictví odevzdal, když tento zástavní peníze zaplatil. — Hrad byl tak peven, že Husité (1428, 1432), Matiáš Uherský (1465) a Švédové (1613 a 1645) marně ho dobývali; ale r. 1745 dobyt malým houfem Prušáků, kteří jej vydrancovali. — Škoda, že původní sloh kaple, která asi z konce 13. století pochází, opravami pozdějšími velmi porušen jest.

Bystrc (1108 obyv.), **Žabovřesky** 2058 obyv. a **Komín** (906 obyv.), staré osady. V Žabovřeskách byla v 14. stol. tvrz; o Komíně první zmínka se činí roku 1323; když totiž královna Alžběta Králové klášter na Starém Brně založila a fara od chrámu svaté Marie přenesena jest k sv. Václavu, prosili lidé ze Žabovřesk, Jundrova a Komína, by v Komíně vlastní fara pro ně se zřídila, jelikož od farního chrámu příliš vzdáleni jsou, k čemuž biskup Olomoucký Kunrat také svolil. Nad Bystrcem a Komínem jsou zbytky pohanských hradisk.

Královo Pole, či Nová Ves, nejvíce Kartousy, městys, záležící z osad Nové vsi a Ugartova, 6688 obyv., zámek, strojírna. Zde založil roku 1375 markrabě Jan pomocí svých synů Jošta, Jana a Prokopa klášter kartusiánský, jenž v době husitské a od Švédův a Prušáků mnoho strastí trpěl. Zrušen jest roku 1782; stavení klášterní slouží nyní za kasárnu a kadetní školu.

Poříčí řeky Svitavy.

Svitavy, staré, dříve opevněné město, 7770 obyv., krásné náměstí, nový farní chrám, okresní soud, odb. tkalcov. škola, živý průmysl v sukně a v plátně. Nynější Svitavy založeny biskupem Brunou okolo 1250 jako německá osada na místě časem zašlé starší osady slovanské, která opodál ležela; biskupové Olomoučtí Svitavy mnohými

výsadami obdařili. V době husitské a v bouřích ji následujících Svitavy mnohé škody utrpěly, neméně pak požárem roku 1787 a vpádem Francouzů roku 1805. — Klášter premonstratův, jenž naproti farnímu chrámu stál, byl filialkou premonstratů Litomyšlských, zaniknul okolo 1554; na gruntech klášterních stojí nyní několik domů měšťanských. Svitavy byly první osadou moravskou při bráně zemské „na Trstenici", odkudž šla jedna cesta na Jevíčko a druhá k Letovicím na Brno.

Březová, město (s 1918 obyv.), starožitný kostel, tkalcovství, přádelny, založena též biskupem Brunou vedle práva německého, trpěla mnoho od Husitů a později Francouzů. — Okolo Svitav a Březové hranice moravské s českými takořka v jednu čáru splývají, že na př. polovice obcí Radiměř a Ločnov na Moravě a druhá polovice v Čechách leží

Olešnice, městys blízko českých hranic, 2150 obyvatelů, tkalcovstvím se zabývajících. Olešnice byla již r. 1361 městysem, obdržela 1492 na přímluvu Viléma z Pernšteina 2 výroční trhy. V 14. století stál na blízku hrad Luka, jenž pánům z Lomnice náležel. V našem století událo se v Olešnici následující: roku 1827 mimo 70 domů zničen požárem farní kostel, načež znovu vystavěn a roku 1839 biskupem Gindlem vysvěcen jest; roku 1841 zase 4 domy a fara, roku 1842 opět 27 domů na náměstí popelem lehlo; roku 1858 zřídili sobě zdejší protestanté vlastní hřbitov, roku 1859 rozšířen katolický hřbitov a vystavena na náměstí úhledná kašna. R. 1857 počala obec pastviska obecní v pole obraceti a dílem i stromy osazovati, kterou práci dokončila r. 1860; téhož roku položen základní kámen k evangelickému kostelu. Roku 1861 uzavřel obecní výbor zřízení hospodářsko-průmyslové a dívčí školy, které ústavy také začátkem roku 1862 v život vešly; zřízena také obecní nemocnice, na kteréžto stavbě se obec usnesla roku 1858 při narození korunního prince Rudolfa Na blízku u vsi Ustupu byl houf Švédů poražen a u Rozsíčky nalézají se v kameni písečném chodby, v kterých obyvatelé zboží své před Švédy ukrývali.

Letovice, městys, 2484 obyv., továrna na tulanglais, klášter milosrdných bratří, založený r. 1750, starý farní chrám. Letovice byly roku 1145 celní místo, jehož důchody klášteru v Litomyšli darovány byly; později drželi Letovice v 15. století páni z Lomnice, pak páni z Boskovic. R. 1648 zdejší starožitný zámek od Švédů rozbourán byl. Na vrchu, kde nyní zámek Letovický stojí,

nalezena byla okolo r. 1840 sedící figura z pískovce, pak zlomky nádoby kamenné a hlava bůžkova z hlíny. Věci tyto, jež se v hloubce 8' nalezly, jakož i prastaré jméno Letovice svědčí o vysokém stáří čelné druhdy osady této. V první polovici 15. století psán jest na Letovicích rukopis překladu popsání východních zemí od Marka Pavla. — R 1543 usadil se v Letovicích z Prahy vypuzený Jan Kalenec, po smrti Amosově hlava Malé Strany bratrské čili „Odtrženců". — R. 1565 svolal do Let. Jan hrabě z Hardeggu rozmlouvání mezi Bratřími a Luterány; když pak obě strany se sjednotiti nemohly, odevzdal všecky fary bratrské na svých statcích Luteránům. Pozdější držitel Letovic hrabě Thurn upevnil protest. učení tak v Let., že obyvatelé teprv r. 1651 katolického faráře přijali. — V okolí Letovickém leží:

Kněhnice, městys, založený od kněžny Olomoucké Eufemie r. 1087 (959 obyv.), krásný kostel, Šebetov, ves (706 obyv.) s krásným zámkem.

Kunštát (v listu r. 1398 Kunino Město), městys, (1127 obyv.), okresní soud, farní chrám vystavený r. 1688, kostel na hřbitově r. 1738; pod tím jest krypta svobodných pánů Honrichsů. — Na blízké hoře Jasenově nalezlo se 1859 několik set plíškových penízů (brakteatů.) — Z Kunštátu pochází Mikuláš Kompátor, který r. 1451 přeložil z latiny: Pláč otců svatých, vydaný několikráte tiskem; Jakub Petrozelin (nar. 1571) sepsal několik spisů náboženských (Zemřel ve Vratislavi u vyhnanství 14. října r. 1633)

Zdejší zámek, původní sídlo pánův z Kunštátu, přestavbami ze 17. věku původní formy zúplna pozbyl; nad bránou jest vytesán znak Kunštátský: trojčáří v bílém poli, nad helmem křídlo pštrosové, pod nímž nápis latinský: „In nomine domini Jesu omnia genua flectantur terrestrium, coelestium et infernorum", t. j. ve jméně pána Ježíše ať se klání všechna kolena pozemských, nebeských a podzemních. Za praotce slavného, o vlasť naši velezasloužilého rodu pánů z Kunštátu, mezi nimiž v starší době nejvíce jména: Smil, Boček, Kuna a Heralt se naskytují, zjevují nám listiny Heralta r. 1210, purkrabího v Olomouci; synové jeho byli: 1. Boček (zemřel 20. prosince 1255, srov. o něm str. 156), byl r. 1239 purkrabím Znojemským; když pak Otakar II. roku 1251 stal se vévodou Rakouským, jmenoval věrného Bočka vladařem hrabství

Berneckého v Dolních Rakousích, načež také psal se pan Boček „hrabě z Berneku“ čili správněji také „správce oukrají Berneckého“. Tím rodopisci již za starodávna, nemajíce dosti na slávě jeho domácí, rozpisovali o něm, že pošel prý z rodu hrabat z Berneku a Niddy. Avšak kdyby pan Boček byl se narodil hrabětem Berneckým, toť by nejen otec, ale i bratří jeho také byli hrabaty z Berneku, o čemž pak ve všech souvěkých pramenech a listinách ani té nejmenší stopy není. Teprv když nejslavnější z potomků páně Bočkových, pan Jiří z Kunštátu a z Poděbrad, dosednuv na trůn království Českého měl vystoupiti bez mála ještě na vyšší místo, císařství totiž Římské, počato vésti důkazy, ač jen liché, že i on pošel z hraběcího německého rodu, následovně že také hoden byl koruny německé. — 2. Druhý syn pána Heralta byl Mikuláš z Drnovic 1234—1253, praotec rytířů z Drnovic; 3. Kuna z Kunštátu 1243—1286; 4 Smil, purkrabí Brumovský 1254—1272, zemřel bez dětí. Od toho času lze posloupnost zevrubně určiti. My podotýkáme jen, že rod Kunštátský byl rozvětven na několik linií, jež byly: větev Lestnická (vymřela r. 1494), Jevišovická, která měla příjmení „Zajímač“ (z níž pocházel „Suchý Čert“), ze Skály, Stařechovská a Bolehradická. Mnozí páni z Kunštátu povýšeni byli na nejdůležitější úřady zemské, získavše sobě tak slavného jména v dějinách našich. Poslední člen rodu toho byl Vilém Kuna z Kunštátu, jenž bez synů zemřel r. 1591. Dcera jeho Anna provdala se za Zikmunda Nekeše z Landeku. — Z českého odvětví tohoto rodu, které zakoupením panství Poděbradského v 14. století zřízeno bylo, pochází slavný Jiří z Poděbrad, od r. 1458—1471 král český; synové jeho obdrževše vévodství Minstrberské a knížectví Olešnické ve Slezsku zachovali rod pána Heralta až do roku 1647, kterého v osobě bezsynného vévody Karla Bedřicha dokona vymřel, načež jeho dcerou Alžbětou, která se provdala za člena vévodského domu Wirtemberského, Sylvia Nimroda, knížectví Olešnické dostalo se poboční straně vévod Wirtemberských, a když mužští potomkové její r. 1792 vymřeli, přešlo knížectví ono provdáním se dcery vévody Wirtembersko-Olešnického na vévodu Bedřicha z Brunšviku, který pak také příjmení z Olešnice přijal.

Voděrady, ves, podle které se jmenovala rytířská rodina Puczhartů Voděradských z Voděrad, která se do Cech odstěhovala a tam ještě v 18. století žila.

Boskovice, staré město s městem židovským, má 5814 obyv.; zde jest okresní hejtmanství a okresní soud, zimní hospodářská škola, filialní dům milosrdných sester sv. Vincence s dívčí školou, které r. 1857 sem uvedl Alfons hr. Mensdorf. Ze stavení vyniká: starožitný gotický farní chrám vystavěný okolo 1500 od Ladislava z Boskovic, který roku 1845—47 zvětšen a vkusně ozdoben jest; kostel všech svatých na horním předměstí se starožitnou železnou kazatelnou; radnice starožitná; nemocnice městská; bývalý sbor Bratrský (nyní č. 26 v Jevíčské ulici). Jižně nad městem jest zámek, velkolepé stavení, vystavený 1819—26; nad zámkem zdvihá se skalnatý vrch, jejž zdobí mohutné rozvaliny hradu Boskovského. Západně od tohoto hradu jsou na vrchu o něco vyšším nepatrnou prohlubinou odděleném pozůstatky druhého hradu, který lid vůbec „Baštou" jmenuje. V Boskovicích byl také klášter Dominikánů, který Václav ze Zástřizl r. 1682 založil a zrušen byl r. 1784. — V Boskovicích narodil se (4. května 1820) Petr Bilka, slovutný paedagog a šlechetný a obětivý podporovatel všech vlasteneckých podniků. Zemřel 18. září 1881. Hrad Boskovský jest původní sídlo slavného rodu Boskovského, jenž v erbu měl stříbrný hřeben v červeném poli a nad helmem zelený polštář. O praotci rodu toho bájí lid takto: Kníže Privina jednou zbloudil na honě v hustých lesích okolo nynějších Boskovic; teprv třetí den večer zahlídl okno osvětlené; spěchal k němu a vstoupiv do domu, byl od majitele, jménem Velena, ptáčníka, srdečně uvítán a častován. Když kníže ráno pak vstal, zčesal mu Velen dřevěným hřebenem vlasy a ukázal mu cestu k Brnu, načež kníže mu kázal, aby druhý den se dostavil na hrad Špilberk. Což když Velen učinil, nemálo byl překvapen, vida, že svého panovníka byl u sebe přes noc choval. Vděčný kníže daroval mu lesy, kde byl honil a bloudil, s povolením, by sobě hrad tam vystavěl; aby pak potomkové Velenovi památku krásného činu praotce svého měli, kázal mu, aby do erbu přijal hřeben, a polštář na známku, že kníže u něho přenocoval. Velen, stavě hrad, zapíchnul si ostrý kámen do bosé nohy, a vida tekoucí krev, prý volal: Již nepůjdu bosko více, odkudž prý pak hrad Boskovice jmenován jest; blízká ves Velenov má prý též jméno od onoho Velena. — Netřeba podotknouti, že tato povídka není pravdivá; pochází bez pochyby z oněch dob, kde rytíři oblíbený zvyk měli, vedle německého spůsobu pěvci erby své si dáti vykládati, čímž pak ovšem rozličné povídky povstaly. Nejsme s to určiti, zdali

Velen, jenž od roku 1174 v listinách se nachází, v nějakém spojení s rodem Boskovským stojí, a považujeme tedy vedle listin diplomatáře za praotce rodu toho jistého Etleje, jehož syn byl Jimram z Boskovic, purkrabí Znojemský 1213—1225; po něm se naskytuje Lambert z Boskovic 1247, jehož synové byli Velen a Jimram; roku 1263 jmenován také Tvořimír z Boskovic. Na začátku 14. věku žil Jan z Boskovic, jehož synové, Jimram z Unkšperka a Artleb z Boskovic, byli mezi hlavními odbojníky krále Jana. Od toho času rod valně se rozšiřuje a nabývá mnoho statků; vidíme členy jeho na nejvyšší hodnosti zemské povýšeny, jako hejtmané zemští Dobeš (1307), Jan (1329), Vaněk (1337), Tas, biskup Olomoucký (1440 až 1482). Králi Matiáši stranili bratři Dobeš a Jaroslav z Boskovic; Jaroslav pak králem ve Vídni křivě k smrti odsouzen a popraven jest 1485, načež Dobeš neukojitelným nepřítelem krále se stal a bratra krvavě pomstil. Marta z Boskovic (nar. okolo 1466), sestra Jaroslava a Ladislava z Boskovic, proslula vzdělaností, učeností jako obhajkyně Jednoty Bratrské. Mnozí páni z Boskovic pochováni jsou v Brně u Minoritů, jichž klášter štědře obdarovali. Tam též uložen poslední člen toho rodu, v národních pověstech známý Šembera z Boskovic, pán na Černé Hoře, Bučovicích, Úsově, Litovli, Prostějově, Pozořicích, jenž zemřel 29. května 1597. Dcery jeho Anna a Kateřina provdaly se za dva knížata z Lichtenšteina, čímž tento rod velikých statků dosáhnul. — Rod pánů z Boskovic byl rozvětven v tyto linie: hlavní linie Boskovická, linie Černohorská, Svojanovská a Trnavsko-Bučovická.

Drnovice, (776 obyv.), ves v hluboké kotlině, v které se nalézá mnoho lasturokamů čili konchylií; známá továrna na hřebíky a dráty. R. 1853 vykopány zde jsou české groše z doby krále Václava III. — Drnovice daly jméno linii rodu Kunštátského, kterou založil Mikuláš, syn Bočkův (viz Kunštát); linie ta zůstala v stavu rytířském až do r. 1617, kterého Jan z Drnovic do stavu panského přijat byl. Roku 1464 koupil Bohuše z Drnovic Rájec. Ctibor Drnovský, syn jeho, sepsal tak zvanou knihu Drnovskou, která obsahem podobna jest knize Tovačovské (viz str. 211). Rod ten vymřel Janem Drnovským okolo r. 1619.

Lysice, městys (1295 obyv.), krásný sloup Marianský, zámek s krásnou zahradou hraběte Dubského. Rod Dubských měl prvotné sídlo své v Třebomyslicích v Čechách; členové jeho však se nazý-

vali od hradu Dubu v Prachensku. Vilémem Dubským přestěhoval se rod tento do Moravy a jest povýšen roku 1618 do stavu panského; účastniv se ale vzpoury proti Ferdinandovi II. zbaven jest všech statků velmi rozsáhlých; r. 1683 vyznamenal se při obhájení Vídně proti Turkům Leopold Dubský, rytíř Maltézský, jenž co velkopřevor řádu toho blahobyt rodu obnovil a v Praze r. 1721 zemřel. — Půl hodiny západně od Lysic jsou ssutiny hradu Rychvalda, který se r. 1374 poprvé připomíná a snad v husitských válkách ztroskotán byl. František Dubský, president apelačního soudu v Brně, povýšen 1810 do stavu hraběcího, pojal za manželku Antonii Piati z Drnovic, s kterou panství Lysické a Drnovické obdržel.

Doubravice, městys (1021 obyv.); hrad Doubravice, jehož chatrné pozůstatky uprostřed lesu leží, byl ondy sídlem pánů z Doubravice, kteří byli odvětvím rozsáhlého rodu českého Benešoviců, jenž původní své sídlo měl v městě českém Benešově a záhy na Moravě a v Opavsku se rozšířil. Rozvětvenému rodu tomu náleželi také páni z Bechyně, Dubé, Kravař, Dědic, Choltic a jiní, kteří všickni v erbu mají „odřivous“, t. j. pysk vousatý, střelou proklatý. Znak tento dal příčinu k známé báchorce, že praotec rodu toho obrovskému Bulharovi uťal pysk a střelou jej pak proklal. Linie moravská, nazvaná z Doubravice, pochází od Voka, pána z Benešova a žila na Moravě zajisté, ne-li dříve, již v první polovici věku 13. Poslední člen této linie moravské, Smil Osovský z Doubravice, zemřel 16. února 1613 a jest pochován v kapucínském klášteře v Třebíči.

Černá Hora, starý městys (1297 obyvat.), zámek. Na příkrém skalnatém vrchu stojí pozůstatky starého hradu, jenž asi před 90 lety popelem lehl, pak ale zase opraven byl. V starší době několikráte obléhán byl, tak r. 1423, kdež Husité ho hájili; když však biskup Olomoucký Jan s lidem válečným opata Třebíčského a pomocným vojskem Rakouským, které železné trhací stroje dříve nevídané s sebou vezlo, hradu dobýval, musel se jemu vzdáti. R. 1467 obléhal hrad Viktorin, syn krále Jiřího, kterého také r. 1468 dobyl. Ježto hrad již byl sešlý, dal jej Albrecht Černohorský z Boskovic opraviti a přistavěl k němu úhledný předek, jak posud nápis nad bránou svědčí. — Kdy hrad založen jest, neví se; tolik jest jisto, že podle něho se jmenoval od 1279—1289 jistý Matěj, komoří moravský a purkrabí Veverský, jenž, jak listiny diplomatáře svědčí, byl

příbuzným Hermana z Rudíkova, Budiše z Náměště a Kojaty z Drnovic; ale nelze ustanoviti, zdali onen Matěj byl členem zvláštního rodu neb jestli jen podle hradu se jmenoval. R. 1330 jmenoval se dle něho Jindřich, syn Hynka z Dubé a Anežky z Děvic (diplom. VI., 305). Ve věku 14. dostal se hrad i s panstvím v držení rodu Boskovského, při němž zůstal až do vymření jeho, načež přešel na knížata z Lichtenšteina dcerou Šembery z Boskovic, Annou.

Hluboké, ves (427 obyv.), v blízkém lese rozvaliny staré tvrze, jež se připomíná poprvé r. 1349; r. 1481 byla již pustá.

Bořitov, ves (971 obyv.), starožitný velepamátný chrám, jenž dle slohu stavby pochází ze začátku 13. stol.; r. 1874 nalezena při opravě kostela pod starou omítkou starožitná malba.

Rájec, ves (1332 obyv.), nádherný zámek knížete Salma; na topolovém ostrůvku rybníka stál ondy pomník slavného obhájce Vídně proti Turkům r. 1529, Mikuláše hr. Salma, jejž mu císař Karel V. postaviti dal v kostele sv. Doroty ve Vídni. Když pak tento kostel zrušen byl, přenesen pomník do Rájce; nyní jest ve votivním chrámě ve Vídni. — Rájec náležel s Blanskem r. 1131 biskupství Olomouckému; ale již r. 1255 byl majetkem Všebora z R., 1260 Voka z Rosenberka. R. 1763 koupil panství Rájecké Antonín hrabě Salm-Reifferscheid, jehož syn František r. 1790 na stav knížecí povýšen byl. Rodina Salmovská jest prastará, pochází z hrabství Elsaského a jest rozdělena na několik odvětví; odvětví, jež mezi velkostatkáře moravské náleží, má jméno: Salm-Reifferscheid-Krautheim. Hugo František, šlechtic v pravém slova smyslu, získal si velké zásluhy o Moravu tím, že zde zavedl očkování dětí, že se pokoušel první o vyrábění cukru z buráku, že průmyslu rozličného druhu napomáhal radou i skutkem, a že založil r. 1815 museum v Brně. Zemřel 20. ledna 1831.

Dlouhá Lhota, s farním kostelem, který má starý vzácný gotický kalich, jenž podle nápisu na něm z r. 1403 pochází.

Východně od Rájce leží památná krajina v ohledu přírodovědy, kteréžto památnosti: jeskyně, propadliny atd. jsme již popsali na straně 4.—7. Zde tedy jen uvedeme památky místopisné.

Sloup, městys (425 obyv.), s krásným chrámem poutnickým Matky Boží, jenž vedle nákresu stavitele Kanavala mezi 1751—1754 nákladem hraběnky Karoliny z Roggendorfu vystavěn jest. Poutníci

začali sem choditi po roce 1728, když Karel hrabě z Roggendorfu z kláštera Minoritů v Brně sochu Panny Marie do Sloupa přenésti dal, která začátečně u tamnějšího mlynáře Severy, pak ve zvláštní k tomu účelu vystavěné kaple dřevěné chována jest, načež nádherný chrám se zbudoval a fara 1755 založena jest.

Holštýn (lid říká Holštýnsko), ves (238 obyv.), na místě staršího městysu na začátku 16. století zaniklého založená roku 1791 na rolích zrušeného dvoru panského. Vysoko nad údolím strmí zříceniny bývalého hradu, na jehož dvořišti nyní lesní stromoví roste; pod hradem jest jeskyně asi 24 metrů vysoká, majíc v průměru asi 45 metrů; z jeskyně vede uměle ve skále vylomená chodba 8 metrů dlouhá do hradu nahoru a poněvadž otvor do jeskyně se strany údolní byl dříve zazděn, má se pravdě podobno za to, že tato jeskyně byla kdysi mornou bývalého hradu. Jméno hradu jest německé (hohler Stein = dutý kámen, jakož se také k r. 1334 v listině píše Vok von dem hohlen Stein), ale rodina šlechtická, která se podle něho jmenovala, nepocházela z Němec, nýbrž jest domorodá. Prapředkové její byli bratři: Crha, Častolov a Hartman s přívlastkem z Ceblovic (snad Stablovice?), kterého bezprostřední potomci také ještě užívali. Crha byl 1250 kastellanem Olomouckým a synové jeho byli Bohuše Petr a Hartman, z nichž Bohuše (= Bohuslav) r. 1269 se jmenuje přívlastkem z Drahotuš a stal se praotcem šlechtické rodiny z Drahotuš, která v stavu rytířském zůstala, kdežto ti, kteří se z Holšteina psali, k stavu panskému náleželi; praotcem jich jest druhý syn Crhův, Hartman, který r. 1278 poprvé se psal z Holenšteina a vnuk jeho Vok koupil r. 1349 hrad i část panství, která Čeňkovi z Lipé náležela. Vnuk Vokův, též Vok nazvaný, byl muž udatný, který ve válkách domácích mezi Jodokem a Prokopem horlivé účastenství bral; pomáhal Hynkovi Suchému Čertu z Kunštátu, veliteli vojenskému ve Znojmě, město to proti Rakušanům hájiti. Roku 1415 podepsal odpovědný list, který šlechta českomoravská koncilii kostnickému psala a padl r. 1420 v bitvě před Vyšehradem. Jiný Vok (snad syn jeho?) stranil horlivě Husitům a prodal r 1437 rodný hrad Holštýn Hynkovi z Valdšteina. Poslední zmínka o tomto Vokovi děje se r. 1464; s ním vymřela hlavní linie toho rodu, která se „z Holšteina“ psala; touž dobou vymřely také dvě vedlejší linie, z nichž jedna se psala Kropáčové z Holšteina, druhá pak z Vartnova. — U H. nalezena r. 1859 zlatá mince z doby římského císaře Trajana (98—117 po Kr.)

Ostrov, ves (1210 obyv.), mnoho vápna; zdejší kostel r. 1550 znovu vystavěn příspěvky, které poustevník, v okolí bydlící, po zemi sbíral, načež v Litomyšli zemřel.

Blansko, starý městys, 2650 obyv., okresní soud, na blízku rozsáhlé hamry. — Blansko jest stará osada a náležela již r. 1131 biskupství Olomouckému; biskup Bruna, rozený Němec, v listinách ji nazývá Planceke; ve 14. století bylo Blansko středem několika biskupských manství, které biskupský purkrabí na Blansku spravoval. Manové tito měli výsluhy v Blansku samém, pak v Techově, Suchdolu, Vilemovicích, v Bezděčí, Neradicích, Olešné, Hořicích, Býkovicích, Brťově, Šeborově, v Horní a Dolní Lhotě. Purkrabství Blanenské bylo zajisté výnosné, jelikož také členové panských rodů (z Kunštátu, z Valdeku) tam purkrabími byli. Hrad B., jehož zříceniny asi 2 hodiny od městysu v lese na skále leží, byl snad založen biskupy Olomouckými; okolo r. 1340 byla stavení velice sešlá, tak že je tehdejší purkrabí nákladem tří set hřiven stříbrných (= asi 6000 zl.) opraviti dal. Zda-li r. 1431 rozbořen jest Tábory, zda-li na to opět vystavěn a pak od Švédů r. 1645 opět zbořen byl, nelze jistotně tvrditi. — R. 1833 padlo zde několik povětrných kamenů.

Jedovnice, starý městys (1448 obyv.), starožitný, roku 1596 opravený a 1783 dokona přestavený chrám; hamry, v jichžto blízku jeskyně. Jedovnice uvádějí se již co městečko k roku 1268; císařem Rudolfem obdržel městys zvláštní pečeť: půl jelena modrého v červeném poli. R. 1784, když se grunt k nové faře kladl, nalezeny kostry lidské, kříž z křišťalu, stříbro s relikviemi; dále pak staré, pevné zdi a několik mincí římských, což mnohým odůvodniti se zdálo starou pověsť, že Jedovnice již za časů Římanů důležitou osadou byly.

Lipůvka, ves (597 obyv.), s farním chrámem r. 1750 vystavěným na místě staršího kostela sv. Cecilie. — Drahocenná památka ale zničena r. 1787, když starožitný kostel sv. Klementa rozbourán byl, který asi čtvrt hodiny od Lipůvky vzdálen stál. Lid o něm praví, že svatí apoštolové Cyrill a Methoděj na tom místě pozůstatky sv. Klimenta ukryli, načež zbožný lid chrám Páně tam vystavěl. Nyní jen několik kamenů znamená ono velepamátné místo.

Olomoučany, ves, (1150 obyv.), továrna na hliněné zboží.

Vranov, ves (667 obyv.), poutnický chrám Matky Boží, jenž prý vystavěn jest na tom místě, kde jeden slavný pán moravský,

Vilém, roku 1240 zázrakem od slepoty osvobozen byl. Nynější chrám pochází z r. 1622, při němž r. 1626 kníže Max Lichtenštein založil klášter Paulanský, který r. 1784 zrušen byl. Poutě Vranovské počaly již před rokem 1495. — Pod kostelem vystavěl kníže Jan 1819—1822 kryptu pro rodinu svou, která královskou nádherou ozdobena jest. — Půl hodiny severně od Vranova stojí kostel sv. Kateřiny, založen okolo 1469, o němž lid však praví, že pochází z doby Cyrillo-Methodějské. R. 1855 byl veřejnou sbírkou, hlavně však nákladem Bedřicha hr. Tarouccy opraven. — V blízké vsi narodil se 1844 Emil Pirchan, výtečný malíř. — V této krajině, snad u vsi Útěchova, anebo kdesi nad Bílovicemi, stál hrad Ronov, který r. 1360 pode jménem „Nový Hrad" (Novum castrum) vystavěl Čeněk Krušina z Lichtenburka. K opravě jeho náležely osady: Útěchov, Vranov, Brodek, Kanice, Jehnice, Březina, Lhota, Vítovice, Habrůvka, Babice a Obřany.

Adamov, ves (994 obyv.), hamry, strojírna, prachárny, kostel kníž. Lichtenšteinem r. 1857 vystavěný, kdež postaveno jest znamenité umělecké dílo, tak zvaný Světelský oltář, podivuhodnou umělostí z dřeva řezaný, 15′ vysoký, 9′ široký, Nanebevzetí Panny Marie představující. — Adamov za starší doby slul Hamry, kteréžto jméno dostal od železných hutí, které již za starodávna zde byly; ves povstala z domků, které pro dělníky se vystavěly. Železné hutě, které nějaký čas zanedbány byly, dal Beneš Černohorský z Boskovic velikým nákladem obnoviti a dány jemu pak králem Vladislavem ve zpupný majetek. Nynější jméno dostala osada v minulém století, když Jan A d a m a Josef Adam z Lichtenšteina její majetníky byli. — Tři čtvrti hodiny od Adamova na skále lesy otočené leží zbytky N o v é h o H r a d u, který ve starších památkách však sluje Nové Hrady. Náležel pánům z Boskovic a již r. 1447 připomíná se Jindřich z Boskovic a N. Hradů; r. 1470 držel hrad ten Čeněk z Kunštátu, za něhož král Matiáš téhož roku z neznámé nám příčiny hrad obléhal, jehožto obhájce, Bacák ze Švábenic, hrad vzdáti musel náčelníku vojska králova, Ladislavu z Podmanína (6. února 1470). R. 1493 drželi hrad, jak také nápis nad bránou svědčí, Dobeš a Beneš Černohorští z Boskovic. Když Švédové r. 1645 Brno obléhali, vyslali houf, by v okolí drancoval; tento houf zaveden byl osadníkem z Olomoučan, Vavřincem Vokounem, od Švédů podplaceným, potají k hradu, kamž se mnoho zboží a klenotů z okolí bylo zaneslo; posádka právě hrála v kuželky a

byla pobita, hrad pak zapálen. — Dobré čtvrt hodiny od Nového Hradu jest Čertův Hrádek, který snad jméno své obdržel od jednoho pána z Kunštátu, který měl příjmení „Čert“.

Křtiny, ves (571 obyv.), s nádherným chrámem poutnickým Matky Boží, který 1728—1750 nákladem kláštera Zábrdovického vystavěn jest, roku 1844 požárem poněkud utrpěl. Na hlavním oltáři stojí socha Panny Marie, která prý v lesu Bukovinském, právě když velké povětří bylo, nalezena jest. — Křtiny jsou stará osada a náležely již r. 1237 klášteru Zábrdovickému

Obřany, ves (1001 obyv.), stará osada, podle které se jmenuje roku 1214 jakýsi Přibislav, roku 1234 Příbor, o nichž nám známo není, zda-li náleželi rodu Kunštátskému, jehožto člen Heralt roku 1278 nazýval se z Obřan a s hradu Obřanského okolní osady znepokojoval, tak sice, že král Václav II. Záviše z Falkenšteina proti němu vyslal, který jej se všech stran tak sevřel, že se dostavil na hrad Špilberk, kdež přísahal, že na budoucí časy mír zachová (28. února 1286). V době odporu pánů proti králi Janu dobyli Brňané hradu Obřan, jehož majetník, Jindřich z Lipé, tehdáž králi vzdoroval, a rozbourali jej, načež jim král r. 1316 krajinu hradem opanovanou daroval. R. 1398 dostaly se Obřany v držení kláštera Kartouzského. — Nad Obřany jest rozsáhlé staré hradisko, bohaté naleziště praehistorických předmětů. — O významu jména Obřany viz str. 107.

Zábrdovice, dříve ves o sobě, nyní s městem Brnem sloučena (od r. 1824.) Zde založil okolo r. 1200 Lev z Klobouk klášter premonstrátský, který 1784 zrušen jest; stavení nyní se užívá za vojenskou nemocnici.

Podavše obraz krajin hornatých, kterými Švarcava a Svitava plyne, octneme se teď v rovině, kde obě řeky splývají v jednu, opustivše, Švarcava u Kamenného mlýna, Svitava před Zábrdovicemi žleby hornaté. Na výsluní vrchu, jehož úpatí zavlažují obě řeky, vypíná se

Brno, královské hlavní město Moravy, známé průmyslem a obchodem. Brno má 94 753 obyvatelů, jižto buď jazykem českým buď německým mluví; většina obyvatelstva jest znalá obojího jazyka. Část obyvatelstva, která češtiny nezná, jest velmi malá; co do náboženství jest 1840 protestantův a 7087 židů.

Brno jest sídlem všech úřadů vyšších politických, soudních,

finančních; Brno má techniku, 2 vyšší gymnasia něm., vyšší a nižší gymnasium české, státní a zemskou vyšší reálku něm., státní vyšší reálku českou, ústavy ku vzdělání učitelů a učitelek, české a německé, vyšší průmyslovou školu něm. a nižší českou, vyšší dívčí školu německou, dívčí pokračovací školu českou spolku „Vesna“, školu tkalcovskou a t. d. — Pro nemocné a choré jest v Brně všeobecná nemocnice, dům pro choré, blázinec roku 1863 na útraty zemské dohotovený, ústav pro slepé, ústav pro hluchoněmé. Nápravných ústavů máme v Brně zemskou trestnici, robotárnu a ochranovnu pro zanedbanou mládež, kterou země r. 1889 na památku 40letého panování císaře Františka Josefa založila. — O zábavu se starají městské divadlo německé a prozatímné národní divadlo české. —

Mezi památnými stavbami uvedeme přede všemi kostely:

1. Kostel sv. Petra, při němž sídlo biskupovo, krásné stavení, jež v nynější formě pochází z 15. století; byl částečně r. 1890—91 v původním slohu velmi vkusně opraven. V biskupské residenci jest nádherná kaple nynějším biskupem dr. Bauerem založená. Nad severním vchodem do kostela jest kazatelna kamenná, s kteréž sv. Jan Kapistran roku 1451 kázal. Škoda, že krásný tento chrám nemá věže, která prý r. 1645 Švédy spálena jest a pak více vystavěna nebyla. Ačkoliv chrám tento zajisté k nejstarším na Moravě náleží, předce s jistotou dokázati nelze, že zasvěcen již byl svatým Methodějem r. 884, jelikož pramen, z kterého ono podání pochází, jest podezřelým. V listinách se naskytuje poprvé k roku 1088, v původní listině teprv roku 1237, a podobá se velmi pravdě, že vrch, na kterémž chrám stojí, slul začátečně „vrch Brněnský“, načež teprv, když chrám sv. Petra vystavěn byl, obdržel jméno „vrch sv. Petra“ čili jak nyní říkáme „Petrov“. — 2. Chrám sv. Jakuba, spočívající na 18 sloupech, stál již před r. 1199, rozšířen však mezi r. 1314—1480, a v nejnovější době obnoven a sličnými malovanými okny ozdoben. Za hlavním oltářem pomník obhájce Brna proti Švédům, Ludvíka Radevita de Souches (Suš), jenž mu r. 1722 postaven jest. Farní knihovna chová několik drahocenných památek starožitných. — 3. Chrám sv. Tomáše, při němž až do r. 1783 klášter Augustiniánu, který pak na St. Brno přeložen jest. V kostele tom odpočívají markrabata Jan a Jošt, kteří klášter 1350—1353 založili, obdrževše pro něj od Karla IV. obraz Panny Marie, jejž podle pověsti sv. Lukáš maloval.

— 4. Kostel Minoritů, s klášterem okolo r. 1231 založeným a od pánův z Boskovic bohatě nadaným, z nichžto několik členů zde pochováno jest. — 5. Chrám sv. Magdalény, při němž byl klášter Františkánů r. 1451 založený, r. 1786 zrušený. — 6. Chrám sv. Michala, při němž dříve klášter Dominikánů, v kterém soud zemský původně se odbýval. Klášter již roku 1247 stál; zrušen jest r. 1784. Nad hlavním vchodem jest erb Kouniců̊v, jelikož Ondřej z Kounic 1655 kostel, jenž se byl shrotil, znovu vystavil. — 7. Chrám Kapucínů, vystavěn mezi 1648—1651 hrabětem Krištofem z Lichtenšteina, ač řeholníci již 1604 v Brně byli. V kryptě leží vůdce Pandurů ve válce Marie Terezie proti Prusům, František baron Trenk, který na Špilberku uvězněn byl a 4. října 1749 zemřel. — 8. Chrám Jezovitů. Na tomto místě stál dříve klášter panenský Dominikánek, jenž založen jest r. 1239 měšťanem Brněnským, Oldřichem Švarcem; když pak vdova jménem Herburga klášter štědře nadala, jmenován také klášter Herburský. Již před r. 1239 stál tam kostelík Panny Marie. R. 1578 odevzdáno stavení Jesuitům, kteří je rozšířili; řád jejich byl r. 1773 zrušen a od r. 1779 slouží klášter za kasárnu. — 9. Chrám sv. Josefa s klášterem Voršilek asi od roku 1484; kostel vystavěn r. 1616.

Mezi bývalými kostely uvádíme:

1. Kostel sv. Mikuláše na Velkém náměstí, založený r. 1231 pro vlašské a flanderské kupce; u vnitru byl krásně ozdoben na začátku 18. století, od r 1786 byl v něm sklad na šatsvo vojenské; odstraněn jest před několika lety. — 2. Kaple sv. Mauricia blíž kostela sv. Jakuba; nedávno rozbourána. — 3. Kostelík sv. Cyrilla a Methodia na Dominikánském náměstí, spojen s monturní komisí od r. 1786. — 4. Kaple sv. Barbory na Petrově roku 1846 zbořená. — 5. Kostel všech Svatých, rozbourán r. 1645, jelikož obhájcům města Brna překážel; stál na Pekařské ulici na vrchu jmenovaném Lackenberg, kde nyní kašna stojí.

Mezi světskými stavbami vynikají:

1. Místodržitelství vedle kostela sv. Tomáše, dříve klášter Augustiniánů. — 2. Městská radnice z r. 1511, s gotickým portálem; uvnitř kamenná socha císaře Františka I. od J. Kieslinga. Ve dvoře visí krokodil, bezpochyby nějakým kupcem ve 14. stol. do Brna přivezený a ono kolo, jež dle pověsti r. 1636 prý za jeden den zhotoveno a z Lednice do Brna dopraveno. — V radnici zasedal po bitvě Bělohorské soud, který přívržence od-

boje soudil. — 3. Starý zemský dům vedle Dominikánského kostela, který císař Josef II. stavům odňal a monturní komisi tam ubytoval; když pro tu komisi bylo zřízeno nové stavení, navrácen starý dům zemi, která jej roku 1874 obci Brněnské prodala. 4. Nový zemský dům v Jodokově třídě, dostavený r. 1878. — 5. Dům vrchního zemského soudu, druhdy palác Ditrichšteinů, kde zimní král Bedřich za pobytu svého v Brně r. 1619 přebýval. — 6. Dům markraběcí (domus marchionis) na velkém náměstí, kde zeměpáni, když do Brna přišli, bývali. — 7. Dům finančního ředitelství, dříve palác Salmovský, jejž kníže Salm v minulém století státu daroval. — 8. Dům poštovský, dostavený r. 1876. — 9. Biskupská residence vystavěná od předposledního probošta Hermana br. z Blümegen. — 10. Museum Františkovo, bývalá residence biskupů Olom., když se v Brně zdržovali. — 11. Technika r. 1849 na útraty zemské stavěna. — 12. Městský dvůr r. 1854 vystavěný. — 13. Vyšší něm. státní reálka na útraty obce stavěna. — 14. Pacholecký seminář diecese Brněnské vystavěný roku 1858. — 15. Zemská nemocnice 1865—1867 stavěna. — 16. Zemský ústav pro choromyslné (v Černovicích u Brna). — 17. Ústav šlechtičen založen r. 1654. — 18. Besední dům r. 1873 dostavěný. — 19. Německý dům r. 1891 dostavěný. — 20. Zahradní budova v Lužánkách. — 21. Městské divadlo. — 22. Obelisk z Tišnovského mramoru na Františkově, postavený r. 1818 na památku Pařížského míru. — 23. Sloup Zděraduv v gotickém slohu, postavený prý na památku Zděrada zde zavražděného (viz str. 142.); byl před několika lety opraven. — 24. Parnass, ozdoba kašny na zelném trhu z r. 1696. — 25. Pomník J. Dobrovského na Starobrněnském a 26. Pomník Sušilův na starém městském hřbitově. —

O původu města Brna vykládají se všelijaké báchorky; někteří i bájili, že Brno má jméno od knížete Brino, nebo od boha Peruna také prý Prono nazvaného, který zde chrám měl; jiní smýšlejí, že jméno pochází z něm. slova brunnen (studeň). Jisto jest, že místo, kde Brno stojí, polohou svou takořka samo původní bydlitele vyzývalo, aby zde hrad založili; neb výšinu, na níž hrad stojí, jest z daleka od jihu a východu viděti, tak že s hradu bylo lze pozorovati nepřítele na několik míl cesty, zvláště když obyvatelé s vrchů, které východně a jižně od Brna vyčnívají, (na př. vrch

Blučinský, Hory Palavské) obyvatelům hradu znamení se dávalo, že nepřítel se blíží. Tato strategická výhoda polohy zvýšena ještě tím, že výtok Svitavy a Říčky do roviny byl chráněn onen hradiskem nad Obřany, tento hradiskem u Líšně, tak že těmi dvěma hradisky a hradem Brnem, který nad výtokem Švarcavy do roviny strmí, spůsobena byla tak zvaná závora údolí, kterou se nepříteli od jihu táhnoucímu postup k severu a od severu přicházejícímu postup k jihu bránil. Protož také nelze pochybovati, že Brno zajisté již v nejstarší době moravské historie založeno bylo; možná, že zde bylo keltické město Eburum, kteréž pochází od keltického slova ebur, znamenajícího bláto; s tím se úplně shoduje slovanský název Brno pocházející ze staroslovanského brъnije=bláto, tak že by Brno znamenalo hrad z bařinaté krajiny, kterou v oné době okolí Brněnské jistě bylo, vyčnívající. Vrchy, které kromě toho, na němž hrad stojí, měly v době slovanské společné jméno brdo, dostaly, když Němci se tu osazovali, jména zvláštní, tak že vrch na němž hrad stojí, slul Spilberg, vrch pod ním Lackenberg, vrch, kde nyní jest Františkov, slul Purzelbühel a vrch, na němž jest kostel sv. Petra, slul Petersberg.

Hrad Brno byl hlavním hradem župy Brněnské, která až k hranicím českým se rozkládala, kdežto lesem Liběčem s Čáslavskem hraničila. V starších listinách uvádí se jmény: Brne, Brenne, Brinne, Brinna, Bruna, Brno. Na hradě sídleli župní a později úředníci knížecí, když Brno bylo sídlem Přemyslovců, kteří Brněnsko za úděl od knížat Českých drželi. Pod hradem povstalo znenáhla předhradí zaujímající v sobě asi jihovýchodní část nynějšího města: a toto hradbami též opevněné pozdviženo roku 1243 králem Václavem I. na město vedle spůsobu německého, t. j. obyvatelé předhradí vymaněni ze soudu a správy královských úředníků na hradě sídlících, obdrževše vlastního soudce a vlastní radu ze středu svého. Práva, zároveň městu Brnu udělená, zalíbila se onomu věku v takové míře, že je mnohá města v Čechách, na Moravě, ve Slezsku, Rakousích a Uhřích přijala. Z této listiny vidno, že již tenkráte městem Brnem se provozoval znamenitý obchod kupci flanderskými, jimž k vůli Mikulášský chrám na Velkém náměstí vystavěn byl. Mimo tyto cizí kupce bylo již tehdáž v Brně drahně židů (na nynější Křenové), kterým král Otakar r. 1268 práva dílem obnovil, dílem znovu ustanovil. Že již tehdáž v Brně dosti Němců bylo, viděti z toho, že v rozepři mezi faráři u sv. Jakuba

a na Petrově čeští obyvatelé přikázáni byli sv. Petru, němečtí sv. Jakubu. Od toho času, co Brno povýšeno jest na město německým právem obdařené, valně se stěhovali sem Němci a obchod obzvláště s nizozemskými sukny se zmáhal náramně, čímž město velikého bohatství nabylo zvláště tím, že rada se starala, aby na panovnících vymohla privilegia, kterými konkurence ostatních měst se obmezila. Listinou, králem Janem 1323 danou, ustanoveno, že nizozemská sukna mimo Brno a ostatní královská města prodávati se nesmějí; král ten všechna stará privilegia městu potvrdil a novými r. 1316, 1319, 1323, 1325 a 1333 rozmnožil, vypůjčovav si od bohatých Brňanů peníze, což později Ferdinand I. a Rudolf II. též činili. Správa městská byla tehdáž německá, jak to vysvítá ze jmen měšťanův a nálezů soudních. Za tou příčinou byli Brňané hlavní nepřátelé husitismu a odbojníci krále Jiřího, začež ale roku 1469 královou posádkou na hradě dosti nesnází trpěti museli. Sotva však se protestantism německý až do Moravy prodral, tu Brňané ihned k němu přilnuli; že také Novokřestěnci i zde obec měli, již svrchu jsme vypravovali. Nicméně však vlivem všeobecné správy zemské, která se řídila jazykem českým, užíval se i v Brně jazyk český aspoň v dopisech státních. Císař Rudolf II. marně napomínal Brňany, aby žádných protestantů do města nepřijímali. Vzpoury proti Ferdinandovi Brňané též se súčastnili, načež jim hrad Špilberk odňat jest. Roku 1645 od 3. května až do 15. srpna bylo Brno obléháno švédským vojevůdcem Torstensohnem, však marně. Za mužnou obranu města povýšil král Ferdinand III. 22 radních do stavu šlechtického a dovolil městu do erbu přijmouti písmeno F. III. Na závěrku 18. století založeny první továrny, jimiž nyní Brno nad jiná města v Rakousku vyniká. Roku 1558, 1571, 1584 a 1679 Brno trýzněno morem a r. 1805 a 1809 hospodařili zde Francouzi, kteří hradby města i Špilberku rozbourali. — Z mužů, kteří v Brně se narodili anebo zde delší dobu žili, zasluhují zmínku: Jan z Opavy, kanovník u sv. Petra, nejlepší malíř miniatur v 14. století na Moravě; — Ant. Pilgram, Brňan, jenž dostavil od r. 1407—1433 Štěpánskou věž ve Vídni; — JanHáz, Brňan, biskup Olomoucký (1450—1454); — Tomáš Jordan z Klausenburku, zemský fysik a spisovatel lékařský (nar. v Kološi 1539, † v Brně 6. února 1586); — Jiřík Mikuláš Brněnský, jenž vydal 1567 v Praze začátky umění arithmetického; — Wolfgang Molerian, lékař v Brně, jenž vydal r. 1550 český lékařský spis v Prostějově; — Valentin Stancel (od

Portugalův Estancel zvaný), výtečný hvězdář (nar. v Brně 1621); — Frant. z Rozdražova (1626), náboženský spisovatel český; — Jan Jiří Humpolecký z Rybenska od r. 1621 prokurator královský, skladatel několika spisů právnických a dějepisných; — Jan Malóbitský, jesuita a spisovatel český, jenž za obležení Brna Švédy vedl ozbrojené studenty; — Bohuslav Balbín, který r. 1636 v Brně do řádu Jesuitského vstoupil; — Jeroným Bayer (1650), z prvních malířů moravských toho času; — Daniel le Gran, dvorský malíř v 18. stol., od něhož pochází malba na obmítce v starém zemském domě; — Dismas Hynek Hofer (nar. v Brně 11. prosince 1696, † 3. dubna 1747), místosudí moravský, spisovatel v oboru dějepisu moravského; — Jan Jiří Etgens (nar. v Brně 1693, † tamtéž 1754), malíř, od něhož jsou mnohé obrazy a stěnomalby v moravských kostelích; — Ondřej Schweigel (nar. okolo 1760 v Brně), znamenitý řezbář; — Frant. Arnold, Brňan, malíř a rytec († okolo 1790 v Brně); — Dominik Estreicher († 1809 v Krakově), malíř miniatur; — Ferd. Knittlmayer († v Brně 21. listopadu 1814), něm. spisovatel hvězdářský; — Vincenc Josef kníže z Schrattenbachu (nar. v Brně 18. června 1744, † 15. května 1816), biskup Brněnský; — Jan Lukše (nar. 1756 v Opatově v Čechách, † 15. dubna 1824 v Brně), appellační rada, něm. spisovatel v oboru domácího práva; — Jos. Dobrovský (nar. v Darmotech v Uhrách 17. srpna 1753, vstoupil dne 9. října 1772 do řádu Jesuitského, † v Brně 6. ledna 1829); — Leopold Korompay, dobrý malíř (nar. v Brně, † tamtéž 1824); — Václav Urban Stuffler (nar. 27. září 1764 v Brně, † 24. května 1831), biskup Brněnský; — Josef Jurende (nar. 1780 ve Slezsku, † v Brně 1835), vydával mnoho let něm. kalendář „Mährischer Wanderer“, kterým také znalost vlastivědy rozšiřoval; — Jan Cikan (Czikann) [nar. v Brně 10. března 1789, † 1855], pilný sběratel předmětů uměleckých a spisovatel v oboru umění; — Vinc. Milde (nar. v Brně 17. května 1777, † ve Vídni 1853), arcibiskup Vídeňský a spisovatel paedagogický; — Dr. Jan Spořil (psal se Sporschil, nar. v Brně 1800, † ve Vídni 15. března 1863), spisovatel dějepisný; — Antonín Boček (nar. 20. května 1802 v Bystřici u Pernšteina, † v Brně 11. ledna 1847), důkladný badatel ve vlasteneckém dějepisu; — Dominik Kinský (nar. v Slaném v Čechách 9. října 1777, zavražděn v Brně 15. prosince 1848), český spisovatel; — Kristian d'Elvert (nar. v Brně 11. dubna 1803), velmi plodný spisovatel a sběratel látky historické; — Fr. Zach

(nar. v Brně 1. května 1807), generál srbský; — Julius ze Schwabenau (nar. v Brně 16. ledna 1808, † v Kroměříži 20. března 1834), velmi nadaný český spisovatel v oboru dějezpytu vlasteneckého; — Matouš Klácel, Augustinian na Starém Brně (nar. v České Třebové 7. dubna 1808, † 17. března 1882 v Racine v Americe), vydal české básně a filosofická díla jazykem českým; — Pavel Křížkovský, Augustinian na Starém Brně (nar. 9. ledna 1821 v Holasovicích ve Slezsku, † 8. května 1885), výtečný hudební skladatel; — Petr ryt. Chlumecký (nar 30. března 1823 v Terstu, † 29. března 1863 v Brně), který sepsal výtečné dílo: Karl von Žerotín und seine Zeit; — Václav Royt (nar. 1. září 1827 v Nové Vsi v Čechách), spisovatel historický; — Dr. Frant. Hošek (nar. 5. listopadu 1827 v Brně), spisovatel historický; — Frant. svobodný pán z Pillersdorfu (nar. v Brně 1786, † ve Vídni 22. února 1862). do r. 1848 kancléř, v březnu r. 1848 ministr vnitra, německý politický spisovatel; — Matěj Šťastný, pilný a vážený malíř (nar. 1794 v Praze, † 18. září 1866 v Brně); — Dr. Josef Chmelíček (nar. 23. března 1823, † 1890 v Brně), český spisovatel. —

Na západním oddílu vrchu, na němž Brno stojí, jest hrad Špilberk, který dříve slul hradem Brněnským a k němuž všechny děje Brna asi před rokem 1200 se týkající vztahovati jest. Jméno německé Špilberk zjevuje se poprvé r. 1279 a znamená vrchol, na němž hrad stojí; hrad sám teprv r. 1317 tímto jménem nazván jest.*) Na hradě držány jsou sněmy zemské, první roku 1197, pak 1274, 1278, 1286 atd.; na hradě sídleli údělní knížata Brněnská a později markrabata moravští. V době husitské Špilberk i s městem marně obléhán, roku 1468 dobyl města král Matiáš po 9měsíčném obléhání, když město střelbou posádky Špilberské, králi Jiřímu věrné, celé již porouchäno bylo. Za tou příčinou hleděli Brňané hrad ve své držení dostati, což se jim také r. 1560 koupením podařilo; r. 1578 lehnul hrad popelem, načež znovu opevněn a několika děly opatřen jest. Když se pak Brno vzpoury roku 1619 proti Ferdinandovi II súčastnilo, odňal kardinál Ditrichštein hrad za trest Brňanům, čímž zase v držení zeměpánů se navrátil. Roku 1645 dobývali marně jeho Švédové, též roku 1742 Prušáci. Hradu Špilberku

*) Jméno Spielberg zdá se býti staženo ze Spiegelberg, jehožto první část (spiegel) pochází z lat. speculum a jest příbuzno s lat. spicere a něm spähen, č. hlídati, tak že Spielberg, vlastně Spiegelberg znamená tolik co hlídka, místo, odkud do dálky se hledí a vidí.

užíváno, jak každého hradu, za vězení; výhradně však za vězení užíváno Špilberku od roku 1742, a zůstalo tak až do roku 1855, kdež vězni dílem do Mírova, dílem do Val. Meziříčí přeloženi jsou. Nyní stráně vrcholu obsazeny jsou stromovím a křovím, což nemálo k ozdobě města Brna přispívá — Pod Špilberkem leží

Staré Brno, až do roku 1849 samostatný městys, nyní spojeno s městem Brnem. Původně slulo „na luze" (1220); když pak předhradí Brněnské povýšeno na město a novým právem obdařeno jest, nazvána ona časť, která vedle starého práva královským úřadníkům na hradě podřízena zůstala, Brnem starým, a ne snad proto, že bylo starším dílem města. Jméno Staré Brno objevuje se ponejprv roku 1247, kdežto měšťan Brněnský, Oldřich Švarc, daroval klášteru Herburskému mlýn na Starém Brně Když pak roku 1322 založen jest klášter panenský řádu cisterciáckého, podřízeno St. B. jeptišce a v tomto poddanství zůstali Starobrňané až do zrušení kláštera roku 1782, načež koupil roku 1825 panství Starobrněnské rytíř Heintl, pak kníže Schönburg. Roku 1552 osvobozeno bylo St. Brno, které také hrdelní právo mělo, od úmrtí a r. 1645 vyznamenali se obyvatelé jeho při obhajování města Brna proti Švédům, (kteří za to městys s radnicí zapálili) a rada městská vydala pak r. 1651 Starobrňanům pochvalnou listinu

Mezi památnostmi Starého Brna uvádíme: 1. Kapli svat Prokopa, která se poprvé roku 1243 připomíná; stála na náměstí naproti nynějšímu hostinci „u modrého lva" a byl při ní hřbitov; roku 1784 sbořena jest. 2 Kostel sv. Václava, vystavěn prý 1303, 1783 zavřen, 1790 za příčinou rozšíření hřbitova rozbourán. Na tamějším hřbitově, v jehož středu stál kostel, odpočívá slavný J. Dobrovský, který v Brně 6. ledna 1829 na cestě do Krakova zemřel, a J. Chytil, archivář zemský († 10. února 1861). Místo, kdež kostel stál, slulo r. 1297 náměstí rybářské. 3. Kostel sv. Marie na nebe vzaté, poprvé v listinách připomínán k r. 1295, byl farním chrámem; když pak při něm založila králová Alžběta klášter panenský řádu cisterciáckého roku 1322, přenesena fara k chrámu sv. Václava a pro vzdálené farníky zřízena nová fara v Komíně. Alžběta a několik pánů z Lipé jsou pochováni v klášterním kostele; klášter zrušen jest r. 1782, načež stavení odevzdáno Augustinianům u sv. Tomáše, kteří v něm až posud jsou. 4. Kostel i klášter Milosrdných byl r. 1767—1770 vystavěn namnoze nákladem Karla hraběte Hrzana; nemocnici založil roku 1747

Leopold hr. z Ditrichšteina. — 5. Klášter Alžbětinek s nemocnicí, založený r. 1749 od Alžběty hraběnky z Walldorfu. — 6. Klášter Dominikanek u sv. Anny. Král Jan daroval r. 1312 královskou štěpnici pod hradem Brněnským (Špilberkem) ku založení kláštera a Kateřina z Deblína, vdova po Tasovi z Lomnice, vystavěla 1317 klášter, v kterém pak mnoho pánů Lomnických pochováno bylo. R. 1782 byl klášter zrušen a umístěna v něm všeobecná nemocnice. R. 1865 budova rozbourána a vystavěna tam nynější zemská nemocnice.

Komárov, 2392 obyv.; zde bylo proboštství řádu sv. Benedikta, klášteru Třebíčskému náleževší; uvádí se ponejprvé r. 1195 zaniklo 1527. Stavení bylo snad tam, kde nyní mlýn stojí.

Tuřany, ves (1083 obyv.), poutnický chrám Matky Boží, r. 1891 opravený; uvádí se poprvé k roku 1208. Nejslavnější pouť byla ta, kterouž sem konal kardinál Ditrichštein r. 1622 s nesčíslným množstvím lidstva, chtě děkovati za vítězství katolíků na Bílé Hoře. —

U Přízřenic, ves (516 obyv.), spojují se obě řeky Švarcava a Svitava, ježto až do r. 1849 se spojovaly hned pod Brnem, a v řečišti spojených řek jméno Švarcavy na se beroucích leží následující důležitější osady:

Modřice, městys, cukrovar, (1834 obyv.); stará osada, jež se poprvé připomíná roku 1131, později majetek biskupů Olomouckých, kteří zde také tvrz měli. Modřice vysazeny jsou Němci biskupem Brunou ve 13. věku.

Rajhrad, městys, (1651 obyv.), rol. sladovna. Až do r. 1045 stál zde hrad knížecí, tenkráte již pustý, který kníže Břetislav daroval klášteru Břevnovskému, načež zde založeno proboštství řádu sv. Benedikta roku 1048 a mniši dosazováni jsou sem opatem Břevnovským, jenž zároveň také probošta jmenoval. Roku 1813 tato odvislost přestala a klášter obdržel právo, opata svého voliti ze středu bratrů svých. V klášteře jsou drahocenné vědecké sbírky a znamenitá knihovna, přes 20.000 svazků čítající. V knihovně jest globus, který za 24 hodin okolo osy své se otáčí, měsíce, dny a pohyb slunce ve zvěrokruhu ukazuje, znamenité dílo dumyslného P. Adalberta Slouka, konventuala Rajhradského, který mnoho let na zhotovení tohoto díla vynaložil. Narodil se v Žabčicích 15. května 1825. — Jméno Rajhrad jest prastaré a pochází zajisté z doby

pohanské; nalézá se i v jiných zemích slovanských, i německý název blízkého lesíka „Paradieswäldchen“ souvisí s tím. — V Rajhradě narodil se r. 1824 Josef Zelený, dovedný malíř.

Židlochovice, město (od r. 1873), 2635 obyv., okresní soud, krásný arcivévodský zámek a farní kostel, znamenitý cukrovar; v 16. století hlavní sídlo moravských bratří, jichžto farář Jiří Strejc byl mezi překladateli bible Králické; okolo r. 1560 usadili se zde také Novokřestěnci. Ž. měly ve středověku vlastní vinařské právo.

Nosislav, od roku 1486 městys, (1357 obyv.); mnoho vinohradů, ježto od roku 1497 týmž právem řízeny jsou, jako Židlochovské; i zde bratři moravští se usadili. Roku 1848 našlo se jakož i u Rajhradu rozličné náčiní pohanské z bronzu.

Němčice Velké, městys (1568 obyv.), zámek; stará osada, již 1190 připomínaná, v níž i tvrz byla; v 16. stol. sídlo moravských bratří.

Uherčice, čili dle listiny z r. 1220 Uhřičice, městys (1131 obyv.) již před rokem 1526, tenkráte sídlo moravských bratří. Od r. 1421 až do r. 1530 bylo zde proboštství řádu sv. Benedikta, které mniši kláštera Vilimovského, když od Husitů rozbourán byl, zřídili.

Hustopeč, město na silnici do Hodonína vedoucí, 3639 obyv., okresní hejtmanství a soud, zemská nižší realní škola, krásný gotický chrám, který však rozličnými opravami původní formy pozbyl. Na náměstí stojí krásný sloup svaté Trojice a Panny Marie na útraty měšťana F. Adlera, městské rady a jiných dobrodinců vystavěný a na Křížovém kopci za městem kaple sv. Rocha r. 1682 zřízená. — Hustopeč poprvé se vyskytuje r. 1249, kde se podle něho jakýsi Vilém jmenuje; r. 1323 darován jako městys Královė klášteru v Brně, jehož abatyše jej mnohými výsadami obdarovaly; r. 1572 Hustopeč povýšena na město a obdržela právo, červeným voskem pečetiti a pozvedala se znamenitými trhy dobytčími a živým obchodem, který po silnici do Uher vedoucí zde provozován byl, což však nyní namnoze zaniklo. V 16. století usadili se zde Novokřestěnci, kteří vedeni Räblem, Švýcarem, a Zaumringem, Tyrolákem, ze Slavkova sem se přistěhovali, odkudž poprvé roku 1599 a podruhé 1618 vypuzeni byli. I bratři moravští sídlo zde měli. Roku 1695 a 1623 bylo město od vojsk Bočkaje a Betlena Gabora, 1643 a 1645 od

od Švédů drancováno; 1679 zuřil zde mor, 1824 požár, r. 1805 a 1809 obsadili Hustopeč Francouzi.

Pouzdřany, městys od roku 1583, (1236 obyv.), uvádí se poprvé k roku 1244 pod jménem Puzrams, odkud nynější název německý Pausram. V 16. století byli zde Novokřestěnci; roku 1663 spálili jej Tataři.

Strachotín čili Trachtín, městys, stará osada. Německé jméno Tracht zjevuje se poprvé roku 1301. I zde měli Novokřestěnci, kterými celé okolí oplývalo, své sídlo. V městysi samém i v okolí vykopávají se kosti lidské a zvířecí, upomínající na bitvu, která zde roku 1619 byla svedena. Na konci předešlého století nalezeno zde mnoho stříbrných mincí z doby krále Jana. —

Mušov (v listině z roku 1276 Mošany), městys (667 obyv.), kde se Švarcava do Dyje vlévá. Krajina tato byla v staré době veledůležitá. Mnozí soudí z toho, že na blízku častěji mince a popelnice římské se vykopávají, že v okolí Mušovském byl opevněný tábor římský v 1 a v 2. stol. po Kristu. I roku 1857 byly nalezeny popelnice, mezi nimi jedna s nápisem: Fortis (udatný) v museu Brněnském.

K řečišti Švarcavy náležejí též ony osady, které leží na Cesavě, která mnohé přítoky, jako na př. Rakovec, Nemojanský potok, Stupavku, Litavu a jiné v sobě přijímá a u Židlochovic do Švarcavy se vlévá. V obvodu tom jsou následující důležitější místa:

Račice, městys (861 obyv.), znamenitý zámek, na jehož místě stál onen pevný hrad loupežnického rytíře Bedřicha z Linavy, kterého král Jan r. 1312 jen tím dobyl, že havíři zdi podkopati dal. Roku 1422 bránili jej hrdinsky Husité proti biskupu Janovi; marně jej obléhal Matiáš roku 1468. Baron Mundi, který statek r. 1830 koupil, vystavěl nový zámek a založil v něm knihovnu asi 20.000 knih čítající.

Lulč, ves farní (939 obyv.); zde měli Bratři Habrovanští tiskárnu (in monte Liliorum) od r. 1530—1536, v které mimo jiné také zřízení zemské r. 1536 tištěno bylo.

Habrovany, ves i s panstvím od r. 1635—1733 Jesuitům náleževší (839 obyv.), dříve sídlem zvláštní sekty, která Janem Dub-

čanským na Habrovanech založena a podle něho „Habrovanští“ pojmenována jest; měla také jméno Bratří Luleckých (viz str. 216.)

Pozořice, městys (954 obyv.), na stráních malebně položený, krásný farní chrám.

Líšeň, městys 4375 obyv., krásný zámek hraběte Belcrediho, jenž statek ten od r. 1827 drží. Obyvatelé jsou pro obchod v ovoci a v drůbeži po celé Moravě známi. Líšeň jest stará, již r. 1264 připomínaná osada, jež tenkráte Smilovi z Kunštátu náležela; r. 1805 a 1809 trpěla s ostatními okolními osadami mnoho vojskem francouzským. Na blízku dvě stará hradiska, Staré zámky a Halokletna, kde mnoho pohanských předhistorických předmětů se nalézá.

Rousinov Nový, městys (1719 obyv., mezi nimi 412 židů), stará osada. Zde se narodil roku 1804 Frant. Sušil, profesor bohosloví v Brně, znamenitý spisovatel vlastenecký, jehož zásluhy o národní literaturu jsou neocenitelny. Čistota řeči jeho jest vzorná a básně jeho vynikají neobyčejnou hudebností jazykovou. Nejznamenitější díla jeho jsou: „Hymny církevní“, „Růže a Trní“, Překlady ze starých klasikův a „Prosodie česká“; Sbírka národních písní moravských; Nový zákon s výkladem, dílo monumentální. Zemřel v Bystřici pod Host. 31. května 1868. — Na blízku u Slavikovic stojí pomník z litého železa na památku, že zde císař Josef r. 1769 oral na znamení, kterak si váží onoho stavu, jenž jest jádrem národu. Stavové postavili onen pomník a dali jej r. 1834 opraviti. Pluh, kterým císař oral, chován byl v sněmovně, roku 1861 odevzdán Brněnskému museu. — Ostrůvek německých osad okolo Rousinova povstal přičiněním proboštů Brněnských, kláštera Žďárského, komendy řádu německého ve Slavkově a biskupa Bruny, a sice vesměs ve 13. věku; důměnka, že by několik osad bylo osazeno Švédy v 17. století, jest lichá a nemá do sebe žádné pravdy. Osady tyto jsou: 1. Kroužky (359 obyv. českých); 2. Komořany (525 do polovice česk. obyv.); 3. Roztěnice (402 obyv.); 4. Kozlany (499 obyv.), nyní zase české; 5 Kučerov (601 obyv.), z nichžto části česká, stará osada, již 1238 připomínaná, r. 1255 darována klášteru Žďárskému; 6. Orlovice (493 obyv.), nyní zase české, kde dříve starý hrad Orlov stál, jenž řádu německému od 12. až do 14. století náležel, na závěrku 15. stol ale již v rumech byl; hrad stál na výšině, která má až posud jméno

Orlov; 7. Hlubočany (600 obyv.); 8. Prusy Něm. (725 obyv.), Prusy Mor. (474 obyv.), nyní zase české a 9. Zvonovice (262 obyv. něm.)

Tvarožna, farní ves (731 obyv.); uprostřed pole stojí pahorek „Padělek“ jmenovaný, na němž vystavěna roku 1700 kaple pro obraz Panny Marie, jenž až do roku 1784 od mnohých poutníkův ctěn býval. Tato kaple byla roku 1805 od Francouzův rozbourána, kteří pahorek obsadili; obyvatelé ji však r. 1832 opět vystavěli.

Bedřichovice, ves (235 obyv.); na blízkém vrcholu, jenž Žuran sluje, bylo r. 1850, když při orání pluh několikráte o kamení se byl zlomil, nalezeno hrobiště, o němž rytíř Chlumecký soudí, že pochází z doby vpádu Tatarů.

Šlapanice, městys, 2573 obyv., rol. cukrovar, krásný chrám s prastarou farou (již r. 1236). Po bitvě Slavkovské bylo 400 Rusův uvězněno v kostele, kdežto zámek upotřebován byl za nemocnici.

Slavkov (něm. Austerlitz), město, 3475 obyv. (mezi nimi přes 300 židů), okresní soud, nádherný zámek od knížete Václava z Kounic vystavěný, s výtečnou obrazárnou, krásný, mezi rokem 1786—1790 zbudovaný chrám. — Slavkov náležel od roku 1199 řádu německému, v jehož držení zůstal až do válek husitských, v kterých tento řád na Moravě dokona vyhlazen byl Na začátku 16. století šířili se v Slavkově mor. Bratří, podporováni byvše majetníky statku pány z Kounic; když r. 1528 Novokřestěnci z Mikulova se vystěhovati museli, nalezli útulek ve Slavkově, kde se, mimo 10 jiných sekt, až do roku 1622 udrželi. Roku 1572 měli zde synodu starší moravských Bratří. — Roku 1805 dne 2. prosince strhla se v okolí, najmě u vsi Prace, rozhodná bitva mezi Francouzi, Rakušany a Rusy, ve které Francouzi zvítězili.

Bučovice, město, 3063 obyv. (mezi nimi 256 židů), okresní soud, nádherný, Šemberou z Boskovic mezi 1567—1581 na místě starého kostela vystavěný, uvnitř skvostně ozdobený zámek, nyní Lichtenšteinům náležející, jenž r. 1645 s úspěchem proti Švédům bráněn byl. Bučovice připomínají se již roku 1186, v 16. století rozhostili se zde sektáři; r. 1645 vydrancovali je Švédové a 1805 a 1809 Francouzi. R. 1790 našlo se na blízku zámku, pod nímž několik podzemných chodeb se nachází, mnoho stříbrných mincí z 12. století.

Měnín, ves, (1111 obyv.); Měnín, jenž se již roku 1240 připomíná, byl za starší doby důležitou osadou s vlastním soudem, kterému mnoho osad, mezi jinými Pohořelice, Hustopeč a Ivančice podřízeny byly. Když pak roku 1350 osady tyto právu Brněnskému podřízeny jsou a před tím když r. 1333 se ustanovilo, aby silnice z Rakous již nevedla Měnínem než Brnem, pozbyl Měnín své důležitosti. Roku 1396 založil markrabě Jošt veliký rybník, jenž roku 1552 rozšířen, nyní však na úródná pole obrácen jest. V 16. století byly zde Bratří a sekta Flaccianův, tvrdivší, že prvotný hřích Adama jest podstatou člověka. R. 1848 našlo se zde rozličné bronzové náčiní, jež se nyní v Brněnském museum chová.

Blučina, městys, (1451 obyvatelů); stará osada, již r. 1048 připomínaná, dříve mnohem důležitější; pozbyla důležitosti podobně jako Měnín tím, že král Jan r. 1333 ustanovil, aby zboží z Rakous nevezlo se Blučinou, nýbrž Brnem. I u Blučiny nalezeny nádoby z doby pohanské. Celá krajina okolní jest znamenitá požehnanou úrodností půdy; sklízí se zde mnoho ječmene; vinohrady nyní nejsou již tak valně pěstovány, jako v 15. a 16. věku. —

Nežli se obrátíme k řečišti Jihlavy a Dyje, popíšeme zde pro souvislost s osadami posledně uvedenými ona místa, která v Maršových čili, jak starým názvem slují, Hříběcích horách se nalézají. Co se týče jména „hříběcí hory“, překládají je Němci mylně na „Pilzgebirge“, jakoby od houb hříbků pocházelo, ač pochybovati nelze, že pochází z kořene slovanského „chrb“, „chrib“, t. j. hrb, hrib: vrchol, jakož se zachovalo až podnes v názvu slovenském „hribi“, v ruském „chrebet“ a v našem „hřebet.“ Hory tyto, výběžky svými s výšinou Drahanskou souvisící, jsou na severu Hanou, na východě Moravou obklíčeny a podobá se velmi pravdě, že východní jich část u Napajedel vlnami řeky Moravy, průchodu k jihu se domáhající, kdysi od Tater odtržena jest. Jaký vliv řeky na osazování se obyvatelstva mají, makavě lze poznati právě na těchto horách; neb části, které se řekám blíží, mají větší a důležité osady, než střed hor těchto. Jak na straně 3. podotknuto, rozkládají se Maršové hory na trojí část; první hlavní hřbet, od Napajedel až ke Kyjovu, obrácen jest jižně k řece Moravě a v jeho obvodě leží osady prastaré, s nimiž upomínky na nejslavnější dobu dějin našich se spojují, a které též v mnohých pověstech lidu se zachovaly. Uvádíme zde především:

Velehrad, ves (585 obyv.), která nám zachovala jméno hlavního města Moravy za doby Mojmírovců. Když starý Velehrad popelem lehl, nevyhynula paměť na něj v lidu moravském, nýbrž národ vzpomínal vždy na doby staré slávy a choval v úctě místo, kde hlavní město velkomoravské říše stálo a arcibiskup Methoděj své sídlo měl. Touto úctou veden založil zde markrabí Jindřich Vladislav mezi r. 1190–1198 klášter cisterciácký, jehožto mniši krajinu od Maďarů zpustošenou opět v stav kvetoucí přivedli. Biskup Olomoucký Jan, maje na paměti starou slávu Velehradu, žádal papeže Urbana VI., aby opatům Velehradským propůjčil právo pontifikalií (infulu, berlu a prsten), „jelikož“, jak biskup v žádosti pravil, „slovutný chrám Velehradský kdysi měl důstojnost metropolitní a byl jako matkou a kněžnou ostatních chrámů moravských“, kteréžto žádosti papež r. 1379 vyhověl. Prelát Velehradský měl první místo mezi preláty moravskými na sněmích a jiných veřejných shromážděních. Klášter mnoho trpěl od Husitů (viz str. 195), v letech pak 1623, 1648 a 1663 pustošili a drancovali jej Maďaři a Turci; zrušen byl r. 1784; r. 1805 a 1809 sloužil za nemocnici a r. 1850 ubytováni v něm Rusové. Letošího roku odevzdána budova klášterní i s farou Jesuitům, kteří tam zříditi chtějí český noviciát. — Chrám klášterní 85·974 metrů dlouhý a do kupole 24·654 metrů vysoký, jest nejdelší na Moravě; jest nyní uvnitř na větším díle skvostně obnoven a ozdoben; hlavní oltář mramorový, znamenité dílo umělecké, věnován byl r. 1863 od arcibiskupa Olomouckého. Původně byl vystavěn v slohu romanském, z něhož se zachovaly nepatrné částky zevnější zdi; letos pak dne 26. června objeven při opravě dolní chodby křížové ve zdi kamenný portál ve slohu čistě romanském, práce překrásné a úplně zachovaný, 3·77 metrů vysoký, 2·83 metrů široký, jehož větší část jest v zemi, tak že na světlost jeho jen 1·66 metru připadá. V nynější formě byl kostel po velikém požáru (r. 1681) vystavěn r. 1721. Na blízku stojí kaple sv. Cyrilla, kterou arcibiskup Olomoucký r. 1856 koupil a k tisícileté památce příchodu apoštolu ss. Cyrilla a Methoděje na Moravu opraviti dal. — O poloze starého Velehradu viz článek Uh. Hradiště a Staré Město.

Buchlovice, městys 2318 obyv., krásný chrám. V 16. století náležela celá osada k Jednotě Bratrské. Zámek roku 1700 svob. pánem Petersvaldským ve slohu vlašském vystavěn, uvnitř krásně ozdoben jest vkusnou zahradou obklíčen. — Jižně od Buchlovic

jest sirková koupel Smraďatka a asi hodinu severně vypíná se staroslavný šedý hrad

Buchlov na skalnatém temeni, až posud dobře zachovalý, do něhož se kráčí hlavní branou na severovýchodní straně, nad kterou se rok 1665 se znakem Petersvaldských a Serényiův nachází. Na tarase před branou do vnitra hradu vedoucí je čtverhraný kámen, na němž loveckým právem odsouzení posledního občerstvení požívali. Kámen tento zastíněn jest košatou lipou, kterou prý jakýsi mladík Vlček, k smrti nevinně odsouzený, s kořeny vzhůru na skalnaté zdejší půdě zasadil, by soud o nevinnosti své přesvědčil, tvrdě, že lípa se ujme, což prý skutečně se stalo a mladíku život zachránilo. Netřeba podotknouti, že jest to tak zvaná lípa františkánská, ježto na Moravě častěji se nalézá. Okolo toho tarasu jde se do nejvniternějšího vchodu hlavního stavení o třech poschodích, jenž dle nápisu nad vchodem vystavěn jest r. 1546. Nápis zní: „Jan Žďanský z Zastřizl na Buchlovicích", a pak v jazyku latinském: „Nejmohutnější tvrz jest jméno Páně." V tomto oddělení hradu jsou erby starších majetníků hradu, listovna a pokoj hraběte Leopolda z Berchtoldu s jeho knihovnou. — Nelze pochybovati, že hrad Buchlov mezi nejstarší na Moravě náleží, a lze-li podle nalezeného tam bůžka bronzového souditi, zasahuje jeho stáří až do doby pohanské našich dějin; nicméně ale nezachovalo se nám takových zpráv, jakých bychom při důležitosti hradu toho očekávati mohli. Roku 1202 připomíná se jistý Smil z Buchlovic, r. 1270 Ondřej a Jeronym bratří z Buchlovic, r. 1287 Jarohněv z Buchlovic, o kterýchž nevíme, máme-li je vztahovati k Buchlovu; teprv r. 1300 zjevuje se Protiva z Buchlova. Náležel-li již hned u začátku hrad zeměpánům, nelze tvrditi, jelikož teprv r. 1320 Vojtěch z Donky, komoří moravský, dozorce královských lesů a kastelan králova hradu Buchlova, se zjevuje v listině diplomatáře moravského, z kteréž ovšem vidno, že B. již na závěrku 13. věku byl majetkem zeměpánů; nenáležel ale nikdy templářům. Roku 1421 zastaven hrad králem Zikmundem Ctiborovi z Trenčína, od něhož teprv po ukončení válek husitských komoře královské navrácen byl. Však i později ještě několikráte zastaven byl. R. 1480—1492 držel jej Jan Kuna z Kunštátu, r. 1495 Adam z Cimburka atd ; r. 1511 darován byl od krále Vladislava Arklebovi z Boskovic, který jej r. 1520 prodal Václavovi z Žerotína, načež jej zase roku 1545 Jan Žďanský z Zástřizl koupil. který

četnými stavbami a opravami hradu nynější podobu dal a zároveň i silnou věž andělskou při něm vystavěl. Pravnučkou jeho, Kunkou, dostal se Buchlov roku 1630 za věno paní této Divišovi z Petersvaldu, jehož rod r. 1763 Bernardem vymřel, načež sestrou jeho dostal se pánům z Berchtoldu, kteří jej až posud drží. Na hradě B. se vykonávalo tak zvané l o v e c k é p r á v o, které z počátku pychy a jiné přestupky v lesích a vinicích krajiny, která tomu právu podřízena byla, trestalo, později však rozšířeno bylo také na zločiny jiné; r. 1748 byla právomocnost jeho obmezena a r. 1763 bylo toto právo úplně zrušeno. Skládalo se ze starosty a 11 přísedících (lovců), kterými obyčejně byli starostové ze Stříbrnic, Polešovic, Zlechova, Bořic, Buchlovic a Tupes; město Hradiště posýlalo do něho 2 radní a kata. Než rozsudek, který vyřknut býval dle městského práva, se pronesl, muselo celé vyšetřování se předložiti majetníku hradu Buchlova, načež rozsudek na pranýři v Buchlovicích katem prohlášen jest. Odsouzenec mohl se odvolati k apelačnímu soudu Pražskému. -- Naproti Buchlovu na výšině „Modla" nazvané stojí kaple sv. Barbory, r. 1673 Janem Petersvaldským vystavěná. V pravo od hlavního oltáře leží věhlasný lidumil Leopold hr. z Berchtoldu, který 26. července 1809 zemřel, oplakán jako otec chudých, chorých a nešťastných.

Zlechov, ves (963 obyv.), stará osada; o blízkém poli „na hlavinách" jmenovaném zachovává se v lidu pověsť, že tam Rusové kdysi strašnou porážku utrpěli, a na památku toho vystavěn prý starožitný kamenný kříž. Když Rusové r. 1806 v Hradišti byli, bedlivě prý se ptali po poli na hlavinách, pravíce, že ruské kroniky o tamnější porážce předkův svých vypravují. Nelze nám zjistiti, vztahuje-li se tato pověsť k Otíku (1108), jehož manželka byla ruská kněžna, neb k knížeti Bedřichovi, který jako spojenec litevského vévody Zikmunda mezi roky 1428—1436 okolí Světlovské a Ostrožské opanoval.

Osvětimany, ves v hlubokém údolí (866 obyvatelů), pro drahocennou památku, která s ní se spojuje, každému Moravanu milá. Asi hodinu cesty západně od Osvětiman leží uprostřed lesa na pahorku nepatrné kameny, pozůstatky to bývalé kaple sv. Klementa, o níž se praví, že byla založena na památku, že ss. apoštolové cestujíce do Říma, zde ukryli kosti sv. Klementa. Že tato kaple vskutku prastará byla, vysvítá z listiny, kterou markrabě Jan r. 1358 při ní proboštství Augustiniánuv Brněnských zřídil, v nížto praví, že tato

kaple za starých časův ku cti sv. Klementa vystavěna byla. Když roku 1358 se pravilo, že kapla v staré době založena byla, musela vskutku býti stará. Proboštství trvalo až do válek husitských.

Polešovice, městys, 2041 obyv, stará osada farní, od r. 1595 městys. O Polešovicích se bájí, že, když Velehrad zničen byl, bylo arcibiskupské sídlo do Podivína, pak do Polešovic nebo Kunovic a teprv odtud r. 1063 do Olomouce přeloženo. — R. 1421 byly P. pleněny Husity. V okolí daří se výtečné víno.

Žeravice, od roku 1510 městys (982 obyvatelův), krásný kostel mezi 1722—1727 vystavěný; v 16. věku jedno z hlavních sídel Jednoty; roku 1547 a 1592 měli Bratří zde synodu.

Bzenec, město, 4212 obyv. (mezi nimi 611 židů), krásný zámek, v jehož zahradě ony dvě pověstné lípy stojí, pod nimiž prý celý pluk jezdcův místa má; zimní hospodářská škola. Roku 1851 našla se zde kamenná sekyra válečná. — Bzenec jest stará osada, byl až do r. 1214 městysem, načež téhož roku na město povýšen a zděmi obehnán jest; zároveň daroval mu markrabě Vladislav les Dúbravu; r. 1223 darovala královna Konstancie Bzenčanům vinohrady, jež sama byla založila; r. 1223 propůjčil jim Přemysl Otakar I. táž práva, která měla Břeclav. Tehdáž náležel Bzenec úkrají Břeclavskému, a byl hlavním městem vlastní župy, která ale teprve ve 14. stol. proslula, když úřadové vyšší z Břeclavy do Pracova (Vracova) přenesení konečně ve Bzenci se usadili. — V okolí roste výtečné víno a vykopaly se často české mince z 13. věku.

Vracov, starý městys, 3357 obyv. — Dříve slul tento městys Pracov a byl sídlištěm župních úřadů, které z Břeclavy sem přeneseny jsou; roku 1270 připomíná se archidiakonat Pracovský, roku 1286, 1293 a 1297 komoří Pracovský, roku 1297 a 1322 cudař Pracovský.

Milotice, stará ves (1012 obyv.), krásný zámek; až do roku 1706 byla zde tak dobře opevněná tvrz, že se nejen Maďarům ubránila, nýbrž že je tehdejší vrchní Zelinka s lidem svým až k Rohatci stíhal a několik jich zajal. Hráz u Mistřínského rybníka dal polní maršálek Jan hrabě Serényi roku 1786 zajatými Turky vystavěti.

Svatobořice, ves (952 obyv.), jejížto významné jméno dalo příčinu k pověsti, že místo to v staré době bylo velkým městem „Červeným městem“ nazvaným.

Kyjov, staré, dříve opevněné (od roku 1548) královské město, 3401 obyv. (mezi nimi 948 židův), okresní hejtmanství a soud, nižší obecní gymnasium, radnice stará, mezi 1561—1562 vystavěná, farní chrám dříve kapucínům náleževší, roku 1721 sem uvedeným a r. 1784 zrušeným. — Kyjov jest stará osada a jméno jeho naskytuje se i v jiných zemích slovanských; r. 1126 byl ještě vsí, r. 1201 již městečkem, r. 1247 obdržel vlastní soud, r. 1423 byl sídlištěm Husitův a r. 1431 dobyl ho markrabě Albrecht, načež celý spustošen jest, zotavil se ale tak, že na začátku 16. stol. byl předním městem vlastního kraje. R. 1605 dobyl ho Štěpán Bočkaj, r. 1666 lehlo město popelem, r. 1679 zuřila zde morová rána, r. 1706 odraženi jsou maďarští povstalci od udatných měšťanů; v našem století město trýzněno velkými požáry roku 1803, 1806, 1807, r. 1810 velkou povodní a 1805 a 1809 francouzským vojskem drancováno.

Koryčany, městys, 2729 obyv. (mezi nimi 152 židů), zámek, krásný chrám a továrna na nábytek z ohýbaného dřeva: na blízku léčivá voda: „s v a t á   s t u d é n k a“. Asi hodinu leží severovýchodně pozůstatky starého hradu, jenž sluje

Cimburk, ondy sídlo slavného rodu pánů z Cimburka, kteří v 15. století po vymření pánů Kravařů co do moci a zásluh drahně času první místo v šlechtě moravské zaujímali. Páni z Cimburka nazývali se původně páni z Lipnice a měli ve znaku cimbuří, odvozujíce rod svůj od Ctibora z Lipnice, jenž se v listinách z r. 1238—1249 uvádí. Syn jiného Ctibora, jehož Dalemil slaví jako ochrance Prahy v bouřích po smrti Otakara, jménem Bernart, stěhoval se do Moravy, kde sobě hrad u Trnávky vystaviv jmenoval jej dle znaku Cimburk a počal se od té doby (1308) psáti z Cimburka. Když pak roku 1320 onen hrad odstoupiti musel králi Janu, vystavěl si u Koryčan jiný hrad téhož jména a nazval jej k rozdílu od staršího hradu u Trnávky „Novým Cimburkem“, jejž r. 1358 Ctibor z Cimburka markraběti Janovi i s panstvím příslušným prodal, načež Tovačov v léno obdržel. Páni z Cimburka byli horlivými Husity, zvláště linie, která od druhého syna onoho Bernarta, jménem Albrechta, pocházejíc „z Tovačova“ se nazývala. Mezi všemi ale vyniká Ctibor Tovačovský z Cimburka, hejtman moravský, syn slavného hrdiny husitského Jana z Cimburka, od 1437—1453 hejtmana a správce země; byl spisovatelem knihy: Hádání pravdy a lži (tištěné v Praze roku 1539) a tak zvané „knihy Tovačovské“ t. j. sbírky starých práv a zvyklostí markrabství moravského; vynikal též udatností v boji, poraziv

Slezáky odbojné roku 1467 u Packova, pak diplomatickou obratností a znalostí soudnictví. Zemřel dne 26. června 1494 v Tovačově u vysokém stáří, a po smrti jeho zdálo se Moravanům, „jakoby osiřeli, jakoby otec vlasti jim byl umřel. Zasluhujeť ovšem chovánu býti u vděčnější paměti od národu, než-li posud se stalo". Podotknutí chvalného hoden též Bernart z Cimburka, který jako horlivý katolík nespokojen s husitismem z vlasti se vystěhoval a řádu německému v Prusích napomáhal, kdežto také jako proslavený hrdina a hejtman Chelmský r. 1470 umřel, s nímž linie Bernartova, jenž r. 1308 na Moravu přišel, vymřela. Znamenitý muž též byl Ctibor Drahotoušský z C-a., horlivý husita a strýc slavného Ctibora, jenž žil mezi 1414—1145? Rod vymřel mladým Adamem z Cimburka dne 3. prosince 1502.

Střílky, městys (1114 obyv.), stará osada, která již r. 1358 trhy provozovala, zámek a znamenitý hřbitov v r. 1730—1760 Antonínem Petersvaldským založený, který 400 čtvercových sáhů zaujímá; na zdi stojí 22 sochy geniů a na jednom konci kaple, z které 30 schodů do krypty vede, v níž jediná rakev zakladatele hřbitova leží — Asi půl hodiny od městyse jsou na výšině nepatrné zbytky druhdy velmi pevného hradu Střílek, dle něhož r. 1263 jistý Petr Puklic se jmenoval, načež roku 1320 v držení pánův z Cimburka přešel; již na začátku 16. věku byl v rumech. — V okolí u Četechovic láme se mramor a u Roštína nalézá se jantar.

Zástřizly, ves (283 obyv.), původní sídlo rytířského rodu ze Zástřizl, jenž se připomíná již v 13. věku a v 16. do stavu panského přijat jest; rozvětvil se valně a veliké statky mu náležely; vymřel v 17tém století Janem Bohuslavem Morkovským, svobodným pánem ze Zástřizl.

Druhá části Maršových hor od Hradiska až k Větrníku u Bučovic se táhnoucí jest nejvíce lesnatá a zaujímá v sobě následující důležitější osady:

Hvězdlice Nové, městys (790 obyv.), krásný farní chrám a zámek, připomíná se již roku 1286 a náležel roku 1353 Bernartovi z Cimburka. Roku 1412 prodal jej Albert z Cimburka klášteru Svatotomskému v Brně, kdežto stará tvrz již v rumech ležela. Na blízku léčivý pramen „zdravá voda". Roku 1861 při opravování domu nalezeno zde několik set mincí stříbrných z 13. století.

Litenčice, ves (860 obyv.), krásný zámek. Na blízku v písečnaté půdě nalézají se mnohé mořské skořepiny, které ve spojení

s podstatou hor a se solnými bylinami u Čejče dotvrzují, že krajiny tyto v pradobě mořem pokryty byly.

Zdounky, městys (1285 obyv.), okresní soud, stará osada, zámek, farní chrám.

Morkovice, městys (1620 obyv.), krásný zámek, stará fara, v 16. století jako blízké Slezany sídlem Bratří. Vedle M. nazývala se rodina ze Zástřizl.

Pačlavice, ves, (650 obyv.), krásný chrám a zámek, ústav milosrdných sester. Pačlavice jsou stará, r. 1131 připomínaná osada, která 1159 řádu sv. Jana darována jest; roku 1645 vydrancovali ji Švédové úplně.

Švábenice, městys (1308 obyvatelů), stará osada farní, blízko údolí řeky Hané, původní sídlo pánů ze Švábenic, kteří mezi nejslavnější rody XIII. věku náležejí. První, Zdík ze Švábenic, uvádí se r. 1234; později ale náleželi jen stavu rytířskému. Znak jich byly čtyři střely výstřední. — V okolí nalezeny stříbrné mince (brakteaty). Blízká osada Topolany (ves se 429 obyv.) připomíná se již roku 1107

Třetí část Maršových hor, tak zvaný „Ždánický les", táhne od Ždánic jižně až k poříčí Švarcavy a Dyje a stráně její jsou obsazeny nejvíce vínem. V této části jsou nejdůležitější osady:

Ždánice, městys, 2126 obyvatelů, okresní soud, zámek knížete Lichtenšteina. Roku 1286 připomíná se Matěj z Černé Hory jako purkrabě ve Žd.; podobá se tedy, že zde byl královský hrad a soud.

Archlebov, městys (1128 obyv.), výtečné víno.

Dambořice (původně Domabořice), městys (2024 obyv., mezi nimi 148 protestantů a 202 židů.)

Žarošice, ves (1453 obyv.), krásný poutnický chrám Matky Boží, založený od kláštera Velehradského v 13. století. Po bitvě u Slavkova přenocovali zde císař rakouský a ruský a bída byla tak veliká, že farář vznešeným hostům jen zemáky podati mohl.

Klobouky, městys 2319 obyv., okresní soud, katolický a protestantský chrám. Klobouky, kteréžto jméno i v jiných zemích slovanských se naskytuje, jsou stará osada a majetník její Lev z Klobouk založil okolo r. 1210 klášter Zábrdovský u Brna, a po smrti choti své sám do kláštera vstoupil a Klobouky mu daroval.

Okolo r. 1430 zastavil král Zikmund majetek kláštera onoho a tak se dostaly Klobouky v držení pánů z Doubravice, po jichžto vymření klášter statek tento zase obdržel, při němž až do zrušení zůstal. Opatům Zábrdovským mají Klobouky mnohé obdarování děkovati; na jich prosbu povýšil král Václav II. r. 1298 Klobouky na městys, dada jim zároveň právo, přečiny okolních osad podle práva Měnínského trestati; roku 1512 osvobozeny jsou od úmrtí a r. 1559 obdržely ještě 2 výroční trhy, tak že nyní 4 do roku mají. Roku 1805 drancovali zde Francouzi a roku 1816 shořelo 68 domů. Pod Klobouky a v okolí nalézají se podzemní skrýše, zde lochy nazvané, na spůsob jako u Lechvic, které obyvatelům v čas válek, jak se zdá, za útočiště sloužily. — V Klob. narodil se r. 1825 spisovatel kněz Ignác Vurm.

Diváky (se 749 obyv.), stará, již roku 1131 připomínaná ves, zámek; Diváky byly roku 1603 od vojska Bočkajova vydrancovány a mnozí obyvatelé zavražděni. Jest zde škola milosrdných sester.

Polehradice (v starých listech také Poleradice), ves (1084 obyv.); připomínají se též roku 1131 jako Boleradice a Lev z Klobouk podle nich také se nazýval r. 1235, v kteréžto době i hrad zde byl, který na začátku 16. věku již v rumech ležel. V 15. věku náležely Polehradice pánům z Kunštátu, v 16. pánům z Víckova, jimž pro účastenství v odboji roku 1622 odňaty a Jezovitům v Brně darovány jsou.

Kurdějov, stará ves (1060 obyv.), památný kostel na starém hřbitově, kvadry opevněný, r. 1465 a 1504 opravený; r. 1718 přestavbou mnoho z původního rázu starožitného ztratil; z krypty vedla podzemní chodba, nyní skoro celá zasypaná, až do vsi. Kaple při kostele r. 1507 vystavěna a věž mezi 1511—1517, v níž 5 zvonů, jež harmonickým zněním daleko známy jsou. — Kurdějov připomíná se ponejprv roku 1286; v 16. století rozšířil se zde protestantism a trval zde až do r. 1673; Kurdějov mnoho trýzněn byl r. 1605 Turky, r. 1623 Poláky, r. 1663 opět Turky a r. 1704 uherskými povstalci.

Terezov (lépe Terezín), ves (s 339 obyv.), od Marie Terezie roku 1774 založená a Francouzi osazená, tak jako:

Čejč, městys (723 obyv.); obyvatelé obou vsí ale jsou již dávno počeštěni; zde jest léčivá lázeň od roku 1825 a doly hnědo-uhelné. Čejč jest stará, již r. 1234 klášteru Tišnovskému darovaná osada,

která však nehodami času roku 1594 zpustla, až zase za Marie Terezie více obyvatelův obdržela. Čejčské čili Kobylské jezero jest nyní spuštěno; bylo památné tím, že na jeho pobřeží rostly solné byliny, jež se jen v pomořských krajinách nalézají a tím dotvrzují, že okolní krajina kdysi slanou čili mořskou vodou pokryta byla.

Čejkovice, městys (1968 obyv.), starožitný zámek; v 13. století komenda templářův a po jich zrušení r. 1311 majetek rozličných rodin, v 16. stol. pánů z Víckova, kterým pro účastenství v odboji Čejkovice r. 1624 odňaty a jezovitům v Olomouci darovány byly.

Pavlovice Velké, ves 2359 obyv., stará osada roku 1252 Bočkovi z Kunštátu náleževší; chrám Panny Marie na místě starého spustošeného vystavěn 1670—1680. Cukrovar.

Rakvice, ves 2056 obyv, připomíná se poprvé roku 1248, kdežto klášter Loucký a Johanité v Kounicích desátky v Rakvicích měly. Kostel sv. Jana Křtitele stojí na místě starého chrámu, jenž roku 1605 uherskými povstalci skoro úplně rozbourán byl; roku 1487 byli obyvatelé Vilémem z Pernšteina od úmrtí osvobozeni. Podporou Bedřicha z Žerotína, pána na Hodoníně, zakořenilo se zde moravské bratrství okolo r. 1550, načež r. 1580 katolický farář vyhnán jest; teprv po r. 1622 katolicism zase uveden. Rakvice byla mnohokráte požáry stíženy. Obce Pavlovická a Rakvická rozdělily mezi sebe polnosti zaniklé obce Trutmanické, kterou r. 1330 (Trautmansdorf juxta Pavlovice) Jan z Meziříčí daroval klášteru Žďárskému; okolo roku 1573 byly Trutmanice již pusté.

Zaječi, ves (1523 obyv.).

Poříčí Jihlavy.

V tomto úkrají jsou důležitější osady:

Batelov, městys roku 1279 připomínaný 2229 obyv., (mezi nimi 134 židů), krásný farní chrám na místě starého mezi r. 1755—1760 vystavěný. Kaple sv. Barbory vystavěna roku 1638. V 16. stol. bylo zde mnoho akatolíků.

Třešť, městys 4738 obyv., (266 židů), mnoho soukeníků, zámek. Třešť je stará osada, měla již r. 1464 výroční trhy, přilnula v 16. století k protestantismu, a trpěla r. 1819 a 1827 velkými požáry. I roku 1824 vzňal se velký oheň, v kterém starý chrám

farní shořel, načež obnoven mnoho ze starého rázu ztratil. Zde se narodil okolo 1588 znamenitý hvězdář a lékař Šimon ze Špilberku a roku 1798 Jan Hořálka, známý hudební skladatel, jenž namnoze ve Vídni žil, r. 1843 Alois Hrudička, český spisovatel. Blízká ves Hodice jest původní sídlo hrabat z Hodic.

Jihlava, město královské 23.716 obyvatelů, okresní hejtmanství a soud, okresní ředitelství finanční, soud krajský, vyšší gymnasium, zem. vyšší reálka, obecní nemocnice s právem veřejnosti, zemská robotárna, továrna na tabák, česká obecná škola, krásné čtverhranné náměstí 173⁰ dlouhé a 60⁰ široké, na němž socha Panny Marie za uchránění od moru r. 1679 vystavěná. Mezi chrámy vynikají: 1. Farní chrám sv. Jakuba se znamenitým obrazem, výtečným Steinerem malovaným, již roku 1257 na farní chrám povýšený; roku 1523 lehl popelem, načež v nynější formě vystavěn jest. 2. Chrám sv Ignáce dříve Jesuitům náleževší, r. 1625 do Jihlavy uvedeným. 3. Farní chrám Matky Boží, při němž klášter Minoritů, jenž již r. 1243 stál. Mimo tyto řeholníky byli v Jihlavě také Dominikáni uvedeni prý roku 1227, pak Kapucíni, jichž klášter hrabě Magnis roku 1630 založil. Velepamátná jest kaple svat. Jana zevně města stojící, o níž se bájí, že byla r. 799 založena. Náležela řádu německému, který až do roku 1233 měl statky v Jihlavě. — Roku 1860 vystavěli Jihlavané pomník policejnímu ministrovi generalu Kempenovi.

Jihlava, ježto s několika osadami tvoří německý ostrůvek mezi českými Moravany, byla prý, jak Hájek bájí, roku 799 založena a Jihlavané chvástavému Hájkovi tak pevně věřili, že r. 1799 ukázale slavili tisícletou památku založení města svého. Pravdať jest, že Jihlava teprv roku 1174 poprvé se v listinách připomíná, z nichž vidno, že v Jihlavě byl královský úředník, tedy i královský hrad, střediště vlastní župy. Nelze pochybovati, že osada obdržela jméno své od řeky a ne od ježků (Igel), kterých prý první osadníci zde drahně uviděli; neb i v pozdější době čteme v listinách: „die Stadt an der Igel", t. j. město na Jihlavě. Podobá se velmi pravdě, že teprv tenkráte, když králové čeští poznali bohatost okolních hor na stříbro a jiné kovy, povolali sem na dobývání těchto kovů německé havíře; stalo se to snad na závěrku 12., neb na začátku 13. století; již r. 1229 připomíná se hornický mistr Jihlavský, který snad i dozorství nad královskou mincovnou vedl. Když r. 1248

se strhla válka mezi králem Václavem I. a synem jeho Otakarem, podporovali osadníci Jihlavští krále, pomáhajíce mu rozličnými důmyslnými nástroji při dobývání Prahy; načež král, chtěje Jihlavanům za věrnost jejich vděčným se ukázati, udělil německé osadě právo městské a ono právo horní, jež ve středověku po celé Evropě známo bylo. Německé smýšlení v Jihlavě pevně se ukotvilo a zámožnost měšťanů zmohla se valně štědrými výsadami, jež král Otakar II. městu udílel. Po nešťastné smrti tohoto krále podrobili se Jihlavané císaři Rudolfovi a v jich městě byly děti zemřelého krále a císaře sobě zasnoubeny. Roku 1325 nazval král Jan Jihlavu prvním městem horním v království českém. Když Jiří Poděbradský na trůn český nastoupil, nechtěli jej němečtí Jihlavané, již dříve úhlavní odpůrcové husitismu českého, za krále uznati a jak přísně za to potrestáni byli, vypravovali jsme již svrchu. Jakmile však německý protestantism se rozšiřovati počal, stali se obyvatelé Jihlavští rozhodnými jeho stoupenci, a povolali z Vídně vyhnaného kazatele Pavla Sperata r. 1522 do města, který pak roku 1523 ze země vypovězen jest, načež z Witenberku Jihlavany napomínal, aby novému učení věrni zůstali, čehož oni také neopomenuli; roku 1571 zřízena zde škola pěvecká čili raději básnická. Po bitvě na Bílé Hoře byli i Jihlavané přísně trestáni. Od roku 1562 začíná nepřetržená takřka řada nehod, jimiž Jihlava trpěla. Téhož roku, pak 1571, 1574 a 1624 zuřila zde morová rána; nejvíce ale utrpěla Jihlava Švédy, kteří zde hospodařili od 13. března 1645 až do 7. prosince r. 1647, a blahobyt města úplně zničili; podobným spůsobem navštívili Jihlavu Francouzové roku 1805—1806. Nehody tyto, zvláště ale správa městská, vedle které jen několik rodin měšťansko-šlechtických (patriciové) mělo podíl ve správě, z čehož ustavičné různice se strany ostatního obyvatelstva povstávaly, pak, že pozvedením továren Brněnských soukenictví Jihlavské vždy víc a více klesalo, jsou příčinou, že toto ondy tak kvetoucí město již ani stínem není toho, čímž dříve bylo. —

Na levém břehu Jihlavy stojí tak zvaný „Královský kámen“, pomník to na památku postavený, že zde Ferdinand I. jeda do Čech roku 1527, dne 30. ledna stavům českým v řeči české přísahal, že stará práva království českého zachovati chce. Louka od toho času sluje královskou. Pomník onen opraven byl stavy moravskými r. 1649 a 1830

Louka, městys (1387 obyvat.), zámek; v 15. století byl na blízku hrad „Hradiště“. Louka připomíná se již roku 1109.

Kněžice, ves (1404 obyvatelů), kdež v 13. a 14. stol. bylo proboštství premonstrátův kláštera Želivského.

Kamenice, městys, 2022 obyvatelů, v 16. století, jak vůbec celé okolí za příkladem Jihlavy protestantských. Pevné základní zdi staré fary, která vedle chrámu stála, daly příčinu k pověsti liché, že zde za starší doby panenský klášter byl.

Brtnice, městys, 3003 obyvatelů (157 židův); na jižním pahorku stojí velkolepý zámek hraběte Collalta s důležitým archivem, jenž mnoho listů z doby 1600—1630 chová, najmě generála Rombalda z Collato. Na hradě tomto obyčejně byli hostěni králové čeští z domu Habsburského, když se do Čech odebírali. Ve farním kostelu jest krucifix mosaikový a obraz Panny Marie, dary to, od papeže Benedikta XVI., hr Collaltovi věnované. Od r. 1624—1784 byl zde klášter Paulanů, jichž kostel nyní jest kaplou zámeckou. V 16. století bylo zde mnoho Bratří. — Brtnice připomíná se ponejprv roku 1234 a 1235 pod jménem Birdini a náležela klášteru Tišnovskému. Podobá se, že zde také byla komenda řádu sv. Jana; již roku 1366 provozovaly se zde trhy, které r. 1486, 1564, 1671 rozmnoženy jsou. Od roku 1466 byla Brtnice v držení pánův z Valdšteina, kteří pak se jmenovali „Brtničtí“, až Zdeněk Brtnický z Valdšteina po pitvě Bělohorské ji pozbyl, načež panství Rombald z Collato roku 1628 koupil. V Brtnici narodil se roku 1811 Matěj Procházka, katecheta na gymnasiu Brněnském, znamenitý spisovatel vlastenecký, proslulý nejvíce v oboru historie moravské výtečným dílem o J. Sarkandrovi. Zemřel 29. listopadu 1889. — Severně od Brtnice strmí na skále žulové rozvaliny hradu, jenž sluje:

Rukštein, dříve také Rutenštein neb Rotenštein nazvaný. Kdy byl založen, neví se; pravdě ale se podobá, že onen Hrut z Rutenšteina, který se v listině krále Jana roku 1325 uvádí, buď sám nebo jeho předkové Hrutovci, jejichž památku připomíná též blízka ves Hrutov a kteří v 13. století mnoho statků v Jihlavsku a Znojemsku drželi, hradu jméno dali. Roku 1360 koupil jej markrabě Jan; od roku 1403 držel jej Hynek z Valdšteina, spojenec Viléma z Pernšteina a Sokola z Lamberku. Na závěrku 16. stol. již byl porouchán, neví se však, kým.

Stonařov, ves (1782 obyvatelů), městu Jihlavě náleževší; zde byla tvrz „Hirschbühel". V 16. století byl Stonařov vesměs protestantský.

Přibislavice, ves (475 obyv.); v 16. století byla zde tvrz „Střeliště". Přibislavice byly v staré době mnohem důležitější než nyní; připomínají se poprvé r. 1231, kdež náležely královně Konstancii a byly středištěm vlastního úkrají.

Heraltice, ves (939 obyv.), vedle které rod rytířský se jmenoval, v zemi dosti rozvětvený; připomíná se poprvé r. 1210.

Opatov, městys (1596 obyv.); r. 1540 na městečko pozdvižen (kdež mu i znak darován), obdržel r. 1577 dva trhy. Připomíná se již r. 1086.

Třebíč, město 9372 obyv., (mezi nimi 910 židů); okresní hejtmanství a soud, c. k. vyšší gymnasium české, soukenictví a koželužství, velký zámek hrabat z Valdšteina. Mezi veřejnými staveními vyniká: 1. farní chrám sv. Martina, mezi r. 1709—1720 na mnoze obnovený. 2. Kapucínský chrám a klášter r. 1687 od Karla z Valdšteina na místě sboru moravských bratří založený. 3. Zámecký a zároveň farní chrám, nejskvělejší pozůstatek romanského slohu, jenž nad jiné v celém Rakousku vyniká. Nejznamenitější jest čistě romanský portál, r. 1862 spanilomyslným majetníkem statku očistěný a opravený. Při tomto kostele byl klášter Benediktinů mezi r. 1109—1115 knížaty Oldřichem Brněnským a Lutoldem Znojemským založený, jenž nad jiné kláštery téhož řádu na Moravě vynikal a jemuž proboštství v Komárově a v Měříně podřízena byla. Založením kláštera nabývají i dějiny města více světla; udání, že Třebíč již v 10. století byla městem, z kterého Moravané válečné výpravy do Čech činili, a odvozování jména od slova „Dřevo", jsou příliš směšné bájky, abychom je zde rozebírati a vyvracovati chtěli. Nám se zdá, že jméno města odvozovati slušno od osobního jména Třebek, jež v listinách se uvádí (dipl. I., 181., 289.) V listinách poprvé se uvádí Třebíč roku 1197, jako město teprv r. 1277 a nelze pochybovati, že rozšíření osady T. stalo se opaty kláštera. Roku 1335 rozkázal markrabě Karel, aby otevřené až posud město Třebíč se opevnilo, propůjčiv mu zároveň táž práva, kterými Znojmo obdařeno bylo. Jest pochopitelno, že město Třebíč tyže osudy zažilo, jako klášter; v době válek mezi Joštem a Prokopem byly statky jeho velmi pleněny.

Opatové měli na spůsob biskupů Olomouckých na statcích many či vasaly, s kterými opat Benedikt z Lomnice súčastnil se boje biskupa Jana Olomouckého proti Husitům, kteří roku 1423 kláštera velmi opevněného i města dobyli, a v městě asi do roku 1432 zůstali, kdežto klášter již roku 1431, neví se jak, jich sproštěn byl. Velikou pohromu utrpělo město i klášter ve válce mezi Jiřím Poděbradským a Matiášem. Jiří dal Třebíč, která tenkráte nad jiná města moravská lidnatostí, hojností řemesel a živým obchodem vynikala, vojskem svým pod hrdinským Viktorinem osaditi, načež král Matiáš, domnívaje se, že v T. oba synové královi jsou, jal se město oblehati; ze čtyr stran učiněn útok naň a brzo předměstí popelem lehla, ano i do města oheň hozen, který valně se rozšířiv, přinutil Viktorina 14. května 1468 s vojskem a mnohými obyvateli (prý na 5000) utéci se do kláštera, načež kláštera dobýváno bylo. Obleženci v klášteře, nemajíce dosti potravy a vody a trýzněni hladem, vyrazili v noci z 5. na 6. června ve třech houfech z kláštera a šťastně se probili dva houfy nepřátelským táborem; třetí houf musel zase couvnouti a vzdal se Matiáši, který pak s velkou kořistí k Brnu odtáhl. — Toť byla smrtelná rána klášteru zasazena; neb již r. 1480 zastavil Matiáš statky jeho Jaroslavovi ze Šternberka, a od toho času zašel úplně tento dříve tak bohatý klášter; r. 1491 stal se Vilém z Pernšteina majetníkem T. Město ale, ač tenkráte na niveč potřeno, větší části obyvatelstva buď mečem, buď zajetím zbaveno, pozvedlo se již okolo r. 1470 zase z rumu, přilnuvši vřele k husitismu, později k učení bratrskému a stalo se hlavním sídlem této sekty, zde podporované Smilem Osovským z Doubravice, jehož rod T. roku 1556 koupil. R. 1596 a 1607 byly v T. synody Bratrské. Když Smil 16. února 1613 co poslední muž rodu svého zemřel (viz článek Doubravice), vdala se jeho vdova Kateřina z Valdšteina za Karla staršího ze Žerotína, která r. 1619 tak zvaný „černý dům“ vystavěla, který pro svou výzdobu památný byl. Nemajíc dětí odkázala r. 1637 panství T. bratrovi svému Adamovi z Valdšteina, jehož potomkové statek ten až podnes drží. Roku 1645 dobyli Švédové, r. 1742 Prušáci města, kteréž r. 1821 velikým požárem navštíveno bylo, jímž přes 200 domů shořelo. — V T. se narodili neb žili: předkem mnozí kazatelé a spisovatelé Jednoty, jako Jan Eneáš (zemřel v Ivančicích 1594); — Jan Hlava (Capito), jeden z překladatelů bible Králické, a starší Jednoty (zemřel v T. roku 1589); —

Jan Laetus, starší Jednoty a spisovatel bohoslov. († okolo r. 1590); — Isaiáš Konečný, spisovatel bohoslovecký († v T. 3. srpna 1598); — Smil Osovský z Doubravice, jeden z nejvýtečnějších šlechticů svého věku, který zůstavil 1. denník obsahující paměť toho, co se r. 1577 v Olomouci dálo, když Rudolf II. za pána země Mor. přijat byl; 2. poznamenání cesty, kterou s arciknížetem Maximilianem, voleným králem Polským, do Polska vykonal; — Cyrill Jan Třebíčský (nar. 1566), tchán Komenského a spisovatel bohoslovecký snad též do T. náleží; — Evermond Růžička (nar. 7. pros. 1711 v T., † 26. ledna 1780 na sv. Kopečku), spisovatel bohoslovecký a dějepisný; — Jan Neuman (nar. v T. 27. pros. 1774) spisovatel přírodozpytný; — Josef Chmela (nar. 18. února 1793 v T., † v Praze 28. února 1847), spisovatel v oboru mluvnictví; — Jan Pleskáč (nar. v T. 16. května 1797), sepsal několik her dramatických; — Dr. Jan Haněl (nar. v Křeseticích v Čechách 23. pros. 1808), spisovatel belletristický; — Dr. Jan Müller (nar. v T. 7. března 1823), spisovatel v oboru krásného umění; — Jan Soukop (nar. v T. 10. května 1826), básník; — Dr. Miloslav Haněl (nar. v T. 29. ledna 1843), český spisovatel v oboru hospodářském a Dr. Jaromír Haněl, český spisovatel právnický.

Jižně od Třebíče leží **Starč**, čili správněji starým názvem Steřice neb Stařice, ves (839 obyv.). Nedaleko od této osady leží

Sádek, až podnes dobře zachovaný hrad. Hrad tento slul, jak městské zápisy Jaroměřické praví a desky zemské to potvrzují, také Unkšperk čili Ungersberg, a všechny události, které se až posud vztahovaly k hradu Unkšperku, jakoby tento býval zvláštním hradem, vztahovati slušno tedy k hradu Sádek. Německé jméno Unkšperk pochází nepochybně z doby Otakarovy, v které hrad Sádek držel jistý Štěpán Ungarus (Uher), syn snad Vrše ze Sádku, a vnuk Štěpána Ungara, syna jistého Ivana. Roku 1306 zjevuje se Jimram jako majetník hradu Unkšperka, člen rodu Boskovského, který, náležeje mezi odbojníky krále Jana, v hradě U. obležen a hradu r. 1312 dobyto jest; r. 1430 dostal se Sádek přepadnutím lestným v moc husitského Hynka z Valče, načež teprv od pravého majetníka Hynka z Valdšteina dobýván býti musel. V třicetileté válce byl Sádek osazen císařským vojskem a Švédové marně ho dobývali. Roku 1694 bleskem zapálen částečně shořel, načež v nynější podobě zase vystavěn byl.

Vladislav, mylně Vladislava, městys (880 obyv.), o němž pověsť praví, že jméno obdržel tím, že královna česká zde syna jménem Vladislava porodila.

Dalešice, městys (786 obyv.), krásný zámek, krásný kostel, pozůstatek kláštera panenského, o němž se jen ví, že ho již na začátku 14. století stávalo; v 16. stol. ale zaniknul. — Na blízku hrad Holoubek, jenž se uvádí poprvé r. 1353; r. 1430 zmocnil se ho násilím jistý Okřeský, jenž s hradu okolní krajinu znepokojoval, načež tvrz z rozkazu moravských stavů r. 1446 rozbourána byla.

Hrotovice, ves (1052 obyv.), okresní soud, krásný zámek se znamenitou obrazárnou; bývalá fara náležela řádu německému.

Dukovany, stará ves (676 obyv.), na blízku rozvaliny hradu Rabšteina, jenž r. 1486 již rozbourán byl.

Jamolice, ves (493 obyv), na blízku rumy hradu Tempelšteina, který od druhé polovice 12. století řádu templářskému náležel a od něho snad založen byl. Po zrušení onoho řádu (r. 1311) drželi statek ten rozliční rodové, až jej r. 1379 rod z Lipé koupil. Kdy rozbourán byl, neví se.

Řeznovice, ves (346 obyv.), s památným dle zevnějšího stavení v romanském slohu vystavěným kostelem, jehož vnitro na mnoze přestaveno a obnoveno jest. Ve zdi kostelní zasazen jest kámen, jenž dříve v kostele samém byl, kteréhož nápis až posud rozluštěn nebyl; Boček sice míní, že se má čísti: Anno dni MCIV., t. j. leta Páně 1104; nám se ale zdá, že věc tuto prozatím na sporu nechati slušno.

Ivančice, město, 4446 obyv. (mezi nimi 395 židů), okresní soud, měšťanská a rolnická škola, obecní nemocnice (byl zde již špital na začátku 15. stol.); pěstuje se zde víno, chvalně známý chřest a mnoho třešní, v kteréžto příčině Řehoř Volný praví, že zde jest v pravém slova smyslu les třešňový, any sady třešňové na půl druhé hodiny cesty se táhnou. — Jest zde památný starožitný chrám, jehož starší části asi z počátku 14. století pocházejí; na blízkem pahorku zevně města stála kaple sv. Jakuba, která r. 1481 se stavěla, roku 1788 byla zrušena; vnuknutím kněze Tomáše Procházky, rodilého z Ivančic, začala se znovu stavěti roku 1852, dostavěla se r. 1854 a po úplném zařízení vysvěcena jest 29. července 1858. Na hřbitově jest kaple sv. Trojice, zbudovaná r. 1560.

— Město Ivančice, jež dříve královským bylo, náleželo k nejdůležitějším osadám vlasti naší; uvádí se poprvé r. 1225. Poloha města jest příčinou, že válečné výpravy z Rakous proti Čechám mnohokráte vedeny byly Ivančicemi; tak r. 1278, když Ivančice již městem byly, při čemž od vojska císaře Rudolfa drancovány byly, podobně r. 1304, kde mnoho obyvatelův mečem zahynulo a město popelem lehlo. Ve válce mezi Joštem a Prokopem byly I. a tamnější hrad v držení Prokopově, úhlavního nepřítele biskupa a kapitoly Olomoucké, který takto v městě smýšlením proticírkevním přízeň husitismu připravoval a lidmi svými, Sokolem z Lamberka a Janem z Kunštátu (Suchým Čertem) okolí znepokojoval. R 1424 zmocnili se Husité města, a sotva odtuď vypuzeni byli, dobyli ho opět pod Petrem z Kravař, pánem na Náměšti, načež markrabě Albrecht roku 1425 město krutě, avšak snad bez úspěchu obléhal. Zda-li Žižka kdy města dobýval, nenalézáme nikde písemními památkami potvrzeno. Od té doby staly se Ivančice hlavním sídlem husitismu a později moravských bratří, kteří zde, jelikož v Ivančicích mnoho členů nižší šlechty bydlelo, nákladem Znaty z Lomnice, Jana z Žerotína, Bedřicha z Náchoda a jiných pánů zřídili r. 1575 školu, aby mladí šlechticové již nuceni nebyli, odebírati se na studia do cizozemska. Jmenovaní páni uvolili se ročně platiti na ředitele, pomocníka a služebníky ročně 755 zl. a povolali za ředitele Esroma Rüdigera, který r. 1574 pro evangelické smýšlení z luteranského Vitenberka vypovězen byl; působil na škole Ivančické do r 1588, kdy raněn byv mrtvicí do Němec zavésti se dal; umřel v Altorfě dne 2. prosince 1591.*) Bratří měli sbor v Kounickém předměstí a dům bratrský (nyní palírna); r. 1544 a 1571 měla Jednota v Ivančicích synody a r. 1545 byli v I. kněží Bratrští slavně vysvěceni, což poprvé veřejně na Moravě se stalo. Krom Bratří byli zde také Luterani, kterým se ve farním chrámě a v kaple německy kázalo; pak Švýcarští Bratří, kteří bohoslužbu (německou) v kostele sv. Trojice měli; v blízkých pak Alexovicích byli Novokřestěnci. — Z kazatelů Bratrských, kteří v I. působili, uvádíme tyto: Martin Sláma (Niger) zemřel v I. r 1549; — Jan Blahoslav († 1571 v Krumlově); — Aquinus (Jan Vodička † v I 24. ledna 1591); — Jan Eneáš († v I. 3. února 1594); — Pavel Jesen (zemřel 1594); — Jakub Narcis († 1611 v Brandýsu); — Zachariáš Ariston

*) Studovali zde n. př. dva mladí páni z Kounic, několik pánů ze Žerotína, jmenovitě slavný Karel, Karel z Lichtenšteina atd

(† v Ivančicích 8. února 1606). — Zvláštní zmínku zasluhuje tiskárna Bratrská, která okolo r. 1562 v I. zřízena byla hlavně pečí Blahoslavovou; vyšly z ní r. 1564 Nový Zákon a příručný kancionál, r. 1565 opět Nový Zákon, r 1569 Musika a r. 1576 kancionál, který snad jest nejkrásnější kniha česká za celé starší doby vyšlá. Knihy v tiskárně Ivančické mají za místo tisku udáno Ex Horto neb Ex insula Hortensi. Roku 1608 dne 19. dubna držán zde sjezd pánů moravských, na kterém se usnesli, že přistoupí k jednotě Matiáše proti Rudolfovi II. zřízené. Po bitvě Bělohorské byly I. vojskem císařským a Gábora Betlena drancovány. —

R. 1755, 1823 a 1862 byly Ivanč. Jihlavkou strašně zaplaveny R. 1805 a 1809 hospodařili zde také nemilí hosté francouzští. — Že Ivančice svatým Václavem roku 936 založeny byly, jak městské knihy praví, jest lichou bájkou, která mimo jiné důvody již tím se vyvracuje, že sv. Václav již 28. září 935 byl zemřel. — R. 1861 bylo v okolí nalezeno mnoho mincí moravských z doby Kunrata Brněnského a Vladislava, které, ač velezajímavé a důležité, od nálezců Brněnskému penězoměnci prodány byly, jenž je, neznaje jich ceny, pak dal slíti, čímž drahocenné tyto památky, vyjma jen několik kusů, neodpovědným spůsobem byly nenahraditelně zničeny. Kéž se v lidu rozšíří přesvědčení, že každý nález podobný jest majetkem nálezce, aby v podobných pádech mince a jiné staré památky prodány byly museu anebo nějakému znalci, který zajisté lépe je zaplatí, než nevzdělaný kupec. —

Ivančice jsou kolébkou a hrobem kněze Tomáše Procházky, (nar. 11. pros. 1803, † 8. června 1858), který jako spisovatel, kazatel a učitel pravým vůdcem své obce byl a nezapomenutelným jí zůstane; též se narodil zde (16. března 1820) vlastenecký spisovatel Kulda.

Branice České, ves (607 obyv.); v obvodu té obce jest stanice státní dráhy ze Střelic do Vídně a nedaleko od stanice veliký železný most přes Jihlavku, který má 6 otvorů se železnými středními pilíři; délka železné konstrukce obnáší 373·50 m, šířka mezi pilíři na břehách 370·50 m., výška 44·80 m.

Kounice Dolní, město, 2986 obyv. (mezi nimi 286 židů), farní chrám, jenž místo starého gotického vystavěn byl, krásný,

ondy velmi opěvněný zámek, jehož Tataři r. 1663 marně dobývali. V 16. století sídlo akatolíkův, kteří přičiněním kardinála Dietrichšteina odtud vypuzeni byly. R 1862 byli Kounice povodní rozvlněné Jihlavky strašně spustošeny. — Rumy bývalého klášterního chrámu jsou pozůstatky čistého slohu gotického, jakž jej na Moravě více nenalézáme; lehl svévolně založeným ohněm a zneuctěn tak, že na půdě jeho ještě před několika lety se zeleniny sázely. Klášter sám založen byl pro panny řádu premonstrátského r. 1183 Vilémem z Kounic, který, jak kronika Vincenciova praví, k tomu se zavázal, by odpuštění hříchů svých za spáchané násilí dosáhl. Klášter mnohé škody utrpěl v době protestantské, kdež zlopověstný Martin Göschel jeho proboštem byl. (Viz str. 215) Klášter zrušen r. 1526. — Co se týče rodiny pánův z Kounic, jsouť oni ratolestí velmi rozvětveného rodu, jehož znak jest lekno, a který na pány z Rychnova, z Talmberka, z Kácova, z Martinic a jiné se rozkládal. Mezi jeho předky uvádí se Sezima, který r. 1164 kněžnu českou Helenu do Cařihradu doprovázel, od něhož pak všechny Kounice české (hraběcí) i moravské (knížecí) linie odvoditi lze. Zakladatelem kláštera Kounického jest onen Vilém, o kterém se praví, že vzal do bitvy u Loděnic (viz str. 153) krzno liščí přes brnění, kteréž pak domů se navrátiv tisícerými ranami popíchané nalezl. Z rodu toho pochází největší státník rakouský, Václav z Kounic, narozen 2. února 1711, zemřel 27. června 1794, jenž na stav knížecí povýšen byl r. 1761. Linie moravská, která sňatkem panství Rietberg v Němcích nabyla, nazývá se odtud Kounic-Rietberg. V Kounicích nar. se 6. pros. 1819 Dr. Jan Bílý, čes. spisovatel († 29. března 1888).

Pravlov, městys (650 obyv.), jenž r. 1497 hrdelní právo obdržel. Pravlov jest stará osada a hrad, který na řece Jihlavce stál, kudy stará cesta z Brna do Znojma vedla, byl středištěm vlastní župy, jejížto županové zejména teprv od r. 1213 se uvádějí. Na hradu bylo zároveň clo z řeky Jihlavky.

Medlov, městys (741 obyv.), stará osada, vedle níž se páni z Pernšteina původně jmenovali (viz článek „Pernštein“). Starý kostel shořel r. 1749, načež nynější vystavěn.

Loděnice, ves (704 obyv.) v jejímž okolí krutá bitva mezi Kunratem a Přemyslem r. 1185 dne 10. prosince svedena byla (viz str 153).

Pohořelice, město, 3414 obyv. (mezi nimi 739 židů), starý již na začátku 13. století stávající kostel, jenž mnoho z původního slohu pozdějšími opravami pozbyl, zvláště roku 1668. — Pohořelice jsou stará osada, jak již druhé jich jméno „Staré město" naznačuje a nepochybujeme, ač teprv r. 1222 poprvé v listinách se uvádějí, že jsou mnohem starší; k tomu ukazuje jméno Pohořelice, narážející na staré pohanské, v celém okolí až k Rajhradu se nacházející hroby, ve kterých mrtvoly páleny byly; tak nalezly se r. 1848 na silnici do Žabčic dva hroby a v blízkém hájku královĕ proskoumána téhož roku homole, asi 180 sáhů v objemu, z které se množství šterbin, mnoho nádob rozličného druhu, všechno opálené vykopalo. — R. 1278, kdež Pohořelice vdově po Otakarovi náležely, jmenují se městem, které od vojsk císaře Rudolfa strašně spustošeno bylo, tak že císař sám obyvatelům veliké výsady propůjčil, aby „prý město dokona opuštěno nebylo". Na to se město zase zotavilo. R. 1414 bylo loupežnickými rytíři přepadnuto a drancováno; r. 1425 zmocnili se P. Husité tehdáž velmi opevněných, odkudž sice 1426 vypuzeni byli, ale novými válečnými útoky, při kterých r 1443 zdi městské rozbourány byly, utrpěly P. mnoho škod, tak že blahobyt města od té doby rychle klesal. V 16. stol. usadili se zde Novokřtěnci a Bratří, jichž dům tam stal, kde tak zvaná stará pošta stojí. R. 1608 drancovány byly P. vojskem uherským, r. 1620 vojskem císařským; k tomu přišly veliké požáry r. 1667, 1757, 1832 a 1834, které městu citelné rány zasadily, tak že lze pochopiti, že toto ondy tak důležité město na městys skleslo; teprv r. 1884 byly Pohořelice opět na město povýšeny.

Přibice, ves (907 obyv.), jež se poprvé k roku 1222 připomíná; studánka za farou sluje již od dávných dob „apoštolka" a naráží na pověst, že zde ss. apoštolové lid křtili. — Zde byla v 13. stol. komenda rytířů sv. Jana; pozůstatky stavení nalezeny při kopání v blízkých dvou lesích, které slují „železné mříže" a „nad klášterem". — Z toho, že tato osada také se jmenuje Přibice „nad táborem", souditi lze, že zde Táborité táborem leželi, což se dotvrzuje i tím, že na jednom poli, kteréž sluje „Táborsko", za naší doby vykopány byly rozličné věci železné; 8. července 1620 spáchali zde vojska císařská, nejvíce Poláci, na obyvatelích Novokřestěnských nelidské ukrutenství.

Ivaň, ves, (644 obyv.), kde Jihlavka do Švarcavy se vlévá, připomíná se již roku 1086.

Nežli přikročíme k popisu osad, které na Dyji leží, vylíčíme důležitější místa, která mezi poříčím Švarcavy a Jihlavky, pak mezi poříčím Jihlavky a Dyje se rozprostírají. Co se týče krajiny mezi Švarcavou a Jihlavkou, jest proryta mnohými potoky, které nejvíce vody své Bobrůvce čili Loučce a Bytišce dodávají, jimiž pak do Švarcavy se vlévají, kdežto Oslava do Jihlavky padá.

Nové Město, 2385 obyv. (mezi nimi 162 protestanti), okresní hejtmanství a soud, plátenictví; starý, na mnoze již obnovený chrám, v němž jest od roku 1824 umělecky zhotovený krucifix z kamene hromového čili krevného, jejž král Pruský Bedřich II. Olomouckému biskupovi Arnoštovi z Lichtenšteina daroval. — Nové město, není-li založeno klášterem Žďárským, přece mu rozkvět svůj děkuje; roku 1368 náleželo pánům z Lipé. V 16. století rozšířil se zde protestantism, který pak vypuzen byl kardinálem Dietrichšteinem; r. 1646 bylo Nové Město drancováno Švédy — Zde se narodil Josef Vratislav z Monsé 15. června 1733, zemřel 1793, muž o dějepis vlastenecký velezasloužilý.

Bobrová Horní, městys (635 obyv.); Bobrová Dolní (774 obyv.); v kostelní věži zvon z roku 1415; na blízkém vrcholu „na valech“ jmenovaném, stál prý hrad, což pravdě se dosti podobá. —

Stražek (čili Stražkov), městys (1022 obyv.), o němž se ovšem bezdůvodně bájí, že již okolo roku 630 od vůdce Slovanů Sama vystavěn byl. V listinách uvádí se poprvé v 16. století; bylo zde mnoho protestantů, jichžto kazatelem byl r. 1570 zdejší švec Václav Jehnota. Na blízku znamenitý zámek Moravec, a pozůstatky hradu Mitrova, jenž se poprvé uvádí k r. 1237, r. 1448 byl ještě obydlen, v 16. století však již byl pust; dále pozůstatky hradu Víckova, dle něhož rod se jmenoval, jenž Bohuslavem z Víckova markraběti Janovi r. 1365 prodán byl; r. 1454 koupil jej Jan z Pernšteina; na závěrku 15. stol. hrad V. byl již pust; pak rozvaliny hradu Rysova, již okolo r. 1492 pustého, který r. 1398 se připomíná jako majetek pánů z Pernšteina.

Křižanov. městys, (1956 obyv.), farní kostel r. 1690 přestavěn a klášterem Žďárským r. 1737 obnoven, krásný zámek s kaplí sv. Barbory, v níž ohromný pomník z bílého kamene ozdobně vytesaný z r. 1616 a na něm erb Křineckých z Ronova; stará osada, nad níž hrad téhož jména se vypínal; rytíři řádu sv. Jana měli

zde komendu a špitál, odkud snad také jméno této osady, r. 1239 Křižanov, na to brzo také Křižany nazvané. R. 1239 držel statek ten Přibislav, purkrabě na Veveří, který za manželku pojal Němkyni Sibilu, jež s manželkou krále Václava I., německou Kunhutou, do Čech přišla a v prvním loži s Bohušem zasnoubena byla, a 16. února r. 1251 zemřel. Jedna z jeho tří dcer, jménem Eufemia, vdala se ještě před smrtí otcovou za Bočka, purkrabího Znojemského, syna Gerharta z Obřan, předka pánů z Kunštátu (srovn. člán. Kunštát) Okolo r. 1330 dostal se Křižanov v držení rodu Lomnického, jehožto členové se od roku 1338—1453, kdež jej Jan z Peršteina koupil, také z Křižanova jmenovali. V 16. stol. byli zde akatolíci. Hrad Křižanov byl rozbořen snad ve válkách husitských, na závěrku 16. stol zase vystavěn, lehl však v 30leté válce i s městysem popelem, tak že oba ještě r. 1650 pusty byly.

Byteška Osová, městys, (1003 obyv.), krásný kostel, na jehož věži o sobě stojící jeden ze zvonů z roku 1417; B. náležela v 13. věku komendě Opavské řádu německého. Na blízku znamenitý zámek, na místě starého hradu „Osová“ stojící.

Deblín, ves, (1202 obyvat.), starý chrám roku 1746 úplně obnovený, tak že ze starší podoby jeho jen nepatrné stopy pozůstaly. Deblín jest původním sídlem rodu téhož jména, který poprvé Ratiborem z Deblína r. 1234 se připomíná; liší se však od rodu, z kterého r. 1645 povýšen byl Gabriel z Deblína pro zásluhy při obléhání Brna Švédy do starého stavu rytířského, r. 1710 do stavu svobodných pánův a r. 1741 do stavu hraběcího.

Byteš Velká, město, dříve velmi opěvněné, 2032 obyvat. okresní soud, starožitný, dříve též opevněný, nyní obnovený chrám, v němž několik členů pánů z Lomnice pochováno; na radnici chová se monstrance umělecky pracovaná z roku 1471, která prý v zemi vykopána byla. — B. jest stará, již na začátku 13. věku připomínaná osada; v diplomatáři moravském k r. 1240 uvádí se „Byteš, jež také Heinrichs sluje“ a k r. 1252 „v Heinrichu, jež po moravsku sluje Byteš“, kteréžto německé jméno nepochybně povstalo, když komenda něm. řádu zde v 13. stol. založená něm. kolonii zřídila. R. 1302 byla B. dobyta od Rakušanů, r. 1400 markrabětem Prokopem, načež Lacek z Kravař, pán na Náměšti, s pomocí Bytešanů hradu Náměště, od Prokopa markraběte lestně obsazeného, zase se zmocnil a B. za poskytnutou jemu pomoc

právo městské propůjčil, což markrabí Jošt r. 1410 potvrdil. Ve válce husitské, ve kterých komenda něm. řádu zašla, byla, jak Boček tvrdí, B. r. 1435 obyvatelstva německého mečem zbavena, načež r. 1450 Čechy osazena byla; nápadno při tom, že dal B. Lacek z Kravař nadací listinu z r. 1408 jazykem českým. V 16. stol., kdež B mnoho výsad nabyla, byla protestantskou, r. 1645 obdržela bezpečný list od švédského generála Torstensohna, kdežto r. 1742 od Prušáků, r. 1805 a 1809 od Francouzů drancována byla. — Dějiny B. velmi pilně spracované vydal Jan Tiray, rodák B—ský.

Hluboké, ves, (332 obyv.); na blízku silnice do Velké Byteše vedoucí stojí 9 dřevěných křížů, na památku, že zde 9 osob svatebních r. 1540 z pomsty zavražděno bylo.

Rosice, městys, 3493 obyv., starý zámek, stará osada již roku 1086 připomínaná; r. 1259 jmenuje se dle ní rod, jehož nejznamenitějším členem byl nejvyšší sudí Brněnský r. 1437, Jošt Hecht z Rosic; rodina měla ve znaku štiku, odkudž příjmení mnoha členů „Hecht". Roku 1278 ležel zde táborem císař Rudolf po bitvě proti Otakarovi. R. 1409 měly Rosice již právo trhové. Hrad byl tak peven, že ho vojsko Jiřího z Poděbrad r. 1468 marně dobývalo. R. 1549 držel R. rod z Lipé, r. 1560 ze Žerotína, z nichž Karel ze Žerotína často zde meškal. Koncem prosince r. 1607 sešli se v R. u Karla ze Žerotína vůdcové moravských a rakouských stavů a umluvili se na společném jednání proti vládě pražské císaře Rudolfa II. (Srovnej článek Náměšť.) V 16. století bylo zde mnoho akatolíků, zvláště bratří moravských, z nichžto se zrodil Jiří Laetus, jenž r. 1640 všeobecné dějiny světa v Leydenu vydal a 27. března 1649 zemřel. — O dolech kameno-uhelných, které se v kotlině od Krumlova, Oslavany, Rosicemi, až k Ostrovačicím rozprostírají, učinili jsme zmínku již svrchu.

V poříčí Oslavy, která z odtoků mnohých rybníků výšiny Žďárské, najmě okolo N. Veselí, Bohdalova a Radostína ležících, původ svůj béře, a pod Oslavany do Jihlavky padá, leží následující důležitější osady:

Žďár, město, 2631 obyv.; stará radnice, starožitný, na mnoze již obnovený chrám, okresní soud. Žďár, v jehož okolí v staré době rozličných kovů se dobývalo, byl již r. 1293, ne-li dříve městem a náležel blízkému klášteru téhož jména, a praví se, že již v 12. století stál Žďár jako vesnice dlouho před založením

kláštera, což ovšem býti může; jisto však jest, že Žďár zkvétání své děkovati měl opatům Žďárským. Nelze pochybovati, že v staré době město těchže osudů zkusilo, jako klášter. V 16. věku i zde poněkud se usadil protestantism. R. 1607 udělil kardinal Dietrichštein městu nový znak a sice znak biskupství Olomouckého s dvěma noži Dietrichšteinův a nad tím korunu královskou a propůjčil mu zároveň jiné důležité výsady. — Na blízku

Zámek Žďár, ves, (604 obyv.). Nynější zámek jest bývalá prelatura kláštera Cisterciákův, o jehož založení nám nové zajímavé zprávy podala Chronica domus Sarensis, profesorem Roepelem ve Vratislavi nalezená a r. 1854 vydaná, kterou okolo r. 1300 jeden zdejší mnich jménem Jan byl latinsky sepsal. Již r. 1240 totiž povolal Jan z Polné 5 Cisterciáků českých z Oseku a odezdal jim les mezi Polnou a Žďárem ležící, kdež mniši vystavěli malý klášter; opat Osecký však, jemuž krajina, tenkráte ještě pustá a divoká, se nelíbila, povolal mnichy nazpět, načež Jan z Polné onen les Přibislavovi, purkraběti Veverskému (srov. článek Křižanov) daroval s podmínkou, že zde klášter cisterciácký založí. Tento ale, smrtí jsa překvapen, zavázal k tomu zetě svého, Bočka z Obřan (srov. články Kunštát a Obřany), což také r. 1251 učinil. Klášter bohatě nadán, trpěl mnoho loupežnickou šlechtou ve 14. věku a r. 1421 Husity, ale pomocí krále Jiřího a jeho potomků zase se zotavil. R 1737 byl klášter spustošen ohněm, taktéž v červenci r. 1784, načež v říjnu téhož roku byl zrušen.

Veselí nové, městys, (983 obyv.), jenž r. 1563 nynější jméno obdržel, kdežto dříve Veselá slul. Téhož r. 1563 obdržel též trhy.

Bohdalov, městys, (909 obyv.), stará osada, v 16. stol. protestantská; na věži dva ze zvonů z r. 1462.

Radostín, městys, (1382 obyv.); měl již r. 1360 trhy.

Čechomez, ves u Žďára, stojí na gruntech bývalé osady řečené Babín.

Měřín městys, (1889 obyv.). M. stal se roku 1402 městysem, an mu markrabí Prokop trh týhodní propůjčil, což markrabí Jodok r. 1404 potvrdil; císař Maximilian II. obdaroval M. r. 1569 dvěma trhy výročními. Původně náležel M. knížeti Svatoplukovi v Jemnici, který jej r. 1197 klášteru Třebíčskému daroval, jenž zde proboštství měl; když klášter i s proboštstvím zanikl, dostal se Měřín zástavou pánům z Lomnice,

pak pánům z Pernšteina, kteří Měřín r. 1557 Janu Stráneckému prodali, od něhož jej Rafael Chroustenský z Malovar r. 1558 koupil. R. 1466 připomíná se v M. špitál. — V M. bylo proboštství benediktinské, které prý r. 1298 králem Václavem založeno bylo a okolo r. 1480 zaniklo. Jediný pozůstatek chrámu proboštského, který v podobě chrámu Třebíčského vystavěn byl, jest starožitný portál při farním kostele; ostatek toho kostela jest po dvou velikých požárech r. 1769 a 1810 velmi modernisován. O stavení proboštském však se nezachovalo nic, leč jméno místa „na klášteře“, kterým se naznačuje několik stavení na jihozáp straně kostela.

Velké Meziříčí, město, 5436 obyvat (mezi nimi 650 židů), okresní hejtmanství a soud rolnická škola, farní chrám na starém hřbitově uprostřed města, podle znaků pánů z Kravař a z Lomnice asi r. 1410 vystavěný, ač původní kostel zajisté byl mnohem starší; ze staré stavby zachovala se jen bývalá sakristie; radnice r. 1529 vystavěná, byla po ohni r. 1823 obnovena. V panské ulici jest špitálský kostel sv. kříže a v něm krásný náhrobek Sigmunda Helta z Kementu († 1564); špitál se připomíná již na začátku 15. stol. — M. obdrželo jméno od polohy mezi dvěma vodami, kteréž zde jsou Oslava a Balinský potok, jež se v M. spojují. M. jest nezáporně jedna z nejstarších osad na Moravě, ač udání, vedle kterých M. již za časů Marobudových co města Marobuduum stávalo, kteréž pak od Hunův ztroskotáno bylo, načež slovanský král Samo město zase obnovil a hrad dle sebe Samohrad nazvaný založil, mezi liché smyšlenky odkazovati sluší. I udání, že sv. Methoděj zde za svého třídenního pobytu všechny obyvatele na víru křesťanskou obrátil, ničím odůvodněno nenalézáme, leč tomu přizvukujeme, že takové pověsti dosvědčují, že V. M. dříve veledůležitým bylo. V listinách uvádí se poprvé M. k r. 1197; na začátku 13. věku náleželo rodu Lomnickému (srov. článek Lomnice), načež tito páni také Meziříčtí se jmenovali, a městu erb svůj ve znak dali. Již na začátku 14. věku bylo M. městem a nabývalo čím dále tím více důležitosti; bylo tehdáž opevněno; od 14. věku byly hradby valně rozmnoženy a rozšířeny. Husitism zde hluboce se zakořenil a proto zůstalo město králi Jiřímu věrno, načež od Matiáše r. 1468 drancováno a spáleno jest. Jiné neštěstí, jímž město trýzněno, jest mor r. 1598, 1622 a 1646, dále drancování Poláků z bitvy Bělohorské táhnoucích, r. 1643 a 1645 návštěva Švédů, r. 1742 Prušákův, a r. 1805 a 1809 Francouzův; město trpělo strašně také mnohými

povodněmi v rozličných dobách, tak r. 1706, 1830 a ohněmi r 1660 1728, 1809 a 1823. Mezi r. 1783—1794 bylo M krajským městem.

Na blízku města k severu jest zámek, který po požáru roku 1723 úplně dostaven nebyl; zámek ten snad jest počátkem města samého, ondy sídlo pánů Meziříčských, kdež r. 1440 o upokojení Čech a Moravy se jednalo, jakž to dosvědčuje nápis na kameni vytesaný: „Leta Božího 1434 v tu neděli po Božím těle páni zemští polem porazili sirotky i táborská i polní vojska a od té chvíle k upokojení se jednalo." — V M. narodili se, jak někteří tomu chějí, Dalemil, kronikář český (ač to odůvodněno není); Vratislav z Pernšteina r. 1520; Ignác Weidlich nar. r. 1753, zemřel v Brně 1814, malíř; Františka Keršnerová. (nar. 1839, † v Brně 27. května 1888), která pod spisovatelským jménem „Stránecká" chvalně proslula; Dr. J. Pospíšil (nar. 1845) č. spis. v oboru theologie.

Moštiště, ves, na blízkém návrší rozvaliny hradu téhož jména, který po první polovici 15. stol. již se nepřipomíná. — V kostele sv. Martina jest křídlový oltář z 15. stol.

Rudvíkov, (Rudíkov), ves (1035 obyv.), fara Zde se narodil (17. března 1841) č. básník Vladimír Šťastný.

Budišov, městys, (1136 obyv.) již roku 1234 připomínaný, kdežto vlastní rod (snad páni z Lomnice?) vedle něho se jmenoval.

Zhoř Holubí, ves (258 obyv.); zde se narodil 16. října 1814 Dr. Fr. Škorpík, čes. spisovatel filosofický († 18. ledna 1890 v Brně).

Tasov, městys (1101 obyv.), stará osada, nějakým Tasem bez pochyby z Lomnice založena, dříve mnohem důležitější než nyní, byla středem děkanství, které pak do V. Meziříčí přeloženo bylo. V 14. a 15 stol. byly v T. dva farní chrámy, kostel totiž sv. Petra a Pavla bohatě nadaný, který r. 1724 zcela obnoven jest a kostel sv. Václava r. 1784 zbořený. V T je znamenitá papírna. — Na blízkém návršíční zbytky hradu nazvaného Dub, který již r. 1568 rozbourán byl.

Náměšť, městys, 2410 obyvatelů, okresní soud, znamenitá továrna na sukna, krásný, na místě r. 1629 shořelého vystavěný chrám. Na mostě přes Oslavu vedoucím stojí 20 kamenných soch r. 1737 postavených Zámek, nyní sídlo hrabat z Haugvic*), jest

*) Rod ten pochází z Kladska, odkud se po Míšni a v Čechách rozšířil; již v 15. stol. byl na Moravě; r. 1642 byl povýšen na stav hraběcí. Znám jest Mikuláš z H., poslední vůdce české roty, nazvané černou rotou, jádra to vojska krále Matiáše Uh.; a Bedřich hrabě z H., státní ministr císařovny Marie Terezie († 1765).

starožitný a důležitý; jednotlivé části zasahují až do 13. století. Od druhé polovice 14. věku náležel pánům z Lomnice, na začátku 15. věku pánům z Kravař, kdež markrabě Prokop lstivě se ho zmocnil, až ho zase Lacek z Kravař dobyl. R. 1563 dostal se Náměšť v držení Jana staršího ze Žerotína, který zámek v římském slohu r. 1578 vystavěl. Co se týče rodiny pánů ze Žerotína, jest zajisté nejslavnější ze všech moravských, berouc jméno své od vsi Žerotína na Olomoucku. Již r. 1187 připomíná se Hynek z Ž., jenž do svaté země putoval. R. 1480 přijati Ž. do stavu panského. Svrchu dotčený Jan z Žerotína byl z nejbohatších pánů moravských věku svého, udatný v boji, obezřetný v radě, horlivý stoupenec učení bratrského, jež v Náměsti již pány z Lomnice zavedeno bylo. Syn jeho Karel starší z Ž., narozen 14 září 1564 v Brandýse nad Orlicí, jeden z nejslavnějších Moravanů, stojí na rovni s Ctiborem z Cimburka a Vilémem z Pernšteina: jako vojín, zeměsprávce a spisovatel rovně důkladný, věren panovníkovi svému, neohrožený obhájce práv zemských skvěje se v dějinách Moravy. Od r. 1608—1614 byl hejtmanem moravským a jeho příčiněním stal se Matiáš markrabětem naproti netečnému Rudolfovi II. Všemožně se opíral proti novotám, které obzvláštně v královských městech se ukazovaly a známa jest důtka od něho Olomoučanům listem 12. prosince 1610 učiněná, ve kterémž je kárá, že mu německý dopis zaslali; praviť: „Nemálo jsem se na tom zastavil, že takové psaní netoliko proti obyčeji země a úřadu mému, než také proti Vašemu vlastnímu spůsobu německým jazykem učiněno jest; ježto víte dobře, že v této zemi jazyk svůj obzvláštní a vlastní máme, za který se Vám styděti nic není potřebí, nýbrž styděti bychom se slušně za to museli, kdybychom se toho dopustili, aby jazyk náš přirozený, tak vzácný, starožitný a rozšířený měl od cizího jazyka vytisknut býti. Protož ačkoliv jsem byl z počátku na tom, abych Vám na takové psaní žádné odpovědi nedal, však prohlédaje k věci, o kterouž činiti jest, na ten čas od svého práva jsem upustil, s tou pak při tom výhradou a Vám učiněným napomenutím, abyste mi napotom jazykem v této zemi obvyklým a nám Moravanům přirozeným psávali, což slušně nad jiné, jsouce předním a hlavním městem této země, učiniti máte. Neb jestližeby se toho od Vás nestalo, já jakž proto, abych se nezapomenul na lásku, kterou vlasti své povinen jsem, tak i abych novoty škodlivé do země ne-

uvozoval, v žádné psaní a odpovídání s Vámi bych se dáti nemohl." Toto psaní zajisté svědčí o neobyčejné pečlivosti, by řeč vlastenská z práv svých vytisknuta nebyla. Strana katolická, zvláště p. Sigmund z Dietrichšteina, hluboce zanevřela na pana Karla z Ž., anoť dopustila se toho, že jej křivě obžalovala, čímž ale nevinnost jeho tím jasněji se dokázala. Když Čechové a Moravané, nepravou politikou svedeni, Bedřicha falckraběte za krále volili, onť se tomu opíral, načež na krátko uvězněn byl. Se všemi výtečníky věku svého dopisoval si jazykem českým, latinským, francouzským a vlašským, kdežto němčiny nazbyt mocen nebyl.

Když pak po bitvě Bělohorské úpadek a zkáza země nastala, kterou byl předpovídal (viz str. 243), a Bratřím rozkázáno bylo, aby ze země se vystěhovali, bylo sice Karlovi dovoleno, aby v zemi zůstal, ale neužil dlouho toho dovolení, nýbrž chtěje stejný osud se spoluvěrci svými míti, odebral se do Vratislavi (1629). Ale touha táhla jej zpět do vlasti, kde také v Přerově ve čtvrtek dne 9. října mezi 11. a 12. hodinou o polednách zemřel a dne 22. listopadu v rodinné kryptě v Brandejsi n. Orlicí pochován byl. — Chvalně známa byla tiskárna, kterou Jednota Bratrská na Náměšti měla. Již r. 1530 zřídil Václav Meziřický z Lomnice na Náměšti tiskárnu Matějem z Dvořišť, který v jeho službě byl a jako bystroduchý samouk zhotovil kněhtiskařský lis a všecky potřeby tiskařské, ač se tomu od žádného neučil. První kniha, kterou pod řízením Kašpara Prostějovského vytiskl, byla gramatika česká Beneše Optáta (1533), pak následovaly téhož spisovatele Nový Zákon (1533) a Isagogikon (t. j. pravopis a počtářství [1535]). Na to není žádných zpráv o N. tiskárně, až r. 1571 a zdá se, že nástroje tiskařské z Ivančic na čas jen do N. přenešeny byly, načež opět v Ivančicích se tisklo. Ale r. 1578 z jara přenešena jest tiskárna do Kralic. V N. se narodili Josef Chmelíček (narozen 1823, † v Brně v březnu 1891) a Jan Chmelíček (nar. 1825, † 30. listopadu 1891 v Šatavě), oba kněží a znamenití znalci hudby.

Králice, ves (621 obyv.). Na (bývalém) zámku byla slavná tiskárna Jednoty Bratrské, která z jara r. 1578 z Ivančic (z Náměště?) sem přenesena byla. Řídil ji slovutný Zachariáš Solin († 8. března 1596 v Kralicích) a tisky Králické pod jeho správou vydané vynikají neobyčejně čistou a krásnou až skvostnou typografickou úpravou, tak že je vším právem po bok postaviti lze

světoznámým tiskům, které bratři Elzevirové v Hollandsku vydávali. Slíčnou, opravdu mistrovskou úpravou vyniká malá biblí r. 1596 dokonaná. Postilla (1586), Kancionál (1581, 1598 a 1618); největší slávy však dobyla tiskárna kralická vydáním biblí starého i nového Zákona, která v šesti dílech r. 1579—1593 vytištěna byla, odkudž také „Šestidílkou“ se jmenuje. Jan z Žerotína a jeho syn Karel dali nákladem svým osmi učencům na universitě Vitemberské a Basilejské konati náležité studie; po ukončených studiích odebrali se tito učenci: Jan Eneás, Isaias Caepola (Cibulka), Jiří Strejc, Jan Effrejm, Pavel Jesen, a dva důkladní znatelé hebrejštiny, Albrecht z Kaménka Mikuláš a Lukáš Helič do vlasti, kdež pak o překladu celé biblí pracovali, která pak, jak řečeno, mezi r. 1579—1593 vytištěna byla. Dílo to vyznamenává se správností tisku, skvostností vydání, učeností překladatelů a vykladatelů textu, čistotou a správností jazykovou, že dlouho za nedostížitelný vzor v každé příčině považováno bylo. Poslední správce tiskárny byl Matouš Krokočinský (z Krokočína u Náměště), který tiskárnu, „tento klenot Jednoty“, jak Dekreta Jednoty Bratrské ji jmenují, okolo r. 1628 do polského Lešna převezl; po vypálení Lešna r. 1656 vzal Komenský zbytky tiskárny z požáru Lešenského zachráněné do Břehu, odkudž r. 1661 se dostaly do Amsterdamu.

Březnik, ves (976 obyv.), na blízku stál hrad Langenberg čili skráceně Lamberk, jenž původně pánům z Náchoda náležel; roku 1377 koupil statek Jaroš z Langenberka, jehož potomek Sokol z Lamberka v době válečné mezi Joštem a Prokopem jako výbojný rytíř znám byl (viz str. 181).

Mohelno, městys (1438 obyv.), stará osada, již r. 1234 připomínaná; jméno od „mohyly“ pocházející naráží na to, že zde bylo pohanské hrobiště. — V M. byl dle listiny r. 1237 hrad královský.

Oslavany, městys, 2524 obyv., zámek, doly kameno-uhelné. — Zámek a kostel Panny Marie jsou jediné pozůstatky panenského kláštera řádu cisterciackého, jenž založen byl r. 1225 paní Znojemskou, Heilvidis jménem, během časů byl mnohokráte olupován a drancován, tak že r. 1525 zaniknul.

Mezi poříčím Oslavy a Dyje teče několik větších potoků, jmenovitě: Želetavka, Rokytna, Jevišovka a Jaroměrka, které dílem bezprostředně, dílem Jihlavkou do Dyje se vlévají; v krajině této jsou důležitější osady:

Želetava, městys (1224 obyv.).

Budějovice Moravské, město na Rokytně, 3301 obyv., okresní soud, zámek, krásný roku 1696 přestavený chrám. B. jsou stará osada a byly v 13. věku středištěm vlastní župy; v 16. století sídlem moravských bratří. R. 1805 a 1809 drancovali zde Francouzi. — Na hřbitově jest starožitná kostnice, vystavená původně v romanském slohu, r. 1714 však obnovená, ve které dříve boží hrob stavěn býval. — V B. nar. se 10. pros. 1815 Emanuel Mittner, č. spisovatel v oboru jazykozpytu.

Jaroměřice, město, 2437 obyv., na Rokytně, která zde jméno Jaroměrka na se béře; krásný zámek s důležitým archivem knížat Kounických; nádherný r. 1715—1738 v novořímském slohu vystavěný chrám, na náměstí socha sv. Trojice r. 1716 postavená. V 16. stol. byli zde moravští bratří; r. 1675 založen zde klášter Servitů, který r. 1785 zrušen byl.

Myslibořice, městys (878 obyv.), starý, na mnoze obnovený chrám, krásný zámek s výtečnou obrazárnou; připomíná se již r. 1234

Biskupice, ves (562 obyv.), zámek, starý kostel, jenž prý založen byl od Olomouckého biskupa Jana VII. (1351—1364.)

Rouchovany, městys (1376 obyvat.), starý, původně gotický kostel.

Kounice horní, městys (493 obyvat.), starožitný, na mnoze r. 1785—1790 obnovený chrám, při němž byla od r. 1200 komenda řádu sv. Jana, která okolo r. 1464 zanikla

Výmyslice, městys (773 obyv.), od r. 1556, kdež mu i znak, střela červená v modrém poli, propůjčena byla.

Krumlov, staré, dříve opevněné město (1830 obyv., mezi nimi 140 židů), okresní hejtmanství a soud, krásný zámek knížete Lichtenšteina, znamenitý, na hřbitově stojící, r. 1660 po velkém požáru znovu vystavěný chrám. Krumlov jest stará osada a připomíná se již r. 1277; r. 1289 držel zdejší hrad Heralt z Obřan; tehda také zde byla komenda řádu německého, která okolo r. 1450 zanikla. Od r. 1423 zakořenil se zde husitism a později bratrství. — R. 1355 (či 1349?) založil zde Čeněk z Lipé klášter Augustinianů, který v 15. století zaniknul, načež klášter r. 1658 Paulany osazen byl, kteří r. 1786 zrušeni byli. — R. 1805 a 1809 hospodařili zde Francouzi strašným spůsobem. —

Rokyteň (Roketnice), ves; zde stál nad řekou Rokytnou čili Jaroměrkou župní hrad Rokyteň, v starší formě Rokyceň, z jehož stavení se r. 1190 připomíná kaple sv. Jana; hrad se uvádí již r. 1052 a r. 1146 dobyto ho z neznámé nám příčiny. Jak osada tato sklesla, nevíme udati; fara zdejší náležela proboštství sv. Hipolyta u Znojma od r. 1247 až do 16. stol., v kterémž zanikla

V poříčí Jevišovského potoka leží tyto důležitější osady:

Bliškovice, městys (540 obyv.), na blízku ves téhož jména s (730 obyv.).

Hostim, městys (766 obyvat.), v krásném chrámě farním několik hrobů šlechtických rodin.

Jevišovice, městys (1237 obyv.), nový, mezi r. 1823—1830 vystavěný chrám (starší zevně města), znamenitý zámek, jemuž naproti stál slovutný hrad Jevišovský, k jehož pozůstatkům čítati sluší kaplu sv. Ludvíka, dříve svaté Kateřiny, která r. 1672 od Ludvíka, hr. Souche a obnovená byla. Hrad i panství J. náležely linii pánův z Kunštátu, která podle něho se také jmenovala Známý nám již jest Jindřich Jevišovský z Kunštátu, příjmím „Suchý Čert", který v době válek mezi Joštem a Prokopem okolní krajiny strachem a hrůzou naplňoval. Od r. 1408—1468 dobývali zeměpáni šestkráte hradu; r. 1421 a 1439 byl hrad jako sídlo Husitův od markr. Albrechta dobyt a ztroskotán, načež majetníci jej zase vystavěli a tak opevnili, že r. 1468 celému vojsku krále Matiáše s úspěchem vzdoroval. R. 1600 dostalo se panství potomkům Jiřího z Poděbrad, knížatům Münsterberským, načež J. odstoupeny byly císaři Ferdinandovi III., který je prodal Ludvíkovi hraběti Souchesovi (Sušovi).

Mikulovice, městys (865 obyv.), starožitný kostel.

Mašůvky Hluboké, ves (568 obyv.), poutnický chrám Panny Marie, valně navštěvován od r. 1690.

Višňová, ves (834 obyv.), stará, již r. 1252 připomínaná osada, starý r. 1596 obnovený chrám; v 16. století v celém okolí rozšířeni byli bratří moravští.

Dunajovice Horní (544 obyv.), starý zámek, bývalá tvrz.

Želetice, ves (577 obyv.), zámek, v němž důležité staré rukopisy.

Prostoměřice, městys (567 obyv.), starožitný, namnoze obnovený kostel.

Oleksovice Velké, městys (1065 obyv.), starý, na mnoze obnovený chrám, jenž se již r. 1220 připomíná. Na hřbitově jest stará, kulatá kostnice v romanském slohu vystavěná, v které za staré doby o velikonoci Boží hrob stavěn býval a zde snad ještě se vystavuje. Podobné kostnice nalézají se na Moravě ještě v Budějovicích a ve Vranově (Frain.)

Lechvice, ves (552 obyv.), poutnický chrám Panny Marie; u Lechvic nalezl kustos Trapp r. 1858 jámy v písečném kameni, kde lidé zboží své před nepřítelem, najmě před Švédy ukrývali.

Borotice, ves (755 obyv.), kde nad dvorem kustos Trapp na pastvisku 17 hrobů nalezl; jedna mohyla otevřena a našly se v ní dvě kostry sedící, mimo to bronzové náramky, malé kleště a popelnice krásně dělané. Nedaleko odtud jest mnoho menších hrobů pohanských okrouhlé podoby, v nichž též kostry se nalezly.

Miroslav, městys (1587 obyv., mezi nimi 508 židů).

Hostěhradice, městys (1171 obyv.), starožitný chrám, v 15. věku obnovený, dříve komendatní kostel řádu německého od r. 1237. Ze stavení oněch rytířů zbyla fara s příležící starou kaplí; ve farní zahradě vykopána před několika lety hluboká vyzděná studeň, bez pochyby též od oněch rytířů pocházející. V 16. stol. byli zde Novokřestěnci.

Jiřice, městys (748 obyv., mezi nimi 72 židů).

Troskotovice, městys (1151 obyv.), kdež byl starožitný chrám, na jehož místě r. 1840—1841 nový vystavěn jest. T. připomínají se již k r. 1052; v 16. století bylo zde mnoho protestantů; kdy T. poněmčeny byly, nevíme udati. V listině z r. 1334 slují T. také Stetindorf.

Vlasatice, městys (2060 obyv.), již r. 1276 připomínaný; zdejšího zámku, dříve opevněného, dobyli Husité r. 1421 a drželi jej až do r. 1428. V 16. stol. byly Vlasatice protestantské.

Olbramovice, městys (545 obyv.), připomíná se již k roku 1253, starožitný, namnoze již obnovený chrám; v 16. věku mnoho Novokřestěnců. — —

Poříčí Dyje.

Poříčí Dyje jest v dějinách našich veledůležité; neb řeka tato činí po spojení moravského a rakouského ramene hranice mezi Rakousy a Moravou, čímž příroda sama předkům našim poskytla

příležitosť, jižní hranice, přes které v nejstarší době Frankové a později Rakušané do Moravy zhoubné vpády činili, obraditi a tak se stalo toto poříčí strategickou linií, která opevněna byla nepřetrženou řadou hradů, jež nezáporně mezi nejstarší na Moravě náležejí. Přednější z těchto hradů byly: Bítov, Vranov, Znojmo, Hrádek, Děvice, Podivín a Břeclav. Ve spojení s touto obrannou linií stojí ony hrady, které leží na řekách do Dyje se vlévajících a jež jsme již seznali; severně od Podivína bránil nepříteli hrad Strachotín, jako jižní stráž Jihlavky, dále Pohořelice, Pravlov, Rokyteň, Ivančice, takřka přední obranná místa druhdy tak pevné Třebíče, jíž se nepřítel obyčejně do Čech ubíral. Průsmyk Švarcavy střehl Rajhrad a prastarý hrad Brno, opanujíc průlom Švarcavy a Svitavy. S touto linií spojovala se druhá linie strategická podle řeky Moravy, o kteréž hned zde pro souvislosť krátce promluviti chceme. V starší době byl Velehrad, později Hradiště, hlavní obranou průsmyku řeky Moravy u Napajedel, dále Přerov a Olomouc; v době Přemyslovců byla zvláště pevnostmi opevněna východní časť Moravy proti Maďarům, mezi nimiž Hodonín, Strážnice, Bzenec, Ostroh, Veselí, Uh. Brod; Brumov, strážce průsmyku řeky Vlary, jímž Maďaři nejvíce do země vpadali, a Klobouky. Obě tyto linie jsou důkazem, že předkové naši výborně se znali v zakládání pevností proti vnějšímu nepříteli, jemuž přístupu do vlasti brániti chtěli. — Obraťme se nyní k popisování osad v řečišti Dyje ležících; blízko pramenišť mor. Dyje jsou tyto osady:

Dubenky Horní, ves (554 obyv.), na blízku zříceniny hradu Janšteina. U této osady přepadl Menhard z Hradce, majetník panství Teleckého, houf Husitů r. 1423, které úplně zničil; na památku toho prý založen rybník „Krvavec“.

Studená, městys (1029 obyv.), starý, z 15. stol. pocházející chrám; v 16. stol. sídlem moravských bratří.

Mrakotín, ves (926 obyv.), stará osada; škoda, že starožitný chrám, jelikož málo prostranný, r. 1806 rozbourán byl, načež na jeho místě nový se vystavěl. Na blízku zříceniny hradu Rošteina, (Rosenstein) uprostřed obory, jenž pánum z Hradce náležel a ještě na závěrku 15. století úplně zachován byl; pak u Malé Lhoty zříceniny hradu Šternberka, jenž r. 1355 od Jindřicha de Graecia, t. j. z Hradce koupen byl. R 1423 byl od Husitů rozbourán.

Telč, staré, dříve velmi opevněné město, 4917 obyv. (mezi nimi 188 židů), okresní soud a zemská vyšší realní škola. Mezi veřejnými stavbami vynikají: 1. Farní chrám sv Jakuba, z 15. století

pocházející, na mnoze však opravený a obnovený, v němž znamenité varhany, 23 registrů a 1177 píšťal mající; 2. chrám Panny Marie na předměstí stojící, pochází dle stavby z 15. století a není tedy, jak zdejší letopisy praví, nejstarším stavením města, leč že by bylo na jeho místě stálo starší kostelní stavení, o němž se ovšem již dříve zmínka činí; při tom kostele jest špitál pro 14 obstárlých, ku práci již neschopných lidí, který Jan z Hradce okolo r. 1414 zřídil; 3. kaple sv. Rocha měšťanem Jiřím Feitem po moru r. 1653 vystavěná, při níž stará kazatelna kamenná, s níž prý sv. Methoděj (?) a později Jan Kapistran r 1451 kázali; 4. kapla sv. Anny na velkém hřbitově r. 1712 od hraběnky Františky z Lichtenšteina vystavěná; 5. kostel sv. Jana Nepom., vně města r. 1726—1728 hrabětem Antonínem z Lichtenšteina zbudovaný; 6. kaple svat. Karla, vystavěna od hraběnky Slavatové r. 1672 na tom místě, kde syn její s koně spadl, aniž si byl ublížil; 7. kaple Panny Marie na Štěpnici r 1719 měšťanem Ondřejem Hanušíkem zřízená; 8. věž, u kamenné brány stojící v romanském slohu vystavěná; při ní byl kostelík sv. Ducha, který byl r. 1785 zrušen; nyní jest v něm městské divadlo. Že by bývala tato věž jednou stavením pro 6 panen z kláštera Novoříšského od královny Alžběty zde roku 1329 založeným, o tom vším právem důmyslný Volný pochybuje, pravě, že tato pověst tím povstala, že jeptišky z Nové Říše v čas nebezpečí do Telče se utíkaly; 9. kostel Jezuitů, kteří sem uvedeni byli roku 1653 a gymnasium zde řídili, kteréž po jich zrušení r. 1773 v normalní školu změněno bylo; 10. zámek, o 2 poschodích, druhdy sídlo pánů z Hradce, stojí na místě starého hradu, jenž mezi r. 1556—1563 úplně přestaven byl; uvnitř jest skvostně ozdoben, zaujímaje také neobyčejně velkou kapli ku všem Svatým, mezi r. 1560—1580 Zachariášem z Hradce zbudovanou. Na náměstí stojí socha Panny Marie, na níž r. 1482 (1423?) a znak Rosenberků vytesán. — O původu města T. posud mnoho se bájilo; zdejší kronika městská praví, že T. založena jest vévodou Olomouckým Svatoplukem na památku vítězství, jehož zde prý r. 1106 nad českým vévodou Bořivojem dobyl; Kosmas ale, jenž zevrubně všechny různice a boje mezi Svatoplukem a Bořivojem popisuje, praví k r. 1105, že Bořivoj sice Svatopluka zdaleka stíhal, aniž by se byl odvážil, bitvu s ním svésti. Ještě méně pravdy zasluhuje pověst, dle které vévoda Olomoucký Ota Černý (bratr Svatoplukův) na památku vítězství 15. srpna 1099 nad vévodou českým Břetislavem II. prý dobytého

v T. kostel Panny Marie založil. Ač v tuto pověst tak pevně se věřilo, že 700letá památka toho r. 1799 slavena byla, předce žádné pravdy do sebe nemá; za první nebyl tehdáž Ota ještě vévodou Olomouckým, jímž se teprv stal r. 1107, a za druhé vypravuje Kosmas, že Břetislav sice r. 1099 Moravou k uherskému králi Kolomanovi táhl, načež na zpáteční cestě hradu Brna, sídla odbojných jemu knížat Oldřicha a Lutolda dobyl; připomíná však při tom, že bratranci Lutoldovi zůstali věrni, a že Kosmas dobře byl zpraven o případnostech těchto, není pochybno, jelikož sám té výpravy do Uher účasten byl. V listinách diplomatáře uvádí se T. poprvé k r. 1207 jako ves, jejíž část darována jest klášteru Oseckému; r. 1278 na rozkaz krále Otakara bylo město opevněno Oldřichem z Hradce; od této doby nedostává se nám kromě nepatrných podání důležitějších zpráv o T., až do r. 1334, kterého markrabě Karel hrad T., od otce svého zastavený, i s jinými zase vyplatil, a r. 1335 rozkázal purkraběti Teleckému, aby městu Jemnici v provozování soudství nepřekážel. Zda-li kdy před tou dobou Templáři T. drželi, jak kronyka praví, nelze při nedostatku listin zjistiti, nezdá se to však pravdě podobno R. 1339 dostala se T v držení pánův z Hradce, jimž rozkvět svůj děkovati má, jelikož členové toho rodu zde několik století sídleli, a město mnohými výsadami obdarovali. Zámek Telecký byl tehdáž daleko a široko slovutným bohatostí zlata, stříbra a skvostného nářadí. Ve válkách husitských byla T. od Husitů r. 1423 drancována a spustošena. R 1499 byla výbuchem prachu radnice ztroskotána, načež Oldřich z Hradce novou radnici vystavěl. Švédové drželi město od r. 1645—1648, které tenkráte i nakažlivými nemocmi trýzněno bylo. Jelikož Švédové starou pečeť městskou s sebou vzali, propůjčil Ferdinand III na prosbu Viléma Slavaty městu nový znak r 1650, v červeném poli literu W., nad ní lilii, a nad touto královskou korunu s růží dvěma anděly drženou — V Telči narodil se Kříž Oldřich (Crux de Telč) velmi pilný sbíratel památek literarních a historických, byl r. 1455 pomocníkem při škole v Soběslavi, r. 1463 byl na kněžství vysvěcen; r. 1478 vstoupil do kláštera Augustinianů v Třeboni, kde ještě po r. 1501 žil. Zabýval se také hvězdářstvím; — Jan Mezon, biskup Olomoucký (1576—1578); — Lukáš Laetus (Veselý) z Telče, spoluadministrator biskupství Olom. po smrti biskupa Stanislava, theologický spisovatel; — Řehoř Dankovský (nar. 16. února 1784 v T. † v Prešpurku 6. pros. 1857.), který porovnáním (nevě-

deckým) řečtiny a slovanštiny dokázati chtěl, že řečtina ze slovanštiny pochází; lépe se mu dařilo s pracemi historickými; — Norbert Ritschel (nar. v T. 1791), praemenstrát v Nové Říši, pilný sbíratel látky k domácí historii. Na sklonku 15. století narodil se v T. Beneš Optát, který r. 1520 na kněžství katolické vysvěcen byl, později k luteranství se klonil, pak s Bratrem Petrem Gzelem na Náměšti pracoval o překladě Nového Zákona. Co se týče pánů z Hradce (něm. Neuhaus), náleželi rozšířenému rodu Vítkovců, jenž ve znaku měl růži, rozkládaje se na pány z Rosenberka, ze Stráže, z Landšteina a jiné. Listiny diplomatáře Moravského uvádějí jako praotce rodu toho Vítka r. 1169, z jehožto synů tři též sluli Vítkové a jeden Jindřich. Od Vítkův pocházeli páni z Krumlova, z Rosenberka a z Třeboně; od Jindřicha, který založil Hradec, po něm Jindřichův Hradec jmenovaný, jenž latině slul Nova domus, odkud německé jméno této linie „Neuhaus", pocházejí páni z Hradce. A linie tato na Moravě brzo se rozvětvila, tak že již na začátku 15. věku náležela mezi staré rodiny panské. Rozvětvený rod tento, bohatší než každý jiný česko-moravský, vymřel r. 1611.

Nová Říše (v starší době Hříše), městys (od roku 1363), (1170 obyv.); jest zde klášter premonstrátský, filiální dům milosrdných sester sv. Karla Bor. s ženskou industrialní školou, opatrovnou a nemocnicí založenou po narození korunního prince Rudolfa hlavně přičiněním tehdejšího faráře, nynějšího preláta Antonína Haubera. Krásný farní, zároveň klášterní chrám vyniká výtečnými malbami na obmítce a uměle vyřezanou dřevěnou kazatelnou; pochází z r. 1676, klášterní budova z r. 1683, která však teprve v tomto století dokončena byla. V klášteře jest bohatá sbírka vzácných obrazů. — Klášter premonstrátský byl původně zřízen pro jeptišky; praví se, že jej založili Markvart z Hrádku a jeho choť Vojslava okolo r. 1211; jiní za to mají, že zakladatel byly Ludmila z Říše, dcera Vítka staršího z Rosenberka (de Witigenow = Třeboň) a sestra Kateřiny z Rosenberka, abatyše kláštera Tišnovského, a manželka Markvarda z Hrádku. Klášter mnoho utrpěl v době Husitské, jmenovitě r. 1430, kterého jej Prokop Veliký zbořil. Špatné hospodaření posledního probošta, hlavně ale skleslá kázeň byly příčinou, že r. 1596 ustanovili se představení řádu, aby místo jeptišek do kláštera byli uvedeni mniši, kteří se tam teprv r. 1641 přistěhovali. R. 1733 bylo proboštství povýšeno na infulované opatství. — V N. Ř. narodili se bratří Pavel Vranický (nar. 1756, † ve Vídni 28. září

1808) a Antonín Vranický (nar. r. 1791, † r. 1814), oba hudební skladatelé.

Krasonice, ves, (685 obyv.), fara; v 14. stol. byla zde tvrz. — V K. narodil se z rodiny zemanské: 1. Vavřinec Krasonický, též z Krasonic zvaný, byl povýšen na pražské universitě r. 1479 na bakalářství, byl původně utrakvistou, r. 1482 přistoupil k Jednotě, které slovem i písmem platné služby konal. Zemřel 25. ledna 1532 v Litomyšli. — 2. Vincenc Furch, básník český (nar. 7. srpna 1817, † 5. ledna 1864).

Dačice, město, 2624 obyv., okresní hejtmanství a soud, nový a starý zámek, kostel na místě starého r. 1755 vystavěný (věž však pochází z r. 1556—1592), kaple sv. Rocha, snad po moru r. 1680 zbudovaná; klášter františkánský, okolo 1660 od zdejšího měšťana Matiáše Kapety založený pomocí hrabat z Vrbna, jichžto znak, 6 lilií, nad hlavním oltářem se stkví. Milosrdné sestry sv. Karla Bor. mají v D. dům s industrielní školou a opatrovnou. Na horním náměstí jest zámek r. 1610 vystavený, pak často obnovený; starý zámek na dolním náměstí pochází z 15. stol. — Dačice uvádějí se poprvé r. 1226; z listiny r. 1259 dovídáme se, že v Dačicích byl špitál řádů křížovníkův a kostel sv. Jana, jenž na sobě mnohé stopy staré stavby ukazuje, zdá se býti pozůstatkem jich. V 16. století zakořenilo se zde bratrství. R. 1680 zuřila zde morová rána a r. 1834 velký požár. — V D. narodil se malíř F. Altmann († v Brně 1717); Matěj Mikšíček (nar. 1815) český spisovatel.

Vydří Kostelní, ves (376 obyv.); fara náležela r. 1300 českému klášteru Zděrazskému. R. 1406 byla zde tvrz, podle které se majitelé Koňášové z Vydří jmenovali, v jejížto rodině úřad nejvyššího korouhevnictví v Čechách dědičným byl; rod vymřel po meči r. 1716.

Mezi K. Vydřím a Dačicemi byla ves Zahrádky s tvrzí (již r. 1610 pustou), jejížto jméno zachoval „Zahradecký les". Tvrz byla původním sídlem zámožné a vzácné rytířské rodiny Zahradeckých ze Zahrádek.

Bílkov, ves (400 obyv.); na skále blíž kostela stál hrad, podle něhož starodávný rod Pražmů se jmenoval z Bílkova; byl povýšen do stavu hraběcího, odstěhoval se do Pruska (Slezska), kde poslední jeho potomek žije.

Cizkrajov, ves (353 obyv.), gotický chrám; na blízku kaple bolestné Panny Marie, r. 1858 obnovená; založil ji r. 1650 rytíř

Tanazoll, jenž dříve do Montserratu putoval; od té doby sluje vrchol, kde kaple stojí, „Serrat“.

Slavonice, staré, dříve opevněné město, 2539 obyv., krásný farní chrám již r. 1500 obnovený, kostel sv. Jana, kdež prý v staré době pohanský chrám stál. — Slavonice jsou stará osada a zachovaly starý ráz více nežli které jiné město na Moravě; jelikož na blízku hranic rakouských leží, starali se o ně bedlivě králové čeští. R. 1267 udělil městu král Otakar II. též právo, které měla Jemnice; r. 1278 rozkazem téhož krále bylo město opevněno. V 16. stol. bylo zde mnoho protestantů; r. 1645 dobyli města Švedové a drancovali je. —

Jemnice čili Jamnice, staré město, 2645 obyv., okresní soud, krásný farní chrám, v němž znamenitá gotická monstrance, chrám sv. Jakuba na předměstí Podolí, velestarý, při němž stranou stojí kulatá věž starožitná; klášter Františkánů založený r. 1455 zaniknul r. 1673. — Jemnice jest stará osada; hrad téhož jména, jenž snad nad Podolím stál, byl r. 1138 sídlem knížete Jaromíra, r. 1197 Svatopluka a střediskem úkrají. Zdá se (čemuž i jméno Jamnice nadržuje), že se již za nejstarší doby zde dobývalo zlata, za kteroužto příčinou purkrabí Bítovský r. 1227 Jemnici hradbami obehnal, by zlaté doly chráněny byly, a město zároveň ochranou se stalo proti Rakousku. Později byla Jemnice obdarována mnohými výsadami r. 1293, 1327 (Znojemské právo); r. 1278 a 1302 opanována Rakušany. V 15. století bylo město mnoho trýzněno markrab. Prokopem, r. 1423 Husity a r. 1443 Rakušany. — Běhání o závod, jež se zde v neděli po sv. Michalu koná, má prý původ svůj z r. 1312, kdež král Jan, zvítěziv nad Matoušem z Trenčína (viz str. 173), vítězství čtyrmi posly vzkázal manželce své Alžbětě, kterou v J. byl zanechal. První posel prý obdržel od královny kabát, druhý punčochy, třetí šátek, čtvrtý věnec z květin, kteréžto dary až posud vítězům závodícím se rozdávají.

Bítov čili Bétov, městys (375 obyvatelů), farní chrám, z jehož původně romanského slohu jen čtverhranná 8° vysoká věž se zachovala; hrad, v němž zajímavá sbírka zbraní, mezi nimi helm, štít a pancíř Mikuláše Zriniy-ho, obhájce Szigethu proti Turkům. — Hrad tento jest zbytkem druhdy tak slavného hradu Bítova, střediště zvláštní župy, jenž stoje na skalnaté výšině, pod kterouž Želetava do Dyje se vlévá, měl pro Moravu touž důležitosť,

jako hrad Rakousy pro Rakousko. — B. uvádí se poprvé r. 1052 i s předhradím; r. 1185 ve válce proti Kunratovi Znojemskému bylo celé Znojemsko spustošeno a hradu B-a. dobyto. R. 1227 byl purkrabím Petr, r. 1228 Ben, r. 1234 Bohobud a t. d. Jak peven Bítov tenkráte byl, lze poznati z toho, že vévoda rakouský Bedřich Babenberský r. 1233, ohradiv se zákopami a nadělav náspův okolo hradu, tak dlouho ze strojův doň loučeti kázal, až se posádka vzdala. Král Václav II. zdá se, že hrad B. zapsal pánům z Lichtenburka dědičně; neb první hejtman Moravský, jehož nám listiny jmenují, Raimund z Lichtenburka, nazývá se r. 1298 také z Bítova; potomkové jeho vynikali v bojích proti Jiřímu a proti Bedřichovi IV. — Asi půl hodiny jižně od B-a. leží

Cornštein, hrad, nyní v rozvalinách, o němž se bájí, že stál již r. 1099. My máme za to, že hrad tento založen jest pány z Lichtenburka, když již v držení panství Bítovského byli a dotvrzujeme naše mínění tím, že se dříve, než r. 1342, žádné zmínky o něm nečiní; pozdější jeho založení vysvítá i z německého jména jeho. Nejvíce proslul hrad tento r 1464, když obléhán byl králem Jiřím, jemuž tehdejší majetník hradu, Hynek z Lichtenburka, vzdoroval. Nenávisť mezi pány z Lichtenburka a Kunštátu počala r. 1453, kdež Jiří jako gubernator Čech, vyzval Jana z Lichtenburka, aby hrad Jemnice, jenž mu zastaven byl, králi Ladislavovi zase po vyplacení peněz vydal, což tomuto velmi se nelíbilo; dále rozmrzeli se páni z Lichtenburka velice tím, že Proček z Kunštátu stal se nejvyšším komorníkem Olomouckým, po které hodnosti Lichtenburkové bažili, načež onoho Pročka všemožně pronásledovali a když Jiří pak králem českým se r. 1458 stal, nechtěli jej uznati a spojili se s jeho nepřáteli. Tím donutili krále, že proti nim vytrhnul s vojskem r. 1464, a po několikaměsíčném obléhání Cornštein dobyl a ztroskotal jej 24. květ. 1465. — Středovský praví, že C. po česku se jmenoval Chrasťany, ale nedokládá to nijakým pramenem.

Vratěnin, městys (522 obyv.); zde se nacházel klášter Augustiniánů, založen r. 1687, zrušen r. 1814.

Freištein, ves (416 obyv.), u něho zříceniny hradu téhož jména, r. 1440 pro loupežnictví vyvráceného.

Vranov (1071 obyv.), soud okresní, továrna na porcelánové zboží, znamenitý zámek, jenž měl největší sál v zemi; stojí na místě starého hradu V., jenž zeměpánům náležel a královskými

purkrabími spravován byl. Uvádí se poprvé r. 1210 a dostal se na začátku 15. věku v držení pánův z Lichtenburka.

Olbram-Kostel, městys (643 obyv.), starožitný, původně romanský kostel, nyní na mnoze obnovený; proboštství až do r. 1526, kdy probošt Jan Dúbravský, později biskup Olomoucký, statky městu Znojmu prodal.

Lukov, městys (433 obyv.); na blízku zříceniny Nového Hradku (něm. Neuhäusel), okolo r. 1358 od markraběte Jana (?) založeného, který snad Švédy rozbourán byl. S hradu toho, jakož i s Vranova byla čarokrásná vyhlídka do hornatého okolí.

Vracovice (245 obyv.); na blízku zříceniny hradu Šenkenberka, jenž se připomíná poprvé r. 1349.

Znojmo, staré, dříve opevněné město královské 14.515 obyvatelů, krajský a okresní soud, okresní hejtmanství, vyšší gymnasium, zemská vyšší reální škola, hospodářská a vinařská škola, odborná škola pro výrobky z hlíny, zemská robotárna, veřejná nemocnice, pomník plukovníka Kopala. — Mezi veřejnými stavbami vynikají: 1. znamenitý farní chrám gotický s pamětihodným sacramentariem; 2. kaple svaté Kateřiny, nyní „pohanský chrám“ od lidu nazvaná, jest nejstarším stavením z minulosti Znojemské, pocházejíc stavbou svou romanskou z dvanáctého století; byla hradební kaplí hradu knížecího a jest nyní zajisté nejstarší stavbou na Moravě. — Tato vzácná památka starožitnosti Moravské dlouho zůstala nepovšímnuta, anať byla všelijak zneuctěna tím, že obec kapli prodala pivovaru, jehožto nájemník k podivným účelům jí zneužíval; stará okénka byla zazděna a nová větší proražena, tu a tam postaveny dvéře, do vnitřku ukládáno staré haraburdí, jindy v ní naléváno pivo a tančeno, ba jednou kaple (před r. 1830) užíváno za prasečí chlév! R. 1858 odkryty v kaple malby na obmítce. V nejnovější době kaple i malby byly obnoveny, hlavně zásluhou nynějšího měšťanosty Brantnera, který také podnět dal k opravě nástěnné malby, již provedl malíř Teofil Melicher. Zachovaná dosud malba ukazuje v oboltáří Krista Pána, září obklopeného, a vedle knížat apoštolských Petra a Pavla dva klečící anděly, na triumfálním oblouku pak šestnáct proroků, vedle oblouku vévodu Znojemského Luitpolda, zakladatele kaple té, a choť jeho Ithu. Na kopuli a sice nejhořeji jsou čtyři evangelisté, pod kterými znamenati ještě obrazy, před-

stavující rodokmen Přemyslovců počínajíc Přemyslem oráčem až do Břetislava II, celkem 32 figury. Malby ty pocházejí z počátku 12. století. 3. Dvojitá kaple sv. Martina a sv. Anny ze 14. věku pocházející; chrám a klášter Kapucínů r. 1628 založený; 5. chrám a klášter Dominikánů, založen před r. 1243; 6. chrám sv. Michala, založený prý r. 1103; chrám a klášter jezovitský, založen r. 1624, zrušen r. 1773; 7. klášter Minoritů, před r. 1239 založený, r. 1534 Františkánům odevzdaný, kteří r. 1469 do Znojma přišli a r. 1784 zrušeni jsou; 8. panenský klášter sv. Klary okolo r. 1270 založený, v němž bylo mnoho jeptišek ze šlechtických rodů, zrušený r. 1782; 9. kaple sv. Jana na dolním náměstí, která nyní zbořena jest, náležela buď řádu sv. Jana, neb řádu sv. Ducha (de Sassia); 10. radnice, z 15. věku pocházející. 11. hrad Znojemský; ještě na konci 15. století náležel hrad ten zeměpánům a páni z Lomnice drželi jej pouze právem zápisným; r. 1531 vyplatili hrad stavové moravští. Císař Rudolf II. dal jej však v léno Kristofovi z Althanu na 30 let; r. 1586 dostalo se léno to Václavovi z Krajku, pak Vilémovi z Roupova, který ho po Bělohorské bitvě pozbyl. R. 1697 byl hrad naposled obnoven. Část hradu, kde pověstná částečně rozbořená „loupežnická věž“ stojí, obdrželo okolo r. 1710 město Znojmo; r. 1784 stala se z hradu vojenská nemocnice; nyní je z něho kasárna. — Znojmo na výšině ležící (odkudž i jméno od „znojiti“, což se říká o slunci. když paprsky se opírá o něco) jest prastarou osadou, což také hojně praehistorické nálezy v městě samém i v okolí vykopané dokazují. Hrad Z. byl střediskem zvláštního úkrají, které mladším Přemyslovcům k výživě se propůjčovalo. V listinách uvádí se poprvé r. 1048. Hrad se všemi stavbami k němu náležitými zaujímal výšinu až k „loupežnické věži“ a byl (jak V. Royt praví) mnohem výše položen než hrad nový, a sahal asi do výše kaple sv. Kateřiny. K hradu přiléhalo podhradí, jehožto jedna část byla tam, kde nyní Staré město (Altstadt) leží, větší část však zaujímala nynější horní náměstí a vedlejší ulice; na jižním svahu byly tehda ještě pole a pastvy, nazvané Kulihov, které od r. 1190 klášteru Louckému náležely. Toto podhradí obdrželo r. 1226 od Otakara I. městské právo.

Pokud Zn. bylo sídlem údělního knížete z rodu Přemyslovců, bylo několikráte obléháno, jmenovitě r. 1146, kterého podhradí téměř úplně zničeno bylo; v rozepři mezi Bedřichem Rakouským a Jindřichem Korutanským o trůn český zastaveno bylo mimo jiné

také Zn. knížeti Rakouskému (r. 1308) a zůstalo v jeho držení až do r. 1311. Také ve válce mezi Jodokem a Prokopem Zn. mnoho trpělo; Prokop dobyl Zn. r. 1400 a město stalo se rejdistěm Sokola a Hynka Suchého Čerta, odkud oba tito vůdcové okolní krajiny moravské i rakouské znepokojovali; r. 1404 vypravili se proti nim císař Zikmund a vévoda rakouský Albrecht a obléhali je ve Zn., ale bez výsledku (viz str. 182) Učení Husova Zn. nepřijalo; když Jiří Poděbradský se stal králem, stálo k němu Zn. nějaký čas, ale později dalo se na stranu Matiáše Uherského. Protestantismus německý zde pevně se zakotvil, tak že r. 1574 městská rada ze samých protestantů záležela. Dne 23. dubna 1608 přijel arcikníže Matiáš na výpravě proti Rudolfu II. před Chvalovice (Kallendorf) až na půl míle ke Znojmu, kde ho v táboře výslanci stavů moravských přivítali; ze Zn. vydal arcikníže pak manifest zvěstující příčiny, za kterými do Čech táhl. R. 1619 dne 21. března obsadil Matiáš hrabě Thurn Zn. a přinutil město spojiti se se stavy odbojnými Po bitvě Bělohorské vzdalo se město generálu Bukvojovi. Na sněmě r 1628 vydáno ve Zn. obnovené zřízení zemské. R. 1645 dobyli Zn. Švédové, r 1742 Prušáci, r. 1805 a r. 1809 Francouzi. — Ze Znojma pochází „Stanislav ze Znojma“, nejpřednější zastávatel realismu v národě českém proti nominalismu, horlivější zprvu novotář u věcech církevních, nežli Jan Hus, od r. 1412 však úhlavní nepřítel Husův; — Julius Fejfalík (nar 15. února 1833 ve Zn., † 30. června 1862 ve Vídni) vydal staročeské písně a průpovědi a moravské národní hry.

Hradiště nad Znojmem či **Hora sv. Hipolyta,** městys (276 obyvatelů); jest zde proboštství rytířského řádu křížovníků s červenou hvězdou, kterým král Václav r. 1240 kostel sv. Hipolyta se zbožím náležitým daroval. — Prostranná ostrožna, nyní Horou sv. Hipolyta zvaná, kterou s jedné strany přímé hráze k Dyji spadající, s druhé strany hluboká průrva potoka Hradnice chrání, byla v starožitné době důležitým hradištěm a jméno hradiště měl vrch sv. Hipolyta ještě r. 1259, od kterého se počal nazývati Horou sv. Hipolyta. — V proboštství nocoval dne 11. října 1848 císař Ferdinand, když se z Vídně do Olomouce ubíral.

Oblekovice, (něm. Oblas), ves (587 obyv,), kde snaživý archaeolog Jaroslav Palliardi, který okolí Znojemské v příčině praehistorické bedlivě zkoumá, nalezl letos řadu hrobů starožitných, které do tak zvané doby bronzové náležejí.

Louka (něm. Bruck), ves (1339 obyv.); zde založil markrabě Oto r. 1190 klášter Premonstrátů, jenž během časův 38 kostelů zbudoval, bratry svými biskupství Královéhradecké dvakráte osadil a několika jiným klášterům opaty dal. R 1784 jest zrušen a ve stavení jest nyní škola vojenská. — Zdejší konventual Prokop Diviš, narozen v Žamberku v Čechách 1. srpna r. 1696, zemřel r. 1765, vynalezl ještě před Franklinem hromosvod, ačkoli svým nálezem nepronikl.

Přímětice, ves (596 obyv.), kde Prokop Diviš (viz čl. Louka) farářem byl. Po bitvě u Ogruně (Wagram) r. 1809 byl zde hlavní stan Napoleonův a dne 12. července byly na zdejší faře hlavní články příměří Znojemského podepsány.

Hnanice, ves (629 obyv.), v listině z r. 1201 Hnanlice, znamenitý chrám gotický z 15. věku.

Popovice, ves (409 obyv.); zde se narodil (3. března r. 1793, † 26. května 1861 ve Švýcarsku) Karel Postel, který pode jménem Charles Sealsfield jako spisovatel proslul.

Šatov, městys, (1700 obyv.), krásný chrám, již 1202 připomínaný, r. 1656 po ohni obnovený.

Strachotín, méstys (993 obyv.), stará osada, dříve střediskem zvláštní župy; připomíná se již r. 1052, 1176 a 1190, kterého zdejší kaple sv. Jiří darována byla klášteru Louckému.

Hrádek, městys 2046 obyvat. Hrádek byl původně knížecím hradem, od konce 11. do 13. stol. královskými purkrabími spravovaným; od r. 1204 měli zde rytíři sv. Jana komendu. Na blízku kostela stojí romanská kaple sv. Oldřicha, jediný pozůstatek starožitný v této osadě, druhdy tak důležité, jejížto hrad se již připomíná r. 1052.

Jaroslavice, městys 2182 obyv., okresní soud; krásný, rozsáhlý zámek. Jaroslavice připomínají se již r. 1249, kde se podle nich Boček, bez pochyby předek pánů z Kunštátu a zakladatel kláštera Žďárského, jmenoval, a r. 1255 uvádí se hrad J., který stál na místě nynějšího zámku.

Dyjakovice (Velké), ves, 2610 obyv., v 16. věku mnoho protestantů. V okolí dobré víno.

Hrušovany (něm. Grussbach), městys, již r. 1131 připomínaný, 2168 obyv., krásný zámek.

Drnoholec městys, 3040 obyv., jenž v 12. věku Vilémovi z Kounic náležel (viz Kounice); starožitný zámek, na místě starého hradu stojící, který r. 1468 maďarským vojskem lehl popelem, načež jej r. 1580 Krištof z Teufenbachu zase vystavěl; r 1619 a 1645 byl marně dobýván. V okolí D. leží osady:

Dobré Pole (657 obyv.), **Frelichov**, (1126 obyv.) a **Nový Přerov** (673 obyv.); osady tyto byly okolo r. 1580 pusté, načež byly Krištofem z Teufenbachu Chorvaty osazeny, kteří až podnes původní ráz svůj zachovali (viz str. 56).

Dunajovice Dolní, starý městys, 2664 obyv.; r. 1850 zuřila zde cholera tak krutě, jako nikde jinde po celé zemi —

Vistonice Dolní, městys (752 obyv.); mezi V. a Mikulovem jsou hory Palavské; na nejvyšším jich vrcholu jsou zříceniny hradu nazvaného druhdy

Děvice (něm. Maidburg, t. j. dívčí hrad), o němž rozličné povídky v ústech lidu se vypravují, najmě o třech tatarských kněžnách, které, by cizí kraje poznaly, i sem došly a na hradě D. hostěny byly, načež je v noci majetník hradu zavraždil, by jim poklady jich vzíti mohl Mrtvoly z okna vyhozené proměnily se ve tři balvany kamenné na věčnou památku věrolomného rytíře. Jiná pověsť praví, že prý 3 dcery majetníka hradu pro rouhání se Bohu od rodičů zaklety a pak v kameny přetvořeny byly. — Hrad Děvice jest prastarý; v 13. století byl majetkem zeměpánů; neb r. 1220 uvádí se purkrabí Děvický Štěpán z Medlova, předek pánů z Pernšteina (srov. článek Pernštein); již r 1222 naskytuje se něm. jméno Magdeberk. Na začátku 14. věku byl purkrabím Hynek z Dubé a r. 1334 dal hrad D. král Jan Hartvitovi z Lichtenšteina v léno. Hrad byl až do pozdní doby dobře opevněn, r. 1619 kardinálem Dietrichšteinem osazen, r. 1645 Švédy dobyt, načež zanedbán a časem v rumy obrácen byl. R. 1784 byla hluboká studeň zasypána

Klentnice, ves (494 obyv.), v tak teplé krajině, že zde i kaštany vlašské zrají V okolí nalezly se štěrbiny popelnic pohanských, bronzové ozdoby a jiné nádoby pohanské z bronzu. Na blízku strmí rozvaliny hradu Waisenšteina, t. j. Sirotčího hradu, jenž snad založen jest od Sigfrida příjmím Orphanus, „Sirotek“ okolo r. 1240 a pak r. 1305 v držení Lichtenšteinů přešel.

Mikulov (něm. Nikolsburg), město, 8229 obyv. (mezi nimi 1213 židův), okresní hejtmanství a soud, vyšší gymnasium státní, dříve piaristů, kteří zde první své kollegium v celém Rakousku r. 1631 kardinálem Dietrichšteinem obdrželi, farní a zároveň kolegiátní chrám sv. Václava, prastarý, jenž však po požáru r. 1584 na mnoze obnoven a přestaven byl; r. 1625 bylo při něm proboštství zřízeno; kaple Loretanská, docela podle Loretanské ve Vlaších r. 1623 založená; kostel svat. Anny okolo r. 1637 zbudovaný, při němž byli kapucíni od r. 1611—1784, kdež kostel a klášter popelem lehl, načež z rumů kostela zbudoval r. 1845 kníže F. Dietrichštein kostel pro kryptu rodu svého. Zámek panský jest jeden z nejrozsáhlejších v celé zemi, v němž stará gotická kaple z r. 1380; r. 1719 dne 10. srpna lehl popelem, načež do r. 1724 obnoven byl. R 1805 meškal Napoleon několik hodin v zámku a dříve r. 1575 císař Maximilian II., r. 1612 král Matiáš, r. 1753 Maria Terezia a r. 1808 císař František. — Mikulov uvádí se poprvé r. 1183; r. 1249 naskytuje se poprvé německé jméno Niklasburg; r. 1279 povýšen na městys. V 16. století byl M. hlavním sídlem Novokřestěnců, zavedených sem okolo r. 1525 Baltasarem Hubmaierem, roz. Bavorákem, který pak ve Vídni upálen byl (srovn str. 215). V 16. a 17. stol. byl M. mnohým neštěstím trýzněn: r. 1561 velikým požárem, r. 1584 morovou ranou, r. 1619 a 1620 vojskem odbojných stavů, r. 1621 Betlenem Gaborem, r. 1645 Švédy atd. V M. nar. se slovutný lékař Hertodt z Todtenfeldu a Josef Sonnenfels (nar. r. 1733, † 1817 ve Vídni), jehož přičiněním tortura v Rakousku odstraněna byla.

Lednice, městys, 2301 obyv., nádherný zámek knížete Lichtenšteina s rozsáhlými zahradami, v nichž mnoho rybníků a ostrovů; zahrady tyto, nyní po celém světě slovutné, založeny jsou knížetem Karlem z Lichtenšteina r. 1660 a od toho času nepřetrženě rozšiřovány a ozdobeny jsou v pravém slova smyslu s královskou nádherou, tak že dokonalé jich upravení zajisté několik milionů peněz stálo. Ostrov růžový, chrám Slunce s nápisem latinským „tvůrci věcí, zachovateli tvorů“, hrad Janův, rybník labutí, orientalská věž, chrám Umění a mnohé jiné stavby jsou ozdobami zahrad těchto, jak je zřídka kdy, ni na královských sadech, spatřiti možno. — Lednice jest stará osada, jejížto německé jméno již r. 1222 se uvádí. V 16. stol. bylo zde, jakož i na blízku v Přítlukách (něm. Pritlach) a Pulgarově (něm. Pulgram) mnoho moravských bratří a Novokřestěnců.

Podivín (něm. Kostl), město, 2516 obyvat. (mezi nimi 506 židů), kostel na místě starého r. 1791—1794 vystavěný; nedaleko od chrámu jest podzemní kaple, tak zvaná Cyrillka, o níž se praví, že v ní sv. Cyrill na víru obrácené křestil; jde se do ní po 10 schodech; r. 1845 a 1854 jest obnovena a r. 1858 v přítomnosti množství lidu slavně zasvěcena. — Podivín jest stará osada a snad jedna z nejstarších na Moravě, ač se teprv r. 1063 u Kosmy připomíná; hrad P. byl středištěm vlastní župy. Kosmas o něm k r. 1063 praví, že ležel uprostřed vody, jménem Zuratka (Svratka), tedy na ostrově. Kosmas praví, že prý hrad Podivín byl vystavěn od žida, jménem Podiva, který se pokřiti dal, udání to, kteréž ovšem pravdě nikterak se nepodobá. Pravdě podobnější jest, že hrad tento vystavěn byl od věrného soudruha sv Václava, jehož Kosmas jmenuje Podiven, důměnka to, která poněkud dotvrzení nabývá tím, že papež Řehoř VII. nazývá r. 1074 Podivín „hradem sv. Václava". Při hradě stál kostel sv. Václava, Sekyř-Kostel (od osobního jména Sekyr) s dvorcem biskupů Pražských a opodál Slivnica, ves trhová, dávno již zašlá, ve které Břetislav II. r. 1099 svatodušní svátky slavil; trhy v této vsi musely býti výnosné, jelikož Soběslav II. kapitole Vyšehradské z trhu Slivnického daroval r. 1178 roční důchod 4000 peněz, a ze cla pod P. vybraného 2 peníze. Když r. 1063 biskupství moravské se zřídilo, zůstaven mimo jinou náhradu biskupu Pražskému hrad Podivín, dvorec Sekyř-Kostel a ves Slivnica. Tak praví Kosmas; nezdá se ale, že dosti jasně určeno, má li P. s proboštstvím náležeti Pražskému anebo Olomouckému biskupství. Neb Pražský biskup Jaromír (také Gebhard nazvaný), bratr Břetislava II., vášnivý a prchlý muž, nikterak statek ten vydati nechtěl moravskému biskupovi Janovi a tak dalece se zapomenul, že biskupa Jana, stařičkého muže, tělesně trýznil. Tím veliká strhla se rozepře, kterou papež Řehoř VII. r. 1075 prozatím urovnal. Zdá se, že v těchto rozepřích o P. vzniklých hrad několikráte rozbourán byl; neb čteme, že jej r. 1099 Břetislav a r. 1121 Vladislav obnoviti dali. — V 16. století usadilo se zde bratrství moravské a novokřestěnství. — Německé jméno Kostl (ač v sobě slovanské) pochází od dvorce Sekyř-Kostel, svrchu dotčeného. V P. byl farářem Vincenc Žák (nar. v Úsobě v Čechách 19. led. 1797, † v P. 30. března 1867), český spisovatel.

Břeclav čili **Břetislav** (lépe než Břeclava), město, (od r. 1872) 6425 obyv. (mezi nimi 640 židů), okr. soud, zámek kníž. Lichtenšteina,

pak zámek lesní, jménem Pohanská. — I tato osada náleží bezpochyby mezi nejstarší na Moravě a máme za to, že ves Stará Břeclav asi půl hodiny severně od B. ležící byla počátkem nynější B., která, jak jméno naznačuje, Břetislavem I. buď založena, neb z rumů, v které ji snad Maďaři uvalili, opravena a znovu vystavena byla. Břeclav byla středištěm vlastní župy a později hlavním místem zvláštního úkrají, které vdově po Otakarovi I. náleželo a r. 1236 odevzdáno bylo její vnukovi Oldřichovi Korutanskému, jenž župě této r. 1237 táž práva udělil, která župa Brněnská měla. Po smrti Oldřichově obdržela manželka Otakara II., Kunhuta, krajinu Břeclavskou. V době válek mezi knížaty českými a rakouskými trpěla Břeclav mnoho a blahobyt tak sklesl, že r. 1526 uvádí se jen jako městys; r. 1619 zapálilo vojsko generála Dampiere-a B. starou i novou, též Lanžhot; r. 1621 vyplundrovali B. vojíni Betlena Gabora, r. 1645 Švédové, r. 1663 Turci, r. 1706 Maďaři a r. 1742 lehla téměř celá popelem.

Lanžhot, městys, 2746 obyv. Lanžhot náležel v 13. a 14. věku pánům z Holšteina; obdržel jméno od polohy na hranicích moravských (Landshut, t. j. stráž či hlídka země).

Poříčí Hany.

Dědice, městys, 2303 obyvat.; stará, již na začátku 12. století připomínaná osada; na blízku studánka jménem Cyrilka, o níž se praví, že ss. apoštolové její vodou se občerstvili. V 16. století bylo zde mnoho akatolíků — Podle této osady jmenoval se jeden člen rodu Kravařského z doby Otakarovy, známý Milota z Dědic. Na blízku stál v 14 stol. hrad, Stajnov jmenovaný, a druhý hrad Dědice. — V D. se narodil (6. března 1787) Holásek Josef, č. spisovatel († jako farář v Blansku 25. srpna 1844).

Viškov, staré, dříve opevněné město, 5558 obyv., okr. hejtmanství a soud, hospodářská zimní škola, cukrovar, pivovar, mnoho soukeníků a obuvníků; starý farní chrám, na mnoze obnovený v letech 1773, pak 1852 a 1853; chrám a klášter kapucínů, r. 1616 založený, r. 1787 zrušený, načež z klášterní zahrady hřbitov zřízen byl; stavení klášterní rozbouráno r. 1857; kaple sv. Anny u špitálu pochází podle stavby své z počátku 16. věku. Zámek, r. 1490 založený, byl mnohokráte letním sídlem Olomouckých biskupů; nyní jest v něm disciplinární ústav Olomoucké arcidiecése. —

Víškov jest stará, již r. 1131 připomínaná osada, která náležela zeměpánům. Od biskupa Bruny (r. 1248) náležel Víškov biskupům Olomouckým; r. 1433 obléhali jej marně Husité; město však utrpělo mnoho škod, načež mu biskupem Tasem znamenité výsady dány byly. R. 1469 vydrancoval syn krále Jiřího město úplně, jelikož s biskupem proti králi spojeno bylo. R. 1412 svolal biskup Václav Králík synodu do Víškova a r. 1605 zahájen tam sněm stavů moravských. R. 1805 a 1809 hospodařili zde Francouzi; před upravením Hany trpělo město mnohé škody povodněmi.

Brňany, ves (526 obyv.), kdež prastarý kostel sv. Michala byl, jenž r 1805 od arcibiskupa vojenskému zásobnímu úřadu byl ponechán, a když r. 1806 chrám snešen býti měl, sprotivili se obyvatelé, najmě ženské, tomu tak důrazně, že jen násilím a tresty od odporu upustili.

Topolany, stará osada farní (429 obyv.); ze starého kostela zachovala se jen věž, jež u vnitru kapli se podobala, kdež také, když Hana se rozvodnila, mše svaté se sloužily; r. 1846 byla věž tato zbořena. V T. se narodil (6. listopadu r. 1841) Frant. Vymazal, č. spisovatel v oboru českého a slovanského jazykozpytu.

Ivanovice, městys, 2621 obyv. (mezi nimi 200 židů); starý, druhdy tak opevněný zámek, že r. 1643 Švédům odolal. I. jsou stará, již r. 1167 připomínaná osada, která brzo potom darována byla řádu sv. Jana. Ivanovice trpěly mnohokráte ohněm; r. 1758 bylo zde hlavní ležení císařské armády, r. 1805 a 1809 drancovali zde Francouzi.

Hoštice, ves (370 obyv.), filialní chrám sv. Jana Křt. od rytířů téhož řádu na sklonku 12. stol. založený, z něhož se presbytář až dosud zachoval; ostatní části jsou obnoveny.

Pustoměř (Pustiměř), městys (903 obyv.), starožitný, na místě staršího v 16. věku vystavěný farní kostel sv. Benedikta; kaple sv. Anny též prastará; kaple sv. Pantaleona, jež stála na hřbitově, byla drahocenná památka starého slohu stavitelského; zbořena byla r. 1821. — Pustoměř jest stará osada, připomíná se poprvé r. 1052 pod jménem Pustimir, kdy byla majetkem zeměpána; hrad s panstvím dostal se snad na začátku 13. věku v držení biskupův olomouckých. R. 1277 propůjčil biskup Bruno Theodorikovi Stangonovi několik statků s tou podmínkou, že na hradě P. bydleti musí. — R. 1340 založil při zdejším farním chrámě Olomoucký biskup

Jan VI, nemanželský syn krále Václava II., jediný na Moravě klášter panenský řádu sv. Benedikta, jenž bohatě nadán byl, a tak veliké vážnosti požíval, že první abatyší byla sestra zakladatele, Alžběta a třetí Anna, sestra císaře Karla IV. a že abatyše, jako abatyše u sv. Jiří v Praze, měla právo nositi zlatou korunu na hlavě a biskupu Olomouckému, kdyby v nepřítomnosti arcibiskupa Pražského Českou královnu korunoval, přisluhovati. Avšak v době válečné markraběte Jošta a Prokopa, pak v dobách husitských klášter mnoho utrpěl, více však ještě nepořádky, které u vnitru jeho vznikly, následkem kterých r. 1588 zrušen byl a panny do kláštera Tišnovského přeloženy. — Na blízku stály v 14. století dva biskupské hrady Horní a Dolní Mejlice, které hradskými many biskupství Olom. obsazeny a snad v době husitské rozbourány byly.

Tištin, městys (753 obyv.), krásný farní chrám v r. 1710 až 1719 na místě starého farářem Božkem vystavěný.

Nezamyslice, ves (915 obyv.), již r. 1276 připomínaná, kostel r. 1697 znovu vystavěný.

Mořice, ves (538 obyv.), s kaplí sv. Martina, od Paulánů Vranovských zbudovanou.

Němčice, městys (1187 obyvat.), rodiště výtečného malíře Martina Chvátala (obyčejně psán Quadal), narozeného 28. října r. 1736; zemřel 11. ledna 1808 v Petrohradě, kdež, jakož i v Londýně, nejvíce jeho obrazů jest.

Osady tyto leží bezprostředně v poříčí Hany, která pod Kojetínem do Moravy padá, ač krajina úrodná, která totéž jméno má, mnohem jest rozšířenější. Nežli se však k popisování poříčí Moravy obrátíme, vylíčíme zde pro souvislosť ony osady, které dílem na řece Blatě a její přítocích, dílem na výšině Drahanské a severně od této leží, kdež rozličné vody počátek svůj berou, které k poříčí Moravy náležejí a na pravém břehu do ní se vlévají. Za jižní hranice v tomto oddílu popisování ustanovíme si Brodek, za severní Mor. Třebovou a Mírov.

Brodek (něm. Prödlitz), městys, (1024 obyv.) stará osada, r 1431 Husity, r. 1805 a 1809 Francouzi drancovaná.

Otaslavice Horní (511 obyv.) a Dolní, (926 obyv.), kdež ve 14 století pevná tvrz byla, která pak Matiášem uherským byla rozbouraná Podle Ot. jmenovali se někteří páni z Kunštátu

Uherčice (Určice), městys (1225 obyv.), s krásným chrámem r. 1720 na místě starého vystavěným.

Drahany, ves (947 obyv.), v 14. století městys. Na blízku v lesu nepatrné rumy hradu, jenž slul Smilův hrad. Východně od D. v lese jsou nepatrné pozůstatky starého hradu, jemuž lid říká Starý Plumlov.

Plumlov, městys (1543 obyv.), okresní soud, nádherný zámek o 6 patrách knížete Lichtenšteina s pozůstatky starého hradu Plumlova, r. 1273 majetkem Mikuláše vévody Opavského, od r. 1322 sídlem pánů z Kravař, od r. 1490 pánů z Pernšteina, od r. 1600 knížat Lichtenšteinských. Hradu Pl. dobyli Švédové r. 1643, načež i s městečkem lehl popelem. — Na blízku, nedaleko vsi Stinavy nepatrné pozůstatky hradu, jenž slul Čertův hrad a ještě r. 1512 se připomíná.

Prostějov, staré město 19.519 obyv., (mezi nimi 1804 židů), okresní hejtmanství a soud, dvě zemské vyšší realné školy, česká a německá, veřejná nemocnice, mnoho tkalců, rolnická sladovna, znamenité trhy na obilí. Mezi stavbami vynikají: farní chrám, r. 1522 v gotickém slohu vystavěný, po požáru r. 1697 obnovený na ujmu čistého slohu; kostel sv. Petra a Pavla z 15. století pocházející r. 1728 namnoze obnovený, při němž r. 1391 Petr z Kravař proboštství Augustiniánů založil, které na závěrku 15. století zaniklo; klášter a špitál bratří milosrdných r. 1739 od knížete Josefa z Lichtenšteina založený. Od r. 1757—1784 byl zde i kapucínský klášter, jehož stavení nyní za sklad vojenský se užívá. Na náměstí stojí starožitná radnice a dům Shánělův, dříve dům panský, dále krásná socha Matky Boží r. 1714 postavená; r. 1853 postaveny též kříže v Kostelecké, Sv. Annenské a Vrahovické ulici. — Prostějov jest stará osada a bezpochybně obdržel jméno své od osobního jména Prostěj, s nímž se několikráte v diplomatáři potkáváme. Poprvé objevuje se nám P. v listině z r. 1213, kdy král Přemysl Otakar I. v přítomnosti markraběte Vladislava a mnoha slovutných pánů česko-moravských v P. řádu sv. Jana několik statků potvrdil; toho roku slul P. ještě vsí, r. 1215 trhovou vsí. Brzy potom stal se P. městem, jelikož mu Petr z Kravař r. 1406 městská práva potvrdil; od té doby město mnohými výsadami obdařené vůčihledě zkvétalo. Husitism valné učinil zde pokroky a později zakořenilo se zde hluboce České

bratrství, jehož přívrženci r. 1525 založili zde tiskárnu přičiněním Jana Olivetského, z níž mezi jinými 47 nyní velmi vzácných kněh českých vyšlo. P. náležel k hlavním sídlům jednoty, která zde měla školu s konviktem pro mládež k duchovnímu stavu se připravující a r. 1528, 1537, 1549, 1550, 1553 a 1555 synody zde odbývala; i Novokřtěnci se zde usadili. Proti Bratrům vystoupil r. 1558 tehdejší pán Prostějovský, Vojtěch z Pernšteina, zaraziv novou svou sektu, která mši svatou a pozdvihování zavrhujíc, luterskou nauku ponejvíce za svou prohlašovala; avšak neprovedl zvůli svou, neboť zemřel r. 1561. Mimo to i židé měli zde vlastní obec i vlastní školu, která již r. 1540 se připomíná. Biskupové Olomoučtí ovšem se vynasnažovali, dobyti katolicismu zase panství v P., avšak dlouho marně, až konečně bitva Bělohorská toho provedla, čehož missie jezuitů docíliti nemohly. Během 30leté války byl P. r. 1642 Švédy plundrován, r. 1758 Prušáky a r. 1805 Francouzi. — V Prostějově se narodili nebo žili: Jan Černý (lat. Niger) z Prahy, vlastní bratr Bratra Lukáše, z nejznamenitějších lékařů věku svého; byl horlivým přívržencem Jednoty od její počátků; vydal netoliko pojednání lékařská, nýbrž také bohoslovecká; nejznámější jeho spis jest první herbář český, který r. 1517 v Norimberce tištěn byl; † okolo r. 1530; — Jan Filipec, (známější pod jménem Jan Bosák) biskup Varadský, správce biskupství Olomouckého, který k nejdůležitějším osobám věku svého náležel. Narodil se v P. r. 1431 z rodičů nezámožných vyznání kališnického, stal se písařem pánů Tovačovských; král Matiáš Uherský si v něm tak zalíbil, že jej neobmezenou důvěrou svou vyznamenal, biskupem Varadinským a kancléřem Uherským jej učinil, tak že v postavení tom velikého vlivu na tehdejší běhy politické v Evropě nabyl; ač bohatství své rád ukazoval tím, že je vynakládal na dobré skutky, přece sám byl skromný v užívání jeho; byl horlivý katolík, nicméně však zůstal přátelsky nakloněn spolužáku svému Janu Klenovskému, horlivému přívrženci Jednoty. Vzdav se důstojností svých vstoupil r. 1492 ve Vratislavi do kláštera Františkánského, kdež 17. června r. 1509 umřel; — Jan Klenovský, příjmím Palček, (podle nové výslovnosti Paleček) pocházel buď z Prostějova samého, neb z blízkého okolí, byl na škole Prostějovské spolužákem biskupa Jana Bosáka; žil při dvoře krále Jiřího, kdež pro své vtipné a kratochvilné řeči velmi oblíben byl; byl mezi zakladateli Jednoty; významný jest posudek biskupa Jana

Bosáka, který tento slovutný státník o sobě ku Ctiboru Tovačovskému a Palčkovi pronesl, že prý „oni tři všemu světu dosti by rady dáti mohli“; † v Litomyšli 9. listopadu 1498; — Matěj z Prostějova, příjmím Rejsek, slovutný stavitel (nar. okolo r. 1445), jenž dokonal věž prašnou u králova dvoru v Praze a vystavěl hlavní část kostela sv. Barbory na Horách Kutnách (1483—1505); — Ondřej Štěpán, jeden z překladatelů Biblí Králické (nar. v Prostějově 1528 † 21. července 1571 v Jaroměřicích); — Kašpar Aorgus (Neděle) též Kašpar Prostějovský zvaný, nar. v P., jenž první na Moravě české knihy tisknouti počal (zemřel r. 1562; — Alexander Plzeňský, okolo r. 1558 knětiskař a spisovatel v P. († r. 1577 v Litomyšli; — Jiří Dikastus, rodem Čech, farář v P. od r. 1608, odkud r. 1612 povolán byl do Prahy, kde jako správce Pražské konsistoře falckrabí Bedřicha a jeho choť na království České korunoval, († u vyhnanství v Žitavě r. 1630); — Václav Messenhauser (nar. 4. ledna 1813 v P.) něm. belletrista a velitel r. 1848 (zastřelen 16. listopadu 1848 ve Vídni); — Jan Nep. Berger, výtečný právník a advokát ve Vídni, r. 1867—1870 rakouský ministr (nar. 16. září 1816 v P. † 9. prosince 1870 ve Vídni).

Králice, městys (1106 obyv.), připomínaný r. 1255, farní chrám Matky Boží na místě starého r. 1789 vystavěný. Husitism zde tak se zakořenil, že r. 1425 tři minorité upáleni byli. R. 1758 bylo okolo Králic hlavní ležení císařského generála Dauna.

Kostelec, městys (1541 obyv.).

Smržice, ves (1480 obyv.). Zde narodil se r. 1648 slavný matematik a astronom Jakub Kresa, jezuita, zpovědník cís Karla VI. († v Brně 28 června 1715.)

Olšany, ves (1417 obyv.), ve velmi úrodné rovině na Blatě, severně obmezené kopcem Bábou, kde se v táboru r. 1778 císař Josef II. s pruským králem Bedřichem II. sešel. Olšany jsou stará osada, již r. 1131 připomínaná.

Čechy, ves (1049 obyv.), krásný zámek hrabat z Tarouky, kteří ten statek od r. 1768 drží; ve 14. stol. byl zde hrad. Z rodiny hrabat z Tarouky pochází hrabě Bedřich Sylva Tarouka (nar. 11. prosince 1816, † v Brně 23 června 1881), který netoliko chudinu a všecky ústavy humanitní štědře podporoval, nýbrž také jako nadšený pěstovatel umění a věd za veliké sumy peněz mnoho

uměleckých děl, vzácných kněh a rukopisů sbíral, kterými pak Museum Brněnské a České, Historickou sekci v Brně a Matici Moravskou podělil.

Slatěnice, ves (625 obyv.), léčivá, již r. 1545 Jordanem z Klausenburku popsaná voda; r. 1758 měl zde Bedřich II. hlavní ležení. —

Drahanovice, ves (752 obyv.), jež velmi rozvětvené rodině šlechtické Drahanovským z Pěnčína jméno dala.

Náměšť, městys (935 obyv.), krásný zámek s rozsáhlými utěšenými zahradami. Na úpatí zámeckého vrchu leží na pravém břehu Šumice starý zámek, jenž se stal r. 1770 továrnou, později pak úředním domem panství Náměštského. — N. se připomíná r. 1107: král Jan povýšil N. r. 1319 na městečko, válečnými a jinými nehodami však klesl opět v řadu vesnic a byl pak znovu císařem Ferdinandem II. právem tržním obdařen. — V N. se narodil (17. července 1856) Vítězslav Houdek, č. spisovatel.

Biskupstvo, ves (647 obyv.). Zde se narodil 8. dubna 1795 Ignác Feigerle, bohoslovecký spisovatel, professor theologie v Králové Hradci, rektor university Olomoucké (1828) a Vídeňské (1847); od r. 1852 biskup v Svatém Hipolytě v Rakousích, kde 27. září 1863 zemřel. Sepsal: Sedmnáctero kázaní (v Hradci Králové 1832).

Senice, ves (1128 obyv.), kteří od r. 1642—1648 ves opevnili a všechny útoky Švédů odrazili, tak že tito jim, nežli z Olomouce vytáhli, čestné vysvědčení udatnosti a věrnosti vydali.

Konice, městys, 2262 obyv. č., okresní soud; připomíná se již r. 1200; v 14. věku jmenovala se vedle Konice rodina šlechtická.

Skřipov, ves 2078 obyv., farní chrám.

Úsobrno, ves (650 obyv.) Asi čtvrť hodiny východně v levo u staré cesty ke Konici zdvihá se nad kamenným údolím vrch Durána, na kterém dříve stál hrad Úsobrněnský, kdež lidé podnes říkají „na zámku“: nyní jsou tam jen nepatrné stopy bývalého hradu, který byl střediskem zvláštní župy; krajina totiž úrodná od Skalice na řece Svitavě až k potoku Úsobrněnskému, na jejížto severním konci Jaroměřice leží, slula až do polovice 13. století „Úsobrněnsko“ (provincia Usobrnensis).

Jaroměřice, ves (1875 obyv.), farní chrám na hoře Kalvarii, který podle vzoru chrámu Jeruzalemského vystavěn jest; filiální kostel Všech Svatých byl až do 15. stol. kostelem farním, který, ač po obnovení r. 1804 má podobu novověkou, přece uvnitř zachoval památky starožitné stavby asi z 12. stol. pocházející, jmenovitě sakristii se starým romanským obloukem. — J. ležely na starodávné cestě z Olomouce do Prahy, která šla na Těšetice, Konici, Skřípov k Úsobrnu, odtud na Jaroměřice a po potocích Úsobrnce a Jevičce na Slatinu k Březové, dále po Svitavě, Vendolce a Třtěnici k Litomyšli, na Chrudim, Čáslav a Kouřim ku Praze. — V tomto okolí byl na své cestě z Olomouce do Prahy přepaden biskup Zdik, o čemž jsme na str. 151 vypravovali. H. Jireček má za to, že se to stalo u Biskupic, Šembera, že u Jaroměřic, jiní zase kladou za místo toho útoku Úsobrno, jiní zase jinam.

Jevíčko, město, 2530 obyv. (mezi nimi 380 židů). Zde jest okresní soud, farní chrám, druhdy klášterní kostel Augustiniánů, který založen byl na závěrku 14. století a zrušen r. 1784; starší farní chrám sv. Mikuláše stál v nynější zahradě a městská věž jest jediným pozůstatkem po něm; kaple sv. Bartoloměje zevně města, starožitná, ač mnoho z původního slohu romanského pozbyla, o níž se praví, že při ní původně stál svrchudotčený klášter. — Jevíčko, původně Jevíč, r. 1215 Jevíčko, r. 1267 zase Jevíč jmenované, až konečně nynější forma převládati počala, jest prastará osada, leževší na staré silnici, která od Svitav Letovicemi do Brna vedla. Poprvé připomíná se v diplomatáři moravském r. 1145, kterého Ota Olomoucký a biskup Jindřich Zdík klášteru v Litomyšli šestý peníz ze cla Jevíčského darovali, z čehož patrno, že tenkráte se vybíralo výnosné clo u Jevíčka, jak jižněji u Letovic. V listině r. 1215 uvádějí se některé místnosti okolo Jevíčka, tak potok Studená a Olešná, pak vrchy Deštného, Malinného a Javorníka (potoků), dále Skalka, Sádek, Bochenci, Na opatovém atd.; z listiny této se také dovídáme, že tenkráte již vedla cesta z J. do Konice. Výběrčí Jevíčský měl právo těch, kteří clu útěkem vyhnouti chtěli, stíhati až k potoku Studené, kdež počínalo celní právo Svitavské. R. 1241 bylo Jevíčko od Tatarův spáleno, načež král Otakar r. 1249 daroval městu les u Šebetova; r. 1258 obdařeno město právem Magdeburským a podřízeno bylo mu 13 osad, z jejichžto jmen vysvítá, že německým spůsobem vysazeny byly. Město počalo

utěšeně zkvétati, ale již r. 1287 bylo Heřmanem z Hohenšteina, loupežnickým rytířem, drancováno a spáleno. V době husitské zmocnili se Husité Jevíčka a užívali jeho jako pevného města několik let, čímž husitism a později české bratrství hluboce zde se zakořenily. Po bitvě Bělohorské odňaty byly městu všechny výsady, r. 1631 však se mu zase navrátily. — V Jevíčku narodil se Mikuláš z J. jeden z prvních profesorů na Pražské universitě r. 1348 založené a Cyrill Frant. Napp, nar. 5. října 1792 † jako prelát kláštera Augustiniánského na Starém Brně 22. července 1867. — Severovýchodně od J. na hoře blíže vsi Biskupic jsou rumy hradu Plankenberku, který již r. 1390 pust byl. — Na blízku J. byl též hrad Hrádek, který r. 1399 také Nový Hrad (Novum castrum) slul, který i se zbožím k němu náležitým bezpochyby pánům Kunštátským patřil; r. 1408 aspoň žaloval Erhart Puška z Kunštátu na Jana Boskovce z Brandýsa, že mu držel mnoho let hrad Hrádek u Jevíčka a to zboží, což k tomu dvoru sluší, dvory, vsi, lesy a celé panství Hradecké.

Křenová, městys (950 obyv.), krásný farní chrám s freskami; nad křtitelnicí z černého mramoru jest obraz, křest Svatopluka ss. Cyrillem a Methodějem představující.

Vranova Lhota, ves (417 obyv.); na blízku stál hrad Vraní Hora. —

Trnávka, městys (626 obyv.); na blízku rumy hradu Starého Cimburka, o němž viz článek Koryčany. Ještě v 30leté válce hrad tento byl peven, a Švédové k němu se neodvážili; od r. 1766 byl však zanedbán a r. 1776 bleskem zapálen, lehl úplně popelem. Nedaleko Trnávka Stará, čili také Staré Město nazvaná, jež snad původně mnohem větší byla.

Bouzov (Búzov), městys (697 obyv.), stará osada, krásný zámek. Zde se narodil r. 1736 Alexius Habrich, vydavatel nejstarších práv moravských; zemřel r. 1794 jako řeholník v Rajhradě. Na blízku jižně u vsi Březiny malá jeskyně s krápníky. V okolí stál druhdy hrad Spránek, který r. 1358 se uvádí; za markrabí Jošta spustl.

Lestnice, městys (450 obyv.), vedle kterého linie pánův z Kunštátu se jmenovala.

Třebová Moravská, město dříve opevněné 7423 obyv., okresní hejtmanství a soud, vyšší gymnasium státní, kde dříve piaristé

r. 1765 do T. uvedení vyučovali; dívčí škola sester třetího řádu sv. Františka. Mezi stavbami vynikají: hlavní chrám po velkém požáru r. 1726 znovu vystavěný s krásnými freskami od Supera; hřbitovní kostel v slohu gotickém; klášter Františkánů r. 1678 založený. Na náměstí stojí socha Matky Boží po moru (r. 1715) postavená r. 1720; krásný zámek knížete Lichtensteina. Po sboření hradu Třebovského r. 1285 byl nový hrad v městě s tvrzí vystavěn, jež se r. 1365 a 1398 připomínají. Ladislav z Boskovic vystavěl pak r. 1492—1495 zcela nový hrad a založil tu bohatou sbírku rukopisů, obrazů, starožitností a matematicko-fysikálních nástrojů na svých cestách sebraných, kterou Velen z Boskovic (1549 až 1569) znamenitě rozmnožil. Ladislav Velen z Žerotína povolal na svůj nádherný dvůr mnoho učencův a umělců, tak že Třebová slula tehda Moravskými Aténami. Bohaté sbírky byly v třicetileté válce na větším díle od Švédů odvezeny, jen asi 100 kusů zachovalo se při farním kostele. R. 1840 shořel hrad ten a byl pak sbořen. Velen z Žerotína vystavěl mimo tento hrad mezi r. 1613 a 1616 zámek nový, který častěji byl opravován. Třebová jest stará osada a zdá se, že původně stála tam, kde nyní stojí ves Staré Město, dříve také Stará Třebová jmenovaná (r. 1270), osada to, která byla dříve městysem a mnohem větší, než nyní. — Nelze pochybovati, že Třebová svůj počátek děkovati má velmi opevněnému hradu, který na blízkém vrcholu (Burgstadtelberg) stál; kdy město samo založeno, nevíme udati, zdá se však, že povstalo jedním pánem (snad Boršem?) z Riesenburka, kteří od r. 1248 T. drželi. Boreš z Riesenburka, od Otakara pronásledovaný, vysadil několik německých osad v okolí, z kterých jedna, Boršov (něm. Porstendorf), až posud jméno jeho nese. Po smrti Bohuslava z Riesenburka spravoval panství T. Bedřich ze Schönburka, který v čas bezvládí po smrti Otakarově s hradu Třebovského okolní města a osady drancoval, načež králem Václavem skrocen a pod tou podmínkou na milost vzat byl, že hrad Třeb. rozboří; když toho učiniti nechtěl, dobyl Záviš z Rosenberka hradu i města, zajal Bedřicha, kterému sice na přímluvu mnoha pánů život nechán, jeden prst pravice však uťat byl, aby zločinů svých po celý život pamětliv byl (r. 1285). Pány z Riesenburka a z Kunštátu, kteří T. od 1391 drželi, propůjčeny byly městu mnohé výsady; totéž se stalo od pánů z Boskovic, když totiž Ladislav z Boskovic statek ten byl r. 1486 koupil. Ve válkách husitských také T. mnoho

trpěla; roku 1422 vzdáti se musila Slezanům, r. 1430 Husitům. Protestantismus stal se od r. 1550 ve městě vládnoucím náboženstvím, které po bitvě Bělohorské katolicismu ustoupilo. V třicetileté válce císařská vojska neuškodila městu méně, než Švédové r. 1643 a r. 1645, tak sice, že blahobyt jeho na mnohá leta zničen byl. R. 1805 drancovali zde Francouzi. — V T. se narodili nebo žili: Jan Benešovský, slovutný zvonař, v T. usedlý, kdež také r. 1603 zemřel. — Petro de Petri, slavný malíř, kterého sem Jan z Boskovic 1579 povolal, aby zámek krásnými obrazy ozdobil († v T. 5. června 1611); — Bedřich Straus, výborný malíř (nar. v T. 17. února 1660, † v klášteře Hradišti 17. června 1720), který překrásné fresky v bibliotece, v chodbách a prelatuře řečeného kláštera maloval; — Josef Horký (nar okolo 1790 v T., † 1844) něm. spisovatel v oboru dějepisném. — Okolí Třebovské bylo od Borše z Riesenburka počínajíc během 13. věku poněmčeno; svědčí o tom jména osad, složené slovem -dorf, ježto obyčejně s osobním jménem spojena, poněkud se podobají slovanským jménům osad na -ovice. Tak nalézáme v celém okolí, jehož hranice jsou na jihu Březová a Jevíčko, na severu Svitavy a Zábřeh (a přes tyto až k horám Jesenickým a v těchto až k pravému břehu Bečvy) takové osady, jako: Albendorf, Ehrendorf, Mariendorf, Johnsdorf, Heinzendorf, Ludvigsdorf, Utiksdorf, Dittersdorf, Kunzendorf, Petersdorf atd.

Mírov, městys (2107 obyv.), trestnice (na místě Špilberku od r. 1855) v starém zámku, v němž jest také krásná sbírka zbraní. — Kdo hrad M. vystavil, známo nám není; první jeho majetník jmenuje se r. 1373 Pavel ze Sovince a podobá se, že i tímto rodem v 13. století vystaven byl; okolo r. 1390 dostal se v držení biskupův Olomouckých a byl jimi vydatně opevněn, tak sice, že r. 1643 teprv po čtrnáctidenním obléhání Švédové jeho dobyli. Mezi r 1679—1684 byl Mírov zase opevněn; r. 1741 přeložena sem káznice pro diecesi Olom. s hradu Hukvaldů. — Severozápadně od Mírova leží

Krasikov, ves; na blízku pozůstatky bývalého kláštera Augustinianů, jmenovaného Koruna (Maria Kron), který založen byl od Borše z Riesenburka r. 1267 a okolo r. 1550 zaniknul.

Hoštýn, ves (296 obyv.); na blízkém vrcholu strmí rozvaliny hradu téhož jména, jenž rytířům z Hochšteina náležel. R. 1267

uvádí se Matouš z Hochšteina, jehož syn byl onen zlopověstný lupič Heřman z H., jenž s hradu svého okolní osady, najmě r. 1287 Jevíčko drancoval a spálil, začež Závišem z Rosenberka hradu dobyto a loupežníci popraveni byli. Tento Heřman z H. jest tím vinen, že Herman z Holšteina, komoří Brněnský, až posud křivě považován byl za loupežníka. Omyl tento pochází od Pešiny, který v listině z r. 1286 chybně četl Holenštein místo Hohenštein.

Poříčí Moravy.

Staré Město, město 2227 obyv., okresní soud, plátenictví; dříve mnohem důležitější stříbrnými a zlatými doly, které r. 1423 Husity zničeny byly.

Koldštýn, městys (1460 obyv.), obchod s konopím, grafitové doly, zámek, nad nímž zříceniny starého hradu Ka., druhdy sídlem pánův z Valdšteina, z Žerotína, od r. 1622 z Lichtenšteina.

Krumperk, městys (1130 obyv.), Janem starším ze Žerotína okolo r. 1590 založený.

Kopřivov, ves (1103 obyv.), v blízkém lesu rumy Nového Hradu.

Červená Voda, městys 2953 obyv., znamenité bavlnictví.

Šimperk, město (2002 obyv.), okresní soud, plátenictví.

Klášterec, ves (167 obyv.), v níž bylo proboštství řádu sv. Benedikta, okolo r. 1340 založené, které okolo r. 1423 zaniklo.

Bludov, ves, 2273 obyvat., zámek hraběte Žerotína; v blízkém lesu zříceniny hradu Bludova, snad od jakéhosi Bluda okolo r. 1190 založeného, který 1200 v listinách se uvádí.

Brníčko, ves (708 obyv.), nad kterouž na příkré skále leží zříceniny druhdy tak pevného hradu B., který se uvádí poprvé r. 1350; r 1510 byl již pust. R 1408 prodal markrabí Jodok B. Janovi ze Šonvaldu, r. 1447 dostalo se B. rytíři Janovi Tunklovi, který pak podle B. se jmenoval. Tunklové prodali r 1509 statek B. a odstěhovali se do Čech, kde jich potomci jako svobodní páni ještě v 18. stol. pode jménem: von Aschbrunn und Hohenstadt žili.

Zábřeh na Sázavě, 2932 obyv., okresní hejtmanství a soud, měšť. škola, krásný farní chrám. Zábřeh jest stará osada, uvádí se poprvé r. 1275, která r. 1411 Benediktinem z Kravař na město povýšena byla. Husitism a bratrství zde valně se rozšířily: r. 1468

zemřel dne 2. října v Zábřehu vojevůdce Jiřího z Poděbrad, hrdinský Kostka z Postupic. Měšťan Zábřezský, Jan Černý, učinil a r. 1599 v Olomouci vydal znamenitý český překlad spisu de arte destillandi. —

Zvole, ves (542 obyv.). R. 1468 Zdeněk Kostka z Postupic, vojevůdce krále Jiřího maje špižovati klášter Hradištský přitáhnul ku hradu Zv. a dal se přepadnouti od Františka z Háje v noci 1. října; utrpěl porážku a smrtelně zraněn zemřel 2. října v Zábřehu; Zvole dala jméno rytířskému rodu, jehož předkové již v 13. stol. se připomínají; z rodu toho byl Kuneš ze Zvole, biskup Olom. (od r. 1430—1433), Bohuše, též biskup Olom. (1454—1457). V 17. stol. rod vymřel.

Úsov, město (1994 obyv., mezi nimi 162 židů), krásný zámek knížete Lichtenšteina. — Úsov byl znamenitá osada a o důležitosti jeho svědčí již to, že ve znaku má českého lva; byl středištěm vlastní župy a připomíná se v bezpečné listině poprvé r. 1107. V 13. století vedla silnice z Olomouce do Úsova, kdež mýtné se vybíralo; Ú. byl až do r. 1260 v držení zeměpánů. Na zámku jsou ještě některé pozůstatky starého hradu, kdež se nacházejí erby pánů z Vlašimi a z Boskovic. — Asi hodinu východně od Úsova leží lovecký zámek Nový Zámek, r. 1805 nádherně vystavený, zaisté nejkrásnější toho druhu po celé Moravě.

Mohelnice, město, 4391 obyvat., okresní soud, krásný farní chrám. Mohelnice jest stará osada a vzala jméno své od říčky, aneb tím, že stojí na místě, kde dříve mohyly se nacházely. Připomíná se již r. 1131 jako majetek kostela Olomouckého; r. 1423 spálena jest Husity, kteří zde na 700 obyv. zavraždili; totéž se stalo Švédy r. 1643. V 16. stol bylo zde mnoho protestantů. V M. se narodili: Antonín Brus 1518 † jako arcibiskup Pražský 1562; Martin Medek arcibiskup Pražský († 1590); Juda Super 1712 († 1771), výtečný malíř, který maloval fresky v presbytáři farního kostela v Mor. Třebové a v klášteře Sedlickém, které r. 1865 zničeny byly.

Loštice, město, 2568 obyv., krásná radnice a farní chrám; již r. 1131 připomínaná. V L. narodil se 23. listopadu 1839 Jan Havelka, badatel starožitností mor. † 20. října 1886.

Unčov (Uničov), královské město na Oskavě, 5019 obyvat., okresní soud, farní chrám, zemské nižší reálné gymnasium, bývalý klášter Minoritů v 14. věku založený, r. 1813 zrušený. — O původě

Unčova má farář Renotský, Jan Engel, který dějiny toho města r. 1832 vydal, důměnku, již zde klademe na příklad, jakých nepo·myslů dříve i vzdělaní lidé se dopouštěli v odvozování jmen. Engl totiž praví, že Olomoucký vévoda Vratislav okolo r. 1060 v blízkém lesu Doubravě vystavěl lovecký zámek a při něm dvorec pro lovčí psy, něm. Hundshof, z kteréhož prý nastalo slov. jméno Unčov. Poprvé uvádí se U. r. 1213, kdež tam byl purkrabí královský; odbývaly se tam téhož času soudy, načež nedlouho potom město samo založeno bylo; neb r. 1223 král Otakar jmenuje jej „novou osadou" dada mu právo Magdeburské. Město bylo velmi opevněno a Tataři jeho r. 1241 marně dobývali; od zeměpánů mnohými výsadami obdařené brzo se pozvedlo V době husitské i Unčov mnoho trpěl; když pak část moravských pánů a měst proti králi Jiřímu povstali, chtěla i německá část Unčovanů se s nimi spojiti; ale město německé obyvatele vyobcovalo a odolalo všem útokům krále Matiáše (1467). Když král Jiří v dubnu 1469 jednal s králem Matiášem o mír v Olomouci, čekal od 22. dubna v Unčově na konečné uzavření smlouvy. Toho roku nadal Jiří město novými výsadami a daroval mu mezi jiným propadlé statky měšťanů pro nevěru vyobcovaných. Dne 18. června 1479 sjeli se na polích mezi Olomoucem a Unčovem králové Vladislav a Matiáš, načež dne 22. téhož měsíce od plnomocníků obou králů v Olomouci onen nešťastný mír byl ujednán, jímž král Vladislav Matiášovi Moravu a Slezsko na čas života jeho postoupil. R. 1626 ubránilo se město hraběti z Mannsfeldu. R. 1770 sešli se zde 31. srpna císař Josef II. a pruský král Bedřich II. —

Litovel, město na ostrově řeky Moravy, 4354 obyvat., okresní hejtmanství a soud, rolnický cukrovar, starožitný chrám (při němž snad byli rytíři sv. Ducha?). — Ač Litovel mezi starší osady moravské náleží, přece nečiní se o ní zmínka až r. 1212, kdež zdejší špitál rytířův sv. Ducha sluje filialkou Vídenského. R. 1240 sluje Lutovl a r. 1241 byl Tatary úplně ztroskotán; město staré stálo tam, kde leží nyní předměstí „Staré Město". Na nynějším jeho místě vystavěl a vysadil po pohromě tatarské král Otakar I. nové město podle práva Olomouckého; on a jeho nástupci obdarovali město tak štědře, že kniha Tovačovská Litovel čítá mezi královská města. V době husitské zmocnil se města Bedřich ze Strážnice r 1437, byl však s jeho druhy od Olomučanů z města zase vyhnán. (Viz str. 201.) V 16. stol. rozšířil se zde německý protestantism. R.

1642 zmocnili se Švédové města; byli sice odtud vypuzeni, ale dobyli ho r. 1643 zase a zkazili hradby jeho. R. 1742 a 1756 drancovali Prusové město. — V L. narodil se Martinus de Litovia, slovutný učitel lékařství na Vídenské universitě okolo r. 1426; a Martin Heyden, stolař, který stolice kůrní, jež ve Velehradském kostele před oltářem stojí, s nevšední umělostí vyřezal; pak výtečný mědorytec Kvirín Mark (nar. 20. ledna 1753 † ve Vídni 1811).

Náklo (Nakly), prastará ves (1066 obyv.), uvádí se r. 1160 pod jménem Nakel.

Horka, ves (1300 obyv.), stará osada, vedle níž se rytířský rod jmenoval; nejznámější člen její byl husitský stranník Pardus z Horky, jenž dobyl Litovle r. 1337. (Viz str. 201.)

Hejčín, ves, (1020 obyv.), dříve předměstí Olomouce až do r. 1755, které při rozšíření pevnosti částečně zbořeno bylo.

Olomouc 19.840 obyv., téměř uprostřed Moravy, v rovině na západ poněkud vyvýšené, dříve důležitá pevnost, druhé hlavní město markr. Mor., krásnější však a pravidelnější než Brno, s rovnými, širokými, pěkně dlážděnými ulicemi a dvěma velikými náměstími. Zde jest sídlo arcibiskupa, krajského soudu, okresního finančního ředitelství, okresního hejtmanství a soudu; O. má fakultu bohosloveckou, vyšší gymnasium české a německé, německou průpravnu pro učitele a soukromou průpravnu s právem veřejnosti pro učitelky, veřejnou studijní knihovnu, zemskou nemocnici a porodnici. Záleží ze tří částí, z hradu, předhradí a města. Mezi budovami vynikají I. na hradě: 1. hlavní chrám sv. Václava, který r. 1131 byl dostaven a vysvěcen biskupem Zdikem, jenž k témuž chrámu sídlo biskupské od kostela sv. Petra přeložil, kostel má největší zvon na Moravě (86·162 klg. = 136 centů). Pozorovati na kostele trojí sloh: průčelí jest romanské, loď gotická (zbudována biskupem Janem r. 1365—1380) a presbytář novověký (zbudován kardinálem Ditrichšteinem (r. 1616—1619). Nynější arcibiskup kardinál Fürstenberg dal velikým nákladem chrám opraviti a věžemi opatřiti, které k obnově slohové se hodí. Chrám stojí na nejvyšším místě Olomouce a při kopání, které k vůli opravě se konalo, nalezeny staré zdi, z nichžto část náležela jako ohrada starému knížecímu hradu, jehož některé zbytky, jmenovitě krásná románská okna, r. 1868 arcibiskupský ingenieur Biefel nalezl. — II. Na předhradí. 2. Kostel P. Marie Sněžné, uvádí se v listi-

nách poprvé r. 1267; když Minorité r. 1567 ke sv. Jakubu přeloženi byli, dán jest kostel Jezuitům, kteří tou dobou do O. uvedeni byli; po zrušení řádu r. 1773 učiněn jest kostelem universitním, r. 1779 pak vojenským. — III. V městě. 3. farní a proboštský chrám sv. Mořice, připomíná se poprvé r. 1257. Na někdejším hřbitově u toho kostela bývala kaple ss. Cyrilla a Methoděje, vůbec moravská zvaná (vystavěna 1452, zbořena 1812), při které byl kazatel český; — 4. farní kostel sv. Michala, připomínaný poprvé r. 1255, kterého jej král Václav Dominikanům daroval; r. 1784 učiněn z něho farní chrám a Dominikani přeloženi jsou do kláštera Bernardinského na Bělidla; na místě bývalého kláštera vystavěl arcibiskup Somerau (1839—1841) arcibiskupský seminář; — 5. kostel sv. Kateřiny při klášteře Voršilek, připomínaný poprvé r. 1287; býval tam dříve klášter Dominikanek, po jichžto zrušení r. 1782 dán Voršilkám. Jiná památnější stavení jsou: palác arcibiskupský, uvnitř skvostně zařízený; v něm byl dvorem od října 1848 císař Ferdinand, v něm se vzdal trůnu dne 2. prosince a nastoupil na místě něho nynější císař František Josef I., z toho paláce dána tak zvaná oktrojovaná ústava Rakousku dne 4. března 1849; v něm měl r. 1850 v listopadu rakouský ministr kníže Švarcenberg konference s ministrem pruským Manteufflem stran uspořádání Německa a r. 1851 v květnu a r. 1853 v září slaveny v něm hlučné sjezdy císaře rakouského s ruským carem Mikulášem; 6. děkanství kapitulní, kde 4. srpna 1306 zavražděn poslední Přemyslovec král Václav III.; — 7. veřejná zemská nemocnice s porodnicí, založená r. 1785 ze zrušeného kláštera a kostela sv. Jakuba; — 8. radnice na horním náměstí, krásné stavení s pěkným portálem, v níž kaple sv. Vavřince, ve které r. 1874 staré fresky odkryty byly; při zemi ve věži jsou pověstné hodiny okolo r. 1490 od Ondřeje Pohla zhotovené, jichž stroj na začátku tohoto století lehkomyslně rozebrán a roznesen jest; praví se, že mají býti spraveny. Kromě jmenovaných kostelů a klášterů byly v O. také: 1. kostel sv. Petra na předhradí, v nynějším dvoře veřejné nemocnice; byl nejstarší kostel v O. a sídlem biskupským, které odtud r. 1131 ke kostelu sv. Václava přeneseno bylo; byl r. 1791 zbořen; — 2. kostel Matky Boží, připomínaný poprvé r. 1253; býval do císaře Josefa II. farním kostelem „moravským"; r. 1787 byl zavřen a r. 1839 zbořen; — 3. kostel sv. Blažeje; jmenuje se poprvé 1299; za cís. Josefa II. byl zrušen a r. 1840 zbořen; — 4. proboštství řeholních kanovníků

sv. Augustina na předhradí, původně r. 1371 v Lanškrouně založené; když Husité r. 1421 klášter v Lanškrouně zpustošili, utekli se řeholníci na svéstatky do Moravy a usadili se r. 1434 v O.; zrušen byl r 1784; — 5 klášter Kartousský též na předhradí, biskupem Litomyšlským Albertem ze Šternberka původně v Trčce u Litomyšle založen (1379) a statky na Moravě nadán; r. 1388 vystavili mniši klášter v Dolanech a po zkáze toho stavení v bouřích husitských vystavili si klášter 1442 v Olomouci, zrušen byl r. 1784; — 6. panenský klášter sv. Kláry na předhradí, založen okolo r. 1242, zrušen r. 1782; klášterské budovy užívá se nyní za kasárnu dělostřeleckou, v kostele jest studijní knihovna; — 7. panenský klášter řeholy sv. Augustina, založen r. 1212, zaniknul v první polovici 16. stol.; budova odevzdána r. 1785 Minoritům, kteří svůj klášter postoupili Jezuitům; r. 1785 byl zrušen a s kostelem sv. Jakuba v nemocnici proměněn; — 8. panenský klášter sv. Dominika a sv. Kateřiny, r. 1782 zrušený; 9. kolej jezuitská r. 1712—1722 velkolepě vystavěná, jíž se nyní k vojenským účelům užívá. —

Co se týče původu města Olomouce,*) není pochybno, že O. prvotně byl župním hradem tak dobře, jako Brno, Znojmo a jiné. Pevností polohy své na příkré skále, pod níž hlavní řeka země se vine, nabýval během časů vždy více důležitosti, jíž se stalo, že starší dějepisci na toto místo kladli hlavní město krále Marobuda a jiná u Ptolemea uváděná místa. Zdali zde sídleli králové markomanští, zdali kostel sv. Petra již za časů Metodějových založen jest, zdali vévoda Břetislav zde sídlel se svou chotí (což ovšem se pravdě podobá), necháme na sporu, jelikož se nám o tom písemních zpráv nedostává; ale podotýkáme, že O. sám i okolí jeho již v době pohanské veledůležitým byl, což dosvědčují hroby pohanské a jiné předměty praehistorické r. 1864 v Olomouci samém a na nové ulici nalezené. V listinách bezpečných uvádí se Olomouc poprvé r. 1052, kdež kostelu Boleslavskému z důchodů župních ročně jedna hřivna stříbra darována byla. R. 1055 zřízeno vévodství Olomoucké zároveň s Brněnským a r. 1063 biskupství moravské, čímž Olomouc ovšem mnoho získal. V době válek, které vznikly mezi nesvornými Přemyslovci, byl Olomouc několikráte obléhán, tak r. 1089, 1161, 1178. Nejpamátnější děj starší O. bylo obležení

*) Jméno O. pochází od osobního jména O l o m u t.

Tatary, kteří zde od Jaroslava ze Slivna (Sternberka) na hlavu poraženi byli; r. 1241 dobývali Plavci čili Kumáni O. marně. Do té doby byl O. ryze slovanský. Když pak král Otakar II. na stolec český nastoupil, dal přičiněním biskupa Bruny, Severoněmce, západně pod předhradím nové město stavěti, dada mu rozsáhlé výsady a vysadil je bezpochybně krajany biskupovými. Výsadami těmito nové město rychle se zmáhalo. I za panování knížat Lucemburských O. obdařen mnohými právy; jmenovitě zřízeny tam desky zemské r. 1348 Karlem IV. a markrabě Jan propůjčil r. 1352 Olomučanům práva Magdeburská, na místě starších, nařídiv zároveň, aby jiná města, jako: M. Třebová, Jívová, Šternberk, Konice, Lipník, Jevíčko, Příbor a jiné vedle téhož práva spravovaná v O. naučení brávala. V boji mezi Jiřím a Matiášem stál O. z počátku při králi českém, ale později se dal přičiněním biskupa Tasa ku straně Matiášově. Husitism v O se neujal, tím více ale protestantism německý; po bitvě Bělohorské zaveden zase katolicism. R 1642—1650 trýznili Švédové město, zasadivše mu ránu, po které se více zotaviti nemohlo. R. 1640 čítal O. přes 30.000 obyv.; r. 1650 sotva 6000! K tomu bylo r. 1709 požárem zničeno 349 domů. Mezi r. 1742—1755 byl O. nákladem 10 milionů silně opevněn jako pohraniční pevnost proti Prusku, která se jako nedobytná r. 1756 osvědčila; nyní část hradeb zbořena a rozvoji města místo popřáno. — Co v nejnovější době v O se sběhlo, jiź svrchu jsme podotkli. Z O. pochází Augustin Olomoucký, též Moravský zvaný, důkladný hvězdář (nar. okolo r. 1460, † tamtéž r. 1513); — František z Královské Hory (de Regio Monte neb Moravus) nar. v O. na konci 15. stol., zakládatel čtení básní Homerových na universitě pražské († 4. března 1541 v Praze); — Jan Schmidl (nar. 1693 v O., † 1762 v Praze), jezuita a spisovatel dějin svého řádu; — Josef Chmel (naroz. 18. března 1798 v O., † 28. listop. 1858 ve Vídni), dvorský archivář ve Vídni; — Ludvík Karel Šmarda, slovutný zoolog a spisovatel něm. (nar. v O. 23. srpna 1819).

Klášter Hradišťský, jenž jméno své obdržel od starého hradiska, na němž stojí. Klášter založen byl okolo r. 1078 vévodou Olomouckým, Otou Sličným, a uvedeni byli v něj Benediktini; r. 1158 odevzdán mnichům premonstrátským, kterým biskup Zdík velmi nakloněn byl. Klášter zakusil též osudy co O., byv r. 1161 vojskem Soběslava II., r. 1241 Tatary vypálen. Ve válce mezi Jiřím a Matiášem zůstal klášter věren Jiřímu, začež pak mnohými

výsadami obdařen byl. R. 1644 vypálili jej Švédové, zmařili vzácnou biblioteku a rozmetli hrobku zakladatelů kláštera, načež stavení obnovena byla r. 1659 a 1686; prelatura, která r. 1715 popelem lehla, znovu vystavěna r. 1741 a tak skvostně a nádherně ozdobena jest, jak málo které stavení v zemi. Zrušen byl klášter r. 1784, a umístěn v něm moravský generální seminář, jehož představeným jmenován slavný Dobrovský; seminář byl zrušen r. 1791 a r. 1802 vložena byla do kláštera vojenská nemocnice, čímž nádherné stavení všelijaké proměny utrpělo. Ze stavení totiž, které má podobu pravidelného čtverhranu o dvojím poschodí s průčelím sochami a štukaturou ozdobeným a s vížkou v každém rohu, vynikala dříve v prostředku vysoká věž, která však r. 1856 zbořena a na její místě nepatrná střecha špičatá postavena jest. Uměleckou úpravou výtečna jest kaple domácí. Někdejší konventní chrám byl hlavní okrasou kláštera, od r. 1802 jest z něho kůlna na vozy a jiné nářadí. Asi hodinu severovýchodně od Olomouce vypíná se

Svatý Kopeček, ves (se 677 obyv.), valně navštěvované místo poutnické; na Sv. Kopečku byla r. 1630 vystavěna kaple Panny Marie a r. 1679 rozšířena. Vedle kostela jest bývalý dům prelátský, nyní proboštský; r. 1846 totiž zřídilo se zde proboštství, jež obsazují premonstráti Strahovští.

Hněvotín čili Nebotín, městys (1164 obyv.), prastará osada; nyní známá pro „tvarůžky“ zde vyráběné.

Bystřice Velká, městys, 2670 obyv., kde r. 1758 Prušáci poraženi byli.

Hluboček, ves (642 obyv.); na blízku byl hrad Hluboký, který se od r. 1351 připomíná, ale již r. 1490 pust byl.

Týnec Velký, ves (1230 obyv. č.), stará osada, kdež r. 1773 staropohanské hrobiště mezi zámkem a kostelem odkryto bylo; kostry měly okolo lebky silný, přeskou sepjatý kruh měděný. — T. náležel, jak z listiny r. 1223 vidno, již v nejstarší době k hradu Olomouckému.

Dub, městys, (988 obyv.), krásný poutnický chrám Panny Marie, při němž nyní proboštství; na věži jest 6 harmonicky znějících zvonů, které ze zrušeného kláštera Hradišťského zakoupeny byly — V bezpečné listině uvádí se Dub poprvé r. 1131. Dne 15. července 1866 byla u D. bitva mezi Prušáky a Rakušany; pomník v šírém poli zachovává památku toho.

Věrovany, ves (1102 obyv.), při níž léčivá, avšak málo potřebovaná voda.

Tovačov, město, 2629 obyvatelů, krásný farní chrám, r. 1786 na místě starého vystavěný, na hřbitově kostel svatého Jiří, jenž se připomíná již r. 1297, obnovený r. 1752. — T. zajisté jest prastará osada, ač se teprv r. 1203 poprvé v listinách uvádí; dostal se r. 1358 v léno pánům z Cimburka, kteří pak v jedné linii také Tovačovskými se nazývali. Těmito pány T. byl velmi rozšířen, silně opevněn a mnohými výsadami obdařen. Na zámku Tovačovském, kterýž od něho r. 1490 vysokou věží ozdoben byl, žil slovutný pán Ctibor z Cimburka, v 15. věku nejznamenitější muž a vlastenec moravský, který okolo r. 1480 sepsal knihu Tovačovskou, o níž viz článek Cimburk. Ctibor z Cimburka obdržel statek Tovačovský od krále Jiřího jako dědictví zpupné r. 1470. Tovačov tehdáž záležel ze starého a nového města, jež tenkráte jmenováno jest „Hroby“. Páni Tovačovští, horliví Husité, dopřáli tehdáž vzniklým a od krále Jiřího pronásledovaným bratřím českým na panstvích svých a jmenovitě v T. bezpečného útulku, čímž bratrství brzo zde se uhostilo. R. 1619 T. drancován generálem stavů odbojných, Buchheimem, a r. 1643 Švédy.

Kojetín. staré město, 5605 obyv., okresní soud, krásný farní chrám, na místě starého okolo r. 1690 vystavěný; jest zde měšťanská škola a sladovna. — Ač s pravdou se neshoduje, že K. založen jest od Kojaty (syna bojovného krále Sama), který prý na tomto místě skvělého vítězství nad Avary dobyl (t. j. mezi r. 627—662), přece náleží Kojetín mezi starší osady moravské a vzal bezpochyby jméno své od mužského jména Kojata, s kterým v listinách častokráte se potkáváme. R. 1241 byl prý Kojetín spustošen krutými Tatary a udání toto neodporuje podstatně pravdě, jelikož z dějin známo, že horní poříčí Moravy vskutku jimi drancováno bylo. Během první polovice 13. věku dostal se Kojetín v držení biskupů pražských, což vidno z listiny, kterou se r. 1280 učinilo narovnání mezi Dobešem, Pražským biskupem, a Budišem, opatem kláštera Hradišťského, v rozepři, která mezi nimi vznikla o hranice mezi Kojetínem a Bezměrovem, jenž opatovi náležel. Listinou touto, kterou se činí první zmínka v diplomatáři o Kojetíně, dovídáme se, že již tenkráte silnice z Olomouce do Kroměříže Kojetínem vedla; v téže listině jmenují se v okolí Kojetínském „Martinovo jezero“ (Martins-See), Dělná struha, a říčky Radše a Ţeba. Ten-

kráte byl K. ještě městysem. V době válečné mezi Joštem a Prokopem zapomenul se zdejší farář Jan tak, že ve spojení s jinými kněžské statky plundroval a drancoval; tehda stál ještě v K. hrad. Během 16. a 17. věku byly výsady města rozmnoženy; zda-li Husité města r. 1423 dobyli, či ne, nelze nám udati, to však jest jisto, že Havel Drastil z Kojetína, horlivý Husita, s houfy svými r. 1429 okolí Kojetínské a Přerovské pustošil a že moravské bratrství zde hluboce se zakořenilo. R. 1645 měl u Kojetína císařský generál Gallas hlavní ležení a r. 1753 lehlo skoro celé město popelem. — V K. narodil se Beda Dudík 29. ledna r. 1815 († 18. ledna 1890 v Rajhradě), historiograf moravský a Josef Chytil (nar. 9. března 1812, † v Brně 10. února 1861), archivář moravský, kteří o dějepis a dějezpyt moravský veliké zásluhy sobě získali.

Chropyň, městys, 2163 obyv.; v 16. století bylo zde mnoho českých bratří.

Hulín, město na Rusavě. 3025 obyv., krásný farní chrám, o němž se praví, že již r. 1000 vystavěn byl, listiny ale teprv o něm se zmiňují r. 1291. — Hulín jest velmi stará osada, ač se poprvé teprv r. 1224 připomíná; byla v držení zeměpánů a r. 1261 darována byla biskupu Brunovi, a r. 1267 již ji biskup Bruna nazýval městem trhovým. V téže době vedla silnice z Přerova Hulínem do Kroměříže a z ní vybíráno mýtné v H. až do r. 1290.

Kroměříž, město, 12516 obyv. (mezi nimi 783 židů); okresní hejtmanství a soud, c. k. vyšší gymnasia české a německé, zemská vyšší reální škola, český ústav ku vzdělání učitelů, zimní hospodářská škola, pacholecký seminář r. 1855 založený, ústav milosrdných sester; rolnický cukrovar, sladovna. Mezi stavbami vynikají: 1. kolegiatní chrám sv. Mauricia, založený zároveň s kolegiatní kapitulou biskupem Brunou r. 1260, na němž mimo nepatrné stopy z původní stavby ničeho se nezachovalo, neb mnohokráte přestavován byl; 2. chrám Matky Boží na místě starého r. 1724 vystavěný. Dříve byli od r 1636 v K. Jezovité, kteří r. 1643 do Uh. Hradiště se přestěhovali, pak Františkáni r. 1606 kardinálem Ditrichšteinem sem uvedení, r. 1785 zrušeni. Mezi ostatními stavbami vyniká palác arcibiskupský (v němž od 10. června r. 1848 až do 7. března 1849 říšská rada zasedala), původně na spůsob hradu opevněný, mezi r. 1680—1711 přestavený a po velkém požáru r. 1752 v nynější formě zbudovaný, u vnitru skvostně ozdobený, v němž znamenitá obrazárna, důležitý

arcibiskupský archiv a bibliotéka a sbírka vzácných mincí a medailií. Na blízku zámku rozprostírá se světoznámá zahrada, po Lednické nejkrásnější v celé zemi. — Kroměříž*) připomíná se v list. poprvé r. 1110, kdežto byl vsí; obdržel r. 1207 právo trhové a povýšen byl r. 1290 biskupem Teodorikem na město. Biskupové Olomoučtí, kteří zde v letě sídleli, rozmnožovali práva tohoto města všemožně; jako statek biskupský byl K. od markraběte Prokopa a jeho přívrženců několikráte drancován. V době husitské zmocnili se Viktorin a Hynek z Poděbrad města r. 1423, byli však brzo biskupem Janem Železným odtud vypuzeni; r. 1432 však dobyl v noci Husita Smil z Moravan zase města, kterému císař Zikmund město pak zastavil. Tím se stalo, že Husitismus v Kroměříži pevné se zakořenil a K. stal se střediskem Husitů celého okolí; r. 1550 vrátil se vyplacením zástavy pod panství biskupů. R. 1643 dobyli Švédové města útokem a zavraždili na 500 lidí, vydrancovavše město a kostely, načež město zapálili. V tomto požáru mnohé drahocenné památky v archivu a v bibliotéce vzaly za své, byvše buď spáleny buď od Švédů odvezeny. I Prušáci r. 1742 a Francouzi r. 1805 město drancovali. — V K. narodil se znamenitý kazatel Milič, Pražský kanovník, jenž pro učenost svou na dvoře císaře Karla IV. rád viděn býval a jako podkancléř císaře po dvě léta r. 1360—1362 na cestách po Německu sprovázel. Příkladem Waldhausera roznícen šel r. 1363 do Horšova Týna, aby se vycvičil v kázaní a v péči pastýřské; po půl roce vrátil se zase do Prahy a počal kázati na Malé straně, maje z počátku málo posluchačů, již jeho řeči, moravskými formami nakažené, počátečně se smáli; brzo ale ohnivostí svou tak na cit posluchačů působil, že počet jich nesmírně se rozmnožil a Milič nejoblíbenějším kazatelem se stal. Jsa obviňován z kacířství žebravými mnichy, jejichž prostopášnosti nemilosrdně káral, odebral se k ospravedlnění se do Říma r. 1367. Po návratu svém ještě důrazněji působil, a jeho učení počalo se rozšiřovati i na Moravě a ve Slezsku; náprava pokažených tehdáž Pražanů jím provedená zasluhuje všeho uznání. Po druhé jsa obžalován z kacířství, odebral se r. 1374 zase do Říma, kdež brzy všeliké pochyby o pravověrnosti své zapudil, ale dříve nežli rozepře jeho dospěla rozsudku konečného, † v Římě r. 1374 na den sv. Petra (srov. o něm str. 184).

*) Jméno K. pochází od osobního jména Kromežír (přesmyknutím hlásek místo Kroměžíř.

Trávník, stará ves (464 obyv.), připomíná se již r. 1283 jako majetek jeptišek u sv. Jakuba v Olomouci.

Tlumačov, městys, 2037 obyv., již r. 1131 připomínaný. S blízkého vrcholu „Skalky" jest čarokrásná vyhlídka na požehnané nivy Moravy.

Kvasice, městys (1788 obyv.), krásný zámek, znamenitý kostel mezi r. 1730—1740 hrabětem Rotalem vystavěný, velký cukrovar. — Kvasice jsou stará osada; připomíná se poprvé r. 1131. V K. se narodil Marian Ulmann (8. listop. 1694, † 7. února 1765), spisovatel díla Altmähren; pak Leopold Hannsmann (17. února 1824, † v Brně 7. července 1863), č. spisovatel.

Záhlinice, ves (358 obyv.), poprvé r. 1355 připomínaná, kdež v 16. věku též tvrz byla. Sousedé Z. první scelovali polnosti své návodem Frant. Skopalíka, (který se zde 22. června 1822 narodil, † r. 1891) na slovo vzatého znatele věcí hospodářských.

Pohořelice, ves (654 obyv.), připomíná se poprvé r. 1255 a jméno naráží na pohanské žároviště. Za P. sůžuje se řečiště Moravy tak, že u Napajedel asi jen 400 střevíců obnáší. Za tímto průsmykem leží osady v nejstarší době našich dějin veledůležité; první osadou za tímto průsmykem jsou

Napajedla (Napajedly), městys, 3601 obyv., okresní soud, krásný zámek s rozsáhlou zahradou, r. 1764 založený. Starší zámek, který r. 1772 i s městečkem lehl popelem, stál uprostřed města; mimo tento byl zde ještě zámek či snad tvrz? kaplí jmenovaný, jenž Moravou zaplaven byl; farní chrám na místě staršího r. 1713 hrabětem Rotalem vystavěný, v jehož kryptě několik členů rodu Žerotínského odpočívá. — Ač pochyby není, že N. již v nejstarší době stála, předce teprv o nich v listinách zmínka se činí na začátku 14. věku a darována byla se zdejším hradem v závěti markraběte Jana druhorozenci jeho Janu Soběslavovi. Markrabětem Karlem, pak pány z Kunštátu a z Žerotína byla Napajedla mnohými výsadami obdařena; praví se, že městečka r. 1427 dobyli Husité a r. 1469 král Matiáš; na začátku 16. stol bylo městečko vesměs bratrské, až po bitvě Bělohorské katolicismus zase uveden byl. — Jak u N. Morava do nížiny dolního běhu svého se vlévá, tak činí i průsmyk N-ý. rozhraní mezi Hanáky a Slováky moravskými. Západně asi 1 a půl hodiny od N. u vsi Jankovic, asi deset kroků od silnice leží „Králův stůl", jenž se v základní listině klá-

štera Velehradského r. 1228 uvádí a o němž se praví, že kdysi jeden z králů moravských na něm obědval. — Napajedla obdržela jméno své snad od mnohých pramenů (Napajedel) i léčivých, které v jejich okolí se nalézají.

Spytihněv, (lépe než Spytihňov), ves (1058 obyv.). — S byl prý po zahynutí Velehradu založen od Břetislava I. po narození jeho syna Spytihněva, tedy po r. 1031, po němž také nazván byl; r. 1071 uvádí se jeden probošt Spytihněvský a r. 1131 bylo zde arcijáhenství biskupství Olomouckého.

Staré Město, ves, 3260 obyv., jež se uvádí v nadací listině Velehradského kláštera „až k valům Starého Města“, z čehož patrno, že zde jednou staré město a sice Velehrad stál; ještě r. 1301 jmenuje se v původní listině Staré Město také Velehrad (dipl. V. 124). S touto vsí spojeno jest město

Uh. Hradiště, královské, až do r. 1780 opevněné město, 3939 obyv., krajský soud, okresní finanční direkce, okresní hejtmanství a soud, vyšší gymnasia, české a německé, farní chrám, dříve Jezovitům náleževší, kteří z Kroměříže sem se přistěhovali r. 1644 a r. 1773 zrušeni byli; klášter a kostel Františkánů r. 1490 biskupem Janem (který zde také pochován byl) založený. — Ač nynější Hradiště teprv r. 1257 králem Otakarem II. jako pevnost proti Uhrům založeno bylo, nelze pochybovati, že tato místnost již v slavné době Mojmírovců velikou důležitost do sebe měla. Morava činila totiž zde až do závěrku 17. století ostrov, na němž staroslavný Velehrad, sídlo Svatoplukovo, se vypínal, který vyslancové krále Otakara za tak příhodný pevnosti měli, že na něm novou pevnost proti Maďarům vystavěti radili, která upomínkou na starý Velehrad Hradiště nazvána byla. Podporujeme svoje mínění i tím, že o Starém Městě původní listina z r. 1301 praví, aby soudce Hradišťský soudství provozoval ve vsi Velehradě, „která okolo města samého položena jest“, z čehož vysvítá, že nynější ves Velehrad míněna býti nemůže, jelikož neleží okolo Hradiště samého, než hodinu cesty vzdálena, kterážto nynější ves založena jest klášterem samým. Nad to více praví základní listina Velehradu, že kostel sv. Jana stál u Velehradu a tento kostel vskutku byl až do r. 1662 na Starém Městě. Jest to týž kostelík, při němž byla cela benediktinská již r 1043, darovaná pak r. 1093 Benediktinům v Litomyšli, od nichž pak odkoupena i s dvorcem a darována

klášteru Velehradskému markrabětem Vladislavem r. 1201. Pak mluví v původní zakládací listině města H. král Otakar o městysu trhovém Velehradě a tak zvaný Codex Velehradensis ze 14. věku uvádí Nový Velehrad. Na ostrově, tehdáž majetku kláštera Velehradského, stálo tenkráte jen několik rybářských domů a kaple sv. Jiří (na náměstí, stala se pak farním chrámem, až r. 1778 zbořena byla) a král, chtěje nově založené město zalidniti, vyzval obyvatele městysů trhových Kunovic a Velehradu, aby v něm se usadili, dada jim zároveň mnoho výsad a práv. Od téhož času zdá se, že jméno Velehrad znenáhla mízelo a osada tato obdržela dřívější název Staré Město (t. j. pozůstatek starého Velehradu), aby se lišila potom od novější vsi klášterní „Velehradu" a od nového, novým právem vysazeného města; tím, že trhy pak se odbývaly v městě, pozbylo Staré Město trhů svých a protož r. 1301 uvádí se jako ves (listiny o tom viz v Diplomatáři moravském II. 193—201; III. 246, 247, 256 atd.). Že ostatně celé okolí Hradišťské již v nejdávnější době pohanské důležitým bylo, svědčí mimo dějiny i místní jména, jako Babice, narážející na Bábu, Mařatice narážející na Moranu (Mařenu), jméno vrcholu Modla, a bůžek na Buchlově vykopaný. — Šířeji o tom všem jsme jednali ve spisku: „Poloha starého Velehradu."

Co se týče dějin Uh. Hradiště, podotýkáme předně, že město, jsouc hraniční pevností proti Maďarům, mnohokráte obléháno bylo. Ač založení jeho právě do doby padá, ve které po zahynutí Otakara II. nebezpečné bezvládí v zemi nastalo, ač i H. na začátku 14. věku loupežnickými rytíři mnohokráte znepokojováno bylo, přece blahobyt města rychle se zmáhal a měšťané v krátkém čase město své tak dobře opevnili, že r. 1314 Matouši z Trenčína odolati mohli, začež král Jan jim nové výsady propůjčil. R. 1334 marně dobývali Maďaři H.; r. 1363 přeložil sem markrabě Jan soud Bzenecký, nařídiv zároveň, aby hlavní silnice do Kunovic a Skalic Hradištěm vedla. — V době husitské utrpělo město Husity ze Strážnice a z Ostroha veliké škody, které král Zikmund novými výsadami napravil. Ve válce mezi Jiřím a Matiášem zůstalo H. jak všechna města slovanská na Moravě Jiřímu věrno a Matiáš je marně r. 1468 a 1469 obléhal; když kníže Viktorin u Hulína poražen byl a do Hradiště se utekl, stíhal jej Matiáš až k městu, na něž po 10 dní útoky však bez úspěchu činil. Totéž se stalo, když po čtvrté město obléhal; neb utrpěl knížetem Viktorinem, který mě-

šťany H. z města se vyrojivšími podporován byl, velikou porážku. Hradiště bylo v této době přes 2 léta obleháno a Maďaři obklíčili město mnohými baštami, aby je hladem ku vzdání se donutili. Král Jiří daroval r. 1469 H. za tuto oddanost a věrnost Staré Město až potud Velehradu náleževší a město zachovalo touž věrnost králi Vladislavovi, který mezi jinými výsadami město osvobodil od daně, místo které králi každoročně meč v ceně 30 dukátů odváděti měli, „jelikož mečem vítězi se stali“ Ještě r. 1473 nepoddali se Matiáši, kdežto již celá země jej za markraběte uznávala, a poddali se mu teprv r. 1479 následkem míru mezi Vladislavem a Matiášem uzavřeného. Na začátku 16. století rozšířili se zde bratří čeští a katolicism teprv uveden sem zase farářem Kulíškem a kardinálem Dietrichšteinem. R. 1619 bylo H. obsazeno vojíny odbojných stavů; r. 1605 bylo město Bočkajem, 1621 Gaborem, 1643 Švédy obléháno. Od toho času ale zanedbávaly se hradby města, čímž se stalo, že Prušáci r 1742 města dobyli a drancovali, a r. 1780 byly zevnější hradby mezi měšťany rozděleny na zakládání zahrad. R. 1805 obsadili Francouzi město po nějaký čas. — V H. narodil se 15. května 1753 Jan Petr Cerroni, znamenitý znatel starých listin, který založiv rozsáhlou sbírku starých diplomů položil základ k nynějšímu archivu zemskému, jelikož stavové po jeho smrti 3. září 1826 sbírku tuto zakoupili; — Dr. Alois Pražák (nar. 24. února 1820), dlouholetý vůdce národní strany na Moravě, nyní c. k. ministr.

Derfle (461 obyv.) a **Boršice** (1393 obyv.), dvě vesnice, původně Boršem z Riesenburka Němci vysazené, nyní české.

Kostelany, ves (702 obyv.), připomenutá v základní listině Velehradské z r. 1202; r. 1258 rozprostíral se mezi Hradištěm a Kostelany les, který král Otakar novému městu Hradišti daroval; K. byly tehdáž ves rybářská.

Kunovice, městys, 3776 obyv., farní chrám sv. Petra a Pavla, na místě prastarého kostela na závěrku 15. století vystavěný. — Ač pravdě se nepodobá, že K. mezi 932—1063 byly sídlem moravských biskupů, přece náležejí K. mezi nejstarší osady, měvše již r. 1235 vlastní faru, a obyvatelé měli od prvopočátku právo trhové. Až do počátku 14. věku náležely K. zeměpánům, kteří zde výnosné mýtné vybírali. Po r. 1301 dostaly se K. v držení rodu, jenž pak vedle nich se jmenoval a r. 1568 do starého stavu panského přijat

byl; členové rodu toho náleželi mezi nespokojence šlechtické, kteří město Hradiště, králi Janovi věrné, s hradu svého znepokojovali, začež král r. 1315 hrad K. rozbourati dal. K. samy byly velmi opevněny a důležity ve válce mezi Jiřím a Matiášem, kdež r. 1470 král Jiří polem se rozložil a pánům uherským list zaslal, v němž všecka bezpráví, nezdržené sliby a křivé jednání Matiášovo obšírně vylíčil. —

Z K. rozbořilo vojsko Jiřího všechny bašty kolem Hradiště Maďary vystavěné, pobylo v nich všechny posádky a osvobodilo město už na třetí rok od nich sužované. V 16. století rozšířilo se zde valně české bratrství podporované Dětřichem z K., horlivým přívržencem učení toho. Teprv po bitvě Bělohorské uveden zde zase katolicism, a Bernard z Kunovic, jenžto vzpoury proti Ferdinandovi II. se byl zúčastnil, byl všech statků svých zbaven

Nedakonice, ves (1061 obyv.), kdež Husité moravští okolo r. 1421 opevněný tábor založili (srov. str 195). Až podnes ukazuje lid vyvýšené místo. kde prý Žižka r. 1423 s vojíny svými obědval. — Od Uh. Hradiště počínaje až k Hodonínu byla. jak na uherských hranicích samých v době Přemyslovců pevná města, která Moravu proti Maďarům brániti měla. Tam náleží:

Ostroh, město na ostrově Moravy, 3234 obyvatelů (i s předměstím), mezi nimi 320 židů, okresní soud. Ostroh jest stará osada, leč bohužel, že všechny staré listiny, vyjma jen nepatrnou část, v době husitské zničeny byly. — Původní jméno bylo Stenice (Stanice). jakž to dosvědčuje listina krále Jana z r. 1318, kterou daroval biskupovi Olomouckému Kunratovi „pevnost Stenici čili Ostroh na řece Moravě položenou.“ Podle listin z 13. věku měli zeměpáni zde hrad, jehož purkrabí poprvé r. 1247 se připomíná. V 14 věku drželi jej, jak to listiny Velehradské dosvědčují, páni ze Šternberka. R. 1371 obdržel Ostroh markrabě Prokop, který ve spojení se zdejším farářem Mikulášem statky biskupské a klášterní plenil. Husitism valně se zde rozšířil přičiněním Bedřicha ze Strážnice. V 16. století byl Ostroh přičiněním Dětřicha z Kunovic, majetníkem panství Ostrožského, hlavním sídlem bratří českých. Teprv po bitvě Bělohorské byl zde uveden zase katolicism. —

Veselí, město s předměstím (3365 obyv.), krásný zámek hraběte Chorinského, chrám sv. Bartoloměje v předměstí na hřbitově.

místo kterého r. 1740 nynější farní chrám v městě vystavěn byl, ač hlavní služby Boží nyní v klášterním chrámě Servitů se slaví, kterýžto klášter založen byl Maxmilianem Želeckým z Počenic r. 1716—1730 a zrušen r. 1784; díl klášterního stavení slouží nyní za filialní sklad zasobárny vojenské. — Ač Veselí bezpochyby mezi nejstarší osady moravské náleží, přece o jeho osudech ničeho nevíme, až ve 14. století. Nelze pochybovati, že i toto město trýzněno bylo vpády Maďarů, jako vůkolní osady. Ve válce mezi Jiřím a Matiášem bylo město osazeno vojskem Matiášovým; a když kníže Viktorin o postoupení téhož města, jehož ku hájení Hradiště potřeboval, s Matiášem vyjednával, dal se od něho obelstiti, byl jat a nejprve na Trenčíně, pak na uherském Vyšehradě u vězení držen. V 16. věku rozšířili se valně zde čeští bratří, a mimo tyto měli Novokřestěnci na předměstí dům svůj, který r. 1605 od vojsk Bočkajových a r. 1621 od císařských zapálen byl. R. 1831 padlo zde několik povětrných kamenů.

Strážnice, město, 5210 obyv., na Moravě, přes niž řetězový most, první na Moravě, r. 1824 vystavěn byl; nižší gym. piaristů, r. 1648 sem uvedených bylo zrušeno r. 1876; chrám sv. Martina okolo r. 1443 vystavěný na místě staršího, z něhož se jen silná věž zachovala. S. byla, jakž již jméno připomíná, velmi opevněna a náležela v 11. stol. knížatům, kteří zde mýtné vybírali, na závěrku 13. století pánům z Benešova, rodu Kravařského, kteří, horliví přívrženci učení Husova, husitism i v Strážnici velice podporovali, takže toto město k hlavním jich sídlům náleželo. R. 1421—1423 zuřil zde zlopověstný Bedřich ze Strážnice, odpadlý kněz, který okolní fary, kostely a kláštery drancoval a plenil, až konečně císařem Zikmundem ze země vyhnán byl. R. 1458 odevzdán zde mladý Matiáš Korvinus, jejž Jiří Poděbradský z vězení byl vypustil, matce své. Strážnice mnohokráte pleněna byla Maďary a Turky, tak r. 1487, 1506 Maďary; r. 1529 Turky, 1605 Maďary, kteří tenkráte celé město oloupili; r. 1620, 1621 Betlenem Gaborem, r. 1643 Švédy, r. 1663 Turky, 1683 Maďary, 1703 a 1709 maďarskými povstalci, r. 1742 Prušáky. — V Strážnici narodil se Martin ze Strážnice, jenž r. 1309 sepsal v hexametrách slovař latinsko-český, Bohemarius nazvaný; Mikuláš Drábek (Drabitius nar. 1587), náboženský blouznivec (či podvodník?), který Komenského pohnul, aby jeho proroctví (!) tiskem vydal; byl r. 1671 dne 16. července v Prešpurku sťat; — František Moravec nar. r. 1734 (zemřel v Lip-

níku r. 1814, jenž ve spojení s Pilařem dějiny moravské jazykem latinským sepsal.

Hodonín, město, 8390 obyvatelů (mezi nimi 567 židů), okresní hejtmanství, okresní soud, cukrovar, továrna na tabák; farní chrám na místě staršího r. 1780 vystavený, zámek, jenž r. 1802 popelem lehl a pak v továrnu přestaven byl. — Hodonín jest stará osada a hrad Hodonínský připomíná se již r. 1052. V první polovici 13 věku dostala se župa Hodonínská v držení královny Konstancie, která r. 1228 městys Hodonín Němci osadila dadouc jim německé právo, od kteréhož času jméno H. přetvořilo se v listinách v Göding; též hrad byl od ní velmi rozšířen a město opevněno. R. 1323 uzavřena zde mezi knížaty Rakouskými a králem Janem smlouva. — Hradu dobyl r. 1620 Betlen Gabor; r. 1623 jej obléhal 6 měsíců; r. 1645 zmocnili se ho Švédové, kterými město úplně zničeno bylo, takže znovu vystavěno býti muselo, a r. 1742 Prušáci. R. 1802 lehl popelem. —

Popsavše nyní poříčí řeky Moravy, obrátíme se ještě na východní a severovýchodní část vlasti naší, krajinu to vesměs hornatou, v nížto při popisování několik oddělení sobě ustanovíme, a sice počínajíc od jižních hranic země:

Krajina mezi jižními hranicemi a na severu mezi Makytou a Klenkovem, obsahujíc poříčí Olšavy a Vláry; zde jsou nejdůležitější osady:

Banov, městys (1167 obyv.); východně od B. u vesnice Hluku jest tak zvané Hlucké pole, kdež r. 1099 kníže Břetislav II. s uherským Kolomanem a r. 1116 vévoda Vladislav s králem Štěpánem se sešli, a krvavá bitva mezi komonstvem obou panovníku se strhla (viz str 147). Banovské okolí náleželo na závěrku 11. století ještě k Uhrám.

Uherský Brod, město, 4666 obyv., (mezi nimi 863 židu), okr. hejtmanství a soud, farní chrám r. 1733 vystavěný; na kopci „Královč“ vystavěna r. 1716 po přestání moru kaple, r. 1780 zrušená; klášter Dominikánů, snad v druhé polovici 13 věku založený. — Město toto béře jméno své od brodu na Olšavě, kdež výnosné clo vybíráno bylo, z něhož kostel Spitihněvský bral po jednom penízi, klášter Rajhradský od r. 1048 desátou částku a klášter Hradišťský šestý peníz. Clo toto bylo tak duležité, že se vůbec nazývalo jen „clo na Olšavě“, kterážto řeka ještě r. 1116

hranice uherské a moravské činila. Brzo se vyvinulo z celního místa město, jemuž král Otakar II. r. 1272 Hlubšické právo propůjčil, dada mu zároveň rozsáhlé trhy. B. byl pro polohu svou mnohokráte od Maďarův obléhán. Husitism a české bratrství zde hluboce se zakořenilo a mezi kazateli bratrskými nejznámější jest zlopověstný Pavel Kirchmezer, jenž se nazýval děkanem Brodským, který zvláštní učení vymysliv v obci mnoho pohoršení spůsobil, až konečně z fary r. 1580 byl vypuzen. Po bitvě Bělohorské drancovalo zde císařské vojsko nesmírně, r. 1624 byli vyhnáni všichni nekatolíci, r. 1626 lehlo mnoho domů popelem, r. 1626 plenila zde vojska Mansfeldovo a Valdšteinovo, r 1643 a 1645 Švédové, načež mnoho obyvatelů do Uher se vystěhovalo, — to jsouť příčiny, že toto ondy tak kvetoucí město rychle v blahobytu svém klesalo zvláště, když ještě r. 1683 vojskem Tököliho drancováno bylo. — V B. narodil se Jan Húska, katolický farář tamtéž, okolo r. 1486, který k žádosti Dobše a Beneše přeložil kroniku českou od Eneáše Silvia; — Bratr Amos z Uh. Brodu, jenž stál v čele „odtrženců, malé strany, stránky“ bratrské, která se více přidržovala přísného učení Petra Chelčického († okolo r. 1522); — Václav Mitmánek z Uh. Brodu, farář pod obojí na Týně v Praze, jenž vydal spis proti Bratřím a četné pobuřovací pamflety († u vyhnanství tuším po r. 1553 v Haliči); — Bratr Jiří Israel z Uh. Brodu, zakladatel Bratrství v Polsku, na kterého po smrti Augustově r 1572 přešlo prvenství v Jednotě; — Bratr Pavel Jesen z Uh. Brodu, který r. 1589 zároveň s Br. Efrejmem zvolen byl „k přední starosti“ v Jednotě († 24. května 1594); — Bratr Bartoloměj Němčanský z Uh Brodu, jenž byl r. 1601 zřízen na biskupství († 1607). — V Brodě, jak se velmi pravdě podobá, narodil se 28 března 1592 Jan Amos Komenský, poslední biskup Bratří, jehožto jméno ve všech dílech světa, u všech národů s úctou se vyslovuje jako věhlasného paedagoga, zakladatele věcného vyučování mládeže. † v Amsterodamě dne 15. září 1671.

Bojkovice, městys, 2068 obyv., farní chrám na místě staršího r. 1656 vystavěný. Na blízku leží zámek Světlov.

Luhačovice, ves (945 obyv.). farní kostel, světoznámé léčivé vody, na které již r 1668 slovutný lékař Brněnský Hertod z Todtenfeldu pozornost obrátil. Lázně zřízeny jsou hrabětem Ondřejem Serényim téhož roku, a nyní jsou valně navštěvovány pro svou léčivou moc. Na blízku zříceniny starého hradu Světlova u vsi Pod-

hradí, který okolo roku 1430 stal se rejdištěm jakéhosi Jana, který s něho po okolí loupeže páchal; a když hrad se dostal pak v držení uherského hraběte Pankráce ze Sv. Mikuláše, nezbylo stavům ničeho, než hrad od něho zakoupiti za 2200 dukátů, načež hrad snad rozbourán byl.

Slavičín, městys (991 obyv.), starý, namnoze opravený kostel, o němž lid praví, že na onom místě vystavěn byl, kde sv. Vojtěch navrátiv se z Uher kázal. — Slavičín jest stará osada a jmenuje se již r. 1256 městečkem; v 16. století bylo zde mnoho č. bratří.

Brumov, městys (1511 obyv.), kde se r. 1679 narodil dějepisec Jan Středovský; zemřel jako farář v Pavlovicích r. 1713. — B. jest stará osada a hrad Brumovský blízko městečka na vrcholu ležící měl ostříhati průsmyku Vláry, kterým Maďaři zhoubné vpády do Moravy činili. Náležel původně zeměpánům, byl spravován komořím a purkrabím; prvním komořím byl r. 1224 Sveslav a jako první purkrabí uvádí se Smil, bratr Bočka z Kunštátu, r. 1256. Na začátku 14. věku přešel v cizí ruky, až markrabětem Karlem zase zakoupen byl. R. 1422 držel hrad Boček z Kunštátu, horlivý Husita, jejž Jan Železný, biskup Olomoucký, r. 1412 a 1423 marně v něm obléhal. Hrad byl tak pevný, že až do nejnovější doby se udržel; avšak bohužel nešetrnost lidská bourá za příčinou staveb rozličných to, čehož čas sám byl šetřil. Městys Brumov od té doby, co vpády Maďarů a Turků často se opakovaly, tedy od 16. století, utrpěl mnoho škod, takže nyní již toho blahobytu nemá, co dříve.

Vlachovice, městys (871 obyv.), v 16 století mnoho protestantů. O této osadě praví pověst, že prý založena byla jistým Vlachovicem, který vévodu Přibinu z rukou loupežnických zde vysvobodil. Netřeba podotknouti, že tato pověst jest nepodstatná; v listinách se připomíná poprvé r. 1264; r. 1556 obdržely právo trhové a staly se tím městysem.

Klobouky, město, 3047 obyv., okresní soud, farní chrám, r. 1663 po strašném vpádě Tatarův a Turků znovu vystavěný. Klobouky stály původně v údolí; markrabě Jan dovolil r. 1356 ves téhož jména, která na výšině ležela, na město rozšířiti, poněvadž údolí častými povodněmi mnoho trpělo, načež obě osady v jedno město splynuly, kterému totéž právo propůjčeno, co Uh. Hradiště mělo. Polohou na hranicích uherských utrpělo město Maďary a Turky mnohé škody.

V krajině na severu od pohoří Klenkovského, v poříčí Dřevnice a Rusavy jsou tyto důležitější osady:

Malenovice, městys (1500 obyv.), farní chrám, na místě starého gotického r. 1844 vystavěný; ústav Milosrdných sester; na blízku na „Skalce“ leží starý zámek, namnoze již přestavený, který prý markrabě Jošt vystavěl. V 16. stol. bylo zde mnoho čes. bratří.

Zlín, staré město, 2819 obyv., krásný zámek s rozsáhlými zahradami, farní chrám, na místě starého r. 1803 vystavěný. Zlín byl dříve mnohem znamenitější než nyní, a obdržel mnoho výsad od pánů ze Šternberka. V 16. stol. bylo zde mnoho protestantů. I toto město trpělo mnoho vpády Turků a Maďarů, kterými blahobyt obyvatelstva velice klesl. V Z. se narodil 11. prosince 1823 Hynek Vojáček, hudební skladatel slovanský, a v blízké vsi Mladcově František Bartoš (nar. 16. března 1837), spisovatel v oboru gramatiky, literarní historie, dialektologie; sebral také národní písně Moravské.

Pržno, ves, dříve městys (444 obyv.), chrám katolíků a protestantů (tento r. 1783 vystavěný); celé okolí bylo druhdy veskrz protestantské. Ještě r. 1765 byly zde rozličné sekty, které jak katolíkům tak protestantům velké pohoršení dávaly.

Vyzovice, město, 2634 obyvatelů, okresní soud, krásný, na místě starého r. 1792 vystavěný chrám, znamenitý zámek mezi r. 1748—1770 zbudovaný, se sbírkou vzácných obrazů, klášter a špitál bratří milosrdných, r. 1781 založený. Vyzovice jsou stará osada a náležely v 13. století Smilovi ze Střílek, rodu Kunštátského, bratru Bočkovu, zakladateli kláštera Žďárského (srov. čl. Kunštát, Žďár a Obřany). Tento Smil, kastelan Brumovský, založil r. 1261 klášter cisterciácký, kterýž pak Smilheim jmenován byl, kteréžto jméno přeneseno pak i na město samo. Klášter v době husitské tak sešel, že mniši se rozešli po celé zemi a teprv Boček z Kunštátu r. 1495 zase je svolal, poopraviv stavení klášterní; od té doby klášter však jen živořil, až v druhé polovici 17. věku úplně zaniknul.

Slušovice, ves (955 obyv.), kdež byl na starém hřbitově starožitný chrám, ku kterému 80 schodů vedlo, na místě jehož r. 1814 nový chrám v městysu samém vystavěn byl.

Štíp, ves (869 obyv.), s poutnickým chrámem Matky Boží; na hlavním oltáři stojí socha Panny Marie, prý 780 let stará. Zá-

kladní kámen k tomu kostelu položila r. 1616 Lukrecia z Landeku, manželka Albrechta z Valdšteina, která zde zároveň klášter založiti chtěla. Když ale povstání protestantských stavů tomu překáželo, založil pak Albrecht z Valdšteina klášter Kartusiánů v Jičíně v Čechách.

Fryšták (něm. Freistadtl), městys (938 obyv.), mnohokráte nepřáteli vydrancovaný.

Lukov, ves (824 obyv.), na blízku zříceniny starého hradu Lukova, který poprvé r. 1334 se připomíná, kdežto zeměpánům náležel; ale již na závěrku tohoto století přišel v držení rodu Šternberského. R. 1460 dobyl jeho Matiáš uherský; okolo r. 1780 všechno železo a mnoho kamenů z něho se vzalo ku vystavění vrchnostenských domů v osadě samé. — Ve skále hradní jsou 3 výklenky vytesány, o kterých lid praví, že kdysi tří králové zde se sešli.

Holešov, město, 5629 obyv. (mezi nimi 817 židů), okresní hejtmanství a okr. soud, krásný farní chrám na místě starého r. 1708 hrab. Rotalem vystavěný, filialní kostel sv. Anny, při němž od r. 1746 klášter řádu trinitarského, jenž zrušen byl r. 1783. — V listinách uvádí se Holešov poprvé r. 1275, kdežto část jeho náležela biskupům Olomouckým; r. 1530 přešla větší část v držení pánů ze Šternberka. Nelze pochybovati, že osada v návalu Tatarském též pleněna byla. Učení Husovo zde brzo se zakořenilo a později české bratrství, jehož starší r. 1572, 1577, 1609, 1616 zde synody odbývali. Když horlivý katolík Ladislav Popel z Lobkovic r. 1604 panství H. koupil, pečoval všemožně o zavedení katolicismu, ku kterémuž obyvatelstvo tresty rozličnými a násilím přiháněl, avšak marně. R. 1616 dán byl Jezuitům dům bratrský, aby nepřetrženým kázaním zde působili. Téhož roku dán sem za faráře horlivý Jan Sarkander; S. narodil se 20. prosince r. 1576 v městě Skočově ve Slezích z otce Jiřího Matiáše a z matky Heleny Gurecké z Kornic. Po časné smrti otcově navštěvoval národní školu v Příboře, gymnasium v Olomouci, pak v Praze i bohosloví ve Štýrském Hradci, stal se pak u bratra svého Mikuláše, faráře v Opavě, kaplanem, r. 1609 farářem v Uničově, pak ve Zdounkách, r. 1614 v Boskovicích, až r 1616 do H. přesazen byl R. 1619 putoval do Častochova, a když brzo po jeho návratu Poláci císaři Ferdinandovi II. proti povstalým stavům na pomoc přispěli, vinen jest Sarkander, že o tu pomoc s Poláky vyjednával. Když pak

Poláci r. 1620 statek pana Bítovského, Bystřici, strašně plenili, H. však, odkud jim Sarkander se svátostí vstříc šel, šetřili, předvolán byl před soud do Brna; prchl však do Tovačova; tu však byl dostižen a do Olomouce veden, kdež od nekatolíků trapně mučen byl a následkem utrpených muk zemřel 17. března 1620. Tělo jeho uloženo do chrámu Panny Marie, odkud r. 1785 přeneseno do chrámu sv. Michala. Za blahoslavence byl vyhlášen Sarkander vynesením apoštolským dne 6. května r. 1860; ale vyjednávání o jeho blahoslavení počalo již r. 1754. — V H. narodili se: Jan z H. (nar. okolo r. 1366), jeden z předních odpůrců Husových na Kostnickém sněmu, spisovatel jazykem čes. i lat. († 27. prosince 1436 v Rajhradě); — Frant. Xav. Richter (nar. 1. pros. 1709), hudební skladatel († 12. září 1789 v Strassburku); — Jan Alois Hanke z Hankenšteina (pseudonym Jan z Kohoutovic), spis. čes. i něm. (nar. 24. května 1751, † v Prostějově 26. března 1806); Ignát Chambrez (nar. r. 1752), spisovatel čes. a něm. v oboru umění a dějepisu († 1811 ve Lvově); — Rafael Kiesewetter (nar. 29. srpna 1773, † 1. ledna 1850 v Teplici za Vídní), důvtipný spisovatel hudební.

Mezi Holešovem a Bystřicí vypíná se

Hostýn, památný kopec 732 m. vysoký. Jest to ona hora, o níž se praví, že pomocí Matky Boží křesťané tak dlouho se na ni bránili Tatarům, až hrdina Jaroslav ze Šternberka s čes. vojskem přispěl k Olomouci, kde kruté Tatary na hlavu porazil. Ač o tomto obležení žádné zprávy písemné se nám nezachovalo, přece máme událost tuto za skutečnou tím více, jelikož víme, že lid před Tatary buď v lesích se ukrýval, anebo na horách proti nim se ohražoval. Tak se i státi mohlo, že jeden houf lidí na Hostýně se ukryl, obehnav vrchol kopce hradbami, jejichžto stopy v příkopě od západu k severu se táhnoucí spatřiti lze. Již tenkráte, t. j. r. 1241 stála na Hostýně kaple Matky Boží, a když křesťané návalem tatarským ustavičně tísněni a letním vedrem zemdleni k Boží rodičce prosili, aby seslala déšť, by žízeň uhasiti mohli: hle! mračna se přihnala a občerstvující lijavec sešel k zemi, a obnovil pramen, jenž se na hoře nacházel. Lijavcem mnoho Tatarův utopeno a bleskem mnoho jich zabito. Tu však blížili se od Olomouce vojíni českého krále, kteří vrazivše neodolatelnou mocí na hordy tatarské, porazili je na hlavu, při čemž hrdinský vojevůdce Jaroslav ze Šternberka (ze Slivna) vlastní rukou sklál hlavního vůdce Tatarů Baidara, načež nepřátelé na útěk se dali. Zázračné toto zachránění lidu křesťanského hluboce

utkvělo v paměti lidské a Moravané putovali od té doby u velikých davech na horu, „kde Matka Boží divy tvoří“. Ku kapli této vystavěl r. 1650 hrabě Jan Rotal ještě dvě jiné i jeho syn zbudoval mezi r. 1721—1748 vedle hlavní kaple krásný prostranný chrám v římském slohu, 45 m dlouhý, 30 m široký a 24 m vysoký. R. 1769 udeřil hrom do kostela a spálil dvě věže i se střechou, což všechno ve dvou letech opraveno bylo; r. 1787 byl však chrám jako farní a poutnický zrušen a socha Panny Marie přenesena do farního chrámu v Bystřici a s takovou surovostí bylo nakládáno s kostelem, že snad Tataři sami hůře s ním by nebyli nakládali; krásná kazatelna, hudební kůr, střecha a báně věže byly rozbourány, znamení vítězství čili trofeje, které na zdech visely, byly rozvlečeny, jedním slovem, celý kostel byl oloupen. Tak bylo asi 54 let; a lid zbožný obzvláštně ve svátky Marianské hrnul se sem u velikých davech, modle se na tom místě, kde dříve hlavní oltář stál. Od r. 1821 počaly se sbírky na obnovu památného toho kostela, které r. 1845 tak dospěly, že kostel obnoven a 2. července r. 1845 vysvěcen býti mohl. R. 1856 a 1857 byl kostel zevně úplně vylíčen a vybílen, r. 1887 byla odevzdána duchovní správa na H. tovaryšstvu Ježíšovu, jehožto přičiněním chrám úplně opraven a slíčně ozdoben a 15. srpna 1891 kard. arcibiskupem Olom. vysvěcen byl. — R. 1859 vykopáno na H. mnoho brakteaků, t. j. plíškových peněz z 13. věku. Podobá se ostatně velmi pravdě, že již za doby pohanské na H. náboženské obřady se vykonávaly snad boha Radegasta, to jest boha pohostinství. — Asi půl hodiny severně leží město

Bystřice pod Hostýnem, 3602 obyv.; krásný zámek s rozsáblou zahradou, okresní soud. V 14. věku náleželo panství toto, kdež i hrad Obřany, Husity pak ztroskotaný, stál, pánům ze Šternberka, pak pánům z Kunštátu, r. 1491 Ctiboru z Cimburka, r 1615 Bítovskému z Bítova, který súčastniv se vzpoury proti Ferdinandovi II. z vlasti prchl, se Švédy proti císařským bojoval v bitvě ve Slezsku zajat a v Brně popraven byl r. 1633. — V Rotalovských salašech vyrábí se výborná žinčice, za kterou mnozí na plíce churaví v létě sem docházejí. Mimo svrchu dotčený hrad Obřany byl také nedaleko vsi Brusné hrad Křídlo, který r. 1487 pust byl a nedaleko vsi Bilavska hrad Chlum, který již r. 1555 v ssutinách ležel. V 16. věku bylo zde mnoho protestantu, kteří se až podnes v několika okolních osadách udrželi.

Prusinovice, ves (1299 obyv.), původní sídlo nynějších hrabat Podstatských z Prusinovic, jichžto jméno Podstatský pochází od města Podstatu, kteréž dříve drželi.

Dřevohostice, městys (1287 obyv.), prastará osada, krásný chrám na místě starého, r. 1674 sbořeného vystavěný; zámek. V 16. století mnoho protestantů.

Kelč, město, 2619 obyv., farní chrám na místě starého, jenž mezi Starým Městem a předměstím Posvátnem na hřbitově stál, r. 1776 v městě samém založený. — K. jest stará osada a uvádí se se poprvé v listinách r. 1247; biskupem Brunou získán Olomouckým biskupům, kteří zde tvrz měli, spravovanou biskupskými kastelany. R. 1429 bylo město Husity, r. 1647 Švédy drancováno. V 16. věku bylo zde mnoho protestantů. V K. narodil se 1. července 1759 Tomáš Fričaj, český spisovatel († 28. června 1839.). — Na blízku K. u vsi Polomu vystavěl Olom. biskup Bruno okolo r. 1260 hrad, který podle svého rodného jména Schaumburk nazval a jakémusi Mikuláši v léno dal; později seděli na hradě manové biskupští, podřízení kastelanovi. R. 1451 dobyl a zbořil hrad ten zem. hejtman Jan z Cimburka, poněvadž se na něm byli usadili loupežníci.

Choryň, ves, již r. 1131 připomínaná, dle ní se nynější hrabata Chorynští jmenují.

V poříčí Bečvy a sice Vsetínské leží

Vsetín, město, 6057 obyv., krásný zámek, okresní soud, velká továrna na výrobu nábytku z ohýbaného dřeva, košikářská škola; mnoho tkalců, krásný chrám na místě starého, r. 1683 sbořeného, vystavěný. Vsetín jest stará osada a byl původně v držení zeměpánů; v 14. století drželi jej páni z Kravař. R. 1306 založil zde král Václav na ústí řeky Ratiboře do Bečvy, tam kde nyní ves Ústí leží, klášter cisterciácký, jehož památka se jen zachovala v názvu „na klášteřisku". V 16. věku bylo zde mnoho protestantů; okolo r. 1610 poslal sem manžel Lukrecie z Landeku, slovutný Albrecht z Valdšteina, Jezuity, aby katolicism zase zde uvedli. Obyvatelé V. a okolních osad drancovali statky katolíků a ačkoli r. 1627 se zavázali toho více nečiniti, spojili se r. 1642 se Švédy, za to byli však r. 1644 přísně potrestáni. R. 1663 byl V. drancován Tatary, r. 1683 Turky a r. 1708 maďarskými povstalci. — Protestanti augsburského a helvetského vyznání mají zde chrámy i v okolí jest mnoho protestantů.

Rožnov, město, 2950 obyv., okresní soud, v údolí Bečvy Rožnovské, kteréžto údolí skoro zcela vyplněno jest třemi osadami: Horní B., 2762 obyv., Prostřední B., 1650 obyv., a Dolní B., 1559 obyv., kteréžto osady, jakož i Karlovice, 4097 obyv., domy po různu rozestavěny mají. V celém okolí vyrábí se výtečná žinčice, za kterou příčinou mnoho chorých v létě do R. dochází.

V Rožnově jest krásný farní chrám, na místě staršího r. 1748 vystavěný; na blízku jsou chatrné pozůstatky starého hradu Rožnova, Hradisko nazvané, který se na začátku 14 věku připomíná; ale že byl sídlem uherských loupežníků, byl rozbourán r. 1539 vedle nařízení císařského. — Rožnov jest střediště moravských Valachů a jeho okolí náleží mezi nejpůvabnější a nejzajímavější na celé Moravě. Bečva, která se na hoře Vysoké prýští, oživuje hornatou krajinu, ve které ještě mnohé mravy a spůsoby našich předků se zachovaly, jako na př. zapalování Svatojanských ohňů. Asi hodinu k severu vypíná se Radhošť, 1125 m. vysoký, s jehož vrchu jest vyhlídka východně až ku Křivanu, severně hluboko do Slezska a západně na velikou část Moravy. V R. jest košikářská škola.

Krásno a **Karlovice** mají znamenité sklárny.

Valašské Meziříčí, (dříve také nazvané M. nad řekou Bečvou nebo M. pod Rožnovem) město, 3481 obyv., kde Rožnovská a Vsetínská Bečva splývají, odkudž i jméno města „mezi řekami“ pochází; okresní hejtmanství, soud, c. k. vyšší gymnasium české, košikářská a řezbářská škola, farní chrám na místě starého r. 1651 vystavěný, ústav Milosrdných sester s trestnicí. V. M. bylo v starší době mnohem důležitější a větší než nyní, připomíná se poprvé r. 1275 jako město, náleževší původně k Olomouckému biskupství, na závěrku 15 věku hrabatům ze Sv. Jiřího a z Pezinku, dávno již vymřelým. V 15. věku usadil se zde husitism, a později, jakož i v blízkém Krásně, čeští bratří. V 17. věku vystálo město mnoho trýzní; r. 1607 lehla větší část jeho popelem, r. 1620 drancováno bylo Poláky a r 1621 přepadeno povstalci valašskými, kteří však generálem Dampierem pobiti byli. Též v letech 1622, 1623, 1624, 1626 a 1632 přátelskými i nepřátelskými vojsky město pleněno, nejkrutěji ale Švédy r. 1643 a 1644, kteří M. i s Krásnem zapálili, tak že z obojích jen 13 domů zůstalo. I r. 1663 bylo město zase Turky a 1742 Prušáky nemile navštíveno. Neštěstím tak náhle po sobě přišlým byl blahobyt města úplně zničen, tak že se až posud zcela nezotavilo. — V okolí V. M. stál hrad Arnoltice se vsí téhož

jména, který v poslední čtvrti 14. století často se připomíná; zanikl i se vsí asi v 15. století; byl osazen many biskupství Olom. a spravován kastelanem či purkrabím.

Hranice (něm. Weisskirchen), 7795 obyv., krásný farní chrám, zámek, okresní hejtmanství a soud, vyšší gymnasium a vojenská reálka; od r. 1783 a 1854 sídlo krajského úřadu pro Přerovský kraj. — Hranice obdržely snad jméno své, jelikož kraj tento ležel na rozhraní oněch částí Moravy, které na konci 10. století od Poláků zaujaty byly. R. 1169 daroval Olomoucký vévoda Bedřich pustinu H. klášteru Rajhradskému, odkudž již dříve mnich Jurík tam se byl odebral a pustinu tu obdělávati počal. Když markrabě Vladislav r. 1201 okolí H. Rajhradu odňal a klášteru Hradišťskému u Olomouce daroval, byly H. již jako městys trhový založeny a r. 1251 povýšeny na město. Pány z Cimburka obdrželo město mnoho výsad, taktéž i pány z Pernšteina. V době husitské přilnulo město k učení Husovu a příčinlivými bratry českými bylo na vysoký stupeň blahobytu povzneseno. Účastnivši se vzpoury proti Ferdinandovi II. zbaveno bylo výsad svých, ale kardinál Dietrichštein, který r. 1622 panství H. od císaře darem obdržel, vrátil zase měšťanům privileje r. 1626. R. 1643 a 1645 marně dobývali Švédové města, jež zatím dobře opevněno bylo. V H. narodil se Adam Sturm, český básník, od kterého jest v kancionálu Šamotulském 40 písní; r. 1556 byl na šlechtictví povýšen; — r. 1756 Josef Heřman Gallas, vojenský lékař, který mimo jiné spisy německé i české r. 1813 v Brně „Musu moravskou“ vydal; zemřel tamtéž 12. února 1840. — Půl hodiny k východu od H. jest lázeň Teplice, která má teplou železitou kyselku, známou již v 16. století. Bečva tam prolomila výběžek karpatských hor a tvoří utěšenou krajinu, která oplývá kyslíkem. Léčivé prameny i v řece se prýští a štěrbiny vypařují kyselinu uhličitou. Na protějším vrchu jest uprostřed podivného skupení skal známá 69.520 *m* hluboká „Propasť“, na jejížto dně jest rybníček. Asi půl druhé hodiny severozápadně na strmé skále jsou pozůstatky hradu Svrčova, který již r. 1548 pust byl.

Drahotouše, městys (1382 obyv.). Vedle osady té jmenoval se znamenitý rytířský rod, jenž sídlel na hradě téhož jména, kterého nepatrné zříceniny viděti jest na vrchu strmé skály u vsi Podhoří. Byl stejného původu s pány z Holšteina (viz str. 291); první přívlastkem z D. se jmenoval r. 1269 Bohuše, královský kastelan

Olomoucký, jenž z manželky Žofie měl syny Častolova, Smila, Crhu, Kunu a dceru Herku, která do kláštera Oslavanského vstoupila. Bohuše zemřel brzo po r. 1282; po jeho smrti vystavěl násilník Bedřich z Linavy na půdě nezletilých synů jeho hrad Helfenštein. R. 1371 prodali rytíři z D. D. markrabí Janovi. Rod vymřel Janem z D. na Budišově okolo r. 1535. — V blízké vsi Milenově narodil se 20. srpna 1825 Dr. František Alois rytíř Šrom, nyní vůdce autonomní strany na Moravě.

Lipník, staré město, 5389 obyv., (židů 773), okresní soud, krásný farní chrám, dům Piaristů r. 1634 sem uvedených, kteří až do r. 1777 gymnasium zde řídili, zámek. Na hřbitově zevně města znamenitá ozvěna čili echo. Lipník se uvádí poprvé v listinách r. 1294, kdež náležel Oldřichovi z Hradce, který zde mýtné vybíral, a snad byla již tenkráte osada ta městem, které pány z Kravař mnohé výsady obdrželo, později též pány ze Sovince a z Pernšteina. Město přilnulo k učení Husovu a později k Jednotě, která zde r. 1540, 1558, 1564, 1581, 1587, 1589, 1592 a 1608 měla synody. Účastnivši se vzpoury proti Ferdinandovi II. zbaveno jest výsad svých, kteréž mu však znovu propůjčeny byly, když ke katolicismu se navrátilo a r. 1626 proti hraběti Mansfeldovi hrdinsky se bránilo. R. 1643 a 1645 dobyli Švédové města a drancovali je ukrutně. — V L. meškali a úřadovali někteří znamenitější členové Jednoty Bratrské, n. př. Matěj Konvaldský (též Žamberský neb Uhlíř jmenovaný, nar. r. 1442 ve vsi Konvaldě u Žamberka v Čechách), který již v první synodě Bratrské ve Lhotě obrán byl k úřadu kněžskému a nedlouho potom posvěcen za biskupa; roztržkou brzo v Jednotě povstalou ztratil mnoho z autority své, ač písně nábožné od něho složené vždy v kancionálech Bratrských místo dostávaly. Zemřel v L. 23. ledna 1500 a pohřben v Přerově; — Jiří Izrael, první starší Jednoty Brat. na Velkopolsku, † v L. 8. července r. 1588. — V L. narodil se r. 1685 Leopold Cabák, spisovatel v oboru matematiky.

Sobíšky, ves (156 obyv.), jížto obyvatelé původně byli tak zvanými půhončími, t. j. posly zemského soudu v Olomouci, kteří půhony t. j. obeslání k soudu obžalovaným roznášeli. Za tu práci měli svobodné statky, z nichž do r. 1603 žádných daní neplatili; nebyli žádné vrchnosti podřízeni, nýbrž stáli pod komorníkem cúdy Olomoucké. Takových půhončích bylo řečeného r. 1603

v Sobíškách 16, v Radvanicích 6, v Hostkovicích 6, v Nelešovicích 4, v Kyničkách 1 a ve starší době také v Dubčanech, Předmostí, a Moskovicích. Starosta vsi Sobíšek byl jako představený těch půhončích. R. 1752 rozkázáno, aby půhončí podřízeni byli těm vrchnostem, na jichž panstvích grunty své měli a r. 1788 nařízeno, aby grunty půhončích také do gruntovních kněh těch kterých vrchností vloženy byly.

Helfenštein, který od Bedřicha z Linavy násilně na půdě pánův z Drahotúš vystavěn byl okolo r. 1282, na závěrku 13. století byl však již v držení pánů z Kravař. Náležel k nejpevnějším hradům na Moravě, marně ho dobývali král Matiáš r 1468, hrabě Mansfeld r. 1623 a Švédové r. 1645. — Od r. 1656 hrad již obydlen není. R. 1622 odňat jest pro účastenství vzpoury Jiřímu z Vrbny a dán zároveň s Lipníkem a Hranicemi kardinálovi Dietrichšteinovi.

Přerov, město, 12939 obyv., okresní hejtmanství a soud, české vyšší státní gymnasium, c. k. strojnická a zemská hospodářská střední škola, měšťanská škola, rol. akciový pivovar a sladovna, strojírny na hospodářské stroje; ústav školských sester. P. záleží z horního a dolního města; mezi stavbami vyniká: farní chrám sv. Vavřince (v 14. stol. kaple, která náležela monsionářům v Praze); kostel sv. Michala na hřbitově v předměstí Šířavě, snad nejstarší chrám v P.; kostel sv. Jiří na horním náměstí, který dříve slul královskou kaplí. V horním městě jest znamenitý zámek, který sice ze starší doby pochází, ale na velikém díle obnoven byl; starožitná radnice; pomník Komenského r. 1874 postavený. Špitál nadal r. 1511, 1512, 1526 Vilém z Pernšteina.

P. náleží k nejstarším osadám Moravy a hrad P. byl již v 11. stol. jako Olomouc, Znojmo a Brno střediskem zvláštního úkrají a sídlem arcijáhenství; z Olomouce šla cesta přes Brodek k hradu Přerovu, zde se u Předmostí vybíralo clo mostné, a odtud vedla cesta jednak k Hranicím, jednak podle řeky Moravy přes Napajedla a Velehrad k Brodu i také ke Strážnici, kde byl most přes Moravu; z P pak vedla cesta Hulínem do Kroměříže. R. 1052 ustanovil vojvoda Břetislav, aby P. jako Brno, Olomouc a Znojmo kostelu Staroboleslavskému odváděl ročně po jedné hřivně stříbra a dvou volech; r. 1086 vykázal král Vratislav klášteru Opatovskému v P. Olomouci, Brně atd. důchody devátého týdenního

trhu. V návalu Tatarském r. 1241 byl P. úplně zničen, král Přemysl Otakar II. obnovil město r. 1256 dada mu mezi jinými výsadami městské právo, kterého užíval Olomouc. Z toho jest viděti, že P. byl zeměpanským, t. j. městem markrabím podřízeným. Jako při jiných zeměpanských hradech vyvinulo se časem také při P. podhradí, ve kterém se řemeslníci a rolní těhaři osazovali; toto podhradí (nynější dolní město) dal markrabí Jan r. 1350, v kteréžto době Zdeněk ze Šternberka na Lukově P. od markrabí držel a spravoval, opevniti, an rozkázal příkopu okolo města kopati a parkan okolo města plésti, kteroužto práci vykonali obyvatelé osad Rikovic, Skaštic, Kyselovic, Záříče, Chropyně, Dluhonic, Brodku, Krčman, Týnce, Suchonic, Vacenovic a Penčic a na dále zavázáni zůstali, aby robotou příkopy a hradby, kdykoli by nastala potřeba, opravovali. V závětu z r. 1371 odkázal markrabí Jan P. druhorozenci svému Prokopovi, který ve sporu svém s biskupstvím Olomouckým statky toho biskupství a církevní statky vůbec s hradu Přerovského plenil a šacoval, začež on i Bohuněk purkrabí a Adam Běs řečený z Kujavy, hejtman v P. r. 1399 v církevní kletbu dáni byli. Po bitvě u Tachova (1427) vrazil houf Táborů na Moravu, dobyl města P., drancoval je, při kteréž příležitosti knihy městské „sedrány“ byly; od té doby zůstal P. důležitým sídlem Husitů na východní Moravě, kteří o toto pevné město se opírajíce s něho nejen okolní nýbrž i vzdálenější kraje plenili; Přerovem tenkráte vládl Vok ze Sovince, který po utišení v Čechách Bazilejskými kampaktaty od markrabí Albrechta r. 1436 na milost vzat byl (viz str 200.); městu dovolil Albrecht, aby si kněze pod obojí voliti mohlo. Tou dobou přestal P. býti zeměpanským městem; král Ladislav totiž zastavil jej Janovi z Cimburka, jehožto syn Ctibor právo zástavní r. 1470 Albrechtovi Kostkovi, tento pak r. 1475 Vilémovi z Pernšteina postoupil, kterému králové Matiáš a Vladislav P. s hradem i veškerým panstvím za peníze zástavní v dědičný majetek odevzdali. Páni z Pernšteina udíleli P. mnoho výsad užitečných, kterými město zkvétalo. Hned první držitel z rodu toho postaral se, aby okolí zámku osazeno bylo, kterýmžto osazováním vlastně horní město teprv povstalo; podle listu z r. 1487 zdá se, že zámek ve válkách Táborských mnoho byl poškozen a že osazování horního města také proto začato, aby zámek snáze opraven býti mohl. Již r. 1479 prohlásil, že, kdo by se na „kopci“ osadil, na deset let ode všech

daní a dávek osvobozen bude; po desíti letech pak že platiti se má z větších domů po 8 groších ročně a z menších, co se zvláště ustanoví; platy ty však že se nemají odváděti do panského důchodu, nýbrž městu, „aby“, jak se v listině praví, „osadníci noví plnou svobodu měli a právo s ostatními měšťany v lesích, pastvách, řekách i ve všech věcech.“ Aby však osadníci hojněji přilákáni byli, rozmnožil Vilém privileje listem daným r. 1487, v němž se praví: „znamenavše opuštění zámku našeho Přerova a potřebu a chtíce zase týž zámek opraviti a nám i budoucím našim k osazení přivésti .....“ a proto dal novým osadníkům netoliko svobodu od daní na deset let, nýbrž i díl ostrova, který od měšťanů pánům na opravu stavu mlýnského postoupen byl, aby každý dům kus zahrady obdržel a ustanovil, aby dříví na opravu stavu bráno bylo z hor Helfenšteinských. Výsadami a úlevami, které páni z Pernšteina městu dopřáli, zkvétalo město rychle a blahobyt se rozmnožil tak, že město jsouc pamětlivo, že dříve zeměpanským bylo, r. 1596 od Jana z Pernšteina za 52.500 zl. celé panství odkoupilo; avšak tím, že se stalo poddaným, pozbylo práva, statek do zemských desek vložiti a bylo tudíž nuceno, panství ještě téhož roku zemskému hejtmanu Bedřichovi z Žerotína se ztrátou 22.500 zl. prodati. Také Žerotínové přáli městu, zvláště slavný Karel, který r. 1598 v panství P. se uvázal. Ale přišly na město rozličné pohromy; r. 1642 město dobyto Švédy (vyjma hrad silně opevněný), kteří město a všecka předměstí vyplenili a vypálili; sotva město z rumů bylo povstalo, lehlo r. 1664 opět popelem; r. 1717 ztratilo město morem téměř více než polovici obyvatelů; nicméně však vládlo ještě tolika prostředky, že r. 1745 opět celé panství koupilo, ale opět byl tento kup vyhlášen za neplatný. Když pak v letech 1762, 1764, 1766, 1767, 1774, 1781, 1800, 1808, 1828 a zvláště r. 1830 hrozným požárem navštíveno bylo, zasazena blahobytu jeho veliká rána, z které jen moudrým hospodařením se poznenábla zotavovalo. P. náležel k hlavním sídlům Jednoty Bratrské. Jednota se tam ujala hned na počátcích svých, což se vidí z toho, že tam Bratr Eliáš z Chřenovic (r. 1503) a Tomáš z Přelouče (r. 1517) umřeli, kteří byli na první Bratrské synodě ve Lhotě r. 1467 za Starší Jednoty zvoleni. V P. měla Jednota často synody, tak r. 1549, 1550, 1553, 1556, 1561, 1562, 1563, 1567, 1572, 1577, 1591 a 1594. Bratří koupili s povolením Vratislava z Pernšteina od soukenníka Jana Malečka dům nad Bečvou ležící

a zřídili z něho zbor, který r. 1555 dotčeným Vratislavem pod právo a svobodu záduší postaven a ode všech dávek k panství a k obci osvobozen byl; poněvadž zbor ten ne obecním nýbrž soukromým nákladem členů Jednoty založen byl, rozkázáno, aby od Jednoty nikdy odcizen nebyl, nýbrž zůstaven byl Jednotě k užívání náboženskému. Od r. 1584 měli Bratří v P. také školu, která vedle Ivančické a Fulnecké k nejznamenitějším jich školám náležela; vyučoval na ní od r. 1614—1616 Amos Komenský. Po bitvě Bělohorské uveden do P. opět katolicismus.

V P. narodil se 20. února 1523 Bratr Jan Blahoslav, syn měšťana Blažka, z kteréhožto jména on si své přetvořil a Kateřiny Bezperové; podle jména otcova podepisoval se z opatrnosti někdy Makarius a podle jména matčina Apterix. Byltě muž nadobyčejného ducha, který v Jednotě provedl, aby mládež ku vyšším studiím posud v ní zanedbávaným přidržována byla; on též byl příčinou, že Jednota posavadní své tajivosti upustila a veřejně učení své a zřízení oznámila, k čemuž Blahoslav hlavně se přičinil vydáním konfessí a historie jazykem latinským. Učenost jeho byla tak hluboká, jako jeho tvořivost plodná; posud nalezeno od něho 28 spisů. Vším právem o něm praví M. Procházka, že Bl. byl „muž velikých schopností, rázu mírného, ušlechtilého, milovník umění a věd a sám vědecky velmi vzdělaný, jakéhož Jednota až posud neměla“. Přílišné namáhání ducha však zničilo zdraví jeho; zemřel v Mor. Krumlově 24. listopadu 1571, jsa teprv 49 let stár, „ač dle tváře kmetem šedesátiletým býti se zdál“. — Na zámku Přerovském † dne 9. října 1636 slavný Karel z Žerotína (viz str. 335).

Dolní Moštěnice, ves, kde se 11. září r. 1823 narodil Antonín Matzenauer, znamenitý zpytovatel jazyků slovanských a jazykosloví vůbec.

Poříčí Odry.

Severně od řeky Bečvy rozprostírá se krajina, kteréžto přítoky nejvíce k poříčí Odry náleží, a ježto pod názvem krajina Kravařská známa jest dílem průmyslem obyvatelu, dílem bohatostí svou na ovoce. Jméno obdržela krajina tato od rodiny pánů z Kravař (srov. čl. Doubravice), kteří od druhé polovice 13. stol. zde rozsáhlé statky drželi. Páni z Kravař, odvětví rodů Benešovců, obdrželi jméno své od statku Kravařského nedaleko Opavy, který r. 1420 Petrem z Kravař prodán byl. Krajina tato, původně ryze slovanská,

byla během 13. a 14. věku poněmčena; tím se vysvětlují německá jména mnohých osad původně slovanských; tak povstalo ze Životic — Sybotendorf, z Jestřabí — Jastersdorf, ze Suchdol — Zauchtl, z Kateřinic — Kattendorf, z Vrbna — Würben, ze Skotnice — Köttnitz, z Jilovce — Eilowitz, ze Studénky — Stauding, z Tlustomostů — Stolzmütz atd. Obyvatelé němečtí mluví nářečím, jež se od ostatních Němců na Moravě přísně liší. Nejdůležitější osady v této části Moravy jsou:

Fulnek, město, 3498 obyv., okresní soud, mnoho soukeníků, krásný farný chrám, špitální kaple sv. Vilgefortis, chrám a klášter Kapucínů, r. 1674 sem uvedených, proboštství řádu sv. Augustína r. 1389 Benediktem z Kravař založené, r. 1784 zrušené, krásný zámek, jenž před požárem r. 1801 mnohem větší byl a nedaleko starého hradu stál. — Fulnek uvádí se poprvé v listinách diplomatáře k r. 1293; ale o jeho osudech neví se mnoho až do 16. stol., jelikož městské knihy do té doby sáhající velkým požárem shořely. V 16. století valně zde se rozšířilo české bratrství, jichžto zdejší církev Komenský, který školu Fulneckou (německou) od r. 1617—1621 řídil, nazval utěšeně kvetoucí; dům, v kterém Komenský bydlel, až posud se zachoval pod jménem „velká škola". Návodem Komenského měli prý všichni bratří v bytech svých malovaného beránka, odkudž pak jméno „Lampelbrüder" „bratří beránci" obdrželi. Zdejší měšťan Felix Jaška sbíral mezi r. 1811—1829 kroniky a pověsti města Fulneku a celého okolí, jež 12 svazků foliových obsahují a nyní majetkem historické sekce v Brně jsou. Jedna kronika nám podává velice zajímavé zprávy ze života Komenského, z nichžto zde, poněvadž ještě nikde tiskem nevyšly, několik podáme, na př.: „R. 1617 přišel luterský (!) kazatel do Fulneku. Člověk tento narodil se prý v Komně, míli od Uh. Brodu . . . nebyl dlouho ve Fulneku a již si získal mnoho přívrženců, zabýval se nejraději vyučováním dětí a ukazoval takovou dobrosrdečnost i naproti těm, kteří jej uráželi, anebo trýznili, že ve Fulneku přísloví povstalo, že pastýř beránčí (Lampelhirt) žádné žluči nemá. Veliké zalíbení měl v knihách . . . . Včely v této krajině byly neznámy. Komenský dal jednou v zimě několik oulů se včelami z Uher dovézti a postavil je v zahradě za zvonovou věží; vyučil několik přívrženců svých včelařství. Když však Komenský z F. utéci musel, byly všechny věci od něho zanechané zničeny. Až posud sluje dům v předměstí „sbor" (nyní fabrika), kde bratří nábožné obřady ko-

nali. Když r. 1621 španělští vojáci do F. vrazili, prchl Komenský do Lešna v Polsku, načež F. přičiněním Jezuitů ku katolicismu se navrátil. Mnozí bratří vystěhovali se do ciziny, jmenovitě do Anglicka, kdežto město Fulnek v hrabství Yorkshire ležící hlavním jich sídlem bylo. — Ve Fulneku narodil se (r. 1747, † 1807) Ignác Mehoffer, jenž si o národní školství na Moravě velkých zásluh získal. —

Suchdol, městys (1804 obyv.), s katolickým a protestantským chrámem, dříve sídlo horlivých bratří českých, kteří vyhubeni býti nemohli; a když r. 1724 přísně se na ně doléhalo, vystěhovalo se mnoho obyvatelů do Lužice saské a založili „sbor" na panství hrab. z Zinsendorfu v Ochranově (Herrenhut).

Nový Jičín, město na Jičínce, 11549 obyv.; krásný farní chrám r. 1729 znovu vystavěný, chrám sv. Trojice, namnoze přestavěný, špitální kaple sv. Ondřeje a tak zvaná španělská kaple, která takto povstala. Když totiž r. 1627 císařský plukovník Koše, jemuž též španělská pomocná vojska podřízena byla, vojsko vévody Krnovského z Nového Jičína rozplašil, navrátilo se u větším počtu pod vůdcovstvím vévody samého, dobylo N. Jičína a zničilo Španěly dokona; a na jejich památku pak byla svrchu dotčená kaple založena. Mezi světskými stavbami vynikají zámek a městská radnice. Obyvatelé zabývají se rozličným druhem průmyslu, nejvíce tkalcovstvím

Počátky města J. jsou v hradu téhož jména, jenž v 13. věku pánům z Kravař náležel: nedaleko hradu vyvinulo se pak přičiněním těchto pánů město samé, ježto poprvé k r. 1313 se jmenuje. Během času obdrželo město mnoho výsad; v 16. stol. usadilo se zde české bratrství, účastnilo se vzpoury r. 1619, začež statků svých bylo zbaveno, které pak Jezuitům Olomouckým darovány byly. R 1621 a r. 1623 drancováno Švédy, r. 1626 hrab. z Mansfeldu, r 1645 opět Švédy, r. 1572, 1715, 1741 morovou ranou. —

Starý Jičín, městys (601 obyv.), na blízku rozvaliny hradu téhož jména, dříve velmi rozsáhlého a silně opevněného.

Hodslavice, ves (1386 obyv.). Zde se narodil Dr. František Palacký dne 14. června 1798, jenž národu svému vrátil slavné předkův dějiny; rodný domek jeho po smrti jeho († 26. května 1876) zakoupen, aby na budoucí časy zachován byl.

Trojanovice, ves, 2030 obyv., kde okolo r. 1750 byly jen salaše po různu vystavené, které r. 1812 v jednu obec spojeny

byly. Jest to ves velmi rozsáhlá, takže zde čtyři národní školy jsou. Obyvatelé vyrábějí žinčici a brynzu.

Čeladná, ves, 2493 obyv., rozsáhlé železárny arcibiskupství Olomouckého.

Ostravice, ves 2900 obyv., farní kostel r. 1799 vystavěný. Odtud vede pohodlná cesta na Lysou Horu ležící již ve Slezsku, která pro krásnou vyhlídku často bývá navštěvována.

Frenštát, město na Lubině, 5767 obyv., okresní soud, znamenité plátenictví a bavlnictví; tkalcovská škola, farní chrám místo starého r. 1661 shořelého a kostel svatého Jana r. 1640 vystavěný. Město založeno r. 1299 jakýmsi rytířem Farkasem, který téhož roku od biskupa Olomouckého Theodoricha statky v tomto okolí obdržel s povolením, aby zde město založil. Novozaložená osada obdržela jméno Farkasstadt, z čehož povstal název „Frankstadt", ač toto jméno teprv r. 1584 poprvé se vyskytuje. Během časů obdarováno město rozličnými výsadami, trpělo však mnoho v 30leté válce; r. 1661 lehlo celé popelem a r. 1680 drancováno povstalci uherskými. —

Frydlant, městys, 2710 obyv., farní chrám sv. Bartoloměje byl zde již před r. 1580, nynější budova pochází ze 17. století. Arcibiskup Olom. má zde rozsáhlé železné hutě. Milosrdné sestry sv. Karla Bor. mají zde filialní dům slušící pod mateřský dům v Praze.

Štramberk, staré město, 2663 obyv. Markrabě Jan založil za příčinou bezpečnosti země své tuto osadu r. 1359, obehnav ji zděmi, které se spojovaly s hradbami hradu téhož jména, jenž nad městem strměl, a nyní v rumech leží, z něhož čarokrásná vyhlídka jest na luhy Ostravicí, Lubinou a Odrou oživené. Kdy hrad, který původně slul Strahlenberg, založen, neví se; r. 1646 byl již na větším díle v rumech. — Jižně od města leží pověstný vrchol Kotouč, 524 metrů vysoký, skládající se z vápence, namnoze rozpuklinami prorvaný, tak že vlivem vody uvnitř větší díry povstaly, tak najmě „Čertova ďura" a „Psí kostelík". Celý vrchol kryt jest zkamenělými zvířaty předpotopnými. Mimo jiné pověsti o této hoře zachovala se i ta, že v čas návalu tatarského mnoho lidí na Kotouč se uteklo a vrchol hory hradbami obehnalo. Když Tataři pak útokem hnali, tu nastal hrozný lijavec, kterým zaplaveni namnoze se utopili v svatvečer před nanebevstoupením Krista

Pána. Protož se na tentýž den až posud koná národní slavnost, při kteréž pečené uši a ruce se prodávají, jelikož Tataři ubitým vojínům ruce i uši uřezávali. Když po bitvě Bělohorské protestantism zde víře katolické ustoupiti musil a Jezuitům správa odevzdána byla, vystavěna z městečka až na horu křížová cesta, a kopec pak nazván „Horou olivetskou“ a potůček pod ní „Cedron“. — Středovský bájí, že kopec obdržel jméno od bůžka jménem „Kotouč“, jenž na hoře v pohanské době slaven býval; udání to jest nekritickou smýšlenkou, jelikož starší Slované žádného Boha téhož jména neznali.

Kopřivnice, ves, 4095 obyv., veliká továrna na vozy. Na blízkém pahrbku stál druhdy hrad Schauenstein, jenž původně biskupství Olom. náležel a many biskupskými osazen byl; později se dostal v moc majitelům světským.

Hukvaldy čili **Ukvaldy**, malá osada, 650 obyv čítající Na vrchu, jenž se nad osadou vypíná, leží rozsáhlé pozůstatky ondy tak ohromného hradu téhož jména, největšího na Moravě, podle něhož v 13. století celé panství nazváno, jež nyní (má 518 □km.) jako léno koruny české arcibiskupství Olomouckému náleží. Kdy a kým hrad založen, neví se; r. 1234 náležel Arnoldovi de Hukebswage, až jej okolo r. 1260 biskup Bruno zakoupil. Marně dobývali jeho Husité (1420—1430), jakož i hrabě z Mansfeldu (1622), Švédové (1645), později několikráte Maďaři a Turci a konečně Prušáci r. 1742 a 1758. Okolo r. 1690 obnovil hrad biskup Karel z Lichtenšteina. Do r. 1760 byly na hradě vrchnostenské úřady a káznice pro kněžstvo; téhož roku přeloženy úřady do vesnice a káznice do Mírova; r. 1762 lehly místnosti úřadní popelem zároveň s bohatým archivem, čímž mnoho drahocenných listin zničeno jest.

Příbor, město na Lubině, 4679 obyvatelů, okresní soud, ústav ku vzdělání učitelů; do r. 1774 bylo zde nižší gymnasium Piaristů r. 1694 sem uvedených, které dotčeného r. zaniklo, ale r. 1858 doplněním základ. fondu zase v život uvedeno, nedávno však opět zrušeno bylo. Hlavní a farní chrám, který během času mnohokráte a najmě mezi r. 1852—1854 opravován a [illegible]ovován byl, pochází z 13. století a jest uvnitř krásnými malbami ozdoben, jakož i zvony věže nejlibozvučnějšími na celé Moravě jsou. Kostel u sv. Kříže, dříve dřevěný, byl r. 1611 sbořen, načež měšťankou Kupkovou z pevného staviva [illegible]budován byl. Špitál, jenž ze 14. stol.

pochází, má též vlastní kapli. — O založení města nevíme ničeho; teprv v 13. století uvádí se Příbor v listinách, když biskup okolo r. 1260 městys Příbor koupil. Během časů, najmě za krále Vladislava, obdrželo město mnohé výsady, které v pozdějších stoletích valně rozmnoženy byly. Město po všechen čas zůstalo víře katolické věrno, odolalo povstalcům r. 1619; bylo drancováno však r. 1621 povstalými Maďary. R. 1626 bránili Příbořané hradu Hukvaldů proti hraběti z Mansfeldu celých 9 měsíců. Též Švédové marně města dobývali; za to ale drancovali Prušáci město r. 1742 a 1745. Když r. 1714 zuřil mor v městě, slíbili měšťané vystavěti sloup Marianský na náměstí, kterémuž slibu také dostáli. V Příboře narodil se dne 6. května 1741 Dr. Josef Buček rytíř z Heraltic, který poprvé r. 1786 na universitě Pražské po příkladu učitele svého Sonnenfelsa o naukách politických přednášel († v Praze 26. března 1821); Frant. Polášek (nar. 4. října 1757), vicerektor generálního semináře Hradišťského (1786—1790), bohoslovecký spisovatel český; († jako farář v Dolanech 4. července 1818); — Bonifác Buzek (narozen 31. ledna 1788), piarista a proslulý professor filosofie († na Starém Brně 21. června 1839); — Řehoř Volný (nar. 20. prosince 1793), slovutný dějezpytec a topograf moravský († jako benediktin v Rajhradě 4. května 1871).

Místek (dříve Místko), město na Ostravici, 4928 obyvatelů, okresní hejtmanství a soud, továrny na bavlněné zboží. Zimní hospodářská škola. Město uvádí se poprvé v listinách r. 1267; o dalších osudech jeho neví se mnoho, leč že několikráte požáry (r. 1602 a 1762) a morem (r. 1625 a 1715) trýzněno bylo. V 16. století bylo město namnoze akatolické, až přičiněním Stanislava Pavlovského a Dietrichšteina katolicism zase nadvládu obdržel.

Brušperk, město na Ondřejnici, 3101 obyv., kteří se nejvíce plátenictvím zabývají. Brušperk založen r. 1269 na rozkaz biskupa Bruny, vedle něho též jmenováno jest. V 16. století rozšířilo se zde české bratrství; když kardinál Dietrichštein zde opět katolicism zavésti chtěl, zprotivili se tomu akatolíci r. 1600, načež město výsad zbaveno, které teprv r. 1618 nazpět obdrželo.

Paskov, městys, (1578 obyv.), farní, na místě staršího mezi r. 1740—1746 vystavěný chrám, v němž krásný ukřižovaný Kristus z alabastru; v zámku sbírka mincí všech římských císařův a obrazárna. Paskov uvádí se poprvé r. 1297.

Zábřeh, ves, 3209 obyv., která se připomíná již r. 1131; chrám byl r. 1811 vystavěn.

Vítkovice, ves, 10.709 obyv.; v okolí znamenité doly železné a největší železárny na Moravě, v nichž několik tisíc lidí pracuje; nový chrám.

Moravská Ostrava, město na Ostravici, 19.230 obyv., okresní soud, vyšší zemská realní škola, krásný starožitný chrám, jehož nejstarší části do 13. stol. zasahují. Přes Ostravici vede pěkný řetězový most. V celém okolí jsou rozsáhlé znamenité doly na kamenné uhlí; na vepřový a hovězí dobytek z Polska odbývá se tu každý týden silný trh. Město uvádí se již r. 1267, kterého roku biskupem Brunou koupeno bylo a k hradu Hukvaldům pak příslušelo; fara se připomíná r. 1297; r. 1389 bylo již zděmi a náspy obehnáno. Jednota Bratrská a protestantismus v 16. stol. zde sice vnikaly, ale přičiněním biskupů Olom. větší rozšiřování zamezeno.

Přívoz, ves, 5239 obyv.; lenní statek P. koupila M. Ostrava r. 1555 a zůstala od té doby v jeho držení. Na blízku rozvaliny hradu, jenž Landek slul; jestli hrad ten byl původním sídlem šlechtické rodiny stejného jména, která Lukrecií (manželkou Arkleba z Víckova a pak Albrechta z Valdšteina) r. 1614 vymřela, nelze zjistiti.

Průmyslný okršlek Jesenických hor.

Hornaté krajiny Jesenických hor, ježto málo obilí rodí, obydleny jsou obyvatelstvem nejvíce německým anebo poněmčilým, které pro neúrodnost půdy jiných pramenů živnosti hledati si musí. Prameny tyto otevřeli sobě obyvatelé v rozmanitém druhu průmyslu a za tou příčinou jsou věhlasní nejen ve vlasti naší, než i daleko za hranicemi. Jest to lid neunavně pilný a pracovitý, jenž výrobky svými, plátěnými a bavlněnými, trhy v Brně, ve Vídni, v Pešti a v jiných městech Rakouska zásobuje. Mimo to vyrábí se mnoho železa a jiných kovů, v kteréžto příčině Sobotín a Štěpanov vynikají. Důležitější osady v této krajině jsou:

Visenberk, ves, 2434 obyv., krásný zámek s utěšenou zahradou, v níž r. 1863 Františkovi svobodnému pánu z Kleinu, hlavnímu zakladateli bohatství rodiny Kleinovské, postaven nádherný pomník; v zámku znamenitá bibliotéka, založená hr. Ant. Mitrovským, která obsahuje velikou část spisů zde onde vydaných, které

Moravy se týkají. V. náležel původně zeměpánům, pak pánům z Žerotína, kteří r. 1770 statek klášteru Velehradskému prodali; r. 1830 koupil jej hr. Antonín Mitrovský, jenž jej pak Kleinům prodal, kteří z Kociánova, osady s V. spojené pocházejí.

Sobotín, ves, (1440 obyv.); znamenité železné doly a továrny na železné zboží, nový zámek a krásné zahrady.

Losín, ves, 2193 obyv., s krásným farním chrámem s kaplí sv. Kříže r. 1725 hr. Janem z Žerotína vystavěnou, v níž jest krypta rodu Žerotínského Čtvrť hodiny západně od vesnice jest sirkovitá teplice, v létě četně navštěvovaná.

Šumberk, město, 10.493 obyv., okresní hejtmanství a okresní soud, nižší zemská reálka na útraty obce v dřívějším starém zámku nákladně vystavěná, rolnická, lnářská a tkalcovská škola, zemská robotárna, hlavní sídlo moravského plátenictví; krásný farní chrám byl po velikém požáru r. 1669, který téměř celé město zničil, znova vystavěn; bývalý klášter Dominikánů, prý od synů Zdenka z Valdšteina založený, byl r. 1784 zrušen a na kasárnu přestavěn; špitál nadal r. 1520 Petr z Žerotína; r. 1858 založil zde továrník Konstantin Zephiresco nemocnici. — O původu města neví se ničeho; r. 1350 bylo sídlem děkanství a r. 1391 se uvádí již jako město, které zeměpánům náleželo; během času nabylo mnoho výsad; protestantismus zde valně se rozšířil; katolická fara se připomíná teprv opět r. 1653, ačkoli kníže Karel z Lichtenšteina, kterému císař Ferdinand II. r. 1622 město byl daroval, kněze luteranské z města i z celého panství vyhnal a katolickou protireformaci zdejšími Dominikány a missiemi Jezuitů prováděl Když v 17. stol. pověra v čarodějství z Němec také do severní Moravy se rozšířila, byl tehdejší děkan v Š., Alois Lautner (1667—1684) z čarodějství obžalován a v Mohelnici upálen.

Frankštat, ves, 2262 obyv, kteří se namnoze plátenictvím zabývají; připomíná se poprvé r. 1391, fara r. 1569, kde však protestantská byla; teprv r. 1768 zřídila se fara katolická. V 16. stol. byl T. městysem.

Libavá čili **Libiny německé**, 4667 obyv., městys (od r. 1837) přes dvě hodiny dlouhý; jest zde mnoho pláteníků. R. 1568 prodal Bedřich z Žerotína L. městu Unčovu, při němž pak zůstaly.

Janovice, ves (578 obyv.), znamenitý zámek hr. z Harrachů, kteří zde světoznámou továrnu na lněné zboží mají. Rod ten drží J. od r. 1745.

Rymařov, město, 4780 obyv.; jest zde okresní hejtmanství a okresní soud, zemská nižší reálka, filialní dům Milosrdných sester s dívčí školou. Obyvatelé vyrábějí mnoho pláten. — Rymařov, který r. 1406 od markrabí Jodoka obdržel městská práva Olomoucká, vyskytuje se poprvé v listině r. 1350 jako Raimerstat (v lat. listinách obyčejně civitas Raimari), z kteréhožto názvu se vyvinulo jméno Remerstat; když pak se psalo Römerstadt, povstala časem báje, že město to již za Římanů bylo důležitou osadou, kteří prý tam opevněný tábor za války Markomanské měli.

Horní Město, městys (1374 obyv), kteří za minulých dob hornictvím se zabývali. Na blízku v romantické krajině jsou zajímavé vodopády, jmenovitě u vsi Karlova; u vsi pak Ondřejova stál hrad Strálek, dle něhož do r. 1415 se jmenovala rytířská rodina; r. 1586 byl již pust; nyní jsou po něm jen nepatrné zbytky; u vsi Fridrichova stál hrad Rabštein, kterého markrabí Jan r. 1356 dobyl; na konci 16. stol. byl již pust.

Brunzeif, městys, 2563 obyv., kteří se pilně plátenictvím zabývají; Sestry něm. řádu mají zde filialní dům podřízený mateřskému domu v Opavě. Za starodávna ryžovalo se v té krajině zlato.

Fridland, městys (1661 obyv.); na blízku jest velká přádelna na len. Zde se narodil 1. března 1785 Albin Heinrich, něm. spisovatel, který si o přírodovědu moravskou veliké zásluhy získal. Na blízku jest kopec Rudá Hora, který se pod tím názvem již r. 1283 zároveň s lesem „Libuša“ zvaným připomíná.

Sovinec, městys (obyv. 454), lesnický ústav. Na východním vrcholu kopce, na kterém částečně městys vystavěn jest, strmí zbytky hradu téhož jména, z nichžto některé části až posud obydleny jsou. Hrad byl velmi peven a měl 7 dvorů, což o jeho velké rozsáhlosti svědčí. Nad hlavní branou jsou dva znaky se začátečními písmeny: G. W. V E. G K. T. R., t. j. Geog Wilhelm Von Eckartshausen, Genant Klüpel, Teutscher-Ordensritter; a v pravo: J. E V. W. T. R., t. j. Johan Egolf Von Westernach, Teutscher-Ordensritter. Nad druhou branou jsou začáteční písmena tato: J. G. A. D. H. I. P., t. j. Johan Gaspar, Administrator Des Hochmeisterthumes In Preussen Na třetím dvoře, kde nejstarší část hradu stála, nalézají se nad branou v levo tato začátečná písmena: L. W. E Z. O. — A. D. H. M. I. P., t. j. Leopold Willhem Erzherzog Zu Oesterreich, Administrator Des Hohen Meisterthumes In Preussen Veliká část hradu po dobytí Švédy r 1643 zustala pustou;

tak jmenovitě kaple hradní, místo které r. 1842 arcivévodou Maximilianem kostel na strážišti vystaven byl. Když se k tomu účelu staré kameny ze sesutých hradeb snášely, nalezen kámen s vyrytým číslem 1507, jenž nyní ve zdi bývalých místností kancelářských zazděn jest. — Podle hradu toho, jenž na strmé skále uprostřed hustých lesů vystavěn byl, jmenoval se jeden znamenitý rod moravský, který v 15. a 16. století k nejpřednějším rodům vlasti moravské náležel. První toho rodu Jindřich ze Sovince uvádí se r. 1319. Když r. 1409 Jan ze Sovince hrad S. bratrům svým za ves Pňovice odstoupil, přijal příjmení z Pňovic anebo Pňovský a založil takto zvláštní linii rodu svého, jenž r. 1570 Janem ze Sovince a na Doubravici vymřel.

Huzová Německá, městys (1911 obyv.), starožitný farní chrám; H. se připomíná již r. 1131. Kardinál Dietrichstein dal statek ten r. 1606 městu Olomouci v léno, při kterém zůstal. Švédové r. 1643 zpustošili H. tou měrou, že sotva čtvrtina obyvatelů se tam udržela.

Dvorce, město, záležící z vlastního až do minulého stol. ohrazeného města a dvou předměstí, 2786 obyv. nejvíce pláteníků, farní chrám, okresní soud. Lichá pověst vypravuje, že Dvorce byly r. 901 od dvou polských kupců založeny, okolo r. 1050 loupežníky zbořeny a pak od Jaroslava ze Šternberka nově vystavěny a opevněny; listiny připomínají Dv. teprve v 13. slol., r. 1363 sluly již městem. Protestantismus byl zde velmi rozšířen, takže ještě r. 1669 bylo zde mnoho evangelíků. R. 1607 byly Dv. císařským vojskem a r. 1642 Švédy drancovány.

Beroun, město, 3861 obyv., škola tkalcovská; B. neuvádí se v listinách před 14. stol., r. 1410 byl však již městečkem.

Budišov, město, 4022 obyv., které snad od některého pána z Kravař jméno vzalo; potok Budišovka uvádí se již r. 1203; farní krásný chrám byl od Olom. biskupa Ferdinanda hr. Troyera r. 1755 vystavěn. Budišov se dostal r. 1320 biskupství Olom.; městem sluje r. 1441. — Zde se narodil Frant. Ignác Kassian Halaška (10. července 1780), piarista, zasloužilý něm. spisovatel v oboru matematiky a silozpytu. († ve Vídni 12. července 1847).

Domštát, městys (1068 obyv.), r. 1054 poprvé připomínaný. V horských průsmycích přepadli r. 1759 dne 29. a 30. června Loudon a Siskovič Prusy, kteří potraviny oblehatelům Olomouce přivésti měli a porazivše je donutili pruskou armádu, aby od obléhání Olomouce upustila.

Líbová, město, 2422 obyv., okresní soud; náležela do r. 1320 Olom. kapitole, od té doby biskupům. Protestantismus se zde tak rozšířil, že se město přidalo r. 1619 k stavům odbojným.

Šternberk, výstavné město záležící z vlastního druhdy hrazeného města a 9 předměstí, 15.332 obyv. Zde jest okresní hejtmanství a okresní soud, nižší zemská realka a tkalcovská škola, zemská robotárna a zemský ústav pro choromyslné, továrna na tabák; Št. jest střediskem moravského bavlnictví, kteréž pro to také „Šternberským zbožím" sluje. Mezi budovami vynikají: 1. krásný farní chrám mezi r. 1775 a 1783 znovu vystavěný, při kterém bylo proboštství řádu sv. Augustina, založené r. 1371 Albertem ze Šternberka, jenž byl arcibiskupem Magdeburským a později biskupem Litomyšlským; bylo zrušeno 1784. Zakladatel jest v kryptě pod hlavním oltářem pochován; ve vedlejší kapli odpočívá Petr ze Šternberka, synovec zakladatelův a jeho choť Anna z Kravař; 2. špitálský kostel r. 1827 obnovený; 3. dům Školních sester, uvedených sem r. 1852; 4. starý hrad ležící již v rozvalinách; 5. fara, někdejší to prelatura Augustinianů; klášter vedlejší byl r. 1795 prodán. Větší část krajiny, z které záleželo pozdější panství Šternberk a Karlovec daroval král Václav I. ochraniteli Olomouce proti králi Belovi Uherskému (r. 1253), Zdislavovi, který pak hrad Šternberk vystavěl, okolo něhož povstala osada, která již r. 1296 sluje městem Sternberkem. R. 1397 dostal se Št. Petrovi z Kravař, jenž Beroun, Huzovou a 16 jiných osad podřídil soudu Šternberskému. Proti Táborům pod Prokopem Velikým bránili se obyvatelé po 8 neděl, musili se však vzdáti; Táboři pak drželi Št. dvě léta, až je spojená města Olomouc, Litovel a Unčov vytlačila. R. 1466 dostal se Št. v držení pánů Berků z Dubé a Lipé. R. 1469 uzavřeli zde králové Jiří a Matiáš příměří na rok. Protestantismus zde se velmi vzmohl a zdejší protestantská škola byla od mnoha šlechticů navštěvována. Dne 21. června 1626 obsadil hr. Mansfeld Št., posádka tato byla však r. 1627 po třídenním dobývání donucena se vzdáti; město lehlo při tom popelem; touž dobou (1620—1630) uváděna do Št. němčina místo češtiny. Švédové dobyli Št. r 1643 a drželi jej až do r. 1650. Pokusy o katolickou reformaci počaly sice hned po bělohorské bitvě missiemi Jezuitů, ale vedly k cíli teprve r. 1669, když eskadrona dragonů do domů protestantů ubytována byla. R. 1742 a 1758 sužovali Prusové město. Dne 9. listopadu 1805 sešli se v Št. císař František a car Alexander.

Staroslavný rod pánů ze Šternberka pochází z Čech, kdež předkové jeho měli přívlastek ze Slívna, z Divišova, z Poděhúz, z Chlumce a konečně od r. 1242 od hradu na Sázavě vystaveného z Šternberka. Zdéslavem, jak svrchu dotčeno, dostal se rod ten také do Moravy, kdež během času rozmanitých statků nabyl n. p. Lukov, Světlov, Třešť, Lipník, Zábřeh, Hoštýn, Letovice a t. d. V novější době nejvíce prosluli František (nar. v Praze 4. září 1763, † 8. dubna 1830), důkladný učenec a spanilomyslný pěstitel domácího umění a Kašpar (nar. 6. ledna 1761 v Praze, † 20. prosince 1838) věhlasný učenec, přítel Götheův a Dobrovského a sám znamenitý spisovatel, který si o založení a podporování Českého musea nesmrtelné zásluhy získal. — Západně Št. leží

Žerotín, ves, podle které slavný rod pánů z Žerotína se jmenuje.

Jívová, městys (1850 obyv.) téměř vesměs pláteníků, krásný velký farní chrám, který vystavěli r. 1717 Kartusiáni Olomoučtí. Za starodávna až do r. 1800 vedla cesta z Olomouce do Opavy na Jívovou; o cestě té děje se zmínka již r. 1215. R. 1581 učinil císař Rudolf II. J. městysem. — Západně jest vrch Tepenec, na jehož temeně stál hrad Tepenec, též Tvingenberg neb Karlův Hrad jmenovaný. Kopec ten zakoupil okolo r. 1340 markrabí Karel od biskupa Olom. a vystavěl na něm pevný hrad, který tuším ve válce mezi Jodokem a Prokopem zbořen byl; r. 1405 byl již v rozvalinách.

Štěpánov Dolní, ves, 2690 obyv., krásný gotický farný chrám, který vystavěl r. 1875 František svobodný pán Klein. Jsou zde železné hutě a železárny.

Podštát, staré, dříve opevněné město, (1454 obyv.) starý, však mnohými přestávkami obnovený farní chrám, na náměstí krásný Marianský sloup, který měšťané Olomoučtí a Hraničtí, již se r. 1713 a 1714 před morem sem utekli, vystavěti dali. — Původně jmenoval se zvláštní šlechtický rod podle toho statku; okolo r. 1377 koupil jej Boček z Kunštátu, načež jej r. 1408 Tasovi z Prusinovic prodal, který pak příjmení „Podstatský“ přijal, jehož až posud rodina ta užívá.

Popsavše takto nejdůležitější osady na Moravě ležící, zmíníme se ještě o tak zvaných enklavech čili obvodech moravských, ježto ve Slezsku leží. Jest to okršlek, jenž 316 □ km.

s 52 obcemi zaujímá; v příčině soudnictví podřízen jest slezským úřadům, ač politický svazek s Moravou porušen není. Zvláštní tyto poměry pocházejí z oné doby, když oukrají Opavské a Krnovské králem Otakarem II. pozdviženo bylo na zvláštní vévodství a spojeno se Slezskem. Biskupové Olomoučtí totiž, ku kterým ony obvody buď jako léno koruny české neb jako léna biskupství Olomouckého náležely, žádali, aby tyto obvody markrabství moravskému přivtěleny zůstaly a žádost jich byla vyplněna, ač vévodové slezští tomu odporovali. Neb biskupství Olomoucké bylo právě tak jak vévodství Opavské zvláštní léno koruny české a biskupové mohli tedy vším právem statky své vztahovati tam, kam z nich daně platiti museli, t. j. do Moravy, jakož i lenní desky Olomoucké, do nichž ony obvody vyjma Osoblahu náležejí, v Kroměříži a pak v Brně chovány byly. Takovým spůsobem zůstaly tyto enklavy, které daně do Moravy platily, přiděleny až do r. 1783 kraji Olomouckému a Přerovskému; téhož roku přivtělil je císař Josef II. novozřízenému kraji Krnovskému. R. 1792 byly navráceny Moravě; jelikož ale odlehlost od krajských měst velké překážky u správě politické činila, přiděleny byly zase r. 1797 kraji Opavskému. R. 1849 nařízeno, aby v příčině soudnictví enklavy zůstaly podřízeny Slezsku bez ujmy politického svazku s Moravou, aby daně sice do slezské pokladnice platily, ale aby vlastní knihy stran daní z obvodů v Opavě vedeny byly. Takové jsouť poměry až posud. To ale nevyvratně jest jisto, že, jak daleko až podnes hranice arcibiskupství Olomouckého do Slezska, nevyjímaje ani pruského, zasahují, byla v starší době celá krajina částí Moravy a nikoli Slezska, tedy všechny krajiny mezi Opavskem a řekou Pštinkou. Když vévodství Opavské s korunou českou spojeno bylo, nelze to vyrozumívati v ten smysl, jakoby Opavsko před tím bylo neodvislé od Čech bývalo, naopak bylo od Moravy odtrženo, kdežto Těšínsko nikdy k Moravě nenáleželo. Než Opava se pozvedla, bylo v onom kraji moravském nejdůležitější město Holasice, vedle něhož celý kraj „Holasickem“ se nazýval. Teprve, když na konci 12. stol. Holasice, na Opavě leževší klesly, pozvedla se Opava; neb teprv r. 1220 činí se zmínka o kraji Opavském.

Nejdůležitější důvod, že Holasicko k Moravě náleželo, jest listina z 31. prosince r. 1213, ve které král Přemysl Otakar I. všechny statky řádu sv. Jana na Moravě, t. j. v kraji Olomouckém, Znojemském, Brněnském a Holasickém od daní a poplatků osvo-

bozuje. Dle historického práva náležejí tedy enklavy Moravě a nikoliv Slezsku.

Obvody tyto tvoří:

I. Léna koruny české: Osoblaha a Sucholazce.

II. Léna arcibiskupství Olomouckého: Hrazová, Pelhřimov, Jindřichov, Janov, Bartultovice, Petrovice, Matějovice, Litultovice, Pavlovice Německé, Rudoltice, Slavkov, Životice, Stablovice, Deštné.

Řádu Maltézskému náleží panství Dívčí čili Děvčice a soukromníku panství Slatina

---

Dodatek.

V Brně se narodil dne 8. listobadu 1854 Frant. Bílý, čes. spisovatel v oboru literární historie. — V Blansku se narodil 28. srpna 1851 Karel Maška, č. spisovatel v oboru archaeologie. — V Jedovnicích se narodil r. 1815 Tomáš Bratránek, něm. spisovatel v oboru krasovědy a literatury; zemřel jako Augustinián v klášteře na St. Brně 2. srpna 1884. — V Červeném Martinově (u Mor. Budějovic) narodil se r. 1843 Václav Kosmák, č. spisovatel v oboru belletrie. — V Třebíči narodil se 31. ledna 1845 Adolf Kubeš, č. spisovatel v oboru historie. — Ve Chválkovicích narodil se 7. prosince 1856 Frant. Kameníček, č. spisovatel v oboru historie. — V Líšni narodil se r. 1841 Martin Kříž, č spisovatel v oboru archaeologie; tam jest klášter Milosrdných Sester sv. Karla Borom. založený r. 1863 od hraběte Egberta Belcrediho a jeho choti Kristiny. — V Jimramově jest ústav Školních Sester, který r. 1888 založil hrabě Egbert Belcredi na památku zemřelé manželky své hraběnky Kristiny.

Opravy.

Na straně	173	ř. 23	svrchu	místo	Matyáši	čti	Matouši.
„ „	198	ř. 5	„	„	Prokrop	„	Prokop.
„ „	222	ř. 1	„	po slově	když	dolož:	v Olomouci.
„ „	233	ř. 2	„	místo	krze	čti	skrze.
„ „	237	ř. 10	„	„	conferacii	„	konfederacii.
„ „	320	ř. 10	„	„	hraběte	„	knížete.

Seznam jmen místních.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 25 08 01 013 1